

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR
ORADEA

CRISIA

XXVI-XXVII • ORADEA • 1996-1997

1996
CRISIA

1997

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse:

Please send any mail to the
following address:

Richten Sie bitte jedwelche
Korrespondenz an die Adresse:

**MUZEUL ȚĂRII
CRIȘURILOR**

3700 ORADEA

**Bul. Dacia nr. 1—3
ROMÂNIA**

Telefon/Fax: 59/479918

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI COORDONATOR:

IUDITA CĂLUȘER

AUREL CHIRIAC — redactor responsabil

LUCIA CORNEA

GHEORGHE GORUN — secretar general de redacție

DORU MARTA

BLAGA MIHOC

TÓTH JÁNOS

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin
în exclusivitate autorilor.

ISSN 1016-2798

FONDATOR: Sever DUMITRAȘCU (1971)

© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

XXVI—XXVII

ORADEA, 1997

Pe copertă:

**Statuetă de bronz reprezentându-l pe zeul Mercurius,
descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa**

SUMAR

SOMMAIRE • SUMMARY • INHALT

STUDII ȘI ARTICOLE

I. BEJINARIU, Despre un mormânt de incinerare neolitic descoperit la Zalău (jud. Sălaj) ● <i>A few Words about a Cremation Grave discovered in Zalău (Sălaj district) and dated in the Neolithic Era</i>	9
D. IGNAT, Depresiunea Beiușului în preistorie ● <i>La dépression de Beiuș pendant la préhistoire</i>	17
I. CRIȘAN, D. MARTA, Cercetări arheologice de teren pe raza localității Ateaș (jud. Bihor) ● <i>Recherches archéologiques sur le terrain dans le périmètre de la localité Ateaș (dep. de Bihor)</i>	21
S. DUMITRAȘCU, I. CRIȘAN, Un pandantiv cu Steaua lui David descoperit la Cefa — La pădure ● <i>Un pendentif a l'Etoile de David découvert a Cefa — La Pădure</i>	37
G. FAZECAȘ, Aspecte privind așezările culturii Otomani pe teritoriul României ● <i>Aspects concerning Settlements of Otomani Culture in Romanian Territory</i>	51
C. COSMA, Considerații privind structura vieții economice în spațiul vestic și nord-vestic românesc în secolele VIII—X d.H. ● <i>Betrachtungen zum Aufbau des Wirtschaftslebens in Rumänischen westlichen und nordwestlichen Raum im 8—10. Jh. N.Chr</i>	67
G. GORUN, Mișcarea țărănească condusă de călugărul Sofronie (1759—1761) între motivațiile religioase și coordonatele sociale	81
I. CALUȘER, Instrucția preoților greco-catolici din Episcopia de Oradea în secolul al XIX-lea ● <i>L'instruction des prêtres gréco-catholiques de L'Evêché d'Oradea au XIX-e siècle</i>	97
L. CORNEA, Ateliere fotografice timpurii la Oradea (1852—1884) ● <i>Premiers ateliers photographiques a Oradea (1852—1884)</i>	119
A. POP, Farmacii publice orădene în perioada 1880—1919 ● <i>Pharmacies publiques d'Oradea pendant la période 1880—1919</i>	131
J. TOTH, Aspecte din activitatea Societății literare Szigligeti din Oradea ● <i>Aspects de l'activité de la Société Szigligeti d'Oradea</i>	155
B. MIHOC, Etatismul școlilor confesionale greco-catolice (Fragmentariu bihorean) ● <i>La nationalisation des écoles confessionnelles</i>	165

DOCUMENTE

D. OGĂȘANU, Prelucrarea de către Consiliul Dirigent a instanțelor judecătorești din Beiuș și Vașcău (județul Bihor) în anul 1919 ● <i>The Activity of Taking off in 1919 by the Romanian Authorities of the Juridical Bodies from the cities of Beiuș and Vașcău (Bihor Country)</i>	177

G. MOISA, Un ofițer bihorean participant la cel de-al doilea război mondial: căpitanul Iuliu I. Gavrilete ● <i>Un citoyen de Bihor participant a la deuxième guerre mondiale: le capitain Iuliu I. Gavrilete</i>	191
C. CRĂCIUN, Opțiunea Maniu (II) ● <i>L-option Maniu. Contributions documentaires à l'histoire des élections parlementaires du 19 novembre 1946 (II)</i>	211
A. FAUR, Contribuții documentare la cunoașterea activității delegatului Comisiei Române pentru aplicarea Armistițiului în județul Bihor	239
Instrucțiunile pe articole ale comisiei române pentru aplicarea armistițiului	246
C. CRĂCIUN, Manifestări ale rezistenței țărănești din Bihor împotriva regimului cotelor ● <i>Manifestations de la résistance paysanne contre le régime des „cotes“</i>	261

MONOGRAFII

L. BORCEA, Monografia istorică a comunei Țețchea ● <i>La monographie historique de la commune Țețchea</i>	277

SIMPOZION: INCEPUTURILE EPOCII STALINISTE ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI, 2 OCTOMBRIE 1997

G. MOISA, Transilvania de Nord-Vest și debutul comunizării sale. O istoriografie ● <i>La Transylvanie de Nord-Ouest et le debut du communisme. Une historiographie</i>	307
C. PORUMBĂCEANU, Aspecte privind procesul de colectivizare a agriculturii în zona Sătmăului ● <i>Des aspects concernant le procès de collectivisation de l'agriculture dans la zone de Sătmăr</i>	315
G. MOISA, Stadiul lucrărilor de reformă agrară din județul Bihor în august 1946 ● <i>Le stade des travaux de la reforme agraire du département de Bihor en Août 1946</i>	327
D. CHIȘEREU, Aspecte privind desfășurarea alegerilor din noiembrie 1946 în județul Arad și rezultatele lor ● <i>Aspects concernant le déroulement des élections qui ont eu lieu en novembre 1946 dans le département d'Arad et leurs résultats</i>	337
S. V. HENDEA, Noi contribuții documentare cu privire la politizarea învățământului public din Bihor (1948—1950) ● <i>New Documentary Contributions Regarding the Politisation of the Public Education in Bihor (1948—1950)</i>	349
A. FAUR, Considerații în legătură cu atitudinea participanților la Conferința Regionalei de partid Satu Mare (19—20 august 1945) față de partidele istorice	357

MUZEOGRAFIE

MOLNĂR ZS., Așezarea Coțofeni de la Sântămărie de Piatră ● <i>The Coțofeni Settlement at Sântămărie de Piatră</i>	363

S. BULZAN, Piese figurate din bronz descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa ● <i>Figured Bronze Pieces from Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i>	373
O. MUREȘAN, Piese restaurate provenind din Cetatea Oradea. Inele ● <i>Restored objects discovered in Oradea's Fortress. Rings</i>	381
A. MUREȘAN, Două tipare sigilare de breaslă din colecția Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale ● <i>Zwei Zunftsiegel aus der Sammlung des Staatsarchivs des Kreises Arad</i>	387

RECENZII

1. Blaga Mihoc, <i>Reforma agrară din 1921 din Bihor</i> , Oradea, 1994 (Adrian Apan)	393
2. Petre Baicu, <i>Povestiri din închisori și lagăre</i> , Oradea, 1995 (Adrian Apan)	395
3. <i>Salonul Național de Conservare-Restaurare (Catalog)</i> , Craiova, 1995 (Olimpia Mureșan)	396
4. Magdalena Klein, <i>Pearls and Lace</i> , Santa Barbara, 1996 (Lucia Cornea)	397
5. Dinu C. Giurescu, <i>Guvernarea Nicolae Rădescu</i> , București, 1996 (Gabriel Moisa)	399
6. <i>Utak a multban. Az M 3-as autópálya régészeti leletmentései</i> , Budapest, 1977 (Doru Marta)	400

DESPRE UN MORMÂNT DE INCINERAȚIE NEOLITIC DESCOPERIT LA ZALĂU (JUD. SĂLAJ)

de

IOAN BEJINARIU

Cu prilejul săpăturilor arheologice din primăvara lui 1996 în punctul „Uroikert“ într-un sit arheologic aparținând dacilor liberi a fost descoperit și un complex neolitic. Punctul respectiv este situat la limita vestică a Zalăului, pe partea stângă a șoselei Zalău—Șimleu, la cca 3—4 km de gara Zalău. Încă din 1975 în această zonă au fost executate săpături arheologice de către Al. V. Matei (cărui îi mulțumim pentru cedarea spre publicare a acestui complex) fiind semnalate cu acest prilej materiale preistorice (Matei, 1980, p. 229—231, n. 5). Respectivetele descoperiri completează lista materialelor preistorice semnalate anterior în această zonă (Roska, 1942, p. 273, nr. 219; Láko, 1981, p. 61, nr. 58; *idem*, 1983, p. 83, nr. 57). Despre o parte din aceste descoperiri se afirmă că provin din hotarul localității Panic, situată în apropierea punctului „Uroikert“.

Complexul neolitic pe care îl prezentăm în continuare s-a conturat în marginea nordică a casetei C2/96 la cca 0,35 m adâncime de actualul nivel de călcare (pl. 1). Groapa este ușor tronconică ca formă. Nu am observat urme de pregătire rituală a gropii (arderea pereților, lutuirea fundului etc.). Pământul de umplură al gropii avea un aspect omogen, fapt ce sugerează că groapa a fost umplută într-o singură etapă, imediat după săpare, cu pământul ce fusese excavat anterior. După cum se observă, în profil, în partea superioară groapa avea un „capac“ ce consta dintr-o lentilă de lut galben tasat, cu o grosime de cca 10—20 cm. Este posibil ca acest „capac“ din lut să fi avut rostul de a împiedeca apa să ajungă la inventarul gropii.

În mijlocul gropii la cca 1,10 m adâncime au apărut resturile, prost păstrate ale unui vas în care au fost găsite oase arse. Inițial vasul pare să fi fost depus în groapă în poziție verticală, cu gura în sus, fiind apoi răsturnat datorită umplerii gropii. La cca 0,5 m distanță de primul vas, la adâncimea de 1,2 m au fost descoperite fragmente de la un al doilea vas. Fundul gropii apare la 1,33 m adâncime.

Oasele arse au fost depuse parțial în primul vas, parțial în afara lui, apărând și în pământul de umplură la nivelul vasului. Oasele sunt puternic arse, fapt ce a determinat fragmentarea lor accentuată, cele mai mari fragmente adunate din groapă nedepășind 2—3 cm lungime. Aspectul oaselor indică o ardere puternică, la temperaturi înalte. Printre

oase apar și mici bucăți de cărbune provenind de la rugul funerar. Imediat după incinerare oasele împreună cu alte resturi de combustie au fost depuse în vasul-urnă, înainte de a se răci complet, fapt ce ar explica arderea secundară observată în interiorul urnei.

Fragmentarea excesivă a oaselor arse a îngreunat analiza lor. Oasele au fost studiate de Laurenția Georgescu și Georgeta El Susi (cărora le mulțumesc și pe această cale). S-a putut stabili că o parte din oasele incinerate sunt oase umane (mai puține) iar restul au aparținut unor animale, în speță bovine și ovicaprine.

După cum am arătat mai sus, ceramica, foarte fragmentară, a fost dificil de adunat fiind foarte friabilă. Reconstituirea vaselor în aceste condiții a fost greu de realizat. Fragmentele descoperite în groapă provin de la două vase:

1) vas (pl. 2/1) restaurat parțial, de dimensiuni mici (cca 15 cm), cu corpul bombat și fundul drept. Este lucrat dintr-o pastă fină, omogenă, în amestec cu măr și paiețe de mică. Pereții au fost acoperiți inițial de un slip de culoare portocalie care însă s-a păstrat doar pe unele porțiuni. Sub acest slip peretele vasului are o culoare roșie-cărămizie. Pasta din care a fost lucrat vasul prezintă un aspect săpunos la pipăit. De asemenea, la interior vasul are urme de ardere secundară. Drept element de decor apar mici butoni conici, neperforați, despre care nu putem afirma precis în ce zonă a vasului vor fi fost aplicați.

2) vas (pl. 2/2) aflat de asemenea într-o stare precară de conservare, aproape imposibil de reconstituit. S-au păstrat fragmente care ne permit să le atribuim unui vas cu picior cu buza dreaptă. Dimensiunile vasului sunt greu de aproximat. Prezintă aceleași caracteristici ca și vasul nr. 1 în care au fost depuse resturile cinerare.

În cele ce urmează ne propunem să discutăm problemele legate de apartenența culturală a mormântului descoperit la „Uroikert” și poziția sa cronologică.

În județul Sălaj perioada neolitică este puțin cunoscută, săpături arheologice sistematice fiind executate doar în extremitatea vestică a județului, la Zăuan (Láko, 1977, p. 41—46; *idem*, 1978, p. 11—15; Lazarovici—Láko, 1981, p. 13—44; Lazarovici, 1986, p. 15; *idem*, 1988, p. 23—28). În zona Zălăului, mai precis în partea sa vestică și sud-vestică, unde se află punctul „Uroikert”, au fost executate săpături de salvare (nepublicate) la „Valea Miții”, fiind descoperite printre altele și o serie de complexe neolitice (Láko, 1980, p. 31—32). Tot în această zonă, în vecinătatea punctului „Uroikert”, cu prilejul unor periegeze, au fost descoperite încă patru puncte cu materiale neolitice ce prezintă caracteristici similare ceramicii din mormântul pe care îl analizăm (*materiale inedite în col. MIAZ, inv. CC352/82, 533/83*). Unele dintre aceste materiale (cele de la Panic „Pepenărie”) sunt amintite de E. Láko, fiind atribuite culturii Tisa (Láko, 1981, p. 61, nr. 58). G. Lazarovici consideră însă că elementele caracteristice sunt mai degrabă „tisoide” și înclină să le atribuie unui grup cultural înrudit cu grupul Suplacu de Barcău, dar mai timpuriu decât acesta (Lazarovici, 1986, p. 16). Un mic sondaj a executat E. Láko într-un sit neolitic amplasat la cca 1 km de „Uroikert” și anume la „Farkasdomb” (*materiale inedite în col. MIAZ, inv. CC541—553/83*). Ceramica descoperită aici prezintă aceleași trăsături cu

cea din complexul de la „Uroikert“ (slip galben-portocaliu, amestec cu mîl și mică, aspect săpunos, mici proeminențe conice pe pereții vaselor). La „Farkasdomb“ există dovezi clare de locuire neolitică (fragmente de chirpici cu urme de pari, fragmente de crustă de la vetre de foc) și putem considera situl respectiv ca fiind o așezare. G. Lazarovici atribuie materialele de la Zalău „Farkasdomb“ grupului Iclod, și anume unei faze târzii — Iclod III (Lazarovici, 1986, p. 26).

Atribuirea culturală a complexului neolitic analizat de noi este dificilă datorită sărăciei materialului descoperit. Ambele vase descoperite în complex sunt forme banale care apar frecvent în neoliticul mijlociu și târziu din Transilvania și Crișana, în complexe atribuite grupului Iclod (Lazarovici, 1986, pl. 10/7, 10) și grupului Suplacu de Barcău (Ignat, 1985, p. 275—278; *idem*, 1987, p. 9—17). În atare condiții este greu de atribuit mormântul de la „Uroikert“ unuia dintre cele două grupuri culturale menționate, deși, după cum am arătat, ceramica are analogii clare printre materialele descoperite la „Farkasdomb“.

Deși multă vreme s-a afirmat că pe teritoriul României ritul funerar practicat de populațiile neolitice este exclusiv înhumarea (Comșa, 1987, p. 149) o serie de descoperiri recente dovedesc contrariul. Un mormânt de incinerare a fost descoperit în 1992 în stațiunea neolitic-timpurie de la Gura Baciului sub depunerile unei platforme de locuință din etapa GBII—III (Lazarovici—Maxim, 1995, p. 186—187). În Crișana, în aria grupului Suplacu de Barcău, din neoliticul târziu, au fost descoperite mai multe morminte de incinerare (Ignat, 1985, p. 275—278; *idem*, 1987, p. 12; *idem*, 1995, p. 270—271; Lazarovici—Maxim, 1995, p. 191). Excepționând descoperirea de la Gura Baciului din neoliticul timpuriu celelalte descoperiri din Crișana aparțin neoliticului târziu. Inventarul mormântului de la „Uroikert“ prezintă similitudini cu cel al unui mormânt de incinerare descoperit la Suplac: oasele incinerate au fost depuse într-un vas asemănător ca formă cu cel din mormântul de la „Uroikert“ (cel de la Suplac este însă pictat). În groapa de la Suplac apare, de asemenea, un vas cu picior, dar și un al treilea vas cu profilul pereților în formă de „S“ (Ignat, 1985, p. 275—278, pl. I). Descoperirile din Crișana par să indice o „preferință“ a comunităților de tip Suplacu de Barcău pentru ritul incinerării, în schimb comunitățile grupului Iclod practică exclusiv înhumarea (Lazarovici, 1991, p. 8—9).

În 1986 Gh. Lazarovici afirma că datorită presiunii culturii Petrești se produce o difuziune Iclod spre vest până dincolo de Meseș (Lazarovici, 1986, p. 26—27). Este posibil ca populațiile celor două grupuri culturale înrudite (gr. Iclod și gr. Suplacu de Barcău) să intre în contact în zona Depresiunii Șimleului (probabil pe cursul Barcăului și al Crasnei). Ca un rezultat al acestor contacte poate fi și preluarea ritului incinerării de către populația Iclod pătrunsă aici. De asemenea, este posibil ca, anterior pătrunderii grupului Iclod în această zonă de la vest de Meseș, comunități de tip Suplacu de Barcău să fi locuit aici. Prin suprapunerea celor două tipuri de comunități ar fi putut rezulta un fenomen de **sinteză culturală Iclod-Suplacu de Barcău**, fenomen presupus și de către Z. Maxim (Kalmar, 1984, p. 107). Acest mormânt de la Zalău „Uroikert“ pare să fie o dovadă ce susține ipoteza existenței unei sinteze culturale Iclod—Suplacu de Barcău în neoliticul târziu.

Autorul săpăturilor de la punctul „Uroikert“, ne-a relatat că în urmă cu mai mulți ani ar fi descoperit un alt mormânt de incinerare neolitic în acest punct. Din păcate nu am reușit să identificăm inventarul acestui mormânt în depozitele muzeului din Zalău. S-ar putea presupune că aici a existat o necropolă neolitică, mai ales că în urma săpăturilor executate în mai mulți ani nu au fost descoperite și urmele unor locuințe din această epocă. Mormintele de incinerare de la Tășad (Ignat, 1987, p. 12) și Suplacu de Barcău (Ignat, 1985, p. 275) au fost descoperite în așezări în apropierea locuințelor. La Iclod morții erau îngropați în unele zone ale așezării pentru ca în faza II a așezării să se constituie necropola situată la cca 200 m de așezare, iar ulterior, în etapele II/III și III să se revină la amplasarea mormintelor în așezare (Lazarovici, 1991, p. 16). Mormântul (mormintele?) de la Zalău „Uroikert“ pot să aparțină uneia dintre așezările neolitice târzii aflate în imediata vecinătate.

Analizele osteologice au evidențiat faptul că alături de oasele umane incinerate în urna funerară au fost depuse și oase de animale incinerate provenind de la bovine și ovicaprine. Este clar că ofranda de carne a fost și ea incinerată în prealabil, probabil odată cu defunctul.

După cum am arătat înhumarea este ritul funerar ce predomină net, nu numai în neoliticul de pe teritoriul României, incinerarea constituind o raritate. Mormintele de incinerare din neoliticul târziu se grupează în zona Crișanei iar mormântul de incinerare de la Zalău „Uroikert“ nu este nici el amplasat la o distanță prea mare de zona respectivă. Fără îndoială ritul înhumării trebuie pus în legătură cu sistemul de credințe religioase din neolitic, credințe ce se leagă implicit de noile ocupații, în speță de cultivarea plantelor (Eliade, 1991, p. 45—60). Este greu însă de stabilit care era semnificația incinerării cadavrelor la unele populații neolitice. Este posibil ca la unele comunități incinerarea să fi fost rezervată indivizilor unei anumite categorii de vârstă. La Tășad oasele calcinate din mormânt aparțin unui copil de 12—15 ani (Ignat, 1987, p. 12), iar la Suplacu de Barcău un mormânt conținea oasele incinerate ale unei tinere a cărei vârstă nu a fost precizată (Ignat, 1995, p. 270—271). Posibil ca oasele incinerate descoperite în mormântul de la Zalău să fi aparținut tot unui copil, fapt ce ar explica arderea și fragmentarea masivă pe care au suferit-o. Analizele nu au putut stabili însă nimic despre vârsta și sexul defunctului. La alte populații sunt incinerati unii membri cu atribuții speciale în comunitate: vrăjitori, șamani (Lazarovici—Maxim, 1995, p. 192).

BIBLIOGRAFIE

- Comșa 1987 E., *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații* București 1987.
Eliade 1991 M., *Istoria ideilor și credințelor religioase, vol. I*, București, 1991.
Ignat 1985 D., *Un mormânt de incinerare descoperit în așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)*, în „Crisia“, XV, 1985 p. 275—278.
Ignat 1987 D., *Așezarea neolitică de la Tășad (jud. Bihor) aparținând grupului Suplacu de Barcău*, în „Crisia“, XVII, 1987, p. 9—17.

- Ignat 1995 D., *Despre mormintele și ofranda funerară din preistoria Bihorului* în „Acta MN”, 32, I, 1995, p. 269—272.
- Kalmar 1984 Z., *O așezare Tiszapolgár la Dragu*, în „Acta MP”, VIII, 1984 p. 105—109.
- Lakó 1977 E., *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan*, în „Acta MP”, I, 1977, p. 41—46.
- Lakó. 1978 E., *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată în așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, în „Acta MP”, II, 1978, p. 11—15.
- Lakó 1980 E., *Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978—1979*, în „Acta MP”, IV, 1980, p. 31—32.
- Lakó 1981 E., *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în jud. Sălaj*, în „Acta MP”, V, 1981, p. 61.
- Lakó 1983 E., *Repertoriul topografic al epocii bronzului și al hallstattului timpuriu în jud. Sălaj*, în „Acta MP”, VII, 1983, p. 83.
- Lazarovici—Lakó 1981 Gh. E., *Săpăturile de la Zăuan — campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în „Acta MN”, XVIII, 1981, p. 13—44.
- Lazarovici 1986 Gh., *Neoliticul târziu din nord-vestul României (Sălajul, Clujul, Bihorul, Sătmăru)*, în „Acta MP”, X, 1986, p. 15—46.
- Lazarovici 1988 Gh., *Venus de la Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase (partea I-a)*, în „Acta MP”, XII, 1988, p. 23—28.
- Lazarovici 1991 Gh., *Grupul și stațiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991.
- Lazarovici—Maxim 1995 Gh. Z., *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
- Roska 1942 M., *Erdély régészeti repertoriuma, I, Oskor. Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum*, Kolozsvár, 1942.

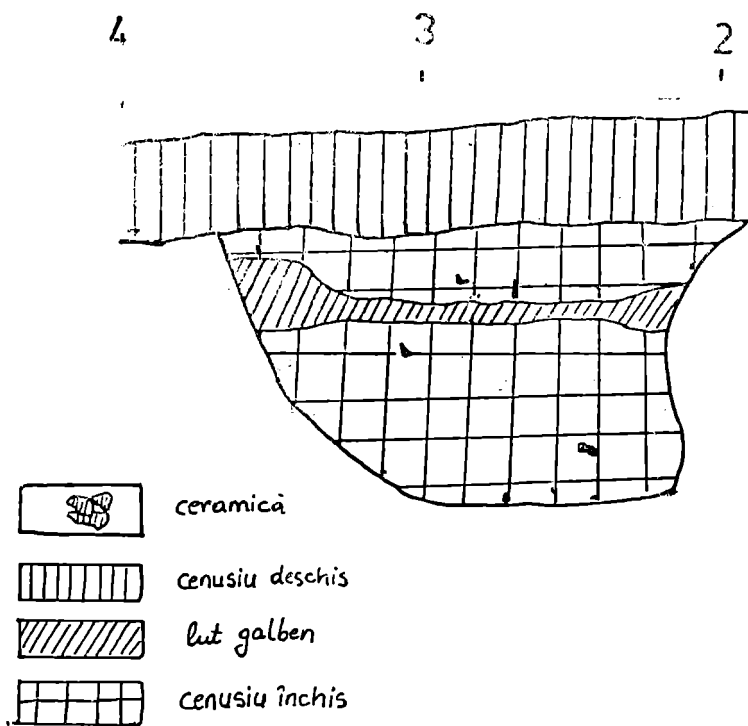
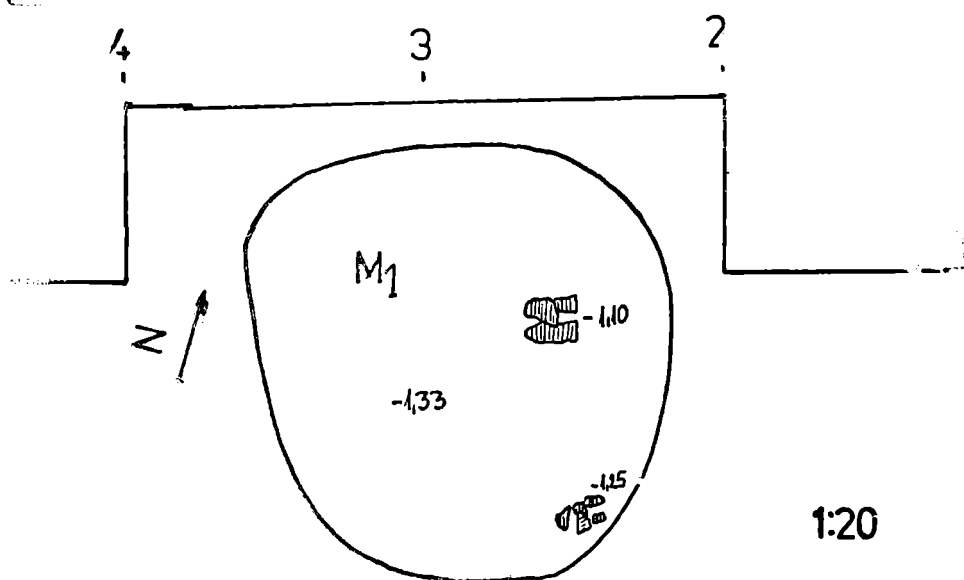
A FEW WORDS ABOUT A CREMATION GRAVE DISCOVERED IN ZALÁU — SÁLAJ DISTRICT — AND DATED IN THE NEOLITIC ERA

— Summary —

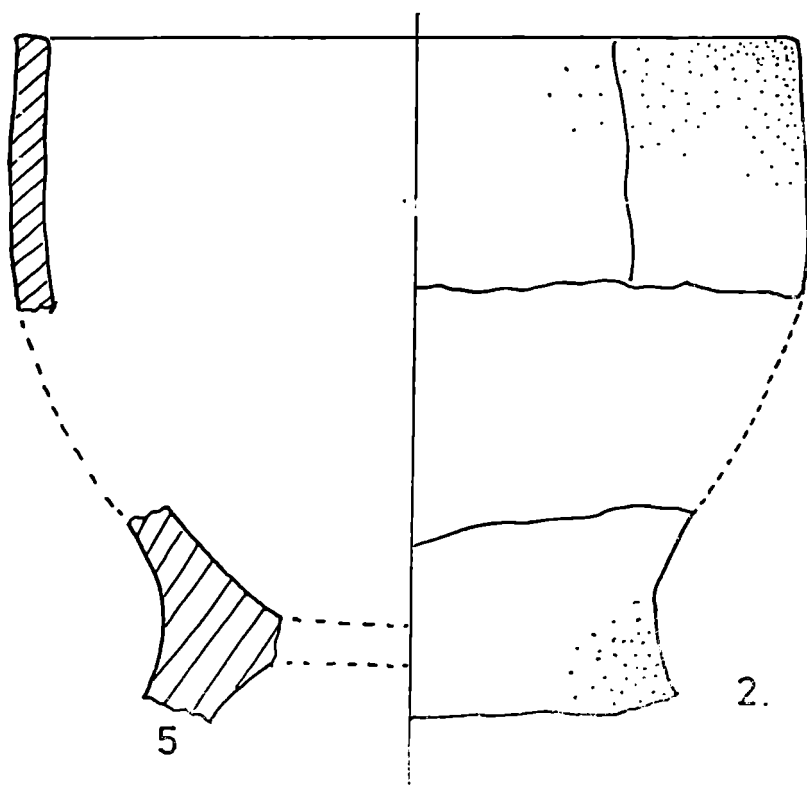
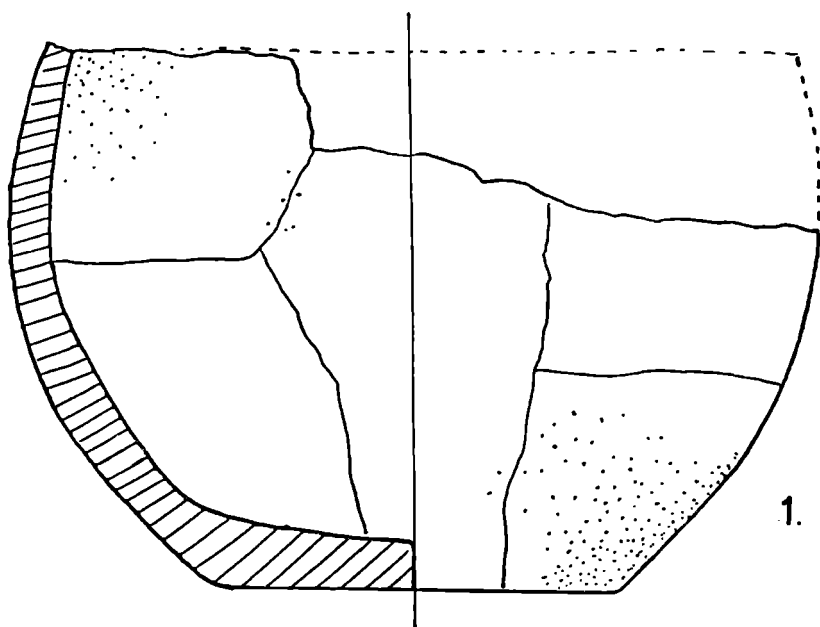
This study talks about a recent discovery from the spring of the year 1996. It is about a cremation grave discovered in „Uroikert” point in Zalău town. The grave had a small number of pieces: two vessels weakly preserved and which were partially restored.

The cremated bones of the dead person together with animals cremated bones had been partially put in the urn, and partially in the grave.

Taking into account the ceramics discovered, the grave can be dated in the late neolithic era and it may belong to a cultural synthesis of the late neolithic Iclod and Suplacu de Barcău groups. The connection between these two cultural groups took place in Depresiunea Șimleului area through the valley of Barcău river.

Planșa I. Planul și profilul gropii mormântului M1 de la Zalău „Uroikeri“

Planșa II. Ceramica descoperită în M1.

DEPRESIUNEA BEIUȘULUI ÎN PREISTORIE

de

DOINA IGNAT

Depresiunea Beiușului, parte integrantă a județului Bihor, cuprinde din punct de vedere geografic spațiul delimitat la est de crestele Munților Apuseni (M-ții Bihorului), la nord de Munții Pădurea Craiului, la vest și sud de Munții Codru-Moma.¹

Așezările umane care alcătuiesc această unitate geografică sunt în majoritate dispuse de-a lungul văilor și pâraielor care coboară din munți spre bazinul hidrografic al Crișului Negru. O altă grupare de așezări o formează cele răspândite pe dealurile din zonă. Lunca îngustă a Crișului Negru cuprinde, de asemenea câteva localități.²

Zona Beiușului beneficiază de un regim termic moderat, cu ierni nu prea aspre și veri răcoroase, cu vânturi moderate.³

Numeroasele peșteri uscate cu portaluri înșorite dispuse pe versanții munților, alături de terasele văilor, pâraielor și a Crișului Negru, au favorizat locuirea umană a zonei încă din epoca paleolitică.⁴

Cercetările arheologice sistematice ale acestui areal geografic sunt destul de reduse, raportate la numărul apreciabil de descoperiri întâmplătoare.

Menționăm astfel săpăturile arheologice efectuate de Ivan Ordentlich în anul 1971 la Răbăgani, în apropierea izvoarelor termale, pe terasa mijlocie a luncii, care au identificat o așezare neolitică.

La Sânicolaul de Beiuș, regretații arheologi Radu Popa de la Institutul de Arheologie din București și Nicolae Chidioșan de la Muzeul Țării Crișurilor au efectuat cercetări arheologice în așezarea feudală timpurie de-a lungul mai multor campanii. În campania din anul 1972, prin cercetările întreprinse de semnatarea acestor rânduri, pe dealul „Boțocana” a fost identificată și o așezare neolitică distrusă parțial de locuirea medievală ulterioară.⁵

Coroborând aceste vestigii materiale oferite de cercetările sistematice precum și de descoperirile întâmplătoare constatăm că și în această

¹ I. O. Berindei, Gh. Măhăra, Gr. P. Pop, *Aurora Posea, Câmpia Crișurilor. Crișul Repede. Țara Beiușului*, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1977, p. 320.

² Ioan Godea, *Zona etnografică a Beiușului*, Editura Sport—Turism, București, 1981, p. 7.

³ I. O. Berindei Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, (monografie), Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 12—19.

⁴ Doina Ignat, Tiberiu Jurcsák, *Cercetări arheologice și paleontologice în dealul Crișului Repede, Crisia*, 1979, pag. 65.

⁵ Doina Ignat, *Cercetări neolitice în Bihor*, Centenar muzeal orădean, 1972, p. 161—164.

zonă a Bihorului locuirea umană începe încă din epoca paleolitică, continuând, neîntrerupt, până în evul mediu timpuriu când unele localități sunt deja menționate în documentele vremii.

Ne propunem, în cele ce urmează repertorierea descoperirilor arheologice din această zonă (paleolitic, neolitic și eneolitic) cu scopul de a oferi un instrument de lucru util pentru arheologii care vor întreprinde în viitor cercetări arheologice într-un areal pe cât de interesant sub aspect științific, pe atât de puțin cunoscut.

1. *Câmpani*

Cu ocazia săpăturilor paleontologice efectuate în peștera „Dâmbul Colibii” — Peștera II — de pe Valea Sighiștelului de către Elena Terzea și C. Pleșa au fost descoperite fragmente ceramice neornamentate a căror pastă conține pleavă și o cupă cu picior.

Bibliografie: Doina Ignat, Repertoriul descoperirilor neolitice din Bihor, Crisia, 1973, p. 8, nr. 3.

2. *Chișcău*, com. Pietroasa

În „Peștera Urșilor” săpăturile arheologice și paleontologice au prieluit descoperirea unor oase (în special de urs de peșteră) cu urme de prelucrare — prin cioplire — datând din epoca paleolitică.

Prin cercetări de suprafață, efectuate în conul de dejecție de la intrarea în peșteră a fost descoperit un gratoar din silex cu retușe fine, atribuit aceleiași epoci.

Bibliografie: Doina Ignat, Tiberiu Jurcsák, Cercetări arheologice și paleontologice în Defileul Crișului Repede, Crisia, 1979, pag. 65; Tiberiu Jurcsák, Rozalia Poliș, Doina Ignat, Mihai Șerban, Elisabeta Popa, Date privind fauna fosilă a Peșterii Urșilor (Munții Bihor), Nymphaea, 1980—1981, pag. 216—217.

3. *Cotiglet*, com. Ceica

Dintr-un punct nelocalizat provine un topor din piatră șlefuită, atribuit epocii neolitice.

Tot dintr-un punct neprecizat provine un târnăcop de aramă cu un singur tăiș, aparținând epocii eneolitice.

Bibliografie: Repertoriul monumentelor din Bihor, 1974, p. 28 nr. 124 (în continuare Repertoriu...).

4. *Dușești* (com. Ceica)

Bibliografie: Repertoriu..., p. 33, nr. 155.

5. *Ginta* (com. Căpâlna)

Dintr-un punct neidentificat provin lame și nuclee de obsidian aparținând epocii neolitice.

Bibliografie: Repertoriu..., p. 36, nr. 181.

6. *Meziad* (com. Remetea)

Din peștera de la Meziad provin fragmente ceramice neolitice, dintre care unele pictate, descoperite cu ocazia amenajării unor trasee turistice.

Bibliografie: Repertoriu..., p. 44, nr. 247.

7. *Pocola*

Dintr-un loc neprecizat provine un târnăcop de aramă cu brațele în cruce, atribuit epocii eneolitice.

Bibliografie: Repertoriu..., p. 55, nr. 293.

8. Răbăgani

În apropierea izvoarelor termale, pe terasa mijlocie a luncii, a fost cercetată o aşezare neolitică având un singur nivel de locuire. Au fost descoperite fragmente ceramice şi unelte din piatră şlefuită.

Bibliografie: Repertoriu . . . , p. 56, nr. 306.

9. Răcaş (com. Dobreşti)

Din peştera „Cugliş“ (sau „Cobleş“) situată pe versantul stâng al văii cu acelaşi nume se păstrează în colecţia Secţiei de Ştiinţele Naturii a Muzeului Ţării Crişurilor oase cu urme de cioplire şi resturi de *Ursus spelaeus*.

Bibliografie: Repertoriu . . . , p. 66, nr. 351.

10. Sânicolau de Beiuş (com. Şoimi)

Cercetările arheologice întreprinse pe dealul „Boţocana“ au surprins un nivel de locuire neolitic. Au fost descoperite fragmente ceramice şi unelte de piatră şlefuită.

Bibliografie: Repertoriu . . . , p. 66, nr. 355.

11. Sighiştel (com. Câmpani)

În peştera „Măgura“ cu ocazia cercetărilor speologice au fost descoperite lame de silex datând din paleoliticul superior şi fragmente ceramice aparţinând culturii Coţofeni.

Bibliografie: Repertoriu . . . , p. 66, nr. 351.

12. Stâna de Vale (com. Budureasa)

Din malul pârâului care străbate staţiunea provine un fragment de lamă de obsidian aparţinând paleoliticului superior.

Bibliografie: Repertoriu . . . , p. 71, nr. 372.

Din datele prezentate reiese că zona geografică a Beiuşului a fost locuită încă din epoca paleolitică. Peştera l-a ocrotit pe acel om primitiv care încerca să păşească în istorie şi care ne-a lăsat uneltele sale drept mărturie.

Uneltele cioplite din os — aidoma celor din cremene — descoperite în „Peştera Urşilor“ de la Chişcău şi peştera „Cugliş“ de la Răcaş îşi găsesc analogii în peşterile din defileul Crişului Repede, iar în spaţii mai largi, în peşterile din Banat, în bazinul Caraşului (Peştera „Popovăţ“ şi „Peştera Cerbului“).⁶

Din peşterile din Alpii Austriei provin o serie de unelte din os, similare cu cele descoperite în judeţul Bihor, ca şi aici, neasociate cu unelte litice, din lipsa materiei prime.⁷

Piese de cremene şi obsidian, descoperite în peştera „Măgura“ şi la Stâna de Vale pot fi încadrate, după tehnica ciopririi, în paleoliticul superior.

Epoca neolitică, epocă în care comunităţile umane îşi duresc aşezări stabile, este reprezentată prin numeroase descoperiri.

Peşterile continuă să fie folosite şi în această perioadă, ca adăposturi temporare pentru vânători şi păstori.

⁶ Doina Ignat, Tiberiu Jurcsák, *op. cit.*, p. 65.

⁷ Kurt Ehrenberg, *Versuch einer Übersicht . . .*, *Archaeologia Austriaca*, Heft 59/60 Wien 1976, p. 1—19.

Ceramica descoperită în peștera „Dâmbul Colibii“ de la Câmpani aparține neoliticului timpuriu — respectiv culturii Starčevo-Criș.⁸

Fragmente ceramice pictate descoperite în peștera Meziad își găsesc analogii în numeroasele așezări ale neoliticului mijlociu din jud. Bihor.⁹

Cele două așezări cercetate sistematic, respectiv așezările de la Răbăgani și Sânicolaul de Beiuș, pot fi atribuite perioadei de trecere de la neoliticul târziu spre eneoliticul timpuriu.

Pentru epoca eneolitică, menționăm târnăcopul cu brațe în cruce descoperit la Pocola, fragmentul de topor de aramă de la Cotiglet, precum și fragmentele ceramice aparținând Culturii Coțofeni din peștera „Măgura“ de la Sighiștel.

Descoperirile arheologice aparținând epocii pietrei din Depresiunea Beiușului constituie dovezi concludente ale unei locuiri umane încă din perioada de antropogeneză.

Cercetările arheologice sistematice care își vor propune studierea acestei perioade străvechi, vor putea aduce noi și interesante contribuții la cunoașterea aprofundată a unui segment din istoria multimilenară a acestor ținuturi.

LA DÉPRESSION DE BEIUȘ PENDANT LA PRÉHISTOIRE

— résumé —

Au point de vue géographique, la zone à laquelle se réfère l'auteur constitue l'espace délimité à l'Est par Munții Apuseni (Munții Bihorului), au Nord par Munții Pădurea Craiului, à l'Ouest et au Nord par Munții Codru Moma.

Les nombreuses grottes disposées sur les versants de ces montagnes, mais aussi les terrasses des ruisseaux et de Crișul Negru ont favorisé l'habitation humaine déjà depuis l'époque paléolithique.

L'ouvrage se propose de répertorier les découvertes paléolithiques, néolithiques et énéolithiques connues dans la zone.

⁸ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 70; Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II)*, *Lucrări științifice*, Institutul de Învățământ Superior Oradea, 1972, p. 50—51; Doina Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo—Criș de la Suplacul de Barcău*, *Crisia* 1978, p. 11—26, Idem, *Așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo—Criș de la Fughiu*, *Crisia*, 1979, p. 720.

⁹ Doina Ignat, *La céramique néolithique peinte du nord-ouest de la Roumanie, La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 44—45.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE TEREN PE RAZA LOCALITĂȚII ATEAȘ (JUD. BIHOR)

de

IOAN CRIȘAN, DORU MARTA, CALIN GHEMIȘ

Satul Ateaș se află la circa 10 km vest de linia ferată Oradea—Arad, în extremitatea vestică a județului Bihor, la numai 500 m de frontiera de stat româno-maghiară. Câmpia Crișurilor este forma de relief pe care s-a dezvoltat așezarea. Terenul, aflat la o altitudine de cca 80—90 m, într-o zonă depresionară supusă odinioară inundațiilor, favorizează apariția săpăturilor. Vegetația naturală este de silvostepă.¹ Rețeaua hidrografică, deși a suferit modificări radicale prin amenajarea începând cu primul deceniu al secolului nostru a întinselor pescării din zona Cefa—Ateaș, a favorizat, alături de solul fertil, dezvoltarea așezărilor umane². Acest sat a intrat în literatura arheologică și în repertoriul monumentelor din județul Bihor prin materialul arheologic (vase întregi și fragmente ceramice) datând din epoca bronzului, cultura Otomani, faza a II-a, descoperit întâmplător — aflăm din cele ce s-au publicat până în prezent — într-o așezare de tip tell nefortificată³. În hotarul satului există mai multe movile numite de către localnici „holumburi“, atribuite după tradiție turcilor. În primăvara anului 1997 la Ateaș au fost întreprinse cercetări arheologice de teren soldate cu identificarea unui număr de nouă movile, a vetrei Ateașului medieval și a vestigiilor unei alte așezări.

I. Cele nouă movile (notate cu cifre arabe) sunt situate de jur-împrejurul satului; la vest, dincolo de frontieră, observându-se încă cel puțin o movilă. Genetic, movilele sunt de trei feluri.

— Movila nr. 7, cea mai întinsă ca suprafață, este, după părerea noastră, un grind. Pe această movilă, situată în dreapta drumului ce leagă satul nou de cel vechi se află actualul cimitir al localității Ateaș.

— Movila nr. 6 (movila cu pomi), numită de localnici „Holumbul Voghiului“, inițial tot grind s-a înălțat prin depuneri succesive de resturi culturale umane din epoca bronzului. De aici provine materia-

¹ O. Berindei, Gh. Măhăra, Gr. P. Pop, Aurora Posea, *Câmpia Crișurilor. Crișul Repede. Țara Beiușului. Cercetări în geografia României*, București, 1977, *passim*.

² Gh. Cara-man, *Tradiții și experiențe în creșterea intensivă a peștilor din Câmpia Crișurilor*, Oradea, 1995, p. 9—12, 14.

³ I. Ordentlich, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*, în *Marmata*, 2 1971, p. 21; *Idem*, în *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 9.

lul ceramic aflat în colecțiile Muzeului Țării Crișurilor; acesta a fost scos la lumină în urma plantării arborilor din jurul movilei.

— Movilele cu numerele 1—5 și 8—9 sunt, după toate aparențele, tumuli. Dintre acestea atrage atenția movila nr. 4 situată în stânga drumului ce unește Ateașul nou de cel vechi, deoarece este cea mai înaltă, dar și cea mai redusă ca suprafață. Această movilă a fost parțial dislocată în anii de după cel de-al doilea război mondial în vederea amenajării unui poligon militar de trageri. Cu această ocazie au ieșit la iveală, potrivit relatărilor unor localnici, fragmente ceramice, a căror urmă s-a pierdut.

II. Materialul arheologic descoperit în movila nr. 6 a intrat în anul 1963 în colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor:

— Căniță (pl. I/3), fragmentară, din pastă de culoare cărămizie, fină la pipăit, cu degresant de nisip și măr. Fundul are în centru un mic umbo, iar buza în partea opusă torții este puțin înălțată. Ornamentica piesei constă în două linii incizate adânc, paralele cu buza; suprafața corpului, atât cât s-a păstrat fiind ornamentată cu un buton împins în afară, delimitat de trei linii incizate; de o parte și de alta a butonului corpul ceștii a fost ornamentat cu câte două linii paralele care se întâlnesc pe fund formând un unghi. Arderea este bună și uniformă. Nr. de inventar: 8849. Dimensiuni: $h=7,7$ cm, diametrul aproximativ al gurii: 5,7 cm.

— Căniță (pl. III/10), corpul este întreg, fiind puțin ciobită într-o parte; toarta, probabil supraînălțată lipsește. Gâtul căniței este cilindric, iar corpul bitronconic; pe diametrul maxim corpul prezintă trei umflături împinse în afară; fundul are un mic umbo; pasta din care a fost modelat recipientul este semifină; se remarcă prezența mărului în pastă; culoarea este cărămizie cu flecuri roșii. Nr. de inventar: 311, dimensiuni: $h=6$ cm, diametrul gurii: 5,7 cm.

— Căniță (pl. I/1) din pastă de culoare roșu-cărămiziu; în partea opusă torții supraînălțate buza este lobată; sub buză au fost incizate în pasta crudă două linii paralele. Gâtul este cilindric, iar corpul bitronconic; zona în care gâtul se unește cu corpul este marcată de o linie incizată adânc. Pe corp, în partea inferioară apar patru proeminente conturate de câte o linie incizată; între cele patru proeminente apar câte două linii incizate care se întâlnesc pe fundul vasului formând patru unghiuri opuse. Toarta lipsește. Nr. de inventar: 8843, dimensiuni: $h=7$ cm, diametrul gurii: 6,5 cm.

— Căniță (pl. I/2) din pastă fină de culoare cărămizie; suprafața corpului nu este ornamentată, iar toarta probabil supraînălțată, lipsește. Arderea este foarte bună, iar corpul este alungit. Nr. de inventar: 8851, dimensiuni: $h=7,3$ cm, diametrul gurii: 6 cm.

— Ceașcă (pl. II/7) cu toartă supraînălțată, din pastă de culoare neagră, cu degresant din nisip fin și suprafața interioară lustruită. Ca ornamente apar sub buză, incizate în pasta crudă, două linii; pe corp apar linii incizate — curbe verticale și orizontale, linii ce formează pe fundul recipientului un decor radial. Gâtul este cilindric, spart într-o parte, iar corpul recipientului este semisferic. Nr. de inventar: 8842, dimensiuni: $h=6,3$ cm, diametrul gurii: 6,9 cm.

— Căniță (pl. III/11) fragmentară, din pastă de bună calitate, cu degresant de nisip fin; ardere inoxidantă; se păstrează aproximativ jumătate din piesă; toarta supraînălțată lipsește; pe corpul vasului apar două proeminente delimitate de o canelură semicirculară și un șir de împunsături. Fundul este aplatizat, corpul fiind bitronconic, iar buza evazată. Între butoni, ca ornamente mai apar un grup de patru linii incizate abia sesizabile datorită stării de conservare a piesei. Nr. de inventar: 8850, dimensiuni: $h=5,5$ cm, diametrul aproximativ al gurii: 9 cm.

— Căniță (pl. I/4) din pastă de bună calitate, de culoare cărămizie. Piesa prezintă urme de ardere puternică. Gâtul este cilindric, iar corpul bombat; zona în care gâtul se unește cu corpul este marcată de o linie incizată, paralelă cu buza care este dreaptă. Pe corp apare o canelură ale cărei extremități rămân deschise pe corpul recipientului. Nr. de inventar: 8847, dimensiuni: $h=6,7$ cm, diametrul gurii: 6,5 cm.

— Căniță (pl. III/12), corpul vasului este întreg, toarta lipsește. Pasta din care a fost confecționat vasul este de bună calitate; culoarea este gălbui-maronie cu flecuri negre în exterior, neagră în interior. Suprafața exterioară este lustruită. Gâtul este cilindric, buza dreaptă, iar corpul bitronconic. Nr. de inventar: 12536, dimensiuni: $h=6$ cm, diametrul gurii: 7,2 cm.

— Căniță fragmentară (pl. II/5), pasta este de bună calitate, de culoare maroniu-închis. În partea opusă tortii supraînălțate buza este lobată. Ornamentarea recipientului constă în două linii paralele cu buza, incizate. Zona în care gâtul se unește cu corpul este marcată de două linii incizate adânc. Fundul prezintă o mică alveolă circulară. Din zona mediană a corpului pornesc două grupe de câte două linii care urmăresc corpul, spre partea inferioară a acestuia formând două triunghiuri cu vârful în jos. Gâtul este tronconic și corpul semisferic. Nr. de inventar: 8848, dimensiuni: $h=6,7$ cm, diametrul gurii: 6,3 cm.

— Căniță de culoare cărămiziu deschis, sesizabilă doar în anumite părți. Arderea este bună; buza dreaptă prezintă în partea opusă tortii supraînălțate un lob. Sub buză apare o linie incizată. Corpul este bitronconic, unirea gâtului cu partea inferioară a recipientului este marcată de două linii incizate. O parte a fundului este sărită; se remarcă însă cinci grupuri de câte două linii care se unesc spre fund, formând grupuri de unghiuri cu vârful în jos. Nr. de inventar: 8844, dimensiuni: $h=9,5$ cm, diametrul gurii: 6,9 cm.

— Căniță (pl. II/6), de culoare cărămizie, greu sesizabilă datorită depunerilor minerale, ornamentată sub buză cu două linii paralele. Buza este lobată în partea opusă tortii care lipsește; gâtul este tronconic, iar corpul bitronconic. Ornamentica recipientului constă în arcade umplute cu linii hașurate. Fundul prezintă două umflături marcate de două linii incizate adânc; aici mai apar trei alveolări circulare; toarta lipsește. Nr. de inventar: 8845, dimensiuni: $h=6,2$ cm, diametrul gurii: 6,7 cm.

— Căniță, gâtul este tronconic, corpul bitronconic, iar zona lor de intersecție este marcată de o linie incizată adânc. Sub buză apar două linii incizate paralele cu ea; partea inferioară a cestii este ornamentată

cu patru proeminențe delimitate de câte o linie incizată. Deasupra proeminențelor apar grupuri de câte două linii incizate adânc în pasta crudă; fundul prezintă o mică alveolare rotundă, delimitată de o linie circulară incizată. Paralel cu liniile incizate de pe corpul căniței apar pe fund grupuri de câte două linii incizate care formează un decor stelar. Corpul torții supraînălțate lipsește. Nr. de inventar: 8846, dimensiuni: h=7,1 cm, diametrul guri: 6,5 cm.

— Greutate miniaturală din lut, are forma piramidală, culoarea este neagră cu flecuri galbene; piesa este lucrată neîngrijit; în partea superioară are o perforație. Se remarcă prezența mărului în pastă. Nr. de inventar: 8854, dimensiuni: h=3,3 cm, diametrul bazei: 3,2 cm.

— Roată de car miniatural (pl. II/8) lucrată din pastă de proastă calitate; ca degresant se remarcă nisipul cu bob mare; piesa prezintă urme de ardere secundară și este spartă într-o parte. De remarcat faptul că o față este lucrată îngrijit. Nr. de inventar: 8853, diametrul maxim: 7,3 cm.

Descoperirile de la Ateaș — „Holombul Voghiului“ sunt încadrate de I. Ordentlich în faza a doua a culturii Otomani⁴ care corespunde cronologic perioadei R Bz. B1—B2.⁵ Există, se pare o preferință a purtătorilor culturii Otomani pentru locuirea în câmpie și se poate vorbi de o fază „telliană“ a acesteia; în acest sens se pot aminti tell-urile din valea Barcăului. Chiar dacă cercetătorii unguri preferă o altă terminologie, problema se pune în momentul în care se discută despre sfârșitul acestor locuri și cauzele care le-au determinat. Ne aflăm în fața unor materiale a căror analogii le găsim prea puțin în zonele colinare de răspândire a culturii Otomani. Majoritatea tipurilor de cănițe a fost descoperită în tell-uri la Bekes⁶, Vârșand⁷ și Socodor⁸; în zona nord-vestică a României se pot cita analogiile de la Bobald I Livadă⁹ și Sălacea¹⁰. Ca ornamente proeminențele conice încadrate de spirale apar la Vârșand¹¹; de asemenea tot la Vârșand și Socodor găsim analogii pentru proeminențele conice încadrate de linii incizate. Un aspect tipologic care trebuie remarcat este faptul că, zona unde gâtul se unește cu corpul propriu-zis al cănițelor este în 90% din cazuri înconjurată de una sau două linii incizate adânc în pasta crudă din care au fost confecționate recipientele. O apariție singulară este cănița din planșa III/10; atât ca formă, ornamentală și pastă ea este puțin reprezentativă pentru ceramica culturii Otomani¹².

⁴ I. Ordentlich, *op. cit.*, p. 21.

⁵ *Idem*, *Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1973, p. 15.

⁶ I. Bonner, I. Bona, *Mittelbronzezeitliche Tellsiedlung bei Bekes*, în *Fontes Arch. Hung.*, 1974, *passim*.

⁷ D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania I—IV*, în *M.C.A.*, 2, 1956, p. 44 sqq.

⁸ *Ibidem*, p. 103 sqq.

⁹ N. Iercoșan, *Noi descoperiri arheologice în zona Carei*, în *Stud. Com. Satu Mare*, 7—8, p. 139 sqq, pl. III, nr. 5.

¹⁰ Inedit, în depozitul Muzeului Țării Crișurilor.

¹¹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 110, fig. 64/1, 2.

¹² În privința acestei piese discuția va avea loc odată cu publicarea materialului de la Suplacu de Barcău; forma ei dar și ornamentală duc spre o datare ceva mai târziu: R. Bz. B2—C.

III. La suprafața movilei nr. 5, extrem de aplatizată, situată la nord de sat, în dreptul bisericii ortodoxe, sunt răspândite fragmente ceramice medievale și material osteologic uman. Deși puține și în parte atipice, fragmentele ceramice permit anumite tipologii. Delimităm în primul rând o ceramică de uz comun, nesmălțuită, de culoare roșiatică. Buzele sunt neevazate, îngroșate în partea superioară; unele au o țesătură interioară, pentru capac. Câteva din fragmentele ceramice sunt înnegrite din cauza folosirii. Ca forme menționăm străchinile și oalele-borcan. O a doua categorie cuprinde câteva fragmente de mai mici dimensiuni, lucrate dintr-o pastă fină, roșiatică, având buze neevazate. Îngroșate în partea superioară. Prezintă de asemenea țesături interioare, pentru capac. Unele fragmente sunt înnegrite prin folosire.

La ambele categorii exteriorul vaselor este lis, neavând ornamente. Încadrarea cronologică a ceramicii înclină, pentru prima categorie spre secolul al XV-lea, iar pentru a doua — prima jumătate a secolului următor¹³. Materialul osteologic uman provine, probabil, dintr-un cimitir medieval cu datare incertă, care deservea aceeași localitate, aflată însă pe un alt amplasament.

IV. Tot în actualul hotar al satului Ateaș, în apropierea lacurilor pescăriei de la Cefa și a pădurii Rădvan, pe terenul arabil cunoscut sub numele de „Mocoș“, se observă urme de locuire constând din fragmente ceramice și sfărâmituri de chirpic ars. Sunt vestigiile unei așezări cu o lungă durată de locuire, ale cărei începuturi datează din neolitic. Puținele fragmente ceramice neolitice sunt extrem de fragmentare și atipice, nepermițând, deocamdată detalieri. Altă categorie a materialului recoltat poate fi legat de orizonturile de mixtură care se formează la sfârșitul bronzului mijlociu. Pasta fragmentelor ceramice este bine frământată cu degresant conținând pietricele și cioburi pisate; din păcate nu există decât o singură formă ce poate fi reconstituită: vasul-borcan (pl. III/13). Caracteristicile principale ale fragmentelor ceramice datând din bronzul mijlociu descoperite în punctul Mocoș ar putea fi rezumate astfel: ca ornamente apar canelurile late și brăul alveolar dispus sub buză; arderea este uniformă — negru la exterior, gălbui-cărmiziu în interior; unele fragmente provin de la vase de mari dimensiuni.

Majoritatea fragmentelor ceramice aflate la suprafață în punctul Mocoș atestă o intensă locuire medievală care se încadrează cronologic între secolele XI—XVI.

Locuirea medievală dinaintea invaziei tătare este reprezentată de fragmente ceramice provenite mai ales de la căldări de lut dar și de la

¹³ Analogiile în regiune sunt relativ numeroase; aceste tipuri ceramice au fost descoperite în siturile de la: Cefa—La Pădure, (I. Crișan, *Sondajele arheologice de la Cefa—La Pădure, județul Bihor, în Analele Univ. din Oradea. Istorie—Arheologie—Filosofie*, 3, 1993, p. 20, 26—27; *Idem, Complexul gospodăresc descoperite în anul 1994 în așezarea Cefa—La Pădure, județul Bihor, în Crisia*, 25, 1995, p. 42—43, 57, 60), Sănnicolau Român (I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sănnicolau Român (jud. Bihor), în Analele Univ. din Oradea*, 1, 1991, 33—34, 41), Voivozi (R. Popa, D. Căpățână, A. Lukacs, *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII—XV, în Crisia*, 17, 1987, p. 94) și Oradea—Cetate (A. A. Rusu, *Cercetări arheologice în Cetatea Oradea. Sinteza preliminară a anilor 1991—1993, în Crisia*, 23, 1993, p. 68, 84).

vase-borcan. Recipientele au fost modelate la roată cu turație medie, din pastă nisipoasă care după ardere, în majoritatea cazurilor, prezintă culoarea cărămizie. Marginile de căldări de lut ca și fragmentele de vase-borcan prezintă caracteristici, pe baza cărora, prin analogie, se pot data în secolele XI—XIII¹⁴. Nivelul de locuire pentru epoca ce a urmat după invazia tătară este reprezentat de buze de vase „gulerate” data-bile în secolul al XIV-lea¹⁵ și de ceramica din următoarele două secole, mai variată și mai evoluată sub toate aspectele: modelare (la roată rapidă), pastă (nisipoasă de factură obișnuită, nisipoasă fină, caolinică), forme (vase-borcan, oale cu toartă), profilatura buzei, decor pictat¹⁶.

Așezarea de lungă durată de la punctul Mocoș apare în documente în anul 1212 sub denumirea de Custvulud (Satul Mic)¹⁷, nemaifiind apoi amintit. Satul a continuat însă să existe până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după cum arată materialul arheologic. Având în vedere că și alte așezări din vecinătate (Ponoz, Solumus — Șoimuș, Rodoan — Rădvani, Nogfalu — Satu Mare, Thomasci — Tămășeu ș.a.) au dispărut în urma nenumăratelor incursiuni turcești din secolele XVI—XVII, se pare că și Custvulud-ul și-a încheiat existența în aceste împrejurări, locuitorii săi fiind obligați să-și găsească adăpost în altă parte. La această ipoteză ne îndeamnă și absența de la suprafața solului a ceramicii moderne.

V. Prima informație documentară despre Ateaș este datată 27 iulie 1283: Capitlul din Oradea înștiințează pe toți credincioșii că în urma morții fără urmași a lui Filip, fiul lui Tanach și a lui Laurențiu, fiul lui Morțun, pământurile acestora au fost împărțite. Comiții Mauriciu și Ioan intră în posesia „moșiei Ateaș (Athas) între hotarele sale vechi și cu toate cele ce țin de ea...”¹⁸.

Secolul al XIV-lea a fost un răstimp în care Ateașul apare din nou, de câteva ori în documentele vremii. Astfel în 1332 și 1336, Ioan, preotul din localitate a plătit de fiecare dată câte doi groși lui Iacob, fiul

¹⁴ Analogii apropiate pentru ceramica medievală din secolele XI—XII de la Ateaș—Mocoș la: S. Dumitrașcu, I. Crișan, *Cuptoare de ars ceramică descoperite la Sănnicolau Român, județul Bihor*, în *Crisia*, 18, 198, p. 55—56, pl. LIII—LIV; Idem, *Descoperiri și cercetări arheologice din anul 1988 la Sănnicolau Român, județul Bihor*, în *Crisia*, 18, 1988, p. 55—56, pl. XVII/7—8, XVIII, XIX, XX/2—5, XXI; I. Crișan, *op. cit.*, în *Analele Univ. din Oradea*, 1, 1991 p. 34—35, pl. II—III; S. Dumitrașcu, *Biharea*, vol. I, Oradea, 1994, p. 207—210, pl. XV—XVIII, XXI—XXII, XXXIX/4—15, XLI, CXI—CXIV, CXXIII; iar pentru căldările de lut în mod special M. Blăjan, E. Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărului de lut (sec. XI—XIII)*, descoperite pe teritoriul județului Arad, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 133.

¹⁵ Pentru ceramica medievală din secolele XIII/XIV—XV din Bihor vezi: R. Popa, D. Căpățână, A. Lukacs, *op. cit.*, p. 97—98, fig. 13/c, e — h, j, k, o, p; I. Crișan, *op. cit.*, p. 32—35, pl. IV—VI/5.

¹⁶ Pentru analogii: R. Popa, D. Căpățână, A. Lukacs, *op. cit.*, p. 91, 97—98, fig. 13/o, p. 14/c; 15. La Cefa—La Pădure a fost dezvelită o locuință în al cărei conținut a fost descoperită și o monedă emisă în anul 1530; I. Crișan, în *Analele Univ. din Oradea. Istorie—Arheologie—Filosofie*, 3, 1993, p. 18—19, pl. IV—VII.

¹⁷ C. Suciu, *Dicționar istoric de localități din Transilvania*, vol. II, București, 1967, p. 313.

¹⁸ *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania, veac XIII*, vol. II, București, 1952, document nr. 284, p. 250.

lui Berengariu și lui Raimund de Bonofato, strângătorii dijmelor pe șase ani din regatul Ungariei¹⁹. Numele „Athas“ pomenit la 1283 se menține. Parcurgând documentul este interesant de constatat că locuitorii așezării au fost oarecum reticenți la plata dijmii, comparativ cu vecinii lor din Cefa, Roit și Nojorid²⁰. Ateașul aparținea arhidiaconatului de Homorog (Humrak). La 30 octombrie 1333 „moșia Ateaș“ (Athaas) este amintită într-un document emis de Prepozitul din Dealul Orășii legat de dispute de proprietate²¹. Capitlul din Oradea îl înștiințează pe regele Carol Robert de Anjou că se fac cercetări în cazul unor cojurători mincinoși. Între moșiile aflate în dispută, pomenite în scrisoarea din 9 martie 1341 apare și moșia „Athyas“.²²

Evoluția așezării se desfășoară în limita unei localități rurale, informațiile documentare din secolele XV și XVI neoferind nici un argument despre un eventual „drept de târg“. Explicația, plauzibilă, este legată de „ridicarea“ localității celei mai apropiate — Cefa. Deși atestată documentar mai târziu — la 1302²³, Cefa primește la 1322 „drept de târg“²⁴, iar la 1421 este menționată cu titlul de „oppidum“²⁵. Înainte de anul 1483, Ateașul era proprietatea familiei Erdohegyi, iar între 1483 și 1488 aparține familiei Döczy²⁶. În anul 1488 de numele Ateașului se leagă puternicul clan de Ugra, care deținea în comitat și alte proprietăți. În acel an localitatea este pomenită cu numele de Mezewathyas²⁷. În sfârșit, o importanță deosebită pentru cunoașterea realităților din părțile de șes ale comitatului Bihor o are conscrierea făcută la 1552 de austrieci, în răstimpul ocupării militare asupra acestui teritoriu²⁸. Realizată de Fiscul Imperial sub îndrumarea lui Ladislau Literatus²⁹, amintește localitatea sub numele de Athyas cu următorii proprietari: Francisc Béghessy cu 13 porți, Nicolae Tholdy cu o poartă, Petru și Andreea Ughray cu două porți.³⁰ Observăm prezența familiei Tholdy, una din cele mai importante din regiune. Nu departe, în localitatea Nogfalu (Satu Mare), azi dispărută, se păstrează ruinele unui castel-reședință a acestora³¹.

¹⁹ *Ibidem*, veac XIV, vol. III, București, 1954, document nr. 56, p. 53; document nr. 56, p. 108.

²⁰ *Ibidem*, *passim*.

²¹ *Ibidem*, document nr. 158, p. 308.

²² *Ibidem*, vol. IV, București, 1955, document nr. 14, p. 12.

²³ C. Suciu, *op. cit.*, vol. I, p. 130.

²⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 137.

²⁵ *Ibidem*, p. 137.

²⁶ Borovszky S., *Biharvármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1900, p. 42—43.

²⁷ Jako Zs., *Biharvármegye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940, p. 197.

²⁸ Vezi în această problemă extrem de documentatul volum apărut la Editura Enciclopedică, al Cristinei Feneșan: *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.

²⁹ V. Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Crisia*, 5, 1975, p. 91—96.

³⁰ L. Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, 24, 1994, p. 247.

³¹ Pentru amănunte vezi: I. Crișan, *Așezări, monumente și descoperiri feudale timpurii și feudale din hotarele comunelor Cefa, Nojorid și Sântandrei (jud. Bihor)*, în *Crisia*, 20, 1990, p. 138.

Cercetările de teren de la Ateaș³² au avut ca rezultat luarea în evidență și localizarea unor noi obiective de interes arheologic. Sunt movilele de pământ a căror destinație ar putea fi lămurită pe deplin numai prin săpături arheologice sistematice. De asemenea descoperirile din punctul Mocoș completează harta așezărilor medievale din zona de câmpie a Bihorului³³ prin localizarea unui sat dispărut. În același timp, pentru cei interesați în problemă, se adaugă noi elemente la repertoriul, chorologia și cronologia căldărilor de lut de pe teritoriul României³⁴. Materialele din epoca bronzului, atât cele descoperite în tell-ul „Holumbul Voghiului” cât și cele provenite din punctul Mocoș aparțin culturii specifice acestei regiuni — Otomani, fazele II și III. O coroborare a informației arheologice (ceramica medievală descoperită pe tumulul din apropierea bisericii ortodoxe) cu cea documentară poate sugera o mutare a vetrei vechi a satului Ateaș pe actualul amplasament. Faptul că la 1410 este atestat un Kysathaz (Ateașul Mic), iar la 1488 un Mezewathyas poate sprijini ipoteza anterioară.

Obiectivele arheologice identificate pe raza localității Ateaș, precum și materialul recoltat pot constitui argumente suficiente pentru o viitoare abordare monografică (din punct de vedere arheologic și istoric) a acestui areal.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRAIN DANS LE PÉRIMÈTRE DE LA LOCALITÉ ATEAȘ (DEP. DE BIHOR)

— Résumé —

Le printemps de l'année 1997 on a effectué des recherches sur le terrain dans la zone du village Ateaș, situé auprès de la frontière d'État roumaine-hongroise, dans une plaine riche en vestiges archéologiques.

On a signalé à cette occasion deux nouveaux habitats médiévaux, derrière l'église orthodoxe et au lieu „Mocoș”, tous les deux se situant à proximité d'Ateaș. Toujours près du village on a identifié neuf collines: des tells et des tumulus.

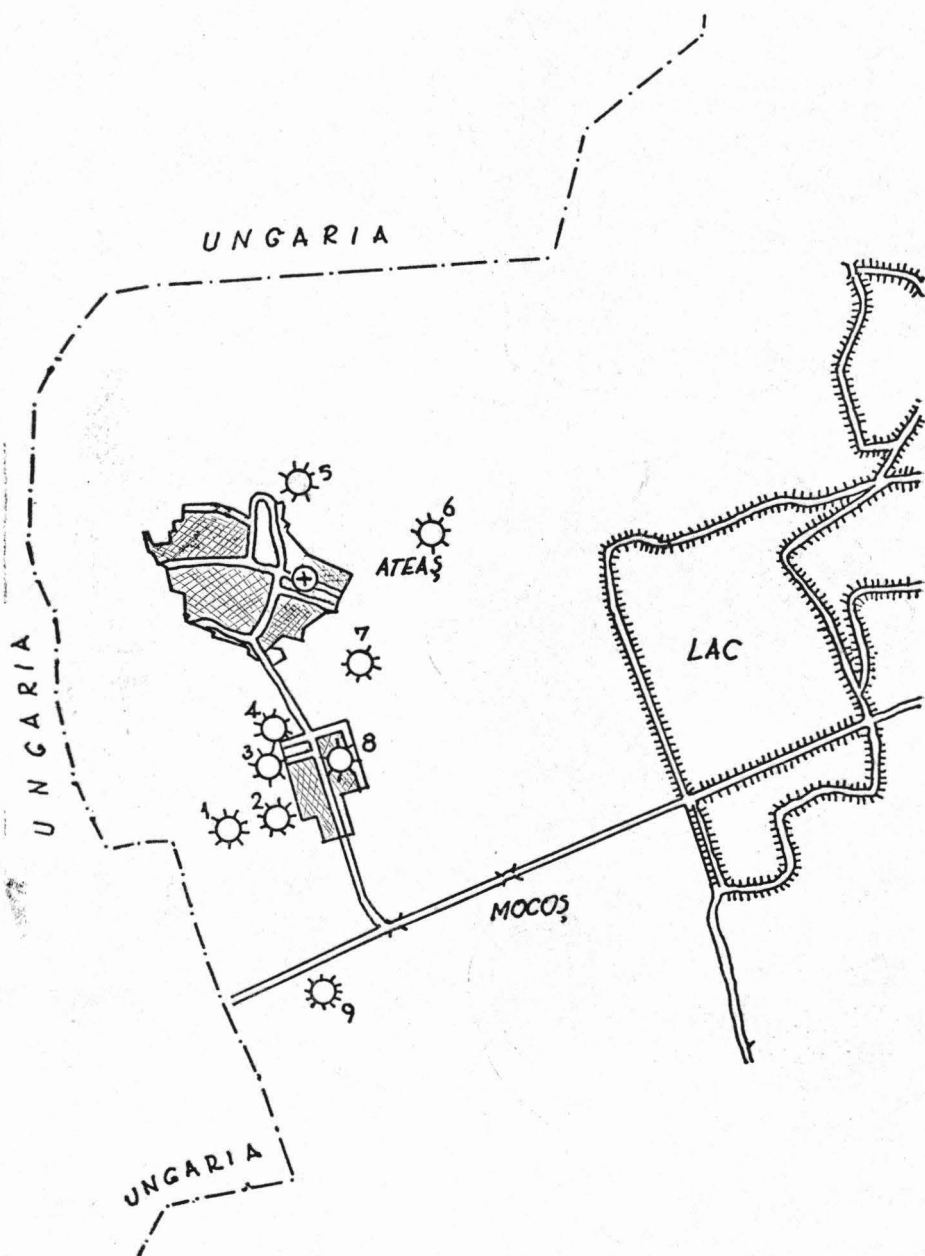
Quelques anciennes découvertes de l'âge du bronze, ainsi que des données historiques liées à la localité complètent l'étude.

Signalant la localité Ateaș au point de vue archéologique et historique, les auteurs introduisent cet aire dans la littérature de spécialité.

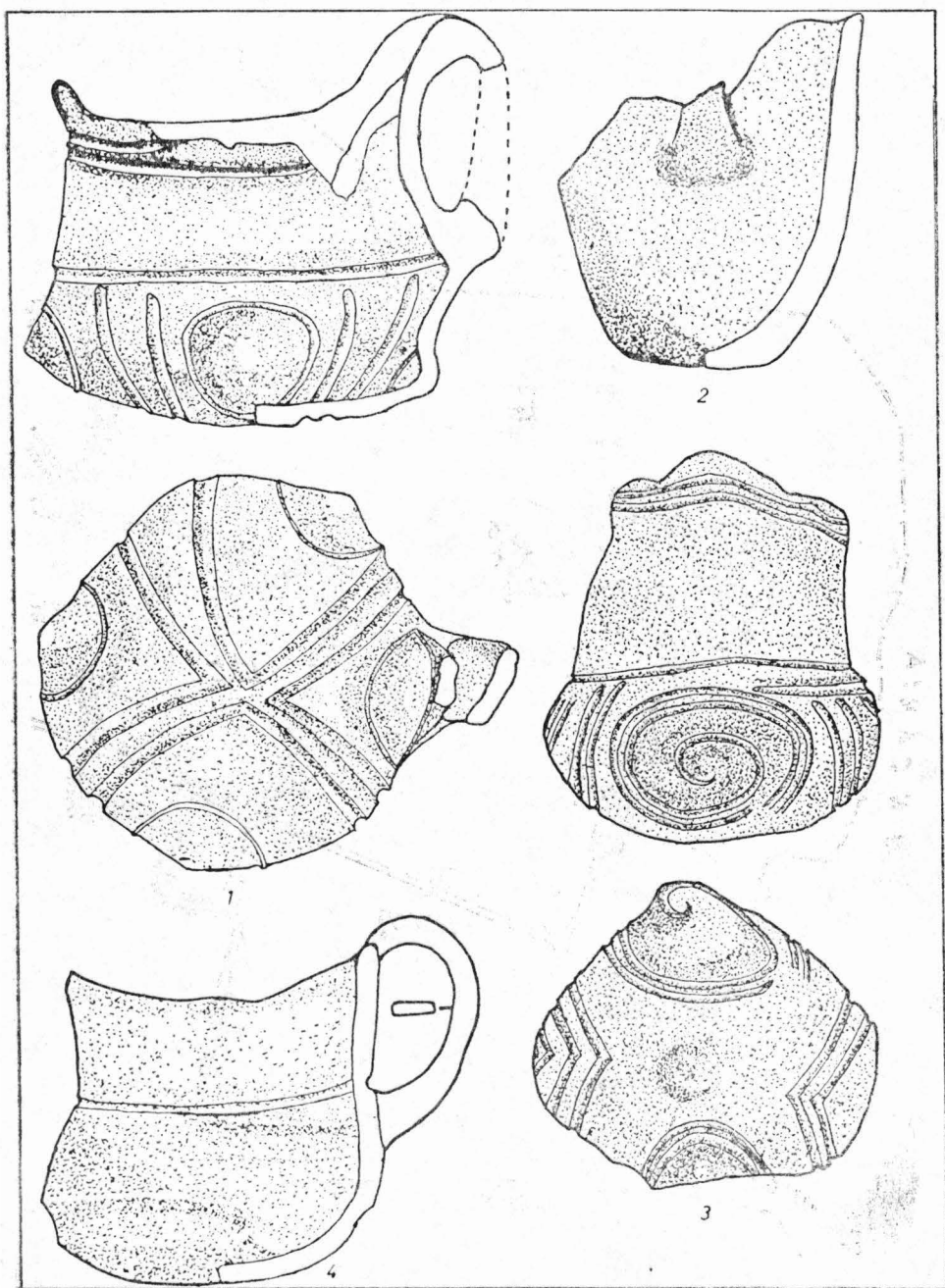
³² Efectuată în luna mai 1997, la periegheză au participat Ioan Crișan, Doru Marta arheologi, precum și Răzvan Radu conservator, toți la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

³³ S. Dumitrașcu, *Repertoriul descoperirilor de pe Crișul Repede, în Crisia*, 16, 1986, p. 710—714; I. Crișan, *op. cit.*, p. 129—150.

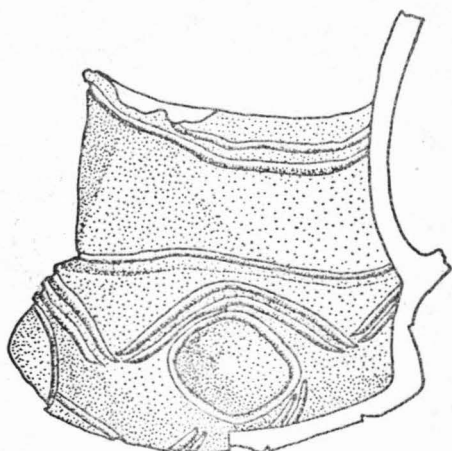
³⁴ A. Lukacs, *Observații privind răspândirea căldărilor de lut pe teritoriul României*, în S.C.I.V.A., 34, 4, p. 320—330.

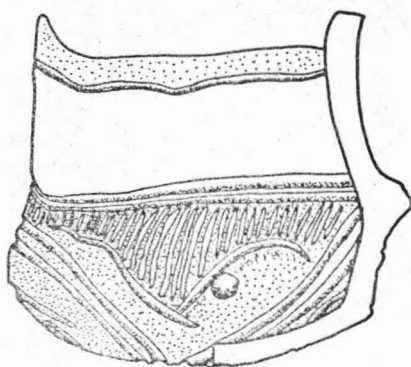
Planșa I.

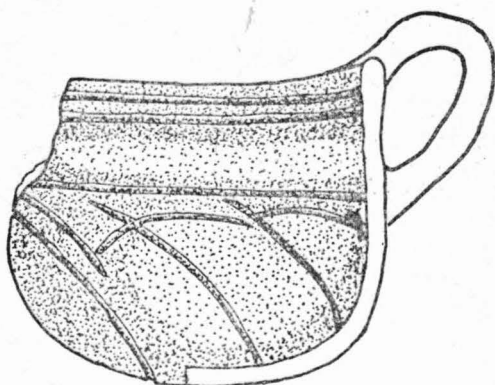
Planșa I (continuare).

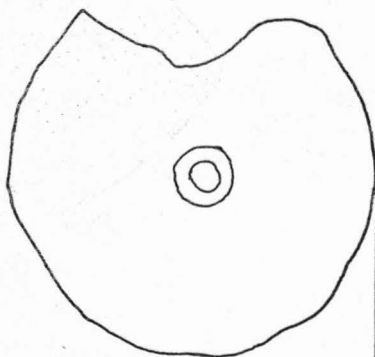
5

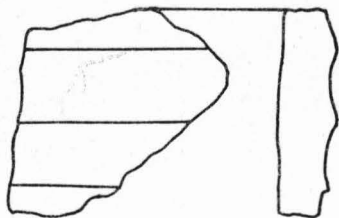
6

7

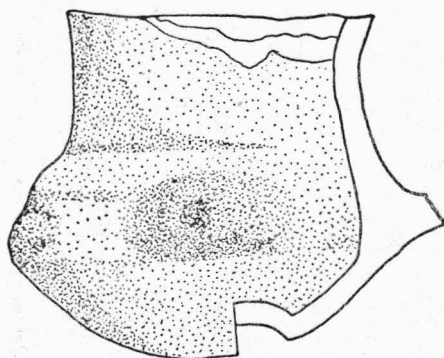

8

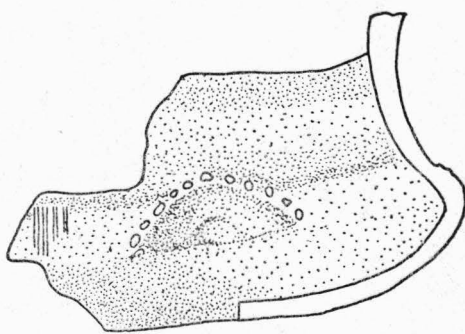

9

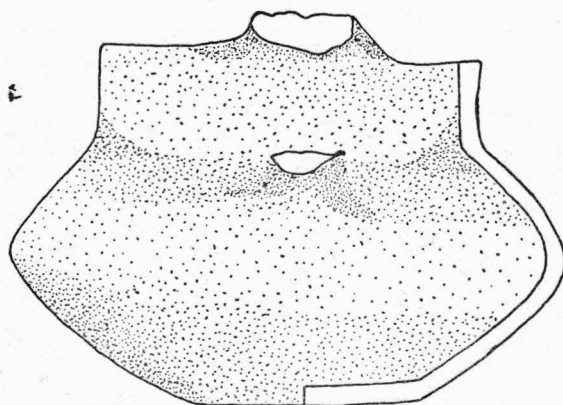
Planșa II.

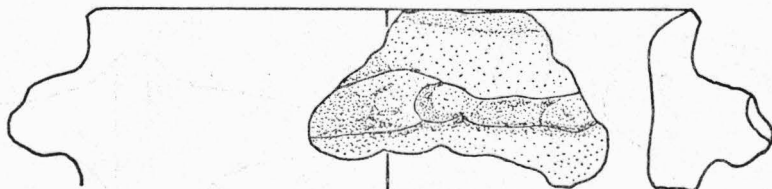
10

11

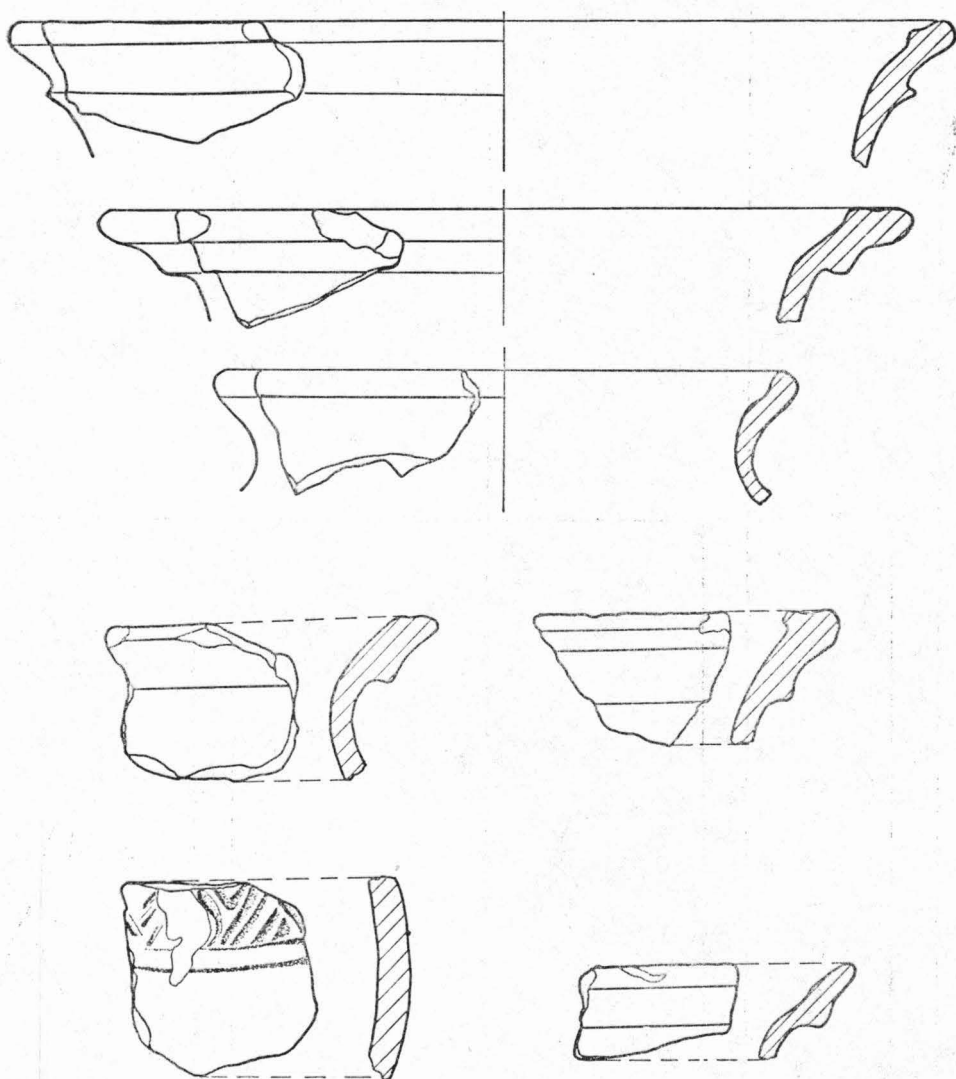

12

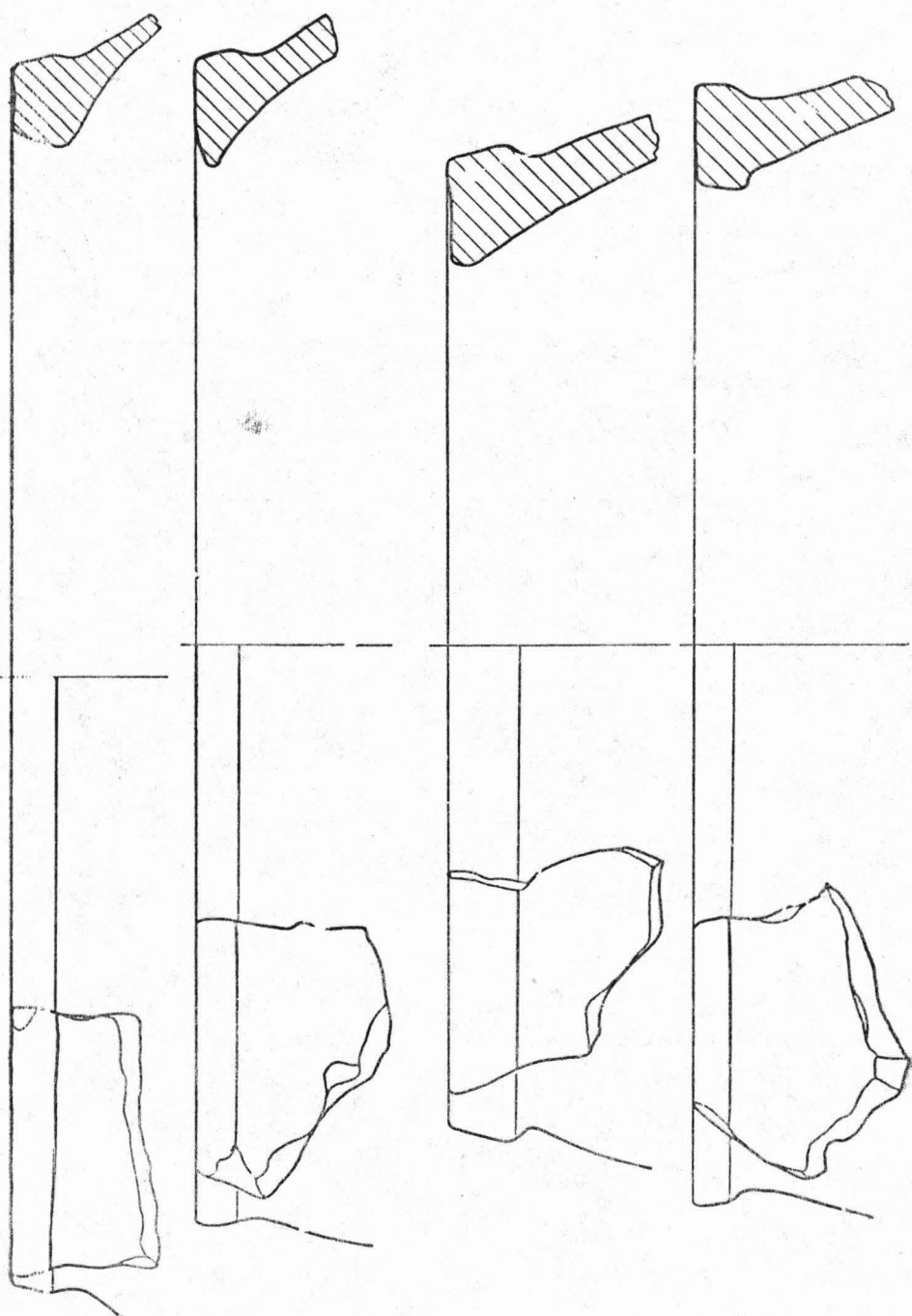

13

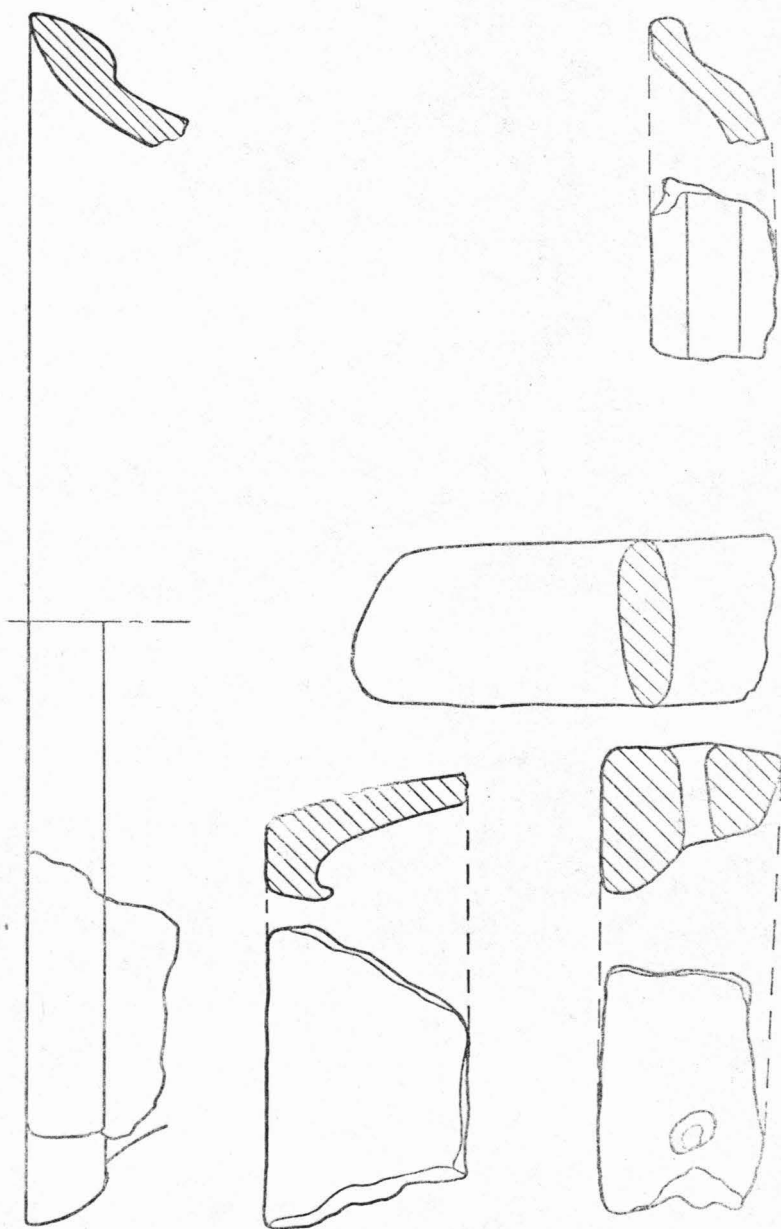
Planșa III.

Planșa a IV-a — Ateaș — movila nr. 5.

Planșa a V-a — Ateaș — „Mocoș“.

Planșa a VI-a — Ateaș — „Mocoș”.

UN PANDANTIV CU STEAUA LUI DAVID DESCOPERIT LA CEFA — „LA PĂDURE“

de

S. DUMITRAȘCU și I. CRIȘAN

În cele de mai jos vom prezenta, în lumina datelor arheologice și istorice un pandantiv de bronz cu *STEAUA LUI DAVID*, descoperit în stațiunea arheologică de la Cefa — *La Pădure* (v. fig. 1/a, b; 2/a, b; pl. I/a, b; II/a, b).

A. Condițiile descoperirii. Piesa a fost descoperită în campania din vara anului 1996 în sectorul D al așezării unde săpăturile arheologice se desfășoară începând din anul 1990. A fost găsită la adâncimea de 0,35 m în caseta C₉ aferentă secțiunii SII D, deasupra locuinței medievale timpurii L₂₀, din al cărei spațiu putea proveni, fiind antrenată mecanic spre suprafață. Inventarul acestei locuințe constă în primul rând din material ceramic databil între sfârșitul sec. XII și jumătatea sec. XIII.

B. Descrierea pandantivului. Pandantiv turnat, din *bronz ajurat*, rotund, cu diametrul de 3,7 cm, grosimea plăcii de bronz de 1,2 mm.

În interiorul membranei perimetrului se află *șase membrane* cu lățimea de 3 mm (=ca a perimetrului), semiovale, împreunate pe marginea interioară a perimetrului și formând împreună o stea în șase colțuri, pe care noi o considerăm *STEAUA LUI DAVID*. Între membranele întâia și a șasea, în partea interioară, a fost realizată (tot prin turnare?) o ureche circulară pentru prindere.

Fiecare dintre cele șase membrane interioare a fost ornamentată cu câte *șapte cercuri* (\varnothing 1 mm) obținute prin *apăsare* — *batere*, având după părerea noastră o semnificație simbolică (cele șapte brațe ale *MENOREI*, candelabrul sacru al cultului mozaic). În toate cele șase terminale ale colțurilor *STELEI* au fost bătute — apăsate câte două linii, încadrate între două cercuri obținute prin *apăsare* — *batere*.

Pe partea opusă (Rv.) placa ajurată din bronz nu este ornamentată, trădând ușoare urme de la turnare (?).

După părerea noastră este un pandantiv care a aparținut unui prelat al cultului mozaic, nu exclus un *rabin*, sau unui credincios al *cultului mozaic*. Deci este o importantă piesă de cult, pe care o atribuim comunității evreiești sau credincioșilor cultului mozaic, care au trăit și în Bihor, la începutul evului mediu.

C. Încercare de încadrare cultural-istorică a pandantivului descoperit la Cefa — La Pădure. Există izvoare *arheologice*, *toponomastice* *antroponomastice* și *istorice* privind posibilitatea de înțelegere și de explicare a apariției acestei descoperiri în Bihor și a altora, care, nu ne

indoim, se vor adăuga acesteia, fie prin analizarea unor descoperiri mai vechi, fie prin noile descoperiri arheologice.

1. *Descoperiri arheologice.* Încă cu ani în urmă au fost descoperite vase ceramice cu semne pe fund (*cruci, stele, patrulatere*), considerate *semne de olar*. Această teză a fost susținută de M. Comșa, în studiile sale dedicate ceramicii feudale timpurii. Această teză a fost, nu de mult, respinsă de către arheologii P. Diaconu și V. Sârbu, care au dat o altă explicație acestor semne — și anume —, ca fiind *semne de cult*, considerând crucile și semnele cruciforme ca însemne creștine.

Asupra acestor tipuri ceramice — vase cu semne pe fund — și a altor vase de aceeași factură, cum sunt vasele cu gâtul în formă de „SCHEIBA”, de origine din două zone, după câte se pare: una centrală-asiatică, cu centrul la *Horezm* și a doua europeană, cu centrul sau centrele pe *Volga* și pe *Don*. În acest sens s-au publicat: o monografie privind necropola de la *Halimba* de Gy. Török¹ și un studiu, de un alt cercetător maghiar, K. Mesterházi². Asupra acestor realități istorice am atras atenția în două studii publicate în anii 1978³ și respectiv 1994⁴ și, succint, în monografia *Biharea*⁵. Este în curs de publicare un articol privind vestigiile de acest gen descoperite în așezarea de la *Cefa* — *La Pădure*⁶, într-un complex închis, cercetat înainte de descoperirea — prin săpături sistematice a acestui pandantiv.

2. *Referința toponomastică.* Într-un document din anul 1219, publicat în *Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania, volumul I, se spune despre definirea marginilor unei proprietăți funciare următoarele: „de aici se coboară la mormântul preotului (din) Arad, iar de aici la *balta CHAZAR*”⁷. Toponimicul a fost corectat în versiunea *Czazar* (de către Teutsch și Firnhaber), la care noi *nu* aderăm. Considerăm că acest toponimic se referă cu cea mai mare probabilitate la un toponimic rămas de la CHAZARI (s.=CHAZAR ca un „*singular colectiv*” sau ca un „*plural arhaic*”), deci amintește de o prezență *chazară* în această parte de vest a României.

3. *Referințe antroponomastice.* În documentele *Registrului de la Oradea* (1208—1235)⁸, se amintește de prezența în zona de referință în care și-a exercitat jurisdicția instituția feudală emitentă a documentelor, a *următoarelor nume*, care nouă ni s-au părut mai semnificative, din punctul de vedere al chestiunii pe care o dezbatem:

¹ Gy. Török, *Die Bewohner von Halimba in 10. und 11. Jahrhundert*, în *Arch-Hung*, Bdp., 1962, fig. 24/149; 24/167; 27/125; 27/431; 29/579; 30/659, 688, 690; 31/811, 951; pl. XLVII/25, 167; pl. LI/425, 431, 690.

² K. Mesterházi, *Üstliche Beziehungen der Ungarischen Land*, Keleti kapcsolatok, în *FoArch*, XXVI, Bdp., 1975, p. 99—115.

³ S. Dumitrașcu, *Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII—XI)*, în *Biblioteca Crisia*, II, Oradea, 1978, fig. 24, 25.

⁴ Idem, *Iudeos, Sarracenos sive Ismahelitas — Evreii, Saracinii și Ismaeliții. Arheologie și Istorie*, în *Cetatea Biharei*, An III, Nr. 1 (9), ian—martie, 1994.

⁵ Idem, *Biharea*, I, Oradea, 1994, p. 248, pl. XVI/3, 4, 5.

⁶ I. Crișan, *Considerații cu privire la evoluția vaselor cu gât canelat în sec. XIII—XIV pe baza descoperirilor din așezarea Cefa — La Pădure*, mss.

⁷ *Documente privind istoria României*, C, I, Buc., 1951, p. 170, Documentul nr. 113.

⁸ *Ibidem*, p. 37—147.

Anul 1215 (proba 139)⁹

1. „Texa ismaelit din Nyr a pârît pe sătenii din Cegan“.

Anul 1219 (proba 182)¹⁰

2. „... judecători fiind *Elia*, comitele de Békes, și, ...“.

Anul 1219 (proba 199)¹¹

3. „... arbitri fiind *Solomon*, *Elia* și *Tumpa* ...“.

Anul 1219 (proba 209)¹²

4. „Ismaeliții din Nyr, *Iliaz* și *Pentek*, sprijiniți de alții ...“.

Anul 1219 (proba 213)¹³

5. „*Absolon* și *Gyuri*, fiii lui *Ioachim* și *Solomon* ...“.

Anul 1220 (proba 256)¹⁴

6. „*Viba* și satul *Mocrea*, prediul *Lelez*, a învinuit pe *Iba* și *Dan* ...“.

Anul 1220 (proba 263)¹⁵

7. „*Ștefan* și *Elya* s-au ars, iar *Rupa* a fugit în biserică ...“.

Anul 1221 (proba 303)¹⁶

8. „*Nicolae* din satul *Erdei* a învinuit pe domnul *Ihad* ...“.

Anul 1221 (proba 306)¹⁷

9. „*Ihad* din satul *Lad*, împreună cu oamenii din comitatul său ...“.

Anul 1222 (proba 326)¹⁸

10. „Ismaeliții din *Nyir*, *Elia* și *Petru*, sprijiniți de alții au învinuit de tâlhărie pe ...“.

Anul 1229 (proba 365)¹⁹

11. „*Ioan*, fiul lui *Absolon*, a mărturisit prin viu grai că a vândut pe un libertin al său fugit, cu numele *Sana*, fiul lui *Beg* ...“.

Anul 1234 (proba 386)²⁰

12. „... pe toți aceia care chezășuseră pentru dânsul, anume pe *Habraham*, *Ysahac*, *Farcaș*, *Paul* și *Grigore* ...“.

D. Documente istorice. Același volum de *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, în secolele XI, XII și XIII, în două documente din anii 1222 și 1233, amintește de prezența *evreilor*, *saracinilor* și *ismaeliților*, în care sens, emitentul — cancelaria regelui Ungariei, *Andrei al II-lea*, prevedea, printre altele, cele ce urmează:

A. *Anul 1222 (documentul 137; Bula de aur* dată de regele Ungariei *Andrei al II-lea*, confirmă privilegiile nobililor):

1. „Comiții cămării, schimbătorii de bani, slujbașii sării și strângătorii vămile (să fie) nobili ai regatului, să nu poate fi Ismaeliții și Evreii“. În limba latină prevederea suna astfel: „COMITE CAMERE,

⁹ *Ibidem*, p. 75, proba 139; Numele ismaeliților din Nyir a fost păstrat până azi de orașul *Hajduböszörmény*, în comitatul Hajdu (*Ungaria*), v. p. 75, n. 10, 11.

¹⁰ *Ibidem*, p. 87, proba 182.

¹¹ *Ibidem*, p. 92, proba 199.

¹² *Ibidem*, p. 94, proba 209.

¹³ *Ibidem*, p. 95, proba 213.

¹⁴ *Ibidem*, p. 107, proba 256.

¹⁵ *Ibidem*, p. 109, proba 263.

¹⁶ *Ibidem*, p. 120, proba 303.

¹⁷ *Ibidem*, p. 121, proba 306.

¹⁸ *Ibidem*, p. 126, proba 365.

¹⁹ *Ibidem*, p. 138, proba 365.

²⁰ *Ibidem*, p. 146, proba 386.

MONETARII, SALINARII, ET TRIBUTARII NOBILES REGNI SINT, HYSMABELITE ET IUDEI FIERI NON POSSINT²¹.

B. Anul 1233 (documentul 223, dat de Cancelaria regelui Ungariei Andrei al II-lea, în septembrie, 1233 — cu referire la înțelegerea avută cu Jacob — legatul papal în Ungaria):

2. „Pe Iudei, Saracini și Ismaeliți de acum înainte nu-i vom pune în fruntea visteriei, monetăriei, a ocnelor, a străngerii dărilor sau a altor slujbe obștești și nici nu-i vom asemui pe aceștia cu dregătorii noștri și nici nu vom face ceva prin înșelăciune, ca din această pricină creștinii să poată fi asupriți de dânșii. De asemenea, nu vom îngădui, în întreg regatul nostru, ca Evreii, Saracinii și Ismaeliți să stea în fruntea vreunei slujbe obștești. De asemenea, vom face ca de acum înainte Evreii, Saracinii și Ismaeliții să fie arătați prin semne deosebite și să fie despărțiți de creștini. Și, făgăduim că noi și urmașii noștri — la cererea episcopului în dieceza căruia sunt sau vor fi Evrei, Saracini, păgâni sau Ismaeliți — îl vom pune și îl vom da în fiecare an pe palatinul sau pe altul dintre dregătorii noștri, care dorim să fie un creștin sânguitor și-l vom face să jure că va împlini porunca noastră ai credinței în această privință, pentru a scoate pe creștini din puterea Saracinilor și din viețuirea cu ei. Iar, dacă se vor afla, în ciuda acestor rânduieli, creștini conviețuind cu Saracinii sau Saracini, având robi creștini ori creștini uniți în orice chip cu femeile Saracinilor sau Saracini cu ale creștinilor, fie sub forma căsătoriei, fie în altă formă, să fie pedepsiți pentru o asemenea unire, fie că e vorba de creștini, fie de Evrei sau păgâni, cu pierderea tuturor bunurilor și, nu mai puțin, să fie dați de rege pentru totdeauna ca robi creștinilor“. În limba latină textul sună în felul următor: „IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS DE CETERO NON PREFICIEMUS NOSTRE CAMERE, MONETE, SALIBUS, COLLECTIS VEL ALIQUIBUS PUBLICIS OFFICIIS, NEC ASSO-CIABIMUS EOS PREFECTIS, NEC IN FRAUDEM ALIQUID FACIEMUS, PROPTER QUOD AB IPSIS POSSINT OPPRIMI CHRISTIANI, ITEM NEC PERMITTEMUS IN TOTO REGNO NOSTRO IUDEOS, SARRACENOS VEL ISMAHELITAS PREFICI ALIQUI PUBLICO OFFICIO, ITEM FACIEMUS, QUOD IUDEI, SARRACENI SIVE ISMAHELITE DE CETERO CERTIS SIGNIS DISTINGANTUR ET DISCERNANTUR A CHRISTIANIS, ITEM NON PERMITTEMUS, IUDEOS, SARRACENOS SIVE ISMAHELITAS MANCIPIA CHRISTIANA EMER VEL HABERE QUOCUMQUE MODO. ET PROMITTEMUS PER NOS ET NOSTROS SUCCESSORES CONSTITUERE ET DARE SINGULIS ANNIS PALATINUM VEL ALIUM DE IOBAGIONIBUS NOSTRIS, QUEM VOLUIMUS CHRISTIANE FIDEI ZALATOREM, QUEM FACIEMUS IURARE, QUOD MANDATUM NOSTRUM SECUNDUM ISTA FIDELITER ADIMPLEBIT AD PETITIONEM EPISCOPI IN CUIUS DIOCESI SUNT VEL ERUNT IUDEI, PAGANI VEL ISMAHELITE, UT CHRISTIANOS EXTRAHAT A DOMINIO ET COHABITATIONE SARRACENORUM. ET SIQUI INVENTI FUERINT CONTRA HEC CHRISTIANI COHABITANTES SARRACENIS, VEL SARRACENI MANCIPIA HABENTES: IDEM CHRISTIANI SARRACENORUM, VEL SARACENI CHRISTIANORUM

²¹ *Ibidem*, p. 192, Documentul nr. 137.

QUOMODOCUMQUE MULIERIBUS COPULATI, SIVE SUB SPECIE MATRIMONII, SIVE ALIO MODO: BONORUM OMNIUM COPULATIONE TAM CHRISTIANI, QUAM IUDEI VEL PAGANI MULETENTUR, ET NIHILOMIUS IN SERVITUTEM CHRISTIANORUM PER REGEM PERPETUO DEPUNENTUR“.²²

Mosche Carmilly-Weinberger, în *Istoria evreilor din Transilvania (1623—1944)*²³, face următoarea precizare în legătură cu starea acestor neamuri în Transilvania: „Primele documente scrise privitoare la evrei din aceste părți datează din timpul regilor, Ladislau I și Coloman (secolele XI—XII). Decretele lui Ladislau I din 1092 sunt ostile evreilor: Opresc căsătoriile mixte între evrei și creștini. Creștinii nu pot fi slujitori ai evreilor. În zilele de duminică și în sărbătorile creștine evreilor nu li se îngăduie muncile fizice. Celor ce încalcă dispoziția li se confiscă uneltele. Târgurile sunt mutate de pe duminică pe sâmbătă. Articolul XXIV al Bulei de Aur emisă de Andrei al II-lea interzice angajarea saracinilor și evreilor în Ungaria în calitate de comiți camerali ai monețării sau dregători salinari sau fiscali, dispoziție valabilă și în Transilvania. În 1231, același Andrei al II-lea dispune din nou (Decretul II, Capitolul XXI) ca evreii și ismaeliții să nu poată deveni dregători monețari și salinari, nici să nu poată purta alte demnități publice. Papa Grigore al IX-lea i-a obligat pe Andrei al II-lea și pe fiul său, Bela al IV-lea, numit de tatăl său guvernator al Transilvaniei, să ia măsuri antievreiești. Evreii nu se puteau ocupa cu baterea monedei, cu mineritul, cu strângerea dărilor, ba, mai mult, li se interzicea și portul creștin. Andrei al II-lea și Bela al IV-lea au depus jurământ în fața episcopului Jacob de Praeneste că vor aplica și respecta aceste dispoziții. Bela al IV-lea s-a angajat să stârpească din toate puterile pe toți ereticii și pe creștinii care ar trece la religia ismaeliților sau evreilor. În 1239, Bela al IV-lea cere papei Grigore al IX-lea să-i permită angajarea evreilor la administrarea veniturilor publice la fel cum a acceptat cererea similară a regelui Portugaliei. El dobândește îngăduința cu condiția ca evreii să fie dublați de creștini demni de încredere, în numele cărora dregătorii evrei să administreze veniturile publice. La fel se condiționase și aprobarea acordată regelui Portugaliei. În privilegiul său, emis în 7 decembrie 1251, care reprezintă, de fapt, o copie cu mici modificări a ordonanței principelui Frederic al II-lea al Austriei de la începutul lui iulie 1244, Bela al IV-lea adoptă măsuri cu caracter uman în raport cu evreii. Din păcate, însă, evreii au aflat cu nedumerire de-abia în 1396 că un atare document se află în copie în arhiva de la Alba Regia, după ce regele Sigismund, fiul lui Carol al IV-lea, le-a comunicat faptul că evreul Solomon din partea locului și alți evrei din Ungaria i-au atras atenția asupra actului. În 10 august 1422, regele Sigismund emite o copie a documentului, la cererea evreului Iosif din Buda, în favoarea tuturor evreilor din Ungaria.“

Revenind la descoperirile arheologice, la izvoarele toponomastice și antroponomastice, care amintesc nume și toponimicul CHAZAR, deci a

²² *Ibidem*, p. 398, Documentul nr. 223.

²³ Mosche Carmilly-Weinberger, *Istoria Evreilor din Transilvania (1623—1944)*, Buc., 1994, p. 12—14; cf. și Mózes Teréz, *Váradi zsidók*, Oradea, 1995, p. 13.

CHAZARILOR, pentru aceste secole și în aceste părți ale Crișanei, asupra prezenței cărora s-a pronunțat afirmativ cercetătorul german H. Göckenian, în lucrarea sa *Hilfsvölker und Grenzwächter im Mittelalterlichen Ungarn*²⁴, publicată în anul 1972; redăm câteva din părerile istoricilor specialiști în această problemă:

A. În anul 1976, turcologul român Mustafa Ali Mehmet scria următoarele despre chazari:

a) „Atât în perioada Kaganatelor turcești, reprezentate de „turcii orientali“ sau de „turcii occidentali“, cât și după dezmembrarea lor, pe teritorii de sub autoritatea acestora, ca și pe cele din vecinătate, s-au afirmat o serie de organisme politice, fie ale *triburilor turcești propriu-zise*, fie ale populațiilor *turcizate* până atunci. Una din cele mai importante formațiuni de acest fel a fost *Statul Hazarilor* (sec. VII), care s-a consolidat pe fundalul tradițiilor vechi turcești“²⁵.

b) „Astfel, o serie de trăsături au trecut de la unele grupuri de populații la altele, deplasându-se totodată împreună cu ele din Asia Centrală spre hotarele ei occidentale, respectiv de la huni la Tu-kin sau Gök-Türk și apoi la uiguri, iar de la aceștia la formațiunile statale ale hazarilor, karahanizilor și gaznavizilor, din perioada islamică, de aici la imperiile create de selgiukizi și apoi la turcii otomani“²⁶.

c) „Începeau, după cum afirmă unii specialiști „momente grele pentru popoarele barbare din Asia Centrală“, înțelegându-se prin acestea îndeosebi populațiile turcice, care se găseau astfel în fața unei triple încercuiri: arabe, chineze și indiene. Drept urmare, unele din populațiile turcice, cum au fost *hazarii*, vor căuta o ieșire spre Europa, mergând pe urmele hunilor și avarilor, deși nu vor trece de hotarele naturale ale Asiei“²⁷.

B. Savantul român Aurel Decei, orientalist și turcolog, specialist de renume, afirmă următoarele în ce privește problema *chazarilor*: „Animați de forța lor caracteristică formatoare de state, turcii turcizează Kasgaria și Transoxiana (Ma wara al-nahr, „Ținutul de dincolo de fluviu“, după o expresie arabă), precum și stepele rusești până la Dunăre. Numele türk însă nu mai apare decât rareori în multele formațiuni statale cum sunt *uigurii*, *khitanii*, *djürcet*, *kara-khitanii*, apoi în apus *chazarii*, *pecenegii* și *kâpceakii*, cu toate că etnicul acestora era marele neam türk“²⁸.

C. Foarte recent, cercetătorul ieșan Christian Tămaș, scrie următoarele despre *chazarii-turci*, aflați la răspântia a trei religii universale: creștină (venită din Bizanț), *mohamedană* (venită prin arabi) și *mozaică* (venită prin evreii ajunși în Asia Centrală): „De-a-lungul timpului s-au emis mai multe ipoteze, cea mai viabilă părând a fi în continuare considerată necesitatea politică a păstrării unității și independenței statu-

²⁴ H. Göckenian, *Hilfsvölker und Grenzwächter im Mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 5.

²⁵ M. Ali Mehmed, *Istoria Turcilor*, Buc., 1976, p. 34.

²⁶ *Idem*, *ibidem*, p. 37.

²⁷ *Idem*, *ibidem*, p. 69.

²⁸ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Buc., 1976, p. 13.

lui Khazar. În vreme ce o îmbrățișare a creștinismului bizantin ar fi însemnat-o aservire a statului față de Bizanț sau o adoptare a Islamului ar fi dus la înglobarea pur și simplu în Califatul arab, iudaismul oferea singura cale „de mijloc” demnă de luat în seamă. Începutul procesului de convertire la iudaism a fost considerat în mod aproape unanim a fi anul 740, la trei ani după ultima luptă dintre khazari și trupele musulmane conduse de Merwan al II-lea, ultimul calif omeyyad, soldată cu o înfrângere a khazarilor sau, altfel spus, cu o victorie a la Pyrrhus a arabilor în urma căreia, conform tradiției acelor timpuri, kaghanul khazar a fost nevoit să se convertească la Islam, de formă doar, înfrângere ce a avut darul de a scoate și mai mult în evidență necesitatea adopării unei religii neutre din punct de vedere politic. Convertirea s-a desfășurat în mai multe etape din cauza disputelor teologice dintre reprezentanții creștinismului, islamismului și iudaismului. Sursele arabe, cum ar fi lucrarea lui Al-Mas-Vdi, *Miruj Ahd-Dhahab Wa Ma Adin Al-jawhar* (=Cămpurile de aur și minele de pietre prețioase), conform cărora khazarii ar fi trecut la iudaism în vremea domniei Califului abbasid *Harun-al-Rașid* (789—809), se referă după toate probabilitățile, la perioada încheierii procesului de iudaizare a populației khazare și nicidecum la începutul său, după cum s-a susținut mult timp. Cu toate că adoptarea iudaismului de către aristocrația khazară a fost, în mod cert, motivată de rațiuni politice, trecerea întregii populații la iudaism a ridicat mai multe semne de întrebare, mai ales că aristocrația, adoptând iudaismul, n-a ținut seama niciodată de exclusivismul lui, permițând poporului păstrarea pe mai departe a credințelor sale păgâne. Singura ipoteză plauzibilă în acest context rămâne *contactul nemijlocit al populației chazare cu evreii refugiați* pe teritoriul statului khazar într-un număr mare în urma persecuțiilor violente la care erau supuși în *Imperiul bizantin*, începând cu domnia lui *Justinian* și continuând cu cele ale urmașilor lui, *Heraclius* (secolul al VII-lea), *Leon* al II-lea (secolul al VIII-lea), *Vasile* și *Leon* al IV-lea (secolul al IX-lea), precum și în *Califatul arab*, cu toate că într-o mult mai mică măsură²⁹.

Prezența unor elemente chazare în centrul Europei, în Ungaria și vestul Transilvaniei, în Crișana, e, prin descoperirile arheologice și mai ales prin *antroponimele* din *Registrul de la Oradea* și din alte izvoare documentare, în afară de îndoială. Cunoașterea concretă — mai ales arheologică — a acestei probleme, va mai cere eforturi și mai ales răbdare în acumularea de informații noi, oferite mai ales de cercetările arheologice.

În ceea ce privește pandantivul descoperit la Cefa — după opinia noastră — el aparține unui slujitor — *rabin* al cultului mozaic sau unui credincios — evreu în acest cult. Ne-o demonstrează lucrarea sa, *clasică*, îngrijită, în bronz turnat ajurat, a **STELEI LUI DAVID**, în șase colțuri, și a simbolurilor — șapte cercuri, pe fiecare membrană a stelei — simbolul **MENOREI**, candelabrul sacru, cu șapte brațe ale cultului mozaic*.

²⁹ C. Tămaș, *Urmașii lui Magog*, în *Convorbiri Literare*, 11—12, Iași, 1993, p. 10.

* Fiind acoperită cu pământ și alte impurități mecanice în momentul descoperirii, piesa a fost supusă unui tratament chimic de către restauratoarea Livia Roșu, în urma căruia s-a evidențiat decorul.

Distincția și sobrietatea pandantivului ilustrează ceea ce reprezintă cel mai adecvat trăsăturile artei liturgice, a cultului mozaic, pentru practicanții săi, fie mai înalți — rabinii, fie pentru practicanții obișnuiți, de rând, a acestui cult. Este ceea ce arheologul Benjamin Mazar³⁰, arheolog, membru al *Societății Israeliene de Explorare a Universității Ebraice din Ierusalim*, directorul Șantierului Arheologic de lângă Muntele Templului, din Ierusalim, numea *Stilul Ierusalimului*. Definindu-i astfel esența sa cultică și artistică: „O trăsătură caracteristică a acestui stil este absența completă a oricărei reprezentări umane sau animale“, ca reflecții a gândirii și religiei mozaice, a artei religioase a acestui cult, de-a-lungul secolelor. Sunt motive pentru care noi am tratat cu tot respectul științific și uman această descoperire și cu o mare seriozitate pentru importanța și valoarea sa în cunoașterea *prezenței evreilor* în Europa centrală, în cazul nostru în Crișana, din nord-vestul României, în evul mediu timpuriu, cât și în cunoașterea *artei religioase mozaice*, în toată sobra și distinsa sa putere de sugestie artistică.

Indiferent dacă posesorul — rabin sau credincios de rând — a fost cazar sau evreu, ni se pare că un fapt — ilustrat de descoperirea pandantivului religios mozaic, la Cefa —, rămâne indiscutabilă o istorie religioasă petrecută pe întinderea Asiei Centrale, în *statul Chazar*, începe să fie deslușită și prin *descoperirile arheologice* din centrul Europei, din România. Și e abia un început de drum, dar un început de drum care ilustrează *valoarea* cercetărilor arheologice sistematice, atente și răbdătoare, a cercetării tocmai a *așezărilor rurale* (de altfel singurele pe care le avem *numeroase*, alături de cetățile și târgurile ce sunt în număr mult mai redus, dacă *nu* infim!).

De aici *interesul major* — nu numai al istoriei naționale și europene, ci *universale* — ne referim la EURASIA —, pentru cercetarea minuțioasă și sistematică a pânzei *așezărilor rurale* din centrul Europei, în cazul nostru, din nord-vestul României.

UN PENDENTIF A L'ÉTOILE DE DAVID DÉCOUVERT A CEFA — „LA PADURE“

— Résumé —

Pendant la campagne de fouilles de l'été 1996 on a découvert, dans l'établissement de Cefa — La Pădure un pendentif à L'ÉTOILE DE DAVID (v. fig. 1/a, b; 2/a, b; pl. I/a, b; II/a, b).

Le pendentif est moulé en bronze, rond, au diamètre de 3,7 cm, la grosseur de la plaque de bronze étant de 1,2 mm. A l'intérieur de la membrane du périmètre il y a six membranes à 3 mm de largeur, semi-ovales, réunies sur la bordure

³⁰ B. Mazar, *Săpăturile arheologice de lângă Muntele Templului*, în *ARIEL*, Ierusalim, 1978, p. 77—86, p. 86; cf. și J. Wilkinson, *Jerusalem as Jesus knew it. Archaeology's Evidence*, Ierusalim—Tel Aviv, Londra, 1978, p. 196; Dr. A. Hârlăvanu, *Istoria universală a poporului evreu*, Buc., 1992, p. 117—119; W. Keller, *Arheologia Vechiului și Noului Testament*, 1995, p. 265, p. 308, fig. 65.

intérieure du périmètre et constituant ensemble l'ÉTOILE DE DAVID. A l'intérieur entre la première et la sixième membrane, il y a une anse en anneau. Chacune de ces six membranes intérieures est ornementée avec sept cercles pressés, symbolisant les sept branches de la MENORA.

Le pendentif a appartenu, à notre avis, à un prélat ou à un croyant du culte mosaïque, hébreu ou khasare. La présence de certains croyants de ce culte en Crisana, attestée du point de vue documentaire, est archéologiquement prouvé par toute une série de découvertes faites les dernières années, parmi lesquelles le pendentif de Cefa s'inscrit comme une pièce particulièrement éloquente.

Le contexte archéologique dans lequel a été découvert le pendentif plède aussi pour sa datation à la limite des XIIe—XIIIe siècles.

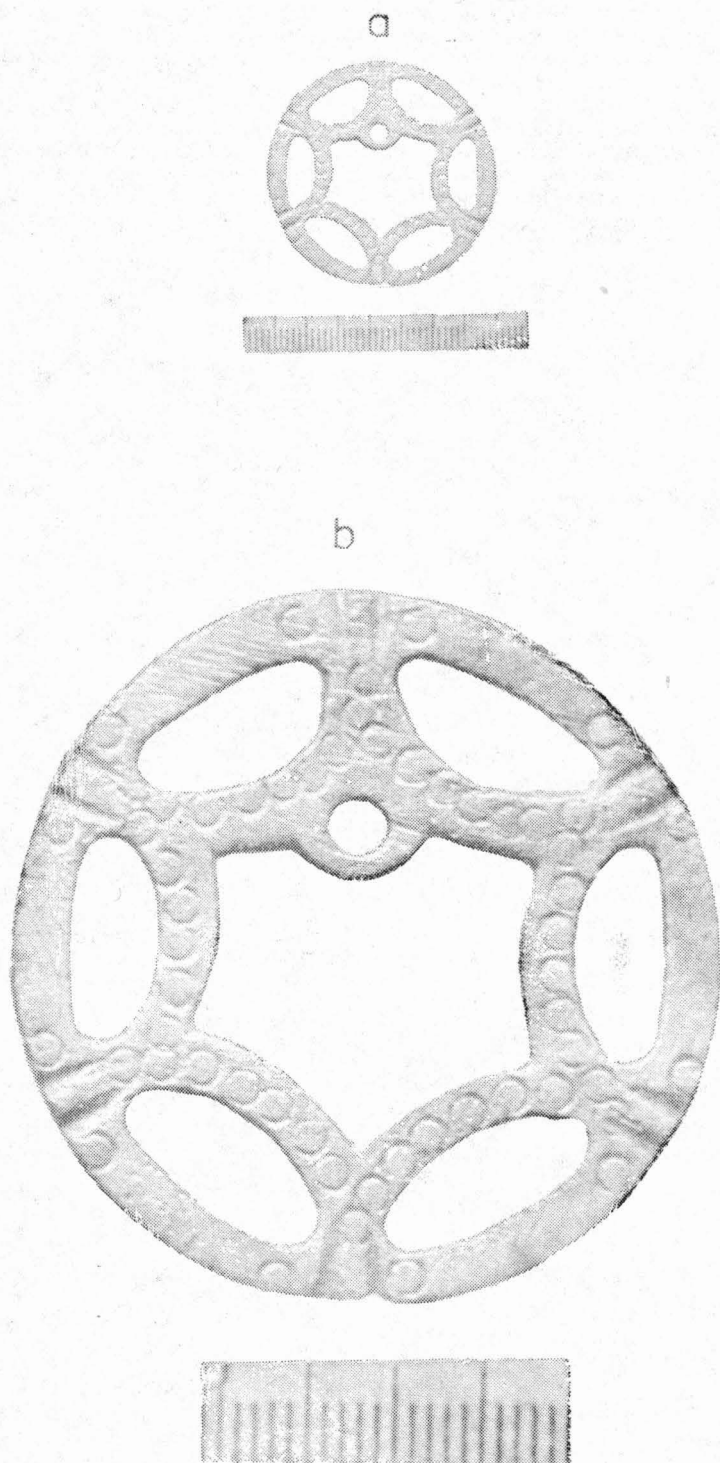

Fig. 1. Cefa — La Pădure. a, b, pandantivul cu STEAUA LUI DAVID avers.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

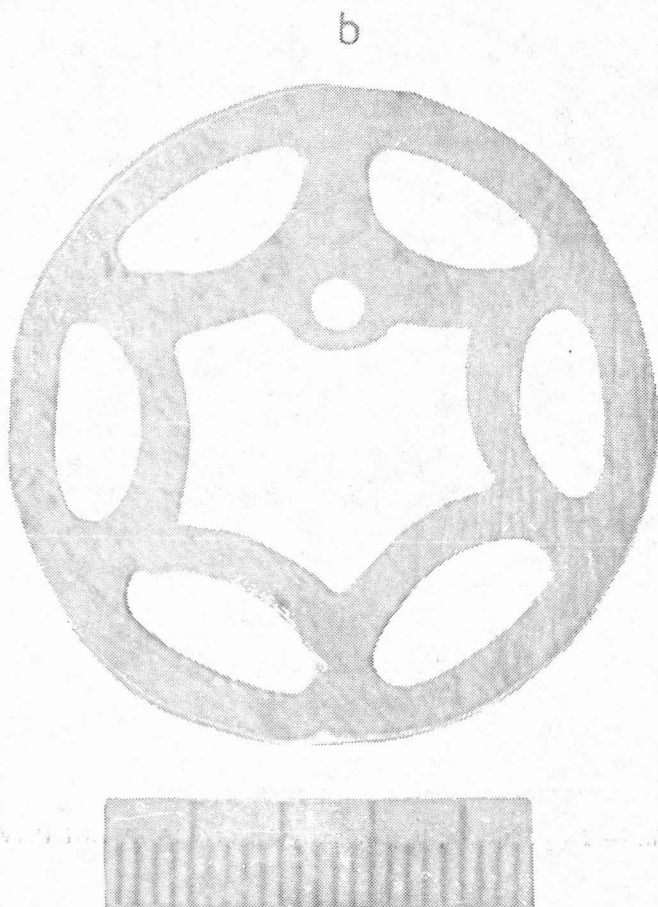
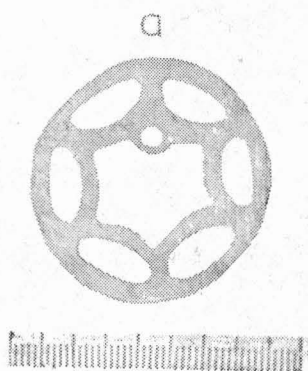
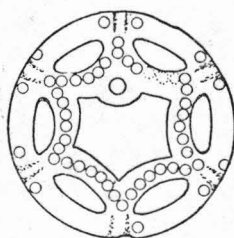
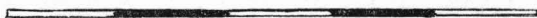
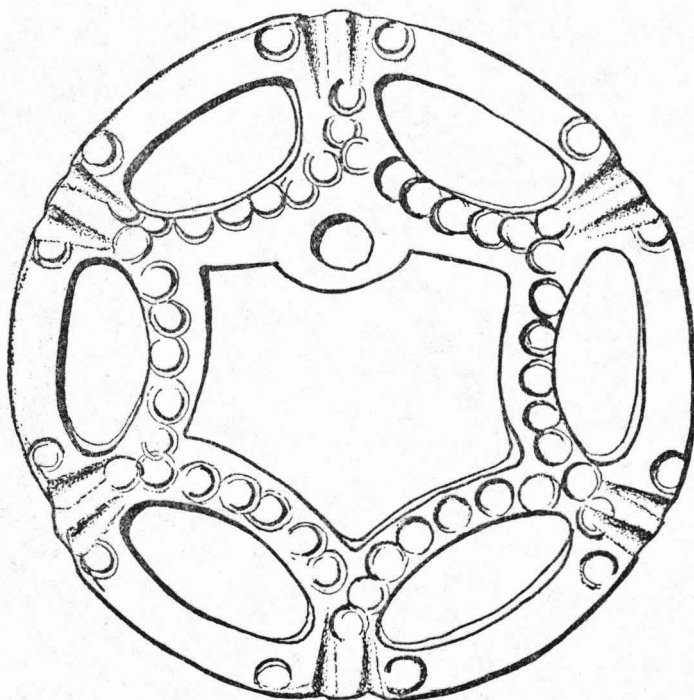

Fig. 2. Cefa — La Pădure. a, b, pandativul cu STEAUA LUI DAVID, revers.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://mtariicrisurilor.ro>

a

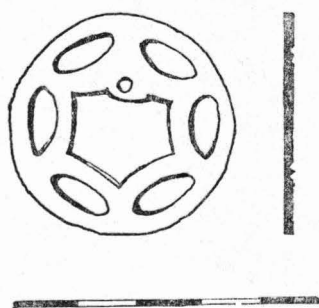

b

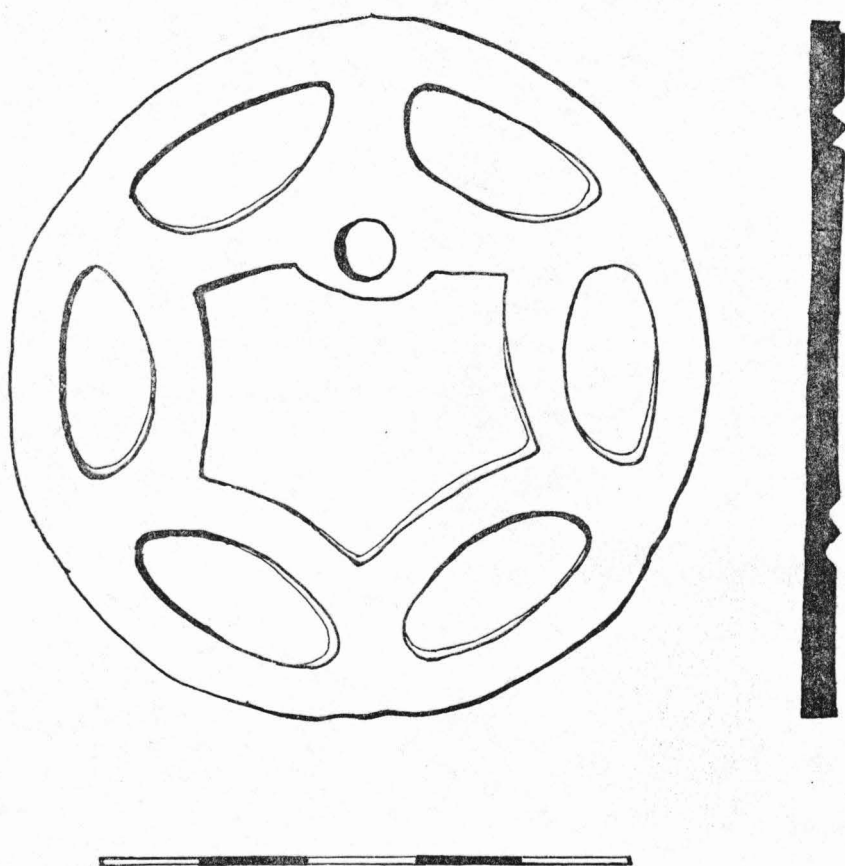

Pl. I. Cefa — La Pădure. a, b, pandantivul cu STEAUA LUI DAVID, avers.

a

b

Pl. II. Cefa — La Pădure. a, b, pandativul cu STEAUA LUI DAVID, revers.

ASPECTE PRIVIND AȘEZĂRILE CULTURII OTOMANI DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

de
GRUIA FAZECAS

Opiniile diferite privind limitele cronologice ale culturii Otomani au afectat în mod hotărâtor și considerațiile referitoare la manifestările acestei culturi: arie, așezări, rit funerar și artefacte. În timp, debutul culturii a fost stabilit în perioade cuprinse între eneolitic (*Roska* 1929, 205; *idem*, 1942, 215/72), Br A₁ (*Ordentlich* 1973, 15; *Bader* 1978, 61) și Br A₂ (*Hájek* 1958, 59 sqq; *Mozsolics* 1967, 122; *Roman* 1980, 19; *idem*, 1984, 267; *Roman, Némethi* 1990, 41; *Némethi, Roman* 1995 a, 30 sq), iar finalul ei în Br C (*Mozsolics* 1967, 122; *Kacsó* 1990, 42; *Roman, Némethi* 1990, 46) și Br D (*Ordentlich* 1965, 420; *idem*, 1968, 402; *idem*, 1973, 15; *Bader* 1978, 62). Unii cercetători au presupus existența ei până la începutul epocii hallstattiene, Ha A₁ (*Székely* 1955, 858; *Rusu* 1960, 8; *Horedt* 1967, 145).

În ceea ce privește împărțirea internă a culturii, D. Popescu face prima încercare de delimitare a mai multor faze de evoluție (*Popescu* 1944, 98). Mai târziu, dezvoltă ideea făcând paralelizări între materialele de la Vârșand și Socodor cu cele de la Tószeg (*Popescu* 1956, 84 sqq). K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich disting o evoluție a culturii Otomani în trei faze și o interfază. Acestea se încadrează în Br A — faza Otomani I, Br B — faza a II-a, iar interfaza II/III în Br C și faza a III-a în Br D (*Horedt, Rusu, Ordentlich* 1962, 322). M. Gimbutas încadrează faza timpurie a culturii Otomani la începutul mileniului II î.Ch., faza clasică în perioada cuprinsă între 1550—1400 î.Ch. și faza finală până la 1100 î.Ch. (*Gimbutas* 1965, 210 sq). D. Berciu propune împărțirea acestei culturi în patru faze (*Berciu* 1965, 148, fig. 12). I. Ordentlich revine asupra acestei probleme și împarte prima fază în două subfaze: Ia, încadrată în Br A₁ și Ib în Br A₂, menținând pentru celelalte încadrarea propusă anterior (*Ordentlich* 1973, 15). T. Bader, pornind de la cronologia lui I. Ordentlich, propune împărțirea în patru etape menținând limitele Br A—D (*Bader* 1978, 61 sq).

Identificarea grupului cultural Sanislău datat în bronzul timpuriu, precum și a grupurilor Igrița și Cehăluț de la sfârșitul epocii bronzului au condus la concluzia, unanim acceptată, potrivit căreia manifestările culturii Otomani se încadrează în perioada Br A₂—C (*Chidioșan, Emödi* 1982; *Kacsó* 1990; *Roman, Némethi* 1990; *Némethi, Roman* 1995 a). Având în vedere numeroasele încadrări cronologice aplicate culturii Otomani și pentru o mai ușoară operare cu fazele acestei culturi¹, propunem împăr-

¹ În prezent, conform ultimei terminologii cronologice (*Bader* 1978, 132), cultura Otomani debutează cu faza a II-a.

țirea în trei faze: Otomani A — ce o încadrăm în Br A₂, Otomani B — faza Br B și Otomani C — în Br C (vezi pl. I).

Așezările aparținând culturii Otomani, au fost semnalate ca urmare a cercetărilor perieghetice ori a unor sondaje și cercetări sistematice. Ele au fost repertoriate sau indicate ca semnalări izolate (*Roska* 1942, *passim*; *Ordentlich* 1966, 622; *idem*, 1971; *Lazarovici* 1971, 80; *Pădureanu* 1973; *idem*, 1985; *Bader* 1978, 119—130; *Andrițoiu* 1978, 65—67; *Chidioșan* 1980, 80 sq; *Lakó* 1986; *idem*, 1987). Însă datorită restrângerii limitelor cronologice sau a eliminării unor așezări care în urma cercetărilor ulterioare au fost atribuite altor culturi², în prezent numărul așezărilor aparținând acestei culturi este de 98 aflate pe teritoriul a 70 de localități.

Lista așezărilor Otomani:

1. *Aluniș*, j. AR — o așezare deschisă se găsește lângă Mureș, în punctul „Dealul molizilor“.
Bibl.: *Pădureanu* 1973, 395—397; *idem* 1985, 30.
2. *Andrid*, j. SM — în punctul „Dealul taurului“ s-a identificat o așezare tip tell, aparținând fazei C. Iar în locul numit „Sântioan“ e semnalată o altă așezare aparținând culturii Otomani.
Bibl.: *Ordentlich* 1971, 20; *Bader* 1972, 511; *idem* 1978, 34 și 119.
3. *Apa*, j. SM — pe malul drept al Seinelului sunt semnalate două așezări deschise.
Bibl.: *Bader* 1978, 119 sq.

² Este vorba de așezările culturilor: Mureș — Cicir „Spinul lui Stanca“ (*Pădureanu* 1973, 399 sq; *Chidioșan* 1980, 88) —, Wietemberg — Bădeni „Dâmbul adunat“ (*Ordentlich* 1971, 21; *Lazarovici*, *Milea* 1976) și Deuș „Lunga“ (*Lazarovici* 1971; *Repertoriu* 1992, 192) — sau Suciul de Sus — Cidreag (*Ordentlich* 1971, 22; *Bader* 1978, 123), Giulești (*Ordentlich* 1971, 24; *Kacsó* 1995, 82), Livada (*Ordentlich* 1971, 24; *Bader* 1978, 125) și Vama (*Bader* 1978, 130).

La Aiton „Deasupra morii“ (*Repertoriu* 1992, 22), Bădeni „Dâmbul adunat“ (*Lazarovici*, *Milea* 1976; *Repertoriu* 1992, 47), Căprioara „Săliște“ (*Repertoriu* 1992, 84 sq), Cheile Turenilor „Poderei“ (*Repertoriu* 1992, 97), Cluj-Napoca „Dealul gol“, „Ferma 5“, „str. Banatului“, „Cheile Baciului“, „Hoia“, „Fânețele Clujului“ (*Repertoriu* 1992, 147), Craiva „Piatra Craivii“ (*Andrițoiu* 1978, 65), Deuș „Lunga“ (*Lazarovici* 1971; *Repertoriu* 1992, 182), Fundătura (*Repertoriu* 1992, 242), Gilău „Dealul țiganilor“ (*Ordentlich* 1971, 23; *Repertoriu* 1992, 222), Sănmiclăuș (*Ordentlich* 1971, 28), Simeria — Uroiul „Dealul Măgura“ (*Ordentlich* 1971, 30; *Andrițoiu* 1978, 67) sunt așezări ale culturii Wietemberg în care se întâlnesc interferențe Otomani.

De asemenea, am exclus așezările ce se încadrează în Br D: Adoni (*Ordentlich* 1971, 20); Arad — Gai (*Pădureanu* 1985, 29; *Kacsó* 1997, 90), Biharea „Cetate“ (*Rusu* 1960, 9; *Ordentlich* 1971, 21; *Kacsó* 1997, 90), Cluj-Napoca „Mănăstir Nord“ (*Repertoriu* 1992, 120), Curtuișeni „Dealul ars“ (*Ordentlich* 1971, 22; *Kacsó* 1997, 90), Deva „Cimitirul Ceangailor“ și „cartierul Ville Noi“ (*Ordentlich* 1971, 23; *Andrițoiu* 1978, 65 sq; *Kacsó* 1997, 90), Hunedoara „Cimitirul Reformat“ și „Grădina Costelului“ (*Andrițoiu* 1978, 66; *Kacsó* 1997, 90), Nădlac (*Ordentlich* 1971, 25), Păuliș (*Ordentlich* 1971, 26), Pișcolt „Nisipărie“ (*Bader* 1978, 62 și 127), Ponești (*Ordentlich* 1971, 27), Sântana „Cetate“ (*Ordentlich* 1971, 28; *Rusu*, *Dörner*, *Ordentlich* 1996), Simeria „La vie“ și „În coastă“ (*Andrițoiu* 1978, 66; *Kacsó* 1997, 90).

Informațiile privind descoperirile de materiale Otomani în raza localităților Folt (*Andrițoiu* 1991, 28), Gârbău „Fata“ (*Repertoriu* 1992, 227), Jebel (*Ordentlich* 1971, 24), Moigrad (*Ordentlich* 1971, 24), Roșia (*Ordentlich* 1971, 27; *Lazarovici* 1971, 80), Sânpetru German (*Ordentlich* 1971, 28), Sfâna de Sus (*Ordentlich* 1971, 29), Șimleul Silvaniei (*Ordentlich* 1971, 30; *Bader* 1978, 35) și Vișoara (*Ordentlich* 1971, 31) sunt prea puține pentru a le atribui unor așezări ale culturii Otomani.

4. *Arad*, j. AR — lângă uzina de apă se găseşte o aşezare tip tell, în care s-au descoperit şi materiale aparţinând culturilor Vatina şi Mureş.
Bibl.: Pădureanu 1985, 29.
5. *Ardud*, j. SM — în raza satului s-a identificat o aşezare a culturii Otomani.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; Bader 1978, 120.
6. *Ardud Vii*, j. SM — pe „Dealul mare“ se află o aşezare deschisă pe înălţime încadrată în faza B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; Bader 1978, 35 şi 120, pl. XI/C/a.
7. *Ateaş*, j. BH — la „Holumbul Voghiului“ se află o aşezare tip tell din faza B, iar în punctul „Mocoş“ s-a identificat o aşezare deschisă aparţinând fazei C.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; informaţie C. Ghemiş.
8. *Beltiug*, j. SM — în punctul „Teveli“ se află o aşezare deschisă.
Bibl.: Bader 1978, 35 şi 120.
9. *Berea*, j. SM — la „Lacul rotund“ şi „Togul evreului“ s-au identificat două aşezări ale culturii Otomani.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; Bader 1978, 120 sq.
10. *Bodrogul Nou*, j. AR — sunt semnalate două aşezări Otomani în locurile numite „La hodaie“ şi „Către vale“, în care s-au observat şi interferenţe Mureş şi Wietemberg.
Bibl.: Pădureanu 1985, 30 sq.
11. *Cadea*, j. BH — pe „Dealul chel“ se află o aşezare fortificată pe promontoriu aparţinând fazelor A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; Bader 1978, 121.
12. *Carei*, j. SM — la „Bobald“ este semnalată o aşezare de tip tell aparţinând fazelor A—C, iar lângă fabrica de ulei s-a descoperit o altă aşezare deschisă.
Bibl.: Ordentlich 1971, 21; Bader 1978, 37 şi 121; Roman, Némethi 1990, Némethi, Roman 1995 b.
13. *Căpleni*, j. SM — o aşezare de tip tell aparţinând fazei A şi începutului fazei B se află în punctul „Înspre drumul Căminului“.
Bibl.: Ordentlich 1971, 22; Bader 1978, nota 96, 36 şi 122.
14. *Căuşd*, j. BH — „La islaz“ se află o aşezare de tip tell aparţinând fazelor A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 22.
15. *Cheşereu*, j. BH — pe „Dealul episcopului“ e semnalată o aşezare fortificată pe promontoriu din fazele A—B, iar în locul numit „Borzhalom“ se află o aşezare de tip tell.
Bibl.: Ordentlich 1971, 22; Bader 1978, 123.
16. *Ciumeşti*, j. BH — în raza localităţii s-au identificat mai multe aşezări aparţinând culturii Otomani, în punctele: „Florărie“, „Căramidărie“, „Topila“, „La păşune“, „Grădina lui Tamaş“.
Bibl.: Bader 1978, 123.
17. *Crasna*, j. SJ — pe malul râului Crasna se afla o aşezare deschisă a culturii Otomani.
Bibl.: Lakó 1987, 78.

18. *Cresturi*, j. BH — pe promontoriul „Cetățuia” se găsește o așezare fortificată aparținând fazelor A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 22; Bader 1978, nota 96.
19. *Crișeni*, j. SJ — în punctul „Satul nou” se indică o așezare Otomani.
Bibl.: Lakó 1986, 52.
20. *Curtici*, j. AR — pe malul pâraului Bugyér se află o așezare deschisă aparținând sfârșitului fazei B și fazei C.
Bibl.: Popescu 1944, 96; Ordentlich 1971, 22.
21. *Dindești*, j. SM — o așezare tip tell a fost identificată în punctul „Cetate”.
Bibl.: Ordentlich 1971, 23; Bader 1978, 35 și 124.
22. *Diosig*, j. SM — în „Colonie” se află o așezare încadrată în fazele A—B.
Bibl.: Repertoriu 1974, 32; Bader 1978, 124.
23. *Domănești*, j. SM — în apropierea locului unde s-a descoperit depozitul II se află o așezare deschisă.
Bibl.: Bader 1965, 421; idem 1978, 124.
24. *Foieni*, j. SM — o așezare deschisă s-a identificat la locul numit „Cărămidărie”.
Bibl.: Bader 1978, 124.
25. *Galoșpetreu*, j. BH — în raza localității s-au identificat două așezări. Una în punctul „Podul cu cinci găuri” și alta „La vii”.
Bibl.: Ordentlich 1971, 23; Bader 1978, 125.
26. *Ghirișa*, j. SM — pe locul numit „Dâmbul serei” se află o așezare deschisă din faza B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 23; Bader 1978, 125.
27. *Girișul de Criș*, j. BH — în punctul „Alceu” a fost cercetată o așezare de tip tell aparținând fazelor A—C.
Bibl.: Chidioșan 1970, 290; Ordentlich 1971, 24; Bader 1972, 512; Repertoriu 1974, 37.
28. *Grăniceri*, j. AR — o așezare tip tell aparținând fazei B este semnalată în raza localității.
Bibl.: Ordentlich 1971, 24.
29. *Halmeu*, j. SM — o așezare de tip tell se află în locul numit „Cetea Cavaș”, iar o altă așezare — deschisă — se găsește în raza localității.
Bibl.: Bader 1978, 125.
30. *Horia*, j. AR — la „Satini” se găsește o așezare Otomani în care s-au observat interferențe Vatina și Mureș. O altă așezare, de la sfârșitul fazei C, se află la vest de localitate.
Bibl.: Pădureanu 1985, 34.
31. *Lipova-Băi*, j. AR — o așezare deschisă a fost identificată pe malul râului Șistarovăț.
Bibl.: Pădureanu 1985, 35.
32. *Mădăras*, j. SM — o așezare deschisă se indică în locul numit „Homorodu”.
Bibl.: Bader 1978, 126.

33. *Medieşul Aurit*, j. SM — o aşezare de tip tell aparţinând fazei A şi începutul fazei B a fost cercetată în punctul „Ciuncaş”.
Bibl.: Bader, Dumitraşcu 1970, Ordentlich 1971, 24; Bader 1978, 126.
34. *Micula*, j. SM — pe „Dâmbul Friedmann” se află o aşezare deschisă încadrată în faza A.
Bibl.: Ordentlich 1971, 24; Bader 1978, 126.
35. *Mihai Bravu*, j. BH — în raza satului e semnalată o aşezare aparţinând fazelor B şi C.
Bibl.: Repertoriu 1974, 44.
36. *Mihăieni*, j. SM — pe locul numit „Cetate” se semnalează o aşezare Otomani.
Bibl.: Bader 1978, 126.
37. *Moftinu Mare*, j. SM — „În grădina lui Bota” se află o aşezare deschisă.
Bibl.: Bader 1978, 126.
38. *Nuşfalău*, j. SJ — pe malul râului Barcău se găseşte o aşezare Otomani.
Bibl.: Lakó 1986, 52.
39. *Olari*, j. AR — pe teritoriul localităţii este semnalată o aşezare de tip tell aparţinând fazei A.
Bibl.: Ordentlich 1971, 25.
40. *Oradea*, j. BH — o aşezare deschisă încadrată în faza B se află pe platoul Salca, la „Fântâna lui Bone”. Se mai indică aşezări aparţinând culturii Otomani în zona Stadionului municipal şi lângă Spitalul T.B.C.
Bibl.: Ordentlich 1971, 25; Repertoriu 1974, 47; Borcea, Gorun 1995, 31.
41. *Otomani*, j. BH — au fost semnalate şi cercetate: aşezarea fortificată de pe promontoriul „Cetăţuia” aparţinând fazelor A—B, aşezarea deschisă din punctul „Înainte de insulă” încadrată la sfârşitul fazei A şi începutul fazei B şi aşezarea de tip tell aparţinând fazei C din punctul „Cetatea de pământ”.
Bibl.: Roska 1925; idem 1929; idem 1942, 215/72; Horedt, Rusu, Ordentlich 1963; idem 1965; idem 1968; idem 1971, 25; Bader 1978, 126; Máthé 1988, 44 — nota 4.
42. *Pir*, j. SM — o aşezare de tip tell aparţinând fazei B a fost cercetată la „Curtea cetăţii”.
Bibl.: Székely 1955, 854—858; idem 1966; Ordentlich 1971, 26; Bader 1978, 127; Máthé 1988, 44 — nota 4.
43. *Porumbesti*, j. SM — la „Togul lui Roman” se află o aşezare deschisă. O altă aşezare deschisă, aparţinând fazei B, se află în partea de sud-est a satului.
Bibl.: Ordentlich 1971, 27; Bader 1978, 127.
44. *Răteşti*, j. SM — o aşezare deschisă din fazele A—B se găseşte „Sub viile Gerăuşi”.
Bibl.: Ordentlich 1971, 27; Bader 1978, 127.
45. *Roşiori*, j. BH — la „Cetatea de pământ” este semnalată o aşezare fortificată pe promontoriu încadrată în fazele B—C.
Bibl.: Repertoriu 1974, 53; Chidioşan 1990, 39.

46. *Salonta*, j. BH — în punctul „Testhalom“ se află o așezare de tip tell aparținând fazei B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 27.
47. *Sanislău*, j. SM — o așezare încadrată în faza B se găsește la „Lutăria cu cioburi“.
Bibl.: Ordentlich 1971, 27; Bader 1978, 127.
48. *Satu Mare*, j. SM — o așezare cu material aparținând fazelor B—C se află în raza localității.
Bibl.: Ordentlich 1971, 27.
49. *Săcuieni*, j. BH — în locul numit „Cetatea taurului“ a fost cercetată o așezare de tip tell aparținând fazelor A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 28; Bader 1978, 34, 36 și 128.
50. *Sălacea*, j. BH — pe „Dealul Vida“ a fost cercetată o așezare fortificată pe promontoriu din fazele A—B.
Bibl.: Ordentlich 1972.
51. *Sâmbăteni*, j. AR — la est de sat se află o așezare aparținând fazei Otomani C.
Bibl.: Pădureanu 1985, 39.
52. *Sânicolaul de Munte*, j. BH — o așezare aparținând fazelor B—C a fost identificată pe „Dealul bătrânilor“.
Bibl.: Ordentlich 1971, 28; Bader 1978, 128 sq.
53. *Sânmartin*, j. BH — pe dealul „Korhany“ se găsește o așezare aparținând culturii Otomani.
Bibl.: Repertoriu 1974, 68.
54. *Sântandrei*, j. BH — pe malul pârâului Peța, la „Broscărie“ s-a identificat o așezare aparținând fazei B, iar în punctul „Pepinieră“ se află o altă așezare încadrată în faza C.
Bibl.: Ordentlich 1971, 28; Iuhas 1978, 494; Chidioșan 1980, 89.
55. *Sântion*, j. BH — pe „Dealul mănăstirii“ a fost cercetată o așezare deschisă pe înălțime de la începutul fazei B.
Bibl.: Alexandrescu 1955, 487 sqq; Ordentlich 1971, 29.
56. *Socodor*, j. AR — la locul numit „Căvăjdia“ a fost cercetată o așezare de tip tell aparținând fazelor A—B.
Bibl.: Popescu 1956, 41—88; Ordentlich 1971, 29.
57. *Șiclău*, j. AR — în vatra satului se indică o așezare de tip tell aparținând fazelor A—B, iar în grădina fostului sediu al C.A.P. se află o așezare deschisă.
Bibl.: Rusu, Dörner 1962, 710; Ordentlich 1971, 29.
58. *Șilindru*, j. BH — o așezare fortificată pe promontoriu aparținând fazelor A—B se găsește pe malul pârâului Fizeș.
Bibl.: Ordentlich 1971, 30; Bader 1978, 33 și 129.
59. *Șimian*, j. BH — pe dealul „Locul grădinilor“ se află o așezare fortificată pe promontoriu încadrată în fazele A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 30.
60. *Tarcea*, j. BH — pe „Dealul mare“ și „Dealul de mijloc“ se află două așezări fortificate pe promontoriu aparținând fazelor A—B, iar în punctul „Holomul mare“ se găsește o așezare de tip tell.
Bibl.: Ordentlich 1971, 30; Bader 1978, 129.

61. *Terebeşti*, j. SM — în raza localităţii s-a identificat o aşezare Otomani.
Bibl.: Bader 1978, 129.
62. *Tiream*, j. SM — la „Holomul cânepii“ a fost cercetată o aşezare de tip tell aparţinând fazelor A—C.
Bibl.: Ordentlich 1971, 30; Bader 1972, 511; idem 1978, 34, 37 şi 129; Máthé 1988, 44 — nota 4.
63. *Tulca*, j. BH — în punctul „Holumb“ s-a identificat o aşezare de tip tell aparţinând fazelor A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 31; Repertoriu 1974, 80.
64. *Urziceni*, j. SM — în vatra satului se găseşte o aşezare atribuită culturii Otomani.
Bibl.: Bader 1978, 130.
65. *Valea lui Mihai*, j. BH — sunt semnalate aşezări în punctele: „Grădina lui Dimieş“, „La păşune“, „La izvoare“, „La vii“.
Bibl.: Bader 1978, 130.
66. *Văşad*, j. BH — pe „Dealul viilor“ se afla o aşezare fortificată pe promontoriu încadrată în fazele A—B, iar la nord de localitate se găseşte o aşezare de tip tell aparţinând sfârşitului fazei B şi fazei C. Tot în raza satului pe o terasă a Eriului este semnalată o aşezare din fazele A—B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 31; Repertoriu 1974, 85; Bader 1978, 130.
67. *Vârşand*, j. AR — în raza localităţii s-au cercetat două aşezări de tip tell. Locuirea de la „Viezurişte“ se încadrează în fazele A—B, iar cea de la „Laposhalom“ aparţine fazei B.
Bibl.: Roska 1941; idem 1942, 103/26; Popescu 1956, 89—152; Ordentlich 1971, 31.
68. *Voivozi*, j. BH — o aşezare Otomani este semnalată în raza satului.
Bibl.: Bader 1973, 130.
69. *Zădăreni*, j. AR — o aşezare fortificată pe promontoriu, aparţinând fazelor A—B, se găseşte în punctul „La vii“.
Bibl.: Ordentlich 1971, 31; Bader 1978, nota 96.
70. *Zimandul Nou*, j. AR — în raza localităţii este semnalată o aşezare încadrată în faza Otomani B.
Bibl.: Ordentlich 1971, 31.

Între aşezările enumerate mai sus, sunt câteva, despre care informaţiile, prea puţine, pe care le deţinem despre ele, ne determină să le includem cu rezerve în rândul monumentelor culturii Otomani³.

Dintre aceste aşezări, 52 au fost încadrate cronologic: 27 îşi duc existenţa de-a lungul fazei A, 44 în faza B şi 15 în faza C. Un număr de 22 de aşezări au nivele de locuire aparţinând primelor două faze, în timp ce trecerea de la faza B la faza C a fost sesizată doar în 6 aşezări. Este de menţionat faptul că cele trei aşezări care parcurg toate fazele culturii Otomani aparţin exclusiv formei de locuire în tell: Carei „Bobald“, Girisul de Criş „Alceu“, Tiream „Holomul cânepii“ (vezi pl. II).

³ Ele sunt semnalate la: Mădăras „Homorodu“, Mihăieni „Cetate“ şi Micula „Dâmbul Friedmann“.

Tipologic, din cele 98 de așezări, două aparțin tipului de așezări deschise pe înălțime, 12 sunt așezări fortificate pe promontorii, 23 sunt așezări deschise, 25 se încadrează în categoria așezărilor de tip tell, iar un număr de 38 de așezări nu au indicat tipul de locuire (vezi pl. III).

Cu excepția așezărilor de la Zădăreni, situată pe valea Mureșului și în afară de așezarea de la Roșiori — care se încadrează în fazele B și C — așezările fortificate pe promontorii se situează exclusiv în valea Eriului și aparțin primelor două faze ale culturii Otomani.

În ceea ce privește locuirile de tip tell, am introdus în această categorie așezări semnalate în trecut ca fiind de tip insulă și tip atol (*Bader 1978, 34 sq.*). În funcție de mediul în care erau amplasate și probabil și a ocupației dominante din așezare, am sesizat trei variante ale acestui tip de locuire. Așezările de la Carei „Bobald“, Medieșul Aurit „Ciuncaș“ și Pir „Cetate“ sunt situate în meandrele râurilor, fiind protejate pe latura neînconjurată de apă de un șanț. O a doua variantă — cea mai răspândită — este reprezentată de așezări de tip tell înconjurată de un cerc de locuințe⁴. Acestei variante îi aparțin așezările de la Andrid „Dealul taurului“, Căpleni „Înspre drumul Căminului“, Dindești „Cetate“, Girișul de Criș „Alceu“, Otomani „Înainte de insulă“, Săcuieni „Cetatea taurului“, Socodor „Căvăjdia“, Vârșand „Viezuriște“ și „Laposhalom“. Așezările de tip tell neînconjurată de un cerc de locuințe sunt cea de-a treia variantă, ea fiind reprezentată prin așezările de la Ateaș „Holombul Voghiului“, Olari, Tiream „Holomul cănepii“ și Tulca „Holomb“. Mai există și așezări de tip tell pe care în absența unor informații mai cuprinzătoare nu le-am putut încadra într-una din variantele enumerate mai sus⁵.

Este de observat că în faza C, numărul de așezări de tip tell scade la numai cinci, ele fiind situate la nord de vechiul curs al Crișului Repede. Acest tip de locuire se consideră a fi intermediat în această zonă de către purtătorii culturii Nagyrév la un moment în care această zonă adoptă un mod economic mediteranean (*Csányi, Máthé, Tárnoki, Vincze 1992, 9*). Existența cu preponderență a acestui tip de așezări în Br A₂ — B și faptul că materialele au un caracter diferit de descoperirile din alte așezări i-a determinat pe unii cercetători să identifice, în debutul culturii Otomani, o fază telliană⁶ (*Máthé 1988; Csányi, Máthé, Tárnoki, Vincze 1992; Crișan, Marta, Ghemiș, în prezentul volum*).

Legat de tipologia așezărilor culturii Otomani, se mai poate observa că cele deschise pe înălțimi nu îi sunt caracteristice, ele fiind doar expresia adaptării la mediu a purtătorilor acestei culturi. Acest tip de locuire

⁴ În cazul așezărilor de la Săcuieni „Cetatea taurului“ și Girișul de Criș „Alceu“, acest cerc de locuințe a fost interpretat ca val de fortificație (Ordentlich 1971, 28; Bader 1978, 34).

⁵ Acestea sunt cele de la: Arad, Căuașd „La islaz“, Grăniceri, Halmeu „Cetatea Cavaș“, Salonta „Testhalom“, Șiclău, Tarcea „Holomul mare“, Vășad.

⁶ Majoritatea așezărilor de tip tell își duc existența în Br A₂—B: Ateaș „Holombul Voghiului“, Carei „Bobald“, Căpleni „Înspe drumul Căminului“, Căuașd „La islaz“, Girișul de Criș „Alceu“, Grăniceri, Medieșul Aurit „Ciuncaș“, Olari, Pir „Curtea cetății“, Salonta „Testhalom“, Săcuieni „Cetatea taurului“, Socodor „Căvăjdia“, Șiclău, Tiream „Holomul cănepii“, Tulca „Holomb“. Vășad, Vârșand „Viezuriște“ și „Laposhalom“. Doar patru astfel de așezări își continuă existența și în Br C: Carei „Bobald“, Girișul de Criș „Alceu“, Tiream „Holomul cănepii“, Vășad și doar una singură își are debutul în această fază: Otomani „Cetatea de pământ“.

reprezintă o formă de tranziție către aşezări fortificate pe promontoriu a aşezărilor deschise. În Slovacia acest tip de aşezare este considerat ca loc de refugiu sau aşezare sezonieră, fiind locuite doar pentru puțin timp (Veliačik 1994, 7). În ceea ce priveşte aşezările deschise din câmpie, deşi sunt semnalate în număr mare, în lipsa unor cercetări mai ample nu deţinem suficiente informații asupra evoluției lor cronologice.

Fluctuația numărului de situri în diferite regiuni ocupate de purtătorii culturii Otomani începând din Br A₂ și până în Br C are la bază condiții istorice diferite. Fenomenul de părăsire a aşezărilor a început la sfârșitul fazei B, culminând în faza C. Deși scăderea numărului de aşezări în faza C față de perioada anterioară este drastică, nu avem nici o indicație clară a creșterii mortalității sau privind o eventuală migrație. Ar fi interesant de făcut un raport între creșterea și scăderea numărului de aşezări față de scăderea sau creșterea suprafeței locuite.

Faptul că de-a lungul fazei Otomani B, în bazinul Eriului, se constată o creștere a densității aşezărilor și apariția concomitentă a unui proces de nucleație, ne determină să credem că în această perioadă, apare un centru de putere în zonă. Astfel s-ar putea explica creșterea numărului de aşezări în zonă, populația preferând apropierea de centrul de putere. În acest sens, în Grecia, apariția megaronului în forma sa clasică — în heladic târziu III A, contemporan cu megaronul de la Sălăcea — este pusă în legătură cu creșterea puterii acelei aşezări față de cele din jur (Shelmerdine 1997, 552 și 559).

Așa cum se desprinde din prezentul repertoriu, aria culturii Otomani trebuie să fi fost mai restrânsă decât cea delimitată anterior (Ordentlich 1971, 32 sq). În ceea ce privește penetrația populației Otomani, pe văile râurilor Mureș, Crișul Repede și Someș, precum și formarea unei enclave a acesteia în vestul Podișului Transilvaniei (Ordentlich 1971, 33; Lazarovici 1971, 78; Bader 1978, 32), se pare că ea nu a fost cu aport de populație, ci doar culturală. Dacă excludem aşezările atribuite inițial culturii Otomani și care acum aparțin, fapt bine cunoscut, grupului Igrîța⁷ și considerând locuirea sezonieră din „Peștera de Jos“ de la Ardeu, una izolată (Andrițoiu 1978, 65), se observă că majoritatea materialelor Otomani au apărut în aşezări Wietemberg.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1955 — A. D. Alexandrescu — *Săpăturile de salvare de la Sintion*, în SCIV, 3—4, 1955, p. 487—495.
- Andrițoiu 1978 — I. Andrițoiu — *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei*, în Acta MN, XV, 1978, p. 63—83.
- Andrițoiu 1991 — I. Andrițoiu — *Istoricul și stadiul actual al cercetărilor privind epoca bronzului în sud-vestul Transilvaniei*, în Sargeția, XXI—XXIV, 1988—1991, p. 25—31.

⁷ Deva „Cimitirul Ceangailor“ și „Cartierul Viile Noi“, Hațeg, Hunedoara „Cimitirul Reformat“ și „Grădina Castelului“ și Simeria (Kacsó 1997, 90 sq).

- Bader 1965 — T. Bader — *Depozitul de bronzuri de la Domănești*, în *Revista Muzeelor*, 1965, număr special, p. 421.
- Bader 1972 — T. Bader — *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, în *SCIV*, 4, 1972, p. 509—535.
- Bader 1978 — T. Bader — *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
- Bader, Dumitrașcu 1970 — T. Bader, S. Dumitrașcu — *Săpături arheologice la așezarea de tip Otomani de la Medieșul Aurit*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 127—136.
- Berciu 1966 — D. Berciu — *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
- Borcea, Gorun 1995 — L. Borcea, Gh. Gorun — coordonatori — *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995.
- Chidioșan 1970 — N. Chidioșan — *Contribuție la cunoașterea grupei Suciu de Sus în contextul epocii bronzului din Crișana*, în *SCIV*, 2, 1970, 287—293.
- Chidioșan 1980 — N. Chidioșan — *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietemberg de la Derșida, Oradea*, 1980.
- Chidioșan, Emödi — N. Chidioșan, I. Emödi — *Grupul cultural Igrîța de la sfârșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 61—86.
- Csányi, Máthé, Tárnoki, Vincze 1992 — M. Csányi, M. Sz. Máthé, J. Tárnoki, M. Vincze — *A bronzkori tell-kultúrák kutatástörténete Magyarországon, in Dombokká vált évszázadok; Bronzkori tell-kultúrák a kárpát-medence szivében*, Budapest—Szolnok, 1991—1992, p. 5—15.
- Dumitrașcu 1969 — S. Dumitrașcu — *Săpăturile arheologice de la Unimăt*, în *StCom Satu Mare*, I, 1969, p. 41—45.
- Furmáněk 1982 — V. Furmáněk — *Das Gebiet der Slowakei zwischen den Jahren 1600 und 1000 v. u. Z.*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr*, PAS, 1, Berlin, 1982, p. 371—385.
- Gimbutas 1965 — M. Gimbutas — *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europa*, Hague, 1965.
- Hájek 1958 — L. Hájek — *Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei*, în *Kommision für Äneolithikum und die älter Bronzezeit*, Nitra 1958, p. 58—76.
- Horedt 1967 — K. Horedt — *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat din Transilvania*, în *StCom Sibiu*, XIII, 1967, p. 137—153.
- Horedt, Rusu, Ordentlich 1962 — K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich — *Săpăturile de la Otomani*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 317—324.
- Iuhas 1978 — D. Iuhas — *Satul Sintandrei — contribuții monografice*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 493—519.
- Kacsó 1990 — C. Kacsó — *Bronzul târziu în nord-vestul României*, în *Symposia Thracologica*, 8, 1990, Satu Mare — Carei, p. 41—50.
- Kacsó 1995 — C. Kacsó — *Noi date cu privire la prima fază a culturii Suciu de Sus*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 83—98.
- Kacsó 1997 — C. Kacsó — *Faza finală a culturii Otomani și evoluția culturală ulterioară a acesteia în nord-vestul României*, în *StCom Satu Mare*, XIV, 1997, p. 85—110.
- Kemeneczei — T. Kemeneczei — *Nordostungarn in der spätbronzezeit. in Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS, 1, Berlin, 1982, p. 305—320.
- Lakó 1986 — E. Lakó — *Date noi privind completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj*, în *Acta MP*, X, 1986, p. 47—59.
- Lakó 1987 — E. Lakó — *Piese de bronz din așezarea de cultură Otomani de la Crasna (jud. Sălaj)*, în *Acta MP*, XI, 1987, p. 77—81.
- Lazarovici 1971 — Gh. Lazarovici — *Sondașul arheologic de la Deuș (jud. Cluj)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71—80.
- Lazarovici, Milea 1976 — Gh. Lazarovici, Z. Milea — *Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968*, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 7—35.
- Máthé 1988 — M. Sz. Máthé — *Bronze Age Tell Settlements in Berettyó Valley*, în *Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain*, I, Budapest, 1988, p. 27—122.
- Mozsolics 1967 — A. Mozsolics — *Brozefunde des Karpatenbekens — Depotfund-horizonte von Hajdúsámon und Kesziderpadlás*, Budapest, 1967.
- Németi, Roman 1995 a — I. Németi, P. Roman — *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislău)*, în *StCom Satu Mare*, XI—XII, 1994—1995, p. 25—32.

- Németi, Roman 1995 b — I. Németi, P. Roman — *Descoperirile arheologice de la Carei — Bobald (jud. Satu Mare)*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracică*, Bucureşti, I, p. 123—125.
- Ordentlich 1963 — I. Ordentlich — *Poselenia v. Otomani v. svete poslednih raskopok*, în *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 115—138.
- Ordentlich 1965 — I. Ordentlich — *Sisteme de fortificaţii în aşezarea eponimă a culturii Otomani*, în *Revista Muzeelor*, 1965, număr special, p. 420.
- Ordentlich 1966 — I. Ordentlich — *Die innere periodeneinteilung der Otomanikultur in Rumänien*, în *Actes du VIIe Congrès International de Sciences Pre et Protohistoriques*, Prague, 1966, p. 619—622.
- Ordentlich 1968 — I. Ordentlich — *Depozitul de bronzuri de la Otomani*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 397—404.
- Ordentlich 1971 — I. Ordentlich — *Aria de răspândire a culturii Otomani, de pe teritoriul României, în Marmatia*, II, 1971, p. 19—35.
- Ordentlich 1972 — I. Ordentlich — *Contribuţia săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida” (c. Sălacea, j. Bihor) la cunoaşterea culturii Otomani*, în *StCom Satu Mare*, II, 1972, p. 63—84.
- Ordentlich 1973 — I. Ordentlich — *Cercetările de la Otomani şi Sălacea şi locul lor în contextul culturii Otomani*, Teza de doctorat, rezumat, Iaşi, 1973.
- Pădureanu 1973 — E. D. Pădureanu — *Noi descoperiri neolitice şi din epoca bronzului în judeţul Arad, în Banatica*, II, 1973, p. 395—402.
- Pădureanu 1985 — E. D. Pădureanu — *Contribuţii la repertoriul arheologic de pe valea Mureşului inferior şi a Crişului Alb*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 27—52.
- Popescu 1944 — D. Popescu — *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenburgen*, Bucureşti, 1944.
- Popescu 1956 — D. Popescu — *Cercetări arheologice în Transilvania I—IV*, în *Materiale*, II, 1956, p. 41—250.
- Repertoriu 1974 — *Repertoriul monumentelor din judeţul Bihor*, Oradea, 1974.
- Repertoriu 1992 — *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
- Roman 1980 — P. Roman — *Substratul cultural al bronzului tracic*, în *Acta Harigensia*, I, 1980, p. 13—21.
- Roman 1984 — P. Roman — *Probleme în legătură cu perioada timpurie şi începutul culturii Otomani*, în *SCIVA*, 3, 1984, p. 266—274.
- Roman, Németi 1990 — P. Roman, I. Németi — *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Carei — „Bobald”*, în *Thraco-Dacica*, 1—2, 1990, p. 39—47.
- Roska 1925 — M. Roska — *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*, în *Dacia*, II, 1925, p. 400—416.
- Roska 1929 — M. Roska — *Cercetările la Cetăţuia de la Otomani*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia pentru Transilvania*, vol. I, 1926—1928, p. 192—205.
- Roska 1941 — M. Roska — *A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani vizsgálai*, în *Folia Archeologica*, 3—4, 1941, p. 45—61.
- Roska 1942 — M. Roska — *Erdély régészeti repertórium*, I, Kolozsvár, 1942.
- Rusu 1960 — M. Rusu — *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III, 1960, p. 7—25.
- Rusu, Dörner 1962 — M. Rusu, E. Dörner — *Săpături de salvare de la Şiclău*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 705—712.
- Rusu, Dörner, Ordentlich 1996 — M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich — *Fortificaţia de pământ de la Sântana — Arad în contextul arheologic contemporan*, în *Ziridava*, XIX—XX, 1996, p. 15—44.
- Rutter 1993 — J. B. Rutter — *Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland*, în *American Journal of Archaeology*, 4, 97, 1993, p. 745—797.
- Shelmerdine 1997 — C. W. Shelmerdine — *Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland*, în *American Journal of Archaeology*, 3, 101, 1997, p. 537—587.
- Székely 1955 — Z. Székely — *Contribuţie la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, 3—4, 1955, 843—863.
- Székely 1966 — Z. Székely — *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, în *SCIV*, I, 1966, p. 125—135.
- Veliačik 1994 — L. Veliačik — *The Role of Hill Forts in the Settlement Structure of the Late Bronze Age*, în *Pamiatky Múzeá*, 1994, p. 7—10.

ASPECTS CONCERNING SETTLEMENTS OF OTOMANI CULTURE IN ROMANIAN TERRITORY

(Abstract)

After a brief pass in review of different dating of Otomani culture, we proposed for a easier operation with the phases of this culture, a renomination of Otomani culture's phases: Otomani A for materials belonging to Br A₂, Otomani B for materials datated in Br B and Otomani C for materials from Br C period.

The repertory formed upon the different information consist of a number of 98 settlements. We excluded the settlements from Br A₁ and Br D period, those belonging to other cultures or the lack of information for some settlements for Otomani culture.

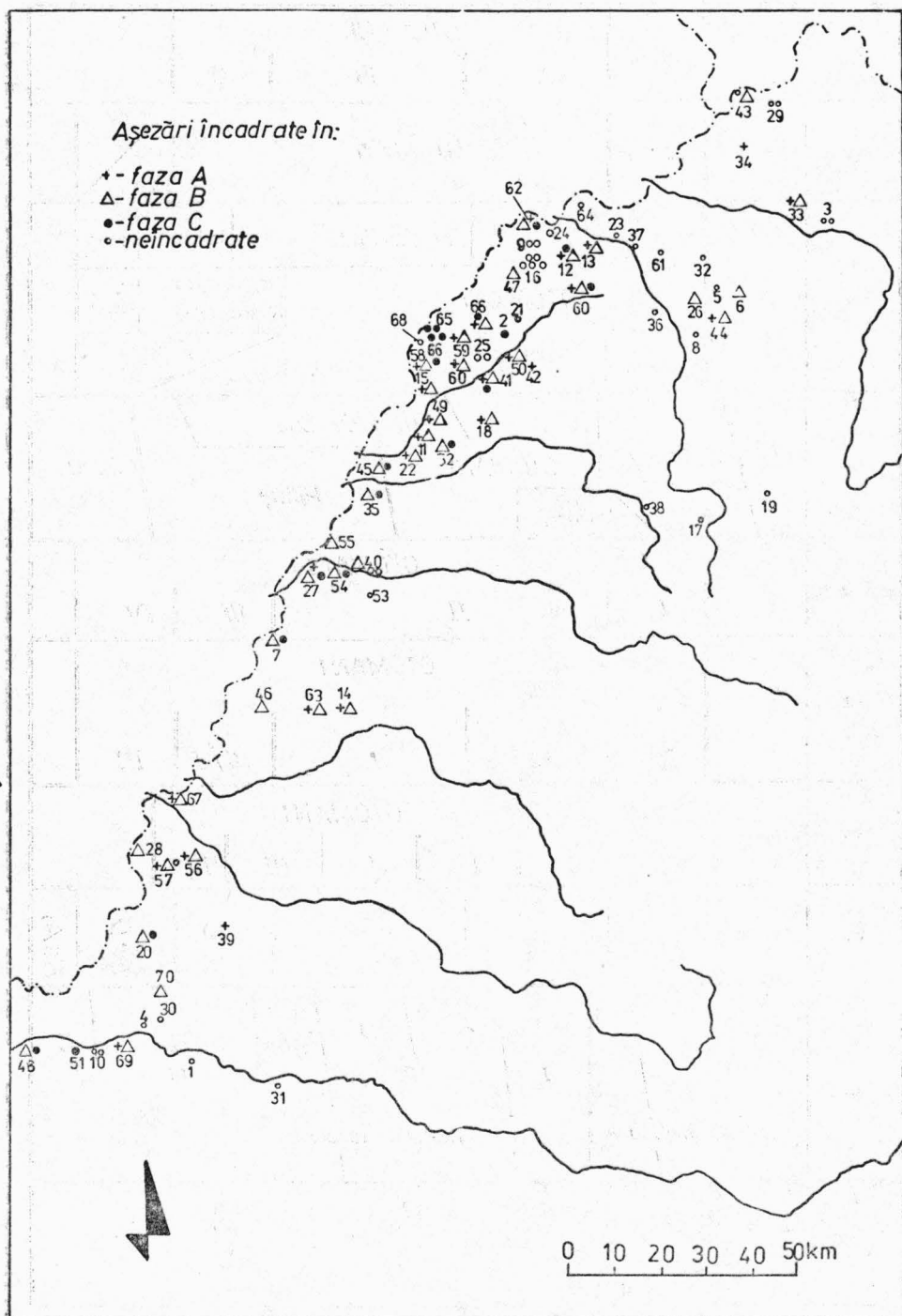
We identified two opened settlements on elevation, 12 fortified settlements on hill top, 23 opened settlements, 25 tell type and 38 settlements are not tipologically incorporated. We insisted more upon the tell type settlements, among which we included the atol and island type settlements. We noticed three types of this kind of settlements: a) tells situated in the curve of rivers with the verge unsourrounded by water fortified by a ditch; b) tells sourrounded by a circle of houses; c) tells that are not circled by houses.

From the 52 cronologically datated settlements, 27 belong to the phase A, 44 to the phase B and 15 to the phase C from these 22 settlements live the first two phases, while passing from phase B to phase C we find it only in six settlements. The three settlements thaht pass through all the three phases belong to the tell type settlements.

Spectacular increasing of the settlements numbers in Br B into Eriu valley area, in comparison with other regions and the megaron building at Sălacea in the same period, make us consider the appearance in this space of a power centre.

9			OTOMANI			
			A	B	C	
8		Sanislău	OTOMANI			Igrița Cehăluț
7			Felsőszöncs		Berkesz	Gyula
			OTOMANI		Hajdúbajos Rakóczi falva	Tápe
		Hatvan			Piliny	
					Egyek	
6		Koštany	OTOMANI		Suciu de Sus	Gava
		Hatvan			Piliny	
5			OTOMANI			
			I	II	III	IV
4			OTOMANI			
			Ia	Ib	II	II/III
						III
3			OTOMANI			
			I	II	III	IV
2		Br A ₁	Br A ₂	Br B	Br C	Br D
						Ha A ₁
1		II	III	I	A	B
					II	A ₁ A ₂
						B
						III
						C
		Heladic mijlociu		Heladic târziu		
		1800	1700	1600	1500	1400
						1300
						1200

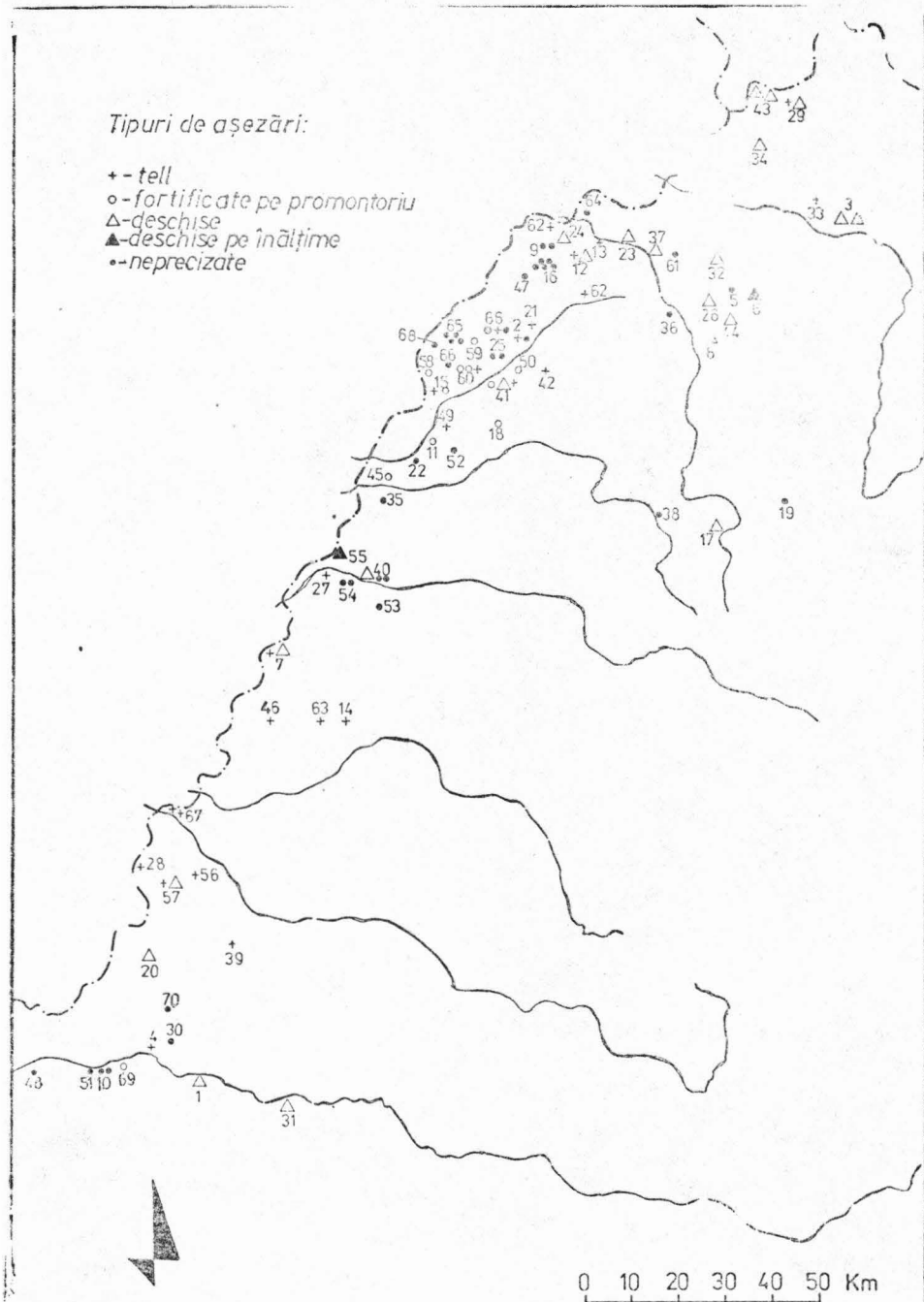
Pl. I. — tabel cronologic: 1) Grecia continentală după Rutter 1993, tabel 2 și Shelmerdine 1997, 540 — tabel 1; 2) cronologia lui Reinecke; 3) cronologia culturii Otomani după Berciu 1966, 148 — fig. 12 și 197; 4) cronologia culturii Otomani după Ordenitlich 1973, 15; 5) cronologia culturii Otomani după Bader 1978, 132; 6) Estul Slovaciei după Furmánek 1982, 375 — pl. II; 7) nord-estul Ungariei după Kemenczei 1982, 307 — pl. I; 8) cronologia culturii Otomani după Roman, Némethi 1990, 41 și 46 și Kacsó 1990, 42; 9) cronologia propusă în prezentul articol.

Pl. II. — dispunerea cronologică a așezărilor culturii Otomani.

Tipuri de aşezări:

- + - tell
- o - fortificate pe promontoriu
- △ - deschise
- ▲ - deschise pe înălţime
- - neprecizate

Pl. III. — dispunerea tipologică a aşezărilor culturii Otomani.

CONSIDERAȚII PRIVIND STRUCTURA VIETII ECONOMICE ÎN SPAȚIUL VESTIC ȘI NORD-VESTIC ROMÂNESC ÎN SECOLELE VIII-X D.H.

de

CALIN COSMA

Articolul de față își propune, reliefarea structurii economice în area-ul vestic și nord-vestic românesc în secolele VIII—X d.Hr., teritoriu care a fost tratat sumar din această perspectivă în studiile și lucrările de specialitate. Realitățile arheologice surprinse, constituie baza demersului, cu atât mai mult cu cât, pentru perioada de timp propusă, sursele scrise, contemporane sau imediat ulterioare, oferă extrem de puține date privitoare la acest subiect¹.

În afirmarea și derularea activităților economice, un rol esențial îl are cadrul geografic, și în același timp factorul uman². Din punct de vedere geomorfologic zona prezintă o diversitate de forme de relief: câmpia în partea vestică; dealurile și depresiunile în partea estică și nord-estică; dealurile și munții în partea nord-estică³. Ceea ce interesează în cazul de față, este felul în care arăta teritoriul menționat din punct de vedere al cadrului geografic în perioada ultimelor secole ale mileniului I d.Hr. Informațiile izvoarelor scrise, nu foarte numeroase însă, coroborate cu studiile pedologice de specialitate actuale, oferă câteva date. Maramureșul era în întregime, sau aproape în întregime împădurit. Spații întinse din Câmpia Crișurilor sau a Careiului, erau acoperite de hățșuri, păduri și mlaștini. Arealul prezenta în același timp și zone neinundabile, precum terasele înalte ale râurilor, văilor secundare și dealurilor, grindurile, și porțiuni din depresiuni⁴.

¹ Vezi în acest sens: T. L. Roșu, *SAI*, III, 1961, p. 69 sqq; E. Gluck, *Ziridava* VI, 1976, p. 73 sqq; M. Rusu, *Banatica*, IV, 1977, p. 169 sqq; E. Gluck, *Ziridava*, XI, 1979, p. 243 sqq; M. Rusu, *AMN*, XXI, 1984, p. 181 sqq; I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX—XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 13 sqq, cu bibliografia problemei.

² Șt. Pascu, *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972, passim; I. Bona, VII. *Századi avar települések és Arpád-Kori Magyar falu Duna-újvárosban*, Budapesta, 1973, p. 66 sqq; M. Bulgaru, *Populație și dezvoltare economică*, București, 1975, passim; T. Hoffman, *Ház és Ember, Szentendre*, VIII, 1992, p. 5 sqq; Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV—XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București, 1997, p. 17 sq.

³ Pentru descrierea cadrului geografic s-au folosit următoarele lucrări: *Județele Patriei*, serie monografică, *Arad, Bihor, Satu Mare, Sălaj, Maramureș*, București, 1980, capitolele respective; L. Badea, D. Bugă, coordonatori, *Geografia României*, București, 1992, vol. IV, p. 17 sqq.

⁴ E. Pop, *Pădurile și destinul nostru național*, București, 1942, p. 18; Gh. Posea, *Probleme de geografie*, VI, 1959, p. 170; G. György, *Arpád-Kory Magyarország Tör-*

Cercetările arheologice au relevat existența, pe parcursul secolelor VIII—X d.Hr., a peste 80 de așezări în spațiul vestic și nord-vestic. Nu toate dintre aceste puncte au fost investigate prin săpături sistematice, fiind dificil în multe dintre cazuri o precizare cronologică mai restrânsă⁵. Prezența umană este completată și de necropolele și mormintele izolate, descoperite în zona respectivă.

Realitățile demografice surprinse presupun existența și derularea unor activități economice, cele două elemente condiționându-se reciproc⁶. Din această perspectivă cultivarea plantelor cerealiere și creșterea animalelor a constituit una dintre principalele preocupări ale comunităților umane. O primă constatare care se poate face, este faptul că majoritatea siturilor investigate, prezintă caracteristicile unor așezări umane stabile, locuite de o populație sedentară, fiind dispuse exact în acele zone care au permis în condițiile geopedologice din acea vreme, practicarea activităților respective (vezi pl. I). Acestea se realizau pe terasele înalte ale râurilor și văilor secundare, pe grindurile din zona de câmpie, precum și pe anumite porțiuni din depresiuni, terenuri propice afirmării ambelor ramuri economice. O situație oarecum diferită o prezintă părțile nord-estice. În această regiune, în care predomină dealurile și munții, cu soluri, chiar și în depresiuni, slabe din punct de vedere al productivității agricole⁷, se poate presupune o întâietate a creșterii animalelor, în raport cu cultura plantelor. Pajiștile și pădurile alpine oferă în sezonul de primăvară-vară, locuri excelente de pășunare a turmelor, care în sezonul de toamnă-iarnă, se retrăgeau în zonele de câmpie⁸. Acest sistem al păstoritului pendulatoriu, presupune în spațiul deluros și muntos, existența doar a unor locuințe temporare, dificil de surprins arheologic. Faptul ar putea constitui pe lângă alte cauze⁹, o explicație posibilă privind numărul redus sau aproape inexistent al siturilor în unele zone, precum depresiunea Maramureșului sau Oașului, în aceea perioadă. Nu poate fi exclusă în totalitate cultivarea plantelor, în spațiul respectiv, dovadă în acest sens fiind așezările umane stabile, nu foarte numeroase însă, și inventarul acestora, înregistrate în depresiunea Lăpușului. De asemenea prezența umană, surprinsă în unele peșteri din defileul Crișului Repede,

ténete Földrajza, Budapesta, 1966, p. 5 sqq. și 163 sqq. și 569 sqq.; C. C. Giurăscu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1976, p. 20 sqq.; I. O. Berindei și colab., *Câmpia Crișurilor, Crișul Repede. Țara Beiușului. Cercetări în geografia României*, București, 1977, p. 84 sqq.; C. Karácsonyi, *StCom Satu Mare*, XI—XIII, 1994—1995, p. 195 sqq.

⁵ Există riscul ca unele dintre punctele cartate să corespundă unei singure comunități, cunoscându-se mobilitatea acestora în acea vreme, în permanență pedulare, în căutare de noi terenuri agricole, în condițiile unei agriculturi extensive, specifică perioadei respective. Problematika (încadrare cronologică și înregistrarea exactă a siturilor), necesită o analiză aprofundată, făcând obiectul unui studiu viitor. Important în cazul de față este însă, prezența factorului uman în zona respectivă, care permite abordarea problematicei propuse.

⁶ Vezi supra nota 2.

⁷ Gh. Posea, *op. cit.*, loc. cit. (n. 4); D. Chiriță și colab., *Solurile României*, București, 1967, p. 94 sqq.

⁸ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 147 sq; M. Rusu *Banatica*, IV, 1977, p. 199.

⁹ I. Stanciu, *EphemNap*, IV, 1994, p. 315, cu bibliografia.

poate fi interpretată ca și o locuire sezonieră a pășturilor, când aceștia își pășteau turmele pe terasele alpine existente în regiunea respectivă.

Raportul de intercondiționare existent între cele două ocupații, trebuie privit și din perspectiva influențelor survenite din partea factorului politic¹⁰. Nu este exclus ca avarii, crescători de animale, să fi imprimat asupra unor comunități, accentuarea creșterii animalelor¹¹, fără însă a afecta caracterul mixt al agriculturii, prin renunțarea de către comunitățile respective la cultivarea plantelor.

Dovezile care atestă această îndeletnicire, sunt uneltele agricole prezente în unele din siturile cartate. Brăzdare de plug, instrument vital în cultivarea cerealelor¹², provin din trei localități: Ghenci¹³, Lazuri¹⁴, Oradea¹⁵. Exemplarele sunt de tipul brăzdare simetric, destul de eficient în zonele nisipoase¹⁶, cum sunt cele din câmpia Careiului sau lunca joasă a Crișului Repede, regiuni de unde provin aceste exemplare. O altă categorie de unelte agricole sunt cele folosite în procesul de recoltare a păioaselor, sau pentru cosirea ierbii, și anume secerile și coasele care provin de la: Adoni¹⁷, Biharia¹⁸, Nușfalău¹⁹, Oradea²⁰, Râpa²¹, Sălacea²², sau pe teritoriul județului Bihor²³, fără loc de descoperire precis.

Gropile de păstrare a cerealelor²⁴ descoperite în așezările de la Biharea²⁵, Ghenci²⁶, Lazuri²⁷, Lăpușel²⁸, Oradea²⁹, Popeni/Cuceu³⁰, Vladimirescu³¹, precum și construcțiile anexe cu rol pur economic descoperite la Lazuri³², Lăpușel³³, Popeni/Cuceu³⁴, probează și ele cultura plantelor. Nu avem suficiente date în ceea ce privește formele și dimensiunile gropilor respective, detalii care pot oferi informații utile referitoare la cantitatea

¹⁰ M. Rusu, *op. cit.*, p. 190 sqq (n. 8); Idem AMN, XXI, 1984, p. 181 sqq.

¹¹ Idem *Lanatica*, IV, 1977, p. 195 și 199.

¹² N. Edroiu, P. Gylai, AMN, II, 1965, p. 307 sqq, cu bibliografia; V. Neamțu, *ArhMold*, IV, 1966, p. 293 sqq, cu bibliografia.

¹³ I. Némethi, *StCom Satu Mare*, IX—X, 1992—1993, p. 60.

¹⁴ Gh. Lazin, *StCom Satu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 137 sqq.

¹⁵ *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 49, (mai departe *Repertoriu Bihor* 1974).

¹⁶ V. Neamțu, *La technique de la production cerealiere en Valachie et en Moldavie jusqu'an XVIIIe siecle*, București, 1975, p. 43 sqq; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 67 sqq (n. 2).

¹⁷ S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 76.

¹⁸ Idem, *op. cit.*, p. 68 (n. 17).

¹⁹ M. Comșa, *Materiale*, VII, 1961, p. 526.

²⁰ *Repertoriu Bihor* 1974, p. 49.

²¹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 64 (n. 17).

²² Idem, *op. cit.*, p. 69 (n. 17).

²³ Idem, *op. cit.*, loc. cit., nota 106 (n. 22).

²⁴ V. Neamțu, *op. cit.*, p. 258 (n. 16); Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 87 sq (n. 2).

²⁵ S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 180 sqq.

²⁶ I. Némethi, *op. cit.*, p. 59 sq (n. 13).

²⁷ Informație I. Stanciu.

²⁸ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 267 sqq (n. 9).

²⁹ *Repertoriu Bihor* 1974, p. 49.

³⁰ I. Stanciu, Al. V. Matei, *ActaMP*, XVIII, 1994, p. 136 sqq.

³¹ M. Barbu, *Ziridava*, XII, 1980, p. 153 sq.

³² Informație I. Stanciu.

³³ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 279 sqq (n. 9).

³⁴ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, loc. cit. (n. 30).

de cereale recoltată și înmagazinată înăuntrul acestora³⁵. Construcțiile anexe, au putut avea rolul de hambare, dar în funcție de mărimea lor, au putut fi întrebuințate ca și grajduri de animale³⁶. Râjnițele întregi, sau fragmentare, folosite în procesul de măcinare a semințelor³⁷, descoperite în cadrul unor așezări: Biharea³⁸, localități din jud. Bihor³⁹ neidentificate, Lăpușel⁴⁰, Oradea/Salca⁴¹, Popeni/Cuceu⁴², precum și paiele tocate din compoziția lutului folosit în construcția locuințelor, sunt o altă dovadă a cultivării păioaselor.

Cea de-a doua ramură a economiei agrare, creșterea animalelor, este documentată de resturile osteologice, inventar nelipsit din cadrul așezărilor cercetate. În doar două cazuri, Sânicolaul Român⁴³, și Biharia⁴⁴, au fost efectuate analize osteologice, faptul având repercursiuni în posibilitățile de generalizare referitoare la speciile de animale crescute, sau la ponderea acestora în gospodăriile vremii. Animalele domestice (taurinele, porcinele, cornutele mici, cabalinele), atestate în mod concret în cele două cazuri menționate, au reprezentat o sursă importantă de hrană pentru locuitorii comunităților umane din epoca respectivă, și în același timp, unele dintre specii, în special bovinele erau necesare la diversele munci agricole. Fiarele de plug descoperite presupun de altfel tracțiunea animală.

Grădinăritul, viticultura, albinăritul, pescuitul și vânătoarea, activități economice complementare structurii economice, nu oferă suficiente dovezi, pentru a fi prezentate plauzibil. Acestea se rezumă la descoperirea unui vârf de hârleț la Săcuieni⁴⁵, unealtă folosită în munca de grădinărit⁴⁶, ace din os pentru împletit plasă de pescuit, descoperit la Cefa⁴⁷, greutatea din lut folosite de asemenea la plasa de pescuit, găsite la Lăpușel⁴⁸, precum și de materialul osteologic provenit de la specii de animale sălbatice sau de la scheletul de pește prezente în siturile de la Vladimirescu⁴⁹, Sânicolaul Român⁵⁰, Biharea⁵¹.

Cadrul economic este întregit de îndeletnicirile meșteșugărești. Descoperirile întâmplătoare, dar mai ales săpăturile sistematice efectuate în cadrul așezărilor sau necropolelor au scos la iveală un bogat inventar, constând din piese și obiecte din metal (fier, bronz, argint). O primă problemă care trebuie abordată este aceea referitoare la proveniența acestor

³⁵ J. Kudranak, *ArhMold*, I, 1961, p. 234 sqq; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 75; Șt. Olteanu, *op. cit.*, loc. cit. (n. 24).

³⁶ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 299 și nota 17 (n. 9).

³⁷ S. Dumitrașcu, *Crisia*, XVI, 1986, p. 31 sqq; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 88 sq (n. 2).

³⁸ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 31 (n. 37); Idem, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 180 sqq.

³⁹ Idem *Crisia*, XVI, 1986, p. 17.

⁴⁰ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 300 (n. 9).

⁴¹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, loc. cit. (n. 39).

⁴² I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 138 (n. 30).

⁴³ S. Haimovici, *Crisia*, XIX, 1989, p. 169 sqq.

⁴⁴ Idem, *Crisia*, XVIII, 1988, p. 121 sqq.

⁴⁵ Inedit Muzeul Săcuieni.

⁴⁶ M. Comșa, *Pontica*, XIII, 1980, p. 175 sqq.

⁴⁷ I. Crișan, *Crisia*, XXIII, 1993, p. 14.

⁴⁸ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 300 sq (n. 9).

⁴⁹ M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, X, 1978, p. 107.

⁵⁰ S. Haimovici, *Crisia*, XIX, 1989, p. 169 sqq.

⁵¹ Idem, *Crisia*, XVIII, 1988, p. 121 sqq.

minereuri. Zona, cu excepția celei din nord-est sau sud-est este extrem de săracă din acest punct de vedere⁵². Însă și în ceea ce privește cele două spații, harta descoperirilor încadrabile în secolele VIII—X d.Hr., sau vreo altă informație nu lasă să se întrevadă o activitate de extracție a mineureurilor, în special cele din fier sau cupru⁵³, acestea găsindu-se la o mai mare adâncime, și deci mai greu de exploatat în vremea respectivă, nu improbabil însă⁵⁴.

Probabil fierul, era obținut în zonele vestice și nord-vestice, prin exploatarea minereurilor feroase mai sărace (oxizi de fier, roci sedimentare care conțineau oxizi de fier), aflate în malurile râurilor, în rupturile de teren, sau în mlaștini și bălți care au furnizat așa-numitul „fier de baltă”⁵⁵. Trebuie admisă și ipoteza, importului metalului din zona Transilvaniei intracarpatică⁵⁶. Originea acestuia rămâne însă un deziderat, analiza metalografică a pieselor, putând oferi unele concluzii în această problematică.

Procesul de reducere și prelucrare a minereului din fier este pus în evidență, de câteva descoperiri. O categorie a acestora constă din lupe, bare, calupuri, și zgură din fier, la care se adaugă și bronzul, descoperite la Adoni⁵⁷, Biharea⁵⁸, Ghenci⁵⁹, Lăpușel⁶⁰, Mesteacăn⁶¹, Râpa⁶², Rădulești⁶³, Sanislău⁶⁴, Săcășeni⁶⁵, Tăuț⁶⁶, Vladimirescu⁶⁷, precum și de rămășițele a două cuptoare de redus minereul de la Ghenci⁶⁸ și Vladimirescu⁶⁹. Starea fragmentară a acestora nu permite însă, observații pertinente privind tipul de cuptor de redus minereul în spațiul respectiv, neexistând dovezi nici pentru vreo altă modalitate în sensul respectiv⁷⁰.

O altă categorie de descoperiri sunt cele care atestă prelucrarea metalului odată obținut. Se impun în primul rând cele patru ateliere desco-

⁵² Vezi supra nota 3.

⁵³ E. Gluck, *Ziridava*, VI, 1976, p. 98.

⁵⁴ Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclăman, *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 217 sqq; M. Comșa, în vol. *Din istoria Europei romane*, Oradea 1995, p. 301 sqq; D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de jos în secolele IV—XI d.Hr.*, Iași, 1996, p. 10 sqq.

⁵⁵ M. Comșa, *op. cit.*, p. 307 (n. 54); D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 12 (n. 54).

⁵⁶ E. Gluck, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 53); M. Rusu, *op. cit.*, p. 192 (n. 11); M. Comșa, *op. cit.*, p. 304 (n. 54).

⁵⁷ S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 76.

⁵⁸ *Idem*, *op. cit.*, p. 68 (n. 57); *Idem*, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 180 sqq.

⁵⁹ I. Némethi, *op. cit.*, p. 60 (n. 13).

⁶⁰ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 302 (n. 9).

⁶¹ G. M. Iuga, *Materiale*, XIII, 1979, p. 312 sqq; XIV, 1980, p. 236 sqq.

⁶² S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 69.

⁶³ Informație I. Némethi.

⁶⁴ I. Stanciu, *StCom Satu Mare*, XIII, 1996, 75.

⁶⁵ Gh. Lazin, *StCom Satu Mare*, III, 1975, p. 70.

⁶⁶ E. Pădureanu, *Crisia*, XV, 1985, p. 40.

⁶⁷ M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, X, 1978, p. 107; XI, 1979, p. 186; E. Pădureanu, *Ziridava*, XI, 1979, p. 153.

⁶⁸ I. Némethi, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 59).

⁶⁹ E. Gluck, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 53); M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, XI, 1979, p. 186.

⁷⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 13 sqq (n. 54).

perite la Biharea⁷¹, Mesteacă⁷², Râpa⁷³, Vladimirescu⁷⁴. Reliefate științific sunt doar cele de la Biharea și Râpa, inventarul acestora constând din obiecte specifice muncii de prelucrare și confectionare a pieselor din metal: lingură de fier pentru turnat metal, dălți, creuzete, tipare, cup-toare metalurgice, turte și zgură din fier sau bronz, precum și câteva piese în curs de prelucrare.

Produsele finite, precum brăzdare de plug, seceri, coase, deja amintite, cuie, piroane, dălți, foarfece, lame de cuțit, amnare, torți și cercuri pentru găleți, topoare, prezente la Biharea⁷⁵, Beliu⁷⁶, Nușfalău⁷⁷, Popeni/Cuceu⁷⁸, Râpa⁷⁹, Vladimirescu⁸⁰, sau pe teritoriul județului Bihor⁸¹ probează și ele prelucrarea metalului.

O altă serie de descoperiri sunt armele și piesele de harnașament (vârfuri de săgeți și de lănci, săbii, scărițe de sa, zăbale, verigi, cataramae), confectionate din fier, precum și diferite tipuri de podoabe din bronz sau argint, care provin din cadrul mormintelor izolate sau necropolelor. Multe dintre acestea, prin caracteristicile lor au fost atribuite populațiilor migratoare. Din acest motiv, este dificil de apreciat, locul unde au fost produse aceste obiecte, alogenii în cele mai multe cazuri fiind elementul care a vehiculat atât obiectele de podoabă cât și piesele de harnașament sau armele pe vaste spații geografice. Marea majoritate a acestor piese presupun existența unor ateliere specializate în domeniu, atestate de altfel în zona Europei central-sud-estice⁸². Nu poate fi exclusă în totalitate, și posibilitatea confectionării unora dintre ele în teritoriul vestic și nord-vestic, în ateliere stabile, sau de către meșterii ambulanți⁸³. O dovadă este, în acest sens tiparul, pentru turnat pandantive, descoperit în atelierul de la Biharea, piesele finite produse în acesta, asemănătoare cu cele confectionate în atelierele bizantine, sau în spațiul estic românesc, găsindu-și analogii printre podoabele vehiculate de migratori⁸⁴.

Meștesugul olăritului, constituie un alt segment al vieții economice. Ceramica reprezintă cel mai numeros material arheologic descoperit în toate siturile cartate. Deși se poate admite că majoritatea ceramicii a fost realizată în atelierele de olărie locală, până în prezent, în spațiul investigat, au fost descoperite doar într-o singură localitate, Sânicolaul

⁷¹ S. Dumitrașcu, *Biharea, Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 200 sq.

⁷² G. M. Iuga, *op. cit., loc. cit.* (n. 61).

⁷³ S. Dumitrașcu, *Crista*, VIII, 1978, p. 69.

⁷⁴ E. Gluck, *op. cit., loc. cit.* (n. 53); M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, X, 1978, p. 107.

⁷⁵ S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 186 sq.

⁷⁶ *Idem*, *Crista*, VIII, 1978, p. 60.

⁷⁷ Al. V. Matei, *ActaMP*, III, 1979, p. 480 sq.

⁷⁸ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 138 (n. 30).

⁷⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 69 (n. 76).

⁸⁰ E. Pădureanu, *op. cit., loc. cit.* (n. 66).

⁸¹ S. Dumitrașcu, *op. cit., loc. cit.*, nota 6 (n. 79).

⁸² M. Rusu, *op. cit.*, p. 190 sqq (n. 11).

⁸³ *Ibidem*; Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclăman, *op. cit.*, p. 226 și nota 30 (n. 54); D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 24 sqq (n. 52).

⁸⁴ S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 201 cu bibliografia.

Român⁸⁵, vestigiile a patru cuptoare pentru ars ceramică, precum și o locuință-atelier, în care se confecționau vasele din lut, înainte de a fi arse. Cele patru, sunt cuptoare de tip vertical, având două camere, cea inferioară pentru foc, iar cea superioară, folosită la arderea vaselor. Astfel de cuptoare, sau de un alt tip⁸⁶, trebuiau să funcționeze în majoritatea așezărilor vremii, cantitatea și caracteristicile ceramicii (pastă, formă, mod de confecționare), pledând pentru existența unor ateliere specializate în acest sens.

Din punct de vedere al tehnicii de producere întâlnim trei categorii distincte: olărie confecționată cu mâna, la roată cu turație lentă, și la roată cu turație rapidă⁸⁷. Prima categorie este atestată într-un număr mic de așezări, încadrate în special în secolele VIII sau VIII—IX d.Hr., proporția acesteia fiind redusă în comparație cu celelalte categorii. Ea va dispărea treptat, nemaifiind întâlnită în siturile din secolele IX—X d.Hr. Vasele lucrate la roată cu turație lentă, predomină cantitativ în secolele VIII—IX d.Hr., în raport cu cele realizate la roată rapidă. Acest raport suferă modificări în secolele IX—X d.Hr., când se impune categoria lucrată la o roată cu turație rapidă, cea confecționată la roată înceată fiind o prezență sporadică în cadrul siturilor. Constatările de mai sus, presupun cunoștințe în ceea ce privește calitatea pastei din care au fost realizate vasele. Pentru secolele VIII sau VIII—IX d.Hr. avem de-a face, pentru vasele lucrate cu mâna sau la roată înceată, cu o pastă grosieră care folosește degresanți nisip cu bobul mare și în foarte puține cazuri cioburi pisate sau scoici. Pasta folosită la vasele încadrate în secolele IX—X d.Hr., prezintă calități superioare (este aleasă cu grijă și bine frământată, folosind nisip cu bobul mic ca și ingredient, și în cantitate mai redusă), imperios necesare în procesul producerii acestora la o roată cu turație rapidă⁸⁸. În funcție de tehnica de ardere, întâlnim vase care au o culoare neagră sau brun-negricioasă, nelipsind nici ceramica cărămizie sau cărămiziu-negricioasă. Forma predominantă este oala borcan, care prezintă câteva ornamente, acestea constând din striuri și benzi de linii orizontale și în val, în diferite combinații și forme.

O serie de descoperiri precum: cuțitoaie din fier (Râpa⁸⁹), fusaiole din lut (Biharea⁹⁰, Carei⁹¹, Cicir⁹², Foiani⁹³, Lazuri⁹⁴, Lăpușel⁹⁵, Moroda⁹⁶,

⁸⁵ Idem, *Crisia*, XVIII, 1988, p. 48 sqq; XX, 1990, p. 102 sqq.

⁸⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 52 sqq (n. 54).

⁸⁷ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 140 cu bibliografia (n. 30).

⁸⁸ Idem, *op. cit.*, p. 142 și nota 33 a (n. 30).

⁸⁹ S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 39.

⁹⁰ Idem, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 180 sqq.

⁹¹ N. Iercoșan, *StCom Satu Mare*, VII—VIII, 1986—1987, p. 140.

⁹² E. Pădureanu, *op. cit.*, loc. cit. (n. 66).

⁹³ Gh. Lazin, M. Hep, *SympThrac*, VIII, 1990, p. 81.

⁹⁴ Informație I. Stanciu.

⁹⁵ I. Stanciu, *EphmNap*, IV, 1991, p. 300.

⁹⁶ S. Dumitrașcu și colab. *Lucrări științifice*, Oradea, serie B, 1970, p. 164 și nota 5.

Oradea⁹⁷Salca⁹⁷, Popeni/Cuceu⁹³, Sanislău⁹⁹, Săcășeni¹⁰⁰, Sânicolaul Român¹⁰¹, Vladimirescu¹⁰²), răznițe din piatră, lustruitoare din gresie (Bihairea¹⁰³, Lăpușel¹⁰⁴, Moroda¹⁰⁵, Nușfalău¹⁰⁶, Popeni/Cuceu¹⁰⁷, Râpa¹⁰⁸, Rădulești¹⁰⁹, Săcășeni¹¹⁰, Sânicolaul Român¹¹¹, Vălenii Șomcutei¹¹², Vladimirescu¹¹³), mânere de cuțite, străpungătoare, prășnele, cutiute, toate acestea din os (Cefa¹¹⁴, Popeni/Cuceu¹¹⁵, Râpa¹¹⁶, Sânicolaul Român¹¹⁷, Vladimirescu¹¹⁸, presupun o serie de activități, precum prelucrarea lemnului, a pietrei și osului, torsul, țesutul, prelucrarea țesăturilor și a pieilor de animale¹¹⁹. Numărul obiectelor respective este foarte redus, și în același timp calitatea unor piese, prelucrarea acestora, este foarte rudimentară, astfel încât activitățile respective pot fi considerate îndeletniciri secundare, casnice, realizate de unii membrii ai familiei, fără însă în a se constitui în activități cu rol major în structura economică. Unele dintre descoperiri (obiectele din piatră), atestă mai degrabă cunoștințe în domeniul cunoașterii calităților diferitelor tipuri de rocă, cu atât mai mult cu cât în zona respectivă nu s-a găsit nici o construcție din piatră, care să presupună activități în domeniul prelucrării și utilizării pietrei în construcții. Excepție de la cele afirmate mai sus, face meșteșugul prelucrării lemnului, care cu siguranță a avut o pondere însemnată în vremea respectivă, lemnul fiind folosit în construcția locuințelor¹²⁰.

O ultimă problemă care merită atenție, este cea a schimburilor comerciale. În condițiile unei economii autarhice, specifică perioadei respective, principala monedă de schimb, a constituit-o, produsele cerealiere. Trebuie menționată lipsa totală a descoperirilor monetare din zona respectivă. Este dificil de apreciat existența și modul în care se realiza schimbul de produse mărfuri între comunitățile din spațiul

⁹⁷ Inedit Muzeul Țării Crișurilor Oradea.

⁹⁸ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 136 (n. 30).

⁹⁹ I. Stanciu, *StCom Satu Mare*, XIII, 1996, p. 74 sq.

¹⁰⁰ Gh. Lazin, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 65).

¹⁰¹ S. Dumitrașcu, *Crisia*, XVIII, 1988, p. 41 sqq; XX, 1990, p. 97 sqq.

¹⁰² M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, XI, 1979, p. 185; M. Barbu, *Ziridava*, XII, 1980, p. 154.

¹⁰³ S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973—1980)*, Oradea, 1994, p. 180 sqq.

¹⁰⁴ I. Stanciu, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 95).

¹⁰⁵ S. Dumitrașcu și colab. *Lucrări științifice*, Oradea, serie B, 1970, p. 164 și nota 5.

¹⁰⁶ Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 481 (n. 77).

¹⁰⁷ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 138 (n. 30).

¹⁰⁸ S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 64.

¹⁰⁹ Informație I. Nemeti.

¹¹⁰ Gh. Lazin, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 65).

¹¹¹ S. Dumitrașcu, *Crisia*, XVIII, 1988, p. 51.

¹¹² I. Stanciu, *EphemNap*, II, 1992, p. 182.

¹¹³ E. Pădureanu, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 66).

¹¹⁴ I. Crișan, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 47).

¹¹⁵ I. Stanciu, Al. V. Matei, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 107).

¹¹⁶ S. Dumitrașcu, *Crisia*, VIII, 1978, p. 64.

¹¹⁷ Idem, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 51.

¹¹⁸ M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, X, 1978, p. 107; XI, 1979, p. 185 sq; M. Barbu, *op. cit.*, *loc. cit.* (n. 102).

¹¹⁹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 43 sqq (n. 55).

¹²⁰ C. Cosma, *EphemNap*, VI, 1996, p. 261 sqq cu bibliografia.

respectiv. Așezările umane investigate, materialul arheologic descoperit prezintă caracteristici comune, uneori aproape identice, realități care atestă, dacă nu neapărat relații comerciale intense, cel puțin legături între comunitățile umane, o influență reciprocă în ceea ce privește afirmarea culturii materiale.

Un alt aspect îl constituie schimburile comerciale pe care vestul și nord-vestul României le-a întreținut cu alte zone. Teritoriul, prin poziția sa geografică¹²¹, s-a constituit, într-o anumită măsură, într-un spațiu de tranzit, pentru produsele venite dinspre est sau sud-est, cu destinație vest sau nord-vest, dar și invers. Izvoarele scrise ale epocii, atestă un intens comerț cu sare, transportul acestuia efectuându-se cu plutele pe principalele râuri care traversează teritoriul respectiv. Aceleași surse relevă existența unor porturi dispuse pe Mureș sau pe Crișuri, specializate în desfacerea parțială și vămuirea acestui produs¹²², dar care cel puțin până în prezent nu au fost identificate arheologic. Sarea provenea din Transilvania, bogată în astfel de resurse, și era transportată până în Câmpia Panonică, Slovacia, Moravia, Cehia¹²³. Cu siguranță, acest produs era comercializat și în părțile vestice și nord-vestice, sarea fiind o necesitate stringentă atât oamenilor, cât și animalelor¹²⁴. Se poate presupune, că pe lângă sare, Transilvania intra-carpatică și mai ales Carpații Occidentali, furnizau și fierul sub formă de lingouri, precum și metalele prețioase¹²⁵.

Principale drumuri comerciale, fluviale și terestre, precum și unele din produsele tranzitate prin vestul și nord-vestul României, sunt extrem de bine reliefate în documentele scrise referitoare la situația perioadei imediat următoare (secolele XI—XII d.Hr.)¹²⁶. Urmărind traseul acestor drumuri, se poate constata că pentru secolele VIII—X d.Hr., majoritatea așezărilor cartate sunt dispuse exact pe ductul acestora, motiv în plus în a afirma că acestea erau uzitate și în vremea respectivă, având aceleași scopuri.

Exemplele citate în paginile anterioare, sunt puține pentru a susține la superlativ existența unei structuri economice bine definite, o specializare a diferitelor ramuri, și de asemenea afirmarea întregii palete de activități în întreg spațiul cercetat. Activitățile economice semnalate au avut cu siguranță o pondere mai mare, decât cea sugerată de descoperirile arheologice actuale. Formațiunile politice din secolele IX—X d.Hr. probează aceasta, realizările economice fiind unul dintre factorii esențiali în încheierea lor¹²⁷.

În încheiere dorim să afirmăm că aspectele referitoare la structura vieții economice, multiplele și complexe probleme referitoare la acest domeniu, pe care am încercat să le surprindem, observațiile uneori per-

¹²¹ V. Mihăilescu, *Crisia*, I, 1971, p. 9 sqq.

¹²² T. L. Roșu, *op. cit.*, loc. cit. (n. 1); E. Gluck, *op. cit.*, p. 98 sq (n. 53); M. Rusu, *op. cit.*, p. 194 (11); G. Kovach, *Ziridava*, XII, 1980, p. 193 sqq; P. Iambor, în *AMN*, XIX, 1982, p. 75 sqq.

¹²³ Vezi supra nota 122.

¹²⁴ M. Rusu, *op. cit.*, loc. cit. (122).

¹²⁵ T. Moraru, T. Onișor, *Crisia*, I, 1971, p. 15 sqq; M. Rusu, *op. cit.*, loc. cit. (n. 122).

¹²⁶ Vezi supra nota 122.

¹²⁷ M. Rusu, *AMN*, XXI, 1984, p. 181 sqq; I. A. Pop, *op. cit.*, loc. cit. (n. 1).

sonale și ipotezele de lucru emise, au fost expuse în limitele permise de stadiul actual al cercetării problemei în istoriografia românească. Urmează ca investigațiile viitoare, și în special cele arheologice, să îmbogățească informațiile, să multiplieze posibilitățile de abordare a problematicii propuse.

BETRACHTUNGEN ZUM AUFBAU DES WIRTSCHAFTSLEBENS IM RUMÄNISCHEN WESTLICHEN UND NORDWESTLICHEN RAUM IM 8.—10. JH.N.CHR.

Zusammenfassung

Der vorliegende Aufsatz nimmt sich die Herausstellung der wirtschaftlichen Struktur im rumänischen westlichen und nordwestlichen Gebiet im 8.—10. Jh. n. Chr. vor, in einem Gebiet also, das aus dieser Sicht in den Untersuchungen und Facharbeiten knapp behandelt wurde. Die in dieser Gegend festgestellten archäologischen Gegebenheiten bilden die Grundlage dieser Untersuchung.

In der Durchsetzung und Durchführung der wirtschaftlichen Tätigkeiten spielt der geographische Rahmen eine wesentliche Rolle, wie auch der menschliche Faktor. Die Lage der über 80 kartierten Siedlungen hebt die Tatsache hervor, daß der menschliche Faktor die unter den geopädologischen Bedingungen jener Zeit geeignetsten Gegenden für die Anbauung von Getreide und für die Viehzucht benutzte (siehe Taf. I). Der Pflanzenanbau fand auf den hohen Terrassen der Flüsse und Nebentälern statt, auf den hohen Ufergeländen in den Ebenen, wie auch in bestimmten Abschnitten der Senken. Dieser Bereich ist auch für die Durchsetzung der zweiten Beschäftigung günstig, u. zw. der Viehzucht.

Hingegen boten die nordwestlichen Gegenden wegen ihrer geographischen Lage besonders der Viehzucht günstige Bedingungen. Man kann für diese Gegend das System der Pendelviehzucht voraussetzen.

Die archäologischen Zeugnisse, die die beiden Tätigkeitszweige belegen, sind die landwirtschaftlichen Werkzeuge, die in manchen der untersuchten Fundstellen vorkommen. Es sind dies Pflugscharen (Ghenci, Lazuri, Oradea), Sensen und Sicheln (Adoni, Biharia, Nufalau, Oradea, Ripa, Salacea oder andere nicht bestimmte Orte auf dem Gebiet des Kreises Bihor). Ebenso sind Vorratsgruben für Getreide (Biharia, Ghenci, Lazuri, Lapusel, Oradea, Popeni-Cuceu, Vladimirescu), ganze oder fragmentarische Mühlsteine (Biharia, Ortschaften im Kreis Bihor, Lapusel, Oradea/Salca, Popeni-Cuceu), wie auch das zerkleinerte Stroh in der Zusammensetzung des Lehms, der für die Errichtung der Wohnungen benutzt wurde, weitere Beispiele für den Anbau von Halmfrüchten.

Die Viehzucht wird von Knochenresten belegt, die in allen untersuchten Siedlungen vorkommen. Manche Nebenbauten (Popeni-Cuceu, Lapusel) konnten als Ställe für die Tiere gedient haben. Die Knochenanalysen des Materials von Biharia und Sinnicolaul Român bezeugen die Tatsache, daß die wichtigsten Gattungen der gezüchteten Tiere Rinder, Schweine, kleines Hornvieh und Pferde waren.

Die Gärtnerei, Weinbau, Bienenzucht, Fischen und Jagd, komplementarische wirtschaftliche Tätigkeiten, bieten nicht genügend Belege, um glaubwürdig dargestellt werden zu können. Die Belege beschränken sich auf eine Spatenspitze von Săcuieni, ein Werkzeug, das in der Gärtnerei benutzt wird, Beinnadeln für die Herstellung von Fischernetzen, die in Cefa gefunden wurden, Tongewichte für Fischernetze, die in Lapusel gefunden wurden, wie auch auf das Knochenmaterial, das von Arten von wilden Tieren oder vom Fischskelett stammt und in den Fundstellen von Biharia, Sinnicolaul Român und Vladimirescu vorkommt.

Der wirtschaftliche Rahmen wird von den handwerklichen Tätigkeiten ergänzt. Die Verarbeitung von Metallen wird von Gegenständen aus Eisen, Bronze oder Silber bezeugt, die in den Fundstellen entdeckt wurden. Einen weiteren Beweis in diesem Sinne bilden die vier Werkstätten zur Metallbearbeitung, mit spezifischem Inventar, die in Biharia, Mesteacan, Ripa, Vladimirescu entdeckt wurden.

Ungeklärt bleiben weiterhin die Fragen bezüglich der Herkunft des Metalls, aus dem die Werkzeuge, Waffen und Schmuckstücke hergestellt wurden, die in dieser Gegend vorkommen, die arm an solchen Vorkommen ist. Wahrscheinlich wurde das Eisen aus der Ausbeutung ärmerer Erze gewonnen (Eisenoxyde, Sedimentgestein, das Eisenoxyde enthielt, aus den Flußufern, in Geländebuchstellen oder in Sümpfen und Teichen vorkommt und das das sogenannte „Sumpfeisen“ lieferte. Die Reduktion des Eisenerzes wird von der Entdeckung zweier Öfen zur Reduktion des Erzes von Ghenci und Vladimirescu erwiesen, wie auch von Eisenlupen, -barren, -klumpen und -schlacke, die in Adoni, Biharia, Ghenci, Lapusel, Mesteacan, Radulești, Sanislău, Sacaseni, Tăut, Vladimirescu gefunden wurden. Es muß auch die Hypothese angenommen werden, daß das Metall aus dem innerkarpatischen Siebenbürgen eingeführt wurde.

Eine Reihe von Entdeckungen, wie Waffen, Zaumzeugzubehör, verschiedene Gattungen von Schmuck aus Bronze und Silber wurden wegen ihrer Kennzeichen den Wandervölkern zugeschrieben. Deshalb ist es schwer festzustellen, wo diese Gegenstände hergestellt wurden, da die Fremden in den meisten Fällen jene waren, die sowohl die Schmuckstücke, als auch das Zaumzeugzubehör und die Waffen über große Räume hinweg mit sich führten. Der überwiegende Großteil dieser Stücke setzt das Dasein von spezialisierten Werkstätten voraus, die übrigens im zentral-südlichen Europa auch bezeugt sind. Es kann auch die Möglichkeit nicht völlig ausgeschlossen werden, daß manche davon im rumänischen westlichen und nordwestlichen Gebiet in festen Werkstätten oder von wandernden Handwerkern hergestellt wurden. Einen Beweis in diesem Sinne bildet die Matrize zum Gießen von Anhängern, die in der Werkstatt von Biharia entdeckt wurde; die darin hergestellten Schmuckstücke, die jenen, die in den byzantinischen Werkstätten oder im östlichen rumänischen Bereich hergestellt wurden, unähnlich sind, besitzen Analogien unter den von den Wandervölkern getragenen Schmuckstücken.

Das Töpferhandwerk bildet einen weiteren Abschnitt des Wirtschaftslebens. Obwohl angenommen werden kann, daß der Großteil der Keramik in lokalen Töpferwerkstätten hergestellt wurde, wurden bisher in der untersuchten Gegend nur in einer einzigen Ortschaft, in Sinnicolău Român, die Überreste von vier Töpferöfen entdeckt, wie auch eine Wohnung-Werkstatt, in der die Tongefäße hergestellt wurden, bevor sie gebrannt wurden. Solche Öfen und Werkstätten muß es in den meisten Siedlungen der Zeit gegeben haben; die Mengen und die Kennzeichen der Keramik (Paste, Art und Weise der Herstellung) sprechen für deren Vorhandensein.

Bezüglich der Herstellungstechnik treffen wir drei verschiedene Kategorien an: mit der Hand, auf der langsamdrehenden und auf der schnelldrehenden Töpferscheibe geformte Keramik. Die letzte Kategorie ist mengenmäßig vorherrschend für die Zeitspanne des 9.—10. Jh. n. Chr., als übrigens die mit der Hand geformte Keramik in den Fundstellen nicht mehr vorkommt. Die Paste der auf der schnelldrehenden Töpferscheibe hergestellten Gefäße weist qualitativ höhere Kennzeichen auf (sie ist gut gewählt und gut geknetet, verwendet feinkörnigen Sand als Magerung in kleineren Mengen), was unbedingt notwendig ist für ihre Herstellung auf der schnelldrehenden Töpferscheibe. Je nach der Brenntechnik treffen wir schwarze oder braunschwarze Gefäße, aber auch ziegelfarbene oder schwärzlich-ziegelfarbene an. Die vorherrschende Form ist das Tiegelgefäß, das einige Verzierungen aufweist, meist Ritzlinien und Bänder aus horizontalen und gewellten Linien, in verschiedenen Kombinationen und Formen.

Eine Reihe von Funden, wie eiserne Schabemesser (Ripa), tönernen Spinnwirteln (Biharia, Carei, Civir, Foiene, Lazuri, Lapusel, Moroda, Oradea/Salca, Popeni-Cuceu, Sanislău, Sacaseni, Sinnicolău Român, Vladimirescu), steinerne Handmühlen, Polierer aus Sandstein (Biharia, Lapusel, Moroda, Nusfalău, Popeni-Cuceu, Ripa, Radulești, Sacaseni, Sinnicolău Român, Valenii Someșului, Vladimirescu), Messergriffe, Durchbohrer, Kreiseln, Schächtelchen, all diese aus Bein (Cefa, Popeni-Cuceu, Ripa, Sinnicolău Român, Vladimirescu), setzen eine Reihe von Tätigkeiten voraus, wie die Bearbeitung des Holzes, des Steins und des Knochens, das Spinnen, Weben, Bearbeitung der Gewebe und der Tierhäute. Die Anzahl dieser Gegenstände

ist sehr gering, gleichzeitig ist die Qualität mancher Stücke, ihre Bearbeitung sehr rudimentär, so daß diese Tätigkeiten als sekundär, dem Haushalt eigen betrachtet werden können, ohne Tätigkeiten mit wichtiger Rolle in der wirtschaftlichen Struktur darzustellen.

Eine letzte Frage, die Aufmerksamkeit erheischt, ist jene des Handelsaustausches. Die menschlichen Siedlungen, die im westlichen und nordwestlichen Raum untersucht wurden, das gefundene archäologische Material weisen gemeinsame, manchmal fast identische Kennzeichen auf, was belegt, daß es nicht unbedingt intensive Handelsbeziehungen, so doch zumindest Beziehungen zwischen den menschlichen Gemeinschaften, gegenseitige Einflüsse in der materiellen Kultur gab.

Dieses Gebiet bildete durch seine geographische Lage in gewissem Maße einen Übergangsraum für die Erzeugnisse vom Osten oder Südosten, die nach Westen oder Nordwesten zogen, aber auch umgekehrt. Die schriftlichen Quellen der Zeit bezeugen einen intensiven Handel mit Salz, das mit Flößen auf den wichtigsten Flüssen transportiert wurde, die die westliche und nordwestliche Gegend durchziehen. Dieselben Quellen bezeugen das Dasein von Häfen an der Marosch und den Kreischen, die sich auf den teilweisen Verkauf und die Verzollung des Salzes spezialisiert hatten, die aber, zumindest bisher, archäologisch nicht identifiziert werden konnten. Sicherlich wurde dieses Erzeugnis, das aus Siebenbürgen stammte und in die pannonische Tiefebene, die Slowakei, Mähren gebracht wurde, auch im westlichen und nordwestlichen Gebiet verkauft, da der Salz eine Notwendigkeit sowohl für Menschen als auch für Tiere darstellte. Man kann annehmen, daß das innerkarpatische Siebenbürgen und die Westkarpaten außer dem Salz auch das Eisen in der Form von Barren wie auch die Edelmetalle lieferte.

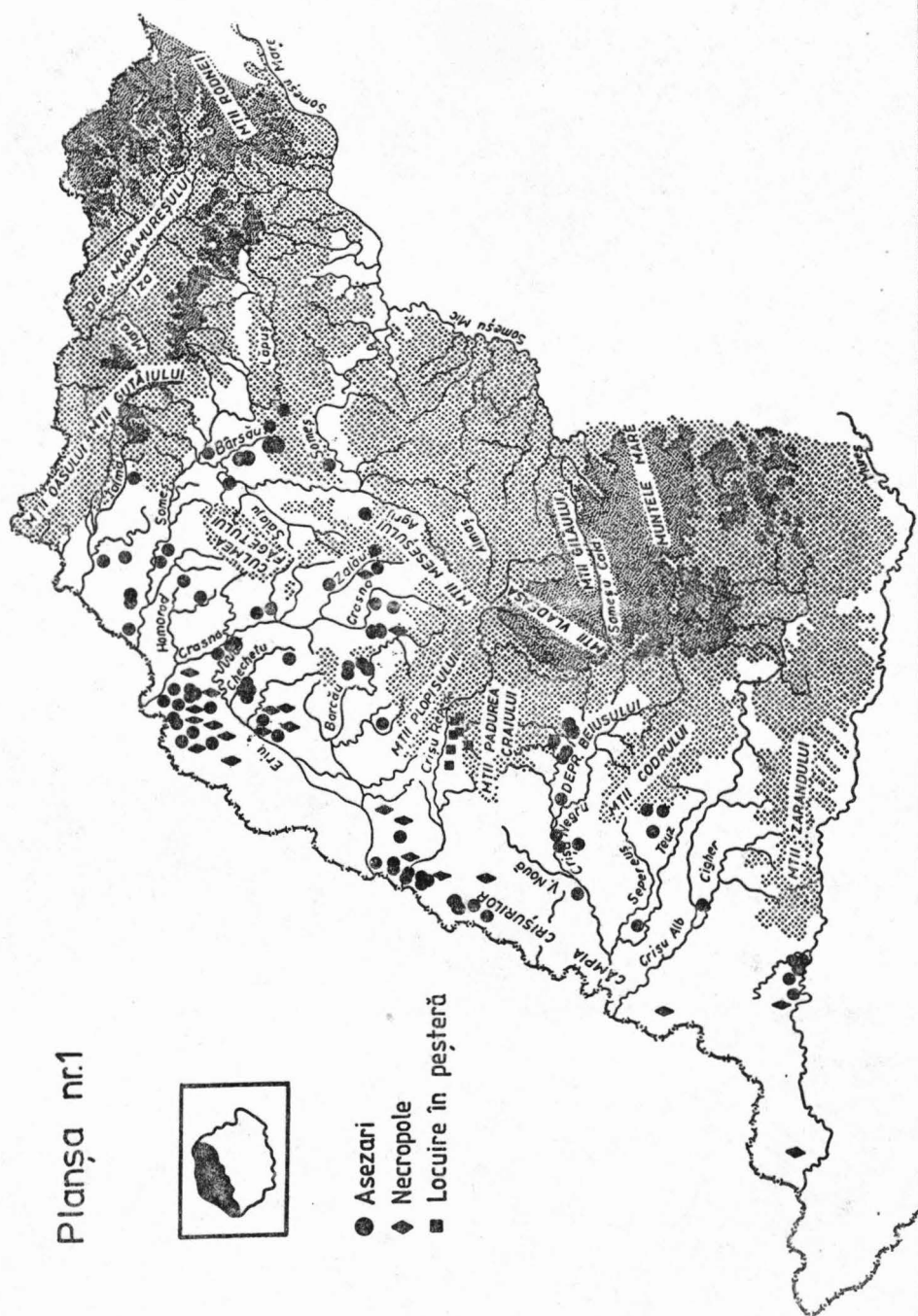
Die wichtigsten Handelswege, auf Flüssen oder auf dem Land, wie auch manche der durch den Westen und Nordwesten Rumäniens transportierten Erzeugnisse, sind in den schriftlichen Quellen gut bezeugt, die sich auf die gleich darauffolgende Zeitspanne (11.—12. Jh. n. Chr.) beziehen. Wenn man diese Handelswege verfolgt, kann man feststellen, daß sich der Großteil der kartieren Siedlungen im 8.—10. Jh. n. Chr. genau entlang dieser Wege befindet, ein weiterer Grund für die Behauptung, daß diese auch in dieser Zeit, mit denselben Zwecken benutzt wurden.

Die zitierten Beispiele sind wenig an der Zahl, um das Dasein einer gut definierten wirtschaftlichen Struktur, eine Spezialisierung der verschiedenen Zweige und ebenfalls die Durchsetzung der Vielfalt von Tätigkeiten im gesamten untersuchten Raum mit Nachdruck behaupten zu können. Die kommenden Untersuchungen, besonders die archäologischen, sollen die Informationen vervollständigen, die Angriffsmöglichkeiten der vorgestellten Problematik vervielfältigen.

Planșa nr.1

- Asezări
- ◆ Necropole
- Locuire în peșteră

MIȘCAREA ȚĂRĂNEASCĂ CONDUSĂ DE CĂLUGĂRUL SOFRONIE (1759—1761) ÎNTRU MOTIVAȚIILE RELIGIOASE ȘI COORDONATELE SOCIALE

de

GHEORGHE GORUN

Considerată — pe bună dreptate — ca fiind cea mai importantă mișcare țărănească din Transilvania dinaintea răscoalei lui Horea, mișcarea condusă de călugărul Sofronie s-a bucurat de o atenție specială din partea istoriografiei române, deși în ultimele decenii ale acestui secol interesul față de aceasta a scăzut simțitor, ea fiind repudiată de istoriografia controlată sever de puterea politică comunistă din cauza caracterului său eminent religios. În ciuda unor relativ numeroase contribuții istoriografice, au rămas esențiale până astăzi numai lucrările lui A. Bunea¹, S. Dragomir², D. Prodan³, N. Iorga⁴ și, mai puțin, Z. I. Tóth⁵, ele creionând nu numai detaliile mișcării, ci și semnificațiile mai adânci ale mișcării.

O primă observație care se impune a fi subliniată de la început este că izbucnirea mișcării a fost ulterioară decretului de toleranță semnat de Maria Tereza la 13 iulie 1759⁶, care — în ultimă instanță — a legalizat Biserica ortodoxă din Transilvania. Referindu-se la emisarii mitropolitului de la Karlowitz, care brăzdau cu insistență Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea, Iorga a observat că acest decret, în mod normal, ar fi trebuit să oprească tulburările pricinuite de

¹ Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici, sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, cu documente.

² Dragomir, Silviu, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, I—II, Sibiu, 1920—1930; autorul centrează cele două volume pe această mișcare, publicând și numeroase documente despre chestiune.

³ Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 205—215, de fapt numai un capitol, dar care face cea mai bună încadrare istorică a mișcării.

⁴ Iorga, *Istoria românilor din Transilvania și Ungaria*, București, 1989, vol. I, p. 288—293.

⁵ I. Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, București, 1955.

⁶ Publicat integral de Dragomir, *op. cit.*, I, nr. 124, p. 183—186, dar interpretarea decretului (*Ibidem*, II, p. 134—138) este extrem de unilaterală, pedalând pe avantajele oferite Bisericii greco-catolice și minimalizând avantajele ortodoxiei. El reproșează decretului în special interdicția de a ataca Biserica greco-catolică, afirmând — printre altele — că tolerarea propagandei misionarilor catolici printre români ar fi fost o chestiune de lașitate (*Ibidem*, II, p. 138).

preoții veniți de peste graniță⁷. Mitropolitul sârb Nenadovici fusese anunțat încă cu un an în urmă că Transilvania urma să primească un episcop ortodox. Deși i se precizase ferm, de atâtea ori în cursul mișcărilor țărănești din districtul Hălmagiu de la mijlocul secolului al XVIII-lea, că ierarhia ortodoxă sârbească nu era îndreptățită de privilegiile sale să se amestece în chestiunile bisericești din Transilvania⁸, acesta s-a făcut că nu aude, trimișii mitropolitului continuând să străbată, cu lăutari în frunte, sudul Transilvaniei, împărțind proclamații ale mitropolitului de la Karlowitz și culegând semnături în favoarea unui episcop sârb⁹. Rezultatul a fost o mulțime de tulburări locale, cu substrat religios, în rândul credincioșilor ortodocși, mai ales a celor din ținuturile Brașovului, Sibiului și Făgărașului, prezentate pe larg de S. Dragomir¹⁰. În afara mișcărilor religioase din Bihor și din Hălmagiu, tulburările din sud-estul principatului nu s-au putut cristaliza într-o singură mișcare de proporții mai mari, dar ele au alcătuit o foarte serioasă deschidere a mișcării lui Sofronie.

Decretul de toleranță din 13 iulie 1759 a fost interpretat foarte diferit de istoriografia română. S. Dragomir a fost destul de ambiguu, refuzându-i — din perspectiva Bisericii ortodoxe — orice valoare¹¹. El a admis totuși că decretul ar fi acordat o toleranță religioasă condiționată, și că a oprit persecuțiile ortodocșilor de către Biserica greco-catolică din Transilvania¹². Pe Iorga decretul de toleranță nu l-a preocupat prea mult, remarcând însă că, după apariția lui, mișcărilor țărănești s-au „întețit”, și apreciind că fenomenul a fost o urmare a nevoii de schimbare adâncă a condiției maselor¹³. D. Prodan explică mult mai nuanțat decretul din 13 iulie 1759, constatând că s-a urmărit întărirea ocolită a Unirii religioase, chiar prin ortodoxia ce o amenința cu prăbușirea. Pe de altă parte, decretul de toleranță a urmărit și reducerea puterii mitropolitului din Karlowitz, devenită prea mare, cât și înlăturarea nevoii extinderii privilegiilor ilirice asupra românilor din Transilvania, ceea ce ar fi ridicat împotriva Curții națiunile politice ale Transilvaniei¹⁴.

Încetineala suspectă cu care Curtea imperială, cu deosebire Maria Tereza, a rezolvat chestiunea numirii unui episcop ortodox al Transilvaniei impune încă o observație. Foarte probabil că numirea acestuia, simultan cu emiterea decretului de toleranță din 13 iulie 1759, ar fi scutit societatea transilvăneană de convulsii pricinuite, în primul rând, de mișcarea lui Sofronie. Dar Curtea s-a aflat atunci într-o situație curioasă. Consilierul Bartenstein, autorul — în vara anului 1758 — propunerii acordării Bisericii ortodoxe din Transilvania a unui arhie-

⁷ Iorga, *op. cit.*, I, p. 288.

⁸ *Ibidem*; motivul: la acordarea privilegiilor illyrice Leopold nu stăpânea Transilvania. Dar unele din cercurile conducătoare ale Curții ajunseseră, încă în 1756, la concluzia că „ar fi mai bine ca oamenii să-și aducă preoți din Țara Românească”. Vezi Bunea, *op. cit.*, p. 126—127.

⁹ *Ibidem*, p. 110; Iorga, *op. cit.*, I, p. 286.

¹⁰ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 47—134.

¹¹ *Ibidem*, II, p. 136.

¹² *Ibidem*, p. 139.

¹³ Iorga, *op. cit.*, I, p. 288.

¹⁴ Prodan, *op. cit.*, p. 204.

reu-episcop, poate chiar un mitropolit —, fără ca prin aceasta autoritatea mitropolitului de la Karlowitz să crească și mai mult, nu a putut oferi suveranei o altă personalitate ecleziastică care să poată ocupa scaunul transilvănean decât tot pe un sârb: pe Dionisie Novacovici, episcopul ortodox de la Buda¹⁵. Problema găsirii unui episcop pentru Transilvania care să nu fie sârb, a amânat o vreme decizia de numire a titularului. Nici Kaunitz, eminența cenușie a politicii imperiale austriece, care a preluat imediat ideea lui Bartenstein, nu a găsit o altă modalitate de ocire a impasului politic, decât numirea unui episcop exempt ce nu ar fi fost subordonat mitropolitului sârb de la Karlowitz¹⁶. Prin urmare, discuțiile din jurul persoanei viitorului episcop au amânat pericolul de mult înfăptuirea proiectului lui Bartenstein, deschizând Bisericii ortodoxe sârbe calea inițiativelor de subordonare a Bisericii ortodoxe românești din Transilvania.

Pe de altă parte, seria de idei ce păreau, din capul locului, foarte viabile, produse de conferința ministerială din vara anului 1758, nu a putut să nu se încheie cu o propunere nefericită. Aceasta i-a aparținut mareșalului Uhlfeld care, în calitatea sa de președinte a conferinței ministeriale, după ce se opuse până la capăt ideii numirii unui episcop ortodox transilvănean, a propus suveranei ca toate măsurile preconizate în vederea temperării tensiunilor religioase românești din Transilvania să fie ținute în secret pentru a nu-i da mitropolitului Nenadovici prilejul de a încerca împiedicarea numirii episcopului exempt¹⁷. Precauția mareșalului s-a dovedit inutilă: la 9 septembrie 1758 Nenadovici a sosit la Viena și, la fața locului, a aflat imediat de hotărârea suveranei în privința viitorului Bisericii ortodoxe din Transilvania. În ciuda respingerilor anterioare, mitropolitul a cerut iarăși recunoașterea *de iure* a jurisdicției sale canonice asupra Transilvaniei¹⁸. Refuzat din nou¹⁹, a încercat să-și extindă, măcar *de facto*, autoritatea asupra credincioșilor români, eludând hotărârea inflexibilă a Curții imperiale și recurgând la metoda practică de mulți ani în cariera sa mitropolitană: instigarea credincioșilor ortodocși din Transilvania împotriva Bisericii greco-catolice²⁰. Și astfel a izbucnit mișcarea lui Sofronie.

Nicolae Iorga nu și-a făcut iluzii asupra genezei mișcării: Sofronie venise din cuibul agitațiilor sârbești — Karlowitz — și avea o misiune

¹⁵ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 75. Novacovici a fost episcop exempt între anii 1761—1767, fiind urmat de Sofronie Chirilovici (1770—1783), tot episcop exempt, și Gedeon Nichitici, numit în 1783 de Iosif al II-lea, toți trei fiind sârbi.

¹⁶ Bernath, Mathias, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 166.

¹⁷ Bunea, *op. cit.*, p. 128—132; Dragomir, *op. cit.*, II, p. 84: „... mitropolitul ar avea timp să-și teasă mai departe intrigile... și să-l facă (pe popor) a crede, că un episcop care nu atârnă de el, nu este episcop adevărat”; Prodan, *op. cit.*, p. 204.

¹⁸ Dragomir, *op. cit.*, p. 85.

¹⁹ La 13 decembrie 1758 Maria Tereza i-a notificat oficial lui Nenadovici intenția sa de a numi un episcop ortodox pentru Transilvania, interzicându-i, sub sancțiunea dizgrației, orice amestec în afacerile ortodocșilor din Transilvania. Bunea, *op. cit.*, p. 150.

²⁰ În 27 august 1759 Nenadovici le-a trimis ortodocșilor din Transilvania probabil ultima sa scrisoare prin care îi înștiința că până la Crăciun le va veni un episcop ortodox, dând instrucțiuni cum să răspundă la ancheta ce va preceda instalarea acestuia. *Ibidem*, p. 154, nota 1.

din partea oamenilor de acolo²¹. Dragomir, mai prudent, spune — pe urmele lui Bunea²², de la care a preluat de data aceasta informația — că Guvernul transilvănean ar fi afirmat că în 1759 Sofronie a fost la Karlowitz, iar când s-a întors de acolo au început agitațiile în comitatul Hunedoarei²³. Mai puțin obișnuit cu „subtilitățile“ transilvănene, Bernath crede că ortodocșii transilvăneni au profitat de participarea trupelor imperiale la războiul cu Prusia și au provocat mișcarea a cărei conducere a fost preluată, ulterior, de Sofronie²⁴. Și David Prodan pare convins că Sofronie și-a primit misiunea de la Karlowitz, de unde revine în țară cu mesajul mitropolitului Nenadovici: lupta împotriva Unirii și revenirea la vechea credință²⁵. Și dacă avem în vedere că însuși Sofronie s-a intitulat, în mai multe rânduri, „vicar al sfântului sobor de la Karlowitz“, iar însoțitorul său, popa Gheorghe din Abrud, „jurat“ al aceleiași instanțe²⁶, nu mai există nici un fel de motiv de îndoială.

Prima manifestare publică a misiunii sale a fost o scrisoare-proclamație, datată în 6 octombrie 1759, adresată locuitorilor din Brad, prin care îi înștiința pe aceștia de recunoașterea libertății cultului ortodox și despre apropiata sosire a episcopului ortodox transilvănean. Sofronie le mai ceruse locuitorilor să se recenzeze singuri la religia pe care voiau să o profeseze, iar listele să-i fie predate lui, împreună cu banii datorati noului episcop. Din proclamație nu a putut să lipsească nici mesajul anti-unionist: cheile bisericilor trebuiau să fie luate de la preoții greco-catolici, aceștia urmând a fi tratați ca oameni simpli²⁷.

Apoi evenimentele s-au precipitat. Autoritățile guvernului, foarte puțin informate despre intențiile Curții imperiale privind Biserica ortodoxă, au luat declarațiile lui Sofronie drept instigări și l-au arestat. Infuriată, mulțimea a recurs imediat la violență și l-a eliberat din închisoarea de la Bobîlna. Odată stârnită, mișcarea a luat proporții, cuprinzând Zarandul, Hunedoara, Alba, dar mai cu seamă Munții Apuseni — locul tradițional al mișcărilor țărănești din Transilvania — în întregime. Arestat a doua oară, Sofronie a fost din nou eliberat, tot de mulțimea credincioșilor ortodocși, la Zlatna. De acum spiritul mulțimii fusese suficient de atârnat ca tulburările să nu se mai poată stinge de la sine.

În fața escaladării tensiunilor, Curtea a luat decizia înțeleaptă de a trata chestiunea fără a recurge la forță: Sofronie a primit chiar și

²¹ Iorga, *op. cit.*, I, p. 289. Autorul amintește și de ajutorul rusesc pe care Sofronie l-a promis în mai multe rânduri.

²² Bunea, *op. cit.*, p. 451.

²³ *Ibidem*, p. 172; Dragomir, *op. cit.*, II, p. 153.

²⁴ Bernath, *op. cit.*, p. 166. Autorul se bazează mai mult pe Z. I. Tóth, pe care l-a folosit drept izvor în această chestiune. Este însă adevărat că Sofronie a preluat inițiativa în cadrul mișcării, probabil de la protopopul Ioan din Sadu (Papa Tunsu). Sofronie fiind de față la adunarea de la Apold, ținută sub conducerea protopopului Ioan din Săliște în toamna anului 1759. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 154.

²⁵ Prodan, *op. cit.*, p. 205.

²⁶ Bunea, *op. cit.*, p. 172, nota 5; Iorga, *op. cit.*, II, p. 288 și Dragomir, *op. cit.*, II, *passim* (în mai multe documente publicate în anexa acestuia).

²⁷ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 154—155.

un salvconduct, în octombrie 1760²⁸, cu care a putut străbate Transilvania în relativă siguranță. Prin această măsură, raporturile dintre capul mișcării și Curte au fost orientate pe o cale neutră. Pentru moment violențele au fost îndepărtate din inventarul acțiunilor mișcării, Sofronie fiind nevoit să o mențină în limitele confesionalului²⁹. Mai mult, pentru a nu stârni cumva Curtea, de a cărei reacție totuși s-a temut, dar și pentru a da o dovadă de bună-credință, călugărul a cerut țăranilor, în repetate rânduri, achitarea tuturor impozitelor datorate atât statului, cât și stăpânilor de pământ³⁰.

Punctul culminant al mișcării³¹ l-a constituit convocarea, la Alba Iulia, a Sinodului Bisericii ortodoxe din Transilvania de către Sofronie, pentru ziua de 25 februarie 1761, deși, sub aspect canonic, un asemenea gest putea fi făcut doar de un episcop³²! Sinodul a durat cinci zile și a decurs în deplină ordine, formulându-și un program în 19 puncte³³, pe care însuși Sofronie l-a trimis, spre informare, Guberniului Transilvaniei. La sinod au participat și trimișii țăranilor care i-au făcut mitropolitului sârb Nenadovici o vizită de informare, aducând instrucțiuni și vești proaspete despre numirea noului episcop ortodox al Transilvaniei.

Firește, principala problemă discutată de Sinod a fost aceea a necesității unui episcop ortodox transilvănean, cu tot cortegiul de doleanțe ce decurgeau din restabilirea autonomiei bisericești a ortodoxiei: eliberarea din detenție a preoților arestați în anii din urmă din cauza opoziției lor față de Biserica greco-catolică, respingerea amestecului autorităților statului în problemele interne ale Bisericii ortodoxe, redarea inventarului cultic ortodox ajuns în posesia Bisericii greco-catolice³⁴ etc. Dragomir a observat că problema dependenței ierarhice a episcopului din Transilvania față de mitropolitul de la Karlowitz nu a fost dezbătută în „ședință publică”³⁵. În mod cert Sofronie a fost la curent cu atitudinea antisârbească a Curții imperiale și nu a putut risca nici un gest care ar fi alterat șansele de succes ale demersurilor sale, punând în discuție publică însuși mobilul primordial al mișcării.

Dar analiza celor 19 puncte ale Sinodului de la Alba Iulia lasă să se înțeleagă că problema Bisericii ortodoxe din Transilvania nu a fost doar cea a structurilor ierarhice superioare — episcop, protopopi, raporturile atât cu Biserica greco-catolică, cât și cu statul — ci și un foarte serios program de reformare a vieții spirituale a comunităților ortodoxe transilvănene. Practic, jumătate din programul Sinodului

²⁸ Bunea, *op. cit.*, p. 205. El precizează că salvconductul i-a fost acordat pentru a se prezenta în fața comisiei aulice care urma să se instituie la Sibiu, dar aceasta s-a întrunit abia după sosirea lui Buccow în Transilvania.

²⁹ Prodan, *op. cit.*, p. 207.

³⁰ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 195; Prodan, *op. cit.*, p. 207.

³¹ Bunea susține că mișcarea a atins punctul culminant în primăvara anului 1761. Bunea, *op. cit.*, p. 205.

³² În fapt, toate adunările pe care le-a convocat Sofronie au fost numite sinode, ceea ce a fost, din capul locului, o evidentă exagerare. S-ar putea ca această eroare să-i poată fi imputată lui S. Dragomir.

³³ Ele sînt publicate de Dragomir în *op. cit.*, II, p. 195—196.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 197.

a fost dedicat dezbaterii vieții religioase a credincioșilor, în primul rând a preoților: să nu frecventeze cârciumile și, în general, să se abțină de la consumul de alcool, să învețe rânduiala serviciului divin și să se îngrijească de biserică etc. Iar credincioșii urmau să doteze lăcașurile de cult cu inventarul necesar, să frecventeze bisericile și — esențial — să învețe rugăciunile, să renunțe să înjure și, negreșit, să se spovedească. În același timp, s-au discutat și problema cimitirelor, a sancțiunilor administrate pentru cei ce nu respectau morala creștină, inclusiv actul căsătoriei care trebuia să se facă obligatoriu cu știrea comunității³⁶ etc. Multitudinea problemelor abordate de sinod dezvăluie, în ultimă instanță, precaritatea vădit alarmantă a pietismului ortodox la nivelele inferioare ale societății transilvănene.

Conștient de gravitatea situației interne a Bisericii ortodoxe din Transilvania, Sofronie a dorit să o corecteze, pornind din chiar interiorul ei. Astfel că Sinodul de la Alba Iulia pe care îl convocase, nu a servit numai pentru îndeplinirea misiunii date lui de mitropolitul Nenadovici, ci și la îndreptarea unor stări de lucruri negative din viața spirituală a credincioșilor ortodocși. Acest aspect, nebăgat până acum în seamă de istoriografie, care s-a limitat să discute doar dimensiunile religioase ori presupus sociale ale mișcării, este însă extrem de evident, chiar și numai la simpla examinare a programului Sinodului de la Alba Iulia. Cu siguranță că la discuția în Sinod a situației religiozității populare s-a ajuns și din cauza criticilor binecunoscute pe care le formulaseră la adresa ortodoxiei atât Biserica greco-catolică, cât și alte confesiuni din Transilvania.

Deși cunoscută de istoriografie ca o mișcare de factură religioasă, atât N. Iorga, cât și S. Dragomir și D. Prodan au pedalat, cu o insistență variabilă, pe dimensiunea socială a mișcării conduse de Sofronie, menționând mereu aceeași lozincă pe care țărani participanți la ea ar fi pus-o, la un moment dat, în circulație: „A trecut puterea domnilor, acum noi suntem domni“. Citată mai întâi de A. Bunea³⁷, și preluată apoi de N. Iorga³⁸, de S. Dragomir³⁹ și D. Prodan⁴⁰, iar mai nou de L. Gyémánt⁴¹, drept suprem argument al unei presupuse alunecări a mișcării dinspre religios spre social, credem că ea este insuficientă. În plus, dacă examinăm contextul real în care lozinka a fost pusă în circulație — de către administratorul domeniul Anton Imecs, în scrisoarea din 25 mai 1760 adresată Tezaurariatului, asociind-o cererii de asistență militară urgentă, într-un moment în care țărani erau îmbă-

³⁶ *Ibidem*, actul nr. 150 din anexa la vol. I, p. 223—224.

³⁷ Bunea, *op. cit.*, p. 180. Dar Bunea a considerat mișcarea ca fiind „sub forma externă religioasă un fond curat politic“ *Ibidem*, p. 179.

³⁸ Iorga, *op. cit.*, p. 289.

³⁹ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 163 citează lozinka referindu-se la trei documente (nr. 128—130) din anexa volumului I al lucrării sale (p. 192—198), dar care nici nu amintesc de ea. În realitate, documentul fusese publicat de Bunea, *op. cit.*, p. 181—182 nota 2, act ce nu figurează în anexele lui Dragomir.

⁴⁰ Prodan, *op. cit.*, p. 205. Ciudat ni se pare că în volumul III al tratatului *Istoria României* (București, 1964) Prodan nu amintește, nici măcar în treacăt, de vreo dimensiune socială a mișcării lui Sofronie (p. 512).

⁴¹ Gyémánt, Ladislau, *Transilvania între anii 1690—1790*, în *Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994, p. 145.

tați de iluzia unei victorii obținute fără ca adversarul, aflat în dificultate, să fie reacționat — valoarea istorică probatoare a acesteia este, după părerea noastră, egală cu zero.

Adevărul este că, în cursul desfășurării mișcării religioase conduse de Sofronie, au mai fost rostite fraze care vizau echilibrul social existent. La 9 august 1760, la Zlatna, un țăran declara directorului Keyling, ce urma să meargă să obțină eliberarea preoților arestați, că nu vor mai plăti impozitele până când aceștia nu vor fi eliberați⁴². Nici această declarație nu are vreo valoare probatorie în sensul amintit mai înainte, din moment ce ea a fost făcută într-un context în care violențele erau la ordinea zilei, funcționarii domeniali și preotul romano-catolic din Zlatna fiind sechestrați. Dar, tot atunci, au fost pronunțate amenințări mult mai grave decât neachitarea impozitului, printre care și cucerirea Albei Iulii și raderea Blajului de pe suprafața pământului⁴³. Altă dată au amenințat că „pun toată țara în foc și flăcări”⁴⁴, ori că „se poate întâmpla... că patria aceasta într-o clipită se va aprinde și se va preface în cenușă”⁴⁵. Au făcut și alte enunțuri care nu au probat nimic altceva decât faptul că țăranii erau foarte conștienți de greutatea politică a unor declarații publice care aduceau în discuție impozitele. Dar țăranii și-au exprimat, tot timpul, disponibilitatea achitării impozitelor, respingând numai dreptul oricărei autorități de a se amesteca în viața lor spirituală.

Însă nimic din aceste amenințări nu s-au concretizat, ele rămânând doar simple enunțuri. Chiar și generalul Buccow a menționat, într-o scrisoare din 14 mai 1761, adresată contelui Károlyi următoarele: „Românii din această țară, sătuli de a figura ca și credincioși ai Unirii, pe care cei mai mulți spun că nu au îmbrățișat-o niciodată și că nici nu o cunosc, s-au dedat la excесе asemănătoare unei revolte, dar au continuat să-și plătească impozitele”⁴⁶. Nu întâmplător S. Dragomir, unul din cei mai buni cunoscători ai mișcării lui Sofronie, chiar dacă, altminteri, a fost predispus să supraliciteze semnificația evenimentelor, a concluzionat cât se poate de limpede: „Mișcarea lui Sofronie dintru început și până la sfârșit n-a urmărit decât dezrobirea religioasă a poporului român și niciodată n-a amestecat în propaganda sa îndemnuri pentru eliberarea de sub jugul iobăgiei”⁴⁷. Chiar și David Prodan a optat, în ultimă instanță, tot pentru dimensiunea religioasă a mișcării, cel puțin în perioada cât Sofronie s-a aflat în mijlocul țăranilor⁴⁸.

Aprecierea lui S. Dragomir a fost corectă, chiar și numai dacă avem în vedere dezbaterile Sinodului de la Alba Iulia. Punctul patru al programului acestuia prevedea în mod limpede: „Să plătească darea îm-

⁴² Dragomir, *op. cit.*, II, p. 182.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Bunea, *op. cit.*, p. 183.

⁴⁵ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 186. Amenințarea i-a aparținut lui Sofronie în persoană.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 259.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 160.

⁴⁸ Prodan, *op. cit.*, p. 210, afirmă în concluzie că „Mișcările populare, agitațiile lui Sofronie în timpul prezenței sale nu depășesc marginile confesionale”, revenind la părerile sale din 1964.

părătească și să se îndeplinească celelalte servicii care se cuvin⁴⁹. Toți martorii mișcării au recunoscut că masele țărănești au ascultat de Sofronie „ca de un alt Moise trimis de Dumnezeu”⁵⁰. Prin urmare, orice inițiativă venită din direcția vreunui țăran mai „înfierbântat” de ideea respingerii iobăgiei, a trebuit să fie repudiată de Sofronie însuși. Acesta nu putea risca să compromită mișcarea religioasă, admitând revendicări de altă natură, fiindcă ar fi oferit Curții un motiv imediat de deturare a sensului inițial al acesteia și, mai mult ca sigur, și-ar fi ridicat împotrivă și nobilimea din Transilvania care, până atunci rămăsese, cel puțin în aparență, pasivă. Pe de altă parte, Sofronie a urmărit, tot timpul, extinderea privilegiilor ilirice și asupra Transilvaniei, ceea ce, în viziunea lui, ar fi rezolvat oricum problema socială a țăranilor. În acest context, orice apel țărănesc la negarea iobăgiei era inutil, fiind repede stins de chiar conducătorul mișcării.

Abia după fuga sa în Țara Românească, în scrisorile sale care au călătorit pe căi secrete în țară, cu deosebire în părțile Zlatnei, i-a îndemnat pe enoriași „Să gonim Unirea și iobăgia din țară”⁵¹. Este greu de crezut că Sofronie și-ar fi revăzut, în exil, programul și ar fi ajuns la concluzia că iobăgia trebuia înlăturată. Desigur, indemnul a fost formulat în această manieră nu atât din dorința de a obține, cu adevărat, abolirea iobăgiei, ci în speranța că va putea reînnoa vechile legături cu foștii săi colaboratori, captându-le atenția cu un program lărgit în direcție socială. Oricum, „gonirea Unirii” a rămas pe primul loc al programului său, acest deziderat fiind singurul care a avut capacitatea de a incendia imediat spiritele mulțimilor de țărani români din Principat.

Conferința ministerială din 12 martie 1761, care a hotărât rezolvarea imediată a tensiunilor religioase din provincia de est a imperiului, a încredințat pacificarea Transilvaniei generalului Buccow, noul comandant al forțelor armate din marele principat. La 5 aprilie 1761 Buccow se și afla la Sibiu. Peste numai două zile, s-a și întâlnit cu o delegație românească, condusă de protopoul Ioan din Săliște. Acesta a pretins liberul exercițiu al religiei ortodoxe, un episcop de acest rit, însă cu voia și binecuvântarea mitropolitului de la Karlowitz [sic!], iar până la sosirea lui, permisiunea ca Sofronie să fie liber să umble în toată țara ca să învețe poporul⁵². Buccow a voit să îl audieze și pe Sofronie, chemându-l la Sibiu. Călugărul s-a și prezentat, la 1 mai 1761, însoțit de un detașament de soldați, dar și de o multime de țărani. A venit mai întâi în fața episcopului Novacovici⁵³, și abia apoi în fața generalului. Se pare că Sofronie s-a lăsat dezarmat de discursul împăciuvitor al generalului Buccow, adoptând — cel puțin în aparență — o atitudine de colaborare cu acesta. A și iscălit un act prin care ortodocșii au fost îndemnați să se liniștească, renunțând momentan la acte

⁴⁹ *Ibidem*, p. 195.

⁵⁰ Bunea, *op. cit.*, p. 180.

⁵¹ Iorga, *op. cit.*, I, p. 293.

⁵² Prodan, *op. cit.*, p. 207.

⁵³ Acesta a fost însălat abia la 4 septembrie 1761, în reședința din Scheii Brașovului, după ce la 13 iulie 1761 Maria Tereza l-a investit ca episcop exempt al Transilvaniei, fără a-l desărcina de cealaltă funcție. Bunea, *op. cit.*, p. 228.

radicale⁵⁴. Pentru această semnătură, ulterior, călugărul a fost suspectat de țărani de învoire cu generalul, ba chiar de trecere la Unire⁵⁵.

Dar, odată întors de la Sibiu la Zlatna, Sofronie a continuat demersurile pentru alcătuirea unei structuri bisericești ortodoxe paralele, în calitate sa de „vicar al Sfântului Sinod din Karlowitz“, structuri ce ar fi urmat, probabil, în cazul unei defecțiuni a episcopului Novacovici, să se pună sub autoritatea directă a mitropolitului Nenadovici⁵⁶. Această ultimă ispravă a lui Sofronie a avut un efect nefast, dând tonul contestării noului episcop. Căci Novacovici a fost contestat, încă înainte de investire, de breslele grecești, de brașovenii nemulțumiți că nu câștigaseră nimic de felul privilegiilor ilirice⁵⁷, dar și de mulți preoți care au făcut din naționalitatea sa subiect de ironii.

Opoziția față de Novacovici a credincioșilor din Transilvania s-a înăsprit mai ales după ce acesta a fost nevoit să strângă, din ordin imperial, dările de la preoții săi⁵⁸, în ciuda promisiunilor inițiale ale lui Buccow. Procesul de separare a celor două biserici ale românilor din Transilvania, realizat cu greu de Buccow, care fusese nevoit să apeleze uneori la forță, nu a avut de fel darul de a mai atenua din tensiunile dintre românii de cele două confesiuni și nici dintre aceștia și autorități. Episcopul Novacovici a fost făcut responsabil de toate problemele credincioșilor Bisericii ortodoxe din Transilvania (până și de recoltele slabe și de calamitățile acelor ani)⁵⁹. Prins între instrucțiunile Curții imperiale și presiunea oamenilor mitropolitului Nenadovici, care au continuat să colinde Transilvania, nu a putut realiza mare lucru. Nu întâmplător, noua sa demnitate nu i-a făcut plăcere. A călătorit mult între Szentendre, unde se afla scaunul său de episcop al Bisericii ortodoxe sârbe de Buda, al cărui titular a rămas, și rezidența sa din Șcheii Brașovului, unde nu era agreat de nimeni⁶⁰. Iorga l-a suspectat că a urmat, totuși, indicațiile ce i se dădeau de la Karlowitz⁶¹, iar Bunea — nu prea binevoitor față de el — spune că după ce Novacovici a încetat din viață, în Transilvania nimeni nu l-a regretat⁶².

⁵⁴ Textul la Dragomir, *op. cit.*, II, p. 231—233.

⁵⁵ Bunea, *op. cit.*, p. 212, citându-l pe istoricul reformat Bod Peter. Aceeași părere și la Prodan, *op. cit.*, p. 208.

⁵⁶ Bunea, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁷ Iorga spune că aceste privilegii „... cu libertatea lor, „ilirică“ sau rusească, le voiau țărani cu orice preț. De libertate prin unirea cu Roma nu mai trăgea nădejde nimeni.“ Iorga, *op. cit.*, I, p. 294.

⁵⁸ Bunea, *op. cit.*, p. 242; Iorga, *op. cit.*, I, p. 292.

⁵⁹ Episcopul Aron a fost nevoit să ia o măsură de atenuare a tensiunilor dispunând, la 21 septembrie 1762, ca în fiecare luni să se țină post „în cinstea Sfinților Ingeri“ întrucât „aici în țară de o vreme încoace s-au sporit dumnezeieștile cercetări, cu secetă, cu puhoale și cu boală de vite, ce și ciurma prin vecinimea țării noastre s-au apropiat“ Bunea, *op. cit.*, p. 258—259.

⁶⁰ Dionisie Novacovici a murit la Buda, la 8 decembrie 1767, interimatul eparhial fiind încredințat episcopului de Virșeț, Ioan Georgevici, tot sârb, cu condiția să nu se mute în Transilvania, decât să viziteze uneori această eparhie. Bunea, *op. cit.*, p. 258.

⁶¹ Iorga, *op. cit.*, I, p. 291.

⁶² Bunea, *op. cit.*, p. 258.

După ce Buccow a ajuns cu separarea celor două biserici în Apusenii, Sofronie a fost nevoit să părăsească țara⁶³. S-a refugiat în Țara Românească, de unde a continuat să-i îndemne pe țărani să lupte împotriva Unirii căreia, mai târziu, i-a asociat și iobăgia, tulburând încă o vreme lumea satelor românești din Transilvania⁶⁴. Prin fuga călugărului, mișcarea pe care a dominat-o fără nici o concurență, a sucombat nefiind nevoie de prea multe intervenții exterioare spectaculoase⁶⁵. Nu au avut loc lupte serioase între militari și țărani; trupele care au fost prezente uneori în zonele afectate de mișcare au avut de jucat doar un rol de supraveghere și de escortă a celor care făceau separarea dintre cele două biserici românești și nu neapărat de reprimare. Nici un izvor serios nu amintește conflicte violente între armată și țărani, simpla prezență a unor subunități militare fiind suficiente pentru a îngheta orice inițiativă de opoziție violentă⁶⁶. În aceste condiții putem socoti că mișcarea lui Sofronie nu a fost înăbușită, ori reprimată cu forța, ci că s-a stins de la sine.

Iorga crede — și nu fără temei — că mișcarea s-a sfârșit îndată „...ce acei care se folosiseră de dâșii (de țărani — n.a.) ... își atinseseră scopul, toată lupta fu lăsată să cadă”⁶⁷ (subl. ns. — G.G.). Din păcate marele nostru istoric nu și-a formulat mai precis ideea. Dar știm că Iorga a considerat mișcarea lui Sofronie ca fiind rezultatul acțiunilor subterane ale persoanelor ce aparțineau sferelor de interes și de influență ruso-sârbești, ambasadurilor Rusiei la Viena, personalului ambasadei, Sinodului Bisericii ortodoxe ruse, mitropolitului Bisericii ortodoxe sârbești și înaltului cler al acesteia și, în final, dar nu în ultimul rând, însăși țarinei Elisabeta; cu un cuvânt, curentului panslavist-panortodox alimentat în epocă cu precădere de Rusia⁶⁸. Iar dacă

⁶³ *Ibidem*, p. 220. Fuga călugărului s-a putut petrece la sfârșitul lunii iulie, cel mai târziu în prima decadă a lunii august 1761. Condamnarea la 5 ani închisoare a fost pronunțată ulterior, în septembrie 1761. Dragomir susține că Sofronie „își va fi dat seama că rolul său s-a terminat”. *Op. cit.*, II, p. 229.

⁶⁴ În 1764 s-a pus un premiu de 50 florini pentru capturarea lui, iar la 30 septembrie 1771 premiul promis în același scop fusese substanțial ridicat. Bunea, *op. cit.* p. 223.

⁶⁵ Buccow luase cu el 6 „companii” de infanterie, o subunitate de husari și câteva tunuri pe care nu le-a folosit, populația unor sate (Râșinari, Sadu, Făgăraș, Ocna Sibiului) refugiindu-se în păduri. *Ibidem*, p. 215. Avem totuși dubii că cele 6 subunități de infanterie au fost, cu adevărat, de valoarea unor companii, având în vedere greșelile care, de regulă, sunt făcute la traducerea termenilor militari din latină ori germană în română. Dragomir afirmă că au fost „trimise în Ardeal anume trupe de soldați compuse din diferite regimente de călăreți și pedestri” (*op. cit.*, II, p. 221) ceea ce este o exagerare evidentă în condițiile continuării războiului de șapte ani. Natural, afirmația lui Dragomir nu are nici un suport documentar. Cel mult putea fi vorba de prezența unor elemente ale unor regimente imperiale, știut fiind că ele nu erau cantonate, nici în vreme de pace, într-o singură zonă. Inuși Dragomir recunoaște că zvonurile privind sosirea unor trupe imperiale importante au fost lansate de preoții catolici (*Ibidem*), cu intenția evidentă de a-i descuraja pe participanții la mișcare să-și continue acțiunea.

⁶⁶ La Făgăraș s-a petrecut un veritabil recital de asprime și clemență, actorii fiind Buccow care condamnă la moarte, și episcopul Aron care salva viața oamenilor, obținând comutarea pedepsei capitale în amenzi ori bătaie. Bunea, *op. cit.* p. 216.

⁶⁷ Iorga, *op. cit.*, I, p. 291.

⁶⁸ *Ibidem*, I, *passim*, cu deosebire p. 284, 287, 290, 294.

avem în vedere întregul complex al mișcărilor religioase din Europa Centrală și de Est de la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu putem să nu fim de acord cu Iorga că „... încă odată românii, împinși de durerile și nădejile lor, serviseră o cauză străină”⁶⁹. Numai că el nu i-a inclus printre „acei care se folosiseră de dâșii” numai pe ruși și sârbi, ci și pe nobilii protestanți (calvini) din Transilvania, cât și pe sașii luterani. Aceștia au avut, fără îndoială, partea lor de contribuție la ascensiunea mișcării. Dar, și de data aceasta, istoricul afirmă despre calvini doar că i-au sprijinit pe țărani „sub mână”⁷⁰, fără să aducă probe.

Cel care a fost, și în această chestiune, de aceeași părere cu Iorga este Bunea. Dar nici el nu aduce argumente ceva mai consistente în sprijinul afirmațiilor sale. Spre exemplu, Bunea crede că îndemnul lui Sofronie către țărani să trăiască în pace cu celelalte confesiuni „... și mai vârtos cu cea reformată, fiind credința lor în esență identică cu a reformatilor, și deosebindu-se numai în ceremonii”⁷¹, ar fi pilda cea mai elocventă a prezenței „mâinilor uncurilor calvini” în mișcare⁷². Oricât de tentantă ar fi ipoteza, argumentul prezentat de Bunea în cazul menționat este, din păcate, mult prea șubred. Îndemnul lui Sofronie citat de Bunea nu a fost formulat în fața țăranilor, ci în fața deputaților guberniului care s-au interesat la Sofronie asupra obiectivelor Sinodului ce urma să se țină, în februarie 1761, la Alba Iulia. În acest context, declarația lui Sofronie își pierde mult din relevanță, fiind evident că aceasta a fost făcută doar pentru liniștirea autorităților.

Totuși, nobilimea protestantă din Transilvania a fost interesată în susținerea pe „sub mână” a mișcării lui Sofronie, asemenea cazului mișcărilor similare din Bihor, ori din Hălmgaiu. Natural, faptele pot fi extrem de greu susținute documentar⁷³, acțiunile fiind consumate în subteran. Există însă unele indicii care ar sugera, totuși, implicarea nobilimii în mișcare. În primul rând, faptul că în faza de început a acesteia, nobilimea nu a luat nici o măsură de împiedicare a manifestărilor țărănești, lăsând-o să crească în voie. Este știut că, altminteri, orice mișcare țărănească era sever urmărită, nu atât de autoritățile statului cât, în primul rând, de cele domeniiale, primele responsabile de păstrarea liniștii în lumea satelor. Acestea apelau urgent la forță dacă considerau că se aduc atingeri — măcar tangențiale — unor drepturi senioriale, dar și obiceiurilor comune.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 291.

⁷⁰ *Ibidem*, I, p. 290.

⁷¹ Bunea, *op. cit.*, p. 195.

⁷² Tot Bunea este acela care susține că nobilimea protestantă a fost cea care i-ar fi convins pe Sofronie că între ortodoxie și protestantism n-ar fi existat diferențe. *Ibidem*, p. 200.

⁷³ Și totuși există unele declarații care relevă mobilul nobiliar. Nobilul reformat Gheorghe Rettegi nota în 1761 în *Memoriile* sale despre problema românească în plină agitație că românii erau de zece ori mai mulți decât ungurii, iar mai nou au și o școală în care 500 de tineri învăță cu sârg limbile română, maghiară, latină și germană; dacă nu ar fi fost distrusă de mișcare ar fi rămas de văzut care nobil reformat ar mai fi de acum încolo promovat în funcții publice. *Ibidem*, p. 201.

Oricare istoric ce a cercetat problematica lumii rurale din secolul al XVIII-lea a întâlnit în arhive cantități uriașe de semnalări ale violenței senioriale pentru motive ridicol de simple. Aceste semnalări sunt atât de numeroase încât, de cele mai multe ori nici nu mai sunt băgate în seamă de cercetători, fiind considerate obișnuite. Ciudat este faptul că, în vara-toamna anului 1759, fierberile țărănești nu au fost blocate de oamenii stăpânilor de pământ, primele măsuri de represiune a acțiunilor țărănești fiind luate de autoritățile statului. De pildă, prima arestare a lui Sofronie o săvârși comitele suprem al comitatului Hunedoara, Ladislau Balog, dar numai la ordinul expres al Guberniului⁷⁴. Până atunci nimeni nu a schițat nici un gest care ar fi putut opri tulburările ce se conturau.

Apoi, semnificativă este și maniera în care diverșii martori ai mișcării, provenind din rândul elitei, reiau în relatările lor „numai părțile de polemică îndreptate împotriva bisericii catolice”⁷⁵. Chiar și Dragomir, care s-a străduit să trateze mișcarea lui Sofronie ca pe o chestiune exclusivă a țăranilor români, a observat că până și funcționarii camerali au luat unele măsuri împotriva mișcării doar când nu au mai avut altă ieșire, numai „să salveze cel puțin aparența că se opun curentului”⁷⁶. Nu este exclus ca absența acestor măsuri să fi fost voită. În orice caz, lipsa eficienței măsurilor de oprire a mișcării, încă în primele sale faze, par să-i fi determinat pe țărani să constate că „A trecut puterea domnilor, acum noi suntem domni”, subliniind prin aceasta mai mult absența unui adversar real, iar nu oarecare doleanțe sociale, după cum am văzut că s-au grăbit să creadă unii istorici.

Nu numai nobilimea nu s-a grăbit să ia, din proprie inițiativă, măsuri eficiente de lichidare a mișcării, ci nici Guberniul. Cel puțin două cazuri sunt, în acest sens, semnificative. În preajma sosirii lui Sofronie la Făgăraș, pentru a recupera biserica-catedrală de aici, Guberniul i-a îndemnat pe localnici să nu i se opună, ci să încerce să-l convingă, cu vorba bună, să renunțe, întrucât ar supăra-o pe Maria Tereza⁷⁷. Soluția propusă de Guberniu suna mai degrabă a invitație la conformism față de Sofronie sugerată locuitorilor din Făgăraș, decât o încercare de a depăși împrejurările grave. Apoi, înaintea deschiderii Sinodului de la Alba Iulia, Guberniul și-a trimis, temător, parlamentarii la Sofronie să vadă ce avea acesta de gând să facă, în timp ce comandantul cetății ținea locul de desfășurare al adunării în bătaia tunurilor⁷⁸!

Faptul pare semnificativ dacă avem în vedere că cele două instituții — Guberniul pe de o parte și armata pe de altă parte — aveau o subordonare separată, fiind dominate de interese diferite: Guberniul a reprezentat sfera de interese a nobilimii din Transilvania, iar armata pe aceea a Curtii imperiale. Explicația comportamentului diferit a celor două instituții față de Sofronie rezidă în această subordonare de interese. Situația de acum s-a repetat și în cazul răscoalei lui Horea,

⁷⁴ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 155.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 161.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁷ Runea, *op. cit.*, p. 196.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 195.

când divergențele dintre Guberniu și armată privind măsurile ce trebuiau luate împotriva tulburărilor țărănești aflate la început, au contribuit la extinderea lor. Nu întâmplător, în anul 1761 rezolvarea problemelor ridicate de mișcarea lui Sofronie în funcționarea — defectuoasă — a instituțiilor administrative și militare locale a fost încredințată, în cele din urmă, unui străin de chestiunile transilvănene: generalului Buccow, numit în acest scop comandant militar al Transilvaniei⁷⁹, iar nu Guberniului care a dovedit, tot timpul, o totală lipsă de voință politică de a pune punct tulburărilor religioase din Transilvania⁸⁰. Iar Buccow a pus capăt mișcării având la dispoziție doar trupele care au fost prezente în principat și în anii trecuți, dar la care Guberniul nu a apelat la începutul tulburărilor, sub pretextul că erau insuficiente!

Mișcarea lui Sofronie n-a avut învingători și învinși; cel puțin nu în sensul obișnuit al termenilor. Nici Curtea imperială și nici reprezentantul ei în Transilvania, generalul Buccow⁸¹, nu s-au grăbit să-și declare succesul, nu au avut sentimentul victoriei⁸². Din contră, atât Curtea imperială cât și Buccow, au fost departe de a considera problema românească din Transilvania ridicată de mișcarea lui Sofronie drept închisă. La 11 aprilie 1762 Maria Tereza l-a însărcinat pe Buccow cu organizarea graniței militare, iar peste mai puțin de o lună, la 7 mai 1762, a fost numit și președinte al Guberniului Transilvaniei, pentru a controla în întregime afacerile principatului⁸³. Ca atare, generalul a trecut imediat la proiectarea reorganizării administrației principatului, în care problemele românești au fost foarte serios discutate⁸⁴.

⁷⁹ Principalul argument al prudenței guberniului a fost lipsa unor trupe militare suficiente. Dar sosirea lui Buccow în Transilvania nu a fost dublată de mișcări de trupe înspre principat, războiul de șapte ani fiind încă în plină desfășurare.

⁸⁰ Buccow a raportat Vienei despre metoda de lucru a Guberniului, spunând că acesta vine doar cu cereri, dar nu duce nimic până la capăt; chiar dacă, în aparență, este de acord cu ceva și ia hotărâri în acest sens, pune atâtea piedici în calea rezolvării încât, de regulă, aceasta se prelungește până când nu mai iese nimic din treabă. Ember Gyözö, *Báró Buccow Erdélyben és az osztrák államtanács 1761–1764*, în *Századok*, 1988, nr. 4, p. 582.

⁸¹ Totuși Buccow a fost felicitat de Maria Tereza pentru succesul operațiunilor sale din Transilvania, dar mai degrabă pentru reușita separării celor două biserici decât pentru că a pus capăt mișcării lui Sofronie. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 261, nota 2.

⁸² Bunea, *op. cit.*, p. 259 susține că Curtea vieneză nu a putut atinge toate scopurile pe care și le fixase, amintind, printre altele, că emigrarea spre cele două țări românești vecine a continuat în același ritm, de dinainte de mișcare, de atunci datând exclamația care a făcut carieră ulterior: *tota Transylvania ad nos venit*. În 1765 guberniul a trebuit să ia măsuri deosebit de dure pentru a pune capăt acestui exod de populație spre Moldova, Țara Românească, dar și spre Rusia co-religionară.

⁸³ Ember, *op. cit.*, p. 579. La 21 martie 1763 misiunea organizării regimentelor de graniță i-a fost retrasă, cu ea fiind însărcinat baronul Siskovics; Buccow a rămas guvernator și comandant militar al Transilvaniei.

⁸⁴ Vezi discuția pe baza actelor Consiliului de Stat (a cărui arhivă a ars în cursul celui de-al doilea război mondial) la Ember, *op. cit.*, *passim*. Prima reformă preconizată de Buccow și aprobată în principiu de Consiliul de Stat a fost cea a toleranței religioase, privită ca un rău necesar, dar care ar fi contribuit la câștigarea încrederii poporului. *Ibidem*, p. 589.

Nici țăranii români nu s-au simțit, și nici nu s-au considerat învinși. Adepții din Transilvania ai lui Sofronie au continuat lupta, începută încă de Visarion și reluată de Sofronie, consolidând o opoziție românească transilvăneană specifică, ce nu va dispărea niciodată cu totul. Iar elita principatului a trebuit să ia act de existența, de acum încolo legală, a două ierarhii eclesiastice românești, ca expresie instituționalizată a celor două mari comunități confesionale ale românilor din Transilvania.

Mișcarea lui Sofronie a impus în istoria mișcărilor țăărănești din Transilvania câteva practici care au devenit, cu timpul, specifice, cu precădere pentru secolul al XVIII-lea. În primul rând au impus Munții Apuseni — cu deosebire domeniul erarial al Zlatnei — ca loc tradițional de izbucnire și desfășurare a mai tuturor mișcărilor țăărănești. În al doilea rând, liderii mișcărilor țăărănești au recurs, repetat, la agitarea maselor țăărănești cu ajutorul unor acte imperiale, susținând că ar conține imputernicirea suveranului pentru acțiunile preconizate. Primul care a recurs la această metodă de „legalizare” a acțiunii țăărănești a fost preotul Ioan din Aciliu⁸⁵, care a vestit că fiecare sat își poate alege preoți noi „din grația Maiestății sale regina”. Iar pentru a da greutate spuselor sale, a fluturat o diplomă prevăzută cu un sigiliu⁸⁶. Același procedeu îl întâlnim și la Sofronie, ca și la Horea, care au recurs și ei la metoda inițiată cu succes de popa Ioan. În fine, în al treilea rând, recursul la alteritatea religioasă⁸⁷ și orientarea intenționată a resentimentelor populare spre „străini” („nemți” la Sofronie și la unii din precursorii săi, „unguri” la Horea), dezvăluie similaritatea mecanismelor mentale care au acționat la țăranii români din secolul al XVIII-lea implicați în mișcările menționate, cu a celor de aiurea.

Mișcarea lui Sofronie a avut și niște prelungiri, încercând să facă deschideri, atât pe teritoriul clasic al principatului Transilvaniei, cât și în exteriorul ei, mai ales spre vest. În primăvara anului 1761, preotul greco-catolic din Gheorgheni, din scaunul Ciuc, semnală în scris conducerii scaunului că anumiți „răufăcători” s-au infiltrat între credincioșii săi, îndemnându-i la neascultare⁸⁸. Agenții de influență ai lui Sofronie au ajuns și în ținuturile nordice ale *Partiumului*, aflate sub autoritatea Episcopiei greco-catolice de la Mukacevo, în comitatele Satu Mare, Solnocul de Mijloc și Maramureș. N-a fost greu să-i lămuirească pe țărani că legea grecească pe care o practicau nu era „vechea lor lege grecească”⁸⁹. La Santău au participat, în 1760, la o adunare care a dezbătut chestiuni religioase, 300 de reprezentanți din 34 de sate, în fața cărora a fost citită o scrisoare a lui Sofronie, care a început cu mulțumiri adresate Mariei Tereza pentru libertatea de a alege între

⁸⁵ Bunea, *op. cit.*, p. 135—143; Dragomir, *op. cit.*, II, p. 93—106.

⁸⁶ Bunea susține că și-a fabricat-o singur, la Karlowitz. Bunea, *op. cit.*, p. 136.

⁸⁷ Delumeau, Jean, *Frica în Occident (secolele XIX—XVIII)*. O cetate asediată, București, 1986, II, p. 137, vorbește chiar de un „rasism religios”.

⁸⁸ V. Király István, *Társadalmi harcok Csikszékben a határőrezredek szervesének korában*, în *Századok*, 1992, nr. 3—4, p. 413. Autorul pune semnalarea în legătură cu mișcarea lui Sofronie, deși menționează că în anul precedent oficialii scaunului au semnalat că în pădurile Ciucului se ascundeau numeroși țărani români fugiți de acasă din cauza contribuțiilor sau a serviciilor domeniiale. *Ibidem*.

⁸⁹ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 206—207.

preoții uniți și neuniți. La adunare participanții au susținut că nu au știut că au practicat o „lege rea“. Tot acolo, locuitorii din Craidorolț s-au obligat să păstreze vechea religie sub sancțiunea unei amenzi de 500 de florini, aceeași amendă pe care am mai întâlnit-o și altă dată, în cursul mișcărilor religioase din Bihor din anii 1753—1758. Adunări asemănătoare s-au mai ținut, în primăvara anului 1760, la Corni, Gherdani, Craidorolț și Budești⁹⁰, ultima în comitatul Maramureș.

Proporțiile răsturnărilor raporturilor confesionale românești din ținuturile nordice al Partiumului au fost imense. Conteul Károlyi, comitele suprem al Sătmarului, raporta la 2 aprilie 1761 că preoții greco-catolici au fost izgoșiți din patru sate; în localitățile în care au ajuns scrisorile lui Sofronie, credincioșii români au declarat că aderă la vechea religie grecească, în temeiul privilegiilor acordate de Maria Tereza. Ba chiar fac referiri la autoritatea unor domnitori străini⁹¹. Congregația nobiliară a comitatului Satu Mare semnala, la 4 aprilie 1761, că țărani români se duceau în afara comitatului, la amăgitorii cărora le dădeau bani pentru colecte, deși erau foarte săraci; răspundeau temerar și violent oricăror solicitări ale funcționarilor comitatului și neglijau lucrul câmpului. Raportul congregației sătmărene sublinia, cu uimire, sentimentul de securitate de care erau pătrunși țărani români, convinși că erau scutiți de răspundere pentru actele lor, fiind asigurați de instigatori că nu aveau să se teamă de nimeni⁹².

Vizita canonică a episcopului din Mukacevo, Manuil Olsavszki, efectuată în mai 1761 în comitatele nordice ale Partiumului a mai liniștit spiritele, dar efectele cele mai sigure de oprire a tulburărilor le-au avut arestările preoților „sfințiți aiurea“⁹³. Noua vizită făcută de Olsavszki în august-septembrie 1761, când a străbătut — sat cu sat — comitatul Satu Mare, a fost urmată de revenirea tuturor locuitorilor sub ascultarea sa, cu excepția celor din Tiream. Cu acel prilej credincioșii au admis că au fost amăgiți de Sofronie⁹⁴, gestul lor fiind cel mai elocvent argument că tulburările religioase din aceste părți s-au făcut în urma propagandei trimișilor acestuia, bazată, în primul rând, pe informarea mediului țărănesc despre posibilitățile deschise de decretul de toleranță religioasă din 1759 al Mariei Tereza. Însă tribulațiile confesionale ale acestora nu pot dovedi altceva decât slăbiciunea extremă a sentimentului religios din mediul țărănesc transilvănean, aflat la discreția unei elite clericale ce nu își găsise încă definitiv o identitate confesională precisă.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 207.

⁹¹ *Ibidem*, p. 208. Sugerează, prin apelul la „vechimea credinței lor“ la țarina Elisabeta.

⁹² *Ibidem*, p. 209.

⁹³ Expresia îi aparține lui Olsavszki în scrisoarea din 24 octombrie 1761 către vicarul său maramureșan în anexele la vol. II al lucrării citate a lui Dragomir, p. 38.

⁹⁴ Dragomir, *op. cit.*, II, p. 214.

INSTRUCȚIA PREOȚILOR GRECO-CATOLICI DIN EPISCOPIA DE ORADEA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

de

IUDITA CALUȘER

În politica de atragere a populației românești la cultul greco-catolic, casa imperială austriacă și biserica romano-catolică, a avut în vedere pe lângă oferirea de concesiuni social-politice și necesitatea ridicării nivelului spiritual-cultural al preoțimii, în primul rând, ca prin ei să se propage apoi lumina cunoașterii și în rândul credincioșilor.

În vestitul său „Einrichtungswerk“ (Concept de organizare a regatului Ungariei)¹, cardinalul Leopold Kollonich stipula unele orientări de principiu și în domeniul vieții religioase, pe care le va dezvolta și detalia într-un memoriu de amplasare, adresat în anul 1701, Congregației De Propaganda Fide de la Roma, în care făcea legătura între „extraordinara neștiință“ a preoților și „nestatornicia“ ortodocșilor din Ungaria, pe care el se străduia să-i atragă la biserica greco-catolică, la „adevărată credință“ cum o numea acesta.² Era evident faptul că atât timp cât clerul și poporul ortodox rămânea sub un anumit nivel cultural, propaganda unionistă își găsea mai greu un areal de extindere și dezvoltare.

Inițierea și instruirea preoților a stat în atenția bisericii romano-catolice din imperiu, care deținea instituții special constituite (unele datând din secolul al XVI-lea) în care învățau viitorii îndrumători spirituali ai enoriașilor, totodată clerul tânăr având acces la studii superioare în seminariile și universitățile din Europa unde își desăvârșeau pregătirea.³ Trebuie menționat faptul că de la început promotorii actului unirii bisericești, s-au străduit să-i instruiască pe adepți nu numai în pietate (în credință) ceea ce presupunea o cunoaștere adecvată a ritului, cărți-

¹ Hodinka Antal, *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, vol. I, Ungvár, 1911, p. 292—296; Varga J. János, *Kollonich Lipót és az Einrichtungswerk*, în *Századok*, nr. 5—6, 1991, p. 449—489.

² Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 85, nota 61. Memoriul se intitula „*Libellus supplex Cardinalis a Kollonich Congregationi de Propaganda Fide oblatus*“, 17 decembrie 1701.

³ Molnár Aladár, *A közoktatás története Magyarországon a XVIII században*, vol. I, Budapesta, 1881, p. 195—209; Mihályfi Akos, *A papnevelés története és elmélete*, vol. I, Budapesta, 1896, p. 182—204. În 1567 funcționa deja Seminarul din Trnava, întemeiat de primatul Ungariei, Nicolaus Olahus, la Roma, se constituise în 1579 Colegiul maghiar, transformat apoi în Colegiul germano-ungar (1580), la Viena funcționa din 1623 Institutul Pázmány, la Cașovia, Seminarul Kizdi din 1659 iar la Budapesta începând cu anul 1687. La toate aceste institute teologice au avut acces și tineri din dieceza catolică de Oradea.

lor bisericești, ci și *in litteris* (în cultură) pentru care erau însă necesare școli și seminarii proprii.⁴

La puțin timp după acceptarea unirii, episcopul transilvănean, Atanasie Anghel, care primise jurisdicție și asupra „părților anexe”, implicit a Bihorului, cere în sinodul diecezan de la Alba Iulia, din anul 1702, ca un număr de cinci tineri români să fie educați în seminariile catolice din Roma, Viena, Trnava și Agria, cerere căreia i se va da curs.⁵

Considerând însă că numărul clericilor greco-catolici acceptați la diverse seminarii catolice este relativ mic, cardinalul Leopold Kollonics obține aprobarea împăratului pentru constituirea unui seminar special pentru uniți, la Trnava (Nagyszombat).⁶ Seminarul fondat pentru clerici ruteni, români, sârbi și alte națiuni unite, se va deschide în anul 1714, purtând numele „Sf. Adalbert” și asigurând educarea a 12 tineri.⁷

În dieceza romano-catolică de Oradea, un promotor al mișcării de unire a fost episcopul Nicolae Csaky care a înțeles că șansele acestui cult constă în constituirea unui cler educat, disciplinat și bine organizat. Pentru realizarea acestui deziderat, solicită imediat după ocuparea scaunului episcopal (1738), acordarea de 4 locuri pentru tineri români la colegiul de Propaganda Fide de la Roma; va obține doar 2 locuri, ceea ce constituia însă un real succes.⁸

Comisiile imperiale de anchetă care au activat în Bihor în anii 1727 și 1754—1759, pentru a aplană neînțelegerile ivite între ortodocși și uniți, au scos în evidență că preoțimea satelor trăia într-o ignoranță și promiscuitate greu de imaginat.⁹ Numărul mare al preoților care și-au cumpărat parohiile cu bani și alte daruri, sau i-au moștenit de la părinți deținând doar vagi cunoștințe religioase, analfabeți, bigami, îndreptățeste preocupările ierarhilor bisericii unite de a constitui cât mai grabnic școli și seminarii în care aceștia să-și însușească ritul și disciplina canonică specifică.

Primul episcop sufragane al diecezei de Oradea, Meletie Kovacs (1748—1775), va întocmi deja în 1756 un raport către comisia de anchetă care activa în Bihor, care urma să fie înaintat împăratului, în care arăta necesitatea constituirii unui *seminar mic*, în care să fie primiți cel puțin

⁴ Nilles N., *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, vol. I., p. 368, în subcapitolul „De re scholastica”

⁵ *Ibidem*, p. 362—369.

⁶ Pentru ridicarea seminarului greco-catolic, cardinalul a obținut bunurile testate de episcopul Franciscus Jany de la Sirmium în valoare de 18 000 forinți la care a adăugat din veniturile sale 2 000 de forinți. În scrisoarea fundațională din 22 februarie 1704 prevedea ca seminarul să fie condus de iezuiți iar liturghia să se desfășoare conform ritului oriental. Apud Nilles *op. cit.*, p. 29—32; Mihályfi Akos, *op. cit.*, p. 239—240.

⁷ Petru Tâmaian, *Istoria seminarului și a educației clerului diecezei române unite de Oradea*, Oradea 1930, p. 79.

⁸ Abia în anul 1747 sunt consemnați la Roma primii clerici români din dieceza de Oradea în persoana lui Toma Popovici și Teodor Bulya care se pare că nu au reușit să-și termine studiile. Apud Iacob Radu, *Foștii elevi români — uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, p. 12; Iacob Radu, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari, 1777—1927*, Oradea, 1932, p. 19.

⁹ Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700—1750*, Caransebeș, 1913, p. 1—74.

24 de fii de preoți și a unui *seminar mare*, propriu-zis pentru 12 clerici.¹⁰ Deoarece solicitarea sa nu primește aviz favorabil, revine în anul 1758 cu o nouă cerere, care cu ajutorul părintelui iezuit Ignatiu Kampmiller este înmănată împărătesei Maria Tereza, dar problema rămâne pe mai departe nerezolvată, datorită probabil și faptului că la data respectivă, funcționa deja la Oradea seminarul latin (deschis în anul 1740/41) conceput din start pentru a servi educării tinerilor romano și greco-catolici.¹¹ Episcopul Meletie Kovacs recunoaște faptul că a fost nevoit să accepte în unele parohii, preoți mai puțin pregătiți, dar deosebit de atașați cauzei unirii care au desfășurat o remarcabilă activitate în acest sens, dorind însă ca pe viitor parohiile vacante să fie ocupate de preoți crescuți și educați în mod corespunzător în seminarii. Primele realizări în acest sens se remarcă în schematismul din anul 1765, care consemnează 93 de parohii greco-catolice cu 110 preoți din care 7 aveau studii filozofice și teologice efectuate la Cașovia, Roma, Trnava și Oradea.¹² Deși numărul preoților cu studii pare mic era totuși un început pe drumul deschis ridicării spirituale al acestora.

Necesitatea educării corespunzătoare a clerului unit, devine o problemă importantă mai ales după recunoașterea în 1777 a Episcopiei greco-catolice de Oradea, de sine stătătoare, când noua dieceză trebuie să facă față puternicelor presiuni ale ortodocșilor dar și să demonstreze latinilor capacitatea de organizare și de existență corespunzătoare și fără tutela și coordonarea acestora.

În sistemul organizatoric al învățământului clerical din imperiu erau fixate niște canoane clare încă de la Conciliul de la Trident¹³ care s-au aplicat până la reformele impuse de Iosif al II-lea, care în 1784 va desființa seminariile diecezane și va organiza 10 seminarii generale.¹⁴ Această încercare de centralizare va rezista doar până la moartea im-

¹⁰ Ioan Ardelean, *Istoria diecezei române greco-catolice a Oradiei Mari, Blaj, 1888*, p. 106—109; Iacob Radu, *Istoria*, p. 37—38.

¹¹ Bunyitay Vincze, Málnási Ödön, *A Váradi püspökök a száműzetés s az ujravalapítás korában (1566—1780)*, Debretin 1935, p. 263—264, 325—328.

¹² Arhivele Statului Oradea (în continuare A.S.O.) fond *Episcopia romano-catolică de Oradea (în continuare E.R.C.O.)*, *Acte ecleziastice, Religionaria*, dos. 22, f. 247 v-258. Schematismul menționează pe următorii preoți cu studii efectuate la diverse seminarii: *Demetriu Papolczi*, preot în Beiuș cu filozofia la Cașovia și teologia la Oradea, *Grigore Csillagházi*, preot în Beliu a început filozofia la Cașovia, a absolvit teologia la Oradea, *Teodor Bullya* preot în Popești cu studii începute la Roma, *Moise Stojanovics*, preot rutean în Leta Mare cu 2 ani de studiu a teologiei morale la Oradea, *Ioan Simon*, paroh în Oradea și vicearhidiacon al districtului Giriș cu teologia terminată la Cașovia, *Clemens Preluca* preot în Oradea cu filozofia la Cașovia și teologia la Oradea, *Petru Ghergelfi* preot în Oradea director al școlilor cu studii făcute la Cluj, Vesprem, Pécs, Trnava și Oradea (4 ani).

¹³ La Conciliul de la Trident (15 iulie 1563) s-a prevăzut necesitatea constituirii de seminarii în fiecare dieceză, aflate sub conducerea nemijlocită a episcopilor. În seminarii educația se făcea total separat de tinerii care urmau o carieră laică și erau acceptați în principiu tineri săraci care ofereau certitudine că se vor dedica unei cariere teologice, dar și dintre cei cu posibilități materiale, aceștia urmând să achite o taxă. Apud Mihálfi Ákos, *op. cit.*, p. 123—130.

¹⁴ Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 63. Seminariile generale au funcționat la Viena, Innsbruck, Gratz, Olmütz, Freiburg, Lemberg (două, unul pentru latini celălalt pentru greco-catolici) Bratislava, Agria, Zagreb — în 1786 ultimele două sunt unite și se mută la Pesta.

păratului (1790) când Leopold al II-lea reia vechea organizare și constituie seminarii și în diecezele care până la data respectivă nu aveau.¹⁵

Profitând de această conjunctură favorabilă, episcopul greco-catolic de Oradea, Ignatie Dărăbant, în consens cu episcopii de același rit din Muncaci (Andrei Bacsinsky) și Crusovač (Iosafat Bastasich) în anul 1791 înaintează împăratului un memoriu în care solicită aprobare pentru organizarea de seminarii proprii, de rit grecesc în fiecare dieceză. Având experiența Blajului, unde funcționa un seminar din anul 1754,¹⁶ episcopul orădean va insista mult atât la Buda cât și la Viena, până la obținerea aprobării în 30 ianuarie 1792, de organizare la Oradea a unui seminar pentru români.¹⁷ Trebuie menționat faptul că existau 2 tipuri de seminarii — *minus*, adică mici, domestice, care erau un fel de cămine internat pentru cazarea tinerilor și educarea liturgică a clerului unit și seminarii teologice propriu-zise — *maius*, care ofereau pregătire superioară clericilor. Seminarul „Leopoldin” din Oradea făcea parte din prima categorie, stipulându-se în diploma fundațională recomandarea ca tinerii care studiază teologia să urmeze aceste cursuri în seminarul de rit latin din localitate.¹⁸ Această prevedere l-a nemulțumit pe Ignatie Dărăbant, care în decembrie 1792, deci la puțin timp de la inaugurare (29 octombrie 1792) face o nouă încercare de a obține un seminar teologic diecezan propriu-zis, dar de această dată se izbește de obtuzitatea unor capitulari locali, nereușind înaintarea „in corpore” a unei cereri către împărat.¹⁹ Nerenunțând la ideea ridicării unui seminar pentru români, separat de latini, în 1799 solicită din nou împărăției aprobarea pentru deschiderea unei asemenea școli la Beiuș, proiect care însă nu se va putea realiza datorită târăgănării obținerii de fonduri necesare pentru o asemenea întreprindere.²⁰ Seminarul unit din Oradea avea un caracter mixt, în el fiind crescuți atât clerici cât și mireni, tinerii mai dotați și cu aptitudini în domeniu deveneau preoți, ceilalți dascăli în școlile diecezei. În acceptarea în seminar aveau întietate fii de preoți săraci, orfanii de preoți, copii învățătorilor din dieceză și din comitatele limitrofe care erau acceptați în mod gratuit, constituind categoria „alumnilor”, dar erau primiți și tineri cu stare care plăteau o taxă, ei fiind „convictorii”. Seminarul avea o deschidere ecumenică largă, aici fiind primiți atât tineri de religie greco-catolică cât și ortodocși, dar au fost cazuri când au fost

¹⁵ Karácsonyi János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től — 1900-ig*, Oradea, 1906, p. 294—296, 298. Până în anul 1814 se organizează noi seminarii teologice la Székesfehérvár, Satu Mare, Cașovia, Cenad, Besztercebánya, Diakovár, și Rozsnyó.

¹⁶ N. Brânzeu, *Școalele din Blaj*, Sibiu, 1898; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 173—197; Iacob Mărza, *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 47—58.

¹⁷ Ioan Georgescu, *Istoria seminarului din Oradea*, București, 1923, p. 12—13; Iacob Radu, *Istoria*, p. 81; Ioan Georgescu, *Seminarul din Oradea pe timpul întemeietorului Ignatie Darabant*, în „Cultura creștină” Blaj, an IX, nr. 3 martie 1920, p. 101—109.

¹⁸ *Schematismus historicus Venerabilis Cleri Dioecesis M. Varadiensis gr. rit. cat. pro Anno jubilaris 1900*, p. 54—60; Ioan Georgescu, *Istoria* p. 83—89; Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 5—10.

¹⁹ Ioan Ardelean, *Istoria*, p. 56—61.

²⁰ Iacob Radu, *Istoria*, p. 82.

acceptați romano-catolici, reformați și chiar evrei, bineînțeles în schimbul achitării taxelor fixate.²¹

Un rol esențial l-a jucat seminarul orădean în educarea clerului într-o viață riguroasă, ordonată și disciplinată, dar mai ales în însușirea canoanelor bisericii greco-catolice, în limba română. Învățarea ritului, ceremoniilor și cântului specific acestui cult, completau studiile efectuate la școlile catolice, oferind posibilitatea practicării corecte în limba națională, a chemării preoțești. De altfel, tinerii seminariști, în timpul vacanțelor, erau obligați să efectueze o perioadă de practică pe lângă parohii greco-catolice cu experiență, pentru a se familiariza atât cu limba cât și cu tipicul bisericesc.²² Pentru a compensa faptul că tinerii români din seminar frecventau școli unde limba de predare era în general latina și maghiara, prin regulament se impune ca limba de conversație în seminar să fie cea română, existând și un profesor care-i învăța pe tineri să scrie și să citească în limba maternă.²³

Datorită greutăților organizatorice inerente oricărui început, în primul an de funcționare a seminarului 1792/3, sunt acceptați doar 16 tineri, numărul acestora însă va crește pe parcursul anilor, variind între 26 și 77, cei mai mulți clerici fiind acceptați în anul școlar 1910/11 când numărul lor atinge cifra de 96.²⁴ Aceste fluctuații au motivație dublă, în primul rând capacitatea de primire a primului edificiu în care a funcționat seminarul orădean era limitat²⁵, iar altă cauză ar fi necesarul de preoți de care avea nevoie dieceza în diferite momente ale evoluției sale, în funcție și de numărul parohiilor existente.

Deși necesitatea ridicării unor seminarii teologice era evidentă, a existat reticență din partea autorităților de a aproba constituirea lor, astfel în diecezele greco-catolice de Oradea, Crusovač și Lugoj încă la începutul secolului XX ele nu existau. La Oradea, Academia teologică se va forma abia în anul 1912, în urma unui conflict iscat între clericii români și maghiari care frecventau seminarul teologic romano-catolic din localitate, în urma căreia 14 seminariști români sunt eliminați și părăsesc instituția.²⁶ Aprobarea de principiu a Ministerului Instrucțiunii Publice a existat din anul 1912, când s-a început și edificarea noului corp de clădire din spatele seminarului, care se va da în folosință în 1914 și definitiv în 1924.²⁷

Seminarul „mic” din Oradea deși nu a fost o teologie propriu-zisă. a avut un rol esențial în formarea clerului tânăr, educat, cu cunoștințe dogmatice pe care apoi le-a putut împărtăși enoriașilor din întreaga zonă de vest a țării în limba română, câștigând astfel noi adepți pentru cultul greco-catolic. Seminarul a ridicat pe mulți țărani din condiția umilă

²¹ Ioan Georgescu, *Istoria*, p. 19—20, 34; Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 17, 19.

²² Ioan Georgescu, *Istoria*, p. 14, 35; Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 86.

²³ *Ibidem*, p. 24, 31.

²⁴ Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 62.

²⁵ Ioan Georgescu, *Istoria*, p. 9—12; Petru Tămaian, *op. cit.*, p. 10—12. În 1792 seminarul și-a început activitatea într-o fostă clădire a călugărilor iezuiți, în 1846 s-a construit un edificiu corespunzător, iar în 1914 se începe ridicarea unei noi aripi dedicate Academiei teologice.

²⁶ A.S.O., *Episcopia greco-catolică Oradea* (în continuare E.G.C.O.) dos. 578, f. 137; P. Tămaian *op. cit.*, p. 94—97.

²⁷ A.S.O., fond, E.G.C.O., dos. 578 — f. 40, 232, 233.

de iobag și a oferit posibilitatea de a se cultiva unui număr mare de tineri proveniți din familii care nu ar fi avut altfel mijloacele necesare ca să le ofere educație și instrucție. Pe parcursul anilor tinereii semina-riști au dovedit capacități intelectuale deosebite, fie că s-au dedicat vieții ecleziastice sau laice, din rândul lor ridicându-se un mitropolit, patru episcopi, un număr însemnat de canonici, sute de profesori și învățători, avocați, funcționari ai domeniului public etc.²⁸

Pentru acumularea cunoștințelor teologice de cel mai înalt nivel, tinereii clerici români de dieceza de Oradea, au avut posibilitatea, datorită numeroaselor fundații special făcute în acest scop, să urmeze cursurile școlilor teologice de tradiție din întreaga Europă. Un număr mare de tineri s-au format pe plan local, la *Seminarul teologic romano-catolic din Oradea* ale cărei baze au fost puse de episcopul Emeric Csaky (1702—1732) și definitivare de fratele acestuia Nicolae, în 1740/41.²⁹ Seminarul avea inițial loc pentru 12 clerici și era conceput pentru a fi frecventat de tinerii aparținători ambelor rituri catolice. Numărul greco-catolicilor a variat între 1 și 4, în perioada de început, până în anul 1823, când se anexează la dieceza Oradea 72 de parohii românești aflate inițial sub jurisdicția diecezei greco-catolice de Muncaci și când necesarul de preoți pregătiți crește brusc.³⁰ Astfel, statisticile arată că după această dată, numărul tinerilor uniți din seminar a variat între 10 și 17, fiind evident faptul că, față de celelalte seminarii, era preferat cel orădean, datorită și amplasării sale convenabile.³¹ De la început, această instituție, ce a beneficiat de cadre erudite, aparținătoare ordinului călugăresc al Paulinilor, a fost dotată cu o tipografie proprie care a editat cărți teologice, dar și cu o bibliotecă în care se regăseau cei mai importanți autori din epocă, atât din domeniul clerical cât și laic. În perioada 1784—1790 seminarul latin își încetează activitatea, ca urmare a unei dispoziții imperiale, dar își reia cursurile imediat ce împrejurările îi permit, într-o clădire nouă, adecvată și bine dotată.³² Statisticile denotă faptul că tinerii români proveneau în general din familii de nobili, coloni și oameni liberi, ori erau descendenți ai unor familii de preoți și învățători, în general din comitatele Bihor, Satu Mare, Sălaj, Arad și în cazuri mai rare din zone mai îndepărtate, dar, la începutul secolului al XX-lea, sunt menționați câțiva din Craiova, București, Ploiești, probabil trimiși aici și pentru a-și însuși și perfecționa cunoștințele de limbă latină.³³

Unul din seminariile cele mai importante pentru uniți, în care clericii din dieceza de Oradea au avut reprezentanți din momentul constituirii sale și care a dat generații de prelați de excepție, a fost *Seminarul „Sf. Barbara” din Viena*, fondat de Maria Tereza în anul 1775,

²⁸ Despre personalitățile care au frecventat Seminarul „Leopoldin” din Oradea și alte seminarii teologice și evoluția lor ulterioară voi prezenta câte un scurt medallion biografic la sfârșitul lucrării.

²⁹ Mihályfi Akos, *op. cit.*, p. 229—230; Bunyitai V., Málnási Ö., *op. cit.*, p. 263.

³⁰ Petre Dejeu, *Instituțiunile culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1937, p. 162—164; P. Tâmaian, *op. cit.*, p. 67, 84—90.

³¹ A.S.O., fond E.R.C.O., *Acte ecleziastice, Litteraria*, dos. 249—250.

³² *Ibidem*, dos. 228, f. 47—52.

³³ *Idem*, dos. 226, f. 109—112, 235—240; dos. 229, f. 8—11, 216, 219; dos. 231, f. 3—11; dos. 232, f. 321—326; fond E.G.C.O., dos. 591, f. 37.

special pentru tinerii greco-catolici din Austria, dar la care aveau acces și tineri din celelalte dieceze.³⁴ Seminarul a funcționat cu o întrerupere între anii 1784—1790, când alumnii au fost transferați la Agria și Lemberg (Lwow), până în anul 1873, când Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Ungariei, dispune mutarea clericilor greco-catolici din diecezele din Ungaria, la Seminarul central din Budapesta.³⁵

În întreaga perioadă de funcționare, din dieceza de Oradea au frecventat anual cursurile un număr variabil de tineri (între 3 și 6),³⁶ dar cu o capacitate intelectuală deosebită, care i-a propulsat în cele mai înalte funcții. Astfel, dintre foștii cursanți ai seminarului vienez se recrutează un mitropolit, 5 episcopi ai diecezei de Oradea și câte un episcop a diezelor greco-catolice de Gherla, Lugoj, Muncaci, canonici, profesori, directori de școli cu renume.³⁶ Învățământul practicat la „Barbareum“, nivelul de pregătire al profesorilor, dar și dotarea seminarului, erau renumite în epocă. De la început au existat preocupări pentru amenajarea unei biblioteci proprii, catalogate după principii alfabetic, în care și-au găsit loc, alături de cărți teologice, lexicoane, dicționare, manuale, atlase, tipărite la Viena, Trnavia, Veneția, Nürnberg, în limbile latină, ebraică, greacă, germană etc.³⁷ La rândul lor, clericii români își vor organiza, în 1853, o bibliotecă publică formată în majoritate din cărți donate de ei, în care o pondere însemnată o aveau cărțile și publicațiile românești, tot ei redactând și o revistă literară „Armonia“, condusă de George Marchiș. Dar cea mai importantă realizare se poate cataloga, înființarea în 1861 a „Societății bisericești-literare“ care-și propunea în statutele de funcționare să traducă opere însemnate din literatura bisericească universală, să editeze cărți eclesiastice și literare originale, să-și prezinte în public lucrările proprii și să îmbogățească fondul de carte al bibliotecii.³⁸ Un conducător zelos al societății a fost bihoreanul Iustin Popfui, iar între reușitele activității societății se poate enumera traducerea și tipărirea în limba română a lucrării cardinalului Nic. Wisseman „Fabiola“ și a „Catehismului“ lui Deharbes, precum și a unor opere originale (24 de bro-

³⁴ A.S.O., fond E.R.C.O., *Acte eclesiastice, Fundationalia ecclesiastica*, dos. 388. Mihályfi Akos, *op. cit.*, p. 239—240; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 73—75. Locurile erau astfel repartizate: din dieceza Muncaci — 9 clerici, din Oradea — 6, din Făgăraș — 9 și din Crișevăț — 2.

³⁵ Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740—80) a împăraților Iosif al II-lea (1780—90) și Leopold al II-lea (1790—92)*, Oradea 1994, p. 168—174, 187—207; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 74.

³⁶ I. M. Mălinaș, *op. cit.*, p. 172—173; P. Tămaian, p. 73—74; A.S.O., fond E.G.C.O., dos. 593, f. 44—45; vom numi doar pe mitropolitul Ioan Vancea, pe episcopii de Oradea: Samuil Vulcan, Vasile Erdelyi, Iosif Pop Szilaghi, Ioan Olteanu, Mihai Pavel (va absolvi la Ungvar), Alexandru Dobra (episcop de Lugoj), Ioan Alexi (episcop de Gherla), Alexa Pocsay (episcop de Muncaci).

³⁷ A.S.O., fond E.G.C.O., dos. 592, f. 32—39, 144—145. S-a păstrat catalogul cărților în număr de 33 de titluri, din anul 1783, când prefect al studiilor la seminar era Iacob Aaron, primul canonic și prepozit al Capitlului greco-catolic de Oradea.

³⁸ Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 135—139; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 74; Iacob Radu, *Istoria*, p. 150; Eugen Micu, *Din activitatea amicilor români din Viena, Vestitorul*, Organ al Eparhiei române unite de Oradea Mare, Oradea, 1931, an VII, nr. 19—20, p. 5—6; 1932, an VIII nr. 9, p. 8—9, nr. 20, p. 7—8, nr. 21, p. 7—8.

suri) în limba română, dedicate arhieriei orădeni, cu diverse ocazii onomastice.³⁹

O încercare similară de organizare a unei societăți literare a clericilor români, s-a înregistrat la Seminarul teologic din Pesta, dar ea a funcționat în mod clandestin și pentru o perioadă scurtă, reușindu-se doar constituirea unei biblioteci adecvate.⁴⁰

Se impune a se menționa că la Viena a funcționat, începând cu anul 1816, și un Institut teologic de rang superior „Augustineum” care pregătea profesori de teologie și conducători de seminarii, unde au avut acces și clerici din dieceza orădeană.⁴¹

În afară de Seminarul „Sf. Barbara”, greco-catolicii mai dispuneau de un *Seminar la Lemberg* (Lwow) înființat în 1665, special pentru ruteni, dar care va primi în rândurile sale și români, aici definitivându-și studiile 3 tineri valoroși din dieceza de Oradea.⁴²

Din anul 1778 dieceza greco-catolică a Muncaciului va beneficia și de *Seminarul rutean din Ungvar*, unde după cedarea celor 72 de parohii diezei de Oradea, vor fi primiți spre educare, începând cu anul 1825, și câte 6—8 clerici români ai acestei diezeze.⁴³

Dar seminariile cu cea mai mare prestanță care funcționau în Europa și unde selectarea tinerilor era deosebit de riguroasă pe baza unor aptitudini și capacități superioare erau *Colegiul Urban* de pe lângă Congregația de Propaganda Fide și *Colegiul grec și rutean „Sf. Atanasie” de la Roma*. Am menționat trimiterea celor 2 clerici din dieceza de Oradea în anul 1747 la Colegiul Propagandei și insuccesul acestora, ceea ce se pare va determina ca episcopii să nu-și mai asume răspunderea pentru selectarea și trimiterea clericilor la acest institut. În 1779, împăratul sistează toate bursele românești pentru Roma și în 1781, printr-un decret, s-a interzis trimiterea tinerilor la studii în acest oraș, lege pe care Iosif al II-lea a generalizat-o pentru toate diezezele din imperiul austriac, indiferent de rit. Pentru cei care și-au început studiile înainte de acest an, s-a creat un seminar la Pavia.⁴⁴

Colegiul grec „Sf. Atanasie” a fost întemeiat în anul 1577, dar în 1798 se închide și își va relua activitatea din nou începând cu anul 1847, când numărul rutenilor va deveni dominant, schimbând și denumirea colegiului în „Greco-rutean”. După restaurarea Mitropoliei greco-catolice din Transilvania, în 1853, papa Pius al IX-lea va oferi 4 locuri gratuite pentru românii uniți din Transilvania. Până în

³⁹ Vasile Vartolomei, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁰ P. Tămaian, *op. cit.*, p. 78.

⁴¹ P. Tămaian, *op. cit.*, p. 74—75; Mihály Akos, *op. cit.*, p. 486, 489. Sunt cunoscuți patru clerici din dieceza cu studiile terminate la acest institut: Ilie Stan, canonic la Oradea, Nicolae Fluieraș profesor la Academia teologică din Oradea, Ioan Georgescu, profesor și istoriograf, Valeriu Traian Frențiu, episcop al diezei de Oradea.

⁴² P. Tămaian, *op. cit.*, p. 75. Este vorba de canonicii Simeon Bran, Nicolae Vitez și Ioan Corneli ultimul inspector școlar și organizator al învățământului românesc din dieceza de Oradea.

⁴³ *Ibidem*, p. 83; A.S.O. fond E.G.C.O., dos. 590, f. 256.

⁴⁴ Iacob Radu, *Foștii elevi*, p. 17; Mihály Akos, *op. cit.*, p. 284—291. La Roma funcționau în paralel Universitatea Gregoriană, Colegiul Urban de pe lângă Congregația de Propaganda Fide, Colegiul germano-ungar și Colegiul grec „Sf. Atanasie”.

anul 1897, când Papa Leo al XIII-lea readuce colegiul la destinația sa originală, de a forma doar preoți de ritul grec curat, pentru ruteni deschizând un colegiu separat, iar pe români îi trece în Colegiul Propagandei, aici educându-se și 9 tineri din dieceza de Oradea.⁴⁵ Tinerii uniți, la un timp după înmatricularea lor, perioadă în care se acomodau și se putea constata capacitatea lor de asimilare și conduită morală, erau obligați să depună un jurământ față de Congregația de Propaganda Fide, prin care promiteau că se vor dedica pastorației și vor rămâne fideli acestei instituții și după întoarcerea lor în patrie. De altfel, se stipula obligativitatea alumnilor întorși în diecezele lor, să trimită anual câte un raport de activitate și să țină legătura cu cardinalul prefect al Congregației.⁴⁶ Climatul spiritual cultural în care au trăit tinerii, posibilitatea unor cercetări istorice și filologice asupra trecutului poporului român au dus la relevarea unor mari idei: continuitate și romanitate, devenite argumente solide pentru revendicările politice și naționale de mai târziu. Totodată clericii români de la Roma au devenit posesorii unei temeinice culturi latine și au învățat limbi de circulație europeană, contribuind astfel, odată întorși acasă, la ridicarea nivelului politic și cultural al românilor.⁴⁷

Seminarul latin de la Strigoniu, mutat aici în anul 1850 de la Trnava⁴⁸ va primi în rândurile sale câte 1—2 clerici din dieceza de Oradea care, datorită educației primite, se vor dedica cu succes vieții clericale sau vor deveni profesori și directori ai Gimnaziului greco-catolic din Beiuș, se vor consacra scrisului, elaborând lucrări diverse, începând cu manuale școlare și terminând cu studii istorice de referință.⁴⁹ Începând cu anul 1906, datorită unui incident ivit în seminariul din Strigoniu când un tânăr slovac va fi eliminat, clericii români n-au mai fost acceptați și cele 2 locuri pentru care erau fundații speciale au fost transferate la *Seminarul arhiepiscopal din Caloce*.⁵⁰

În *Seminarul Central de la Pesta* din momentul redeschiderii în anul 1805 și până în 1873, clericii din dieceza de Oradea vor ocupa în permanență cele 2 locuri fundamentale, iar începând cu anul 1873, numărul locurilor va crește la 4, fiind trimiși în general tineri care doreau să devină profesori ori să își ia doctoratul.⁵¹

⁴⁵ A.S.O., fond E.G.C.O., dos. 591, f. 134; Iacob Radu, *Foștii elevi*, p. 6—7. Clericii crescuți aici au fost Ioan Sabo, Vasile Iuțiu, Augustin Luran, Ștefan Erdelyi, Ioan Ciceronescu, Ioan Ardelean, Demetriu Radu, Corneliu Bulcu, Iacob Radu.

⁴⁶ I. M. Mălinaș, *op. cit.*, p. 165.

⁴⁷ Iacob Mărza, *op. cit.*, p. 34—35.

⁴⁸ P. Tămaian, *op. cit.*, p. 78—81; *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno — Varadinensis graeci ritus catholicorum pro anno 1840*, Oradea, 1840, p. 168. La Trnava a funcționat în perioada 1714—1781 un seminar greco-catolic care își încetează activitatea până în 1790, când se reface, activând apoi până în anul 1850. Aici își vor urma studiile în mod sporadic un număr de 1—3 clerici din dieceza de Oradea (Ioan Cuc, Gheorghe Juhász, Ioan Pop).

⁴⁹ *Schematismus*, 1895, p. 16—148; *Idem*, 1900, p. 269; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 80—81. La Strigoniu vor absolvi Teodor Bulc, Vasile Dumbrava (ambii profesori la Beiuș), Petru Tămaian, Petru Hertzeg, Demetriu Pop, Iosif Patachi.

⁵⁰ *Schematismus*, 1909, p. 287; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 81.

⁵¹ *Schematismus*, 1840, p. 168; *Idem*, 1851, p. 85; *Idem*, 1867, p. 87; *Idem*, 1881, p. 128—129; *Idem*, 1900, p. 269; *Idem*, 1909, p. 285—286. Amintim doar câteva dintre personalitățile distincte ale vieții culturale bihorene cu studiile făcute la Pesta:

Începând cu anul 1840, un număr variind între 6 și 9 clerici din Oradea vor frecventa și cursurile *Seminarului Latin din Satu Mare*. Odată cu aprobarea constituirii Academiei teologice de la Oradea (1912) aceștia vor fi chemați să-și termine studiile în acest institut.⁵²

Putem deci concluziona că pentru desăvârșirea studiilor, clericii români din dieceza de Oradea, au frecventat colegiile din Roma, seminariile latine, greco-catolice și rutene din Europă dar, cu predilecție, cele din Viena, Oradea, Pesta și Satu Mare.

Începând cu anul 1756 la Blaj se deschide seminarul „crăiesc” din mănăstirea „Sf. Treimi”, iar în 1760 seminarul diecezan sau al „Bunei Vestiri”, care se vor contopi în 1781, devenind *Seminar arhidiecezan*.⁵³ Deși acest seminar românesc era bine organizat, primind în rândurile sale tineri din zonele limitrofe și din întreaga Transilvanie, candidații din dieceza greco-catolică de Oradea, nu se vor orienta spre el nici după anul 1853, când eparhia Orăzii intră sub jurisdicția Mitropoliei Unite de Blaj.⁵⁴ Un fapt ușor de constatat este însăși tendința multor seminariști absolvenți la Blaj, de a-și definitiva și aprofunda studiile la alte seminarii teologice din Europa. Din dieceza Oradea, până în anul 1887 sunt consemnați doar 2 teologi cu studii efectuate la Blaj, din care unul a urmat cursurile pe cale particulară, iar celălalt și le-a desăvârșit la „Augustineum” din Viena.⁵⁵

Cu toate că era recent înființată, dieceza Gherla va primi deja în 1858, aprobare pentru ridicarea unui seminar teologic diecezan, ceea ce Oradea a ratat cu toate încercările făcute pe parcursul anilor. Situație similară cu Blajul, *Seminarul din Gherla* va fi frecventat până în anul 1900, doar de 2 tineri din dieceza orădeană.⁵⁶

Dacă analizăm în profunzime situația creată în dieceza greco-catolică de Oradea, ca urmare a faptului că aici nu a existat până în anul 1912 un seminar teologic de rang superior, putem sesiza avantajele, dar și dezavantajele create de faptul că tinerii de aici își definitivau studiile în seminarii din străinătate. Pentru a evalua în primul rând foloasele, trebuie să subliniem faptul că претенdienții la studii erau obligați să fie absolvenți de gimnaziu, cu certificate de maturitate, ceea ce ridica din start nivelul cultural și de erudiție a clerului. Educarea tinerilor în capitale de țări civilizate, sau în orașe mari, centre de cultură europeană, și-a pus amprenta pozitivă pe cei care au fost nevoiți să-și însușească pe lângă limba practică în seminarii, care era de obicei latina și limba acelor popoare. Dacă în general de acasă plecau cu cunoașterea limbii materne și a celei maghiare, fără de care nu puteau absolvi un gimnaziu, în anii de studii își însușeau la Roma

Francisc Hubic, (compozitor), Camil Sălăgean (canonic, distins cu „Steaua României”), dr. Constantin Pavel (istoric), Ștefan Tășiedan (profesor și scriitor).

⁵² A.S.O., fond E.G.C.O., dos. 578, f. 40, *Schematismus*, 1840, p. 168; *Idem*, 1867, p. 87, *Idem*, 1895, p. 146; P. Tâmaian, *op. cit.*, p. 83–84. Clerici merituosi crescuți aici au fost Samuil Ciceronescu (profesor), Vasile Ștefănică (director la gimnaziul din Beiuș), și o pleiadă întreagă de preoți și protopopi.

⁵³ P. Tâmaian, *op. cit.*, p. 81–82; Iacob Mârza, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁴ Iacob Mârza, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁵ Const. Pavel, *Școalele din Beiuș 1828–1928*, Beiuș, 1928, p. 237–238; Iacob Radu, *Istoria*, p. 219. Este vorba de preotul Traian Fărcaș și de canonicul Ilie Stan.

⁵⁶ P. Tâmaian, *op. cit.*, p. 82–83; Mihály Akos, *op. cit.*, 386–387.

limba italiană, la Viena cea germană, iar la Lemberg și Ungvar ru-teana, ceea ce le oferea o deschidere europeană și acces la literatura și creațiile culturale ale acestor popoare. Apoi faptul că aceste seminarii aveau deja decenii sau chiar secole de activitate, riguros organizate, cu canoane strict elaborate și respectate, au impus o disciplină canonică care le-a imprimat un mod de viață și acestor absolvenți. Mai trebuie apoi menționată dotarea acestor școli și nu în ultimul rând bibliotecile și arhivele, deosebit de bogate, care le lărgeau orizontul de gândire și cunoaștere. Era în beneficiul diecezei orădene și faptul că din punct de vedere financiar era degrevat de sarcina de a întreține o clădire costisitoare pentru seminar și de a plăti profesorii și superio-rii acestui institut. Clericii care frecventau seminariile străine erau întreținuți din „fondul religios” și din diferite fundații.

În ceea ce privește dezavantajele de care se izbeau absolvenții, mai ales ai teologilor latine, era faptul că între materiile de învățământ nu era inclusă și însușirea cunoștințelor necesare de tipic, ritual și cântece specifice și nici canoanele bisericii răsăritene, pe care aceștia erau nevoiți să și le însușească prin practică, pe lângă preoți cu ve-chime și experiență. De asemenea, absența seminarului a lipsit dieceza orădeană de formarea unui nucleu de prelați români, bine pregătiți, care și-ar fi putut aduce contribuția la cultivarea limbii, la întocmirea și editarea de manuale teologice, atât de necesare în activitatea cotidiană.⁵⁷

Din punct de vedere organizatoric, au existat diferențe minore între diferitele seminarii din imperiu. În seminarul „Leopoldin” din Oradea, al cărui regulament de funcționare s-a elaborat în 1792 și s-a modificat doar o singură dată în anul 1852, funcționau drept or-gane de conducere: *directorul*, numit de episcop, dintre canonici, fără retribuție, *vicedirectorul*, care era de obicei și profesor, *spiritualul*, care avea un rol deosebit în formarea tinerilor ca buni prelați, *prefecții de studii*, iar pe lângă aceștia, mai târziu și *medicul seminarului*.⁵⁸ În seminariile din străinătate organizarea era asemănătoare, doar că superioarii se numeau *rectori*.

Până în epoca iozefină, învățământul teologic și educarea clerului ca „res spirituales”, intra într-un totul în competența bisericii, statul neavând nici un drept și nici un amestec în întocmirea regulamentelor de funcționare, în fixarea programei școlare sau a modului de predare a materiilor de învățământ. Episcopii catolici „de iure divino” erau suverani în alegerea și fixarea tuturor normativelor, de la împărat cereau doar consimțământul pentru confirmarea fundațiilor. Iosif al II-lea va fi cel care va reorganiza în primul rând seminariile, prin desființa-re celor diecezane și concentrarea lor în seminarii generale, care au devenit în întregime instituții ale statului, rectorii și profesorii erau angajați de împărat, fără intermedierea episcopilor, având latitudinea de a prescrie și manualele școlare uzitate.⁵⁹ După moartea împăratului, statul își va limita și pierde puterea asupra acestor școli teologice, care

⁵⁷ P. Tămaian, *op. cit.*, p. 90–94; Mihály Akos, *op. cit.*, p. 373, 385.

⁵⁸ A.S.O., fond E.G.C.O., dos. 578, f. 234–236; I. Georgescu, *Istoria*, p. 17–22.

⁵⁹ Mihály Akos, *op. cit.*, p. 241–246.

se vor desființa, reluându-se activitatea seminariilor diecezane, iar prir. Concordatul din 1855⁶⁰ se vor reglementa și juridic drepturile episcopilor, care dispuneau, în mod suveran, de organizarea seminariilor, de numirea și transferarea profesorilor, de acceptarea, sau nu, a clericilor, având deplină libertate decizională.

În seminarii durată cursurilor varia, la început, între 7 și 9 ani, din care tânărul în primul an era „novice” și făcea doar exerciții spirituale, urma apoi doi ani de filozofie, când studia matematică, fizică, logică, dobândind astfel cunoștințe de cultură generală; venea un an preparator în care își însușea cunoștințe de istorie ecleziastică și lucrările sfinților apostoli, după care era apt pentru a urma cei 4 ani de teologie propriu-zisă. După absolvire, mai efectua un an de practică când aplica efectiv cunoștințele teoretice acumulate.⁶¹ Acest sistem nu s-a putut aplica însă decât sporadic până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când teologia va cuprinde cursuri de 4 ani, predate în seminar.

Selectarea profesorilor s-a făcut de la început în cel mai riguros mod, pe lângă certificate de studii corespunzătoare, ei trebuiau să susțină câte un examen scris și oral (examen adprobatorium), în fața unei comisii care aprecia calitatea lucrărilor, dar dreptul de decizie revenea episcopului. După revoluția din 1848/49, când unele cadre didactice au fost compromise datorită amestecului în evenimentele politice și au trebuit să părăsească catedrele din seminarii, înainte de a accepta numirea unui cadru didactic, episcopul se adresa Consiliului locotenențial pentru a primi acceptul și asupra atitudinii politice a profesorului respectiv.⁶² Cadrele didactice dădeau dovadă de erudiție și de pregătire superioară, majoritatea fiind cu doctorate în filozofie și teologie, susținute la seminarii cu renume din Europa.⁶³

În ceea ce privește programa școlară din seminarii, ea va evolua astfel: până în anul 1740 se preda dogmatica simbolică și morală; apoi se introduce dreptul ecleziastic și dogmatica comparată în locul celei dintâi și patrologia, fiind angajați câte doi profesori.⁶⁴

În anul 1779, Consiliul locotenențial emite o programă școlară modificată care se va aproba de Maria Tereza și care fixa anii de studii la 4 și materiile de învățământ le împărțea astfel: în primul an se învăța istorie ecleziastică, hermeneutică, Vechiul Testament și limba ebraică, în anul II, Noul Testament, dreptul canonic, hermeneutica și limba greacă, în anul III, teologia dogmatică și morală (partea I), în anul IV se continuau aceste studii cu partea a doua a materiei, adăugându-se polemica și pastorația. Primatul Ungariei, Batthyány va face o propunere de modificare a acestei programe, dar deși părea o programă foarte avansată din punct de vedere conceptual, nu este acceptată și Consiliul locotenențial prevede folosirea în continuare a programei inițiale, cu mici modificări.⁶⁵

⁶⁰ *Ibidem*, p. 382.

⁶¹ Bunyitai V., Málnási Ö., *op. cit.*, p. 325—328; Mihály Akos, *op. cit.*, p. 246.

⁶² Mihály Akos, *op. cit.*, p. 366—385.

⁶³ A.S.O., fond E.R.C.O., *Acte Ecleziastice, Litteraria*, dos. 249—250.

⁶⁴ Karácsonyi János, *op. cit.*, p. 295.

⁶⁵ Mihály Akos, *op. cit.*, p. 268, 365—366.

În fiecare seminar cursurile se desfășurau pe parcursul a 4 ani și funcționau câte 4—6 profesori, fixându-se totodată materiile și numărul orelor predate de fiecare. Printr-o reglementare din anul 1803, se fixează gruparea anilor de studii de la seminariile diecezane, astfel că unele cursuri erau audiate de clericii a doi ani diferiți, recomandare nerespectată însă de toate seminariile. În programa școlară elaborată în anul 1803 se adaugă următoarele materii repartizate în cei 4 ani de studii: cronologia, critica, geografia, instituțiile teologice, izvoarele teologiei, istoria literaturii religioase și patrologia.⁶⁶ În sinodul național din anul 1822 de la Pozsony (Bratislava) se dezbate și problema seminariilor, luându-se decizia ca să se cuprindă între materii și filozofia. Modificări în programa școlară se vor adopta după conferința ținută la Pesta, în anul 1848, și la care au participat majoritatea episcopilor, canonicilor și profesorilor de religie din imperiu. Greco-catolicii au fost reprezentați de secretarul episcopal de la Eperjes, Dobranszky Victor, care va cere acordarea în continuare a dreptului clerului unit de a se educa în seminariile latine.⁶⁷ Conferința episcopală din anul 1856 va fixa o programă școlară care rămâne valabilă, cu modificări nesemnificative, până în anul 1918. Materiile de bază care se predau la toate seminariile teologice erau: dogmatica (numită și regina teologiei), morală, pastorația, dreptul canonic, patrologia, istoria ecleziastică, hermeneutica, exegeza, filozofia, cântul bisericesc, precum și limbile: ebraică, aramaică, greacă veche și uneori araba. Numărul orelor săptămânale se mișcă între 21 și 24, fiind atât teoretice cât și practice. Examenale se desfășurau semestrial, în prezența episcopilor și, desigur, a profesorilor, fiecare cleric expunându-și cunoștințele în limita a 10—15 minute maxim. Ce se reproșa seminariilor din Ungaria era faptul că spre deosebire de alte instituții similare din lume, nu se organizau dezbateri-examene, cu argumente și contraargumente, și clerul își exprima doar cunoștințele acumulate pe baza materiei predate.⁶⁸

În ceea ce privește manualele folosite erau de o largă diversitate, fiecare seminar având latitudinea de a-și alege liber cartea pe care o considera cea mai bine documentată în materia respectivă. În secolele XVII—XVIII se înregistrează o explozie în domeniul manualelor teologice, ele fiind scrise, în principal, de către profesorii de la diverse seminarii, preocuparea în acest sens în secolul următor este mai redusă, uzitându-se câteva cărți de referință care au intrat în practica predării, suferind nenumărate reeditări.⁶⁹ Cele mai des folosite lucrări pentru predarea dogmaticii erau cele elaborate de Klupfel⁷⁰ și Gazzaniga-Ber-

⁶⁶ *Ibidem*, p. 369.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 374—378.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 383—388, 395.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 248—251. Se remarcă lucrări de filozofie, fizică, logică, dogmatică și teologie de un înalt nivel uzitate și des citate de autorii care au abordat aceste domenii ulterior. Sunt nume celebre care au intrat în patrimoniul și circuitul internațional cum ar fi: Pázmány Péter, Bossányi Wolfgang, Csek István, Iazlinszky András, Muszka Miklos, Prileszky Iván, Schmitth Miklos, Szentiványi Márton, Tapolicsáni Lőrincz etc.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 371—372; *Institutiones theologiae dogmaticae*, Viennae, 1802.

tieri⁷¹, pentru morală Antoine⁷² și Schenkl Mauritiu⁷³, pentru pastorație, cărțile lui Schenkl M.⁷⁴ și Horvath Mihai⁷⁵, pentru patrologie Viest⁷⁶, pentru cronologie Frank György⁷⁷, pentru istorie ecleziastică Szvorenny Mihály⁷⁸ și Alber János⁷⁹, pentru științele biblice Vizer Adam⁸⁰, Alber M.⁸¹ și Hayd⁸², iar pentru dreptul canonic Pehem⁸³. Lucrările acestor autori se regăsesc și se foloseau atât în seminariile latine din Oradea, Pesta, cât și în cele greco-catolice de la Viena, Trnava, Ungvar.⁸⁴

În ceea ce privește limba de predare uzitată, în seminariile frecventate de tinerii diecezei noastre, era cea latină, deși la conferința clericală din anul 1848 se fac primele încercări de a introduce în predarea unor materii cum ar fi dogmatica și morală, a limbii maghiare. La 1849 primatul Ungariei, Scitovszky János, intervine ferm și impune ca unică limbă de folosință în seminariile din țară a limbii latine, pentru a preveni orice animozități naționale.⁸⁵ După anul 1870, în unele seminarii, printre care și în cel din Oradea, pastorația și patrologia se predau tot mai des în limba maghiară. În 1895 problema se discută în parlamentul ungar, aducându-se argumentele că pentru cultivarea limbii maghiare și a culturii proprii folosirea acestei limbi în seminarii avea importanță majoră. Se propune ca noile materii de învățământ cum ar fi: homiletica și catehetica, recent introduse între materiile de învățământ, să fie predate în limba maghiară.⁸⁶

În ceea ce privește notarea elevilor, se făcea pe bază de calificative, acestea fiind: eminens, prima classis, secunda classis și uneori tertia classis, informațiile semestriale pe care seminariile erau obligate să le înainteze consiliului locotenențial, oferind o bogată bază de informații în acest sens și asupra tinerilor greco-catolici din dieceza de Oradea.⁸⁷ Cert este faptul că acești tineri au învățat conștiincios, stră-

⁷¹ *Theologia dogmatica in systema redacta*, Viennae 1776; *Theologia polemica*, Viennae, 1778.

⁷² *Theologia moralis universa ad usum parochorum et confessoriorum*, Nancei, 1726.

⁷³ *Ethica christiana*, Ingolstadt, II, editio 1802.

⁷⁴ *Theologia pastoralis*, Ingolstadt, 1802.

⁷⁵ *Theologia pastoralis*, Viennae, 1780.

⁷⁶ *Institutiones patrologiae*, Ingolstadt, 1795.

⁷⁷ *Introductio in historiam ecclesiasticam cum chronologia*, Budae, 1783.

⁷⁸ *Historia religionis et ecclesiae christianae*, Posonii 1789.

⁷⁹ *Institutiones historiae ecclesiasticae a nato Christo usque 179*. Colocae 1793.

⁸⁰ *Hermeneutic Novi Testamenti*, Budae, 1784.

⁸¹ *Institutiones linguae hebraeae*, Viennae, 1807. — *Institutiones hermeneuticae Scripturae sacrae vet. Testamenti*, Pestini, 1807.

⁸² *Introductio hermeneutica*.

⁸³ *Jus ecclesiasticum universum cum jure patrio Eliae Georch.* (Posonii, 1807.

⁸⁴ A.S.O., fond E.R.C.O., *Acte Ecclesiastice, Litteraria*, dos. 226, f. 22, 31, 56, 92, 193, 280; dos. 231, f. 55—59; dos. 249, f. 13, 25, 126; dos. 250, f. 11, 95—100, 103, 217—218, 222, 226, 230; *Idem*, fond. E.G.C.O., dos. 591, f. 126.

⁸⁵ Mihály Akos, *op. cit.*, p. 379—380, 394—395.

⁸⁶ Mihály Akos, *A papnevelés története és elmélete*, vol. II, Budapesta, 1896, p. 171—178.

⁸⁷ Mihály Akos, *op. cit.*, vol. I, p. 370.

duindu-se să obțină rezultate cât mai bune și să acumuleze un volum substanțial de cunoștințe oferite cu generozitate de aceste școli.

În continuare vom prezenta câteva medalioane biografice a seminariștilor bihoreni și traiectoria lor profesională urmată după absolvirea seminariilor. Încercând a realiza o grupare a acestora, vom menționa întâi seminarul absolvit, apoi persoana care și-a definitivat studiile în acel loc, concentrându-ne mai ales asupra celor care și-au desfășurat în principal activitatea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vom da prioritate clericilor de la *Seminarul greco-catolic „Sf. Barbara” de la Viena* care a avut ponderea cea mai mare în formarea personalităților bihorene, sau care și-au desfășurat activitatea în dieceza de Oradea.

Ioan Vancea (1820—1892)⁸⁸ după absolvirea seminarului va urma cursurile „Augustineum”-ului din Viena și va primi titlul de doctor în anul 1848 cu lucrarea „Dissertatio historico — dogmatica de processione Spiritus Sancti a Filio”. Revenit la Oradea, episcopul Vasile Erdelyi îl angajează ca secretar episcopal și-l inițiază în toate lucrările bisericești mai importante. În 1861 va publica lucrarea „Dialog despre constituțiunea bisericeii și despre sinod”, iar în 1863, după moartea episcopului va tipări „Biografia sinoptică a episcopului gr. cath. roman de Oradea Mare oarecând Vasiliu Baron de Erdelyi”. Devine canonic și în perioada 1865—1868 ocupă funcția de episcop al diecezei de Gherla. După moartea mitropolitului Alexandru Sterca-Șuluțiu este ales mitropolit (1868). În vederea organizării mitropoliei va convoca trei sinoade arhiepiscopale, va ține două congrese mixte arhiepiscopale și două sinoade provinciale. Va organiza mai multe pelerinaje la Roma, unde era foarte apreciat de Sfântul Scaun. Vancea va sprijini dezvoltarea culturală a românilor prin susținerea seminarului teologic și al liceului din Blaj, va construi internatul de băieți și va inaugura școala superioară de fete în aceeași localitate. În timpul său se vor construi 109 biserici, 178 de case parohiale și 307 clădiri școlare.

Vasile Erdélyi (1794—1862),⁸⁹ fost alumn al Seminarului greco-catolic de Oradea apoi director al acestuia (1836—1842) își urmează studiile la seminariile latine din Oradea, Budapesta definitivându-le la Viena. Din 1842 devine episcop al diecezei greco-catolice de Oradea. În timpul său reușește să înființeze catedra de limbă și literatura română de la Gimnaziul premonstratens din Oradea, să reorganizeze parohiile diecezane și să obțină ridicarea Gimnaziului greco-catolic de băieți de la Beiuș la rang superior. Rolul jucat de episcop în revoluția de la 1848—49 nu este încă suficient cercetat. A fost decorat cu înalte ordine bisericești și a primit în Oradea de două ori vizita împăratului Francisc Iosif I. Prin fundațiile lăsate a contribuit la susținerea și dezvoltarea școlilor naționale, a preparandiei și a gimnaziului din Beiuș.

⁸⁸ Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea la 50 de ani de la moartea lui*, Oradea, 1942, f. 1—86.

⁸⁹ Iacob Radu, *Istoria*, p. 106—145; Ioan Vancea, *Biografia sinoptică a episcopului gr. Cath. Roman de Oradea Mare oarecând Vasiliu Baron de Erdelyi*, 1863, p. 1—29; I. Georgescu, *Istoria*, p. 50—57; Const. Pavel, *Scoalele*, p. 151—155.

Iosif Pop Szilagyi (1813—1873).⁹⁰ fost elev al seminarului „Leopoldin” din Oradea, cu doctoratul luat la Viena, canonic, rector al seminarului greco-catolic din Oradea (1852—1856), vicar capitular, inspector al școlilor diecezane. Devine episcop în anul 1863, funcție ocupată până la moarte. Va publica: „Scurta istorie a credinței românilor” (1845), „Chatechismul unirei tuturor românilor” (1864), dar lucrarea care îl va consacra în literatura canonică universală a fost „Enchiridion juris Ecclesiae orientalis catholicae” în 1862.

Ioan Olteanu (1839—1877)⁹¹ își începe studiile teologice la Blaj și le va definitiva la Viena, secretar episcopesc, notar consistorial, proto-pop onorific, în anul 1870 va fi numit episcop al diecezei greco-catolice de Lugoj. Din 1873 devine episcop al diecezei de Oradea. În timpul său va construi o nouă aripă palatului episcopesc și va sărbători cu fast 100 de ani de la întemeierea diecezei de Oradea.

Alexandru Dobra (1794—1870).⁹² cu studii teologice efectuate la Blaj, Oradea, Pesta și cu doctoratul susținut la Viena cu teza „De ortu et progressu schismatis orientalis”. Director al școlilor naționale, asesor consistorial, secretar episcopesc, canonic și arhidiacon în Oradea va fi numit în 1854 drept primul episcop al diecezei greco-catolice de Lugoj.

Ioan Alexi (1801—1863)⁹³ a fost primul episcop al diecezei greco-catolice de Gherla și a tipărit la Viena o importantă lucrare intitulată „Gramatica Daco-romana sive valachica”.

Alexandru Roman (1826—1897)⁹⁴ deși a absolvit teologia cu rezultate excepționale se va dedica carierei didactice. A fost profesor la gimnaziul din Beiuș, a predat limba română la gimnaziul din Oradea, apoi devine profesor titular la catedra de limba română de la Universitatea din Budapesta (1860—1897). Pentru o scurtă perioadă va fi translator la Consiliul locotenențial din Budapesta și va redacta revista „Federațiunea”, la Budapesta (1867—1876) în paginile căreia va publica numeroase studii filozofice, juridice, istorice și teologice. În 1866 este primit în rândurile Academiei Române. A avut o activitate politică însemnată în perioada 1865—1887, a fost deputat de Ceica, în parlamentul maghiar, pentru convingerile sale politice va fi condamnat și închis un an, la Vác.

⁹⁰ Vasile Bolca, *Școala normală română — unită din Oradea, 1784—1934*, Oradea, 1934, p. 94—96; Iacob Radu, *Istoria*, p. 146—162; I. Georgescu, *Istoria*, p. 57; Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 47—52.

⁹¹ Iacob Radu, *Istoria*, p. 162—163.

⁹² *Idem*, p. 211; I. Georgescu, *Istoria*, p. 61.

⁹³ *Idem*, p. 211—212; I. Georgescu, *Istoria*, p. 61—62.

⁹⁴ Teodor Neș, *Figuri bihorene*, extras din „Familia”, an. I, nr. 5—6, 1934, 16 p.; Petre Dejeu, *Academicianul prof. Alexandru Roman (1826—1897)*, Oradea, 1947, p. 1—11, dr. Const. Pavel, *Alex., Roman (1826—1897)* Beiuș, 1926; Gelu Neamțu, *Al. Roman, profesor la Universitatea din Budapesta (1863—1897) în Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj-Napoca XIX, 1976, p. 341; *Idem*, *Activitatea parlamentară a lui Alex. Roman (1866—1888)*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj* 1981, p. 83—111; *Idem*, *Din istoria presei românești*, „Concordia” (1861—1866), în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, 1981, p. 237—279; *Idem*, *Inițierea programului și colaboratorii ziarului „Federațiunea” (1868—1876)*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj XIV*, 1971, p. 157—172; *Idem*, *Aspecte ale activității lui Alexandru Roman (1887—1897)* I, Crisia, Oradea 1988, p. 199—214; George Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821—1907)*, Timișoara 1980, p. 165—172.

Iustin Popfiu (1841—1882)⁹⁵ s-a remarcat în mod deosebit în activitatea sa de profesor de limbă română la gimnaziul orădean (1863—1879) și prin lucrările literare pe care le-a publicat. Elev fiind va edita revista „Deșteaptă-te române” și „Muza Crișană” scrise de elevi în limba română (1853). Va reorganiza Societatea de lectură din Oradea al cărui președinte devine după ce la Viena a fost unul din organizatorii „Societății bisericești-literare” de la „Sfânta Barbara”. Din 1868 va redacta la Oradea revista bisericească „Amvonul” și în 1870 va publica un volum „Poesie și proză”, de asemenea o carte de rugăciune și un manual intitulat „Istoria literaturii române”, folosit o perioadă îndelungată de elevii gimnaziului premonstratens. De asemenea va scrie articole în revista „Sionul românesc” și poezii în almanahurile „Diorile Bihorului” și „Fenice”.

Petru Mihuțiu (1830—1902)⁹⁶ a fost protopop și consilier al consistoriului din Oradea și Lugoj, dar își va dedica viața carierei didactice, fiind profesor și apoi director al gimnaziului de băieți din Beiuș. A scris „Un răsunset în chestie de limbă” și „Limba stricată” în revista „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din Brașov (1858).

Paul Vela Ventrariul (1830—1903)⁹⁷ a avut o importantă activitate didactică, profesor la gimnaziul beiușan, la Preparandia din Oradea și la Seminarul greco-catolic dar și clericală, fiind director al cancelariei diecezane și vicar general episcopesc. Va scrie „Biografiile celor mai vestiți români” 1865 și în „Diorile Bihorului” va publica poezii.

George Marchiș (1836—1884),⁹⁸ arhidiacon al părților sătmărene și profesor la gimnaziul din Beiuș, va avea o importantă activitate editorială, publicând încă la Viena revista „Armonia”, iar apoi colaborând la revista „Familia”, „Aurora română” și la „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

Dintre absolvenții *seminariilor din Roma* trebuie să-i amintim pe:

Augustin Luran (1844—1912),⁹⁹ o personalitate cu o cultură ecleziastică vastă, a cărui teză de doctorat a fost depusă la biblioteca Institutului de Propaganda Fide din Roma. A fost protocolist diecezan, notar, asesor consistorial, canonic, prelat papal și prepozit al Capitlului de Oradea. De asemenea, pentru o perioadă scurtă a fost profesor al Preparandiei greco-catolice din Oradea și rector al seminarului unit. A publicat șapte lucrări teologice în limba română, maghiară și latină, dintre care menționăm: „Creștinul greco-catolic deprins în legea sa” 1878, „Creșterea poporală”, manual pedagogic-didactic 1879, „Egyházipolitikai helyzetünk”, „Korszerű egyházipolitikai kérdések” și „A szent Unio” etc.

Ioan Sabo (1836—1911),¹⁰⁰ după absolvire devine profesor la preparandia din Oradea, apoi director al seminarului unit, iar în 1879

⁹⁵ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 17—19; V. Vartolomei, *op. cit.*, p. 130—152.

⁹⁶ Const. Pavel, *op. cit.*, p. 166.

⁹⁷ *Idem*, p. 169; V. Vartolomei, *op. cit.*, p. 114—115; Teodor Neș, *op. cit.*, p. 43.

⁹⁸ *Idem*, p. 171, V. Vartolomei, *op. cit.*, p. 115—116.

⁹⁹ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 141—142; Iacob Radu, *Istoria*, p. 215—216.

¹⁰⁰ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 111.

este numit episcop al diecezei greco-catolice de Gherla, unde va desfășura o bogată activitate în toate domeniile.

Vasile Iuțiu (1833—1886),¹⁰¹ preot cu o bogată activitate literară a fost membru al Societății „Salba bisericească literară” a clericilor români din Viena. Va tipări în 1862 un volum dedicat episcopului Vasile Erdelyi „Ghirlande de viorele sentimentali”, iar în 1863 va dedica noului episcop Iosif Pop Szilagyi lucrarea „Cununa de urări fericitoare”, de asemenea va publica o lucrare apreciabilă de drept bisericesc intitulată „Constituțiunea, libertatea și autonomia în biserica lui Hristos”.

Demetriu Radu (1861—1920),¹⁰² absolvent al liceului din Blaj, după susținerea doctoratului la Roma se întoarce pentru a activa în cancelaria mitropolitană până în anul 1886, când este trimis la București drept paroh al greco-catolicilor de acolo. În 1896 este rechemat la Blaj și în anul următor numit episcop al diecezei de Lugoj, unde va activa până în anul 1903, când este numit ierarh al episcopiei de Oradea, funcție pe care o va deține până în anul tragicei sale morți. A publicat un catehism mic în limba română pentru uzul școlilor primare, a scris diverse articole în revista „Unirea” din Blaj și în „Revista Catolică”. De două ori a fost trimis de regele Carol I în misiune diplomatică la Vatican, a treia oară va vedea Roma în 1919, drept trimis diplomatic de către guvernul I. I. C. Brăteanu. În perioada cât a fost episcop la Oradea, s-a ocupat foarte mult de situația edificiilor seminarului, a școlii normale din Oradea, precum și a internatului de băieți din Beiuș, va reconstrui reședința episcopală din Beiuș și va termina restaurarea palatului episcopal din Oradea. Tot el în 1914 construiește un nou edificiu pentru Academia teologică orădeană. Primește titlul de conte roman și asistent al Tronului Pontificiu. În ceea ce privește activitatea politică, aceasta a fost remarcabilă, participând și având un rol important la evenimentele de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. În mai 1919 va primi la Oradea vizita regelui Ferdinand și a Reginei Maria. A fost membru în senatul României, unde în 1920 va fi asasinat. A lăsat o importantă fundație pentru construirea și întreținerea edificiilor școlare și ecleziastice pentru profesori și elevi.

La Seminarul din Pesta s-au format:

Teodor Aaron (1803—1859)¹⁰³ în perioada 1829—1853 a fost profesor la gimnaziul din Beiuș apoi la Buda cenzor și revizor al cărților românești pe lângă tipografia imperială până în 1848. O perioadă scurtă preot, apoi translator la Locotenența imperială din Buda, canonic, director al școlii preparandiale și prepozit al capitlului din Lugoj.

¹⁰¹ V. Vartolomei, *op. cit.*, p. 93—96; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 70; Teodor Neș, *op. cit.*, p. 42—43.

¹⁰² Iacob Radu, *Istoria*, p. 174—192; Ioan Georgescu, *Un martir al datoriei către țară: Episcopul Demetriu Radu*, Cernăuți, 1925; Dr. Const. Pavel, *Episcopul Dimitrie Radu, 1861—1920*, Beiuș, 1932, 40 p. Dr. Iacob Radu, *In memoriam, prinos memoriei episcopului dr. Demetriu Radu la a zecea aniversare a tragicei sale morți*, Oradea, 1930, 99 p.; *Idem*, *Viața și operele episcopului dr. Demetriu Radu*, *Predici*, vol. I, Oradea, 1923, 306 p.; *Idem*, *Fundațiunea episcopului Demetriu Radu*, Oradea, 1915, 23 p.

¹⁰³ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 96; Const. Pavel, *Scoalele*, p. 138—140.

Va publica câteva lucrări de referință pentru literatura vremii: „Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior“, Buda, 1828, „Catehetica practică“, Buda, 1843, „Cuvântări bisericești despre cele șapte păcate de căpetenie“, Buda, 1847 și „Adnotări din istoria ecleziastică“, Buda, 1850.

Teodor Kóváry-Chioreanul (1819—1906)¹⁰⁴ și-a dedicat viața activității didactice, fiind pentru o perioadă de 33 de ani profesor, apoi director al gimnaziului din Beiuș. Pe linie ecleziastică a fost canonic onorific și vicar general episcopesc. A scris în Anuarul gimnaziului din Beiuș din 1855/6 lucrarea „Dumnezeu și natura“, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ din 1861 va publica articolul „Document istoric de la G. Rákóczy despre politica antică a Beiușului“ și va întocmi un dicționar latin—român—maghiar—german în două volume, rămas din păcate în manuscris.

Theodor Roșu (1849—1894)¹⁰⁵ a activat în perioada 1865—1889 ca profesor la gimnaziul din Beiuș, va publica „Eneida lui Vergilius“ tradusă în versuri de Vasile Aaron, 1877; „Spiritismul modern“ în „Familia“ 1889, „Răspuns istoriografului maghiar V. Bunyitay asupra scrierii acestuia „Biharvármegye olahjai s a vallás unio“ 1892, „Über den Ursprung der Rumänen de Traugott Tamm“ 1891 și „Un vechiu metod de calculare pe dejete“ 1891 toate în revista „Familia“.

Gheorghe Miculaș (1874—1935),¹⁰⁶ doctor în teologie, vicecontabil al fondurilor dieceziale, canonic și vicar general episcopesc a fost pentru o perioadă profesor și director al preparandiei din Oradea. În 1919, după intrarea armatei române în oraș este primul director regional al învățământului românesc din Bihor. Va scrie „Melodiile celor opt versuri cu stihii și stihioavne“ rămas în manuscris și va tipări „Liturgiae sancti Ioannis chrysostonni interpretatio“, Oradea 1903.

Dintre absolvenții *Seminarului romano-catolic din Oradea* menționăm pe:

Dimitrie Sfura (1831—1858)¹⁰⁷ fost prefect de studii la seminar și profesor la preparandia din Oradea, moare tânăr lăsând însă niște lucrări de poezie și proză care relevă un talent deosebit. Publică în „Diorile bihorului“, nuvela „Cursoriul lui Horea și Cloșca“, poema comică „Luca pescereanul“ și poezii în „Gazeta Transilvaniei“, un volum de poezii rămânând nepublicate.

Ioan Buteanu (1848—1914)¹⁰⁸ fost profesor și director al gimnaziului din Beiuș și al preparandiei din Oradea, cu o bogată activitate publicistică. Vom aminti doar câteva din lucrările acestuia: „Despre u final și jumătătit“ 1875, „Istoria literaturii maghiare până la 1500, după Toldy“, Gherla 1885, „Stâna de Vale“ Gherla 1887, „Gramatica limbii române“ Gherla 1887, „Sistema divizibilității numerilor“ Beiuș 1901 etc.

¹⁰⁴ Const. Pavel, *Scoalele*, p. 164, 165.

¹⁰⁵ *Idem*, p. 174—175.

¹⁰⁶ Iacob Radu, *Istoria*, p. 219—220; Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 173—174.

¹⁰⁷ V. Vartolomei, *op. cit.*, p. 110—114; P. Tămaian, *op. cit.*, p. 54, Teodor Neș, *op. cit.*, p. 43.

¹⁰⁸ Iacob Radu, *Istoria*, p. 216—217; Const. Pavel, *Scoalele*, p. 230—232; Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 172—173.

Un remarcabil absolvent al *Seminarului din Ungvar* a fost:

Mihail Pavel (1827—1902)¹⁰⁹ își începe studiile teologice la Viena, dar din cauza evenimentelor revoluționare din 1848/49 se va muta la Ungvar unde va absolvi în 1851. Va lucra la cancelaria episcopală a Muncaciului, va fi notar consistorial la Gherla, vicar al Maramureșului, iar în perioada 1872—1879 episcop al diecezei Gherla. Episcop la Oradea devine în 1879. El este organizatorul școlii civile de fete din Beiuș și a internatului de băieți din aceeași localitate. A avut o activitate clericală deosebit de îndelungată, realizând în cei 50 de ani de preoție nenumărate edificii școlare și parohiale.

Dionisie Pășcuțiu (1823—1903)¹¹⁰ a studiat teologia la *Trnava*, a activat ca profesor la gimnaziul beiușean și la cel premonstratens din Oradea. Va părăsi cariera clericală și va deveni avocat în Făget. A scris: „Trăsăturile fundamentale geografice“, 1852, „Emisfera globului terestru“, 1852, „Român—magyar nyelvtan“, 1855, reeditat în 1888 și mai multe articole în revista „Familia“.

Petru Tămăian (1875—1937)¹¹¹ va studia teologia la Strigoni, apoi va fi profesor la preparandia din Oradea și spiritual al tinerimii din Seminarul greco-catolic, rector al internatului de băieți din Beiuș. A scris mai multe studii publicate în reviste și periodice locale. Sunt remarcabile lucrările sale de istorie ecleziastică dar și cele didactice.

Putem deci concluziona că ierarhii diecezei greco-catolice de Oradea, au acordat încă de la început, când eparhia era doar în curs de constituire, o importanță deosebită educării clerului tânăr care, prin cultură și erudiție va contribui la progresul spiritual al credincioșilor. Dacă urmărim traiectoriile profesionale ale absolvenților seminariilor teologice latine, greco-catolice sau rutene, constatăm că ei s-au dedicat în principal vieții clericale dar și în calitate de profesori la diverse școli și-au adus contribuția la educarea generațiilor de elevi bine pregătiți, ridicând astfel prestigiul acestui cult.

L'INSTRUCTION DES PRÊTRES GRÉCO-CATHOLIQUES DE L'ÉVÊCHÉ D'ORADEA AU XIXe SIÈCLE

Résumé

Pour attirer la population roumaine au culte gréco-catholique, la Maison impériale autrichienne et l'Église catholique ont offert des concessions sociales, ainsi que la possibilité d'instruire les prêtres en croyance (*in pietate*) et en culture (*in litteris*), leur rôle étant très bien déterminé dans la politique de l'extension du culte.

¹⁰⁹ *Idem*, p. 165—174; Const. Pavel, *Școalele*, p. 192, 210, 217; Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel, Viața și faptele lui (1827—1902)*, Oradea, 1927, 83 p.; Augustin Paul, *Episcopul Mihail Pavel*, în volumul „Între Someș și Prut schife, impresii, amintiri“, București, 1905.

¹¹⁰ Constantin Pavel, *Școalele*, p. 148.

¹¹¹ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 241—242.

L'Église catholique détenait depuis le XVIIe siècle des institutions spécialisées dans l'éducation du clergé, où ont eu accès également les jeunes gréco-catholiques capables de la Transylvanie entière.

Les séminaires latins, gréco-catholiques et ruthènes de Rome, Vienne, Budapest, Ungvar, Oradea et Satu-Mare ont formé l'élite du clergé, dont on nommait les métropolitains et les chanoines. Ils ont formé aussi des professeurs, des avocats, des écrivains. Pouvant assurer l'instruction pour un nombre limité de personnes, ces séminaires formaient seulement la couche supérieure du clergé. La plupart des prêtres étudiaient dans les séminaires de seconde classe — les „petits séminaires“ — qui offraient la possibilité de l'assimilation des normes de l'Église gréco-catholique en roumain, du rite, de la cérémonie et du chant spécifiques à ce culte.

Les jeunes membres du clergé de Bihor ont bénéficié depuis 1792 de l'existence du séminaire gréco-catholique „Léopoldin“ d'Oradea, mais ils ont eu accès également dans le séminaire latin du lieu, ainsi que dans toutes les institutions ecclésiastiques énumérées ci-dessus.

La formation d'un clergé instruit a été envisagée en permanence par l'Evêché d'Oradea, mais son propre séminaire théologique a été fondé seulement en 1912.

Les bénéficiaires des connaissances accumulées par les prêtres gréco-catholiques de Bihor dans des divers séminaires ont été les fidèles de ce culte et surtout les jeunes générations.

ATELIERE FOTOGRAFICE TIMPURII LA ORADEA (1852—1884)

de

LUCIA CORNEA

Pentru această primă fază a istoriei fotografiei orădene am considerat ca limite cronologice: pentru început — anul 1852, când este datată prima dagherotipie cunoscută ca fiind produsă într-un atelier orădean, iar pentru sfârșitul perioadei — anul 1884, an în care își începe activitatea Fekete Sándor, pe care-l considerăm primul fotograf artist și teoretician al fotografiei la Oradea.

Între anii 1852—1862, cel puțin după datele deținute până la ora aceasta, atelierul *Mezey Lajos* a fost unicul atelier fotografic din Oradea¹.

Nu cunoaștem prea multe lucruri despre această fază a atelierului *Mezey*: ce loc ocupa el în topografia locuinței pictorului din strada Közép [azi str. Ep. Mihai Pavel] nr. 3, cum era amenajat, sau ce pondere a deținut fotografia în această perioadă a vieții lui Mezey. Cert este că în anii '50 ai secolului trecut el nu s-ar fi putut întreține doar din fotografie, articol de lux pe care nu multă lume și-l putea încă permite. Cronologic, atelierul său rămâne oricum primul atelier fotografic orădean, dar se pare totuși că în această fază timpurie el a produs destul de puține fotografii, Mezey concentrându-se mai mult asupra picturii.

În 1862² i s-a adăugat un al doilea atelier fotografic, cel al lui *Benedek Mór* din strada Kapuczinus [azi str. General Traian Moșoiu] nr. 76, iar câteva luni mai târziu cel de-al treilea — atelierul *Lojanek János*³. Acesta din urmă a devenit, în timp, unul din cele mai productive și longevive ateliere fotografice orădene.

La început, atelierul *Lojanek* era situat în strada Közép [azi str. Episcop Mihai Pavel] la nr. 28, pentru ca în 1864 să se stabilească în Fő utca [Strada Principală] la nr. 12 (pe locul actualei Agenții de Voiaj C.F.R.), iar câțiva ani mai târziu în *Casa Karaguj*, aflată la colțul dintre străzile Fő utca [azi str. Republicii] și strada Apáczai [azi str. Moscoviei], la nr. 14.

¹ Lucia Cornea, *Începuturile fotografiei la Oradea. Primul atelier fotografic orădean (1852)*; în *Crisia*, Oradea, 1993, p. 195—202.

² La „Bihari Múzeum” din Beretyóújfalu, Ungaria se păstrează o fotografie de nuntă datată în acest an, inventariată în colecția *Altalános történelmi dokumentumok* cu nr. IV.89.706.

³ *Bihar*, Oradea, 1863, nr. 14 (15 februarie).

Fig. 1. PORTRET DE BĂRBAT. Circa 1865. Atelierul Mezey Lajos. Format carte de vizite. Colecția Muzeului Memorial „Ády Endre” din Oradea, nr. inv. 2496/135.

(PORTRAIT D'UN HOMME)

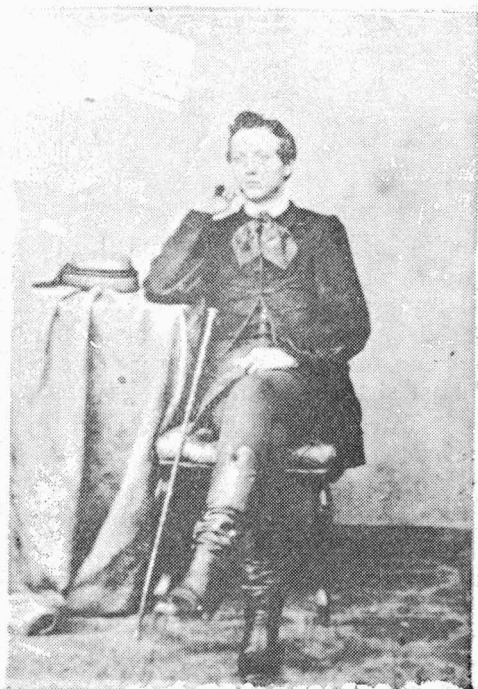

Fig. 2. PORTRETUL LUI SZILÁGYI DOMOKOS. Circa 1865—1870. Atelierul Körösi și Sztupa. Format carte de vizite. Colecția lui Déri Múzeum din Debrecen, Általános történelmi adattár, nr. inv. 87.72.

(PORTRAIT DE SZILÁGYI DOMOKOS)

În vara anului 1863, numărul atelierelor fotografice orădene a sporit odată cu deschiderea atelierului *Kiszel István*⁴. În anunțul referitor la deschiderea noului atelier se specifica faptul că acesta își are sediul «în curtea Casinei Naționale». *Casina Națională a Comitatului Bihor* funcționa la ora aceea în clădirea actualului Hotel *Parc*. O descriere din 1872 amintește existența în curtea pavată cu piatră de râu a *Casinei* a unei clădiri cu înfățișarea unui conac de țară⁵. Probabil în această clădire anexă își găsisse loc și atelierul fotografic. Atelierul *Kiszel István* a funcționat până în 1870.

În 1864, după îndelungă chibzuință, așa cum el însuși o mărturi-

⁴ *Ibidem*, nr. 54 (5 iulie).

⁵ Péter I. Zoltán, *Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig*, Editura Conver, Oradea, 1994, p. 121.

sea⁶, Mezey Lajos s-a hotărât să transforme fotografia în principalul său mijloc de subzistență, fără a renunța însă la pictură. Refăcând și actualizând dotarea atelierului său, el l-a transformat într-un atelier fotografic comercial, destinat producției în serie pentru un public larg. La această hotărâre a contribuit și perioada de strâmtorare materială pe care o traversa și pe care n-o putea depăși doar prin munca sa de pictor. În acest scop, s-a asociat cu prietenul său Körössi József, care lucrase până atunci ca fotograf voiajor. Atelierul Mezey Lajos, în noua sa formulă, s-a deschis la 1 decembrie 1864⁷.

Aproximativ în perioada 1865—1870 a funcționat la Oradea atelierul *Körösi și Sztupa*⁸. Nu cunoaștem amănunte despre acest atelier, din a cărui producție a ajuns până la noi, cel puțin până la ora aceasta, o singură fotografie [vezi nota nr. 8]. Numele celor doi fotografi asociați ne orientează însă spre anturajul fotografului Mezey. *Körösi* ar putea fi fostul asociat al lui Mezey — Körössi József, iar *Sztupa* unul din membrii numeroasei familii macedo-române Stupa⁹. În lipsa altor surse documentare, acestea rămân însă doar supoziții.

Dacă datele referitoare la atelierul *Körösi și Sztupa* sunt la ora aceasta extrem de puține, în legătură cu alte ateliere fotografice dispunem de informații mult mai generoase. Interesantă și complicată este, de pildă, istoria atelierului fotografic situat la etajul casei Pollack¹⁰ din strada Nagy Sándor [azi str. Aurel Lazăr] nr. 2. Începând din februarie 1871, când și-a deschis acolo atelier *Biersitzky József*¹¹, proprietarii s-au schimbat și succedat rapid. Încă în același an, atelierul a fost preluat de *Rechnitzer János*¹², care s-a asociat în scurtă vreme cu Knapp Mihály, firma devenind *Rechnitzer János és Társa [Rechnitzer János & Comp.]*. La începutul anului 1872, Rechnitzer s-a despărțit de Knapp, acesta din urmă păstrându-și atelierul și asociindu-se cu Pelikan Károly, pictor academist și fotograf¹³.

Atelierul *Pelikan K. și Knapp M.* a funcționat astfel până în ianuarie 1873, când cei doi asociați s-au despărțit. De data aceasta cel care a plecat a fost fotograful Knapp, atelierul funcționând în continuare doar sub numele de *Pelikan Károly*¹⁴.

Ceea ce se cere a fi remarcat imediat după această trecere în revistă este *continuitatea atelierelor* fotografice, continuitate care se extinde de multe ori pe perioade de zeci de ani. Fotografii erau în această epocă niște persoane extrem de mobile. Ei veneau, rămăneau sau ple-

⁶ Mezey András, *Szinyei Merse Pál nagyváradi mestere: Mezey Lajos festő-művész és fotográfus élete, művészete*, Budapest, 1996, p. 25.

⁷ *Ibidem*.

⁸ În colecția lui *Déri Múzeum* din Debrecen se află o fotografie datând din această perioadă, produsă în atelierul *Körösi și Sztupa* (Általános történelmi adattár, nr. inv. 87.72).

⁹ Câțiva membri ai familiei Stupa s-au fotografiat în atelierul Mezey Lajos: notarul Mihai Stupa și soția sa Leni, Etelka — soția lui Teodor Stupa etc. (Mezey András, *op. cit.*, p. 49).

¹⁰ Azi dispărută.

¹¹ *Nagyvárad*, Oradea, 1871, nr. 36 (14 februarie).

¹² În colecția *Muzeului Memorial „Ady Endre”* din Oradea există o fotografie din această fază a atelierului (nr. inv. 2496/14).

¹³ *Nagyvárad*, Oradea, 1872, nr. 39 (17 februarie).

¹⁴ *Ibidem*, 1873, nr. 17 (22 ianuarie).

Fig. 3. PORTRETUL LUI PÁLI ERZSEBET. 19 noiembrie 1869. Atelierul Lojanek János. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre” din Oradea, nr. inv. 2496/7.
(PORTRAIT DE PÁLI ERZSEBET)

Fig. 4. PORTRET DE BĂRBAT. 1871. Atelierul Rechnitzer János. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre” din Oradea, nr. inv. 2496/14.
(PORTRAIT D'UN HOMME)

cau, în funcție de cum reușeau să se realizeze, material sau profesional. Atelierele însă, odată dotate cu cele necesare și mai ales dacă aveau un vad comercial bun și o clientelă statornică, treceau de la un proprietar la altul, uneori pe perioade îndelungate.

Exemplele sunt numeroase. Mezey Lajos și-a păstrat atelierul până în decembrie 1874, când l-a închiriat (mai târziu vândut) fotografului budapestan Décsey Ede¹⁵. Denumirea atelierului *Décsey* a apărut (atât pe fotografiile produse, cât și în presă) în două feluri: atât cu numele *Décsey Ede*, cât și cu numele *Décsey Ilka*. Coincidența de nume din al doilea caz cu acela al fiicei mai mari a lui Mezey ne îndeamnă să ne gândim la eventualitatea unei căsătorii a acesteia cu fotograful *Décsey* și astfel la moștenirea atelierului și profesiei tatălui ei. Până

¹⁵ Mezey András, *op. cit.*, p. 28.

Fig. 5. PORTRET DE BĂRBAT. 1871—1872. Atelierul *Rechnitzer János és Társa*. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre” din Oradea, nr. inv. 2496/15. (PORTRAIT D'UN HOMME)

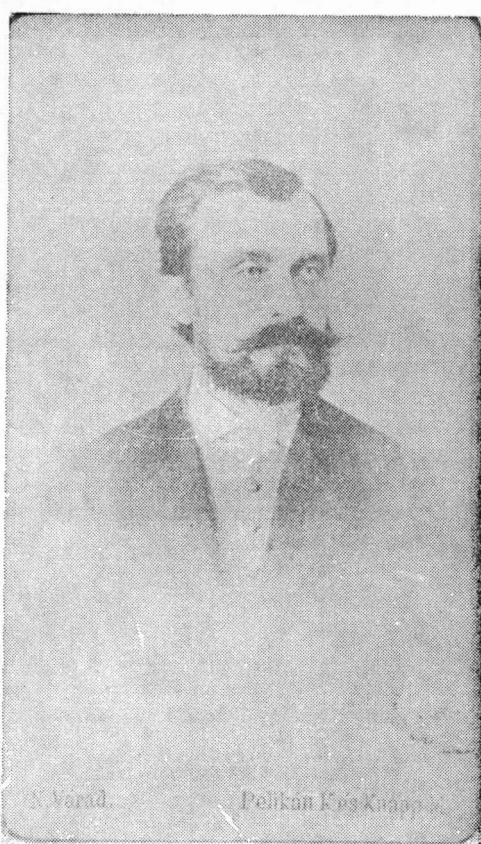

Fig. 6. PORTRETUL LUI MILE JÓZSEF DIN BORȘ. 1873. Atelierul *Pelikán K. și Knapp M.* Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre” din Oradea, nr. inv. 2496/140. (PORTRAIT DE MILE JÓZSEF DE BORȘ)

La descoperirea unor date biografice certe, aceasta rămâne însă doar o ipoteză. În martie 1884, atelierul *Décsey Ilka* a fost cumpărat de Fekete Sándor¹⁶, care l-a continuat până în perioada interbelică.

Atelierul *Benedek Mór* a funcționat până în perioada interbelică sub aceeași firmă și în același local, în care, de altfel, funcționa un atelier fotografic și în 1945¹⁷.

Atelierul *Lojanek* a fost, de asemenea, așa cum am mai amintit, unul din cele mai longevive ateliere fotografice orădene. Fotograful

¹⁶ *Fényképészeti Lapok*, Cluj, 1884, nr. 3 (martie), p. 59.

¹⁷ Este vorba de atelierul *Gáspár Foto (Új Élet, Oradea, 1945, 23 ianuarie, p. 4)*.

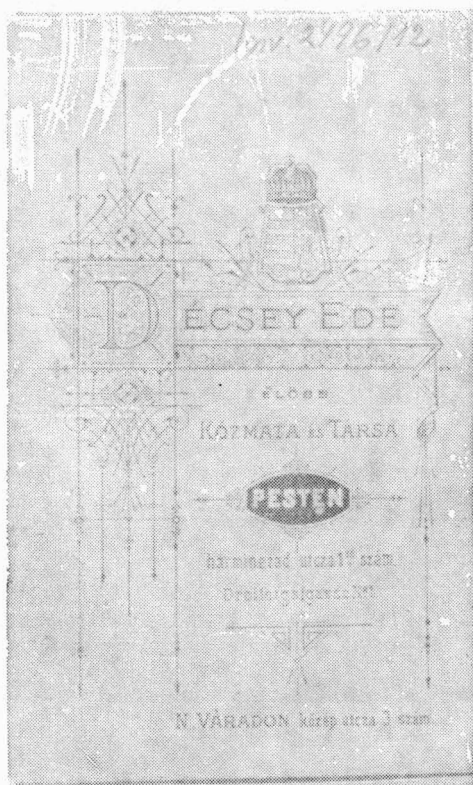

Fig. 7. a.) **PORTRET DE MIREASĂ**, 1874–1875. Atelierul *Décsey Ede*. Format *carte de visite*. Colecția Muzeului Memorial „*Ady Endre*” din Oradea, inv. 2496/12. (PORTRAIT D'UNE JEUNE MARIÉE)
b.) Verso-ul fotografiei, din care rezultă că *Décsey Ede* preluase de curând atât atelierul budapestan, cât și pe cel orădean.

Lojanek János a murit în 1877¹⁸, dar atelierul, fiind deja o firmă cu tradiție și apreciată, a continuat tot sub acest nume până după 1915.

Kiszel István, la rândul său, în momentul în care și-a deschis atelierul în 1863, preluase un atelier deja existent¹⁹.

Despre succesiunea rapidă a seriei de firme *Biersitzky—Rechnitzer—Knapp—Pelikan* în atelierul din *casa Pollack* am amintit deja. Istoria acestui atelier ne aduce din nou în atenție aspectul mobilității deosebite a fotografiilor, care se asociau, se despărteau, se mutau în permanență. Unii deschideau, după cum am văzut, *atelieri-filiale* în alte localități; în sezonul estival se deplasau în localitățile balneare la modă etc. Astfel, unul din primii proprietari ai atelierului amintit, *Rechnitzer*

¹⁸ *Nagyvárad*, Oradea, 1877, nr. 113 (17 mai), p. 3.

¹⁹ «*Preluând atelierul fotografic existent în curtea Casinei Naționale*» (Bihar, 1863, nr. 54, 5 iulie).

János, după plecarea sa de la Oradea, s-a îndreptat spre sudul Ungariei și Voivodina, deschizând ateliere la Szeged, Pančevo și Novisad.

Un alt caz este cel al lui Pelikan Károly. În 1883 încă mai existau așa-numiții «*fotografi voiajori*», printre care era amintit și Pelikan Károly²⁰. Aceasta înseamnă că la acea dată el abandonase atelierul orădean. S-ar putea să se fi stabilit în cele din urmă la Diosig, unde exista în jurul anului 1890 un atelier *Károlyi și Pelikan*²¹.

Vom încerca să analizăm în continuare în ce consta oferta acestor ateliere fotografice.

Din prima fază a atelierului *Mezey Lajos* (1852—1864), s-au mai păstrat până în zilele noastre doar 11 imagini fotografice²², dintre care cinci dagherotipii și șase fotografii propriu-zise, lucrate prin procedeul cu colodiu umed. Opt din cele 11 imagini cunoscute reprezintă membri ai familiei, doar trei fotografii reprezentând persoane străine de familie.

Pentru atelierele din anii '60—'70 ai secolului trecut, prima constatare care se impune este aceea că rentabilitatea lor era susținută în primul rând de portrete. Datorită perfecționării tehnicii fotografierii (trecerea de la dagherotipie la procedeul cu colodiu umed), atelierele fotografice erau acum capabile să producă mai multe fotografii într-un timp determinat, lucru care s-a reflectat în scăderea prețului lor. A apărut astfel posibilitatea ca și oamenii cu mai puțină dare de mână să-și poată immortaliza chipul. Pe măsura trecerii anilor, cererea de portrete a devenit din ce în ce mai mare. Așa cum observăm și din fotografiile rămase de pe urma atelierelor fotografice orădene amintite mai sus, dintre portrete, ponderea cea mai mare o deținea portretul format *carte de visite*, pe locul al doilea situându-se formatul *cabinet portrait*.

În plus față de portretele solicitate de comanditari, fotografii veneau și ei spre public cu oferta lor: portrete de actori de succes, de personalități, de oameni ai momentului. Astfel, în 1870, Mezey oferea pentru vânzare portretul comitelui suprem de la 1848 al Bihorului — Beöthy Ödön, reprodus de pe placa de sticlă originală prelucrată de scriitorul francez Victor Hugo în insula Jersey, unde ambii oameni politici se aflau în exil²³. La rândul său, îndată după ce a preluat atelierul de la Mezey, fotografatul Décsey Ede s-a grăbit să realizeze, pentru sporirea veniturilor atelierului, o serie de portrete ale unor actori cunoscuți²⁴. Un exemplu pentru faptul că fotografatul profesionist, la fel ca și ziaristul, trebuia să fie întotdeauna la curent cu «subiectele calde» aflate în centrul atenției publicului, îl oferea în 1883 atelierul *Lojanek*,

²⁰ *Fényképészeti Lapok*, Cluj, 1883, nr. 2 (februarie), coperta 3.

²¹ La *Legújabbkori Történeti Múzeum* — fényképtár din Budapesta se păstrează un portret de femeie provenind din acest atelier și datat aproximativ în jurul anului 1890.

²² Mezey András, *op. cit.*, p. 46.

²³ *Ibidem*, p. 26.

²⁴ Szakács Margit, *Magyarországi Fényképészek és Fényképész Műtermek (1840—1920)*, în *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve*. 1983, Budapest, 1984, p. 12.

punând în vânzare, pentru doar 30 de creițari (preț mic la ora aceea pentru o fotografie), portretul tâlharului și criminalului Sponga Pál²⁵.

În ce privește tehnicile speciale, singurul fotograf care le-a practicat în această perioadă timpurie a fost Lojanek, cu portrete realizate pe email încă de la începutul anului 1863²⁶.

Doar puțini fotografi orădeni din această perioadă și-au încercat forțele cu fotografiieri exterioare — peisaje sau vederi din oraș —, și aceasta doar după 1870, după ce s-a pus la punct tehnica de fotografiere prin așa-numitul procedeu uscat, care permitea pregătirea *prealabilă* a plăcii fotosensibile, fără a mai fi necesară deplasarea la locul fotografierii a unui întreg arsenal de mijloace în vederea pregătirii ad hoc a plăcilor.

De la Mezey Lajos se păstrează până astăzi opt fotografii realizate în exterior, dintre care două datate în 1873. Astfel, de la fereastra atelierului său a prins în obiectiv vechea reședință a Episcopiei Greco-Catolice, părți din Piața Mică [astăzi Piața Unirii], precum și curtea propriei sale case. A mai fotografiat Cetatea și o panoramă a orașului Oradea²⁷.

Principalul atelier concurent, *Lojanek János*, începuse și acesta încă din 1872 fotografierea unor piețe și clădiri din oraș în vederea multiplicării și comercializării lor prin Librăria „Hügel Ottó”²⁸. Dintre ofertele aduse la cunoștința publicului în această perioadă ne atrage atenția o panoramă a orașului Oradea văzut de pe dealul Calvaria²⁹. Prețurile acestor fotografii variaau în funcție de mărimea fotografiei și de valoarea forintului. În 1872 de pildă Lojanek vindea o fotografie format mic cu 40 de creițari (în 1882 prețul crescuse deja la dublu), iar doi ani mai târziu Décsey Ede comercializa panorama orașului Oradea în format mare la prețul de 4 forinți³⁰. În curând, un loc de predilecție pentru fotografiieri exterioare au devenit și Băile Szent László [mai târziu Băile Episcopoești]³¹.

Lucrările mai deosebite executate de fotografi erau expuse în vitrine exterioare fixate pe zidul casei care adăpostea atelierul sau în imediata lui vecinătate. De pildă, vitrina atelierului *Décsey Ede* era fixată „pe colțul clădirii reședinței episcopale”³². Fotografii Lojanek își amănase vitrina în fața casei sale, expunând mai ales portrete și fotografii de grup³³.

Nu toate atelierile fotografice aveau vitrine proprii. Foarte uzitată a fost în epocă expunerea fotografiilor în vitrinele unor negustori sau

²⁵ *Nagyvárad*, Oradea, 1883, nr. 82 (10 aprilie).

²⁶ *Bihar*, Oradea, 1863, nr. 14 (15 februarie).

²⁷ Mezey András, *op. cit.*, p. 50.

²⁸ *Nagyvárad*, Oradea, 1872, nr. 203 (5 septembrie).

²⁹ *Ibidem*, nr. 196 (28 august).

³⁰ Szakács Margit, *op. cit.*, p. 12.

³¹ Există, în colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, o imagine realizată în această stațiune balneară de către atelierul *Décsey J.*, în jurul anului 1880 (Secția de istorie, nr. inv. 8106).

³² Este vorba de vechea reședință episcopală greco-catolică, cu fațada principală spre actuala Piața Unirii. În 1879, vitrina a fost spartă de un grup de cheflii nocturni, după care fotografii a primit găzduire pentru produsele sale în vitrina biroului editorial al ziarului *Nagyvárad (Bihar)*, Oradea, 1879, nr. 105, 6 mai, p. 3).

³³ *Nagyvárad*, Oradea, 1874, nr. 51 (4 martie).

ale unor librari. Este vorba mai ales de imaginile de interes general, cum ar fi străzi, piețe și clădiri mai importante din oraș³⁴. În 1882, atelierul *Lojanek*, vecin cu magazinul cunoscutului negustor Huzella, expunea în vitrina acestuia imagini din Oradea³⁵. Acest atelier folosise în anii anteriori, cum am amintit mai sus, Librăria „Hügel Ottó“ pentru a-și comercializa produsele.

Despre *înfățișarea și organizarea atelierelor* fotografice orădene din anii '60—'70 nu cunoaștem astăzi prea multe lucruri. În cele mai multe cazuri au ajuns până la noi aprecieri generale de genul «*luxos aranjat*» (atelierul *Biersitzky*) sau «*cu rost și cu bun gust*» (atelierul *Mezey*).

Atelierele fotografice timpurii foloseau numai lumina naturală³⁶, de aceea era necesar să aibă geamuri mari. Ele erau situate de multe ori la etaj (vezi atelierul din *Casa Pollack* și atelierul *Lojanek*), pentru ca pătrunderea luminii să nu fie împiedicată de vegetație sau de alte construcții din apropiere. Intensitatea luminii era reglată cu ajutorul unor transparente dintr-un material subțire montate la ferestre.

Din corespondența fotografului *Mezey*, păstrată de urmași, aflăm amănunte în legătură cu organizarea atelierului său. În vederea dotării lui la nivelul cerințelor, fotograful s-a deplasat în februarie 1864 la Viena, călătoria având ca rezultat dobândirea de «*cunoștințe mai largi în domeniu*». El a modificat și reconstruit apoi o parte a casei sale, afectând atelierului fotografic un salon cu geamuri mari de sticlă, cu expunere nordică, săli de primire și un laborator, precum și «*micile camere obscure necesare*»³⁷.

Personalul care lucra în atelierele fotografice orădene din această perioadă este și el destul de sumar cunoscut. Era, desigur, în primul rând fotograful, care, în cele mai multe cazuri, era și proprietarul atelierului. Unii fotografi își permiteau să angajeze și câte un ajutor, precum și retușori, aceștia din urmă atât pentru negative, cât și pentru imaginile pozitive. Munca retușorului era destul de complexă, mergând de la corectarea unor contururi, până la pictarea fundalului. De aceea, retușorii calificați și cu experiență erau apreciați, dar totodată și destul de greu de găsit.

În 1882, atelierul *Décsey Ilka* (succesor al atelierului *Mezey Lajos*) dădea anunțuri repetate în *Fényképészeti Lapok* din Cluj³⁸ pentru angajarea unui retușor de negative. Repetarea anunțului în mai multe numere ale acestei publicații profesionale însemna că personalul calificat pentru această meserie nu se găsea chiar atât de ușor.

Unii fotografi proprietari de ateliere în Oradea au avut ateliere și în alte localități, de multe ori fiind destul de greu de stabilit care era atelierul principal și care *atelierele-filiale*, sau care a fost ordinea cronologică a înființării acestor ateliere. Despre *Décsey Ede* se știe de

³⁴ Atelierul *Décsey Ede* aducea în 1881 la cunoștința publicului, în presa locală, oferta sa de vederi din Oradea (*Nagyvárad*, Oradea, 1881, nr. 241 (22 octombrie)).

³⁵ *Ibidem*, 1882 nr. 102 (4 mai).

³⁶ Atelierul *Kissel István* era deschis în luna iulie între orele 9—17 (*Bihar*, Oradea, 1863, nr. 54, 5 iulie).

³⁷ *Mezey András*, op. cit., p. 25.

³⁸ *Fényképészeti Lapok*, Cluj, 1882, nr. 2 (februarie), coperta II.

pildă că, după o primă perioadă de activitate ca fotograf voiajor³⁹, a întemeiat în 1870 un atelier fotografic la Budapesta, extinzându-se apoi cu ateliere-filiale și în alte orașe mai mici ale Ungariei — Hódmezővásárhely, Nagykanizsa și Szentes⁴⁰. În orice caz, susținerea în paralel a mai multor ateliere în localități diferite însemna atingerea în prealabil a unui anumit standard material necesar extinderii. Lărgirea ariei de cuprindere a publicului aducea ulterior un spor al rentabilității întregii întreprinderi.

În mod firesc, se ajunge și la întrebarea: ce s-a mai păstrat până în zilele noastre din producția acestor ateliere fotografice timpurii? În mod sigur, piese deosebit de interesante se mai găsesc încă în arhive de familie și în colecții particulare. Acestea ajung însă cu greu și de multe ori doar întâmplător la îndemâna cercetătorului.

Există însă, din fericire, instituțiile specializate, muzee și biblioteci, din țară și din străinătate, în păstrarea cărora se află astfel de fotografii și care oferă posibilitatea studierii și publicării lor.

Din producția atelierului *Mezey Lajos* am reușit să identificăm până acum 117 fotografii din perioada de după 1864. Dintre acestea, 110 sunt portrete și doar șapte reprezintă rezultatul unor fotografiieri în exterior (imagini din Oradea). Ca loc de păstrare, covârșitoarea majoritate (102 bucăți) se află în arhive de familie, iar din punct de vedere teritorial, cunoaștem până la ora aceasta doar două portrete aflate pe teritoriul României, respectiv în colecția *Muzeului Memorial „Ady Endre“* din Oradea⁴¹. Restul fotografiilor provenite din atelierul *Mezey* se află pe teritoriul Ungariei, în arhive de familie, precum și la muzee și biblioteci din Budapesta, Debrecen și Kecskemét.

Din atelierul succesor, *Décsey Ede*, am identificat până la ora aceasta cinci fotografii, exclusiv portrete, dintre care trei aflate în colecția *Muzeului „Ady Endre“*. Din faza *Décsey Ilka* a atelierului au rămas piese ceva mai numeroase (15), dintre care cele mai multe aflate în colecția *Muzeului „Ady Endre“* și în colecția lui „Déri“ *Múzeum* din Debrecen. Ca imagini, din producția acestui atelier se remarcă două vederi din Băile Episcopoești, dintre care una aflată în colecția *Muzeului Țării Crișurilor*.

Atelierele foarte productive și longevive, cum a fost atelierul *Lojanek*, au lăsat în urma lor relativ multe fotografii, chiar din această perioadă timpurie. O fotografie *Lojanek*, chiar din anii '60—'80, nu reprezintă o raritate sau o excepție. Numărul celor identificate de noi până acum se apropie de 50⁴², printre păstrătorii actuali pe primele două locuri aflându-se *Muzeul „Ady Endre“* din Oradea și *Legújabbkori Történeti Múzeum — fényképtár* din Budapesta.

În schimb, din producția timpurie a atelierului *Benedek Mór* am găsit o singură fotografie, deja amintită, aflată în colecția lui *Bihari*

³⁹ În 1862 era semnalat ca fotograf voiajor în trecere prin Arad (Miklósi—Sikes Csaba, *Adatok az erdélyi fényképezés történetéhez*, în *Fotóművészet*, Budapest, 1990, nr. 3/4, p. 27).

⁴⁰ Szakács Margit, *op. cit.*, p. 12, 23, 45.

⁴¹ Nr. inv. 2496/135 și 2496/136.

⁴² Reamintim că este vorba de fotografii executate până la 1884.

Múzeum din Berettyóújfalu, Ungaria⁴³. Dacă din producția acestui atelier longeviv au rămas piese atât de puține din perioada sa timpurie, cu atât mai firesc pare faptul că din atelierele cu viață scurtă, uneori de numai câteva luni, care au avut o producție totală incomparabil mai mică, piesele rămase până astăzi le putem considera adevărate rarități. Este cazul firmelor găzduite de atelierul din *Casa Pollack*. Astfel, din atelierul *Biersitzky*, n-am avut până acum posibilitatea de a vedea nici o fotografie în original⁴⁴. Din faza *Rechnitzer János* ne-a stat la dispoziție un singur portret, aflat astăzi în patrimoniul Muzeului „Ady Endre”⁴⁵. Din atelierul *Rechnitzer János és Társa [Rechnitzer János & Comp.]*, aceeași instituție deține două portrete⁴⁶, singurele pe care le putem, de altfel, semna în acest stadiu al cercetării. Cu atelierul *Pelikan K. și Knapp M.* posteritatea a fost ceva mai generoasă; am identificat până la ora aceasta nouă fotografii aflate în păstrarea unor muzee din România și Ungaria, dintre care majoritatea în deja amintita colecție a Muzeului „Ady Endre”. În patrimoniul său se află, de altfel și singurele trei portrete pe care le cunoaștem până acum ca provenind din atelierul *Pelikan Károly*.

Piese puține s-au păstrat și din atelierele *Kiszel István* (cunoaștem șapte fotografii, toate aflate în muzee din Ungaria, dintre care trei portrete la „Déri” *Múzeum* — Debrecen) și *Kőrösi și Sztupa* (un portret aflat la Debrecen și piese semnalate la Kecskemét).

În încheiere, putem afirma că istoria fotografiei orădene în perioada de care ne ocupăm a urmat cursul firesc al lucrurilor, cunoscut pe plan european: creșterea puternică a numărului fotografiilor începând din jurul anului 1860 și scăderea în paralel a prețului fotografiilor (atât ca urmare a creșterii ofertei, cât și prin descoperirea unor procedee tehnice care au sporit semnificativ productivitatea), având drept consecință creșterea corespunzătoare a numărului comanditarilor. Este epoca în care fotografia devine cu adevărat o activitate aducătoare de venituri.

Unele ateliere fotografice orădene au fost recunoscute pentru profesionalismul lor încă din epocă de către confrății de breaslă. În 1882, în *Fényképészeti Lapok* de la Cluj, Veress Ferenc întocmise o listă a «fotografiilor cunoscute». Printre aceștia figurau și orădenii Décsey Ede și Lojanek János. Atelierul acestuia din urmă întrunea și aprecierile presei locale, care era de părere că «poate concura cu multe ateliere din capitală»⁴⁷.

Cu titlu orientativ, amintim în încheiere că în aceeași perioadă situația atelierelor fotografice din orașele similare ca mărime din ime-

⁴³ Fotografii provenind din acest atelier sunt semnalate și la Kecskemét (*Magyar Fotográfiai Múzeum*), dar nu am avut posibilitatea până la această oră de a verifica din ce perioadă sunt.

⁴⁴ Fotografii provenind din acest atelier sunt semnalate la Kecskemét (*Magyar Fotográfiai Múzeum*).

⁴⁵ Nr. inv. 2496/14.

⁴⁶ Nr. inv. 2496/15 și 2496/209.

⁴⁷ Este vorba de Budapesta (*Nagyvárad*, 1874, nr. 51, 4 martie).

diata apropiere a Oradei era următoarea: în timp ce la Oradea numărăm în acest răstimp 12 firme, la Arad au funcționat 17, la Cluj — 8, la Zalău — 2, la Satu Mare — 8 și la Debrecen — 8⁴⁸.

PREMIERS ATELIERS PHOTOGRAPHIQUES A ORADEA (1852—1884)

(Résumé)

Pour cette première phase de la photographie d'Oradea, l'auteur considère comme limites chronologiques: pour le commencement — l'année 1852, où l'on date la première daguerrotypie connue comme produite dans un atelier d'Oradea, et pour la fin de la période — l'année 1884, année du début de l'activité de Fekete Sándor, que l'auteur considère le premier photographe artiste et théoricien de la photographie à Oradea.

Entre 1852—1862, au moins selon les données détenues jusqu'à ce moment, l'atelier *Mezey Lajos* fut l'unique atelier photographique à Oradea. Après 1860, d'autres ateliers se sont ajoutés à celui-ci: *Benedek Mór* (1862), *Lojanek János* (1863), *Kissel István* (1863), *Körösi et Sztupa* (environ 1865), *Biersitzky József* (1871), *Rechnitzer János* (1871), *Rechnitzer János és Tàrsa [Rechnitzer János & Comp.]* (1871), *Pelikan K. et Knapp M.* (1872), *Pelikan Károly* (1873) et *Décsey Ede* (plus tard *Décsey Ilka*) en 1874.

Ce qui est à remarquer après ce passage en revue, c'est la continuité des ateliers photographiques, qui s'étend quelquefois sur dizaines des années. Une fois ayant la dotation nécessaire et surtout un lieu favorable et une clientèle fidèle, les ateliers, quoiqu'ils changeaient de propriétaires, fonctionnaient pendant de très longues périodes. Beaucoup de photographes ouvraient des ateliers-philiales en d'autres localités.

Pour les ateliers des années '60—'70 du siècle passé, la première constatation qui s'impose est que leur rentabilité était soutenue premièrement par les portraits. En plus des portraits sollicités par les commanditaires, les photographes venaient, eux aussi, vers le public avec leur offre: les portraits des acteurs de succès, des personnalités, des gens du moment.

En ce qui concerne les techniques spéciales, le seul photographe qui les a pratiquées à Oradea à cette époque précoc fut *Lojanek*, avec des portraits sur émail, déjà depuis le début de l'année 1863.

Peu de photographes d'Oradea de cette époque se sont confrontés avec la photographie extérieure — des paysages ou des vues de la ville — et seulement après 1870. De *Mezey Lajos* on garde jusqu'à aujourd'hui, huit photographies réalisées en extérieur, dont deux datées en 1873. Selon les informations détenues, le principal atelier concurrent, *Lojanek János*, avait commencé, lui aussi, déjà depuis 1872, à photographier certains places et édifices de la ville, en vue de les multiplier et de les commercialiser.

L'ouvrage s'occupe ensuite de l'aspect et de l'organisation des ateliers photographiques, du personnel qui y travaillait, pour passer à la fin en revue ce qui est resté jusqu'à nos jours de la production de ces ateliers, soit dans des collections privées, soit dans les institutions spécialisées — musées et bibliothèques — du pays et de l'étranger.

Pour conclure, l'auteur croit pouvoir affirmer que l'histoire de la photographie d'Oradea, à l'époque dont on s'occupe, a suivi le cours naturel des choses, connu sur plan européen: la forte croissance du nombre des photographes depuis environ 1860 et la baisse, parallèlement, du prix des photographies (tant à la suite de la hausse de l'offre, que par la découverte des nouveaux procédés techniques qui ont fait croître la productivité), ayant comme conséquence l'accroissement correspondant du nombre des commanditaires. C'est l'époque à laquelle la photographie devient une véritable activité porteuse de revenus.

Certains photographes d'Oradea furent reconnus pour leur professionnalisme parmi leurs confrères.

⁴⁸ Szakács Margit, *op. cit.*

FARMACII PUBLICE ORĂDENE ÎN PERIOADA 1880—1919

de

ALEXANDRU POP

I. Câteva considerații privind condițiile economico-sociale ale Oradei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

În general, se consideră că epoca de dezvoltare industrială a orașului Oradea începe după revoluția din 1848—1849. Cele „patru orașe” ale Oradei (Olosig, Orașul Nou, Subcetate, Velența) vor avea o administrație unică din 1860, iar din 1870 orașul va deveni municipiu.¹

Creșterea populației se va accentua în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Tabela 1), comparativ cu deceniile premergătoare revoluției de la 1848.

În 1880 primăria municipiului se afla într-o criză financiară acută având secătuite vistieria și resursele, situație din care va ieși abia în anii următori, prin înțelegerile cu Episcopia și Consiliul (care dețineau privilegiile încă din Evul Mediu) privind încasările de taxe, vămi, impozite și unele monopoluri. Importanța orașului va crește și prin instalarea aici a unei Curți Regale de Apel în 1891 (numai zece orașe din Imperiul Austro-Ungar aveau astfel de curți).

Față de permanenta criză de locuințe, ultimul deceniu al secolului va cunoaște un deosebit avânt edilitar, implicit al edificiilor publice care va continua și în primul deceniu al secolului XX, imprimându-și amprenta pe configurația arhitectonică a orașului.

În perioada de referință, activitățile agricole se restrâng (inclusiv viticultura calamităată începând din 1890) rămânând în teritoriile extravilane, în favoarea unei extinderi a activității industriale legate de agricultură și comerț. Iau ființă mori cu aburi de mare capacitate, numeroase distilerii de alcool, fabrici de spirt și drojdie, fabrica de gaz aerian, antrepozite, se dezvoltă transportul pe calea ferată (în 1870 se inaugurează linia Oradea—Cluj, iar între 1883—1887 se realizează linia ferată Oradea—Beiuș).

În 1869 ia ființă Hala Comercială (un fel de Bursă a grânelor), apoi Camera de Comerț și Industrie care vor deveni centre de promovare a dezvoltării economice a orașului. Instituțiile bancare și de credit își vor oferi serviciile investitorilor în număr tot mai mare.

Dezvoltarea vieții economice a condus la dinamizarea vieții social-culturale, implicit și la îmbunătățirea stării de sănătate. Spitalul orășe-

¹ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun ș.a., *Istoria orașului Oradea*, Ed. Cogito, Oradea, 1995, p. 211—236.

nesc deschis în 1806 se va completa cu noi pavilioane în 1873 și 1895, existând și alte spitale de mai mică importanță, confesionale sau cu caracter privat-asociativ. În sfârșit, rețeaua de farmacii va cunoaște una din cele mai spectaculoase dezvoltări cu performanțe peste cele ale multor orașe asemănătoare sau chiar mai mari (Tabela 2).

II. Dezvoltarea rețelei de farmacii publice

În 1880 existau șase farmacii publice care se vor dovedi insuficiente pentru satisfacerea cerințelor social-sanitare în prepararea și distribuirea de medicamente pentru populație, născându-se o ofertă semnificativă privind deschiderea unor noi farmacii². Astfel, în 1891 se deschide a 7-a farmacie, ritmul de apariție fiind de o farmacie la 5 ani (1896, 1901, 1906), pentru ca apoi acesta să devină *anual* în intervalul 1907—1912,³ cea de-a 16-a farmacie (și ultima) până la declanșarea primului război mondial fiind farmacia „Sfântul Anton”. În aceste condiții, de creștere a numărului de farmaciști, se vor înregistra forme adecvate de organizare a acestora, influențând la rândul lor condițiile de apariție a noi farmacii. Astfel, în 1884, de exemplu, funcționau trei asociații notabile cu caracter profesional:

— Societatea de Medicină, Farmacie și Științele Naturii din județul Bihor (Biharmegyei Orvos, Gyógyszerész és Természettudományi Egylet)

— Corporația (Uniunea) farmaciștilor din Debrețin — Bihor (Debrecen — Biharmegyei Gyógyszerész Testület/Egylet/)

— Uniunea Națională a Farmaciștilor (cu filială în Bihor) (Országos Gyógyszerész Egylet)

la care mai putem adăuga Filiala orădeană a Asociației Naționale a ajutoarelor de farmaciști din Ungaria (A Magyarországi gyógyszerészek országos szövetségének nagyvárosi fiókja) constituită în august 1913⁴.

Dacă vom încerca să reprezentăm grafic dinamica creșterii numărului de farmacii în perioada 1880—1918 (Fig. 1), vom observa în ansamblu o curbă ascendentă (în realitate o „scară” cu paliere) al cărei segment AB este o linie dreaptă (creștere proporțională a numărului de farmacii în timp), dar începând din punctul B până în C avem o creștere exponențială a curbei (numărul farmaciilor crescând vertiginos în timp), în 1912 atingându-se momentul de maxim cu cea de-a 16-a farmacie înființată („Sfântul Anton”).

În perioada 1891—1912 avem de-a face cu o curbă exponențială a apariției farmaciilor (un „boom”), cu o pantă ascendentă foarte pronunțată între 1906—1912. Explicația acestui „fenomen” rezidă în încercarea de echilibrare a numărului de locuitori pe farmacie, întrucât creșterea numărului de locuitori impunea recuperarea întârzierii din perioada 1880—1905 în deschiderea de noi farmacii, urmată de perspec-

² Alexandru Pop, *Farmacii orădene între anii 1850—1880*, în „Crisia” XVII, Oradea, 1987, p. 325.

³ În 1910 s-a deschis farmacia „Steaua” (în fapt, s-a mutat și și-a schimbat numele, din farmacia „Speranța” în „Steaua”), orașul rămânând tot cu 13 farmacii ca în 1909; în 1911 s-au deschis două farmacii noi, „Salvatorul” și „Diana”.

⁴ Ziarul „Nagyvárad” (Oradea) nr. 188/19 aug. 1913.

tiva posibilității de câștig a farmaciștilor, dată de avântul economic al orașului la începutul secolului nostru.

Raportând numărul de locuitori la numărul de farmacii se obține curba ---- din Fig. 1 unde se vede că la fiecare deschidere de farmacie, curba suferă o cădere bruscă (normal, căci numărul de locuitori/farmacie va scădea imediat) cu tendința de a se înscrie în dreptunghiurile hașurate care reprezintă o „optimizare“ a nr. de locuitori/farmacie și anume:

Număr de locuitori ai orașului	Număr optim de loc./farmacie ⁵
10 000— 20 000	2 500—3 500
20 000— 50 000	3 500—4 500
50 000—100 000	4 500—5 500
100 000—500 000	6 000—8 000

Astfel, de exemplu, prin deschiderea farmaciei a 5-a („Leul“), curba repartiției nr. loc./farmacie revine în cadrul optim (Fig. 1), dar populația orașului crescând, curba va avea tendința de a ieși din cadru prin depășirea nr. loc./farmacie, ceea ce era în defavoarea locuitorilor și conducea la suprasolicitarea farmaciilor existente. Farmacia a 6-a („Sfântul Ladislau“) va reglementa echilibrul, dar nu pentru mult timp, căci creșterea populației va fi mai accentuată, în 1880 curba nr. loc./farm. indicând cca 5 250 loc./farm., deci peste valoarea optimă, fiind un semnal pentru necesitatea deschiderii unei noi farmacii, pentru a nu aglomera cele existente. Abia în 1891 va apărea a 7-a farmacie („Îngerul Păzitor“), când, deja se atinsese cca. 6 800 loc./farm., un număr evident exagerat și vorbind despre o îngreunare a condițiilor de deservire cu medicamente a populației. Dacă mai adăugăm că farmaciile orașului mai deserveau și o parte a populației rurale (aflată la târg, în trecere etc.), nr. loc./farm. depășea cifra de 7 000—8 000.⁶

O statistică la nivelul județului Bihor (care includea și localitățile din Ungaria de azi) indica în 1889 un număr de 15 979 loc./farm., iar în 1890 un număr de 17 727 loc./farm. (datorită creșterii mai accentuate a populației), ceea ce era în evidentă discrepanță cu condițiile de la oraș, căci multe sate nu dispuneau de farmacii.⁷

⁵ Datele constituie o medie statistică ce ține cont de schimbarea repartiției populației pe farmacii, odată cu creșterea numărului de locuitori și a mărimii orașului. O lege din 1876 reglementa distanța necesară dintre farmacii, precum și un număr de circa 6 000 locuitori la o farmacie, argumente evocate de unii farmaciști consilieri, pentru a împiedica deschiderea altor farmacii concurente. Rigiditatea reglementărilor n-a rezistat presiunii liberei concurențe, care, în final va echilibra necesitatea de medicamente a populației cu dorința de câștig a farmaciștilor.

⁶ Absența farmaciilor fixe mai ales în mediul rural era „compensată“ oarecum de farmaciile portabile („de mână“), reglementate de Circulara Min. de Interne din 4.XI.1880, prin care numai medicii de circumscripție erau autorizați să le dețină, circulara prevăzând un număr de 25 de medicamente nominalizate, între care: clo-roform, salicilat de sodiu, Magnesia usta, ulei de măsline, Opium pulvis, chinină ș.a.

⁷ „Nagyvárad“, nr. 132/12 iun. 1891.

Nu trebuie să uităm, apoi, că între o farmacie din mediul urban și una din mediul rural existau diferențe notabile privind aspectele tehnico-profesionale, de aprovizionare și numărul de personal încadrat.

În aceste condiții, deschiderea unor noi farmacii s-a impus în mod obiectiv, lupta de interese pentru obținerea aprobării de înființare a acestor farmacii fiind tot mai evidentă (vezi în continuare). La început cu o „cadență“ de deschidere, de o farmacie la 5 ani (farmaciile 7—10, 1891, 1896, 1901, 1906), ritmul se va accentua în perioada 1906—1912, atingând în medie o farmacie pe an (fig. 1), ceea ce nu numai că va reglementa nr. loc./farm. în limite optime, dar va crea și o situație cu totul remarcabilă, chiar privilegiată a orașului Oradea față de alte orașe din Ungaria (Tabela 2).

Din tabelă, remarcăm că Oradea, fără a fi cel mai mare oraș după Budapesta, avea *cel mai mare număr de farmacii*, după capitală. Un loc privilegiat, printre primele 5—6 orașe, îl va menține și în perioada dintre cele două războaie mondiale, când Oradea va aparține regatului României.

În timpul primului război mondial, curba nr. loc./farm. va coborî datorită scăderii numărului de locuitori, pentru ca în primii ani de după război (1920—1921), prin deschiderea a patru noi farmacii, nr. loc./farm. să scadă (fapt în favoarea locuitorilor, dar nedorit de farmaciști, sub aspect comercial). Acest mic „boom“ postbelic (care se va repeta și după al doilea război mondial, precum și după revoluția din decembrie 1989) va fi urmat de o perioadă în care creșterea populației va reduce la valoarea optimă, de echilibru nr. loc./farm., evident fără a mai înființa alte farmacii (Fig. 1).

În concluzie, se poate reține că Oradea primului deceniu al secolului al XX-lea era unul dintre primele orașe ardelenene, și chiar la nivel central-european, cu un nivel superior de asistență farmaceutică, fapt ce se înscrie armonios în întreaga dezvoltare economică, edilitară și socio-culturală a orașului.

III. Repere monografice ale farmaciilor

Istoricul atingerii performanței de a fi orașul din provincie cu cel mai mare număr de farmacii a fost destul de agitat. El începe cu solicitările pentru deschiderea celei de-a 7-a farmacii, având în vedere că după 1880 se constatase insuficiența numărului de farmacii orădene (Fig. 1) față de creșterea numărului de locuitori, anunțându-se o perspectivă deosebit de atrăgătoare din punct de vedere al preparării și comercializării medicamentelor.

La sfârșitul anului 1890 exista peste o duzină de cereri de deschidere pentru cea de-a 7-a farmacie, între solicitanți figurând farmaciști deja cunoscuți, ca Hering Sándor, Marschalko Leo, Sternthal Sándor, Hegedüs Rezső ș.a., amplasamentele solicitate fiind locuri frecventate (piețe, intersecții de străzi circulate), unde în viitor vor apărea într-adevăr farmaciile „Îngerul Păzitor“ (1891), „Șarpele“ (1901) și „Regele Mathias“ (1909)⁸.

⁸ Arhivele Naționale Oradea. *Fond Prim. Municip. Oradea*, Inv. 141, Dos. 439, f. 11 și f. 50.

Câştig de cauză în deschiderea celei de-a 7-a farmacii va avea Hering Sándor („Îngerul Păzitor“, 1891), dar solicitările pentru deschiderea a încă unei farmacii vor continua în anii următori, argumentele fiind date de creşterea numărului de locuitori.⁹

Cu toată opoziţia colegiului farmaciştilor format din proprietari farmaciilor existente¹⁰, Consiliul Municipal consideră oportună deschiderea celei de-a 8-a farmacii¹¹ într-o zonă puţin mai periferică a oraşului, dar în perspectivă de dezvoltare, capătul străzii Szaniszló (azi str. Mihai Eminescu), aceasta fiind deschisă în 1896 de farmacistul Szűts Sámuel (farmacia „Sfântul Ştefan“).

Acest „duel“ dintre farmaciştii care doreau să deschidă noi farmacii şi proprietarii existenţi care-şi vedeau atinse interesele se va intensifica în următorii ani (vezi dosarele 535, 545, 597, 460 ş.a. de la Arhivele Naţionale Bihor, Fond Prim. Municip. Oradea, Inv. 141), primăria situându-se, în principiu, de partea noilor întreprinzători, căutând să asigure în cadrul asistenţei sanitare generale şi o bună deservire cu medicamente din farmacii, în ciuda argumentelor aduse de vechii proprietari, că oraşe ca Debreţin, Seghedin, Kecskemét, Budapesta stau mult mai rău cu nr. loc./farm.¹² Rezultatul final, prin deschiderea succesivă, an de an, a unor noi farmacii în perioada 1906—1912, a fost în favoarea locuitorilor, cu cea de-a 16-a farmacie („Sfântul Anton“, 1912), Oradea, aşa cum s-a arătat, situându-se pe primul loc privind numărul absolut al farmaciilor publice (după Budapesta). Amplasarea celor 16 farmacii se vede în Fig. 2.

Trebuie să mai amintim că primăria ajută populaţia săracă în procurarea de medicamente. Astfel, de exemplu, Consiliul Municipal a plătit în trim. III. 1897 pentru medicamente gratuite acordate săracilor prin anumite farmacii, 1 570 coroane şi 9 fileri, farmaciştii înşişi micşorându-şi procentul beneficiilor pentru aceste medicamente¹³.

1. Farmacia „Crucea de Aur“

După moartea farmacistului Bertsinsky Károly (1876), farmacia rămâne în posesia soţiei şi fiicei sale, văduva farmacistului arendând-o mai multor farmacişti.

În martie 1913 farmacia este cumpărată de la văduva Bertsinsky de către arendaşul de atunci, farmacistul Lédig Árpád, iar din februarie 1916 intră în proprietatea farmacistului Németh Pál care o va deţine şi după terminarea primului război mondial.

⁹ *Ibidem*, Dos. 448.

¹⁰ Aceştia erau reuiniţi în „Corporaţia proprietarilor de farmacii din Oradea“ (Nagyváradí gyógyszerész társaságának testülete), în anul 1908 preşedintele ei fiind Csanda Endre sen., iar secretar Pohl Jenő (Arh. Naţ. Ord. Fond Prim. Mun. Ord. Inv. 141, Dos. 535 f. 193).

¹¹ Pentru deschiderea ei existau 8 cereri ale farmaciştilor locali şi câteva ale unor farmacişti din alte localităţi (Arh. Naţ. Ord. Fond Prim. Mun. Ord. Inv. 141, Dos. 448, f. 4—40 şi f. 41—45).

¹² „Nagyvárad“, nr. 100/28 apr. 1907 şi Arh. Naţ. Ord. Fond Prim. Mun. Ord. Inv. 141, Dos. 545 f. 33.

¹³ „Nagyvárad“, nr. 252/28 oct. 1897.

Conducerea tehnico-administrativă a farmaciei a fost preluată încă înainte de decesul farmacistului Bertsinsky de către farmacistul Hering Sándor, la început ca diriginte, apoi din 1876 ca arendaș, până în 1891, când își deschide propria farmacie („Îngerul Păzitor“). În 1893 documentele îl atestă ca arendaș pe farmacistul Sternthal Sándor (probabil până în 1901 când își va deschide și el farmacia proprie, „Șarpele“), apoi se pare că Hering Sándor a rearendat-o în intervalul 1901–1903, căci farmacistul Rozvány György a preluat farmacia în 1903 „după decesul arendașului Hering S.“¹⁴ În 1910 îl găsim arendaș pe Lédig Árpád, care o va cumpăra în 1913 (vezi mai sus). Dintre angajați, mai semnalăm pe farmacistul Hegedűs Rezső în 1889 și pe Hajdú Hűgő, farmacist cu diplomă, asistent între 29.VI.1910–10.IV.1911 și, respectiv, 1.X.1912–11.IV.1913.

În afara activității curente, în cadrul laboratorului farmaciei se executau și diverse analize fizico-chimice (un buletin de analiză pentru 1 litru de lichid în 1888¹⁵). Din vechea dotare a farmaciei, câteva vase de lemn se păstrează la Muzeul de istorie a farmaciei din Cluj-Napoca.¹⁶

Amplasamentul farmaciei, Piața Sf. Ladislau nr. 2, care era în 1880 într-o clădire azi inexistentă (spațiul verde din fața statuiei lui Mihai Eminescu), s-a schimbat probabil la cumpăna secolelor XIX–XX, în 1904 având adresa str. Teleki nr. 2 (azi str. Mareșal Ion Antonescu) în colțul Pieței, numele actual al farmaciei fiind „Delia“ (intrarea din Piața Unirii, colț cu str. M-șal Ion Antonescu).

2. Farmacia „Coroana Maghiară“¹⁷

În 1880 farmacia se afla în proprietatea lui Nyiri György, fiind transcrisă pe numele său încă din 1862 ca urmare a căsătoriei lui cu Ida, fiica fostului proprietar al farmaciei, Láposy Lajos.¹⁸

Farmacistul Nyiri va fi în posesia farmaciei „Coroana Maghiară“ timp de 45 de ani, până la decesul său în august 1907, remarcându-se nu numai profesional sau ca membru de frunte în asociațiile de profil, ci și ca edil al orașului. Cu câțiva ani înainte de deces, conducerea farmaciei a încredințat-o fiului său Ödön, doctor în farmacie și care împreună cu fratele său Béla (avocat) vor moșteni farmacia.

În februarie 1912, farmacia este cumpărată de farmaciștii Rácz Rezső și Vadász Gusztáv, pentru ca după circa doi ani, primul să devină singurul proprietar până la cel de-al doilea război mondial.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 167/22 iul. 1903.

¹⁵ Arh. Nat. Ord. *Fond Prim. Mun. Ord.* Inv. 142, Dos. 117/f. 33.

¹⁶ Eva Crișan, *Materia Medica de Transylvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 235.

¹⁷ În sec. XVIII purta numele inițial „Coroana de Aur“ (AD AUREAM CORONAM) Arh. Naț. Ord. *Fond 16. Spitalul Mizericordienilor*, Inv. 65 Dos. 3 a, f. 8 (în sec. XIX o găsim sub trei denumiri: „Coroana de Aur“ (1828) *ibidem*, f. 26), apoi „Coroana“ (cf. hărțile din 1859 a lui Halacsy S.) și „Coroana Maghiară“ începând cu ultima treime a secolului.

¹⁸ Alex. Pop, *Farmacii orădene între anii 1850–1880*, în „Crisia“ XVII, Oradea, 1987, p. 328.

La farmacia „Nyiri“ (cum mai era cunoscută) au învățat și practicat multe generații de farmaciști, între care Hankovits F., Lénárd J., Sajó Gy., Medvigy F., Metzgi I. ș.a.

Amplasamentul farmaciei era și în 1880 pe strada Principală a orașului (Fő utca) nr. 18 (azi str. Republicii), în 1884 se mută cu câteva case, la nr. 8, în 1904 având aceeași adresă, ca în 1907 să fie Uri utca nr. 1 (azi str. Episcop Ciorogariu), la intersecția celor două străzi. Farmacia a funcționat până la naționalizare (1949), mai târziu fiind demolată.

3. Farmacia „Rodia“

Apartinând Ordinului călugărilor mizericordieni, farmacia era condusă de un farmacist-diriginte (provisor), de regulă membru al Ordinului, ajutat fiind de unul sau doi practicanți (asistenți) sau ucenici.

În 1880 provisor era Göreij Gyárfás, absolvent în 1876 al facultății de farmacie din Budapesta, în 1888 era Kalina Bencze, în 1890 Petronij Walfrid, în 1895 Mura Fülöp, în 1908 Hindelang Jenő, iar din 1910 Rontskevits Ferencz Anselm, pe care îl vom găsi aici ca diriginte și în 1923.

Ca și la celelalte farmacii cu tradiție din oraș, și aici vor învăța și practica farmacia mai ales în calitate de ucenici (tirocinanți) mulți tineri, viitori farmaciști: Nagy Richárd, Marschalko Leó (care va deschide în 1901 farmacia „Șarpele“), Filiala Clarus ș.a. Dintre vechile dotări ale farmaciei un număr important de vase și instrumente se găsesc în colecția Muzeului de istorie a farmaciei din Cluj¹⁹. Actualul mobilier este în cea mai mare parte de la începutul secolului nostru, fiind foarte bine conservat și întreținut.

Cât privește amplasamentul, cu totul remarcabil este faptul că de la înființare (1760) și până în zilele noastre, farmacia nu și-a schimbat amplasamentul de pe strada principală a orașului (Nagy utca 29) (azi str. Republicii 33, în clădirea Direcției Sanitare Bihor, fost spital și clinică ORL și oftalmologie).

4. Farmacia „Vulturul de Aur“

În anul 1846 Molnár József, absolvent al facultății de farmacie din Budapesta în 1830, cumpăra farmacia „Vulturul de Aur“ care va rămâne în posesia familiei timp de șase decenii. În 1880 îl găsim încă proprietar pe bătrânul József. Trei dintre fiii săi, Lajos, Miklós și János i-au urmat cariera, practicând la început în farmacia părintească. După decesul tatălui (la începutul anilor '80), Lajos, absolvent al facultății de farmacie din Viena în 1873, va deveni proprietar. El va spori prestigiul farmaciei prin profesionalismul său și pregătirea practică a generațiilor de viitori farmaciști.

Ca și farmacistul Nyiri, Molnár Lajos s-a remarcat și prin participarea activă la viața comunității, fiind membru marcant al S.M.F.

¹⁹ Eva Crișan, *Materia Medica de Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 212, 215, 231, 247, 250—252.

Șt. Nat. Bihor, membru în Consiliul Municipal și primcurator al Bisericii augustane (luterane) din oraș.

Neavând succesori direcți, în decembrie 1907 vinde farmacia lui Farkas István cu 220 000 coroane²⁰, cu aceasta începând declinul farmaciei. După un an și jumătate, în iulie 1909 farmacia trece în posesia lui Lessner Alfred și a soției, pentru ca apoi în condițiile tulburi ale declanșării primului război mondial, în aprilie 1914 să intre în posesia Băncii Maghiare S.A. (Magyar Bank Részvénytársaság). În ianuarie 1916 farmacia este cumpărată de Schreiber Jakab și soția din Bistrița, care o vor ceda farmacistei Káin Eszter, bistrițeană de fel, dar care, stabilită la Oradea, va prelua administrarea farmaciei cu mână forte în toată perioada interbelică, redându-i vechiul renume. Ea a fost și prima farmacistă, proprietară de farmacie din Oradea.²¹

Din vechea farmacie, câteva borcane de sticlă se mai găsesc la Muzeul de istorie a farmaciei din Cluj-Napoca.

Amplasamentul farmaciei a rămas neschimbat de la înființare (1798), în piața mică a orașului (Piața Sf. Ladislau nr. 6), azi Piața Unirii nr. 6, în anul 1880 menționându-se: „în clădirea Casei de Economii”.

5. Farmacia „Leul”

În noiembrie 1880 văduva farmacistului Lindtner Eduard vinde farmacia „Leul” cu suma de 17 500 de forinți tânărului farmacist Racsek Ferencz, absolvent la Budapesta în 1879. Acesta, la rândul său o vinde în februarie 1883 lui Bleyer Jakab (probabil tatăl farmacistului Bleyer Károly care lucra în farmacie și care în 1888 figurează ca proprietar). În aprilie 1892 farmacia este arendată lui Sternthal Sándor care apoi o va cumpăra. În noiembrie 1901 acesta o vinde cu 90 000 de coroane farmacistului Lessner Alfred care o va deține până în 1908 (în 1909 el va cumpăra farmacia „Vulturul de Aur”) când o vinde lui Rác Rezső. Acesta din urmă o va păstra și administra până în 1912 (când se va asocia cu farmacistul Vadász Gusztáv să cumpere farmacia „Coroana Maghiară”).

Se pare că după plecarea lui Rác R., farmacia intră în posesia Casei de Economii Bácsőpolyai, ultimul diriginte, farmacistul Mihályi Lajos cumpărând-o în 1914 și asigurându-i buna funcționare în toată perioada interbelică.

În 1880 farmacistul Racsek F. avea ca asistent pe Lödy István și practicant cu patru clase gimnaziale²² pe Hankovits Ferencz. În perioada în care proprietara farmaciei era Casa de Economii, menționăm ca diriginți pe Jobbágy Vilmos, Maybaum Samuel și Mihály Lajos.

De la înființare (1825), amplasamentul farmaciei „Leul” a rămas în aceeași zonă a Pieții Mari (Nagy Vásártér): primul amplasament —

²⁰ „Nagyvárad”, nr. 297/25 dec. 1907.

²¹ Prima farmacistă din Bihor, d-ra Szorády Ilona din Felsőtelekes a obținut aprobarea Ministerului Învățământului Public și a practicat la farmacistul Péchy József din Csökmő (*Ibidem*, nr. 131/31 mai 1904).

²² Începând din 1 ian. 1888 reglementările prevedeau ca ucenicii practicanți în farmacii, să aibă cel puțin 6 clase gimnaziale (medii). Cu aprobări nominale, chiar și fetele vor fi admise („Nagyvárad”, nr. 15/15 iul. 1911).

Piața Mare nr. 14, colț cu fosta străduță ce ducea la Cetate (str. Porții — Kapu utcza) s-a schimbat, în 1880 figurând la nr. 65 (cu 50 m mai spre Nord, pe aceeași linie cu vechiul amplasament), în 1907 la nr. 14 (alt loc), colț cu strada Clujului. Toată această zonă a fost demolată în anii '970, pe ultimul amplasament al farmaciei fiind un spațiu verde.

6. Farmacia „Sfântul Ladislau“

În anul 1880, proprietar al farmaciei era Ember Emanuel, absolvent al facultății de farmacie din Viena în 1858²³. El a fost proprietar al farmaciei mai bine de trei decenii, remarcându-se profesional, ca membru fondator al Societății de Medicină, Farmacie și Științele Naturii din Bihor, precum și în alte asociații social-culturale. După decesul lui (decembrie 1896), farmacia trece în posesia soției sale care va angaja un diriginte pentru a conduce activitatea farmaciei. În mai 1903, farmacia este vândută de văduva Ember farmacistului Hegedűs Rezső, care în 1923 va fi încă proprietarul ei.

Între angajații farmaciei în această perioadă, remarcăm pe Marshalko Leó ca diriginte (cu 20 de ani în urmă ajutor la „Rodia“), cel puțin din 1899 până în octombrie 1901 (când va deschide farmacia „Șarpele“).

Amplasamentul inițial al farmaciei a fost pe str. Clujului nr. 95, pe latura nordică a Pieței Bisericii (intersectată de str. Clujului), apoi s-a mutat pe aceeași stradă la nr. 219 (pe partea opusă). În 1866 Ember a făcut o cerere de mutare mai spre Piața Bisericii, fără a-i fi aprobată²⁴. Abia la începutul secolului nostru, în 1903 farmacia se va muta la intrarea străzii în Piața Bisericii, adresa fiind Piața Bisericii nr. 1 (azi Piața Tineretului nr. 1), unde există și astăzi (farmacia „Gentiana“).

7. Farmacia „Îngerul Păzitor“

Este prima farmacie care se deschide după anul 1880, abia în 1891, deși existau solicitări numeroase pentru deschiderea celei de-a 7-a farmacii. Ea a fost deschisă la 12 februarie 1891²⁵ de fostul arendaș al farmaciei „Crucea de Aur“, Hering Sándor, bine cunoscut în oraș. La moartea acestuia (1903), farmacia rămâne în posesia soției care o va vinde în 1905 farmacistului Nagy Kormány Zoltán.

Acesta, după patru ani în august 1909 o vinde farmacistului Farkas István (care renunțase la farmacia „Vulturul de Aur“). În mai 1912 farmacia este cumpărată cu 126 000 de coroane de Kovács Béla (fostul proprietar al farmaciei „Îngerul“ de la Băile Felix) care nu după mult timp o revinde în iunie 1914 farmacistului Révész János, care va rămâne proprietar în toată perioada interbelică.

Între farmaciștii care au funcționat la „Îngerul Păzitor“ amintim pe Szeremley Tihamér ca diriginte (după moartea lui Hering S.) și Gebhardt Zoltán, asistent la Nagy Kormány Zoltán.

²³ Vezi nota 18.

²⁴ Arh. Naț. Ord. Fond Prim. Mun. Ord. Inv. 141, Dos. 277, f. 14.

²⁵ *Ibidem*, Dos. 439, f. 70.

Amplasamentul farmaciei era pe str. Teleki nr. 427 (azi str. Mareșal Ion Antonescu), colț cu actuala str. I. L. Caragiale, în casa proprie a farmacistului Hering, numele farmaciei și amplasamentul rămânând neschimbate până după al doilea război mondial. Astăzi spațiul fostei farmacii are destinație comercială.

8. Farmacia „Sfântul Ștefan“

Farmacia s-a deschis la 15 iunie 1896 de către farmacistul Szűts Sámuel, absolvent al facultății de farmacie în 1884.²⁶ El a deținut farmacia circa 5 ani, în martie 1902 figurând ca proprietar farmacistul Grósz Sándor. În ultimii ani de posesie, acesta a arendat-o sau și-a angajat un diriginte, în 1911 vânzând-o farmacistului dr. Raáber Árpád care apoi își va asocia soția (Margit Schulmann), soții Raáber deținând farmacia în continuare și în perioada interbelică.²⁷

În februarie 1908 funcționau în cadrul farmaciei, proprietarul, un farmacist cu diplomă, un practicant și o casieră, fără să fie nominalizați. În 1909—1910 farmacia a fost arendată lui Medvigy Ferencz (care va cumpăra în 1910 farmacia „Madonna“), iar între 1912—1914 îl găsim arendaș pe Róth Miklós.

Amplasamentul farmaciei era pe strada Szaniszló nr. 60 (azi str. M. Eminescu), la intersecția actualelor străzi Ep. Roman Ciorogariu și Gh. Lazăr, neschimbându-și locul până în 1918. Clădirea există și astăzi, spațiul farmaciei având destinație comercială.

9. Farmacia „Șarpele“

La 25 noiembrie 1901, farmacistul Marschalko Leó obține aprobarea pentru deschiderea celei de-a 9-a farmacii din Oradea, cu ocazia inspectării ei de către medicul șef al orașului, dr. Baróthy Ákos, la 15.III.1902, deschizându-se pentru public sub numele de „Șarpele“.²⁸

După trei ani, în noiembrie 1904, farmacistul Blayer József (a nu se confunda cu farmacistul Bleyer K. de la „Leul“) cumpără farmacia, pe care o va deține până în martie 1909 când o vinde lui Szénásy Ferencz, acesta din urmă vânzând-o asistentului său Reisz István după un an, în martie 1910. Farmacistul Reisz I. va fi posesorul farmaciei „Șarpele“ mai bine de trei decenii, până la prigoana antisemită din al doilea război mondial.

În 1904 este menționat farmacistul Tóth Bertalan, iar în 1908, pe lângă proprietar, mai lucrau doi asistenți cu diplomă, un practicant și o casieră, farmacia având o clientelă numeroasă.

Amplasamentul farmaciei „Șarpele“ era în plin centrul orașului, Piața Bémer nr. 1 (azi Piața Regele Ferdinand) într-o clădire etajată

²⁶ *Ibidem*, Dos. 448, f. 45.

²⁷ În 1912 farmacia apare ca „Sfânta Treime“ înființată în 1895 (Dr. Varságh Zoltán, Koritsánczy Ottó, *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1913-ik évre*, Budapest, Stephaneum Ny. R.T. 1912, p. 200. Credem că este o greșeală.

²⁸ Arh. Naț. Ord. *Fond Prim. Mun. Ord.*, Inv. 141, Dos. 545, f. 51 și f. 65.

cu parterul ocupat de spații comerciale. Clădirea există și astăzi, spațiul farmaciei primind destinații cu caracter comercial după naționalizarea farmaciei (1949).

10. Farmacia „Speranța” („Steaua”)

Farmacia s-a deschis la 2 iulie 1906, deși avea aprobare din 1904, de către farmacistul Hankovits Ferencz²⁹. Acesta cumpărase în 1896 farmacia „Hygea” din comuna Seleuș (azi cartierul „Nufărul” din Oradea) pe care, de fapt, a mutat-o în Oradea sub numele „Speranța” în 1906.

După primii ani de funcționare, datorită deverului slab, cât și vecinătății farmaciei „Leul”, Hankovits obține în 1910 aprobarea mutării farmaciei sale în Piața Mare nr. 7, în partea opusă farmaciei „Leul”, schimbându-și numele în „Steaua”, evident prin desființarea farmaciei „Speranța”. În 1912 Hankovits era încă proprietar, dar nu pentru mult timp, căci o va vinde lui Molnár Emanuel, pe care îl găsim proprietar în 1916. În septembrie 1918 farmacia era condusă de Ruttkay Aladár, fără să putem preciza în ce calitate (proprietar, arendaș sau diriginte).

Cu ocazia inspecției sanitare din 22.IV.1911³⁰ se menționează personalul farmaciei „Steaua” format din Vinnay Béla arendaș (încă din 1910), un asistent (fără diplomă) și un practicant.

La farmacia „Steaua” s-a ținut în 18.VIII.1913 adunarea de constituire a filialei orădene a Asociației Naționale a ajutorilor de farmaciști din Ungaria, unde s-a ales ca președinte Hajdú Húgó, secretar Gálosi Ferencz, casier Kardos Miklós, notari Farkas Sándor și Mann Kornél³¹.

Amplasamentul farmaciei „Speranța”, la deschiderea ei, era pe str. Vămii nr. 4 (azi str. Sucevei, dar începutul vechii străzi aparține azi Pieței Cetății, pe amplasamentul vechii farmaciei fiind azi Banca Comercială „Ion Țiriac”, Piața Cetății nr. 18). Farmacia „Steaua” se afla în partea de apus a Pieței Mari, la nr. 7, colț cu str. Arborele Verde (azi str. V. Alecsandri).

11. Farmacia „Rákóczi Francisc al II-lea”

În martie 1907, farmacistul Csanda Endre sen. primește autorizația pentru deschiderea farmaciei, pe care o inaugurează efectiv în 21.X.1907³², inspecția sanitară având loc după două zile.

Csanda Endre sen. a făcut cunoscută farmacia, prin profesionalismul său, a fost un membru marcant al S.M.F.Șt.Nat. Bihor și al Comisiei Sanitare de pe lângă primărie. El va conduce farmacia până când va fi succedat de nepotul de frate, Csanda Endre jun.

Farmacia „Rákóczi F. II” s-a deschis pe str. Szacs vay nr. 50 (azi str. Cuza Vodă). Datorită amplasamentului oarecum periferic, cât și

²⁹ *Ibidem*, Dos. 535, f. 160.

³⁰ *Ibidem*, f. 233.

³¹ „Nagyváradi”, nr. 188/19 aug. 1913.

³² *Ibidem*, nr. 251/31 oct. 1907.

condițiilor devenite improprie (igrasie în încăperi), în noiembrie 1911 se aprobă mutarea farmaciei pe aceeași stradă la nr. 24, loc pe care se află și astăzi (Farmacia „Elixir“, str. Cuza Vodă nr. 28).

12. Farmacia „Madonna“

Farmacia a fost deschisă de Pohl Jenő în aprilie 1908, având mobilierul „modern și funcțional“ executat de fabrica de mobilă Rimánóczy Kálmán jun.³³, mobilier aflat și azi în farmacie.

În octombrie 1910 farmacistul Pohl J. se muta la Budapesta, farmacia fiind preluată, cu acceptul Consiliului Municipal, de dr. Medvigy Ferencz, care va deveni și proprietar pe întreaga perioadă interbelică.

Amplasamentul farmaciei, neschimbat de la înființare, se află pe str. Sztaroveszky nr. 1 (azi str. General Magheru nr. 3, colț cu str. George Enescu, farmacia numindu-se azi „Diana“).

13. Farmacia „Regele Mathias“

Farmacia „Regele Mathias“ a fost deschisă la 14 oct. 1909 de către farmacistul Csanády Kálmán, pe baza unei aprobări din martie 1909, în urma decesului farmacistului Simigh István în iulie 1908 și căruia i-a sosit aprobarea inițială de a deschide această farmacie, din păcate, prea târziu!³⁴

În anul 1912 farmacistul Csanády K. se asociază cu farmacistul Ruttkay Aladár care va deveni, după război, singurul proprietar până în anul 1934. Se pare că din anul 1913 și în anii primului război mondial, activitatea farmaciei a fost condusă de farmacistul Szabó Dezső.

Farmacia se găsea pe str. Sf. Ioan nr. 46 (Szt. János utca, azi str. Ady Endre) și nu-și va schimba adresa până la naționalizare, când va fi închisă. Azi mai există clădirea, spațiul vechii farmacii având destinație comercială.

14. Farmacia „Salvatorul“

Aprobarea deschiderii farmaciei „Salvatorul“ s-a dat la 4 oct. 1911 pentru farmacistul Rocsin Silviu din Lipova, primul proprietar de farmacie de naționalitate română³⁵. În martie 1913 el vinde farmacia lui Zsigmondovics Géza, absolvent al facultății din Budapesta în 1896, și care o va deține și după primul război mondial.

Farmacia a primit aprobarea inițială pe un amplasament pe strada Vitéz între nr. 26 și 40 (azi str. Decebal), dar se pare că s-a mutat pe str. Teleki nr. 64 (azi str. Mareșal Ion Antonescu), la intersecția cu str. Vitéz, amplasament păstrat și după primul război mondial. În timpul celui de-al doilea război mondial, farmacia s-a mutat aproximativ vis à vis în spațiul unde azi funcționează farmacia „Norifarm“, vechiul spațiu având azi destinație comercială.

³³ *Ibidem*, nr. 91/16 apr. 1908.

³⁴ Arh. Naț. Ord. Fond Prim. Mun. Ord., Inv. 141, Dos. 460.

³⁵ *Ibidem*, Dos. 597, f. 16.

15. Farmacia „Diana“

Aprobarea deschiderii farmaciei „Diana“ s-a făcut cu același act cu al farmaciei „Salvatorul“ din 4 oct. 1911³⁶, fiind nominalizat farmacistul Vinnay Béla, absolvent al facultății din Cluj în 1902. Se pare că în preajma izbucnirii războiului mondial el vinde farmacia lui Dőry Mihály, acesta la rândul său revânzând-o în sept. 1918 lui Sebestyén Arthur, absolvent al facultății la Budapesta în 1915, și care o va deține în toată perioada interbelică.

Amplasamentul farmaciei „Diana“ era pe str. Gilányi nr. 26 (azi str. Dimitrie Cantemir), în locul căldirilor demolate (inclusiv farmacia), construindu-se un bloc mare de locuințe (str. Cicero).

16. Farmacia „Sfântul Anton“

Este cea de-a 16-a și ultima farmacie publică deschisă înaintea primului război mondial. A fost înființată de către farmacistul Geher Antal în octombrie 1912³⁷, fiind în posesia ei până în perioada 1916—1917. În mai 1917 figurează ca proprietar Atlasz Lajos, mobilizat pe front și care se întoarce în aprilie 1918, când preia farmacia.

Între farmaciștii angajați din această perioadă, menționăm pe dirigintii Flaskay Kálmán în perioada iulie 1915—oct. 1916, urmat de Nagy Dezső oct. 1916—oct. 1917 (când este mobilizat), Sebestyén Arthur oct. 1917—apr. 1918 (din toamna aceluiași an va deschide farmacia „Diana“).

Farmacia era amplasată pe str. Gerliczy nr. 1 (azi str. Pescărușului, colț cu str. Republicii), în prezent aici funcționând farmacia „Concordia“.

IV. Din ofertele farmaciilor

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, oferta europeană de medicamente de sinteză ale industriei chimico-farmaceutice a început să concureze serios produsele galenice tradiționale preparate în farmacii, fapt sesizabil și la Oradea în ultimul sfert de veac. Aici, pe lângă sursele en gros de medicamente de la Budapesta sau Viena au apărut și alte centre ofertante, cum ar fi Berlin, Praga, Paris, Basel ș.a., evident profilate pe produse ale proaspăt ivitei industrii chimico-farmaceutice.

Odată cu expansiunea de excepție de după 1900 a numărului farmaciilor orădene s-au înregistrat și aparițiile unor fabrici locale cu profil chimico-farmaceutic, cum ar fi „Moskovits Mór și fiul“³⁸ cu noua secție de produse chimico-farmaceutice din 1901, fabrica de eter

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Arh. Naț. Ord. Fond Prim. Mun. Ord, Dos. 612.

³⁸ Pe profilul fabricii de spirt „Moskovits Mór și fiul“ înființată în 1848 s-a dezvoltat și o producție cu caracter chimico-alimentar (1862), apoi s-a deschis noua secție chimico-farmaceutică din 1901, o premieră în Ungaria prin înlocuirea unor articole chimice aduse din import, secție condusă de dr. Moskovits Miklós („Nagyvárada“, nr. 254) 31 oct. 1901.

și produse chimice „Aurora“ S.A. înființată în 1905 sau Fabrica chimico-farmaceutică „Vesta“ S.A. în 1918³⁹.

Fără îndoială, oferta de bază a farmaciilor trebuia să se conformeze farmacopeilor în vigoare — Pharmacopoea Austriaca (ed. 1884, 1889 etc.) Pharmacopoea Hungarica (ed. 1871, 1888 etc. cu anexe 1908, 1909), atât calitativ cât și sortimental. Laboratoarele farmaciilor publice vor continua prepararea unor medicamente pe bază de rețete mai vechi sau mai noi, ponderea fiind reprezentată însă de produsele de tip cosmetic, respectiv de medicamente gastrice, antipiretice și analgezice. Mai mult, gama produselor importate va fi secondată de apariția unor oferte locale, care în perioada interbelică vor deveni specialități, unele depășind interesul local.

Desigur, interesul farmaciștilor în distribuirea unor medicamente și produse chimico-farmaceutice avea un consistent substrat pecuniar, fapt confirmat de numeroasele reclame din presa timpului. Dintre cele mai frecvente oferte ale farmaciilor, amintim:

— produse cosmetice și de igienă generală (creme de față, pastă de dinți, apă de gură, săpunuri, șampoane etc.): ANATHERIN (Viena), BERGER (Troppau), KWIZDA (Viena), DORA (Budapesta), HARMAT-CREME (Debrecen), MARGIT CREME (Arad), PSERHOFER (Viena), BARTILLA (Viena), LISOFORM; LISZKA (Ungaria), FLOT (Paris), PEROL (Merck, Germania), EDELWEISS (Innsbruck), iar ca specialități locale: VENUS-CREME (farm. Grósz S., „Sf. Ștefan“), ALABÁSTROM (pastă de dinți specială, farm. Lédig A., „Crucea de Aur“), MADONNA (săpunuri sp., farm. Pohl Jenő, „Madonna“), FORMACYL (sol. contra transpirației, farm. Lédig A., „Crucea de Aur“).

— produse și medicamente gastrice (pentru digestie): PILULE ELVEȚIENE; MIGRAIN; MARIA CELLI (Cehia), pastile EGGER (Viena), elixir ELET-ITAL (Budapesta), dr. ROSA (Praga), MOLL SEIDLITZ, PSERHOFER (Viena), GASTRICIN (Bratislava), STOMOXYGEN, iar ca o specialitate „culinară“ locală RÁKÓCZI ÉDES MUSTÁR (farm. Csanda E. sen., „Rákóczi Fr. II“).

— produse și medicamente pentru întărirea organismului, antipiretice, analgezice etc.): REPARATOR (Budapesta), PSERHOFER (Viena), DORSCH (untură de pește), MAAGER (Viena), MIRABILE BALSAM; ANTIDOL, CITOSAN, ELEKTRA, SCOTT (untură de pește, Budapesta), SANATOGEN (Berlin) și mai ales reclamă pentru ASPIRIN (Bayer, 1903).

În perioada epidemiei de holeră (1913—1914) cât și pentru prevenirea și tratamentele impuse de condițiile de război (dezinfecție, deparazitare, deratizare etc.), farmaciile orădene au avut un rol deosebit în informarea populației și asigurarea de produse specifice: săpun SUBLIMAT, PEROL (apă de gură), săpun KALI pentru vase, săpun borax PINOSOL, spray PEROLIN pentru încăperi; pentru rufe: CARBOL, LYSOFORM, CREOLIN; pentru scabie și râie SKABOFORM; pentru ploșnițe și insecte SIGORIN etc.

³⁹ Alexandru Pop, *Repere din trecutul industriei chimice orădene*, în rev. „Aletheia“, Oradea, 1995, nr. 5, p. 147.

Pentru merite remarcabile privind activitatea farmaceutică și coordonarea aprovizionării cu materiale farmaceutice solicitate de front — AXA (pentru paraziți), cremă HINDENBURG (pentru picioare), SZANITEC ș.a. —, farmacistul Farkas István a fost distins cu medalia „Crucea Roșie”⁴⁰.

V. Farmaciști remarcabili ai perioadei 1880—1919 (microbiografii)

S-ar putea spune, că, prin tradiție, personalitatea farmacistului reprezenta o îmbinare între o profesiune exigentă, onorabilă, bine conturată și o ținută etică deosebită. Formarea unui farmacist presupunea studii și practică specifice cu responsabilități legale bine stabilite, ceea ce includea pe farmacist în elita societății. De foarte multe ori, personalitatea farmacistului, întărită de vechimea și profesionalismul său trecea înaintea numelui farmaciei. Astfel, de exemplu, farmacia „Coroana Maghiară” era cunoscută în Oradea și împrejurimi ca *farmacia Nyiri*, farmacia „Vulturul de Aur” ca *farmacia Molnár* ș.a.m.d., acest lucru fiind curent chiar după plecarea sau decesul farmacistului în cauză.

Încrederea populației și situația materială prosperă a multor farmaciști au făcut ca unii dintre ei să fie aleși în posturi publice, în special consilieri ai primăriei, ai comisiilor de sănătate (Nyiri Gy., Molnár L., Csanda E., Hankovits F., ș.a.) sau în conducerea unor instituții financiare. De exemplu, în februarie 1909, la Casa Orașenească de Economii (Belvárosi Takarékpénztár) s-au ales pe trei ani farmaciștii Blayer József și Grósz Sándor ca directori (dintre cei nouă titulari), iar între consilieri figurau dr. Medvigy Ferencz și Molnár Lajos: farmacistul Marschalko Léo în 1915 era trezorier la Casa de Economii pentru Agricultură (Agrár Takarékpénztár) etc. În fine, mulți farmaciști figurau între mecenați, susținători materiali ai unor asociații sau acțiuni caritabile.

NYIRI GYÖRGY

S-a născut în 1832 la Săcuieni (Bihor)⁴¹ a absolvit facultatea de farmacie la Viena în 1857. În 1862 se căsătorește cu Ida, fiica farmacistului Láposy Lajos, proprietarul farmaciei „Coroana Maghiară” din Oradea, care transcrie în același an farmacia pe numele ginerelui său. Între 15.V. 1863—1.I.1865 Nyiri va fi și proprietarul unei farmacie rurale, la Berettyóújfalu (Ungaria) pe atunci aparținând județului Bihor, pe care o va da în arendă în perioada cât a fost proprietar⁴². În 1884, ca urmare a demolărilor și noilor construcții de pe str. principală (Fő utca), unde-și avea farmacia la nr. 18, se mută puțin mai spre centru cu câteva case, la intersecția cu Uri utca (str. Domnească). După noua numerotare, casa

⁴⁰ „Nagyvárad”, nr. 3 apr. 1915.

⁴¹ Lakos Lajos, *Nagyvárad — múltja és jelenéből* (Oradea — trecut și prezent), Oradea, 1904, p. 51. Din necrologul său („Nagyvárad”, nr. 185), 13 aug. 1907 rezultă că a decedat la 77 de ani, deci s-ar fi născut prin 1830. În registrul romano-catolic al născuților din Săcuieni între anii 1828—1834 nu figurează numele său.

⁴² „Nagyvárad”, nr. 130/10 apr. 1891.

(farmacia și locuința) avea nr. 8, ca apoi în 1907, după alte schimbări de numere și nume de străzi, să se afle la nr. 1 pe Ūri utca, până la naționalizare (1949).

A avut trei băieți: Ödön, care și-a luat doctoratul în farmacie-chimie și l-a succedat în administrarea farmaciei; Béla, avocat și Lajos, decedat în 1892, la 21 de ani, student la drept.

Bolnav în ultimii ani de viață, suferind câteva atacuri cerebrale, farmacistul Nyiri Gy. se stinge la 12 august 1907, discursul funerar fiind rostit de farmacistul Hankovits Ferencz, unul dintre discipolii săi.

Nyiri György a fost una dintre cele mai reprezentative personalități ale orașului. Timp de aproape 45 de ani a condus una dintre cele mai vechi și îndrăgite farmacii orădene, sub mână și în prezența lui transformându-se nu numai apoteca în

farmacie ci și orașul însuși. La *farmacia Nyiri*, cum era cunoscută, au fost pregătite generații întregi de farmaciști asistenți, practicanți, ucenici. Aflată pe strada principală a orașului, farmacia a fost și un „casino” al discuțiilor politice și cetățenești.

Nyiri a fost membru fondator al Societății de Medicină, Farmacie și Științele Naturii din Bihor (1868), mulți ani casier-trezorier al acesteia (până în 1898), președintele Corporației farmaciștilor din Debrețin — Bihor, membru marcant al Consiliului Municipal. A participat activ la viața social-politică a orașului, sprijinind material activități culturale-civice. A fost membru al Comisiei de revizie financiară a Asociației județene pentru educație civică (Biharmegyei Népmívelési Egyesület).

EMBER EMANUEL

Din păcate, datele de care dispunem despre farmacistul Ember Emanuel sunt foarte sumare, deși, la timpul său, farmacistul a fost poate cel mai cunoscut locuitor al cartierului Velența din Oradea. Anul nașterii 1833 îl putem reconstitui după anunțul decesului său din ziarul „Nagyvárad” nr. 1 din 1 ian. 1897: „A murit farmacistul Ember Emanuel pe 30 decembrie 1896 la ora 23, de aprindere de plămâni. Vârsta 63 de ani, în al 15-lea an al căsniciei”.

Ember a absolvit facultatea de farmacie la Viena în 1858 iar în 1866 este semnalat ca proprietarul farmaciei „Sfântul Ladislau” de pe str. Clujului nr. 219, în cartierul Velența.

Va deține farmacia până la moarte, așadar o perioadă de cel puțin 30 de ani, ceea ce vorbește de la sine asupra continuității activității sale

profesionale. N-a avut copii, dreptul personal asupra farmaciei fiind preluat de văduva sa, care va angaja un diriginte pentru administrarea farmaciei.

Ember a fost unul din membrii marcanți ai S.M.F.Șt.Nat. din Bihor, societatea evocându-i personalitatea și activitatea într-un punct distinct în ședința anuală din 15 mai 1897⁴³. El s-a implicat și în viața social-culturală a concetățenilor săi fiind și casier-trezorier al asociației culturale „Clubul Popular din Velența” (Váradvelencei Népkör).

HERING SÁNDOR

S-a născut la Săcuieni (Bihor) în anul 1843 (sau 1844). Facultatea de farmacie a absolvit-o la Budapesta în 1873. La sfârșitul anului 1875 era asistent la vechea și cunoscuta farmacie „Crucea de Aur”, proprietate a bătrânului farmacist Bertsinsky Károly, după moartea căruia (1876) ia în arendă farmacia, de la văduva și fiica lui Bertsinsky. După 15 ani de arendă, în noiembrie 1891, Hering reușește să deschidă cea de a 7-a farmacie orădeană „Îngerul Păzitor”, în casa proprie, pe strada Teleki nr. 427 (azi str. Mareșal Ion Antonescu), nu departe de farmacia „Crucea de Aur”. El va deține farmacia până la moartea „tragică și neașteptată” la 14 iunie 1903⁴⁴.

Se pare că în perioada 1901—1903, după plecarea arendașului Sternthal Sándor de la farmacia „Crucea de Aur” spre a-și deschide și el propria farmacie („Șarpele”, 1901), Hering S. a rearendat farmacia „Crucea de Aur” de la văduva Bertsinsky, întrucât presa vremii consemna preluarea farmaciei „Crucea de Aur” de către farmacistul Rozvány György⁴⁵ ca urmare a decesului arendașului Hering Sándor⁴⁵.

Hering Sándor a fost bine cunoscut și apreciat de colegi și public, în cei aproape 30 de ani de serviciu; a participat la numeroase acțiuni umanitare, a fost membru marcant în conducerea S.M.F.Șt.Nat. din Bihor (din 1898 casier-trezorier, succedându-i lui Nyiri Gy.) precum și membru activ al Consiliului Municipal și al Comisiei de sănătate de pe lângă primărie.

MOLNÁR LAJOS

Alături de Nyiri György, farmacistul Molnár Lajos este personalitatea la fel de emblematică a farmaciei orădene din ultimul sfert al secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

S-a născut la 21 septembrie 1847 la Oradea, ca fiu al farmacistului Molnár József care a cumpărat farmacia „Vulturul de Aur” în 1846, și al Vilmei Haán. Trei dintre fiii bătrânului farmacist József vor urma cariera tatălui: Lajos, Miklós și János, dar numai Lajos va rămâne titular

⁴³ *Ibidem*, nr. 115/16 mai 1897. Societatea de Medicină, Farmacie și Științele Naturii din județul Bihor avea ședințe ordinare lunare și o ședință anuală asupra activității anuale, când se alegea și Consiliul de conducere al Societății.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 135/16 iun. 1903. Se zvonea că farmacistul s-ar fi sinucis cu morfină, dar medicii au constatat decesul ca urmare a unei hemoragii cerebrale. Dintre cei patru copii ai săi, István, în vârstă de 7 ani, decedase înainte cu un an (1902).

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 167/22 iul. 1903.

al farmaciei părintești, căreia îi va ridica în continuare prestigiul, făcând-o cunoscută în toată țara. După absolvirea facultății în 1873 la Viena, îl va asista pe tatăl său în farmacie, unde în 1875 îl găsim și pe fratele său mai mic, Miklós ca practicant. În 1880 Molnár Lajos figura ca provisor (diriginte) al farmaciei iar în 1888 ca proprietar.

Neavând copii (doar o fiică pupilă), în decembrie 1907 vinde farmacia cu 220 000 de coroane farmacistului Farkas István, după ce mai bine de 60 de ani, farmacia fusese în posesia familiei Molnár. De la vinderea farmaciei, a trăit relativ retras, activând doar ca administrator al bisericii evanghelice (luterană-augustană) din Oradea. În 1909 îi moare fratele János (57 de ani) iar după trei ani, la 27 martie 1912 moare și el în urma câtorva luni de boală.

La fel ca și la farmacia Nyiri, la farmacia Molnár s-au pregătit și au practicat un mare număr de viitori farmaciști: Csanda Endre sen., Csanády Kálmán, Székely Miksa ș.a.

Molnár Lajos a fost un om deschis, jovial, popular. A fost membru marcant al S.M.F.Șt.Nat. Bihor, membru al Consiliului Municipal și primcurator al bisericii evanghelice locale⁴⁶.

HANKOVITS FERENCZ

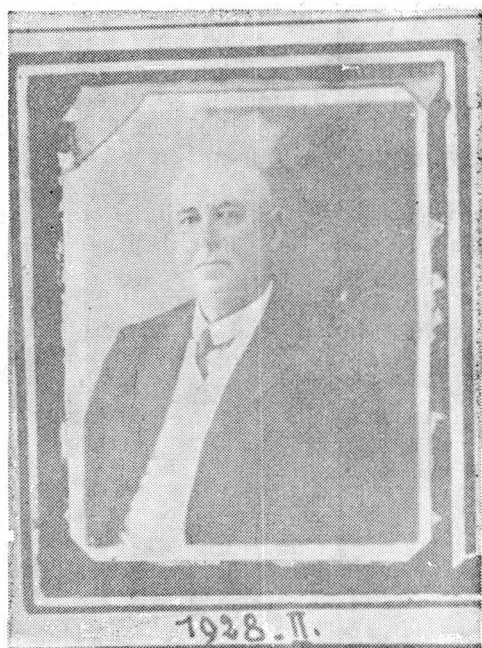
Într-un fel, farmacistul Hankovits Ferencz este o întruchipare a tipului de farmacist orădean al primului sfert al secolului XX: bun profesionist, iscoditor și întreprinzător, interesat de problemele sociale ale urbei, chiar idealist, dar, spre deosebire de cei mai mulți dintre confrați, păgubaș în afaceri.

S-a născut la Drăgești-Ceica (Bihor) la 1 februarie 1863⁴⁷. Școala elementară a urmat-o la Oradea, în 1880 fiind ucenic practicant cu 4 clase gimnaziale la farmacistul Racsek de la „Leul”. Urmează apoi facultatea la Cluj, absolvind în 1887, practica de farmacist efectuând-o în câteva orașe ardelenene, dar mai ales la farmacistul Nyiri Gy. din Oradea unde se va iniția cu adevărat în secretele meseriei.

⁴⁶ Lakos Lajos, *Nagyvárads — múltja és jelenjéből*, Oradea, 1904, fig. 87.

⁴⁷ Cele mai multe date biografice provin din relatările și lucrarea farmacistului Urszinyi Zoltán („În amintirea farmacistului Hankovits Ferenc” /manuscris/). ca documente de familie, inclusiv fotografia farmacistului Hankovits.

În aprilie 1892 redeschide la Sălacea (Bihor) farmacia „Coroana Maghiară”⁴⁸ pe care o vinde în iunie 1894, încercând să cumpere farmacia „Hygea” din Seleuş (azi cartierul „Nufărul 2” din Oradea), unde lucra la farmacistul Marchalko Léo. După ce i se respinge cererea din 1895, Hankovits reuşeşte să o cumpere abia în 1896, deschizând-o la începutul lunii decembrie. Începând din 1900 încearcă să mute farmacia din Seleuş mai spre Oradea, în cartierul Csillagváros (azi zona Dimitrie Cantemir), dar n-a obţinut aprobarea nici pentru terenul de construcţie. În iulie 1904 ia foc farmacia din Seleuş⁴⁹, fapt ce determină Consiliul orăşenesc să-i aprobe mutarea farmaciei în Csillagváros, mai spre interiorul oraşului, aceasta fiind a 10-a farmacie din Oradea. După tracasări

birocratice şi prelungirea autorizaţiei de deschidere a farmaciei, o deschide în iulie 1906 sub numele „Speranţa” pe str. Vămii nr. 4 (azi Piaţa Cetăţii, pe locul respectiv aflându-se azi Banca Comercială „Ion Țiriac”). Tot în 1906 a încercat să deschidă o farmacie (eventual o filială) la Băile Felix, fără să reuşească.

Nemulţumit de venitul realizat de farmacia „Speranţa”, Hankovits reuşeşte să obţină în 1910 aprobarea de mutare a farmaciei mai spre centru în Piaţa Mare nr. 7, sub numele nou de „Steaua”. Încă înainte de mutare, în februarie 1909, arendase farmacia „Speranţa” lui Vinnay Béla şi-i va prelungi acestuia arenda şi după mutarea şi deschiderea farmaciei „Steaua” în 1910, el personal concentrându-şi forţele financiare şi intelectuale spre „opera vieţii sale”: linia de tramvai Oradea—Băile Felix şi Episcopale. Astfel, în acest scop a înfiinţat un birou de proiectare, o societate pe acţiuni, întocmind documentaţia tehnică pentru terenuri şi construirea liniei, inclusiv concesionarea pe 60 de ani a liniei. Cheltuielile uriaşe, inflaţia, concurenţa căilor ferate (linia Oradea—Beiuş), izbucnirea războiului mondial îl scot din cursă, falimentând toată iniţiativa. Este nevoit să-şi vândă farmacia în 1918, închiriază alta, ca apoi să accepte dirigenţia la farmaciile unor spitale: între 1920—1924 la farmacia Spitalului militar, iar între 1924—1928 la Spitalul Judeţean, a cărui farmacie o înfiinţase. Moare la 23 aprilie 1928.

Interesantă este şi viaţa omului Hankovits, tată a 7 copii (3 fete şi 4 băieţi), dintre care două fete au murit în timpul vieţii lui, relaţiile fa-

⁴⁸ „Nagyvárad”, nr. 108/17 apr. 1892.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 180/29 iul. 1904.

miliale, amicale și cu oamenii, în general. Rămâne exemplară însă probitatea sa profesională, fiind mult solicitat de medicii colaboratori, având și o maximă, nu lipsită de un anumit umor: „primul pas spre vindecare este golirea stomacului și intestinelor“.

În decembrie 1901 publică o interesantă broșură privind etatizarea farmaciilor⁵⁰ expunând avantajele economice și cele de ordin tehnico-sănitărilor și social; farmaciile etatizate s-ar împărți în trei clase: cl. I principale, în reședințe de județ, cu laborator de cercetări: cl. II-a în orașe mari și cl. III-a în localități rurale. Evident, reacția colegilor n-a fost una de aprobare...

În iulie 1902 este primit în S.M.F.Șt.Nat. din Bihor unde în același an (la 1 octombrie) va conferența asupra farmaciilor. În 1908 este ales președinte al filialei bihorene a Uniunii Naționale a Farmaciștilor. Tot înainte de război, a fost ales membru al Consiliului Municipal, deputat al cartierului Subcetate. Cu adevărat, a fost un om care și-a iubit profesiunea, oamenii, viața.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 292/15 dec. 1901.

⁵¹ Dr. Varságh Zoltán, Koritsánszky Ottó, *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1913-ik évre*, Budapest, Stephaneum Ny. R.T. 1912, p. 166—221.

Tabela 1

Creșterea populației orașului Oradea între anii 1814—1921

ANUL	NR: LOCUITORI	NR. de FARMACII	NR. LOC:/NR: FARM. (2/3)
1	2	3	4
1814	cca 4 700	4	cca 1 175
1823	15 727	4	3 932
1850	18 904	5	3 780
1857	22 443	6	3 740
1859	cca 23 000	6	cca 3 833
1870	28 698	6	4 783
1881	31 441	6	5 240
1891	40 000	7	5 770
1895	42 835	7	6 119
1900	cca 47 000	8	cca 5 875
1901	48 300	9	5 366
1910	64 169	13	4 936
1911	cca 65 500	15	cca 4 365
1912	cca 67 000	16	cca 4 190
1913	cca 68 500	16	cca 4 280
1914	69 949	16	4 372
1915	cca 65 000	16	cca 4 062
1920	68 081	17	cca 4 000
1921	cca 70 000	20	cca 3 500

Tabela 2

Situația numărului de farmacii în principalele orașe ale Ungariei, inclusiv unele orașe din Transilvania în anul 1912⁵¹

Localitatea	Număr de locuitori	Nr. de farmacii	Nr. loc./farm. col. 2/col. 3
1	2	3	4
Arad	63 166	11	5 742
Bistrița	13 236	3	4 412
Brașov	41 056	9	4 562
Budapesta (Ungaria)	880 371	114	7 722
Debrecen (Ungaria)	92 729	12	7 727
Fiume (Rijeka. Croația)	49 806	8	6 226

Nota editorilor 51: numărul de locuitori (col. 2) este conform datelor statistice pe anul 1910 iar numărul de farmacii (col. 3) este la I.XI.1912.

Nota noastră: nr. loc./farm. (col. 4) va fi fost cu ceva mai mare datorită creșterii probabile a numărului de locuitori (col. 2) în perioada 1910—1912.

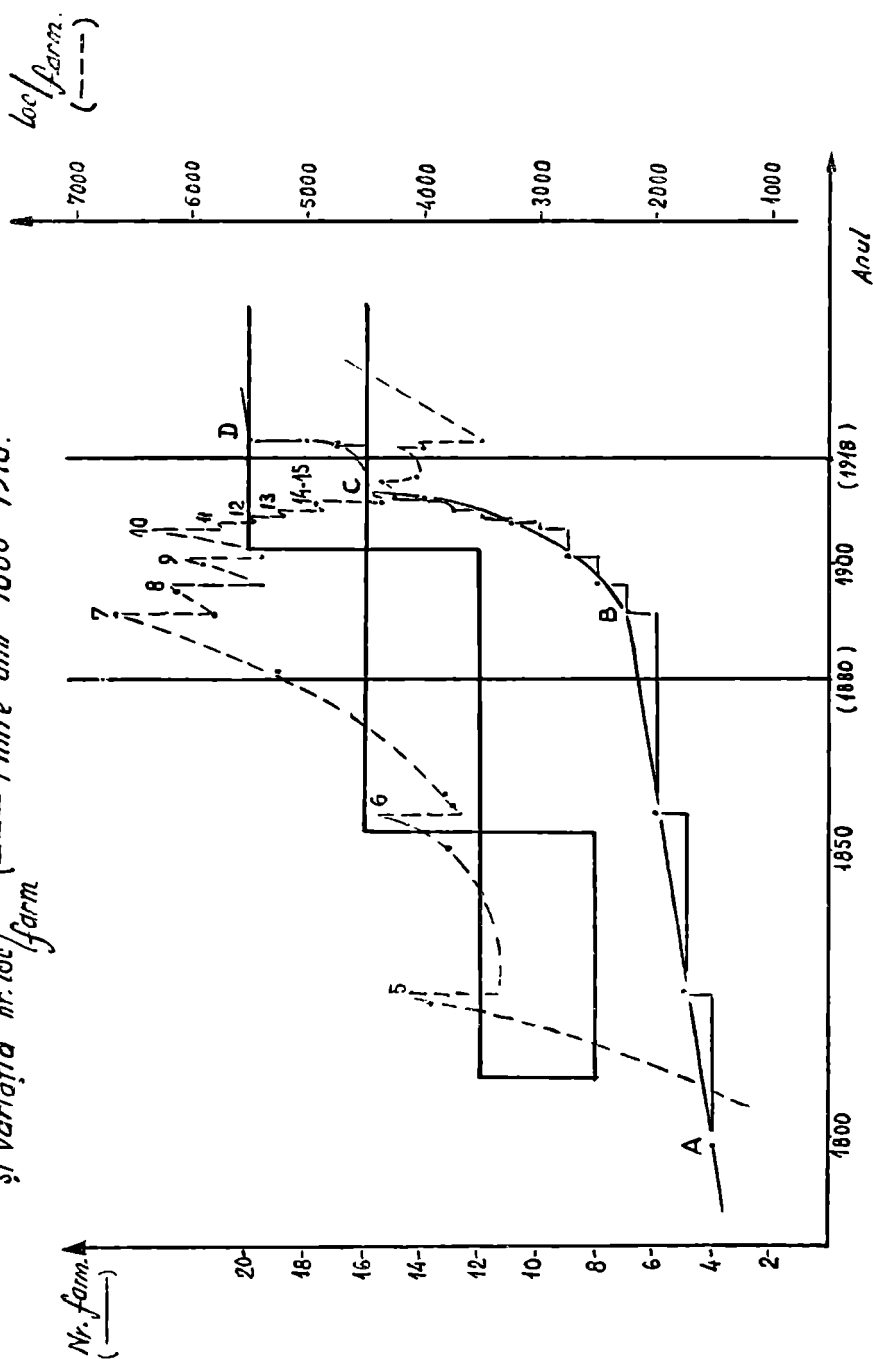
1	2	3	4
Győr (Ungaria)	44 300	9	4 911
Kassa (Košice, Slovacia)	44 211	6	7 270
Kecskemét (Ungaria)	66 834	7	9 548
Cluj	60 808	9	6 756
Târgu Mureș	25 517	4	6 379
Miskolcz (Ungaria)	51 459	8	6 432
Salonta	15 943	3	5 314
Sibiu	33 489	7	4 784
Oradea	64 169	16	4 010
Pécs (Ungaria)	49 822	8	6 228
Pozsony (Bratislava, Slovacia)	78 223	13	6 017
Szabadka (Subotica, Iugoslavia)	94 610	10	9 461
Satu Mare	34 892	8	4 361
Szeged (Ungaria)	118 328	15	7 888
Timișoara	72 555	14	5 182

PHARMACIES PUBLIQUES D'ORADEA PENDANT LA PÉRIODE 1880—1919

(Résumé)

Entre les années 1880—1919 Oradea a connu un développement économique et social remarquable, y compris les pharmacies. Si en 1881 on comptait 6 pharmacies publiques, en 1912 à Oradea ils fonctionnaient 16, en plaçant la ville dans le premier rang (après la capitale) en ce qui concerne le nombre absolu de pharmacies. On présente ensuite des micromonographies des pharmaciens, les médicaments et les produits pharmaceutiques les plus connus dans l'époque ainsi que des courtes biographies des cinq pharmaciens d'élite d'Oradea.

Fig 1 Creșterea numărului farmaciilor publice orădene (—) și variația nr. loc./farm. (---) între anii 1880—1918.

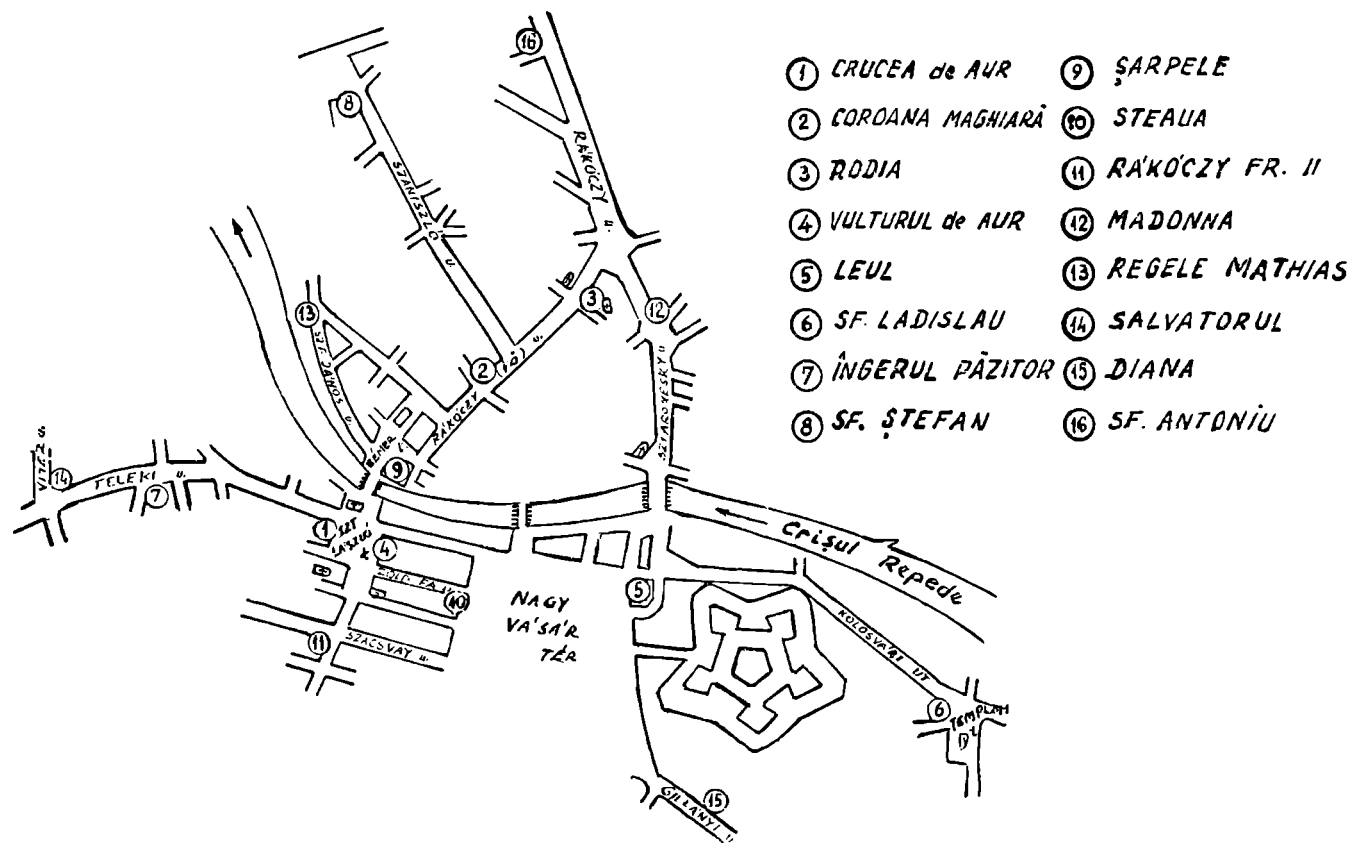

Fig. 2. Schița amplasării farmaciilor publice din Oradea în anul 1913.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚII LITERARE „SZIGLIGETI“ DIN ORADEA

de

JÁNOS TÓTH

Viața spirituală a orașului Oradea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui de al XX-lea se caracterizează prin existența a numeroase asociații sau societăți. Activitatea unor asociații culturale importante pentru istoria municipiului nostru, ca „Societatea de lectură din Oradea“, „Reuniunea de cântări Hilaria“ sau „Despărțământul orădean al Astrei“, a fost temeinic studiată de către cercetătorii noștri contemporani, rezultatele investigațiilor fiind materializate în numeroase studii și publicații valoroase.¹

Activitatea altor asociații sau societăți în schimb, sunt mai puțin cunoscute, acestea nu s-au bucurat, până în prezent cel puțin de o suficientă atenție din partea istoriografiei locale. Unele dintre acestea aveau un caracter profesional mai pronunțat cum ar fi „Reuniunea tinerilor juriști din Bihor“ (înființată în 1875), „Cercul învățătorilor din Oradea“ (care a luat naștere în 1898) sau „Cercul fotografiilor amatori“ (din 1903)², etc. Altele, ca de exemplu „Reuniunea pentru ajutorarea mamelor și copiilor mici“ (1855) sau „Reuniunea femeilor din comitatul Bihor“ (care în 1872 a reușit să întemeieze „Casa copiilor orfani“), aveau caracter filantropic.³

Dintre cercurile și asociațiile de culturalizare trebuie să amintim „Cercul popular din Velența și Subcetate“ constituit în 1876⁴, „Cercul de citit al agricultorilor din Velența—Oradea“, care conform statutului, modificat în 1898, avea ca obiectiv fundamental „impulsionarea progresului în activitatea agricolă prin studierea ziarelor, revistelor și cărților de specialitate scrise într-un limbaj popular, dezvoltarea vieții culturale, spirituale în general.“⁵

¹ Viorel Faur, „Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875“, Oradea, 1978. Ioan Chira, Viorel Faur și alții, „Reuniunea de cântări Hilaria din Oradea, 1875—1975“, Oradea, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, 1975;

Viorel Faur, „Despărțământul orădean al Astrei (1900—1918)“ în Crisia V., Oradea, 1975, p. 279—285.

² Tóth János, „Contribuții la cunoașterea activității societăților culturale orădene în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea“, în Crisia XI., Oradea, 1981, p. 181.

³ *Ibidem*, p. 182.

⁴ „A nagyváradvelenicei s váralyai Népkör alapszabályai“ (Statutele Cercului popular din Oradea-Velența și Subcetate), în Arh. St. Oradea, fond Primăria orașului Oradea, Dosar 170, fila 111 și urm.

⁵ „A Nagyváradvelenicei földművelők olvasókörenek az 1898 január 20-án módosított alapszabályai“ (Statutele Cercului de citit al agricultorilor din Oradea-Velența, modificate de către adunarea generală ținută la 20 ianuarie 1898), *Ibidem*, fila 122—123.

Aceste cercuri, ca de altfel și „Asociația medicilor, farmaciștilor și naturaliștilor din Bihor“⁶ constituită la 22 iunie 1868 și care se detașează ca importanță dintre asociațiile existente în vremea aceea, alături de întemeierea și funcționarea unor biblioteci proprii, au și meritul de a organiza cu regularitate expuneri de popularizare cu o tematică variată și alte manifestări culturale. Dintre numeroasele realizări ale „Asociației medicilor, farmaciștilor și naturaliștilor din Bihor“, remarcăm editarea unei reviste științifice a asociației cu titlul „Revistă de științe naturale“ (Természettudományi Szemle) și faptul că membrii ei erau printre inițiatorii activității muzeografice din Bihor, contribuind în mod efectiv la încheierea primei colecții muzeale din Oradea.⁷

În anii șaptezeci ai secolului trecut o activitate rodnică de cultură s-a desfășurat și în cadrul Academiei de Drept din Oradea, unde profesori, medici, avocați sau alți intelectuali cunoscuți societății orădene periodic susțineau expuneri, prelegeri în fața unei asistențe numeroase.⁸

Mai târziu această muncă de răspândire a cunoștințelor în mare parte a fost preluată de „Asociația pentru cultivarea frumosului“ (Szépítési Egylet), care a depus eforturi considerabile pentru revitalizarea și ridicarea vieții spirituale a orașului nostru. „Timp de șase ani sufletul acestei instituții a fost Iosif Vulcan.“⁹ Din cauza unor greutăți de ordin organizatoric această asociație și-a încetat activitatea în toamna anului 1890.

După unele încercări nu prea eficiente de impulsioneare a vieții culturale, a devenit evidentă necesitatea creării unei societăți cultural-literare, care să cuprindă o bună parte din forțele locale, pe literați, ziariști și alți intelectuali. Ideea a fost lansată în cadrul unei serate organizate de cotidianul „Nagyvárad“ (Oradea Mare), în data de 25 ianuarie 1891 și unde au participat membrii colectivului redacțional și colaboratorii acestui ziar, în număr de 25 de persoane. După acest eveniment a urmat o adevărată campanie de susținere a acestei idei în coloanele ziarului amintit. Până la constituirea propriu-zisă a societății au apărut nu mai puțin de douăsprezece articole și douăzeci și trei de știri de acest gen sau referitoare la lucrările premergătoare.

La ședințele preliminare din 4 și 14 aprilie 1891, s-a format un comitet de organizare a societății, care la data de 26 aprilie s-a și întrunit în vederea stabilirii principiilor de bază ale activității și elaborării proiectului de statut al societății.¹⁰ În acest comitet făceau parte literați, publiciști, profesori ca Sipos Orbán, dr. Bodor Károly, Endrődi Sándor, Lovassy Andor, Rácz Mihály, dr. Várady Zsigmond și Winkler Lajos.¹¹

Printre obiectivele preconizate ale societății s-au numărat asocierea în scopul ridicării vieții spirituale din Oradea; cultul personalităților marcante decedate din Bihor; cercetarea, adunarea și valorificarea prin eventuale editări a tuturor datelor referitoare la viața și activitatea acestora.

⁶ „Nagyvárad Lapok“ (Foile orădene), 1868, nr. 23, p. 3.

⁷ Tóth János, „Inceputurile activității muzeografice din Bihor, oglindite în ziarul Nagyvárad“, în Centenar muzeal orădean, Oradea, 1972, p. 78.

⁸ Láng József, „A Szigligeti Társaság első tíz éve“ (Primii zece ani ai Societății „Szigligeti“), Oradea, 1902, p. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ „Nagyvárad“ (Oradea Mare), 1891, nr. 77, p. 3; nr. 90, p. 4.

¹¹ Láng József, *op. cit.*, p. 13.

asocierea pentru stimularea interesului față de literatură și artele plastice, pentru popularizarea științelor, etc.¹² Totodată s-au stabilit categoriile membrilor viitoarei societăți, și anume: membri fondatori, activi, sprijinitori și onorifici. În legătură cu calitatea membrilor precizăm faptul că au fost stabilite următoarele criterii de clasificare: membri fondatori deveneau persoanele fizice sau juridice care contribuiau la realizarea obiectivelor societății cu suma de 100 de coroane, cel puțin; membri activi puteau fi numai acele persoane care se angajau la o contribuție efectivă în vederea bunului mers al activității societății prin lucrări proprii, desfășoară o activitate literară având în domeniul limbii și literaturii, al artelor plastice sau în domeniul răspândirii culturii în rândurile maselor membri sprijinitori aveau obligația de a contribui la susținerea financiară a societății cu suma anuală de minimum patru coroane. În sfârșit, membrii onorifici urmau să fie aleși de către adunarea generală, criteriul fiind obținerea unor merite culturale și obștești de excepție.

La ședința din 9 decembrie 1891, a avut loc prezentarea și dezbaterrea proiectului de statut al societății, ocazie cu care s-a decis și denumirea oficială de Societate „Szigligeti“ (Szigligeti-Társaság). Prin această hotărâre organizatorii societății își exprimau recunoștința lor față de numele unui reprezentant de seamă al literaturii clasice maghiare, Szigligeti Ede (pe numele de familie Szathmáry József), născut în Oradea la 18 martie 1814.

Autorul unei opere vaste, Szigligeti Ede a fost și un remarcabil traducător și reductibil teoretician în domeniul artei dramatice. În ciuda împotrivirii vehemente a părinților (i-au interzis și folosirea numelui de familie), s-a orientat spre literatură, cu predilecție spre teatru. A scris circa 180 de opere dramatice. Piese sale cu iz romantic, purtau amprenta idealurilor luptei pentru independență națională, împotriva asupririi austriece, remarcându-se printr-o puternică notă democratică, satirizând spiritul cazon și atacând nedreptățile suferite de oamenii din popor („Detențiunea lui Rákóczy al II-lea“, „Ostașul dezertor“, „Două pistoale“, „Stăvarul“, etc.).

Szigligeti Ede a dat scenei numeroase piese de rezistență în care critică societatea timpului („Copilul găsit“) sau își arată interesul față de problemele muncitorilor industriali („Greva“). A îmbogățit literatura maghiară și prin traduceri din operele lui Goethe, Shakespeare, Dumas și a publicat numeroase studii teoretice în domeniul dramaturgiei. A murit la 19 ianuarie 1878. Recunoștința orădenilor față de meritele incontestabile ale lui Szigligeti Ede n-a întârziat să se manifeste, dovadă fiind placa comemorativă de pe casa natală a scriitorului din str. Eugen Rozvan nr. 14 din Oradea, dezvelită într-un cadru festiv, chiar în anul morții sale.¹³ Păstrarea memoriei lui Szigligeti Ede a fost, desigur, unul din scopurile societății literare care-i purta numele.

Revenind la întemeierea societății trebuie să remarcăm pe de o parte faptul că, de la bun început s-a hotărât primirea în rândurile membrilor

¹² „A Szigligeti kör alapszabályainak tervezete“ (Proiect de statute al Societății „Szigligeti“), Nagyvárad, 1981, nr. 286, p. 3.

¹³ Borovszky Samu, „Bihar vármegye és Nagyvárad monográfiája“ (Monografia comitatului Bihor și a orașului Oradea), Oradea, 1901, p. 173.

activi și a femeilor cu înclinații literare, pe de altă parte orientarea justă a organizatorilor manifestată prin aceea că, ea n-a fost concepută ca o societate exclusiv literară, ceea ce ar fi afectat serios însă și viabilitatea societății, nefiind încă suficiente forțe literare locale de calitate. Tocmai de aceea s-a hotărât ca societatea să se ocupe și de artele plastice, de exemplu, iar în rândurile membrilor să fie primiți și artiști plastici sau critici de artă. Tot din planurile întemeietorilor mai putem desprinde următoarele: organizarea serilor literare, editarea anualelor societății, înființarea unor biblioteci publice, organizarea expozițiilor de artă plastică, etc.

După lansarea formularelor de înscriere în societate, la data de 2 octombrie 1892, a avut loc adunarea generală de constituire a Societății „Szigligeti”. În cadrul acestei ședințe au fost desemnate și organele de conducere ale societății.¹⁴ Președinte a fost ales Rádl Ödön, scriitor și avocat cunoscut, cu o cultură clasică vastă și remarcabil orator, discursurile sale fiind publicate deseori nu numai în presa locală. Născut la Lugașul de Jos în 1848, Rádl Ödön a desfășurat o bogată activitate publicistică ca redactor unor ziare din Oradea („Nagyvárad Lapok”, „Tiszavidék”).¹⁵ În articolele sale de critică și de estetică sau în operele sale editate („Egy tél Olaszhonban”, „Michel Berend költeményei”, „Levelek egy német faluból”, „Szomorú történetek”), a manifestat o concepție conservatoare despre literatură și artă, din care cauză, mai târziu, a avut polemici serioase cu scriitorii și publiciștii mai tineri cu o concepție înaintată, în special cu Ady Endre.

Vicepreședintele societății a devenit Sipos Orbán, inspector de învățământ în vremea aceea, iar primsecretar K. Nagy Sándor autorul unor interesante lucrări de istorie. Dintre membrii fondatori ai societății trebuie să remarcăm pe Pálffy Antal, originar din Beiuș și sprijinitor în sufleteț al literaturii, care în data de 15 octombrie 1892, deci imediat după constituire, a și întemeiat o fundație (cu 200 de coroane), exprimându-și dorința ca societatea să-și extindă activitatea și în restul Bihorului.¹⁶ Precizăm aici și faptul că, numărul membrilor activi înscriși până la data ședinței de constituire a societății era de 48 persoane.

Prima acțiune de răsunet organizată de societate, a avut loc la 4 decembrie 1892 în cadrul unei ședințe deschise ținută în sala festivă a Gimnaziului superior premonstratens din Oradea. În program se distinge prezența poetului consacrat Endrődi Sándor și a scriitorului Iványi Ödön, unul dintre premărgătorii literaturii maghiare realiste. Această manifestare culturală a constituit un început îmbucurător, atrăgând un public numeros care a umplut până la refuz sala festivă, anunțând parcă activitatea deosebit de fructuoasă desfășurată în cursul anilor ce au urmat.

Societatea „Szigligeti” a organizat anual trei manifestări de amploare dintre care una, în mod constant, a fost dedicată aniversării zilei de naștere — 18 martie — a scriitorului Szigligeti Ede. Din șirul acestor evenimente culturale merită să fie subliniate cele organizate la 50 de ani de la moartea marelui poet revoluționar Petőfi Sándor (la 25 iunie 1899),

¹⁴ „Nagyvárad” (Oradea Mare), 1892, nr. 271, p. 5.

¹⁵ Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 379.

¹⁶ Láng József, *op. cit.*, p. 27.

la 100 de ani de la nașterea reprezentantului clasic al poeziei maghiare, Vörösmarty Mihály (în 1900)¹⁷ sau serbarea jubiliară organizată în cinstea scriitorului Mikszáth Kálmán, reprezentant de seamă al realismului critic (1910)¹⁸. Făcând o statistică privind cele 30 de matinee literare organizate în primii zece ani de existență a societății, constatăm că în programul acestor manifestări figurează nu mai puțin de 70 de autori cu lucrări proprii, mulți dintre ei de mai multe ori. Chiar și simpla trecere în revistă a acestora depășește, în mod firesc, cadrul prezentei lucrări.

Este notabilă intenția conducerii societății de a extinde activitatea și asupra unor localități mai importante din județ în scopul impulsivării vieții culturale locale. Prima localitate aleasă în acest scop a fost Salonta, locul natal al poetului Arany János. Alegerea se explică pe de o parte prin dorința membrilor societății de a cinsti și în acest fel memoria marelui poet salontan, pe de altă parte, acolo s-au văzut întrunite condițiile favorabile unei acțiuni reușite, „în ciuda unor greutăți sau riscuri inerente oricărui început.”¹⁹ După o pregătire minuțioasă timp de două luni²⁰, această manifestare culturală a avut loc la data de 8 iulie 1895, în sala de gimnastică a Gimnaziului superior din Salonta.

Din partea Societății „Szigligeti” s-au deplasat pentru acest eveniment de la Oradea aproximativ o sută de persoane. În prima parte a zilei a avut loc un matineu literar cu următorul program: 1. Cuvânt de deschidere susținut de Rádl Odön, președintele societății. 2. Poezii de Endrődi Sándor („Vigyázz”, „Dal”, „Koporsók”, „Égi unalom”, „Tündérek”), recitate de Rác Mária; 3. Lucrarea lui dr. Várady Zsigmond („A legszebb”), citită de autor; 4. „Despre Arany János”, redactată și prezentată de dr. Kolozsváry Béla.¹² Această ultimă lucrare, tipărită ulterior și în anuarul societății, a evocat multe momente interesante și necunoscute din viața și activitatea marelui poet.

Ca un moment special și deosebit de emoționant din programul zilei se distinge vizita omagială a membrilor Societății „Szigligeti” în camera-memorială „Arany János”, unde relicvele poetului au fost prezentate de custodele acestei colecții muzeale.²² Din mulțimea informațiilor privind desfășurarea întregului program al acestei zile și ecoul neobișnuit stărnit de acest eveniment, notăm două aspecte semnificative, și anume: faptul că cea mai mare sală existentă atunci în localitate și în care a avut loc matineul literar amintit s-a dovedit cu totul neîncăpătoare față de mulțimea publicului interesat, iar ziarele orădene prin scoaterea unor numere speciale, îi informau, cu lux de amănunte, pe cititorii despre toată manifestarea. O altă manifestare similară a fost organizată de societate și la Beiuș, în data de 20 august 1899.²³

¹⁷ *Ibidem*, p. 45.

¹⁸ „Nagyvárad” (Oradea Mare), 1910, nr. 35, p. 7; nr. 46, p. 3.

¹⁹ „A Szigligeti Társaság Nagyszalontán, Előkészületek” (Societatea „Szigligeti” la Salonta, Pregătirile), în „Nagyvárad” (Oradea Mare), 1895, nr. 147, p. 4.

²⁰ „Nagyvárad” (Oradea Mare), 1895, nr. 135, p. 5; nr. 140, p. 6; nr. 153, p. 4; nr. 156, p. 5; nr. 159, p. 5.

²¹ *Ibidem*, Melléklet (Supliment), nr. 160.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, 1899, nr. 153, p. 8; nr. 202, p. 3—5.

În urma acestei activități susținute, numărul membrilor societății, printre care îl găsim și pe marele animator cultural român, Iosif Vulcan sau pe folcloristul At. M. Marienescu,²⁴ cu trecerea anilor prezintă o creștere constantă. Astfel, dacă la sfârșitul anului 1892 societatea avea 6 membri onorifici, 2 membri fondatori, și 70 membri activi, peste zece ani, adică la sfârșitul anului 1901, numărul acestora a crescut astfel: 7 membri onorifici, 24 membri fondatori, 115 membri activi și în plus 233 de membri sprijinitori.²⁵

Considerăm ca demn de amintit faptul că în rândurile membrilor activi ai societății, a fost primit și marele poet și publicist orădean, Ady Endre, în luna septembrie 1900.²⁶ Poeziile sale erau cuprinse în programul unor matinee literare organizate de societate, ca de exemplu la 24 martie 1901²⁷ sau la 19 septembrie 1905, când versurile sale au fost recitate de Dutka Ákos, prieten apropiat.²⁸ Cu toate conflictele existente dintre conducerea mai conservatoare — unele polemici primind o mare publicitate și în presa vremii²⁹ juriul format în cadrul Societății „Szigligeti” pentru atribuirea premiului fundației Pálffy (200 de coroane) celui mai talentat publicist, care prin activitatea sa a adus reale servicii societății, a fost decernat în unanimitate lui Ady, în februarie 1903.³⁰

Statutul societății prevedea drept obiectiv important stimularea creației literare și științifice originale în orașul nostru. În acest scop periodic au fost organizate concursuri cu premiarea celor mai reușite opere. Din evidențele bugetare ale societății reiese că, până la sfârșitul anului 1901, valoarea acestor premii ajunge la apreciablea sumă de 1 000 de coroane.³¹

Primul concurs de acest gen a fost lansat în luna septembrie 1894, pentru două categorii de opere originale și anume: lucrări din domeniul științelor social-istorice, respectiv lucrări literare în proză. În prima categorie premiul întâi a fost acordat cunoscutului arheolog Cséplő Péter pentru lucrarea sa de arheologie, cu multe referiri la săpăturile efectuate în Bihor,³² iar în cealaltă categorie a fost distinsă nuvela lui Sas Ede.³³

Asemenea concursuri au mai avut loc în 1896 și în 1899, iar în 1901 s-a lansat concursul pentru opere dramatice cu un premiu de 800 de coroane, în cinstea inaugurării clădirii teatrului din Oradea, în edificarea căreia societatea „Szigligeti” avea un rol important. Menționăm faptul că, organizatorii au prelungit termenul acestui concurs până la 30 octombrie 1902, deoarece din cele 27 de opere înaintate nici una n-a putut fi

²⁴ Viorel Faur, Tóth János, „Consemnări despre manifestările culturale românești în presa maghiară (1868—1906)” în „Crisia XI”, Oradea, 1981, p. 173.

²⁵ Láng József, op. cit., p. 45.

²⁶ „Szabadság” (Libertate), 1900, nr. 214, p. 3.

²⁷ „Nagyváradi Napló” (Cronica orădeană), 1901, nr. 72, p. 3.

²⁸ Hegedüs Nándor, „Ady Endre nagyváradi napjai” (Zilele petrecute de Ady Endre la Oradea), Budapesta, 1957, p. 446.

²⁹ „Szabadság” (Libertate), 1900, nr. 75, p. 2—3; 1901, nr. 87, p. 2.

³⁰ „Distingerea lui Ady Endre”, în Nagyváradi Napló” (Cronica orădeană), 1903, nr. 49, p. 1.

³¹ Láng József, op. cit., p. 44.

³² Cséplő Péter, „A kunhalmok rejtelmek”, în „A Szigligeti Társaság Évkönyve” (Anuarul Societății „Szigligeti”), 1896, p. 199—228.

³³ Sas Ede, „Romeó ébredése”, *Ibidem*, p. 129—136.

premiată de către juriu, doar dintre ele primindu-și mențiuni, ceea ce denotă o exigență sporită.³⁴

Tot în vederea impulsionării vieții culturale a orașului Oradea, Societatea „Sziligetli” a desfășurat o importantă activitate editorială. Pe lângă editarea anuarelor proprii societății, a contribuit, prin ajutorul financiar acordat autorităților, și la apariția unor lucrări și studii ca: „Istoria teatrului orădean”, „Istoria tipografiei orădene”, ambele seminate de Naményi Lajos, sau studiul lui At. Marienescu, privitor la originea numelui poporului maghiar și altele. În legătură cu această preocupare a societății notăm, cu recunoștința cuvenită și faptul că, apariția volumului de poezii ady-ene „Încă Odată (Még egyszer)”, a fost înlesnită de sprijinul material de o sută de coroane acordată poetului, în 1903.³⁵ Societatea „Sziligetli” și-a adus contribuția sa și la debutul unor scriitori sau poeți tineri din Oradea, ca Dutka Ákos și Antal Sándor, reprezentanții noului val al poeziei maghiare de la începutul secolului (viitorii membri ai societății literare progresiste „A Holnap” din Oradea) prin ajutorul financiar acordat acestora.³⁶

Un merit incontestabil al Societății „Sziligetli” a fost și rămâne înființarea unor „biblioteci populare” publice, ca rod al unor eforturi deloc neglijabile. Acest obiectiv de altfel a fost menționat și în statutul ei de funcționare. Tocmai în acest scop, în cadrul societății a fost creat un „Comitet pentru biblioteci populare”, condus de dr. Adorján Ármin, membrii ei fiind: Sipos Orbán, dr. Várady Zsigmond (prieten apropiat și tovarăși de idei al lui Ady Endre), dr. Berkovits Ferenc și Winkler Lajos, în anul 1896. După un an de pregătiri intense, timp în care au fost răspândite și formulare pentru strângerea donațiilor, la 26 septembrie 1897 a fost deschisă prima bibliotecă populară în cartierul Velența, cu o bază materială de 200 de coroane, acordate de societate.³⁷ Această acțiune de mare importanță a fost urmată de altele, astfel că în anii care au urmat s-au înființat încă trei asemenea biblioteci în diferite cartiere ale orașului, pe lângă biblioteca proprie a societății.³⁸

O contribuție importantă a adus societatea și la construirea teatrului orădean, menținând permanent ideea în atenția opiniei publice și prin intervențiile sale la autoritățile orașului, ea fiind totodată unul dintre principalii organizatori ai festivităților de inaugurare a clădirii teatrului în 1901. Societatea a editat și un Album-omagial în memoria acestui eveniment.

Fiind vorba de activitatea multilaterală a societății, nu trebuie să uităm nici faptul că în lipsa unui organism special, s-a preocupat și de organizarea unor expoziții de artă plastică.³⁹ Un ecou deosebit a avut expoziția de artă plastică deschisă la 24 octombrie 1900,⁴⁰ organizată în

³⁴ Láng József, *op. cit.*, p. 41.

³⁵ *Raportul de activitate pe anul 1903 al primsecretarului societății „Sziligetli”*, în „Nagyvárad” (Cronica orădeană), 1904, nr. 89, p. 3—4.

³⁶ *Ibidem*, nr. 107, p. 5.

³⁷ „Nagyvárad” (Oradea Mare), 1897, nr. 222, p. 5; nr. 223, p. 3; nr. 225, p. 1—3.

³⁸ Arh. St. Oradea, fond Primăria orașului Oradea, Dosar 818, fila 38—42.

³⁹ „Szabadág” (Libertate), 1900, nr. 215, p. 2.

⁴⁰ „Nagyvárad” (Cronica orădeană), 1900, nr. 248, p. 5—6; nr. 249, p. 1—3; nr. 250, p. 1.

sălile Palatului Comercial din Oradea, care s-a soldat cu un succes moral și material deosebit, încasările societății ridicându-se la suma de 615,45 de coroane.⁴¹ Ca un amănunt interesant putem aminti că această expoziție a dat prilejul la primul conflict deschis dintre tânărul publicist Ady Endre și clerul înalt din Oradea.⁴²

Viața internă a societății, desigur n-a fost lipsită de unele conflicte la care am făcut aluzie mai sus. Au existat serioase divergențe între reprezentanții celor două orientări, cea modernă, și respectiv orientarea conservatoare privind literatura și arta. Aceste divergențe de opinii au luat formă conflictuală prima dată în 1900. Prilejul acestei ciocniri l-a constituit celebrul discurs al lui Rádl Ödön, președintele societății, rostit la ședința din 25 martie 1900, în care a atacat în mod vehement noua poezie modernă, secesionistă. Deși trebuie să spunem că, conținutul acestuia nu s-a îndreptat în primul rând împotriva tinerilor poeți și scriitori orădeni, reacția lor, în frunte cu Ady Endre, a fost surprinzător, de vehementă și tăioasă. Replicile lui Ady Endre, Biró Lajos și Nagy Endre, pline de satiră la adresa conservatorilor și personal a lui Rádl Ödön, dar și cu demnitate și conștiință de sine, au apărut în cotidianul „Liber-tatea” (Szabadság), din 29 martie 1900. Acest eveniment de altfel este socotit drept prima manifestare programatică a noii literaturi maghiare, în Oradea.⁴³ De altfel, alături de noi și noi încercări de reorganizare a societății, prin atragerea tinerilor literați în conducerea acesteia, semnalate mai ales în presa locală⁴⁴, și în sânul conducerii se resimte tot mai mult suflul noii orientări progresiste. O dovadă incontestabilă a acestui proces o constituie editarea de către societate a volumului de poezii al lui Dutka Ákos, „Te cunosc Caesar” (Ismerlek Caezár), în 1917, care în cea mai mare parte conține poezii antirăzboinice și prevestesc viitoarea revoluție.⁴⁵

În timpul primului război mondial, din motive lesne de înțeles. Societatea „Szigligeti” din Oradea și-a redus treptat activitatea, fiind re-vitalizată abia în anii perioadei postbelice.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ SZIGLIGETI D'ORADEA

(Résumé)

Parmi les nombreuses associations ou sociétés civiles fondées à Oradea pendant la deuxième moitié du 19e siècle, on conte aussi la Société Littéraire *Szigligeti*.

Après les préliminaires commencés en avril 1891, le 2 octobre 1892 eut lieu l'assemblée générale pour la constitution de la Société. En adoptant son nom, les

⁴¹ *Ibidem*, nr. 267, p. 2—3.

⁴² Hegedüs Nándor, *op. cit.*, p. 117—118.

⁴³ „Az első váradi megmozdulás” (Prima pornire la Oradea), în „Tavaszz” (Primăvara), 1920, nr. 4, p. 24.

⁴⁴ „Váradi Hét” (Săptămâna orădeană), 1918, nr. 45, p. 5.

⁴⁵ Papp János, „Dutka Ákos második pályaszakasza” (Cea de a doua etapă a activității lui Dutka Ákos), Békéscsaba, 1971, p. 12—16.

fondeurs exprimaient la reconnaissance d'un des plus importants représentants de la littérature classique hongroise — Szigligeti Ede, né à Oradea le 18 mars 1814.

Les principaux objectifs de la Société, consignés dans ses statuts, étaient: l'accroissement du niveau de la vie spirituelle d'Oradea; le culte des personnalités liées à Bihor, par le collectage et la mise en valeur des documents concernant leur vie et activité; la stimulation de l'intérêt envers la création littéraire et artistique; la vulgarisation des connaissances scientifiques etc.

La Société *Szigligeti* organisait chaque année trois manifestations de grande ampleur, dont une dédiée à l'anniversaire de Szigligeti Ede. N'y manquait ni l'hommage aux grands classiques de la littérature hongroise, comme Petöfi, Vörösmarty, Arany J. ou Mikszáth K.

On organisa des concours littéraires aux prix; on a aidé financièrement la publication des œuvres des membres de la société, comme par exemple le volume de poésies *Encore une fois* d'Ady Endre, en 1903.

A cause du manque d'une association spécialisée, la Société *Szigligeti* s'est occupé aussi de l'organisation de certaines expositions d'art.

Un mérite incontestable de la Société *Szigligeti* reste la fondation des *bibliothèques populaires* en différents quartiers de la ville, la première étant ouverte en 1897 dans le quartier Velența.

La Société contribua aussi à la construction du théâtre d'Oradea, inauguré en octobre 1900.

Pendant la première guerre mondiale, l'activité de la Société s'est réduit peu à peu jusqu'à sa dissolution, en 1919. Au milieu des années '20, dans les nouvelles conditions instaurées après l'union de la Transilvanie avec la Roumanie, elle fut revitalisée.

ETATIZAREA ȘCOLILOR CONFESIONALE GRECO-CATOLICE

(fragmentariu bihorean)

de

BLAGA MIHOC

Etatizarea școlilor confessionale a urmat unui șir de măsuri anti-democratice luate de guvernul marionetă Dr. Petru Groza. Evenimentele în curs — „victoria“ comuniștilor în alegerile „democratice“ din 1946, scoaterea partidelor istorice în afara legii și judecarea fruntașilor acestora, și în final răsturnarea monarhiei în 30 decembrie 1947 — prefigurau cu certitudine, pentru un observator perspicace, tot ceea ce avea să urmeze. Mulți dintre ierarhii bisericii greco-catolice simțeau iminența pericolului, dar nu-și imaginau că acesta e atât de mare. Episcopul Iuliu Hossu spera încă, în primăvara lui 1948, în preajma „discutării“ Constituției ce urma să se elaboreze, că un protest general al Întâistătătorilor din toate eparhiile, în conivență cu cel al episcopilor ortodocși, ar putea să impresioneze oficialitățile, făcându-le să țină seama de poziția lor și să acorde bisericii dreptul de a patrona, în continuare, școli confessionale.

Episcopul baimărean Al. Rusu se dovedește, însă, mai sceptic. De altfel, îndată după falsul electoral din noiembrie 1946, presimțind primejdia ce amenința viitorul instituțiilor școlare confessionale, el a organizat o ședință consistorială spre a discuta ce măsuri de protest ar trebui să întreprindă prelații bisericii greco-catolice¹. În adresa trimisă la 13 decembrie 1946 episcopului Valeriu Traian Frențiu din Oradea, precum și episcopilor de Gherla—Cluj și Lugoj, el arată următoarele:

„Pe cât știm s-a intervenit în chestiune (cu școlile n.n.) încă mai de mult și din partea Patriarhiei Ortodoxe, și dacă demersurile ei n-au avut urmarea așteptată abia credem că intervenția noastră să poată avea rezultat la actualul regim“. De aceea, e de părere episcopul Rusu, „vor trebui pregătite din bună vreme adunările de protest preconizate, pentru ca Episcopatul bisericii noastre să nu poată fi găsit lipsit de curaj și chiar inconsecvent într-o chestiune atât de însemnată. Ce se va face va trebui să fie însă bine organizat“, mai scria Alexandru Rusu, „după un plan de acțiune elaborat unitar de la Mitropolie“².

În paralel episcopii se străduiau să atragă în școlile confessionale cât mai mulți și cât mai buni elevi, îndemnându-i pe preoți să-i recruteze din parohiile lor. Această îndrumare se datora constatării că la liceele

¹ Direcțiunea Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 262, fila 12.

² *Ibidem*.

confesionale, cum ar fi cele din Beiuș, numărul elevilor de religie greco-catolică se împuțina, întrucât, pe deoparte mulți preferau școlile de stat, iar pe de alta unora le era imposibil să frecventeze vreo școală secundară, datorită „debilității“ materiale. O circulară, trimisă la 12 august 1946 din Beiuș de către episcopul Frențiu celor 10 protopopi din eparhia sa este semnificativă în acest sens. Din ea se poate observa efortul, aproape disperat, al episcopului în a-i îndruma pe preoți să recruteze, pentru școlile beiușene, mai mulți elevi din parohiile lor, făcând apel la tradiția obligantă a unui învățământ eficient și la datorile pastoral-patriotice ce le revin în cultivarea poporului român. Nu mai puțin insistă episcopul pe necesitatea sprijinului material ce trebuie acordat de către creștinii parohieni greco-catolici internatelor de elevi din Beiuș, prin implicarea intensă a tuturor preoților din eparhie³. (vezi anexa).

Ofensiva statului comunist ateu condus de guvernul dr. Petru Groza împotriva școlilor confesionale se va intensifica treptat și ea va începe cu tipărirea și punerea în circulație, din toamna anului 1946, cu aprobarea Ministerului Instrucțiunii, a unor manuale școlare ce promovau materialismul-științific-ateu, precum și alte „cunoștințe“ ce contravin moralei creștine. Sesizând această acțiune episcopul auxiliar de la Oradea, Ioan Suciu, trimite, la 22 noiembrie 1946, tuturor directorilor de instituții școlare din dieceza Oradea, o adresă în care cere profesorilor să facă referate asupra unor manuale de genul celor amintite. „Ajungându-ne la cunoștință că ultimele manuale școlare aprobate de Ministerul Instrucțiunii cuprind o seamă întreagă de afirmări potrivnice credinței și moralei creștine, arată Ioan Suciu, dorim să cunoaștem aceste aberații atât de primejdioase, greu dăunătoare tineretului și neamului, ca să putem atrage atențiunea cateheților asupra lor și eventual să facem cuvenită întâmpinare la forurile îndatorate cu supravegherea manualelor. De aceea, continuă episcopul, binevoiti să cereti d-lor Profesori și Profesoare câte o recenzie serioasă a manualelor aprobate și mai întâi a celor ce le folosesc. pe care (le) veți trimite, imediat după vacanța Sfințelor Sărbători de Crăciun“⁴.

Urmează desfășurarea anului școlar 1946—1947, traversându-se o vreme de penurie generală și de inflație. În 12 iulie 1947 (ordinul 2583) episcopul orădean dispune, totuși, efectuarea unei substanțiale dotări financiare a instituțiilor școlare din subordinea sa, după cum urmează: internatele pavelian de băieți și de fete din Beiuș primesc fiecare câte un miliard de lei, pentru a se aproviziona cu alimente, și dreptul ca din fondurile obținute din chirii de pe clădirile episcopiei din Beiuș și din vânzarea lemnului de foc și construcții, ridicate gratuit de pe Domeniul episcopesc, să fie ajutamați elevii și elevele sărace; Școala normală greco-catolică de fete din Carei primește, de asemenea, un miliard de lei, pentru a putea fi întregit „inventarul școlii și al internatului“; liceele teoretice de băieți „Samuil Vulcan“ și de fete din Beiuș, primesc fiecare câte o sută de milioane de lei, pentru întregirea inventarului și respectiv pentru pregătirea unor festivități aniversative; rectoratul Seminarului teologic greco-catolic din Oradea primește 750 000 000 lei, pentru „acoperi-

³ *Ibidem*, fila 8—9.

⁴ *Ibidem*, Dos. 263, fila 24.

rea speselor ce se vor ivi cu ținerea celor două serii de exerciții spirituale preoțești⁵.

După „abolirea” monarhiei lucrurile se vor precipita din rău înpre și mai rău. Guvernul anunțase că urma să se dea o constituție, pe care, așa cum se lăudase, un fel de plebiscit, anunțat a avea loc în martie 1948, trebuia s-o completeze și aprobe. În proiectul ei, se arăta, între altele, că în Republica Populară Română școlile vor fi întreținute numai de către stat (vor fi etatizate), preconizându-se ca atare desființarea școlilor confesionale⁶. De aceea ierarhii bisericii greco-catolice intră din nou în alertă. Episcopul de Cluj—Gherla, Iuliu Hossu, are inițiativa întocmirii unui apel către ceilalți episcopi, mobilizându-i să protesteze cu toții la guvernul din București și să ceară menținerea pe mai departe a școlilor confesionale. În apelul său, întocmit la 12 martie 1948 și trimis mai întâi episcopului Frențiu se preconizează, fie ținerea la Oradea a unei conferințe episcopesti, la care să se întocmească un memoriu de protest către guvern, fie întocmirea, la episcopia din Oradea sau la Mitropolia de la Blaj, a proiectului acestui memoriu. „Văzând că în proiectul de Constituție supus discuției poporului întreg, între altele se prevede oprimarea școlilor noastre confesionale prin ștergerea dreptului de a le întreține, scrie episcopul Iuliu Hossu, smerita mea părere ar fi ca, în cazul că nu s-ar putea ține o conferință episcopală în timp util, să binevoiți a face îngrijire să se compună, la Oradea sau la Blaj, un proiect de memoriu către Onoratul Guvern în susținerea dreptului de a avea mai departe Școlile noastre confesionale, care proiect, văzut și eventual întregit de Înalț Prea Sfințiții Frați Episcopi, ar urma să fie iscălit de toți și înaintat în timp util celor în drept. La tot cazul, continuă Hossu, am dorit să aflu părerea Înalț Prea Sfinției Voastre și a Prea Sfinților Frați Episcopi, cărora le trimit câte o copie a scrisorii de față”. Și în încheiere, de astă dată adresându-se direct episcopului Frențiu care fusese bolnav, Hossu preciza: „Folosesc și acest prilej pentru a-mi arăta marea bucurie că vă știu pe calea deplinei însănoșiri și vă rog să primiți expresiunea sentimentelor mele de profundă reverință”⁷.

De comun acord cu ceea ce se cerea în apelul lui Hossu bătrânul și venerabilul episcop orădean, care tocmai văzuse că în *Monitorul oficial* (din 26 februarie 1948) Ministerul Educației Naționale publicase deja o „dispoziție” privitoare la desființarea iminentă a școlilor confesionale, redactează, la 15 martie 1948, la rândul său, o adresă către episcopii Dr. I. Hossu de Cluj—Gherla, Dr. Alexandru Rusu de Maramureș, Dr. I. Bălan de Lugoj, Dr. Ioan Suciu (administrator apostolic) de Blaj și Dr. Vasile Aftene de București, precizând că e de acord, fie cu ținerea conferinței episcopesti la Oradea, fie cu îmbrățișarea altor soluții pri-

⁵ Prin același ordin al episcopului Frențiu se mai distribuie câtorva oficiali protopopești o sumă totală de 88 milioane de lei, după cum urmează: Oficiului Ceica 68 milioane pentru a termina construirea bisericii de aici; celui din Velența 10 milioane pentru completarea materialului necesar clădirii bisericii (Direcțiunea Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 263, fila 202).

⁶ Direcțiunea Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, Dos. 263, fila 241.

⁷ *Ibidem*.

vind poziția guvernului față de situația școlilor confesionale greco-catolice.

„În urma transformărilor radicale, obvenite în structura Statului Român, se ivesc probleme noi, ce se pun și bisericii, spunea în adresa sa episcopul Frențiu. Sesizați fiind de importanța acestor probleme, precum și de scrisoarea Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Iuliu Hossu, nr. 1140 — 1948, continuă episcopul orădean, credem util să convocăm conferința episcopască aci la Oradea, în săptămâna a doua sau a treia din Păressimi, rămânând să fixăm data exactă după ce vom primi sugestia și părerea Excelenței Voastre. Vă rugăm, deci, să binevoiți a Vă pronunța cât mai neîntârziat“. Și în încheiere: „În cazul că majoritatea Prea Sfinților Episcopi n-ar găsi potrivit ținerea conferinței, binevoiți a ne arăta ce atitudine și soluție credeți de potrivită pentru Biserică în actualele împrejurări?! În cazul dat ce măsuri să se ia față de dispoziția Ministerului Educației Naționale, apărută în *Monitorul Oficial* din 26 februarie crt.?“⁸.

„Agitațiile“ guvernanților împotriva școlilor confesionale se întetesc mai ales în urma valului de arestări din mai 1848, repercutat consistent și asupra elevilor și elevelor acestora. Activiștii de partid și reprezentanții organelor de represiune încearcă să atragă de partea lor, prin promisiuni demagogice, pe unii dintre profesorii acestora, promițându-le că după etatizarea școlilor confesionale îi vor numi directori. În mai multe rânduri aceștia au încercat, în exces de zel și abuziv, așa cum le era obiceiul, devansând legea, în luna iulie 1948 să preia din *mâna* bisericii instituțiile școlare confesionale. Directorul liceului „Samuil Vulcan“ din Beiuș, eruditul profesor de germană, Dr. N. Flueraș, descrie o astfel de descindere, întâmplată în iulie 1948, la instituția pe care o conducea și la celelalte școli și internate beiușene, într-o scrisoare-raport mai amplă, adresată la 30 iulie episcopului din Oradea. Dar iată ce spunea N. Flueraș:

„Cu subunere vă raportăm că în dimineața zilei de 26 iulie crt. un delegat al P.M.R. și un comisar al Siguranței din Oradea, împreună cu un comisar al Siguranței din Beiuș, cu un delegat al P.M.R. din localitate și cu dl. Prof. Ioan Călugăru de la acest liceu, s-au prezentat la Direcțiunea liceului și, fără să ne arate ordine oficiale scrise, ne-au comunicat că din acel moment Liceul a trecut în proprietatea Statului și mi-au prezentat pe noul director al Liceului, în persoana D-lui Prof. Ioan Călugăru, delegat cu conducerea Liceului statificat și cu inventarierea și prelucrarea. Am cerut d-lui I. Călugăru să prezinte delegația scrisă și mi-a arătat un ordin din partea Inspectoratului Județean Oradea, deși noi nu aparținem Inspectoratului Județean împreună cu școlile primare, ci Inspectoratului Școlar Regional Timișoara. Ne-au declarat, apoi, că au venit să facă imediat inventarierea clădirii și a tuturor bunurilor mobile și imobile ale Liceului. Au procedat imediat la sigilarea tuturor ușilor clădirii, au pus pază polițienească la toate intrările, spunând că nimenea nu are voie să părăsească clădirea până se va termina operațiunea de inventariere, care a durat trei zile, 26, 27 și 28 iulie cr. pe teren, iar transcrierea la mașină e în curs.

⁸ *Ibidem*.

Același lucru s-a petrecut la Liceul de fete, la Școala Normală și la internate. La internatul de pe lângă Liceul nostru a fost delegat Dl. Prof. Nicolae Fântânaru, însoțit de un delegat al P.M.R. din localitate. Dl. Prof. I. Călugăru ne-a spus că li s-a dat ordin să inventarieze și casele în care locuiesc profesorii, pe motiv că și acele aparțin Liceului. Noi i-am propus să mai aștepte până se va da ordin special din partea Ministerului cu privire la clădirile urbane ale bisericilor, deoarece aceste case nu aparțin și n-au aparținut niciodată liceului.

În astfel de condițiuni s-a făcut inventarierea atât la noi cât și la celelalte instituții, iar foștii conducători au trebuit să asiste la această operațiune și apoi să semneze inventarele împreună cu delegații amintiți, încredințați cu inventarierea și preluarea.

N-am avut răgaz să vă pot raporta despre toate aceste până în prezent. Nu știu dacă autoritățile care au luat aceste măsuri v-au comunicat aceasta în prealabil sau nu. Cât privește desfășurarea lucrurilor pentru viitor, așteptăm dispozițiunile ce vor urma. La încheierea acestui raport sunt informat că s-ar fi dat ordin ca inventarele făcute să fie restituite vechilor conducători ai institutelor care vor urma să funcționeze mai departe. Așteptăm verificarea acestei informațiuni, după care vom raporta asupra situației⁹.

Îndurerat, desigur, de soarta școlilor pe care le patrona, înaltul ierarh orădean va recurge la o măsură disperată, aceea de transformare a lor în „seminarii mici, cu rang de școli primare“, pentru pregătirea cadrelor medii necesare serviciului religios. Aceasta însemna, desigur, azvârlirea solidelor instituții de învățământ liceal într-o stare de diminuție regretabilă.

Biserica voia, însă, să le salveze din fața valului de *asalt proletar*, care oricum urma să aducă o detracare generală a lor, soldată cu înlăturarea vechilor cadre, cu *devalizarea* bogatelor lor biblioteci și cu degradarea iremediabilă a procesului de învățământ.

Valeriu Traian Frențiu trimitea, așadar, în 2 august 1948, direcțiunilor liceelor beiușene de băieți și fete, câte o adresă, arătând că, în conformitate cu articolul 27 din noua Constituție, a decis ca liceele de băieți și de fete să se transforme în „seminar mic pentru pregătirea elementelor necesare la prevederea Episcopiei cu preoți“ și respectiv „pentru pregătirea viitoarelor călugărițe“. În consecință, se arăta în adresa episcopului, „Onor. Direcțiunea va lua act de această dispoziție și nu predă și nici nu va semna în fața nimănui“. Iar, pe cale de consecință, „oricine va solicita să i se predea să fie trimis să ia contact cu Episcopia, proprietarul instituției“¹⁰.

Peste cinci zile, adică la 7 august 1948, episcopul orădean se grăbea să informeze și ministerul despre intenția sa în privința transformării atât a liceelor din Beiuș, cât și a Școlii normale din Oradea în seminarii mici „cu bază de gimnaziu unic sau școală primară cu șapte clase“¹¹. Pentru fiecare din aceste școli se trimit petiții separate de aprobare a transformării preconizate; dar în ciuda tonului patetic, de resuscitare a

⁹ *Ibidem*, fila 43—44.

¹⁰ *Ibidem*, fila 44.

¹¹ *Ibidem*, Dos. 262, f. 35.

tradițiilor glorioase și a importanței numitelor școli pentru educația culturală a poporului român de-a lungul vremurilor, guvernării refuză solicitarea episcopului. Astfel, dacă la unele dintre adresele trimise de episcop ministerul nu se deranjează nici măcar să răspundă, la altele trimite răspunsuri scurte, laconice și negative. Ele sunt în contrast cu tonul politicos și stilul plăcut, documentar-evocativ, folosit de petent. Acesta evocă deopotrivă rolul și etapele de dezvoltare a școlii, precum și legislația de „desființare” survenită în august 1948. Dar iată ce se spunea în solicitarea episcopului Frențiu către minister, în chestiunea Școlii Normale din Oradea, din 7 august 1948: „Pe lângă Curtea Episcopiei greco-catolice din Oradea există, după cum arată documentele, încă din 1733 o școală românească.

Școala românească de pe lângă Episcopia greco-catolică din Oradea avea rolul să pregătească pe învățătorii Școlilor românești populare din aceste părți ungurene. Învătau aici tinerii candidați de învățători români, uniți și neuniți, fără să se țină seama de criterii confesionale, cântul bisericesc și celelalte materii de învățământ care se predau pe atunci în școlile înființate pe prispa bisericilor. Din această școală, propagatoare de lumină pentru besna satelor în graiul românesc, se recrutează cântăreții de seamă, care după vechea tradiție bisericească funcționau și ca învățători ai poporului. Acest așezământ cultural, la început s-a numit *Școala de normă românească*. Această școală de normă se transformă, prin contribuția, jertfa și stăruința episcopilor greco-catolici de Oradea, prin munca și lupta directorilor și a profesorilor, în preparandie și mai apoi în *Școala normală diecezană de băieți*. Școala normală română unită de băieți din Oradea și-a îndeplinit importantul rol de pregătire a luminătorilor poporului de la granița de Vest a Țării timp de 164 ani. În tot timpul acesta, ea a eliberat permanent elevilor ei, pe lângă diploma de învățător și pe cea de cantor, adică de cântăret bisericesc.

Acum, prin decretul lege nr. 175, emanat de Președintele Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române, publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 177 din 3 august 1948, Școala normală română unită de băieți din Oradea a fost statificată. Iar prin dispozițiile Decretului-lege nr. 176, din 3 august 1948 bunurile acestei Școli trec în proprietatea Statului, atribuindu-se Ministerului Învățământului Public. Școala și-a păstrat, în tot cursul vremii și activității sale, caracterul inițial, pregătind cantori învățători. Având în vedere situația creată Școlii noastre normale de băieți prin suscitările legi, considerând prevederile articolului 48 din Decretul nr. 177 pentru regimul general al Cultelor religioase, publicat în *Monitorul Oficial* din 4 august 1948, avem onoarea a Vă comunica că am decis transformarea Școlii normale greco-catolice din Oradea în școală de cântăreți ai Eparhiei române Unite din Oradea, elevii căreia vor avea la bază, conform prevederilor legii, caracter de gimnaziu unic sau șapte clase primare. Acest caracter de școală de cântăreți l-a păstrat tot timpul celor 164 ani de existență.

Cu onoare Vă rugăm ca, în sensul articolului 48 din Legea pentru regimul general al Cultelor, să binevoiți a aproba această școală, spre a putea începe organizarea ei.

Totodată, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a aviza Onor. Minister al Învățământului Public de înființare a acestei școli, cerându-i-se ca toate

bunurile, de orice natură, mobilele sau imobilele ce au aparținut Școlii Normale greco-catolice de băieți din Oradea, să treacă școlii de cântăreți ai eparhiei greco-catolice din Oradea. În așteptarea aprobării Vă rugăm să primiți, Domnule Ministru, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni¹².

Mai succintă, dar vizând același rezultat pentru cealaltă mare școală confesională, este adresa trimisă ministerului în chestiunea liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, la aceeași dată, 7 august 1948.

„Având în vedere dispozițiile articolului 48 din legea nr. 177 pentru regimul general al cultelor, avem onoare a Vă aduce la cunoștință că liceul teoretic de băieți din Beiuș îl transformăm în Seminar special pentru pregătirea monahilor, cu bază de gimnaziu unic sau școală primară cu șapte clase se spunea în această adresă. Și mai departe: „Cu onoare Vă rugăm să binevoiți a aproba această transformare, spre a putea purcede la organizarea seminarului. Având în vedere că prin decretul nr. 175 pentru reforma învățământului liceul teoretic a fost statificat, iar prin decretul 176 bunurile sale trecute în proprietatea Statului, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a interveni să se revină asupra aplicării acestei legi la numitul liceu, și că atât liceul cât și internatul, cu toate bunurile mobile și imobile, să revină Seminarului special al eparhiei române unite de Oradea. Cu onoare Vă rugăm ca, în sensul art. XXXIV, din Decretul nr. 175 pentru reforma învățământului să binevoiți a cere încuviințarea acestei transformări din partea Onor. Consiliu de Miniștri”¹³.

Acestor adrese pline de politețe, după tipicul educației sănătoase primite de alcătuitoarii școliți mai ales în Occident, li se răspunde, pe rând, rece, sec și restrictiv. Primește răspuns, mai întâi, la 16 august 1948, Episcopia de Oradea, și apoi, la 18 august, Mitropolia. Răspunsurile sunt negative și însoțite de specificarea că în caz de „renitență” adică de neprecizare a dorinței cu privire la forma de învățământ bisericesc opționată, *una singură pentru toată „arhiepiscopia”,* de tipul școlilor de cântăreți, seminariilor, institutelor teologice de grad universitar, ce urma a se păstra neetatizată, Ministerul Cultelor va elabora legea după voința sa.

Cel pentru liceul din Beiuș, din 16 august 1948, cum am arătat, era scurt și „cuprinzător”. „Avem onoarea a vă face cunoscut că dispozițiile acelei eparhii, referitoare la transformarea liceului teoretic de băieți din Beiuș în seminar unic sunt împotriva legii cultelor”¹⁴ — se arăta în el. Mai explicit, răspunsul trimis de Minister în chestiunea școlilor confesionale Mitropoliei de la Blaj, cu numărul 31 845 din 18 august 1948, deși nu mai puțin restrictiv, este totuși mai amplu, mai implicent.

„În conformitate cu dispozițiunile articolului 44 din Decretul nr. 177 pentru regimul cultelor religioase. se arată în acesta... cultele sunt libere a-și organiza învățământul pentru pregătirea personalului cultului, sub controlul Statului. Cultele, potrivit articolului 48 din sus-numitul Decret, își vor alege, pentru formarea clerului, *numai una din formele de așezământ școlar, arătate în acest articol.* (s.n.).

¹² *Ibidem*, f. 20.

¹³ *Ibidem*, Dos. 263, f. 35.

¹⁴ *Ibidem*, Dos. 262, f. 35.

În consecință, se continuă în răspunsul ministrului, avem onoarea să ne comunicați, de urgență, în vederea elaborării legii pentru întregul învățământ religios, (școli de cântăreți, seminarii, institute, institute teologice de grad universitar) forma de așezământ școlar ales pentru pregătirea clerului, modul de organizare, disciplinele speciale ce se vor preda, numărul catedrelor precum și orice sugestii și informațiuni în legătură cu organizarea învățământului. Aceste date și informațiuni Vă rugăm a le comunica până cel târziu la 25 august 1948, cunoscând că, în lipsa acestor date și informațiuni, Ministerul Cultelor își rezervă dreptul să elaboreze legi fără avizul cerut¹⁵.

Odată etatizate liceele confessionale, urma, pe lângă *pahodna si-birskul* profesional, în virtutea căruia marii dascăli din perioada interbelică erau alungați din școli și trimiși în satele și cătunele din împrejurimi, introducerea noilor programe restrictiv-selective, de educație comunist-bolșevică. Zadarnice vor fi, în această situație, intervențiile din următoarele zile ale lui august 1948, făcute de Episcopia Orădeană la Minister. Ele se vor produce ca rezultat al unei conferințe episcopoești greco-catolice, proiectată a se ține la Oradea, în 26 august același an. Cererea pentru obținerea aprobării de desfășurare a conferinței amintite a fost trimisă ministrului la 10 august 1948 și, cum aceasta din urmă întârzia, oficialitățile bisericești revin în chestiune, cu o altă cerere, în 21 august, solicitând ca, până la ținerea conferinței proiectate ministrul să nu hotărască nimic în problema învățământului bisericesc religios.

„Domnule ministru, se scria în cererea din 21 august, adresată de astă dată ministrului Stanciu Stoian, Prea Sfințitul Episcop dr. Ioan Suci, Administratorul Apostolic al Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș, ne-a transpus nouă adresa Domniei Voastre nr. 31 845/1948, din 18 august crt., (...) Primind azi adresa de mai sus, ne grăbim a Vă arăta că, spre a discuta problema învățământului pentru pregătirea personalului cultului nostru, precum și pentru discutarea celorlalte probleme în legătură cu noul regim pentru cultele religioase, am convocat de urgență Conferința Episcopilor Bisericii noastre pe ziua de 26 a.c. Aceasta pentru că, după *Dreptul nostru canonic, nici Mitropolitul nu are dreptul a angaja Biserica în nici o chestiune de mai însemnată importanță, fără consultarea întregului Episcopat*. De aceea, cu adresa noastră nr. 1918, din 11 august crt., V-am și cerut aprobarea pentru ținerea acestei conferințe. Această aprobare până acum n-am primit-o. Îndată ce ne vom putea întruni, Vă vom comunica punctul de vedere al Bisericii noastre cu privire la învățământul său religios, și în special cu privire la învățământul teologic. Până atunci, se spunea în concluzie, Vă rugăm să binevoiți a nu lua nici o dispoziție în această materie, în care Legea ne lasă libertatea de a ne-o putea organiza noi¹⁶.

Conducerea Bisericii greco-catolice avea să constate, peste puțină vreme, că regimul comunist nu respecta nici legile sale, așa incomplete și anticonstituționale cum erau ele, și că zadarnic se va prevala de prevederea libertății religioase, garantată de *Constituția Comunistă* din 1948,

¹⁵ *Ibidem*, Dos. 263, f. 247.

¹⁶ *Ibidem*, f. 246.

în petițiile sale pentru menținerea școlilor confesionale, sau pentru restituirea altor bunuri ale sale, recent etatizate. Întruniți la Oradea, în conferința episcopescă ținută la 26 august 1948, episcopii catolici, de toate riturile, din România, mai încearcă, totuși, o intervenție la Ministerul Învățământului Public. Ea se face printr-o petiție mai amplă, trimisă la destinație în aceeași zi, de 26 august când a avut loc conferința, și vizează, pe lângă restituirea bunurilor episcopești etatizate, și o denunțare a felului abuziv în care acestea au fost trecute în patrimoniul statului.

„Episcopii Bisericii Catolice de toate riturile din R.P.R., se arată în petiția trimisă ministerului, au socotit de a lor datorie să Vă înainteze, la timpul său, un memoriu, iară deosebit Episcopii Bisericii Române Unite un altul, cuprinzând stăruitoarea și justificata cerere de a respecta dreptul Bisericii de a deschide și susține școli confesionale. Cu durere mărturisim că nu au primit nici un răspuns, se continua în petiție, ba dimpotrivă, în temeiul Decretului nr. 175 și nr. 176, din 2 august 1948, școlile confesionale au fost statificate, iar bunurile, mobile și imobile care au servit pentru funcționarea și întreținerea lor au fost trecute în proprietatea statului, ștergându-se, astfel, fără ezitare, un patrimoniu cultural și fizic, care secole în șir a servit și a format suflul poporului, prin neînchipuitele jertfe ale Bisericii. În această situație impusă ținem să declarăm, Domnule Ministru, că Biserica nu poate să renunțe la Dreptul ce i-l acordă legea naturală și nici la o sarcină pe care nu o poate lepăda.

Cum prin Decretele amintite Cultului nostru i s-au înstrăinat o seamă de bunuri mobile și imobile, care îi sunt necesare pregătirii personalului cultului, precum și celorlalte așezăminte asigurate de Constituție, cu onoare Vă rugăm, Domnule Ministru, să dispuneți restituirea acestor bunuri, în lipsa cărora însăși libertatea religioasă, atât de solemn garantată de Constituție (art. 27) și reglementată de decretul nr. 177, rămâne esențial paralizată.

Când Episcopul Bisericii Catolice reclamă aceasta se întemeiază pe dreptul garantat de Constituție (art. 8), care asigură proprietatea, în vreme ce dispozițiunile cuprinse în Decretul nr. 176 nu par a izvedi și a se justifica nici prin dreptul natural nici prin Constituție; ba vădesc o împotrivire și la litera și spiritul Constituției. Cele mai multe motive pledează în favorul restituirii numitelor bunuri de către Stat, bisericii și congregațiilor religioase, dar întâi de toate stă motivul că aceste bunuri au ajuns la ființă, nu prin exploatarea muncitorului, nici prin jertfele poporului, ci sunt întruchiparea îndelungatelor jertfe ale ierarhilor, ale preoțimii și ale congregațiilor religioase, pentru poporul pe care ocârmuirea vremurilor îl ținea în întuneric și neștiință de carte.

Restituirea bunurilor, pe lângă a fi un act de strictă dreptate și legalitate constituțională, ar constitui și un omagiu adus acelei Instituțiuni care numai a jertfit pentru popor, atunci când Statul nici nu era înfiipat și care a dăinuit în piatră de școli dragostea și jertfelnicia pentru popor.

Nu e de prisos să remarcăm, se mai arată în petiție, că delegații desemnați de Ministerul Învățământului Public pentru preluarea bunurilor, au depășit încredințarea ce li s-a dat, inventariind bunurile mobile

și imobile care nu intră nicidecum în prevederile Decretului nr. 176, fiind bunuri care nu au servit nici la funcționarea nici la întreținerea, nici la sprijinirea instituțiilor menționate în articolul Decretului. Acest act constituie o adevărată ilegalitate, în raport chiar cu noua legiuire și reclamă o urgentă reparație, prin scoaterea acestor bunuri din inventar și restituirea lor. În această situație se găsesc, între altele, se arată în încheierea petiției, Academia de teologie din Cluj, Mănăstirea cu Școala de Maici a Surorilor din Congregația Maicii Domnului din Institutul Recunoștinței, aflătoare la Blaj, Mănăstirea și Parohia Săbăoani din județul Roman. Încredințați că înalta înțelegere a Excelenței Voastre va da curs dreptății acestei jalbe, restituind Culturii noastre bunurile înstrăinate, semnăm cu sentimentul de aleasă considerațiune, Oradea, din conferința episcopescă, ținută la 26 august 1948. Alexandru Cisar, Mitropolit latin de București, Dr. Valeriu Traian Frențiu, Episcop al Orăzii, Mitropolit locotenent de Alba Iulia și Făgăraș, Dr. Iuliu Hossu, Episcop de Cluj—Gherla, Augustin Paca, Episcop de Timișoara, Dr. Alexandru Rusu, Episcopul Maramureșului, Dr. Ioan Bălan, Episcopul de Lugoj, Aron Marton, Episcop de Alba Iulia, Dr. Ioan Scheffer, Episcop de Satu Mare, Adm(inistrator) Apostolic pentru Oradea, Dr. Ioan Suciu, Episcop Adm(inistrator) Apostolic al Arhid(iecezei) de Alba Iulia și Făgăraș, Dr. Anton Durcovici, Episcop de Iași¹⁷.

Răspunsul ministerului din guvernul comunist n-a putut fi decât dezaprobat. Ba mai mult; la procesele intentate înalților prelați greco-catolici în toamna lui 1948, cererile lor din petiția din 26 august au constituit capete grave de acuzare.

ANEXA

Reverendissime și Prea Onorat în Cristos Frate

Episcopul de pie memorie, Samuil Vulcan și urmașii săi au înțemeiat și susținut, cu mai multe jertfe, Liceul de băieți și de fete din Beiuș, ca Părinții aparținători Bisericii noastre Sfinte să-și poată crește și educa fiii și fetele lor, după dorința Mântuitorului nostru Isus Cristos, dându-le nu numai instrucția și atestatele de școală, ci și o educație religioasă recerută, pre care alte școli nu o pot primi.

Scopul nostru trebuie să fie ca să dăm neamului cât mai mulți bărbați și femei culte și cu o educație, adevărat creștinească, oameni de caracter și de încredere. De aceea, cu toții trebuie să ne silim ca an de an să vină la școlile noastre din Beiuș, cât mai mulți elevi. Acest scop trebuie să-l aibă fiecare Preot și trebuie să-și facă chestiune de conștiință din aceasta.

Noi vom judeca pe fiecare Preot după hărnicia sa și după puterea de influență a sa asupra parohienilor săi și de aceea de aci încolo vom cere la oricare concurs de parohii și oricând ni se va înainta vreo cerere să ni se arate că pe câți băieți ori fete din parohia sa le-a îndrumat la Liceele noastre confesionale. Activitatea Preoțimii noastre în privința

¹⁷ *Ibidem*, f. 235—237.

aceasta e foarte deplorabilă, așa încât în anul acesta școlar la Liceul nostru român unit „Samuil Vulcan“ din Beiuș în cl. I-a dintre 48 elevi au fost 15 gr. catolici; din clasa I b din 42 elevi au fost numai 10 gr. catolici; din a II-a din 38 elevi au fost 10 gr. catolici; din a III-a din 60 au fost 20; din a IV-a din 45 doar 14; din a V-a din 34 doar 15; din a VI-a din 38 doar 12; din a VII-a din 34 doar 14; din a VIII-a din 43 doar 19.

Total dintre 382 elevi au fost numai 129 gr. catolici. Iară la Liceul de fete, din 346 eleve abia 152 au fost gr. catolice. Ori, dintr-un singur Protopopiat ar trebui să fie atâția. *Pe vremuri veneau cu trăsurile din Banat, [Satu Mare, Sălaj și Maramureș elevi ca să soarbă cultură românească și creștinească* (s.n.). Acum să fie atât de reci creștinii noștri și să caute numai cultură românească cât mai ieftină, fără să-și dea seama că sunt datori să dea copiilor și o educație garantat creștinească, pe care nu o pot primi decât în școlile noastre confesionale. Am intervenit la On. Minister să înmulțească bursele de până acum și tuturor elevilor gr. catolici din Internatul Pavelian le vom da chiar și bursierilor ajutoare însemnate după cum vă puteți convinge din cerculariul în care se publică condițiunile de primire.

Și frații preoți vor putea face colecte în Parohia lor cu ajutorul membrilor AGRU-lui și a *Reuniunii Femeilor*, în bani sau naturale, pe care le pot trimite, în bani sau în natură, în favorul elevilor, pre cari îi trimit la Beiuș, și chiar și mai multe Parohii ar putea aduna, de la părinții elevilor, cele ce trebuie să le aducă în natură și să le expedieze la Internatele din Beiuș cu o trăsură sau cu trenul sau dacă nu le-ar putea expedia, atunci să le valorifice și să trimită banii. Binevoii (a) sfătui pe frații preoți să îndemne pe elevii care cer primirea lor la Beiuș, să spună în cerere că sunt fii ai bisericii noastre. Reverendissime și Preaonorat Frăția Ta vei comunica de urgență acestea tuturor fraților preoți din District și eventual voi convoca încă în luna aceasta un sinod episcopesc extraordinar și acolo să hotărâți și chibzuiți cum Veți face ca școalele noastre din Beiuș să fie pentru fiii și fiicele credincioșilor noștri așa cum au fost întemeiate, și până la 15 septembrie să ne raportați câți elevi și eleve s-au înscris la școalele secundare și anume la care și unde. Beiuș, 12 august 1946, nr. 351 — 1946.

1. Prea On. Oficiul Protopopesc Beiuș
2. Prea On. Oficiul Protopopesc Oradea
3. Prea On. Oficiul Protopopesc al Holodului — Rogoz
4. Prea On. Oficiul Protopopesc Marghita
5. Prea On. Oficiul Vicarial și protopopesc Carei
6. Prea On. Oficiul protopopesc al Ierului
7. Prea On. Oficiul protopopesc Tășnad
8. Prea On. Oficiul protopopesc Supurul de Jos
9. Prea On. Vicariat și oficiu protopopesc Șimleu
10. Prea On. Oficiul protopopesc Zalău

(Direcțiunea Județeană a Arhivelor Naționale Bihor, *Fond Episcopia greco-catolică Oradea*, dos. 263, fila 235—237).

LA NATIONALISATION DES ÉCOLES CONFESIONELLES

— Résumé —

Dans cet ouvrage on met en lumière quelques documents inédits concernant la manière concrète par laquelle l'État communiste de la Roumanie a détruit les écoles confessionnelles uniates (entretenues par l'institution ecclésiastique uniate) du diocèse d'Oradea. On va observer que d'abord le gouvernement roumain de ces temps-là a exercé sur les écoles confessionnelles uniates une politique de restriction et ensuite il a commencé directement l'action de leur destruction.

Les évêques ont essayé de les transformer dans des écoles religieuses pour la préparation des chanteurs ecclésiastiques mais leur essai n'a pas eu de succès. Dans l'action de destruction de ces écoles le Parti Communiste a manipulé quelques professeurs en leur offrant de hautes fonctions dans les écoles nationalisées et d'autres avantages attrayants. Quand il s'est heurté à une résistance il a agi durement, a destitué ceux qui se sont opposés à sa politique scolaire et, dans quelques cas, il a fait des arrestations.

PRELUAREA DE CĂTRE CONSILIUL DIRIGENT A INSTANȚELOR JUDECĂTOREȘTI DIN BEIUȘ ȘI VAȘCAU (JUDEȚUL BIHOR) ÎN ANUL 1919

de

DUMITRU OGAȘANU

Adunarea națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, prin cei 1 228 delegați și cei peste 100 000 de români participanți s-a constituit într-o autentică Adunare reprezentativă cu caracter plebiscitar, hotărând în mod democratic unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmăruului și Maramureșului cu România.

Actul fundamental al întregii noastre istorii — Marea Unire — a fost expresia dezvoltării organice a națiunii române, a solidarității și voinței sale neclintite de a-și desăvârși unitatea statală. Acest act de voință a fost rezultanta unei concepții politico-juridice sistematic elaborată, ce reprezenta o sinteză a doctrinei naționale cu principiile democrației universale, dar și cu noile valori politice wilsoniene ce s-au impus la sfârșitul primului război mondial.

Evidențiind importanța principiului de naționalitate în fundamentarea dreptului națiunilor de a-și constitui state de sine stătătoare, Aurel C. Popovici, în lucrarea sa intitulată „Principiile de naționalitate“, remarcă că acest drept al naționalităților rezulta „din conștiința națională a poporului, conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și dreptul naționalităților de a ieși din legăturile politice străine și a se uni cu eventualele state de naționalitate comună într-un singur stat național și independent“¹.

Doctrina juridică românească a conceptualizat la începutul secolului al XX-lea dreptul popoarelor la autodeterminare, ca expresie a conștiinței și voinței colective, inclusiv „dreptul la revoluțiune al popoarelor violente“, postulând necesitatea destrămării imperiilor din Europa Centrală și de Răsărit, crearea de state naționale independente². Vom observa că principiul de naționalitate a fost completat prin doctrina wilsoniană cu dreptul superior al umanității la pacea generală, fiind asimilat de teoria și practica juridică internațională și devenind postulatul care a prezidat reconstrucția europeană după 1918³. Din prin-

¹ Aurel C. Popovici, *Principiile de naționalitate*, București, 1894, p. 22.

² Aurel C. Popovici, *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, București, 1939, p. 167—172.

³ George Sofronie, *Principiul Naționalităților în Tratatetele de Pace din 1918—1920*, p. 44—47.

cipiul naționalităților reiese ca o consecință juridică ideea de autodeterminare, îmbrățișată de toate națiunile oprite din Europa, înțeleasă ca un drept al națiunilor de a rupe legăturile ce le atașează unui sistem politic retrograd, pentru a-l alege pe cel care le convine. Aplicarea acestui concept în acel moment presupunea recunoașterea suveranității națiunii în teritoriul ei național, dreptul la secesiune și de a alege liber comunitatea politică în cadrul căreia dorește să se integreze⁴.

Principiile naționalităților și cel de autodeterminare s-au bucurat de adeziunea deplină a populației românești din Austro-Ungaria în toamna anului 1918, criza politică și militară a imperiului dualist favorizând asimilarea rapidă a conceptului și invocarea sa în legitimarea revoluției românilor pentru libertate națională și desăvârșirea unității statale. Declarația oficială prin care românii au aderat la ideea de autodeterminare a fost „Declarația de independență de la Oradea” din 12 octombrie 1918, prezentată de Alexandru Vaida-Voievod, reprezentantul Partidului Național Român în parlamentul de la Budapesta. Acest document inaugurează procesul autodeterminării, ideile sale politice fiind completate cu cele expuse în Manifestul din 31 octombrie 1918, intitulat „Revoluția a învins”, care anunța constituirea Consiliului Național Român Central, nucleul unei viitoare organizări statale. Acest organism instituit pe temeiurile dreptului de autodeterminare, proclamat la despărțirea de statul maghiar, a preluat puterea politică, administrativă și militară în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, pregătind temeinic actul Marii Uniri.

Unirea Transilvaniei cu România s-a hotărât în mod plebiscitar, exprimând voința poporului român, în numele dreptății și dreptului de a dispune liber de soarta sa. Procesul verbal al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia precizează printre altele, că după ce aceasta a fost decisă prin cuvântarea lui Ștefan Ciceo-Pop, președintele George Pop de Băsești, care referindu-se la scopul acestei istorice manifestări, a spus: „Ne-am adunat aici ca să hotărâm asupra sortii noastre ... să punem piatra fundamentală a fericirii neamului nostru” și declara adunarea „liberă și deschisă”. După aceea a luat cuvântul Vasile Goldiș, lider al Partidului Național Român, care în discursul său a prezentat o sinteză a doctrinei politice românești, a concepției despre libertatea individuală și cea națională, despre principiul de naționalitate și valorile democrației universale. Națiunea română s-a eliberat din robie, spunea Vasile Goldiș și „libertatea acestei națiuni înseamnă unirea cu Țara Românească” și propunea ca principii politice la temelia noului stat „să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași îndatoriri”⁵.

În primul dintre cele 9 puncte ale Rezoluțiunii se prevedea că „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Românească adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba

⁴ George Sofronie, cap. *Ideea de autodeterminare în Tratatetele de pace din 1919–1920*, p. 91–122.

⁵ Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*. Ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Șora, București, 1976, p. 167–172.

Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decreteează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România⁶.

După aprobarea în unanimitate a hotărârilor de unire, în „Sala Cercului Militar din Cetate” au mai rostit cuvântări de susținere a „Rezoluțiunii”: Iuliu Maniu, Iosif Jumanca, episcopii Demetriu Radu, Ioan I. Papp, cât și Alexandru Vaida-Voievod, care arată necesitatea ca până „la înfăptuirea tehnică a Unirii ... aceste provincii au lipsă de un organ propriu al lor, care să conducă, sub controlul unei reprezentanțe a poporului ... Propunea ca Marele Sfat Național contemplat prin punctul IX al Rezoluțiunii să constea din 250 de membri, dintre care 200 să-i aleagă imediat, iar restul până la 250 să fie întregit prin cooptare de către însuși Marele Sfat”. După aprobare, Adunarea Națională s-a încheiat cu imnul național încă de la 1848, „Deșteaptă-te Române”. După aceea, Rezoluțiunea votată de delegații împuterniciți ai comunităților românești din întreaga Transilvanie și Ungarie a fost prezentată celor peste 100 000 de poporeni de pe câmpul lui Horea care au primit-o cu aclamații. Aici vor mai vorbi între alții: Ștefan Ciceo-Pop, Teodor Mihali, Miron Cristea, Iuliu Hossu și Aurel Lazăr.

În discursul său, Iuliu Maniu afirma că „dreptul neamurilor ... de a-și forma în mod integral statul lor propriu este și o datorie față de sine și față de civilizația omenească”. Mai preciza că la temelia statului român trebuie să stea „libertatea tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor ... fiecare om să aleagă liber limba și credința în care vrea să trăiască atât în viața lui particulară cât și în legătură cu viața de stat”, realizându-se o colaborare organică a tuturor păturilor sociale și a tuturor cetățenilor în serviciul prosperității țării⁶.

A doua zi, în 2 decembrie 1918, Marele Sfat Național — organ legislativ, a desemnat Consiliul Dirigent al Transilvaniei, organ politico-administrativ provizoriu, avându-l ca președinte pe Iuliu Maniu, care a funcționat până în aprilie 1920.

O delegație condusă de Vasile Goldiș a prezentat autorităților de la București „Rezoluțiunea” de unire a Transilvaniei cu România. Luând act de hotărârile Adunării Naționale de la Alba Iulia, regele Ferdinand I a emis Decretul nr. 3631/1918, care confirma unirea cu efecte juridice pe întreg teritoriul României întregite.

Prima ședință a Consiliului Dirigent a avut un caracter organizatoric, fiind nominalizați cei patru vicepreședinți: Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voievod, Ștefan Ciceo-Pop, Aurel Vlad, precum și cei 12 șefi de resorturi (ministere), printre care și dr. Aurel Lazăr — instaurare și organizare a justiției românești în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

Una din primele acțiuni întreprinse de Consiliul Dirigent a fost cea de informare a guvernului maghiar asupra deciziei de unire a Transilvaniei și a celorlalte ținuturi românești cu România, împuternicind în acest sens pe Alexandru Vaida-Voievod. În nota din 9 decembrie 1918, guvernul ungar Károlyi a comunicat că a luat act de decizia

⁶ Textul discursului rostit de Iuliu Maniu în vol. *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, p. 96—106.

de la Alba Iulia și de crearea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, dar nu recunoaște validitatea deciziilor luate la Alba Iulia pe care le-a condamnat, motivând că acestea contravin prevederilor Convenției militare de la Belgrad, care recunoștea autoritatea statului ungar asupra Transilvaniei.

Consiliul Dirigent, trecând la aplicarea prevederilor Rezoluțiunii Marii Uniri a acționat ca un veritabil guvern, dirijând întreaga viață politică, economică și administrativă, considerând arbitrară linia de demarcație a frontierei stabilită prin Convenția de la Belgrad.

În ceea ce privește preluarea și uniformizarea justiției, Consiliul Dirigent a întâmpinat reale dificultăți datorate atât faptului că statul român nu și-a putut exercita de la început autoritatea asupra întregului teritoriu unit cu România cât și refuzului categoric al unor magistrați maghiari de a-și continua activitatea. Instaurarea justiției românești s-a făcut în trei etape⁷, în funcție de particularitățile și condițiile concrete existente în ținuturile respective.

În prima etapă, prin Ordonanța nr. 121 despre judecători, avocați și notari publici, emisă de dr. Aurel Lazăr, șeful resortului justiției, autoritatea statului român a fost extinsă asupra instanțelor judecătorești din 15 districte, aflate sub controlul efectiv al Consiliului Dirigent, iar instanțele subordonate Curților de Apel din Cluj și Târgu-Mureș. Prevederile acestei ordonanțe și ale Ordinului Circular 1200 din februarie 1919 au stat la temelia întregului proces de schimbare a justiției. Întregul personal judiciar avea obligația de a depune jurământ oficios sau promisiunea solemnă față de statul român, în acest mod având posibilitatea de a-și continua nestingherit activitatea profesională și de a păstra drepturile câștigate. La 12 februarie 1919, Consiliul Dirigent a desemnat noua conducere a celor două Curți de Apel din Cluj și Târgu Mureș, precum și a Barourilor de Avocați și a Parchetelor. Magistrații, avocații și notarii publici, români și sași au depus în totalitate jurământul de loialitate față de statul român. În ceea ce privește personalul judiciar maghiar, problema a fost mai complexă și tratată în mod diferențiat. Dintre cei care au refuzat să depună jurământul de credință unii au părăsit imediat posturile, alții au revenit după o perioadă scurtă de timp, în timp ce câțiva au fost obligați să rămână în funcții. Alți magistrați maghiari au solicitat să fie „formal” forțați pentru a avea o „scuză” să se prezinte la serviciu. Totodată s-au înregistrat cazuri când unor funcționari auxiliari li s-a permis să-și păstreze slujbele chiar dacă au refuzat să depună jurământul de credință. În prima etapă mulți magistrați au refuzat să depună jurământul datorită confuziei ce s-a produs prin stabilirea arbitrară a liniei de demarcație prin Convenția militară de la Belgrad. După 21 martie 1919, procentajul celor care au depus jurământul de loialitate față de statul român a crescut în mod semnificativ. Întrucât numărul juriștilor români era destul de mic, Consiliul Dirigent a decis amânarea preluării

⁷ Dr. Gheorghe Iancu, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918–1920*, Center for Transylvanian Studies — The Romanian Cultural Foundation, Cluj-Napoca, 1995, p. 153–161; Ioan I. Papp, *Instaurarea justiției românești în Ardeal, în Transilvania*, 1945, nr. 87.

instanțelor judiciare din districtele Ciuc și Odorhei, acțiunea realizându-se abia în intervalul iulie-septembrie 1919.

A doua etapă de extindere a autorității sectorului de justiție asupra instanțelor judecătorești din vestul Transilvaniei a fost realizată prin Ordonanța 1200 din 18 iunie 1919, conform căreia jurisdicția districtelor Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureș și Ugocea a fost scoasă de sub cea a Ungariei și trecută sub autoritatea statului român. Din acel moment jurisdicția Curții de Apel din Debrecen asupra teritoriilor aparținând instanțelor judecătorești din Maramureș, Satu Mare și Sălaj a încetat, fiind trecută la Curtea de Apel Oradea.

A treia etapă a procesului de preluare și uniformizare a justiției s-a realizat în conformitate cu Ordinul 6267/9 august 1919 prin care autoritatea resortului de justiție a fost extinsă asupra instituțiilor judiciare din districtele Caraș-Severin, Timiș-Torontal, Bichiș și Cenad, în acest mod autoritatea statului român a fost realizată pe întreg teritoriul unit la 1 Decembrie 1918. Dr. Aurel Lazăr, șeful Resortului de justiție a fost împuternicit de către Consiliul Dirigent pentru a instaura administrația și justiția românească în județul Bihor, care a început cu preluarea Curții de Apel din Oradea⁸. Acțiunea a continuat la nivelul judecătoriilor de ocol, în perioada 15—17 mai în orașele Beiuș și Vașcău. Investigațiile arhivistice pe care le-am efectuat au condus la descoperirea a patru documente inedite ce oferă date precise despre maniera în care s-a realizat această acțiune. În documentele redactate în limba maghiară și traduse în limba română (pe care le anexăm acestui articol) se reliefează cu certitudine faptul că depunerea jurământului de loialitate față de Regele Ferdinand I și Statul Român s-a realizat în mod legal și democratic, respectându-se libera decizie a tuturor funcționarilor judiciari.

**THE ACTIVITY OF TAKING OFF IN 1919
BY THE ROMANIAN AUTHORITIES
OF THE JURIDICAL BODIES FROM THE CITIES OF BEIUȘ AND VAȘCAU
(BIHOR COUNTRY)**

— abstract —

The establishment of the Romanian authority and the integration of justice in the territories united with Romania on December 1st, 1918 was one of the first preoccupation of the Diligent council of Transylvania.

In the action of taking off and organizing of justice was deeply involved. Dr. Aurel Lazăr, the Minister of Justice of that time.

Due to Ordinance no. 121 and of Order from February 8th, 1919, signed by Dr. Aurel Lazăr, the juridical personnel must give the "official oath" of loyalty in front of King Ferdinand I and the Romanian State, or the "solemn promise", when religious faith did not allowed one to swear.

⁸ Dr. Viorel Faur, *Contribuția lui Aurel Lazăr la introducerea administrației și justiției românești în județul Bihor (1919)*, în „Cele Trei Crișuri” 1990, nr. 7, p. 3.

It was very significant the provision that the Romanian language, became the only official language, so that everyone involved into the juridical activity must learn it, having maximum allowance of one year.

Through the Ordinance No. 1200/1919 it was expanded the authority of the Justice Resort, after the total separation from the Hungarian authority.

The procedure of taking off the juridical institutions from Beiuș, and Vașcău presents specificity also because these cities, as the whole region of Crișana were liberated by the Romanian army only on April 1919.

ANEXE

1

Nagyvárad, Törvényszéknek Elnöke
1919. E1. IX. 1. — 77 szám

1919. mai 15—17, Beiuș
Copie

Dr. Aurel Lazar igazságügyi főnök urnak
Nagyszeben

A felügyeletem alatt álló belényesi járásbiróság személyzetének új hivatali esküteléről felvett jegyzőkönyv eredeti példányát ide zárva felterjesztem.

A járásbiróság jelenlegi személyzetéből még esküt nem tett Tamáskovics Dezső járásbíró és Muckenaupt József végrehajó ez idő szerint távol vannak.

Nagyvárad, 1919 évi május hó 21-ik napján. s.s. Balás Elemér törvényszéki elnök

Copie

1919. E1.IX. §. 77

Jegyzőkönyv,

Felvette a belényesi királyi járásbiróság vezetője 1919. május hó 15-én délután 4 órakor, Dr. Lazar Aurel a nagyszebeni kormányzó tanács igazságügyminiszterének látogatása alkalmából.

Jelen voltak alulírottak:

Dr. Lazar Aurel igazságügyminiszter a járásbiróság helyiségében megjelenvén, őt a járásbiróság vezetője üdvözölte, mire az igazságügyminiszter válaszolt. S azután felhívta a járásbiróság vezetőjét s vele a jelen volt személyzetét, hogy az előírt esküt tegyék le.

A járásbiróság alulított vezetője azaz felhívásra kijelentette, hogy ő nem akarván senkit befolyásolni, egyáltalán nem tartott értekezletet a bíróság tagjaival s így egyáltalán nem tudhatja azt, hogy azok közül a változott viszonyok folytán kik akarnak szolgálatban megmaradni, illetve kik hajlandók az eskü letételére, s kik akarják azt megtagadni. Ugyanezért arra kérte az igazságügyminiszter urat, szíveskedjék ezt a kérdést közvetlenül a bíróság személyzetéhez feltenni megmagyarázván nekik, hogy mik az eskü letétel megtagadásának a következményei.

Erre a felkeresésre az igazságügyminiszter ur a következő kijelentést tette:

„Beszédemben utaltam arra, hogy mik az eskü letételének a következményei s azt ezuttal összefoglalva jelentem ki, hogy tudniillik az eddig szerzett összes jogoknak további elvesztése, az eskü letétel megtagadásának következményeit pedig ebben a pár szóban ismertettem, a szolgálatból való azonnali elbocsájtás.“

Az igazságügyminiszter ur ezen kijelentés után a bíróság jelenlévő egész személyzete jelentkezett az eskü letételére.

Az igazságügyminiszter ur ezek után az alábbi esküt vette ki:

„Én Dr. Szarka Sándor ítélőtáblai bíró, én Lukács Lajos járásbíró, én Rátz Béla telekkönyvvezető, én Kiss Ferencz telekkönyvvezető, én Bok Győző irodafőtiszt, én Perényi Viktor irodafőtiszt, én Konczwald Dénes irodafőtiszt, én özv. Szele Jánosné kezelő, én Vásárhelyi Mariska díjnok, én Dalnoki Piroska díjnok, én Rákosy Juliska díjnok, én Szabó Róza díjnok, én Rákosy István altiszt, én Pintér Károly altiszt, én Tamba Péter altiszt esküszöm a mindenttudó Istenre, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a kormányzó tanács decretumait és rendeleteit betartom. Hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“ s.s. Dr. Szarka Sándor, s.s. Lukács Lajos, s.s. Rátz Béla, s.s. Kiss Ferencz, s.s. Bok Győző, s.s. Perényi Viktor, s.s. Konczwald Dénes, s.s. Rákosy Juliska, s.s. özv. Szele Jánosné, s.s. Dalnoki Piroska, s.s. Vásárhelyi Mariska, s.s. Szabó Róza, s.s. Rákosy István, s.s. Tamba Péter, s.s. Pintér Károly. A fenti eskü elhangzása után igazságügyminiszter úr üdvözölve a bíróság tagjait, eltávozott.

A jegyzőkönyv berekesztve, helybenhagyva, alulirott. Kmft. s.s. Szarka Sándor ítélőtáblai bíró, s.s. Vásárhelyi Mariska jegyzőkönyvvezető.

Folytatólag felvette a belényesi járásbíróság vezetője 1919 évi május hó 16-án délután 1 órakor.

Jelen voltak az alulirottak:

Megjelenik Manyi Miklós fogházőr, a ki megelőző napon a bíróság személyzetének eskü letételénél nem volt jelen. S felhívásra a következő esküt tette le:

„Én Manyi Miklós esküszöm a mindenttudó Istenre, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a kormányzó tanács decretumait és rendeleteit betartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“ s.s. Manyi Miklós. A jegyzőkönyv berekesztve, helybenhagyva, aláíratott. Kmft. s.s. Szarka Sándor ítélőtáblai bíró, s.s. Vásárhelyi Mariska jegyzőkönyvvezető.

Folytatólag felvette a belényesi járásbíróság vezetője, 1919 évi május hó 17 napján, délelőtt fél 10 órakor.

Jelen voltak az alulirottak:

Megjelenik Dr Poynár János járásbíró, a ki a bíróság személyzetének eskü letételénél betegsége miatt jelen nem lehetett. S felhívásra

a következő esküt tette le. „Én Dr. Poynár János esküszöm a mindentudó Istenre, hogy I. Ferdinand királyhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a kormányzó tanács decretumait és rendeleteit betartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“ s.s. Poynár János. A jegyzőkönyv berekesztve, helybenhagyva, aláíratott. Kmft. s.s. Szarka Sándor ítélőtáblai bíró, s.s. Vásárhelyi Mariska jegyzőkönyvvezető.

Copie simplă, Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *fond Curtea de Apel Cluj*, dos. 3, inv. 325/1919.

Copie

Președintele Tribunalului Oradea

1919.EL.IX.I — nr. 77

D-lui dr. Aurel Lazăr, Șeful Resortului de Justiție,

Sibiu

Anexat înaintez originalul procesului verbal încheiat cu privire la depunerea noului jurământ de serviciu de către personalul Judecătoriei de ocol Beiuș, din subordinea mea.

Până în prezent, dintre funcționarii judecătoriei de ocol nu au depus jurământul TAMASKOVICS DEZSO, judecător de ocol și MUKEN-HAUPT JOZSEF, executor judecătoresc, care lipsesc din localitate.

Oradea, la 20 mai 1919.

s.s. dr. Balazs Elemer,
președintele tribunalului.

1919.EL.IX. nr. 77

Copie

Proces verbal

Încheiat de șeful Judecătoriei regale de ocol Beiuș, la 15 mai 1919, cu prilejul vizitei efectuate de dr. Lazăr Aurel, ministrul justiției în Consiliul Dirigent din Sibiu.

Au fost prezenți subsemnații:

La apariția, în localul judecătoriei de ocol, a ministrului de justiție dr. Lazăr Aurel, acesta a fost salutat de șeful judecătoriei de ocol, la care ministrul justiției a răspuns. După aceea, a cerut șefului judecătoriei de ocol și funcționarilor prezenți să depună jurământul prescris.

Subsemnatul, șef al judecătoriei, la această cerere a declarat că, nedorind să influențeze pe nimeni, nu s-a consultat de loc cu membrii judecătoriei și, în acest fel, nu poate ști că dintre aceștia, în situația schimbată, care doresc să rămână în funcție, respectiv care sunt de acord să depună jurământul și care refuză acest lucru. Ca urmare, l-a rugat pe dl. ministru al justiției să pună această întrebare direct func-

ționarilor judecătoriei, explicându-le care sunt consecințele depunerii, respectiv nedepunerii jurământului.

La această cerere, dl. ministru al justiției a declarat următoarele: „În cuvântul meu m-am referit la consecințele depunerii jurământului și acum succint declar că asta înseamnă păstrarea tuturor drepturilor câștigate până în prezent, iar consecințele refuzului depunerii jurământului le cuprind în aceste câteva cuvinte: eliberarea imediată din funcție“.

După această declarație a d-lui ministru al justiției, tot personalul prezent al judecătoriei s-a prezentat la depunerea jurământului.

Dl. ministru al justiției a primit, după acestea, următorul jurământ:

„Eu, dr. SZARKA SANDOR, judecător de plasă, cu LUKACS LA-JOS, judecător de ocol, cu RACZ BELA, conducător carte funciară, cu KISS FERENCZ, conducător carte funciară, cu BOK GYOZO, șef birou, cu PERENYI VICTOR, șef birou, cu KONCZWALD DENES, funcționar birou, cu văduva SZELLE JANOSNE, manipulator, cu VASARHELYI MARISKA, diurnist, cu DALNOKY PIROSKA, diurnist, cu RAKOSY JULISKA, diurnist, cu SZABO ROZA, diurnist, cu RAKOSY ISTVAN, subofiter, cu PINTER KAROLY, subofiter, jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de regele Ferdinand I și statul român, voi respecta legile țării și decretele și hotărârile consiliului de guvernare, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire și voi păstra secretul de serviciu. Așa să-mi ajute Dumnezeu“.

(Urmează semnăturile celor enumerați)

După terminarea jurământului de mai sus dl. ministru al justiției s-a felicitat pe membrii judecătoriei și a plecat.

Proces verbal terminat, aprobat și semnat — s.s. SZARKA SANDOR, judecător de plasă, s.s. VASARHELY MARISKA, redactor proces verbal.

În continuare, încheiat de șeful Judecătoriei de ocol Beiuș, la 16 mai 1919, la ora unu după amiază:

Au fost prezenți subsemnații:

Se prezintă MANYI MIKLOS, paznic pușcărie, care nu a fost prezent cu o zi înainte la depunerea jurământului de către funcționarii judecătoriei și la cerere depune următorul jurământ:

„Eu, Manyi Miklos, jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de regele Ferdinand I și statul român, voi respecta legile țării și decretele și hotărârile Consiliului Dirigent de la Sibiu, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire și voi păstra secretul de serviciu. Așa să-mi ajute Dumnezeu“.

Proces verbal terminat, aprobat, semnat; s.s. dr. SZARKA SANDOR, judecător de plasă; s.s. VASARHELY MARISKA, redactor proces verbal.

În continuare, încheiat de șeful judecătoriei de ocol Beiuș, la 17 mai 1919, la orele 9,30.

Au fost prezenți subsemnații.

S-a prezentat dr. POINAR JANOS, judecător de ocol, care din cauza bolii nu a putut fi prezent la depunerea jurământului de către funcționarii judecătoreiei. La cerere, a depus următorul jurământ:

„Eu, Poinar Janos, jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de regele Ferdinand I și statul român, voi respecta legile țării și decretele și hotărârile Consiliului Dirigent de la Sibiu, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire și voi păstra secretul de serviciu. Așa să-mi ajute Dumnezeu“.

Proces verbal terminat, aprobat și semnat — s.s. dr. SZARKA SANDOR judecător de plasă, s.s. VASARHELY MARISKA, redactor proces verbal.

2

1919.El. IX. J. 96 sz.
Másolat. 1919. El.I.A.21 szám

1919 mai 18, Vascău
Copie

Jegyzőkönyv

Felvetetett Vaskón, a királyi járásbírósnál 1919 május 16-án délután egy negyed 4 órakor. Megjelent a bíróságnál Dr. Lazar Aurel a nagyszebeni román kormányzó tanács igazságügyi főnöke s miután Jakó János vezető járásbíró jelentését meghalgatta, a bíróságot a román állam nevében átvette, Jakó János vezető járásbíró a nagyszalontai járásbíróshoz áthelyezte s helyette a bíróság ideiglenes vezetésével az ezennel járásbíróvá kinevezett Dr. Mihali Salvator megbizta, végül pedig Jakó János vezető járásbírótól az alábbi esküt vette ki: „Én Jakó János esküszöm a mindentudó Istenre, hogy I. Ferdinand hirályhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a kormányzó tanács decretumait és rendeleteit betartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“

Az eskü kivételének megtörténte után a miniszter ur utasítást adott a jegyzőkönyv utólagos felvételre s hogy Jakó János járásbíró az általa már megkezdett s eldöntésre megérett ügyeket lehetőleg fejezze be.

Közölte egyidejűleg, hogy az áthelyezési és kinevezési okmányok utólag fognak Nagyszebenből elküldetni.

Kmft. Dr. Mihali Salvator s.k. járásbíró, Jakó János s.k. esküttevő

A másolat az 1919 évi El. I.21. szám alatti eredeti jegyzőkönyvvét szóról-szóra megegyezik.

Vaskóh, 1919 május 18 s.s. Jakó János vezető járásbíró.

Ibidem

1919 El.IX.J. 96

Copie

Proces verbal

Incheiat la Judecătoria Vascău, în 16 mai 1919, După masă, la 1/4 ore de dr. AUREL LAZĂR, șeful Resortului Justiției din Consiliul Dirigent de la Sibiu și, după ce a ascultat raportul șefului judecătoreiei, JAKO JANOS, pe care l-a transferat la Judecătoria de ocol Salonta:

Cu conducerea temporară a judecătoriei l-a însărcinat pe dr. Salvator Mihali, numit cu acest prilej judecător de ocol, după care a solicitat următorul jurământ de la Jako Janos:

„Eu, Jako Janos, jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de Regele Ferdinand I și guvernul român, voi respecta în totalitate legile țării și decretele și hotărârile Consiliului Dirigent de la Sibiu, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire păstrând secretul de serviciu. Așa să mă ajute Dumnezeu.“

După primirea jurământului, dl. ministru a dat dispoziții pentru încheierea ulterioară a procesului verbal și ca Jako Janos, în limita posibilităților, să finalizeze cazurile deja începute de el, ce sunt în stadiu final.

A anunțat, de asemenea, că documentele de transfer și numire vor sosi ulterior de la Sibiu.

Dr. Mihali Salvator, judecător de ocol.

Jako Janos, depunător de jurământ.

Copia este identică, cuvânt cu cuvânt, cu procesul verbal nr. EL.I.21 din 1919.

Vașcău, 18 mai 1919.

s.s. Jako Janos,
judecător de ocol

3

1919 mai 17, Vașcău
Copie

1919. El.I.A. 24.

Jegyzőkönyv.

Felvetetett Vaskon a járásbiróságnál 1919 május 17-én dél előtt 10 órakor a nagyszebeni román kormányzó tanács és illetve annak igazságügyi alkalmazottak részére megállapított új hivatali eskünek és illetve fogadalomnak letétele tárgyában.

Jelen vannak Reindl József telekkönyvvezető, Bereczky László irodatiszt, Lukács Elemér és Nagy Vilma dijnokok.

Dr Mihali Salvator vezető járásbíró az eskü szöveget a jelenlevőkkel ismertette s felszólította a jelenlevőket, hogy nyilatkozzanak, miszerint az esküt, illetve ünnepélyes fogadalmat kik teszik le.

Miután erre fenntnevezettek mindnyájan hajlandóknak nyilatkoztak, Reindl József telekkönyvvezető és Bereczky László irodatiszt az alábbi esküt, Lukács Elemér és Nagy Vilma dijnokok pedig az alábbi fogadalmat tették le:

„En esküszöm a mindentudó Istenre, hogy I. Ferdinand hirályhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a nagyszebeni román kormányzó tanács decretumait és rendeleteit teljes odaadással megtartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“

Felolvastam, letettem, aláírtam. s.s. Reindl József telekkönyvvezető, s.s. Bereczky László irodatiszt.

„Fogadom, hogy I. Ferdinand hirályhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a nagyszebeni román kormányzó tanács

decrétumait és rendeleteit teljes odaadással megtartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Felolvastam, letettem, és aláírom“. s.s. Nagy Vilma dijnok, s.s. Lukáts Elemér dijnok.

Kmft. s.s. Dr. Mihali Salvator vezető járásbíró.

Copie,

Nagyvárad, 1919. El. IX. I.98 szám.

Igazságügyi főnök urnak

Nagyszeben

A vaskóhi járásbíróság személyzetének eskületételi jegyzőkönyvét idezártam eredetiben felterjesztem.

Nagyvárad, 1919 évi május hó 28 napján

s.s. Dr. Balás Elemér törvényszéki elnök

Ibidem,

ANEXA 3

1919.EL.I.A.24

Copie-

PROCES-VERBAL

Înceiat la Judecătoria de ocol Vașcău, la 17 mai 1919, ora 10,00, în problema depunerii noului jurământ pentru funcționarii din justiție, stabilit de Consiliul Dirigent de la Sibiu, respectiv de șeful Resortului de Justiție din acest consiliu, dr. LAZĂR AUREL.

Sunt prezenți, REINDL JOSZEF, conducător carte funciară, BERECZKI LASZLO, funcționar birou, LUCACI ELEMER și NAGY VILMA, diurniști.

Dr. MIHALI SALVATOR, șeful judecătoriei, prezintă jurământul celor de față, cărora le cere să declare care sunt cei care doresc să-l depună.

După ce la solicitare toți cei prezenți au răspuns afirmativ, REINDL JOSZEF, conducător carte funciară, BERECZKI LASZLO, funcționar birou, LUCACI ELEMER și NAGY VILMA au depus următorul jurământ:

„Eu, (urmează numele celor patru), jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de regele Ferdinand I și statul român, voi respecta legile țării și decretele și ordinele Consiliului Dirigent de la Sibiu, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire păstrând secretul de serviciu. Așa să-mi ajute Dumnezeu“.

Jurământ citit, depus de mine și semnez.

s.s. REINDL JOSZEF, s.s. BERECZKI LASZLO, s.s. LUCACI ELEMER, s.s. NAGY VILMA.

Contrasemnează dr. MIHALI SALVATOR, șeful judecătoriei.

Copie:

Președintele Tribunalului Oradea — 1919 EL.IX/I-98

Domnului șef al Resortului de justiție, Sibiu

Procesul verbal privind depunerea jurământului de către personalul Judecătoriei de ocol Vașcău, îl anexez în original.

Oradea, 28 mai 1919.

Dr. Balás Elemér,
Președintele Tribunalului

4

1919 mai 22, Oradea
Copie

1919.EI.IX.J.84

Jegyzőkönyv,

Felvette a nagyváradi törvényszék elnöke Nagyváradon, 1919 évi május hó 22 napján.

Önként megjelent Berényi József vaskohi járásbirósági irodafőtiszt s bejelenti, hogy mint beteg állományban levő, Szentesen, Klauzál utca 18. sz. alatt tartozkodik s Vaskohra akart utazni az új hivatali eskü letétele végett, elutazni azonban nem tudván, kéri, hogy a törvényszék elnöke vegye ki az esküt.

Elnök vele az eskő szövegét megismertetvén, hajlandónak nyilatkozott és letette a következő esküt:

„En Berényi József esküszöm a mindenttudó Istenre, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a román államhoz hű leszek, az ország törvényeit és a nagyszebeni román kormányzó tanács decretumait és rendeleteit teljes odaadással megtartom, hivatali kötelességeimet becsülettel, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segélyen.“

Felolvastattott, ezt az esküt letettem és aláírom. s.s. Berényi József. A jegyzőkönyvet aláírtuk. Kmft. s.s. Dr. Balás Elemér törvényszéki elnök, s.s. Lenkey Árpád törvényszéki jegyző.

Copie

Nagyváradi Törvényszék Elnöke. 1919. EI.IX/I-84 szám.

Dr. Lazar Aurel igazságügyi főnök urnak.

Nagyszeben

Berényi József vaskohi járásbirósági irodafőtiszt az új hivatali eskü letétele végett, minthogy most Vaskohra nem utazhatik, előttem jelentkezvén, a vele felvett eskületételi jegyzőkönyv eredeti példányát idezártan felterjesztem.

Nagyvárad, 1919 évi május hó 22-ik napján.

s.s. Dr. Balás Elemér törvényszéki elnök

Ibidem,

1919.EL.IX.J.84

Copie

PROCES-VERBAL

Încheiat de președintele Tribunalului Oradea, la Oradea, în 22 mai 1919.

De bună voie s-a prezentat Berenyi Jozsef, funcționar de birou la Judecătoria de ocol Vașcău, care, afirmând că, fiind în convalescență, se găsește la Sintești, pe str. Klauszl nr. 18. Dorea să se deplaseze la Vașcău, în scopul depunerii noului jurământ de serviciu, dar nu s-a putut deplasa și solicită ca să depună jurământul în fața președintelui tribunalului.

Președintele i-a prezentat textul jurământului, a fost de acord și a depus următorul jurământ:

„Eu, Berenyi Jozsef, jur pe Atotputernicul Dumnezeu că voi fi loial față de regele Ferdinand I și statul român, voi respecta în totalitate legile țării și decretelor și ordinele Consiliului Dirigent de la Sibiu, obligațiile de serviciu le voi executa cu cinste, dăruire și fără părtinire păstrând secretul de serviciu. Așa să-mi ajute Dumnezeu“.

Jurământ citit, depus de mine și semnez.

s.s. Berenyi Jozsef

Am semnat procesul verbal; s.s. *dr. Balas E.*, președinte de tribunal.

s.s. Lenkei Arpad, notar de tribunal

Copie:

Președintele Tribunalului Oradea

19.EL.IX/I-84

Domnului șef al Resortului de justiție, dr. Aurel Lazăr

Sibiu

Berenyi Jozsef, funcționar birou la Judecătoria de ocol Vașcău, pentru motivul că nu se poate deplasa la Vașcău, fiind în convalescență, s-a prezentat în fața noastră și anexez procesul verbal de primire a jurământului, în original.

Oradea, 22 mai 1919.

Dr. Balas Elemer
Președintele Tribunalului

Ibidem

UN OFİTER BIHOREAN PARTICIPANT LA CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL — CĂPITANUL IULIU I. GAVRILETE

de

GABRIEL MOISA

În colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea se găsesc mai multe manuscrise aparținând unor foști combatanți pe frontul celui de-al doilea război mondial. Mărturiile lor, inedite și foarte interesante în același timp, vor face obiectul unei serii de restituiri memorialistice publicate în anuarul orădean. Una dintre cele mai interesante mărturii este cea a lui Iuliu I. Gavrilete, originar din Vașcău, Bihor, căpitan în armata română, participant la confruntările celui de-al doilea război mondial imediat după 23 august 1944.

Publicarea acestui gen de izvor istoric ni se pare esențială pentru reconstituirea trecutului imediat cu atât mai mult cu cât însemnările creatorului de sursă documentară ne ajută să pătrundem în mijlocul evenimentelor și să le înțelegem așa cum au fost ele. Informațiile oferite de manuscris sunt noi și văd pentru prima dată lumina tiparului. Suntem de asemenea pentru întâia oară în fața unui Carnetel cu însemnări de pe front al unui ofițer bihorean combatant activ la cea de a doua mare conflagrație mondială a secolului XX¹. Carnetul de însemnări al lui Iuliu I. Gavrilete, cel pe care îl publicăm acum², începe cu data de 23 martie 1944, data mobilizării sale, și se încheie la 8 decembrie 1945, când căpitanul Gavrilete reîntră definitiv în viața civilă. În cele 21 de luni acoperite de document acesta notează aproape zilnic tot ceea ce lui i se pare semnificativ pentru acea zi, de la scrisorile pe care le primea sau le scria acasă și până la kilometri de marș făcuți în ziua respectivă. În fine căpitanul Gavrilete își notează diferite aspecte cotidiene din viața unui ofițer român de pe front. Aflăm, după cum vom vedea mai încolo, orele la care se porneau marșurile, conținutul raniței de război a ofițerului³, ceea ce gândea militarul român și nu în ultimul rând nivelul de cuprindere al cunoștințelor unui comandant de pluton vizavi de desfășurarea ostilităților la nivel mondial. Vom sesiza din aceste aspecte și din altele de acest gen că armata română era ritmic informată cu privire la desfă-

¹ *Carnetul Ofițerului de rezervă*, Colecția Muzeului Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr. inv. 3173.

² Pe lângă acest carnetel care cuprinde perioada în care a fost combatant pe frontul de apus, Iuliu I. Gavrilete mai are încă două asemenea carnete, ante 1944, care vor face obiectul unei alte apariții tipărite în următorul nr. al anuarului *Crisia*.

³ *Carnet de însemnări*, manuscris (în continuare M.s.s.), Colecția Muzeului Țării Crișurilor, Secția de istorie, nr. inv. 3176.

șurarea celor mai importante momente ale celui de-al doilea război mondial.

Iuliu I. Gavrilete s-a născut la 4 noiembrie 1909 la Vașcău — Bihor⁴, fiul lui Gavrilete Ioan și Gavrilete Suzana⁵ din aceeași localitate, domiciliat în Vașcău, județul Bihor. Era absolvent al Școlii Normale de băieți din Oradea în urma căreia primise diploma de învățător⁶, meserie ce o profesa la școala din Vașcău. În această calitate are o activitate extrem de laborioasă în zonă. Pe lângă activitatea de la catedră el desfășoară unele acțiuni remarcabile și în sfera de acțiune a Astrei bihorene. Aceasta a urmărit consecvent, mai ales după 1 aprilie 1939, când conform noii sale organizări despărțământul bihorean al acestei instituții aparține de centrala ASTREI — Serviciul Social — Secția Ținutul Someș, refacerea rețelei de cămine culturale în Bihor prin reînvierea vechilor cămine înființate de Fundația Regală și înființarea altora noi⁷. Iuliu I. Gavrilete se va angrena și el în această acțiune luând inițiativa înființării Căminului Cultural din Vașcău ale cărui baze vor fi puse de el începând cu 3 iunie 1939 și al cărui director va fi⁸. De asemenea va iniția organizarea unui Muzeu de etnografie în localitate găsindu-l în acest sens în legătură cu renumitul profesor etnograf din Sibiu, Romulus Vuia⁹ a cărui adresă o găsim între însemnările sale. Nu în ultimul rând civilul Gavrilete va fi cel care va pune bazele și va coordona decenii de-a rândul corul parohiei ortodoxe din Vașcău.

Apropierea de anii 40 îl va aduce și pe învățătorul Iuliu I. Gavrilete tot mai mult în tangență cu problemele veacului său. Începând cu anul 1936 el va fi chemat periodic la concentrare, la Bacău și Constanța, când i se va și acorda gradul de sublocotenent în rezervă. Prima concentrare este la Centrul 9 de Jandarmi din Bacău unde primește Carnetul ofițerului de rezervă care va fi în posesia lui și completat la zi până în 1945 la demobilizare¹⁰. El are carnetul nr. 2 al Corpului 9 de Jandarmi de instrucție din Bacău pe anul 1936. În fiecare an în cursul lunii martie rezervistul Gavrilete era obligat a se prezenta personal sau a trimite pentru vize carnetul propriu la cercul de recrutare județean Bihor pentru a se lua la cunoștință de eventuala schimbare a domiciliului acestuia¹¹. La prima concentrare, mai 1936, este repartizat pentru pregătire la specialitatea *Comandant de pluton* și înaintat la gradul de sublocotenent în rezervă¹². În mai 1939 îl găsim din nou concentrat la Centrul 9 de In-

⁴ Iuliu I. Gavrilete a murit la sfârșitul lunii octombrie 1997, în etate de 88 de ani, după o lungă suferință. Tocmai de aceea această restituire a însemnărilor sale pentru a putea fi cunoscute de un public cât mai larg ni se par binevenite întru cinstirea memoriei celui care a contribuit prin cuprinderea capacităților sale la ridicarea a numeroase generații de intelectuali din zona Vașcăului și a participat activ la cea mai mare grozăvie a secolului nostru.

⁵ *Carnetul ofițerului de rezervă, idem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ Lucia Cornea, *Principalele direcții de activitate ale Astrei bihorene în perioada interbelică*, Crisia, XXIV, Oradea 1994, p. 190.

⁸ *Ibidem*, p. 193.

⁹ *Carnețel de însemnări, idem.*

¹⁰ *Carnetul ofițerului de rezervă, idem.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

strucție din Bacău la fel ca și în mai 1940¹³. La începutul lunii septembrie 1940 sublocotenentul Gavrilete este mobilizat în baza ordinului de zi nr. 200 din 1940 când la 6 septembrie depune jurământul de credință față de noul rege al României, Mihai I, tot la Centrul 9 de Instrucție de Jandarmi din Bacău¹⁴. De aici încolo concentrările la care a luat parte au fost din ce în mai frecvente: ianuarie, mai, august 1941, în mai fiind înaintat la gradul de locotenent în rezervă¹⁵. Din acest moment urmează o pauză de circa doi ani până în octombrie 1943 când îl găsim concentrat la Constanța. La 23 martie 1944 Iuliu I. Gavrilete primește ordinul de mobilizare¹⁶, și este încadrat în Compania 132 Poliție din Divizia a 9-a Infanterie a Armatei a 4-a române tot în Constanța¹⁷. La 26 august 1944, la trei zile după momentul cotelurii românești din cel de-al doilea război mondial intră în serviciul operativ. La 8 noiembrie cu ocazia serbărilor prilejuite de ziua regelui este înaintat la gradul de căpitan. Căpitanul Gavrilete se integrează perfect în unitatea pe care o conduce — Compania 132 Poliție — și este apreciat de superiorii săi dar și de subalterni. La scurt timp însă, 2 decembrie 1944 este mutat la Compania 74 Poliție din aceeași divizie și armată¹⁸. Aici nu stă decât o lună pentru că începând cu 1 ianuarie 1945 revine la vechiul său pluton din compania 132 Poliție. În urma parcurgerii filelor carnețelului său deducem că încadrat în cele două companii amintite mai sus Iuliu I. Gavrilete a parcurs aproape 2 000 de km împreună cu armata română până în Cehia de astăzi, atingând linia de demarcație cu anglo-americanii¹⁹. La 31 iulie 1945 căpitanul Gavrilete din Vașcăul Bihorului este desconcentrat prin Ordinul de zi nr. 165 din 1945 de la Compania 132 Poliție²⁰.

Trebuie remarcat că în această perioadă, sublocotenentul, locotenentul apoi căpitanul Iuliu I. Gavrilete a fost decordat sau citat prin ordin de zi pe unitate de patru ori:

1. *Coroana României*, clasa a V-a cu spadă și panglică de *Virtute Militară* prin Ordinul de zi nr. 212 din 1945 al Diviziei 9 Infanterie.

2. *Steaua României*, clasa a V-a în gradul de cavaler cu spadă și panglică de *Virtute Militară* prin Ordinul de zi nr. 253 din 1945 al Diviziei 9 Infanterie.

3. Citat prin Ordin de zi nr. 241 din 1945 al Diviziei 9 Infanterie.

4. Citat prin Ordin de zi nr. 63 din 1945 al Diviziei 9 Infanterie pentru spiritul de abnegație și sacrificiu pe câmpul de luptă²¹.

Carnețelul cu însemnări al lui Iuliu I. Gavrilete începe după cum am mai spus mai sus cu data de 23 martie 1944 ziua în care este mobilizat pentru acțiuni operative și se încheie la 8 decembrie 1945 când acesta revine întru totul la obligațiile lui civile. Deși acest lucru se întâmplă încă la 15 septembrie 1945 când revine la catedră am mers cu publicarea în-

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Carnețel de însemnări, idem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Carnetul ofițerului de rezervă, idem*.

semnărilor până la 8 decembrie pentru a nu disloca unitatea materialului și a sesiza modul în care Gavrilete se adaptează vieții civile.

Conținutul însemnărilor lui Iuliu I. Gavrilete — (23 martie 1944—8 decembrie 1945):

- 23 martie 1944 — *Sunt chemat la mobilizare. Predau gestiunea Comitetului școlar lui Mușeț Nicolae. Predau direcțiunea*²².
- 26 martie 1944 — *Plec la Constanța mobilizat.*
- 27 martie 1944 — *Ajung seara la București și toată noaptea stau numai în picioare căci peste tot se stă numai în picioare căci peste tot sunt numai refugiați și evacuați.*
- 28 martie 1944 — *După o călătorie grea ajung la Constanța.*
- 29 martie 1944 — *Scriu acasă carte poștală, la Andrițoi, Filipescu, Leana.*
- 2 aprilie 1944 — *Plătesc la hotel 24 lei.*
- 3 aprilie 1944 — *Mă mut la Căminul Învățătorilor.*
- 4 aprilie 1944 — *Bucureștii bombardat.*²³
- 5 aprilie 1944 — *Ploieștii bombardat.*²⁴
- 6 aprilie 1944 — *Dator la Flueraș — 2 160 lei. Carte poștală lui Ambroxiu (indescifrabil). Alarmă la Constanța.*
- 8 aprilie 1944 — *Sfeter sorei — 5 000 lei. Plic sorei (text indescifrabil).*
- 9 aprilie 1944 — *Plec în delegație la Târgșor cu cpt. Traian Dumitrescu.*
- 11 aprilie 1944 — *Oprit o zi la București la Groza.*
- 12 aprilie 1944 — *Dl. mareșal (I. Antonescu) la Constanța.*
- 14 aprilie 1944 — *Plec în continuarea delegației la Constanța.*
- 15 aprilie 1944 — *Alarmă pe tren la Galați. La Slatina Jili (!!!) plecat. Bucureștiul bombardat.*
- 16 aprilie 1944 — *Alarmă antiaeriană. La Piatra Olt schimb trenul pentru Craiova, T. Severin fiind bombardat. Mă întâlnesc cu cpt. r. Popovici din Dumbrăvița de Codru — Bihor (ziua de Paști).*
- 17 aprilie 1944 — *La Craiova alarmă. Trimite urările de Paști.*
- 18 aprilie 1944 — *Plec din Craiova. Alarmă pe tren.*
- 19 aprilie 1944 — *Sosesc la București. Dorm la garnizoană.*
- 20 aprilie 1944 — *Plecarea la Brașov.*
- 21 aprilie 1944 — *Sosesc la Brașov. Alarmă.*
- 22 aprilie 1944 — *Mă înapoiez la Constanța.*
- 24 aprilie 1944 — *Bucureștiul bombardat.*

²² Iuliu I. Gavrilete era învățător în Vașcău dar în același timp era și directorul școlii și în consecință gestionarul Comitetului școlar din Vașcău.

²³ Este vorba despre primul bombardament masiv al Bucureștiului de către anglo-americani la 4 aprilie 1944.

²⁴ Același lucru ca și în cazul Bucureștiului, acum zona petrolieră a României, valea Prahovei cu orașul Ploiești sunt supuse unui prim mare bombardament — 4 aprilie 1944.

- 25 aprilie 1944 — *Plic sorei.*
 28 aprilie 1944 — *Soldă — 39 000 lei din care 12 000 lei acasă.*
 2 mai 1944 — *Brăila. Strada Berlescu la casa Oancea. La Brăila 1 700 de lei (donează) ptr. Catedrala Sf. Nicolae.*
 3 mai 1944 — *Fetești, Tândărei, Făurei.*
 4 mai 1944 — *Bucureștiul bombardat.*
 5 mai 1944 — *București, Câmpina, Ploiești bombardate.*
 7 mai 1944 — *Bucureștiul bombardat.*
 9 mai 1944 — *Plic de la sora.*
 11 mai 1944 — *Plic sorei.*
 13 mai 1944 — *Plec iar la Brăila. Carte poștală la Aiud.*
 14 mai 1944 — *Sosit la Brăila bine. Călătorie grea la înapoiere.*
 17 mai 1944 — *Telegramă: tata grav bolnav.*
 18 mai 1944 — *Dator — Flueraș 3 500; Companie — 13 000.*
 19 mai 1944 — *Plic de la Creța. Trimit acasă 15 000 lei.*
 20 mai 1944 — *Carte poștală acasă. Soldă: 21 000 (12 000 lei împrumut), 16 000 lei datorie la Companie, 5 000 la Flueraș.*
 21 mai 1944 — *La Carmen Sylva cu garda de onoare pentru înscăunarea episcopului Cezarie Păunescu.*
 22 mai 1944 — *Plic de la sora.*
 23 mai 1944 — *Carte poștală de la fratele. Carte poștală fratelui.*
 25 mai 1944 — *(Ziua eroilor) La Cimitirul eroilor din Constanța.*
 26 mai 1944 — *Carte poștală acasă, lui Jili, lui Niță.*
 30 mai 1944 — *Plec seara la Brăila.*
 31 mai 1944 — *Vizitez Lucul Sărat. Foarte frumos lac.*
 3 iunie 1944 — *Soldă — 33 000 lei, — 10 000 masa, 1 000 draperia, 500 fratelui.*
 10 iunie 1944 — *Plec spre casă pe 10 zile.*
 12 iunie 1944 — *Ajung acasă. Tata grav bolnav.*
 13 iunie 1944 — *Cu sora la Arad.*
 14 iunie 1944 — *A murit tata. 1881—1944; 63 de ani.*
 16 iunie 1944 — *Înmormântarea tatei. Preot Hirțea Terebenț²⁵.*
 21 iunie 1944 — *Împrumut 45 000 lei la „Stejarul”.*
 22 iunie 1944 — *Plec spre Constanța.*
 24 iunie 1944 — *Ajung la Constanța.*
 25 iunie 1944 — *Carte poștală lui Jili, Niță, Aurel, S. Popovici.*
 26 iunie 1944 — *Plic sorei, fratelui.*
 30 iunie 1944 — *Carte poștală sorei lui Vaida.*
 3 iulie 1944 — *Carte poștală fratelui.*
 6 iulie 1944 — *Carte poștală Vichi, Filipescu, Aurel, Dobre.*
 8 iulie 1944 — *Carte poștală fratelui și lui Ica.*

²⁵ Este vorba despre preotul ortodox Nicolae Hirțea-Terebenț din parohia Vașcău, prieten de familie cu învățătorul Iuliu I. Gavrilăte.

- 12 iulie 1944 — Carte poștală lui Jili, Niță, Mama. Plic fratelui cu carte.
- 18 iulie 1944 — Carte poștală de la vărul Ion, Filipescu.
- 19 iulie 1944 — Plic părintelui Hirțea. Carte poștală sorei.
- 20 iulie 1944 — Plic de la N. Zomoniță — Cugir.
- 24 iulie 1944 — Ilustrație lui Andreiu.
- 25 iulie 1944 — Plic Lenuței.
- 26 iulie 1944 — Carte poștală Aurel, fratele.
- 30 iulie 1944 — **Dezlegarea tatei**
- 31 iulie 1944 — Carte poștală acasă.
- 1 august 1944 — Plec la Basarabi fiind mutat de la Constanța.
- 11 august 1944 — Solda — 33 186 lei din care 10 323 la Popotă, 15 000 la masă, 3 000 dotare, 1 400 carte.
- 15 august 1944 — Serbare la pădurea Basarabi. Echipa de propagandă.
- 18 august 1944 — Plic de la Nora. Carte poștală de la Ținca.
- 20 august 1944 — Plic Nora. Bombardament la Constanța.
- 21 august 1944 — Constanța bombardată, Portul la fel. Îngrijorare mare.
- 24 august 1944 — Armistițiul.
- 26 august 1944 — Plecăm din Basarabi un detașament precursor.
- 28 august 1944 — Plecăm spre București. Sosim la Herăstrău. Sosim la Afumați. Carte poștală acasă.
- 29 august 1944 — Ziua de naștere a sorei. Apar rușii.
- 30 august 1944 — Mutați la Ștefănești.
- 31 august 1944 — Mutați la Buftea.
- 2 septembrie 1944 — **Dezarmați. Eroare Rușii mi-au furat tot bagajul. Am rămas cu mâinile goale²⁶**
- 3 septembrie 1944 — În pădure la 2 km am găsit rămășițele coloanei, mașini transmisiuni luate de ruși de la noi.
- 4 septembrie 1944 — Carte poștală acasă.
- 5 septembrie 1944 — Plecăm de la Buftea.
- 7 septembrie 1944 — Sosim la Sibiu. Alarmă. Podul de la Tâlmaci rupt. Carte poștală acasă și doamnei Laslău Blaea și Mateaș.
- 8 septembrie 1944 — Plecăm din Sibiu.
- 9 septembrie 1944 — Copșa Mică (8 morți). Debarcăm în Mediaș.
- 10 septembrie 1944 — Noaptea: Mediaș, Blăjel, Bazna, Boian, Cornești. Morți pe ulițe.
- 11 septembrie 1944 — Cornești. Bombardament aerian. Control la Adămuș și Dămbău.

²⁶ Iuliu I. Gavrilă notează în însemnările sale tot ceea ce i-au furat rușii la 2 septembrie 1944, scriind în dreptul fiecărui obiect furat valoarea în lei a acestuia — peste 86 000 lei astfel:

— 1 rând haine civile, 1 cămașă, 2 șervete. 1 per. pantofi negri, 5 izmene. 3 cămăși kaki, 1 cască, 1 pereche pantaloni, 1 manta, 1 veston, 1 flanelă, 1 cojocel, 4 sufertașe, 1 lighean, 2 pături, 2 cearșafuri, 1 ceas deșteptător, 1 trusă bărbierit, 1 perie cap, haine, pastă dinți, art. toaletă, cărți: calendar universul, Istoria artelor, București, casetă cu mărunțișuri, 100 pachete țigări.

- 12 septembrie 1944 — *Control la Cetatea de Baltă. Pe jos pe c.f. (calea ferată).*
- 13 septembrie 1944 — *Plecăm la Târnăveni. Devastări prin locuințele civililor.*
- 14 septembrie 1944 — *Plecăm de la târnăveni.*
- 15 septembrie 1944 — *Târnăveni, Seuca, Gănești, Mica.*
- 18 septembrie 1944 — *Mica — bine.*
- 19 septembrie 1944 — *Compania la Cucerdea. Bombardament în sat.*
- 20 septembrie 1944 — *Plecăm iar la Târnăveni cu eșalonul doi.*
- 21 septembrie 1944 — *Cumpărături de toaletă — 2 000 lei. La Gimnaziu.*
- 22 septembrie 1944 — *Popotă bună, vin.*
- 24 septembrie 1944 — *Plecăm la Cipău. Solda 24 500. Flueraș — 700, acasă — 15 000, (indescifrabil) — 6 000, rest — 2 000.*
- 25 septembrie 1944 — *Pe poziție, peste Mureș în baraj pe linia infanteriei.*
- 26 septembrie 1944 — *La ferma Sângeorgiu. Bombardament de artilerie.*
- 27 septembrie 1944 — *Plouă toată ziua. Branduri (!!!) tot timpul.*
- 28 septembrie 1944 — *Mizerie, ploaie, artilerie. Cota 495, 463, cer vicitime.*
- 29 septembrie 1944 — *Sub bombardament de artilerie.*
- 30 septembrie 1944 — *Ne retragem la Târnăveni pentru refacere.*
- 1 octombrie 1944 — *Dorm la Flueraș.*
- 3 octombrie 1944 — *Încă o zi la Târnăveni. (Coca Vasilescu, str. A. Iancu nr. 2.)*
- 5 octombrie 1944 — *La ora 5,30 plec cu Compania pe Jos: Târnăveni, Herepca, (indescifrabil), Făcău. De la Făcău seara la 9 plec tot pe jos 15 km. la Ocna Mureș. O noapte în Uioara.*
- 7 octombrie 1944 — *La ora 12 plecăm pe jos: Uioara—Unirea—Turda — 25 km. Ajungem noaptea la 12.*
- 8 octombrie 1944 — *De la Turda în baraj la Oprișeni, Poiana, Arieșeni.*
- 9 octombrie 1944 — *Poiana, înapoi la Turda la Sc. Națională. Carte poștală acasă.*
- 11 octombrie 1944 — *Plecăm spre Apahida, ora 5,30 pe la Aiton, Bojul, Cojocna, Cora, Apahida — 35 de km pe jos și ploaie. La ora 15 am trecut granița de la 1940.*
- 12 octombrie 1944 — *Apahida.*
- 13 octombrie 1944 — *Plecăm la Câmpenești — 8 km.*
- 14 octombrie 1944 — *La Teiurdei 8 km prin Borșa la Vultureni — 15 km.*
- 15 octombrie 1944 — *Carte poștală acasă. Mai departe Vultureni, Todora, Aștileu M., Voivodeni, Dragul, Ilida, Racăș tot pe jos — 35 km. Poduri aruncate în aer.*

- 16 octombrie 1944 — *Carte poştală acasă lui Filipescu, Vichi. În continuare Racăş, Gâlpoaia — 10 km.*
- 17—18 octombrie 1944 — *Gâlpoaia, Romiţa, Brusturi, Creaca, Brebi, Mirşid, Crişeni, Cristur, Doba Mare, Bocşiţa — 40 km. La Bocşiţa suntem obligaţi de inamic să mai stăm o zi. Avem răniţi.*
- 19 octombrie 1944 — *Bocşiţa, Hodod — pe creasta de munte — 20 km.*
- 20 octombrie 1944 — *Hodod — comună mare, bogată, ungurească.*
- 21 octombrie 1944 — *Hodod, Bodand, Corund. Plouă toată ziua. Nevoi mari.*
- 22 octombrie 1944 — *Corund, Supurul, Secăşeni, Tăşnad, Căuaş, Cohenciu, pe jos pe noroi, foarte greu — 35 km. Locotenentul Verlan rănit din motocicletă.*
- 23 octombrie 1944 — *Napoi la Tăşnad — ofiţer de legătură pe cal — 16 km.*
- 24 octombrie 1944 — *Tăşnad — ofiţer de legătură. Noaptea la 1—3.*
- 25 octombrie 1944 — *La ora 5 plecăm pe jos şi intrăm primi în Careii Mari.*
- 27 octombrie 1944 — *Solda 33 187 lei. Las la Chivari Ioan în Careii Mari un sac cu haine şi două valize în păstrare.*
- 28—29 octombrie 1944 — *Trecem frontiera veche în Ungaria: Urziceni, Văláj, Fabiánhaza, Jarmi.*
- 30 octombrie 1944 — *Jarmi, Kantorjános, Baktálorantháza.*
- 1 noiembrie 1944 — *Cartiruire. Mere foarte bune aromate. Baktálorantháza, Romochanháza, Sekely, Berkese, Retközbérenyes.*
- 4 noiembrie 1944 — *Sekely, Nyirbégdony, Nyirposzony, Nyiregyháza, Királytelekiszulo. Cartiruire, Staţionare.*
- 6 noiembrie 1944 — *Cu d-l căpitan Otimcelescu în (indescifrabil) pentru îndrumarea ostaşilor izolaţi.*
- 7 noiembrie 1944 — *Staţionare. Plic trimis acasă sorei, Coca, Vichi, (indescifrabil), Aurel, Ghiţă.*
- 8 noiembrie 1944 — *Staţionare.*
- 9 noiembrie 1944 — *Staţionăm. Plecăm la Bertholóm.*
- 10 noiembrie 1944 — *Staţionăm la castelul grofului Pongratz.*
- 11 noiembrie 1944 — *Staţionare.*
- 12 noiembrie 1944 — *Staţionare. Plic de la (indescifrabil).*
- 13 noiembrie 1944 — *Carte poştală sorei. Staţionare.*
- 14 noiembrie 1944 — *Staţionare. Lăsatul secului. Vin Tokay.*
- 15—16 noiembrie 1944 — *I (indescifrabil). Plecăm la Tiszalök — 2 km de Tisa. Culmea stricăciunilor. Casele făcute grajd.*
- 17 noiembrie 1944 — *Plecăm: Tiszalök, trecem Tisa, Csobaj, Báj — 9 km.*
- 18 noiembrie 1944 — *Báj, Prügý — 7 km.*
- 19—20 noiembrie 1944 — *Staţionare. Plic de la sora.*
- 21 noiembrie 1944 — *Prügý, Kenesz, Töktaltorkony.*
- 22 noiembrie 1944 — *Staţionare.*
- 23 noiembrie 1944 — *Plecăm la Toktaszada. Noroi, frig, zăpadă.*

- 24 noiembrie 1944 — *Plic de la sora. Intru cu plutonul în apărare. Dorm în gară.*
- 25—26 noiembrie 1944 — *Staționare. Prima zăpadă. Vin de Tokay.*
- 27 noiembrie 1944 — *Carte poștală acasă. Staționare.*
- 29 noiembrie 1944 — *Soldă — 33 000 lei. Acasă — 20 000 lei, Popotă — 2 000 lei, I(indescifrabil) — 2 000 lei, Stăm pe loc.*
- 30 noiembrie 1944 — *Carte poștală de la Vișan. Plic acasă, Felicitări: Nicolae Dancu, Coroi, vecina și Cula.*
- 1 decembrie 1944 — *Mutat la Compania 74 Poliție (Armata a IV-a).*
- 2 decembrie 1944 — *La Tiszalök.*
- 3 decembrie 1944 — *Bani — 18 500 la mine + 5 000.*
- 4 decembrie 1944 — *Concert de gală dat de Ansamblul armatei sovietice. Foarte frumos. Artă.*
- 5 decembrie 1944 — *Carte poștală acasă.*
- 11 decembrie 1944 — *Plic acasă. Plouă încontinuu.*
- 13 decembrie 1944 — *Trimit 20 000 acasă. Mai am 2 000.*
- 15 decembrie 1944 — *Plic acasă. Carte poștală lui Mișca, Ioane, Gheorghe, Ambroxie, Pecingine, Andrițoi, Vaida.*
- 16 decembrie 1944 — *Echipa de propagandă a Marelui Stat Major: Gribericon, Dorina Drăghici, Nicu Stoienescu, Colea Răutu²⁷.*
- 18 decembrie 1944 — *Abaujszcintő, vii din lanțul Tokaj-ului. Vin mult și bun.*
- 19 decembrie 1944 — *Gazdă bună.*
- 20 decembrie 1944 — *Cantonamentul f. bun.*
- 22 decembrie 1944 — *Plecăm. Gazda: Szőke Catalin. Ajung seara la Krasznok Vaida.*
- 23 decembrie 1944 — *Itinerar: Ker, Gibért, Encs, Fencsol, Bakta, Kéty, Alsagógy, Isgögi.*
- 24 decembrie 1944 — *Cantonamentul foarte prost.*
- 25 decembrie 1944 — *Parcă n-ar fi Crăciun. Lupte grele.*
- 26 decembrie 1944 — *20 000 lei acasă prin Negrea pe la Sibiu acasă.*
- 27 decembrie 1944 — *Urări de Anul Nou.*
- 28 decembrie 1944 — *Sunt schimbat din nou de la Mavrodin. Vin înapoi la Divizia a 9-a (Comp. 132 P.(oliție).*
- 29 decembrie 1944 — *La castelul frumos întreținut al văduvei grofului Hadik Ianoș.*
- 30 decembrie 1944 — *Carte poștală acasă și fratelui.*
- 31 decembrie 1944 — *Revelionul la castel. Vine dl. general I. Stănculescu noul (indescifrabil).*
- 1—2 ianuarie 1945 — *Staționare.*

²⁷ Apar deja primele semne ale îndoctrinării armatei române. Aici este vorba de echipa de propagandă a Marelui Stat Major. Găsim printre alții și pe viitorii cunoscuți artiști Dorina Drăghici și Colea Răutu înregimentați de noul sens al vieții politice românești acestui efort de curățire a armatei române de „concepțiile învechite și retrograde” ale burghezo-moșierimii.

- 3 ianuarie 1945 — Carte poștală acasă. Avioane inamice bombardază coloane pe șosea.
- 4 ianuarie 1945 — Două plicuri de la sora (30 nov. și 6 dec.). Urcarea dealului (cota 494) spre Gőzgő.
- 5 ianuarie 1945 — Plic de la Ica.
- 6—7 ianuarie 1945 — Staționare. Necazuri de-ale serviciului.
- 10 ianuarie 1945 — Plic de la Bubica.
- 11 ianuarie 1945 — Carte poștală, acasă sorei, și la Dej.
- 12 ianuarie 1945 — Bombardament rusesc toată ziua și noaptea asupra Tarnei.
- 13 ianuarie 1945 — Continuarea bombardamentelor.
- 14—17 ianuarie 1945 — Staționare.
- 18 ianuarie 1945 — Noul Comand. Dl. Cpt. Cârjan I. Petre Mircea.
- 20 ianuarie 1945 — S-au găsit pe câmpul de luptă sergent major Picu și soldat Pană Tudor.
- 21 ianuarie 1945 — După o lună de staționare plecăm prin Tarna, Udvarnok, Gőrgő, (16 km) în Cehoslovacia.
- 22 ianuarie 1945 — De la Gőrgő prin Almós, Horskut la Dernó (mine de fier) — 16 km.
- 23 ianuarie 1945 — De la Dernó prin Varalya, la Roznava oraș cu 8 000 de locuitori. Mine de fier — 16 km.
- 24 ianuarie 1945 — De la Roznava prin Betlőr la k. Veszneres, — în continuare. Este sărbătoarea națională. Treccem frontiera din 1938.
- 25 ianuarie 1945 — La colonia Ujszógo, dl. maior Igrășanu (indescifrabil). Staționăm.
- 26 ianuarie 1945 — După un cantonament bun plecăm prin zăpadă proaspătă și mare prin Vlahova la Dobșina — m-ții Tatra.
- 27 ianuarie 1945 — Dobșina, oraș modest de munte minier, poziții foarte frumoase dar f. grele.
- 28 ianuarie 1945 — Scrisori de la (indescifrabil), Ica, sora, fratele. Zăpadă mare.
- 29 ianuarie 1945 — Pe ger și viscol, pe șosea în munți pentru deszăpezirea drumului. Zadarnic. A plecat și d-l căpitan Lungu.
- 30 ianuarie 1945 — Ora 5 plecarea prin zăpadă grea pe ruta ocultă — Sajo, Rostar, Cilinik, Jeleova — 36 de km. Foarte obositor. Marș 15 ore.
- 31 ianuarie 1945 — Continuarea marșului: Lubenik, (indescifrabil), 30 km. Cărare îngustă plină — 15 km cu coloane. Pante foarte grele. Foarte obositor.
- 1—2 februarie 1945 — Continuăm drumul — Lubenik, (indescifrabil), 30 km. Cărare îngustă plină cu coloane. Pante foarte grele și foarte lungi. Foarte obositor.
- 3 februarie 1945 — Carte poștală fratelui și sorei.
- 5 februarie 1945 — Lt. Flueraș la Divizie. Achitat datoria de 500 de lei.
- 6—7 februarie 1945 — Staționare, 2 plicuri de la sora. Bine.

- 8 februarie 1945 — Dau declarație pentru reținerea din soldă, lunar 42 000 de lei pe numele văduvei Amalia Suzana Gavrilete (Mama căpitanului Gavrilete) prin percepția Vașcăului. Carte poștală acasă.
- 12 februarie 1945 — Carte poștală sorei, Nița, Tapu, Vichi, Leanu. Solda 52 648 lei. Reținuți 42 000 pentru familie. La fratele 10 000 lei. Staționare.
- 14 februarie 1945 — Gazda tare de omenie. Este bine. Maria frumoasă dar are doi copii.
- 15 februarie 1945 — Zăpadă mare. Plecăm după amiază la ora 14. Ajungem prin Gasparova, Bujocova la Myto — 16 km. M-ții Tatra.
- 16—18 februarie 1945 — Urmele luptelor în munți. Atacul pistolarilor (schiuri) au produs moartea unui colonel, 2 majori, 3 căpitani. Prizonier domnul maior Zantea. Alții ostași morți. De lucru cu reclamațiile locuitorilor. Lipsă de fân și grăunțe. Mor cai de frig și foame.
- 19 februarie 1945 — Gazdă modestă la un loc cu dl. slt. Gornescu.
- 20 februarie 1945 — Victime ale luptelor în munți: români, germani — mulți.
- 21 februarie 1945 — Sporesc și mormintele eroilor noștri. Au murit și jandarmi — Vasile Ion, Burleanu C-tin, Dobre Dumitru (sentinelă).
- 25 februarie 1945 — Carte Poștală lui Coroiu la Constanța.
- 26 februarie 1945 — Monitorul Oficial, p. I, nr. 29, din 6.II.1945. I.D. nr. 233, Locotenent de rezervă la gradul de căpitan de rezervă cu data de 8 Nov. 1944: Gavriletea I Iuliu. Decorat cu Ordinul Coroana României cl. a V-a cu spade și panglică de Virtutea Militară (Ord. de zi nr. 154 din 16.II.1945) Plic sorei.
- 28 februarie 1945 — Ora 6 plecare spre Zetva — 90 km, prin Brezno, Vidrova, Sihla, Lom, Drenyova, Deltva. Pantă lungă foarte grea prin brazi.
- 1 martie 1945 — Sosirea la Deltva, ora 4. Cantonament ca și sat mizerabil.
- 2 martie 1945 — Deltva — comună modestă, oameni neospitalieri. Ruși mulți.
- 3 martie 1945 — Carte poștală acasă, Aurel, Mișca.
- 4 martie 1945 — Populația pe drumuri, evacuați dinspre Deșova. Vai de ei pe frig, zăpadăși viscol.
- 5 martie 1945 — Trenul permisionar nr. 33 pleacă din Oradea luni și vineri la ora 8,55 — 100 kg.
- 8 martie 1945 — Plic sorei.
- 9—10 martie 1945 — Plecăm la Ociova prin Dubroi. Satul complet distrus. Nici-o casă nu este întreagă. Populația civilă evacuată din comună. Pustiu și sinistru.

- 11 martie 1945 — *Cantonament bun. Concursul avioanelor.*
- 15 martie 1945 — *Același aspect al războiului: morți aduși de pe poziție. Lupte îndârjite. Artilerie furioasă.*
- 17 martie 1945 — *Plic acasă. Carte poștală sorei, lui Ioane. Bombardament în sat noaptea.*
- 18 martie 1945 — *Bombardament pe sat. Slt. Ștefănescu din Comp. 152 transmisiuni mort.*
- 20 martie 1945 — *Înlocuitor la comanda Companiei. Plic de la sora, fratele Vichi. Mărțișor de la clasa a VII-a a școlii din Vașcău. (Clasa la care Iuliu I Gavrilete a fost învățător).*
- 21 martie 1945 — *Plecăm la Zolna — 4 km. — Reparăm șoseaua fărâmată de două grenade. Seara de la 7 la 10.*
- 22 martie 1945 — *Zolna — timpul foarte frumos.*
- 23 martie 1945 — *A plecat domnul general Pretor Mangăru.*
- 24 martie 1945 — *Zolna, Sebedim, Becium, Cerin, Miciuna — 12 km. Regiune deluroasă, mai departe Horna Micima. Noapte cu lună, ziua soare și cald. Luptele pentru Banska-Bistrica.*
- 26 martie 1945 — *Plic de la sora. Plecăm înapoi: Horna Micima, D. Micima, Lukovica, Valka Luka, Rybory, apoi Goram, Hajniki, Kovacova — 17 km. Hipo și auto pe la Zvolen. La Kovacova sunt băi calde pentru reumatism, sulfuroase. Timp foarte frumos.*
- 28 martie 1945 — *Regiune frumoasă de șes cu dealuri primprejur presărate cu vite, sanatorii. Localități însemnate: Zvolen, Hajniki, Sliac, băi de inimă.*
- 29 martie 1945 — *Înc-o zi la băi. Scriu sorei.*
- 30 martie 1945 — *Deplasare: Kovacova, Turova — 17 km pe șosea bună pe o vale cu o vedere panoramică a lui Zvolen.*
- 31 martie 1945 — *Iar între munți — Turova.*
- 1 aprilie 1945 — *Ora 23 (31 martie) plec cu 15 oameni pentru cartiruire. Văi adânci: Turova, Breznica, Ihrac. Am mers peste dealuri f.f.f. grele.*
- 2 aprilie 1945 — *Ihrac — Cartiruire.*
- 3 aprilie 1945 — *Cantonament slab.*
- 4 aprilie 1945 — *Orele 22 (3 aprilie seara) cu mașina și 25 de jandarmi la Gumaica, poliția în oraș. Ajuns la ora 1, orașul arde. Nemții au dat foc aproape tuturor caselor. Oraș cu mine de aur, monetărie. Seara plec la cartiruire la Pyargy.*
- 5—6 aprilie 1945 — *De 5 zile mereu în deplasare, etape scurte n-am avut odihnă de fel, nici noaptea somn. Populația evacuată. Circulație aglomerată de la Pyargy la Turcik și Szklono. Cartiruire la Szklono. Urmărirea inamicului. Comandamentul și Compania de Poliție rupte în vreo 4 eș-*

- loane pe 15 km. Comuna e evacuată, casele bune nemțești distruse și arse. Foc și scrum.
- 7 aprilie 1945 — Szklono — sat înstărit, nemțesc.
- 8 aprilie 1945 — Deplasare la Dubova — 8 km, sat întreg locuit. Oameni buni.
- 9 aprilie 1945 — Dubova — locuitori primitivi. Au sosit 63 de jandarmi noi.
- 10 aprilie 1945 — Reparăm un drum cu scânduri.
- 11 aprilie 1945 — Plecare. Dubova, Kalamenova, Slm. Pravna, Uricko, peste munți — 862 de m, foarte obositor — 20 km.
- 12 aprilie 1945 — Uricko — sat de munte înfundat, case frumoase de lemn. Părăsit de locuitori nemți.
- 13 aprilie 1945 — Ora 8 plecare 14 km la Gojdel, Gojdel sat lung de 4 km. Echipa de propagandă a Marinei ruse. Plăcut.
- 14—15 aprilie 1945 — Plecare cu auto — 150 km. De la orele 18 până a doua zi la orele 6. Itinerar: Gajdel, Nem. Pravno, Provanec, Nedejery, Brezany, Neepoly, Priečina, Kos, Novaky, Vestenica, Banuce, Osvořice, Svirna, Iastrabia, Mnichova Lehota, Trenc Turna, Sedlicna, M. Rozvadre, Stančovice, Beckore, Trenc Bemeslovice, Mnesice, Nove Mesto, Vag, D. Smte, Moravske Liskovo. Slt. Gornescu rănit.
- 16 aprilie 1945 — Zi foarte frumoasă. Primăvară minunată. Mi-a venit înlocuitorul: Dl. Lt. Bobeica A. Am luat și decorația „C.R.“.
- 17 aprilie 1945 — Înlocuirea propusă pt. d. (indescifrabil). Citat prin Ordin de zi pe Divizie.
- 18 aprilie 1945 — Dl. General Vasiliu Rășcanu, ministru de Război decorează ofițerii și soldații Diviziei. Dl. ministru Vlădescu Răcoasa.
- 19 aprilie 1945 — Pleacă 23 jandarmi desconcentrați și plt. major Nic. Alexandru.
- 20 aprilie 1945 — Zi însorită de primăvară. Natură înverzită. Satul întreg, cu toată populația civilă acasă și pe stradă. A murit doamna Pecingine (O prietenă de familie din Vașcău).
- 22 aprilie 1945 — Inamicul rezistă și face mereu victime.
- 23 aprilie 1945 — Satul înșesat de armată. Jumătate din sat evacuat.
- 24 aprilie 1945 — Plic acasă la neamuri și la Dej. 2 plicuri de la sora.
- 25 aprilie 1945 — Moravske Lieskove, comună bună care n-a suferit nimic de pe urma războiului. Toți sunt acasă.
- 26—28 aprilie 1945 — Seara deplasare 8 km până la o fabrică de sticlărire fină. Trece în Moravia (Protectorat). Haltă la Kvitna. Ora 15 plecare 15 km Strani,

- Karytna, Niunice. Comună mare frumoasă. Ora 11 plecare la Vlcnov — 10 km.*
- 29 aprilie 1945 — Port original și foarte frumos.
- 30 aprilie 1945 — Pictor etnografic: Otto Ottomar. Fanfară seara.
- 1 mai 1945 — Zvonuri de pace. Mussolini asasinat, Hitler mort, Göering demisionat. Nemții nu capitulează la ruși. Donitz — Războiul continuă²⁸.
- 2 mai 1945 — Deplasare: Vlcnov, Veletiny, peste dealuri și păduri. Nedachlebice, Brescolupy — Apărarea localității.
- 3 mai 1945 — Comună frunțoasă ca toate celelalte, organizare model, oameni sobri.
- 4—6 mai 1945 — Dimineata ora 5 plecarea: Brescolupy, Sorony, S. Malenovice — 5 km de Zlin centrul fabricii Bata. Fabricile din toată regiunea formează complet. Totul este sub semnul modernismului. Localități, șosele, port (îmbrăcăminte), oameni. Cîste și organizare, disciplină cetățenească. La cimitir (model) înhumarea a 5 ostași. Învierea la comandament (noaptea de Paști). Li-niște. Seara pe ploaie și toată noaptea în marș; până la orele 3 la Kosice.
- 7 mai 1945 — Kosice. Comună mare cu poliție la datorie. La castelul baronului Thun, orele 12, deplasare la Vlcenovice.
- 8 mai 1945 — Cantonament slab. Seara: Capitularea Germaniei. Seară feerică.
- 9—11 mai 1945 — Deplasare după inamic pentru al dezarma. Parlamentari n-au avut cu cine trata. Itinerar: Vlcenovice, Doloplany, Dobromlice, Kandra, Velsovice, Kolcice, Vranovice, Detkovice, Urcice, Alejnuri, Mislejovite — sate pustii. Dorm pe scândură. Continuarea marșului: Hartumice, Molenburk, Housko, Sosuvka, Sloup (biserică f. frumoasă), Narcice, Rajec (orășel) Dobrovița, Obora — 35 km. Cantonament la oameni. Bine. Deplasare: Iablonony, Skolice, Drvorica, Zbošlovec, Kunstat, Sikotin, Roszec — 10 km. Material de război împrăștiat și distrus pe șosea. Lesenovice, Prasetin, Stepanov, Bistrice. Continuare în pod după 30 de km.
- 12 mai 1945 — Deplasare tot pe jos. Nici nu mai pot scrie satele e care le străbătem. Locuitorii jubilează îmbrăcați de sărbătoare, muzicile lor cântă în piață. Dorm în casă bună. Drumurile presărate pe km întregi cu material de război dis-

²⁸ Este o dovadă că informația de natură militară, dar nu numai, circula încă nestânjenită în armata română deși procesul de comunizare a României începuse. Armata încă nu începuse a fi contaminată. Dar nu va mai trece mult timp.

- 14—15 mai 1945 — *Am parcurs 150—200 de km. Ne-am oprit la linia de demarcație dintre noi și anglo-americani. Ostașii dorm în bivuac în pădure. Timp foarte frumos. Locuiesc cu lt. Emanoil Ionescu — compozitor²⁹.*
- 16 mai 1945 — *P.S. Sa Episcopul Nicolae al Orăzii vine în Divizie. Slujbă religioasă în careul frumos al Diviziei. Vine înlocuitorul meu, Juguleanu³⁰.*
- 17 mai 1945 — *Foarte cald. Lucrăm la propunerile de decolare ale companiei.*
- 18 mai 1945 — *Dl. General de Divizie C. Ionașcu inspectează divizia. Paradă militară cu muzică. Se reîntoarce lt. Gornescu.*
- 19 mai 1945 — *Se lucrează la bivuacul Companiei în corturi frumoase într-un ansamblu minunat estetic.*
- 20 mai 1945 — *Începe timp rece cu ploaie.*
- 21 mai 1945 — *Plouă. Rece.*
- 22 mai 1945 — *Timp urât.*
- 23—24 mai 1945 — *Lucrez la schița cu drumul Diviziei în ofensivă.*
- 27 mai 1945 — *Bivuacul Companiei terminat.*
- 28 mai 1945 — *Solda 99 407 lei. Dau declarație nouă. 84 000 lei acasă. În mână 15 407 lei.*
- 29 mai 1945 — *Sfîntirea troiței în bivuacul Companiei. Pomenirea eroilor jandarmi căzuți pe câmpul de onoare. Participă Divizia cu fanfară.*
- 30 mai 1945 — *Prezintă schița domnului general (C. Ionașcu, comandantul Diviziei).*
- 31 mai 1945 — *Armata a IV-a aprobă desconcentrarea mea, mai stau până termin lucrarea.*
- 1 iunie 1945 — *Citat pe Divizie prin ordin de zi nr. 241 din iunie 1945.*
- 2 iunie 1945 — *Vizita domnului general Sefciuc și general Ionașcu la bivuac.*
- 3 iunie 1945 — *Am aprobarea Armatei ptr. plecarea în țară.*
- 4 iunie 1945 — *Înfrumusețarea bivuacului.*
- 5 iunie 1945 — *A 4-a săptămână la Racin.*
- 6 iunie 1945 — *Dir. Educație și Cultură din Ministerul de Război pentru democratizarea armatei.*
- 7 iunie 1945 — *Ordin de plecare în garnizoana de pace.*

²⁹ Aflăm din însemnările lui Iuliu I. Gavrilete că armata română ajunge la linia de demarcație cu anglo-americanii, aspect mai puțin cunoscut în istoria celui de-al doilea război mondial.

³⁰ Informație conformă cu realitatea, Episcopul Nicolae al Orăzii a făcut o vizită pe front în mai 1945.

- 8 iunie 1945 — Decorat cu Ordinul „Steaua României” cl. a V-a cu spade și panglică de Virtute Militară. O.Z. nr. 254 din 31 a V-a 1945.
- 9 iunie 1945 — După o lună de staționare pornim spre ȚARĂ. Vom mărșălui 25 de zile. Ora 19 Racin, Polinnicka. Staționăm obligatoriu din cauza unei coloane rusești.
- 10 iunie 1945 — Ora 4 plecare, cu ploaie Mesto Zdor. Seara continuăm la Vratislavka — 40 km.
- 11 iunie 1945 — Vratislavka, inspectia domnului General (!!!) în cantonament. Colind prin regiune ptr. siguranța culturilor (!!!)
- 12 iunie 1945 — Plecare. Zdarec, Tirnov, Kurin, Ivanovce — 30 km. Ploaie. Dorm de la 2 noaptea în trăsură.
- 13—14 iunie 1945 — Plecare — orele 15. Kralpole, Brno. Defilare la Brno. Oraș mare, modern, f. frumos. Populația manifestează. În continuare Austerlitz (Slavkov), toată noaptea în trăsură. Staționăm la cota 403 în pădure.
- 15 iunie 1945 — Ora 9 plecare prin Hadonin — Holic (apa Morava), în Slovacia la Rybky, ora 2.
- 16 iunie 1945 — Rybky. Ne mutăm în parcul din Rahov. Casă f. bună la administratorul moșiei.
- 17 iunie 1945 — Staționare. Caii stau bine. Căldură.
- 18 iunie 1945 — Staționare. Plec la Companie la Oresko.
- 19 iunie 1945 — Staționare. Plec la Divizie la Hlbaka.
- 20 iunie 1945 — Ora 9 plecare: Senica, Iablonica, casa pădurarului, 2 km. N. Nadaș, Frumos.
- 21 iunie 1945 — Ora 5 plecare prin Trnava (oraș cu vechime culturală și bisericăscă), stăm la o fermă. Șes.
- 22 iunie 1945 — Ora 4 plecare: Ilona Majer, Brckony, Trakovice, Hlaborec, Nitra, Stitany.
- 23 iunie 1945 — Orele 6 Stitany, Gymes, Zlate Moravce, Kozarovce, Cartuire f. bună. Gazdă minunată.
- 24 iunie 1945 — Frumoasa Elenca. Aniversare de 20 de ani. Radio. Rusaliile în familie.
- 26 iunie 1945 — Ora 4 plecare 40 de km la cătunul Kekske Varbec, prin Ledeny, Nemet, Borok.
- 27 iunie 1945 — Staționare. Plouă.
- 28 iunie 1945 — Ora 3.30: încă 35 de km până la Balassagyarmat, oraș pe frontiera ungaro—cehoslovace. Gazdă bună.
- 29 iunie 1945 — Ora 3.30 plecare la Karancsóg. Plouă.
- 30 iunie 1945 — Ora 4 plecarea la Kis Terenke, Trecem prin regiune minieră: fier, cărbune. Staționăm la ferma baronului Sajnoși care e la Arad.
- 1 iulie 1945 — Staționare. M-ții Matra. Sălaș bun la biserica protestantă.

- 2 iulie 1945 — *Stationare. Plec la divizie; de acolo mă atașez Companiei a 3-a la plt. 34, schimb pe lt. Jugureanu.*
- 3 iulie 1945 — *Plouă mult — Matra Novak — cărbuni. Péter-vósora. Toată ziua plouă.*
- 4 iulie 1945 — *În miezul nopții plecarea: Bakta, Eger, Mezökövesd — 50 km. Ne-a surprins o ploaie torențială.*
- 5 iulie 1945 — *Ora 5 plecarea: Mezökcsót — 38 km. Pusta.*
- 6 iulie 1945 — *Stationăm cu P.C.!!!, Divizia. Comună mare specific de șes. Lipsuri mari în economie.*
- 7 iulie 1945 — *Stationare. Vis dr. Popovici. Soldă 99 306. Am 107 000 lei. Seara plec la podul de la Arakto.*
- 8 iulie 1945 — *Termen de încercare: trecerea Tisei, Csege, Egyek, Tisa-Föld, Tisa Szőlös, — 45 de km. Sat bun.*
- 9 iulie 1945 — *Plecure — Tisa Szőlös, Abód, Szolok, Kuns-egyes. Dorm în aer liber. Caracter specific de pustă.*
- 10 iulie 1945 — *Plecure 5,30 — Kenderes, Kisújszálás, Pusztarereg, 38 km. Colonie.*
- 11 iulie 1945 — *Ora 6 — Devarvanya, Körösladány, — 30 km. Gazda Rácz Imre, Ferencz József utca 10 sz.*
- 12 iulie 1945 — *Comună mare bogată. Curtea parc.*
- 13 iulie 1945 — *Köröstarcsa, Mezöberény, Békés, (oraș), P.C. Divizie în parc. Lume bună. Înfrățire română maghiară. Match de fotbal.*
- 14 iulie 1945 — *Pat, Bivuac în izlaz.*
- 15 iulie 1945 — *Ora 3: Gyula. Trecerea frontierei în România. Emoție (ora 9,30). Oameni buni, primitori, gospodari, Vârșand.*
- 16 iulie 1945 — *Piață. Belșug în păsări. Numele Gavrilete în Grăniceri, Otlaca, Șiclău (plasa Chișinău Criș).*
- 17 iulie 1945 — *Seara la domnul Botișel, masă cu vin. În piață belșug, dar scump, 41 de mii ptr. un șifon. Ora 16 plecare prin Nădab la Cinteii.*
- 18 iulie 1945 — *Ora 9,45 plecare: Zărând, Seleuș, Ineu. Comună mare cu frumoase perspective în viitor.*
- 19 iulie 1945 — *Căzărmi moderne la Macrea. Nădușală mare. Toată seara am suportat.*
- 20 iulie 1945 — *Caniculă, care pentru deplasarea noastră a fost destul de bună. Recolta deplorabilă.*
- 21 iulie 1945 — *Forme ptr. plecare la Constanța ptr. demobilizare.*
- 22 iulie 1945 — *Ora 5 cu renul la Sântana, ora 14 Oradea la verișoara.*
- 23 iulie 1945 — *Seara la ora 8 văd Vașcăul și familia după mai bine de un an de despărțire.*

24 iulie 1945

— VAȘCAU

26 iulie 1945

— *Las 100 000 acasă; 71 500 la mine. Ora 5, plec la Constanța. Sora la Oradea.*

27 iulie 1945

— *Ora 10,55 cu rapidul Curier.*

28 iulie 1945

— *Ora 14 sosesc la București la familia Grozea.*

29 iulie 1945

— *București.*

31 iulie 1945

— *Ora 6,50 plec la București. Ora 15 la Căminul ostașului.*

1 august 1945

— *Ora 18,25 cu rapidul până la Cluj.*

2 august 1945

— *Ora 13 la Cluj. Seara la 9 ajung la Dej. Bubica nu-i acasă.*

4 august 1945

— *Vine Bubica de la Băbdiu. Mă obligă să stau mai mult.*

5 august 1945

— *La biserică pe corso. Seara: dl. Ciochină.*

6 august 1945

— *Cu Bubica la Băbdiu, la casa bătrânească, la biserică.*

7 august 1945

— *Înapoiere la Dej, pentru a fi de față la intrarea armatei române în Dej. Ceremonial mare, defilare, serbare în parc, bal.*

8 august 1945

— *Odihnă. Cunoștințe: dna. Mariana, dș. Lenuța, Cezar, Vasile Gălgău.*

9 august 1945

— *Ora 2,30 plecare acasă. Ora 7 Cluj, Ora 11 cu Rapidul la Oradea (ora 16).*

10 august 1945

— *Ora 9 cu trenul la Careii Mari. La Săcuieni cu Todan și soția. Ora 18 la Carei. Lt. Păun comandantul gărei.*

11 august 1945

— *Carei. Vizitez parcul și castelul grofului Karoly István. Frumos. La Oradea noaptea la ora 2.*

12 august 1945

— *Pe jos până la Velența, Oradea.*

13 august 1945

— *Cu trenul spre Vașcău (mă întâlnesc cu Lișcu) Desconcentrat.*

15 august 1945

— *Bal. Corul Beiuș. Eleva Panti are o voce vi-guroasă.*

19 august 1945

— *Nunta lui Alex. Coroi.*

20 august 1945

— *Curățim locuința școalei.*

23 august 1945

— *Sărbătorirea armistițiului.*

24 august 1945

— *45 000 plus 61 000. 15 000 acasă. Pantofi sorei.*

26 august 1945

— *Părintele Hirțea la noi. Nița acasă o seară.*

28 august 1945

— *Bubica — aniversarea nașterii — 23 de ani.*

29 august 1945

— *Nelica, idem, 18 ani.*

30 august 1945

— *Mutat în noua locuință la școală.*

31 august 1945

— *Sfeștanie la noua locuință cu preotul Hirțea Terebenț.*

- 15 septembrie 1945 — *Din nou la școală.*
 7 octombrie 1945 — *Serbare și balul Căminului cultural. F. reușit.*
 14 octombrie 1945 — *Dș. Porje Viorica.*
 27 octombrie 1945 — *Conferința învățătorilor la Vașcău.*
 25 noiembrie 1945 — *Cerc cultural la Vașcău.*
 29 noiembrie 1945 — *Porc — 65 kg.*
 8 decembrie 1945 — *Purceii — 220 000 lei.³¹*

UN CITOYEN DE BIHOR PARTICIPANT

A LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE: LE CAPITAİN IULIU I. GAVRILETE

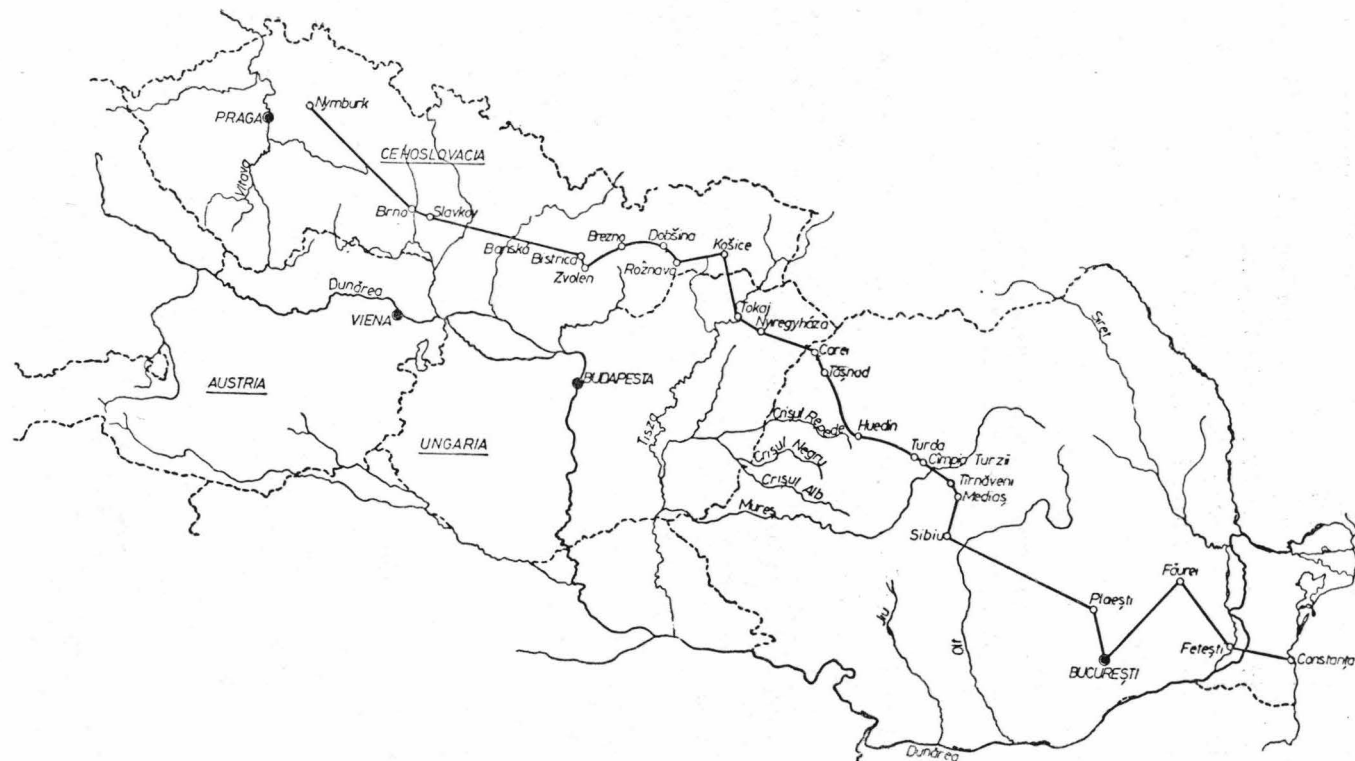
Résumé

Cet article constitue un commencement. Il a comme but le démarrage de la reconstitution des années de guerre vécues par Iuliu I. Gavrilete dans le Vașcău natal et sur le front, pendant la deuxième guerre mondiale.

Ses mémoires, notées avec soin dans quelques calepins — dont un est en train d'être publié — nous conduisent sur les traces de l'instituteur Gavrilete, à partir de la ville de Constantza, le lieu de son incorporation, jusque dans La Tchèque, à la ligne de démarcation avec les anglo-américains.

Ses notes sont très intéressantes et elles nous permettent de découvrir le monde des militaires roumains de la deuxième guerre mondiale.

³¹ *Carnețel de însemnări, idem.*

Drumul Diviziei a 9-a Infanterie, Armata a IV-a română, în al doilea război mondial, din care a făcut parte și bihoreanul Iuliu I. Gavrilete.

OPȚIUNEA MANIU (II)¹

de

CORNELIU CRACIU

Existența — în contextul evenimentelor din 1946 — a unei evidente orientări înspre partidele democratice ale României, P.N.Ț. și P.N.L., este relevată în repetate rânduri de rapoartele jandarmeriilor locale cu privire la situația politică din zonele lor. La 12 iunie 1946, sectorul de jandarmi Ceica înainta un raport către Legiunea de Jandarmi Bihor, din care reieșea că opțiunile în favoarea partidelor din opoziție reprezenta 80% din totalul de 15 000 de votanți.

Prin prezența lui Teohari Georgescu, din partea P.C.R., în fruntea Ministerului de Interne, comuniștii și-au asigurat nu numai controlul asupra jandarmeriei și poliției, dar și-au creat chiar cadrul de a transforma aceste instituții din garante ale statului de drept în instrumente de influențare puse în mâna unui singur partid. Procesul de subordonare a jandarmeriei în organ de coerciție aflat în slujba P.C.R. nu a fost simplu și linear. În infiltrarea sa în rândurile jandarmeriei, P.C.R. s-a folosit de elemente carieriste și oportuniste, dispuse la delațiune. Unele cadre ale jandarmeriei nu credeau în durata guvernului dr. Petru Groza și nu agreau implicarea politică a unor jandarmi, prin înscrierea în P.C.R. Împotriva celor suspecți de neaderență la noile structuri politice se solicita supraveghere, disponibilizare sau internare.

Dintr-o relatare asupra evenimentelor din ziua de 19 noiembrie 1946 se poate reconstitui în mod autentic starea de spirit și opțiunile politice ale votanților. Delegatul E.C.P. la alegerile de la secția de votare nr. 52 Leș semnalează aspecte care învederează o orientare cvasigenerală spre partidul lui Iuliu Maniu. Se precizează că înșiși membrii B.P.D. din comune s-au înscris numai în mod formal într-unul dintre partidele acestei coaliții, pentru că, în realitate, opțiunea lor era manistă. Ca o dovadă a instalării psihologiei totalitariste este și cererea formulată în finalul raportului de sancționare a reprezentanților autorităților locale pentru atitudinea lor potrivnică guvernului.

¹ Între lucrările din ultima perioadă consacrate evenimentelor din 1946, amintim: Silvia Popovici, *Alegerile din 1946 prezentate în documentele depuse la Ministerul Justiției — Biroul Electoral, în Sovietizarea nord-vestului României (1944—1950)*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1966, p. 117—121; Claudiu Porumbăcean, *Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 și perioada preelectorală în nord-vestul Transilvaniei. Ibidem*, p. 123—141; Cornel Grad, Doru E. Goron, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 în Sălaj. Pregătire, desfășurare, rezultate, Ibidem*, p. 143—203.

Comunicarea rezultatelor alegerilor² a produs pretutindeni în țară consternare și nemulțumire, fiind evidentă comiterea unei masive fraude electorale, de care autoritățile comuniste și comunizante erau conștiente, într-atâta încât au eliminat orice posibilitate de verificare materială a acestor rezultate.³ În chiar ziua desfășurării alegerilor, locuitorii din Satubarbă au interzis plecarea președintelui secției de votare, cerând să li se comunice rezultatul obținut prin despuierea urnelor, gest care implică bănuiala falsificării acestora. Pentru ca orice suspiciuni și proteste să fie anihilate de la început, autoritățile au procedat la difuzarea de amenințări cu privire la aceia care au votat împotriva guvernului. Implicarea directă a organelor B.P.D. în aceste acțiuni de intimidare a fost reală. Oricât ar fi părut, inițial, de incredibil și de neconform din punct de vedere constituțional, ceea ce plutea în aer ca o amenințare difuză începe să primească concretețe, iar încălcarea celor mai elementare norme ale drepturilor individuale să devină o practică obișnuită. În decembrie 1946, la nici o lună de la așa-zisa „victorie zdrobitoare” a așa-ziselor „forțe democratice”, se dezlănțuie represiunea împotriva funcționarilor publici care nu au fost de partea guvernului dr. Petru Groza și și-au manifestat deschis solidaritatea sau apartenența la partidele opoziției, în calitate de candidați, asistenți sau delegați la secțiile de votare.

Orice modalitate de a verifica rezultatele alegerilor din 19 noiembrie 1946 a fost percepută de autorități ca o posibilă atingere nu la aflarea adevărului, pentru că acesta se știa, ci la demonstrarea publică a lui, ceea ce pentru autoritățile comuniste era o acțiune inacceptabilă, echivalentă cu relevarea furtului electoral, la o dimensiune inegalată.

În acest context de preocupări pentru camuflarea adevărului despre mecanismul victoriei în alegeri a B.P.D., autoritatea atrage atenția sectoarelor de jandarmi că Centrala P.N.Ț. a adresat filialelor sale, sub regim de urgență, solicitarea de a se trimite un raport detaliat cu privire la abuzurile și ilegalitățile comise împotriva partidelor din opoziție de către guvern, P.C.R., celelalte partide din coaliția la putere, autoritățile civile, administrative, politice, jandarmerești, polițienești. În conformitate cu dispozițiile organelor superioare, în combaterea învinuirilor de comitere a fraudelor electorale de către B.P.D., trebuiau să se implice și jandarmii prin susținerea ideii că așa-zisele „forțe democratice” au reputat o victorie fundamentală și legală împotriva „reacțiunii”.

² Când se cunoaște foarte bine că B.P.D. și-a asigurat victoria în alegeri printr-o fraudă la scară națională, cu atât mai surprinzătoare și nerealistă apare aprecierea cu privire la diferența valorică între propaganda exercitată de B.P.D. și cea realizată de opoziție dintr-un studiu consacrat acestei probleme: „Maniera în care s-a desfășurat campania electorală a avut o caracteristică aparte: în timp ce guvernul a adoptat o atitudine ofensivă, adresându-se cetățenilor cu promisiuni dintre cele mai atrăgătoare, partidele istorice au desfășurat o propagandă cu fața la trecut punând accent pe evocarea perioadei interbelice, pentru (sic!) care mulți nu o preferau”. (Silvia Popovici, *Alegerile din 1946...*, *Ibidem*, p. 121).

³ După falsificarea rezultatelor, s-a procedat la arderea buletinelor de vot, pentru a nu mai rămâne nici o probă de care să se folosească opoziția. În ceea ce privește cercetarea istoriografică, se poate reface diagrama orientărilor politice și probabilitatea de votare cu o aproximatie care nu afectează valoarea concluziilor, pe baza comparării datelor inițiale ale opțiunilor politice ale localnicilor (cuprinse în tabele redactate de către posturile de jandarmi) cu rezultatele comunicate oficial.

Cu timpul, înfruntând riscul unei justiții în curs de aservire, s-a ajuns de la forma orală a acuzației de fraudă electorală la forma juridică, prin formularea și adresarea de reclamații. La 10 decembrie 1946, 20 de locuitori din comuna Roșia (de lângă Beiuș) au cerut trimiterea în judecată a președintelui secției de votare pentru falsificarea rezultatului alegerilor.

Apelurile și avertismentele adresate organelor jandarmerești cu privire la demersurile P.N.Ț.-ului de a identifica situațiile de abuz și fraudă de la alegeri se repetă și în anul 1947. Această acțiune a opoziției viza demonstrarea falsului comis în alegeri și rezultatele ei ar fi putut constitui o bază legală pentru a cere anularea lor.

La începutul anului, ingerințele și supravegherea exercitată de organele jandarmerești la adresa partidelor din opoziție deveniseră mai directe și mai agresive. Curând ele au primit și o așa-zisă „bază legală”. Un ordin al Inspectoratului General al Jandarmeriei din februarie 1947 delimita două grupe care trebuiau eliminate: fasciștii și reacționarii, „fiecare cu subdiviziunile sale. „Reacționarii” erau: P.N.Ț. — Maniu, P.N.L. — Brătianu și P.S.D.I. — Petrescu.”⁴ Din luna martie 1947, încep să se opereze masiv arestări în rândurile Partidului Național-Țărănesc. Luând ca pretext cazul de la Tămădău, când o parte a conducerii P.N.Ț.-ului a căzut în cursa întinsă de organele Ministerului de Interne și a fost arestată, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, la 29 iulie 1947, Partidul Național-Țărănesc a fost dizolvat.

Odată opoziția P.N.Ț. și P.N.L. anihilată, Partidul Comunist Român vrea să șteargă orice urmă a amintirii celor două partide, care au reprezentat România europeană și democratică. Se perfecționează sistemul de urmărire, reținere și condamnare a persoanelor indezirabile. Notele informative și delațiunile abundă în viața oamenilor și zeci de mii dintre ei le cad victimă. Ordinele dispuneau prinderi, arestări și înaintări la Legiune a unor cetățeni acuzați de a fi rămași maniști sau de a se fi adresat ireverențios la adresa guvernului sau a partidului. Oamenilor acestora, cum au fost căpitanul în rezervă Ștefan Popescu din Vașcău sau preotul Gavrilă Teodor din Câmpanii de Sus, ca și foarte mulți alții li se cuvine o dreaptă recunoștință și binemeritată cinstire.

La 6 ianuarie, deși Partidul Național-Țărănesc fusese desființat și președintele sau întemnițat la Sighetu Marmăției, noii guvernanți cereau informații cu privire la cazurile de răspândirea unor insigne cu efigia lui Iuliu Maniu. Teama nu avea să le dispară niciodată, materializată într-o paroxistică grijă pentru apărarea cuceririlor socialismului.

⁴ Gheorghe Onișoru, *Activitatea opoziției democratice, 1944—1947. Cazul Partidului Național-Țărănesc*, în *Arhivele totalitarismului*, an III (1995), nr. 2, p. 35.

1

1945 septembrie 28, Oradea

Secret

Nr. 1723 din 28 Septembrie 1945

Legiunea Jandarmi Bihor

Către

Inspectoratul Jand. Oradea

Serv. de Poliție

La ord. Dvs. circular Nr. 3183/din 11 Septembrie 1945, privind contactul ce trebuie ținut cu organele F.N.D.

Am onoare a raporta că subsemnatul tot timpul, am ținut un strâns contact cu organele F.N.D. atât pentru colaborare cât și pentru aplanarea și cercetarea diferitelor conflicte ivite.

Legiunea în unire cu Comandanții F.N.D. a cercetat la timp toate reclamațiunile ivite astfel că, în prezent nu avem nici o reclamație de cercetat la care s-ar impune să ia parte și un reprezentant F.N.D.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

Dop Emil

(ANO, Fond Inspectoratul de Jandarmi, dosar 56/1948, fila 27)

2

1946 iunie 12, Ceica

1946 luna VI ziua 12

Legiunea Jandarmi Bihor

Sectorul Jand. Ceica

Către

Leg. jandarmi Bihor

La ord. No 738/946 referitor la situația politică.

Am onoare a raporta după cum urmează:

— No total al votanților	15 000
— Rămăși buni votanți	15 000
— În partid. comunist	300
— Social Dem.	300
— Frt. Plug.	2 348
— N. T. Maniu	6 750
— N. L. Brătianu	5 250
— N. L. Tătărăscu	8
— U. P. Maghiară	30
— N. Popular	7
	15 000

Comand. Sect. Ceica

Plot. Maj.

(ss indescifrabil)

(ANO, Fond Legiunea de Jandarmi, dosar 29/1946, fila 1453)

3

1946 iunie 17, Balc

Nr. 18

Anul 1946 luna Iunie ziua 17

POSTUL JANDARMI BALC

Către

SECTORUL JANDARMI MARGHITA

Bihor

În conf. cu ord. Nr. 778/946 al Legiunei Jandarmi Bihor;

Am onoare a raporta că din investigațiunile făcute până în prezent pe raza acestui post, nu am aflat ca partidele politice Național-Țărănist (Maniu) și Național-Liberal (Brătianu) să-și fi organizat poliții secrete pentru apărare în vederea propagandei electorale.

Urmărirea acestei probleme continuă.

Șeful Postului jand. Balc

Jand. Plot. Maj.

Cătănoiu Ioan

{ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 66/1946—1947, fila ?)

4

1946 septembrie 12, Băița

12 Sep. 1946

DECLARAȚIE

Subsemnatul Jandarm Plutoner Ciobanu Ioan Șeful Postului de Jandarmi Băița — Bihor, declar:

Este adevărat că Plutonerul Mărghitoiu Ioan, dela acest Post nu este omul actualului Guvern, și sigur că nu a văzut cu ochi buni înscrierea subsemnatului și a unor subofițeri dela acest Post în Partidul Comunist, și în timpul înscrieri a îndemnat pe subofițeri ca să nu se înscrie în Partidul Comunist că pentru acest fapt vor avea urmări.

Putem afirma că Plut. Mărghitoiu Ioan este antidemocrat, și mai mult este înspre Maniu și Brăteanu.

Atât declar, susțin și semnez.

{ss idescifrabil)

{ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2458)

5

1946 septembrie 12, Băița

Legiunea jandarmi Bihor

Sectorul jandarmi Vașcău

PROCES-VERBAL

Anul una mie nouă sute patruzeci și șase luna Septembrie ziua douăsprezece în comuna Băița județul Bihor.

Noi, jand. Plot. maj. Ofițeru Dumitru Comandantul Sectorului Jandarmi Vașcău din Legiunea jandarmi Bihor.

Având în vedere Ordinul No. 2258/1946 al Inspectoratului de jandarmi Oradea cu care ne trimite o notă informativă pentru a lua cunoștință și cerceta cazul în legătură cu Plot. Marghitoiu Ioan dela postul de jandarmi Băița care ar fi spus populației următoarele cuvinte contra actualului Guvern și Democrației: „Maniu ne face adevărata dreptate nu Groza, care caută pe orice cale să ne distrugă calea (țara — n.n.)”.

Idem că acest subofițer învață subalternii dela post ca să se păzească de Serg. Maj. Manoliu C-tin Cdt. secund E.C.P. dela sectorul jandarmi Vașcău, că e comunist și le otrăvește sufletul cu idei comuniste și ideile lui Groza.

Bazat pe cele de mai sus, am cercetat acest caz din care cercetări a rezultat că într-adevăr Plot. Marghitoiu Ioan dela postul de jandarmi Băița s-a exprimat cu cuvintele arătate în nota informativă dela dosar fapte constatate din declarațiile subofițerilor dela post și că este un reacționar ce a lucrat contra actualului Guvern și nu s-a încadrat în regimul democratic. Procedând la interogarea celor ce au cunoștință despre cele imputate Plot. Marghitoiu Ioan, rezultatul este următorul:

1. **Informatorul:** Plot. Ciobanu Ioan șeful postului de jandarmi Băița din Legiunea jandarmi Bihor, interogat fiind acesta ne dă o declarație scrisă personal pe filă voluntă care vizată de noi face parte integrantă din procesul verbal fila 6 din care rezultă că Plot. Marghitoiu Ioan era contra democrației și vedea cu ochi răi pe acei care se încadrau în regimul democratic.

2. **INFORMATORUL:** Serg. Maj. Rat Gheorghe șef de patrulă la postul jandarmi Băița, interogat fiind ne dă declarație scrisă pe filă voluntă care vizată de noi face parte integrantă din procesul verbal fila 7 și din care rezultă că Plot. Marghitoiu Ioan privește cu ochi răi democrația, că este mereu în anturajul clicei reacționare din comuna Băița.

3. **INFORMATORUL:** Serg. maj. Omer Spiridon de la postul jandarmi Băița din Legiunea jandarmi Bihor, interogat fiind, acesta ne dă declarație scrisă pe filă voluntă care vizată de noi face parte integrantă din procesul verbal fila 5 și din care rezultă că într-adevăr Plot. Marghitoiu Ioan dela postul jand. Băița ar fi spus acestui subofițer să se ferească de Serg. Maj. Manoliu C-tin Cdt. Secund E.C.P. dela sectorul jandarmi Vașcău din toate punctele de vedere că este omul Guvernului Groza, că acest Guvern nu va dura mult, insultând Guvernul și că dacă va asculta de Serg. Maj. Manoliu nu va fi bine de el. Idem a mai spus ca să se ferească și de Plot. Ciobanu Ioan, șeful postului Băița care are aceleași idei ca Serg. Maj. Manoliu.

4. **INFORMATORUL:** Butuza Ioan membru al P.C.R. din Băița interogat fiind în legătură cu cele ce se pun în sarcina Plot. Marghitoiu Ioan, acesta ne dă declarație scrisă pe filă voluntă, care vizată de noi face parte integrantă din procesul verbal fila 8 și din care reiese că Plot. Marghitoiu Ioan nutrește idei antidemocratice și că a fost mereu văzut în anturajul reacționarilor din comună.

5. **ÎNVINUITUL:** Plot. Marghitoiu Ioan dela postul de jandarmi Băița din Legiunea jandarmi Bihor, fiind plecat în permisie și apoi în

Cadrul Disponibil, nu s-a putut interoga de noi, pentru a-și susține acuzațiile care i se aduc.

Drept pentru care am dresat prezentul proces verbal care se va înainta Inspectoratului jandarmi Oradea, prin Legiunea jandarmi Bihor, spre cele legale.

COMANDANTUL SECTORULUI JANDARMI BIHOR

Plot. Maj.

(ss indescifrabil)

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 29/1946, fila 2460)

6

1946 septembrie 13, Aleșd

No. 1351

1946 Luna IX Ziua 13

Legiunea Jand. Bihor

Sect. Jand. Aleșd

Către

LEGIUNEA JANDARMI BIHOR

La ordinul D-vs. circular Nr. 1217 din 8 Septembrie 1946, referitor la actele de agresiune săvârșite de elemente reacționare contra membrilor organizațiilor democratice sau autorităților.

Am onoare a raporta că în cursul lunii August 1946 în raza acestui sector nu s-au petrecut asemenea acte de agresiune.

Comandantul Sectorului Jand. Aleșd

Plot. Maj.

Asandi Dumitru

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 9)

7

1946 septembrie 13, Borod

No. 1341

1946 Luna IX Ziua 13

Legiunea Jand. Bihor

Postul Jand. Borod

Către

Sectorul Jandarmi Aleșd

La Ord. Dvs. No. 1351/1946.

Am onoare a raporta că în urma investigațiilor făcute, am constatat că de la data de 1 august crt. și până în prezent pe raza postului jandarmi Borod, nu a avut loc nici un fel de act de agresiune, contra membrilor din organizațiile democratice sau autorităților, din partea elementelor reacționare.

Șeful Postului Jd. Borod.

Plut.

V. Mureșeanu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 10)

1946 noiembrie 19

Legiunea Jandarmi Bihor

Serv. E.C.P.

Notă informativă

Cu ocazia alegerilor din ziua de 19 Noembrie 1946, dela secția de votare Nr. 52, Leș am constatat următoarele:

Toți delegații și oameni de încredere al B.P.D. din Comunele Cheresig și Toboliu au fost înscriși în organizațiile democratice numai de formă, ducând o politică în ascuns manistă, care fapt au și mers în alegeri alături de reacțiune, am văzut subsemnatul.

Subsemnatul am văzut cu ochi mei când primarul Comunei Leș a votat cu Maniști, aducând din neglijență buletinul desfăcut — anulându-se imediat.

La fel Primarul din comuna Cheresig a căutat să producă desordine venind cu toate rudile peste ostași căutând să provoace scandal.

La fel Notaru din comuna Toboliu împreună cu restul autorității din comuna de mai sus au votat alături de reacțiune, având subsemnatul ocazia săi urmăresc pe fiecare, văzându-i pasivi.

În general toți oameni de încredere ai B.P.D. afară de cei din P.C.R. au fost ca neexistenți neputându-se lucra cu ei, atât din comuna Cheresig cât și din comuna Toboliu.

Delegați B.P.D. care cu adevărat au muncit au fost o parte din comuna Leș și D-1 Luca de la Oradea.

În ziua de 19 XI, a.c. când sa ținut o convorbire de subsemnatul și de subnotarul Urs din Comuna Leș, la populația din Leș, printre altele subnotaru a spus că și el este manist dar azi nu e cazul săl mai simpatizeze, nui momentul.

Rezultatul alegerilor de la ceea secție se datorește în cea mai mare parte armatei și delegatului dela Oradea D-1 Luca din P.C.R. din partea Blocului și a D-lui Președinte D-1 Dr. Spitzer tot din Oradea care a depus toate eforturile pentru a reuși și la această secție tot Blocul, în caz că ne lăsam pe baza oamenilor de încredere, alegerile reușea prost poate și incidente se întâmplau.

Propunem ca primarul din comuna Leș, Cheresig și notarul din comuna Toboliu și subnotarul din comuna Leș să fie mutați fiindcă nu au dat dovadă de sinceritate față de Guvern cât și ceilalți delegați ai B.P.D.

Informație sigură că la secția de Votare Episcopia a fost ca delegat din Partea P.N.Ț. Maniu Sergt. Major Radu Dumitru dela postul jandarm C.F.R. Oradea.

Ajutor Comandant Secund E.C.P.

Plot.

Dumbrava Dumitru

(ANO, Fond Legiunea de Jandarmi, dosar 42/1946—1947, fila 89)

9

1946 noiembrie 20, Ciumeghiu
No 356 din 20-XI. 1946
Postul jand. Ciumeghiu
către
Sectorul jand. Salonta

Raportăm că în urma votării din 19-XI-1946 s-a ales următorul rezultat la Secția Regina Maria:

1. Lista No 1=1 050
2. Lista No 2= 99
3. Lista No 3= 22
4. Lista No 4= 413
5. Lista No 5= 19
6. Lista No 6= 10

Votarea a decurs în liniște.

Șeful postului
Plot. maj. Iovănescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 15/1946—1947, fila 189)

10

1946 noiembrie 22, Borod
Legiunea Jandarmi Bihor
Postul Jand. Borod
Nota informativă Nr. 56
Din 22 noiembrie 1946

Raportăm următoarele:

În urma alegerilor generale care pe raza acestui post au decurs în perfectă ordine, starea de spirit a populației în aparență este liniștită, însă în realitate se constată o nemulțumire pentru izbânda B.P.D. ului.

Această stare de fapt se observă numai în rândul Maniștilor cari cu ocazia alegerilor s-au arătat pe față, încurajați fiind de către profesorul Tepelea Gabriel, care fiind originar din comuna Borod și făcând parte din organizația P.N.Ț. Maniu, a venit din București, unde funcționează și în calitate de candidat pe lista P.N.Ț. a luat contact cu prietenii și rudele sale din comuna Borod și comunele dimprejur, unde în timp de 2 zile a reușit să-și facă o propagandă favorabilă, astfel ca în alegeri să obțină majoritatea de voturi în toată regiunea Borodului.

Profesorul Tepelea, nefiind cunoscut în alte regiuni, intenționat a candidat pe lista P.N.Ț. Maniu, crezând că va obține majoritate pe întreg județul, cea ce nu a reușit, din care cauză a doua zi după alegeri, a și părăsit comuna, plecând spre București.

După ce a fost cunoscut rezultatul alegerilor generale, Maniștii au devenit în mod automat taciți și unii cari au condus propaganda lui Tepelea au și dispărut din comună. Caz concret este studentul Tepelea Ion, văr cu profesorul Tepelea și studentul Venter Teodor, ambii plecați

la Cluj sau București, lăsând vorbă în familie că au plecat în vederea unor examene cu care sunt în urmă.

De asemenea cârciumarul Dunes Ioan, discipol credincios al lui Țepelea Gabriel, a dispărut din comună, înscenând că este plecat după vin prin județ, în regiunea Marghitei.

Faptul că în comuna Borod au rămas gărzile militare concentrate, a îngrijorat mult populația temându-se că vor sta mai mult timp, înglobând comuna în datorii cu întreținerea soldaților și Dlor ofițeri comandanți.

La secția de votare Borozel, influența mare pentru reușita Maniștilor a produs-o fostul inspector școlar Pop Grigore, care este originar din comuna Borozel și care, de asemenea, face parte din Partidul Național Țărănist Maniu, fiind foarte cunoscut în regiune.

În general, pe raza postului de jandarmi Borod este ordine și liniște perfectă.

Nu a fost nici un incident cu ocazia alegerilor.

Șeful Postului jandarmi Borod

Plut. V. Mureșeanu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 49/ianuarie 1946, fila 23)

11

1946 noiembrie 24, Aleșd

Legiunea Jandarmi Bihor

Sectorul Jandarmi Aleșd

Notă informativă

Nr. 248 din 24 Noemvrie 1946

Informăm că unele elemente de dezordine, răspândesc zvonuri printre locuitori, că toți intelectuali(i) și populația care a votat contra Guvernului, vor fi ridicați și nu se știe ce va fi de soarta lor.

Astfel, în comuna Groși-Bihor, indiv. Cohn Gheorghe, membru în partidul comunist, ar fi spus că din comuna Groși, vor fi ridicați 15—20 locuitori și vor cheltui cel puțin 40—50 000 lei pentru a scăpa.

Credem, că acest individ, prin acest procedeu, caută să șantajeze populația.

În urma acestor zvonuri, populația este foarte îngrijorată și trăiește într-o veșnică nesiguranță.

Măsurile luate:

S-a luat măsuri de liniștirea spiritelor populației și de supravegherea indiv. Cohn Gheorghe.

Propuneri:

A se da dispoziții din partea organelor în drept să nu se mai răspândească asemenea zvonuri din partea organelor B.P.D.

Informația este sigură.

Comandantul Sectorului Jandarmi Aleșd

Plot. Maj.

Asandi Dumitru

Comunicat: Legiunei Jandarmi Bihor

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 49/ianuarie 1946, fila 3)

12

1946 noiembrie 25
Comunicat Sectoare 1—12

Ordin de Informații Nr. 1616 din 25 Noemvrie 1946

În conformitate cu ordinul Inspectoratului Jand. Oradea Nr. 3392/946 Vi se trimite în copie o circulară a centralei P.N.Ț. Maniu de conținutul căreia ve-ți lua cunoștință, măsuri de verificare, iar rezultatul se va raporta Legiunei până la 5 Decemvrie 1946.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

Copie

Partidul N.Ț. Maniu, Conducerea Centrală, București, Clemenceau Nr. 9
Termen de executare imediat.

Domnule Președinte,

Vă rugăm să înaintați prin curier special în două exemplare secretariatului General al P.N.Ț. București str. Clemenceau Nr. 9 o lucrare completă în care să fie cuprinse abuzurile și ilegalitățile săvârșite împotriva partidului nostru de către Guvern, P.C. și partidele afiliate, autorități și organe de execuție, administrative, polițienești, Jandarmerești și politice. Această lucrare se va referi la județul Dvs. și va trebui să cuprindă pe capitole distincte următoarele:

1. asasinate politice. 2. Răniri, loviri, maltratări. 3. Arestări și rețineri ilegale. 4. Atentate și agresiuni împotriva libertății individuale, libertății cuvântului și libertate de întrunire, violențe și acțiuni de intimidare și terorizare. 5. Epurări abuzive de funcționari pe criterii politice din slujbele publice și particulare. 6. Persecuții, abuzuri și ilegalități de ori ce natură privind persoanele sau bunurile lor, întreprinderi industriale sau comerciale. 7. Abuzuri în legătură cu aplicarea reformei agrare. 8. Abuzuri în legătură cu Legea electorală.

În ceia ce privește abuzurile care intră la capitolul 5, ele vor fi menționate chiar dacă victimele nu fac parte din organizația noastră.

Datele care vor trebui să fie cuprinse în fiecare capitol al lucrării(i) sunt: Localitatea unde s-a întâmplat cazul, b. Data cu arătarea exactă a zilei c. Numele, profesiunea și adresa victimei. d. Numele, calitatea și domiciliul agentului care s-a făcut vinovat de abuz (în caz de agresiuni, numele organizatorilor și a conducătorilor agresiunii) e. documente, declarații, fotografii, foto copii, acte, Corpuri delict, arătarea numelui martorilor etc.

La întocmirea acestei lucrări de o importanță capitală pentru partid, vor colabora atât membrii delegației permanente, cât și șefii de plasă și sectoare.

Președintele și secretarul general al organizației sunt ținuti răspunzători pentru întocmirea și înaintarea în termen a lucrării.

Dela data încheerii lucrării, toate cazurile noi de abuzuri și ilegalități de orice fel, vor fi raportate imediat secretariatului general însoțite de documente, după indicațiile arătate mai sus.

Cazurile deosebit de grave, vor fi raportate telefonic sau telegrafic și completate de raport scris.

Președinte ss Iuliu Maniu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 66/1946—1947, fila 626)

13

1946 noiembrie 26, Popești

No. 187

Anul 1946 luna Noembrie ziua 26

Legiunea jandarmi Bihor

Postul Jandarmi Popești

către

Sectorul jand. Marghita

La ord. circ. No. 1217/946 al Leg. jd. Bihor, referitor la înaintarea unei dări de seamă cu privire la actele de agresiune săvârșite de elementele reacționare contra membrilor org. democratice.

— Am onoare a raporta că-n cursul unei n-am avut cazuri pe raza postului.

Șeful Postului

Jand. Plot. Maj. Gh. Baltă

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 66/1946—1947, fila 628)

14

Legiunea Jandarmi Bihor

1946 decembrie 2, Salonta

Sectorul Jandarmi Salonta

Ordin Telef. Nr. 722 din 2 decembrie 1946

În conf. cu Ordinul telef. al Legiunei Jandarmi Bihor Nr. 2149/1946 urmat după al Insp. Jandarmi Oradea Nr. 2147/1946 Luați măsuri ca rezultatul alegerilor să fie afișat atât la posturi, cât și la primării în loc vizibil.

Instrucțiunile Nr. 38014 ale I.G.J. se vor executa în continuare de către toți Ofițerii și subofițerii de Jandarmi în combaterea zvonurilor lansate de reacțiune, arătând că forțele democratice au obținut o victorie zdrobitoare în contra reacțiunei.

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 15/1946—1947, fila 155)

15

1946 decembrie 3, Oradea

Nr. 13114

Din 3 Decembrie 1946

Legiunea Jandarmi Bihor

către

Inspectoratul Jandarmi Oradea

— Serviciul Poliției —

La ordinul Dvs. Nr. 12345/946, prin care ni se înapoiază dosarul cu actele dresate contra Plot. Marghitoiu Ioan fost șef al postului Băița, pentru a reface de către un ofițer.

Am onoare a înainta alăturatul dosar cu acte dresate de Locotenentul Mocanu Miltiade, din care rezultă că în adevăr atât timp cât Plot. Marghitou a funcționat la postul Jandarmi Băița, nu s-a încadrat în noua ordine socială.

Intrucât în prezent acest subofițer se află în cadrul disponibil, stabilit cu domiciliul în comuna Traian — Mehedinți, propunem ca să fie semnalat autorităților polițienești locale pentru a-l ține sub supraveghere și stabili dacă și în prezent nutrește aceleași sentimente, în urma cărui fapt se pot lua măsurile prevăzute de legea cadrului disponibil.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2454)

16

1946 decembrie 10, Oradea

Nr. 13713

Din 10 Decembrie 1946

Legiunea de jandarmi Bihor

către

Sectorul de Jandarmi Beiuș

Vi se trimite anexat în original ordinul Parchetului Tribunalului Beiuș Nr. 5802/1946 împreună cu un reclamațiune semnată de Popovici Petre și 19 locuitori din comuna Roșia prin care cer trimiterea în judecată a președintelui dela secția de votare Roșia pentru faptul că ar fi falsificat rezultatul votărei.

Luați cunoștință de conținut și cercetați cazul stabilind adevărul. Indivizii reclamați să fie supravegheați ca instigatori.

Dacă nu se constată cele reclamate să li se dreseze acte de trimiterea lor în judecată.

Rezultatul ni se va înainta până la data de 20 Decembrie 1946.

Comandantul Legiunei Jand. Bihor

Căpitan

St. Dumitrescu

Secretarul Biur. Siguranță

Plot. major (semnătură indescifrabilă)

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2809)

17

Legiunea jandarmi Bihor

1946 decembrie 13, Salonta

Sectorul Jandarmi Salonta

Ordin telef. Nr. 746 din 13 Decembrie 1946

În conf. cu Ordinul Legiunei Jandarmi Bihor Nr. 2245/1946 înaintați până la data de 15 Decembrie 1946 o situație de toți funcționarii publici care în timpul operațiunilor electorale s-au manifestat contra guvernului.

Se face cunoscut că sunt considerați că au manifestat contra Guvernului toți funcționarii care au luat parte la alegeri în rândurile Opoziției în calitate de Candidați, asistent, sau delegat, la Secțiile de votare, Membrii de comitete de conducere al Opoziției, propagandiștii, oratorii antiguvernamentali, lansatorii și colportorii de știri false, dovedind cu fapte concrete. Situația va cuprinde următoarele rubrici:

1. Nr. Crt. 2. Numele și Pronumele. 3. Gradul și funcția. 4. Instituția unde funcționează. 5. Apartinența politică.

Relatarea pe scurt, în ce consta manifestarea contra guvernului, dacă s-au luat măsuri contra lor, și ce măsuri anume. La punctul 6 relatarea pe scurt a faptelor se va arăta în rezumat relația guvernamentală a celui în cauză. Se atrage atențiunea asupra importanței pe care (o) prezintă această lucrare, care trebuie să fie făcută personal de Comand. Sector pe a lor răspundere și cu toată atențiunea. La fel nu se admite nici o întârziere întru cât lucrarea trebuie să fie pe data de 16 Decembrie 1946 la I.G.J. București.

Comand. Sectorului Jandarmi Bihor

Locot. Mocanu Miltiade

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 15/1946—1947, filele 157—158)

18

1946 decembrie 16, Oradea

Nr. 14058

Din 16 decembrie 1946

Legiunea de jandarmi Bihor
căt-re

Sectorul de Jandarmi Marghita

Inspectoratul de jandarmi Oradea cu ordinul Nr. 3726 din 12 decembrie 1946, ne face cunoscut că notarul Teudan Teodor din comuna Chișlaz atât înainte de alegeri, cât și după alegeri a făcut și mai face propagandă manistă.

Numitul a lansat svonuri că în curând se vor face din nou alegeri la care vor fi prezenți și observatori englezi.

Verificați aceste informațiuni, cercetați cazul și raportați rezultatul Legiunei până la data de 25 decembrie 1946 fără întârziere.

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Căpitan

St. Dumitrescu

Secretarul Biur. Siguranță

Plot. Maj.

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 66/1946—1947, fila 661)

19

1946 decembrie 16, Oradea

Nr. 1693

Din 16 Decembrie 1946

Legiunea de Jandarmi Bihor

căt-re

Sectorul de Jandarmi Marghita

Inspectoratul de jandarmi Oradea cu ordinul Nr-3727/1946 ne face cunoscut că exponentul maniștilor din comuna Satubarbă este numitul Chereji roman (sic). Acesta în ziua alegerilor a organizat grupe de călăreți compuse din circa 50—60 oameni cari au ținut calea președintelui secției de votare vociferând și pretinzând să li se comunice rezultatul alegerilor.

Președintele secției de votare și-a putut continua drumul numai la intervenția Domnului prefect.

Verificați aceste informațiuni și raportați care este adevărata situație și măsurile luate de Dvs. în legătură cu acest caz.

Rezultatul ni se va înainta până la data de 26 decembrie 1946 fără întârziere. *Odată cu rezultatul ni se va înainta și actele dresate.* (Cuvintele cu caractere italice au fost scrise de mână n.n.).

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Căpitan

St. Dumitrescu

Secretarul biur. Siguranță

Plot. Maj.

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 66/1946—1947, fila 660)

20

1946 decembrie 22, Beiuș

No. 928

46 luna XII ziua 22

Legiunea jand. Bihor

Sectorul Jand. Beiuș

căt-re

Legiunea jandarmi Bihor

La ordinul Nr. 13713/1946, alăturat și urmare la raportul nostru telefonic Nr. 652 din 19 Decembrie. 1946 cu care am cerut a ni se aproba prelungirea termenului de executare a acestui ordin până la data de 24 Decembrie. 1946.

Am onoare a vă înainta alăturat actele dresate de noi în caz reclamațiunei adresată Parch. Beiuș de către reclamantii Popovici Petru și consoții din comuna Roșia, cu rugămintă să binevoiți a dispune să fie completate cu declarația Dlui Curticianu Sava șeful depozit C.A.M. Oradea, fost președinte al secției de votare Roșia.

După completarea dosarului cu declarația numitului rugăm a ni se înapoia actele pentru a le îndosaria și întocmi referatul necesar și înainta justiției.

Totodată raportăm că până în prezent nu se confirmă reclamațiunea reclamanților.

Comand. Sector Jand. Beiuș
J. Plut. major
Guleș Dumitru

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2810)

21

1946 decembrie 31, Oradea

Nr. 14403
Din 31 Decembrie 1946
Legiunea Jandarmi Bihor
cătore
Sectorul Jandarmi Beiuș

La raportul Dvs. Nr. 13. 713/946

Cu onoare vi se înapoiază dosarul cu acte pentru a fi îndosariat și a i se face referatul.

Dosarul astfel completat va fi înaintat direct în justiție cu rugămintea de a interoga în instanță pe președintele secției de votare care se află pe teritoriul urban unde noi nu avem competență.

Comandantul Legiunea Jandarmi Bihor
Căpitan
Ștefan I. Dumitrescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2808)

22

1947 ianuarie 4, Oradea
Comunicat Sectoare 1—12

Ordin Circular Nr. 8 din 4 Ianuarie 1947

În conformitate cu ordinul Inspectoratului de Jandarmi Oradea Nr. 3824/1946, vi se trimite mai jos în copie ordinul I.G.J. Nr. 42901/1946 cu privire la unele măsuri luate de organizațiunile P.N.Ț. Maniu, în sensul de a strânge material documentar și informativ asupra felului cum au fost pregătite și decurs alegerile pentru a lua măsuri de verificare și raporta rezultatul Legiunei până la data de 15 Ianuarie 1947.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor
Căpitan
(ss indescifrabil)

Copie, am onoare a vă aduce la cunoștință că din informațiunile ce deținem, unele organizațiuni P.N.Ț. Maniu, au însărcinat elemente de încredere pentru a strânge material documentar și informativ asupra cum au fost pregătite alegerile.

Pentru edificare expunem succint, cazurile semnalate până în prezent.

— Locuitorul Balgian Augustin din comuna Sâncrai județul Alba, a trecut din casă (în casă — n.n.) și a întocmit un tabel nominal de locuitorii cari au votat.

Lucrarea s-a întocmit conform instrucțiunilor primite dela centru P.N.Ț. Maniu.

— Dumitru Victor din Galați strada Domnească 84, ar fi mers în județul Covurlui pentru a strânge cărți de alegători și a întocmi tabele nominale de persoanele cari nu au votat.

— Locuitorii Constantin Voiculescu, învățător, Ștefan Mateescu, plugar, Nicolae Mateescu, cântăreș bisericesc, membrii P.N.Ț. Maniu și alții din județul Romanați au întocmit tabele nominale de persoanele care nu au primit certificate de alegători.

În cadrul unei întruniri ținute în comitetul județean Maniu al județului Alba, s-a discutat instrucțiunile primite dela central P.N.Ț., în sensul ca oameni de încredere să viziteze comunele din județ și să întocmească tabele cu semnături de locuitorii cari doresc ca Iuliu Maniu să fie în fruntea unui partid.

Tabelele ar urma să fie centralizate și înaintate Angliei și Americiei.

— Petre N. Manea, I. N. Herhetea și sergent major Copacinschi Gheorghe a întocmit un tabel semnat de aproximativ 100 locuitori din comuna Pacresca — Iași cari cereau anularea alegerilor și o nouă consultare a populației.

— Aducându-vă la cunoștință cele de mai sus, vă rugăm să întreprindeți o serioasă acțiune de informare pentru a cunoaște toate aspectele ale acestei probleme comunicând un prim rezultat până la data de 1 Ianuarie 1947.

Răspunsul D-voastră va cuprinde: De unde s-au primit instrucțiunile dela centru sau organizația județeană, orășenească, comunală. Numele persoanele care îndeplinesc acțiunea.

În ce constă misiunea încredințată, rezultatele obținute. Ori ce alte relații legate de această problemă.

Director

(ss indescifrabil)

p. Conformitate

Secretaru Biur. Siguranță

Plot. Major

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 57/1946—1947, fila 119)

23

1947 ianuarie 23, Mișca

No. 1238

Anul 1947 Luna I Ziua 23
LEGIUNEA JAND. BIHOR
Sectorul Jand. Mișca
Către
Sectorul Jand. Marghita

La ord. Circul. N. 8/1947

Am onoare a raporta că până la data de mai sus pe raza acestui post, organele P.N.Ț. Maniu, nu a adunat material documentar de felul cum a fost pregătite alegerile.

Șeful postului Jd. Mișca
(ss indescifrabil)

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 67/1946—1948, fila 120)

24

1947 aprilie 6, Oradea
Comunicat sectoare 1—12

Ordin de informațiuni Nr. 336 din 6 aprilie 1947

Inspectoratul Jandarmi Oradea cu ordinul Nr. 1148/1947, ne face cunoscut că P.N.Ț. Maniu, a hotărât desfășurarea unei intense propagande organizând întruniri în acest sens în scopul lămuririi populației asupra acțiunii ce o duce în sprijinul Țării în baza tratatului de pace care garantează libertatea manifestărilor politice.

În vederea acestor întruniri s-au distribuit cărți de membru de partid fiecare având pe coperta din față figura președintelui organizației județului respectiv și un număr convențional pentru a putea ridica și interzice participarea la anumite adunări ale acestui partid a eventualelor agenți cu misiuni informative.

Luați măsuri de verificarea informațiilor de mai sus, dând ordin de armare posturilor în subordine.

Se va raporta Legiunei ori ce întruniri și la fiecare întrunire să asiste șeful postului de jandarmi respectiv pentru menținerea ordinii.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor
Căpitan
Ovidiu Angelescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 106)

25

1947 aprilie 8, Oradea
Comunicat sectoare 1—12

Ordin de Informațiuni Nr. 338 din 8 aprilie 1947.

Inspectoratul Jandarmi Oradea cu ordinul de informațiuni Nr. 1102 din 3 Aprilie 1947, ne face cunoscut că ofițerii și subofițerii din cadrul

disponibil ar fi primit instrucțiuni dela membrii partidului Național Țărănesc Maniu de a se înscrie în acest partid constituindu-se într-o organizație militară cu denumirea de „Armata Interaliată“.

Luați serioase măsuri de urmărirea și verificarea acestei chestiuni dând ordine de urmare posturilor în subordine și raporta Legiunei ori ce caz concret semnalat în referire la ordinul cu numărul și data de mai sus.

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Căpitan

Ovidiu Angelescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 106)

26

1947 iunie 22

Notă Informativă

N 1 din 22 iunie 1947

Conținutul notei informative

Rezumatul notei informative

Propaganda pe sub ascuns

făcută de către Membri Part.

Naț. Țărănesc Maniu

La ordinul Dl Căpitan (indescifrabil — n.n.) de la conferința pe Inspectorat din 9 VI 947 referitor la activitatea desfășurată de către membri Partidului N.Ț. Maniu Raportăm următoarele:

Toți cunoscuți membri și simpatizanți ai P.N.Ț. Maniu nici astăzi nu se astâmpără, fac propagandă pe sub ascuns, verbal de la om la om, ori unde găsesc ocazie, și critică actualul Guvern — parte din ei au curajul de a se manifesta chiar pe față cum a fost cazul Ministrului Popescu Ștefan din Vașcău, din raza acestui Sector. Iar acei care țin trează această idee și dau unele îndrumări în mod foarte pe sub ascuns și secret sunt cei mai mulți funcționari de Stat și Comună care și astăzi stau în funcțiunile lor care sunt pe raza acestui Sector următori, învățător Fărceața Mirion (?) din satul Fâneată, preotul ortodocs Gavrilă Teodor din Câmpani de sus protopopul ortodocs din Vașcău și căpitanul rezervă Popescu Ștefan.

Măsuri luate

Am luat măsuri ca această problemă să fie din aproape supravegheată pentru ca noi să putem să fim la curent cu tot ce să petrece. Informațiunea sigură și verificată de subsemnatul personal.

Răsponsabil cu E.C.P.

(ss indescifrabil)

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1947—48, fila 10)

27

1947 iunie 26, Vașcău

2860

26. VI. 947

NOTA INFORMATIVĂ Nr. 1

Raportăm următoarele: Jand. Caporal Avram Florea dela postul Jandarmi Vașcău în prezent în concediu în comuna Petid județul Bihor, face parte din reacționarii înfocați fiind înscris și membru în organizațiunea lui Maniu dela care are și carnet de membru. La Vașcău fiind supraveghiat a fost văzut mereu cu reacționarii stând de vorbă. Are legături cu aceștia.

Jand. Frt. Balint Iosif tot dela postul jand. Vașcău la fel este un mare reacționar dat fiind că s-a manifestat către populație astfel: „Ce să faci așa este democrația că v-a plăcut să fiți democrați“. Cuvinte auzite personal de subsemnatul, cu ocazia serviciului. I s-a făcut educație, însă este încăpățânat și nu voiește a asculta.

Propunem a fi mutați ambii într-un centru de instrucție unde să fie supravegheați.

Ag. Nr. 1

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1947—48, fila 9)

28

1947 septembrie 11, Oradea

Comunicat Sectoare 1—12

Ordin circular No. 813 din 11 Sept. 1947

Dați imediat ordin posturilor și luați măsuri severe de urmărirea și reținerea cpt. de rezervă Popescu Ștefan din Comuna Vașcău care a dispărut dela domiciliu de 6 săptămâni. Este un înfocat manist și urmărit de Ord. de Siguranță.

Semnalmente: talia 1,75 robust, părul castaniu, poartă ochelari, îmbrăcăminte de haine gri.

În caz de prindere va fi înaintat legiunei în referire la Ord. cu numărul și data de mai sus.

Comandantul Legiunei Jandarmi
Bihor

Maior

A. Dumitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 246)

29

Confidențial personal

1947 septembrie 13, Oradea

Nr. 3225 din 13 Sept. 1947

Inspectoratul Jandarmi Oradea
către

Legiunea jandarmi Bihor

Vi se trimite mai jos în copie o notă informativă, de conținutul căreia veți lua cunoștință, și pentru cercetarea acestui caz, în mod special se delegă Plot. maj. Barbu Comand. Sectorului Jand. Oradea, care va fi însoțit de Plot. Dumbrava pentru concurs.

Rezultatul cercetărilor, se va primi la Inspectorat până la data de 25 Sept. 1947.

Instructor jandarmi Oradea

Colonel A. Mihalache

Copie

Notă informativă

Vă informăm următoarele:

Șeful Postului jandarmi Șteiu raza Sectorului Jand. Vașcău Legiunea Bihor, de la venirea sa în comuna Șteiu ca șef de post a intrat în legătură strânsă cu preotul *Batesel Emil*, mare reacționar care trebuia să fie ridicat conform ordinului 50 000.

Acest preot fiind coleg de școală cu șeful postului anume Plot. Maj. Popa, nu a fost ridicat. Dacă a scăpat de internare conf. ord. de mai sus, atunci cu ocazia dizolvării P.N.Ț. Maniu, nu mai putea fi salvat întrucât aceasta era în funcție și de sig. Oradea.

Văzându-se în această situație, a dispărut din comună preotul *Batesel Emil* și cu el a dispărut și directorul de școală anume *Berci*, care trebuia să fie ridicat.

Se bănuiește că acești indivizi au dispărut de la domiciliu cu știrea Plot. Maj. Popa, întrucât dispariția lor nu e raportată, fiindcă a lansat svonul că părăsesc domiciliul cu aprobarea Parchetului, iar preotul că a fost la Băile Episcopești, fiind bolnav.

Preotul *Batesel* s-a înapoiat la domiciliu pe data de 1 Septembrie 1947, iar postul nu a raportat înapoierea lui din dispariție.

Susnumiții indivizi sunt intimi prieteni cu Plot. Maj. Popa, preotul *Batesel* a fost secundul Protopopului de Vașcău anume *terebentiu*, care după ce a fost internat a lăsat misiunea sa acestui preot care în tot timpul a ținut și ține trează ideia reacționară prin toate comunele de pe valea Băiței, în legătură cu Directorul *Berci*, cu directorul de școală din Vașcău, anume *Popescu*, care în prezent este dispărut, și din informații s-ar găsi prin pădurile din regiunea Vașcăului, iar între el și soția lui ține legătura alți reacționari ca: de exemplu *Dușa Ioan zis Nicu* din comuna *Hârzesti* raza postului *Băița*. — Odată cu dizolvarea P.N.Ț. Maniu când a dispărut acest *Popescu* a plecat cu el și soția lui, care după trei săptămâni s-a înapoiat și a lansat svonul că soțul ei anume *Popescu*

este reținut, iar ei i-a dat drumul de la Parchet. Acest Popescu a fost Cpt. de Adm. în Jandarmerie de unde a fost dat afară.

În legătură cu indivizii de mai sus, a fost și este în strânsă legătură și preotul Gavrilă Teodor din comuna Câmpanii de Sus, care a fost ridicat și trimis la Oradea în baza ord. 50 000, de unde i-a dat drumul. — Acest preot, după ce s-a înapoiat a început să facă o propagandă reacționară și mai puternică, prinzând acest curaj se da de exemplu în fața țăranilor din comunele Câmpanii de Sus și de Jos, spunând: vedeți eu cât am luptat și totuși nu mi-au putut face nimica, de aceea luptați și Dvs., atât timp cât sunt eu în mijlocul Dvs. că nu se va întâmpla nimic.

— Această propagandă o face fără să se mai ferească de nimeni, locuitorii îi dau toată ascultarea și-l urmează în majoritate, dând dovada că în aceste comune nu există nici un membru al P.C.R.-ului.

Informație sigură.

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 34/1944—1948, fila 222)

30

1947 septembrie 23, Oradea

Comunicat Sectoare 1—12

Ordin Circular Nr. 8907 din 23 Septembrie 1947

În conformitate cu ordinul Inspectoratului de Jandarmi Oradea Nr. 3285/1947 luați măsuri de prinderea, arestarea și înaintarea la această Legiune în referire la ordinul cu numărul de mai sus precum și Nr. 8529 din 16 Septembrie 1947 a individului Beidea Gheorghe din comuna Șeghiște Bihor.

Susnumitul în ziua de 4 Iunie 1947 s-a manifestat în public și a zis diferite cuvinte murdare la adresa Praticului Comunist Român și văzându-se urmărit a dispărut dela domiciliu.

Individul este un înfocat manist și periculos siguranței de stat și ordinei publice și se ocupă cu propagandă subversivă contra Guvernului.

Semnalmente: Etatea 30 ani, înalt, brunet, în cap poa(r)tă pălărie neagră, veston și pantaloni negri, încălțat cu bocanci, la maxilarul superior și inferior dinți galbeni.

Maior

Al. V. Dimitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 251)

31

Legiunea Jandarmi Bihor

1947 septembrie 23, Tinca

Sectorul Jandarmi Tinca

Serviciul Educației

NOTA INFORMATIVĂ NR. 6

Din 23 Septembrie 1947

Populația pașnică din comunele Batăr și Talpoș este foarte indignată de măsurile luate contra indivizilor Voiț Ioan și Crăciun Dumitru, primul din comuna Talpoș și al 2-lea din comuna Batăr, întrucât au fost puși în libertate de către Tribunalul Militar Cluj, unde au fost înaintați pentru instigare contra Guvernului, prin Serviciul Economic al Jud. Bihor, pentru speculă cu actele Nr. 786 și 787 din 3 August 1947 a Sectorului Jandarmi Tinca.

Cum numitul Voiț Ioan este cunoscut un înfocat reacționar cum și Crăciun Dumitru, în orice împrejurări sabotează măsurile luate de Guvern. Se vorbește prin comuna Talpoș că ambii ar fi dat unui procuror militar 3000 kg. făină și 50 kg. slănină pentru a-i pune în libertate până la judecată.

Cum numitul Crăciun Dumitru în alegerile din 19 Nov. 1947(sic!) a fost omul de încredere al P. N. Ț. Maniu la Secția de votare Batăr și cum este rudă cu Voiț Ioan, țin sub amenințări persoanele încadrate în actualul regim și cum numiții se încadrează în Instr. 50.000 S. Rugăm a se lua măsuri de urmare (urmărire — n.n.) contra acestor indivizi.

Ajutor pentru Educație

Jandarm Plot.

Jurca D. Arin

✱

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1947—48, fila 60)

32

Confidențial personal

1947 septembrie 29, Oradea

Nr. 22

Din 29 Septembrie 1947

Legiunea de Jandarmi Bihor

către

Inspectoratul de Jandarmi Oradea

La ordinul D-voastră Nr. 3225 din 13 Septembrie 1947 confidențial personal cu privire la preotul Gavrilă Teodor din comuna Câmpanii de Sus și alți indivizi.

Am onoare a raporta că din cercetările făcute de comandantul sectorului de jandarmi Oradea plotonier major Barbu Marin și plotonierul Dumbrava Dumitru, s-a constatat următoarele:

— Cu toate că în domiciliile preotului Botișel Emil și învățătorul Berceanu nu s-au găsit acte pe baza cărora ar fi putut să fie reținut și înaintat, totuși s-a constatat că aceștia (aceștia — n.n.) bine mascat

și de la om la om și numai prin persoane de încredere duc o propagandă pentru P. N. Ț. Maniu.

— În adevăr plotonierul major Popa Gheorghe, șeful postului de jandarmi Șteiu a fost în legături intime cu cei de mai sus, pe considerentul că ar fi făcut liceul împreună la Beiuș și sunt cunoscuți vechi.

Din cercetări a mai rezultat că acest șef de post cu ocazia aplicării dispozițiilor Jurnalului Consiliului de Miniștri Nr. 1027/1947, a pus în cunoștință de cauză pe cei de mai sus, cu dispozițiile ce urma a se lua.

Pentru acest motiv, am dispus ca plotonierul major Popa să fie mutat de la comanda postului de Jand. Șteiu, unde nu mai poate funcționa în nici un caz având legături cu toți reacționarii din raza postului, la patrula de circulație Nojorid, pentru a putea fi ținut sub strictă supraveghere.

— Am pedepsit cu 6 zile arest, cu rugămintea de a dispune agravarea pe plotonierul major Ciobanu Ioan, șeful postului de jandarmi Șteiu, întrucât a făcut percheziție superficială preotului Gavrilă Teodor din comuna Cămpanii de Sus cu ocazia aplicării dispozițiilor Jurnalului Consiliului de Miniștri Nr. 1027/1947, întrucât cu ocazia descinderilor făcute recent de plot. Barbu și plotonierul Dumbrava s-a găsit în domiciliul acestuia o conferință prin care se făceau instigări contra Guvernului, a regimului Democrat și a Aparatului de Educație al Armatei, conferință pe care după cum rezultă din declarația preotului a avut-o și atunci când plotonierul Ciobanu a efectuat percheziția. Acest preot a fost ridicat și actele dresate a fost înaintat de noi azi cu Nr. 22 la Tribunalul Militar Cluj.

Fată de cele de mai sus, cu onoare vă rugăm să bine voiți a aproba măsura luată contra plotonierului major Popa Gheorghe de a fi mutat de la comanda postului de jandarmi Șteiu la patrula de circulație Nojorid și agravarea la maximum a pedepsei de 6 zile aplicate plotonierului major Ciobanu, șeful postului de Jandarmi Băița.

Anexăm la prezentul raport copie de pe referatul cercetărilor.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor.

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 34/1944—1948, fila 224)

33

1947 septembrie 29, Oradea

Nr. 22

Din 29 Septembrie 1947

Legiunea de Jandarmi Bihor
către

Tribunalul Militar al Regiunii III-a Militară

Cluj

Am onoare a înainta anexat un dosar ce cuprinde actele de cercetare dresate de comandantul sectorului de jandarmi Oradea contra preotului Gavrilă Teodor din comuna Cămpanii de Sus, județul Bihor,

vinovat pentru delictul instigare împotriva Guvernului, Regimului Democrat și a Aparatului de Educație.

Vă rugăm să bine voiți a dispune să se ia cunoștință de conținutul dosarului și să se deschidă acțiune de trimitere în judecată.

Odată cu dosarul se înaintează și susnumitul.

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Maior

Ar. V. Dimitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1944—1948, fila 226)

34

1947 octombrie 2, Cluj

Parchetul tribunalului Militar Cluj

Nr. 509967 din 2 octombrie 1947

către Legiunea de Jandarmi Bihor Oradea

La Nr. 22/947

Am onoare a face cunoscut că Domnul General Comandant al regiunei a 3-a Militară Cluj, a clasat din punct de vedere penal cauza privitoare pe inv.(inuitul) Preot GAVRILA TOADER din comuna Câmpenii de Sus Județul Bihor, fapta sa fiind amnestiată conf. L. Nr. 72 din Ianuarie 1947 și a dispus ca susnumitul inv. să fie supravegheat de către Poliția de Siguranță Oradea asupra activității sale.

Rugăm a face cunoscut și Insp. de Sig. Oradea cele de mai sus.

Șeful Parchetului Militar Cluj

Maior Magistrat

Valer Dragomir

Secretarul Parchetului Militar

Plutonier Vitan

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 34/1944—1948, fila 234)

35

7.X.947

1947 octombrie 7, Șuncuiș

NOTĂ INFORMATIVĂ

Vă informăm că locuitorul Schevab Dumitru din comuna Șuncuiș — Bihor, raza postului de jandarmi Vadul Crișului ducându-se la cooperativa din comuna Șuncuiș unde era vânzător locuitorul Grozea Florian, a băut în acea cooperativă.

Umblând în mână cu o bancnotă de 20 lei a rupt-o în așa fel încât nu sa mai putut repara spunând că aceștia sunt bani Comuniști și că lui nu-i trebuie astfel de bani comuniști.

Totodată sunt informat că acest locuitor în timpul Partidului Național Țărănesc Maniu a îndeplinit funcția de primar în comuna Șun-

cuiuş de mai multe ori iar acum se dovedeşte că este contra regimului democrat şi a măsurilor luate de Guvern, deoarece în trecut a fost manist.

Locuitorul Grozei Florian a dat declaraţie că a văzut când a rupt banii.

Acest individ a fost imediat arestat de postul de jandarmi Vadul Crişului şi s-a dresat acte apoi înaintat Legiunei rugându-vă să-l încadraţi cum merită.

Informator 1

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1947—48, fila 95)

36

1947 octombrie 15, Oradea

Nr. 9654

15 octombrie 1947

Legiunea de Jandarmi Bihor
către

Inspectoratul Regional de Siguranţă Oradea

În conformitate cu ordinul Parchetului tribunalului Militar al regiunea III-a Militară Cluj Nr. 309967/1947.

Am onoare a vă ruga să bine voiţi a dispune ca să fie urmărit şi prin organele D-voastră preotul Gavriila Teodor din comuna Câmpanii de Sus — Bihor, cunoscut ca manist înfocat.

Numitului i s-a dresat acte de trimitere în judecată pentru deţinerea unor broşuri şi unei conferinţe cu caracter anti-democrat, însă cauza a fost clasată de D-1 General Comandant al Regiunea III-a Militară Cluj, fapta fiind amnestiată prin L. Nr. 72 din Ianuarie 1947.

Se ţine sub strictă supraveghere şi (de) către organele noastre.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Maior

Al. V. Dimitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 34/1944—1948)

37

1947 octombrie 21, Marghita

Legiunea Jandarmi Bihor

Sect. Jand. Marghita

Serviciul de Educație

Probleme DIVERSE

NOTĂ INFORMATIVĂ. — Nr. 18

din 21 Octombrie 1947

REZUMAT

În comuna Mișca s-au

lansat zvonuri că

s-a suspendat jude-

carea procesului

lui Maniu și

condamnarea lui.

Cu ocazia trecerii prin Comunele Popești și Mișca în ziua de 20 Octombrie 1947 am fost informat și am auzit peurmă chear dela un locuitor, când a spus D-l notar dela Chișlaz că a spus Radiul Budapesta că procesul lui Iuliu Maniu s-a suspendat și că nu se mai judecă.

MĂSURI-LUATE

Împreună cu Domnul Șef al Post Mișca am chemat acest locuitor și i-am spus să se intereseze mai bine despre acest zvon întrucât și prin Comuna Mișca circulă acest zvon și când o deține mai precise informații să se prezinte la Postul de Jandarmi cu numele celui care lansează aceste zvonuri.

Informație sigură.

Ajutor pentru Educație

Serg. Major

Teodorescu Ioan

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 55/1947—48, fila 123)

38

1948 ianuarie 6, Oradea

Comunicat sectoare 1—12

Ordin Circular Nr. 14120 din 6 Ianuarie 1948

În conformitate cu ordinul Inspectoratului Jandarmi Oradea Nr. 3986/1947, luați urgente măsuri de a verifica dacă între jandarmii de sub comanda sau pe raza teritoriului respectiv s-a împărțit de către elemente interesate insigne cu efigia lui Iuliu Maniu.

Modul de difuzare constă în împărțirea acestor insigne dela om la om sau prin aruncarea lor pe jos spre a fi găsite ulterior de către ostași sau populație.

Prezentul ordin va fi adus la cunoștința tuturor posturilor în subordine care vor lua imediat măsuri pentru prevenirea difuzării acestor insigne atât între jandarmi cât și printre populație.

Ori ce caz pozitiv, va fi raportat imediat Legiunei Biur. Poliției înaintându-se și insignele găsite, în referire la ordinul cu numărul și data de mai sus.

Comandantul Legiunei Jandarmi

Bihor

Maior

Al. V. Dimitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1946—1948, fila 293)

L'OPTION MANIU. CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES A L'HISTOIRE DES ÉLECTIONS PARLEMENTAIRES DU 19 NOVEMBRE 1946 (II)

(Résumé)

L'auteur continue ses recherches sur la vie politique de Bihor entre 1945 et 1948 dont les élections du mois de novembre 1946 représenteront l'axe. Après avoir présenté, dans l'étude antérieure, des documents précédant le jour des élections, dans cette deuxième partie, il met en lumière les événements déroulés entre le 19 novembre 1946 et le 6 janvier 1948, période durant laquelle on a enregistré la fraude électorale, l'anéantissement des partis politiques traditionnels du pays, le Parti National Paysan et le Parti National Libéral.

La fraude électorale fut précédée par la mise en œuvre d'un contrôle du Parti Communiste Roumain sur la Gendarmerie et la Police et d'une obstruction, par tous les moyens, d'une campagne électorale normale. Malgré les mesures de pression et de falsification des résultats des élections, les documents de l'époque, dont certains élaborés par les représentants dociles du processus de bolchevisation de la Roumanie, prouvent, d'une manière évidente, que la grande majorité des électeurs s'est orientée vers les partis démocratiques traditionnels, en faveur desquels ont voté même des membres de la formation électorale contrôlée par le P.C.R.

Les réactions contre la falsification des résultats de vote ayant été immédiates, les autorités prirent les mesures les plus sévères pour empêcher que la vérité soit dévoilée: quelques mois après la soi-disant „victoire des forces démocratiques“, on commença à arrêter de nombreux membres des partis d'opposition, action répressive atteignant son point culminant par la dissolution du Parti National Paysan, le 29 juillet 1947. Les documents de cette étude, qui sont publiés pour la première fois, témoignent de l'état de tension de ces temps-là: notes informatives et dénonciations, ordres d'arrestation. On a opposé un système dur de poursuite de l'anéantissement aux gens qui ont continué à croire aux idéaux démocratiques et humanistes, en fait à un pays tout entier. On leur doit toute notre reconnaissance et notre admiration. Notre étude s'inscrit dans un tel esprit.

**CONTRIBUȚII DOCUMENTARE
LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII DELEGATULUI
COMISIEI ROMÂNE
PENTRU APLICAREA ARMISTIȚIULUI
ÎN JUDEȚUL BIHOR (1945)**

de

ANTONIO FAUR

Cercetătorii epocii contemporane își îndreaptă astăzi atenția, în mod firesc, spre fenomenele și evenimentele care au avut loc după anul 1944. Reconstituirea acestei perioade a fost marcată, în cea mai mare măsură, de denaturări, falsificări ori interdicții, până în anul 1989. Nu este, deci, de neînțeles interesul arătat de căutătorii adevărului istoric față de momentele de sfârșit ale războiului, punctul de plecare în instaurarea, cu forța, a unui nou regim, cel totalitar. Contextul în care s-au produs aceste mutații a stat sub semnul realităților generate de ocupația militară sovietică a României, după 23 august 1944.

Statutul țării și noile raporturi create între Statul român și Națiunile Unite aveau să fie reglementate prin Convenția de Armistițiu, semnată în 12 septembrie 1944, la Moscova. Asupra modului în care s-au purtat discuțiile există deja numeroase analize și comentarii, primele fiind contemporane evenimentului. Ceea ce ne interesează pe noi, cu acest prilej, este faptul că în Convenția de Armistițiu se prevedea înființarea unei Comisii Aliate de Control¹, care să supravegheze și să controleze, din partea Națiunilor Unite, modul în care erau aplicate angajamentele luate de România. Imediat după constituirea sa, Comisia Aliată (Sovietică) de Control, considerând că aplicarea armistițiului nu se face așa cum ar trebui, a început să efectueze presiuni asupra Guvernului român. Raporturile cu C.A.(Sov.)C. îndreptățesc opinia că aceasta s-a manifestat ca adevăratul stăpân al țării. Un minimum de obiectivitate ne obligă să nu ignorăm însă situația excepțională din acele vremuri, care poate să furnizeze explicații veridice cu privire la cauzele unor disfuncționalități. România se afla în război, de puțin timp întorsese armele împotriva fostului aliat, Germania nazistă, astfel că efortul ei principal s-a concentrat în această direcție. La aceasta se adăugau: „insuficiența mijloacelor de acțiune ale administrației române dezorganizate, efectele bombardamentelor, schimbările de personal, lipsa de coordonare între măsurile luate de Înaltul Comandament So-

¹ Antonio Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de armistițiu*, Fundația culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 5.

vietic și administrația românească². Nu sunt de ignorat, sub acest raport, nici numeroasele abuzuri comise de către militarii sovietici. Toți acești factori îngreunau și interziceau aplicarea prevederilor Convenției. Se impuneau, prin urmare, măsuri care să schimbe asemenea stări de lucruri. Dorind să facă față, cu promptitudine, exigențelor sovieticilor, ca și problemelor determinate de raporturile noi dintre populația și administrația românească și armata sovietică, așa-zis „eliberatoare“, guvernul a înființat — prin decretul-lege nr. 527 din 24 oct. 1944³ — Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului (C.R.A.A.), o instituție românească, creată anume, pentru a răspunde cererilor și a rezolva problemele ridicate de sovietici, iar pe de altă parte și ca un instrument al guvernului român, menit să contribuie la asigurarea unei stabilități interne, atât de necesare în acele împrejurări extrem de dificile.

Deși de o însemnătate evidentă, activitatea C.R.A.A. nu a fost investigată, existând — în lucrările unor istorici — doar referințe despre aceasta. Dacă înainte de 1989, datorită blocării accesului la documentele păstrate și care se referă direct la eforturile C.R.A.A., nu a fost posibilă cunoașterea rosturilor acestei importante instituții românești, acum o asemenea problematică poate fi apreciată ca o prioritate istoriografică.

Conform decretului-lege de organizare a C.R.A.A., care conține și prevederi referitoare la atribuțiile acesteia și mijloacele la care poate apela, aceasta reprezenta „guvernul și Înaltul Comandament Român pe lângă Înaltul Comandament Aliat și C.A.C.“. Ea era „singurul organ calificat (subl. ns. — A.F.) să primească cererile Înaltului Comandament Aliat“, pentru ca să le „rezolve sau să le trimită spre rezolvare“⁴. De reținut că această instituție era acreditată ca să „dea pentru România interpretarea (subl. ns. — A.F.) Convenției de Armistițiu, precum și îndrumările pentru aplicarea ei“⁵.

Hotărârile luate de Comisie trebuiau trimise apoi, spre *executare*, autorităților și instituțiilor publice ale statului, urmând a fi înființate, în acest scop, și servicii ale acesteia. În ceea ce ne privește, ne fixăm atenția asupra *activității delegatului C.R.A.A. în județul Bihor*, despre care nu s-a scris nimic, cu toate că aspectul istoric este realmente interesant. Funcționarea la nivel local a C.R.A.A. s-a bazat și pe modul cum și-au îndeplinit atribuțiunile *delegații* ei în județele țării. Dar să vedem care au fost acestea. În articolul 3 al decretului-lege nr. 654 (din 22 decembrie 1944), de reorganizare a C.R.A.A., se prevedea posibilitatea ca „pe lângă această Comisie să se creeze, după nevoi, prin decizia președintelui, comisii consultative sau subcomisii, cu atribuțiuni mai speciale, precum și *servicii exterioare*“. Delegații județeni erau considerați drept „*organe exterioare* ale Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului“⁶.

² V. Fl. Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945—1947*, Ed. Academiei R.S.R., Buc., 1988, p. 64.

³ A. Faur, *op. cit.*, p. 29—31.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 51—54.

Activitatea delegatului C.R.A.A. în Bihor a fost marcată de realitatea locală, de faptul că acest județ era împărțit, doar partea sa de sud menținându-se sub control românesc, pe când cea de nord-est n-a intrat sub autoritatea statului român decât în anul 1945, și aceasta în mod treptat. Mai întâi prefectura și apoi jandarmeria, abia în luna iulie. Din documentele inedite consultate reiese faptul că, pentru perioada de la sfârșitul anului 1944 și până în martie 1945, nu a fost numit nici un delegat C.R.A.A. în sudul sau nordul județului. *Darea de seamă* din 26 martie 1945, scrisă la Beiuș, de către col. Rădulescu, prezintă în acest sens, și nu numai, un document important. Aflat la începutul noii sale activități, delegatul C.R.A.A. în Bihor ne dezvăluie raporturile sale cu autoritățile locale române, ca și cu cele sovietice: „Sosind la Oradea-Mare în ziua de 18 martie 1945..., am luat imediat contactul telefonic cu dl. Prefect, Lt.col.rez. Mănăilă A., care s-a oferit să vină la Oradea, în ziua de 19 martie 1945, pentru a merge împreună la delegatul C.A.C. — dl. maior Gorbunov — și a mă aduce la Beiuș⁷. Prefectul Mănăilă, care-l cunoștea pe maiorul Gorbunov, își oferea serviciile de gazdă pentru un început bun al misiunii colonelului Rădulescu. Aceeași dare de seamă ne permite să stabilim, ce e drept, cu aproximație, momentul mutării lui Gorbunov, de la Beiuș, la Oradea, adică la începutul lunii martie: „Acest delegat s-a mutat la cca. 3 săptămâni de la Beiuș la Oradea și m-a rugat să rămân la Oradea. I-am explicat, și el a înțeles, că trebuie să mă deplasez la Beiuș, *pentru a mă documenta asupra stadiului real al aplicării Convenției de Armistițiu*. În acest scop, în ziua de 20 martie 1945, m-am deplasat cu dl. Prefect la Beiuș⁸. Trei zile mai târziu, în 23 martie 1945, delegatul C.A.C., Gorbunov, sosea și el la Beiuș, „...cu intențiunea de a merge mai departe în inspecție, spre Băița⁹. Datorită îmbolnăvirii sale, Gorbunov a trebuit să renunțe la acest plan. Colonelul Rădulescu a venit în ajutorul amintitului maior, dând dovadă de bunăvoință: „Văzându-l că are temperatură, l-am reținut la Beiuș, i-am adus un medic și i-am procurat medicamentele necesare. Are o laringită și trebuie să rămână 2 zile în Beiuș. L-am vizitat cu dl. Prefect, interesându-mă de starea lui și de modul cum este tratat¹⁰. În altă dare de seamă, din aceeași zi, erau făcute aprecieri pozitive cu privire la spiritul de înțelegere și tactul de care a dat dovadă atât partea română, cât și delegatul C.A.C., în raporturile dintre ele¹¹.

Datorită întârzierii cu care a sosit în Bihor, fapt explicat de realitățile amintite mai sus, delegatul C.R.A.A. a primit cu oarecare întârziere o serie de acte și instrucțiuni oficiale. Un prim document depistat de noi, care i se transmitea acestuia, era nota nr. 2793/25 ian. 1945¹². Ea era însoțită de reglementările în vigoare, care să-i permită orientarea în această misiune. Este vorba de Convenția de Armistițiu, legea

⁷ Arhivele Naționale — Direcția județeană Bihor, *fond Biroul pentru Aplicarea Armistițiului*, dos. 4/1945, f. 2—3.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 33.

¹² *Ibidem*, dos. 2/1945—1946, f. 5—6.

C.R.A.A., circularele, ca și modul de întocmire a corespondenței, pe baza cărora urmau să se facă aprecierile generale periodice, ori mențiunile speciale¹³. Delegații județeni aveau datoria de a informa, cu exactitate, Comisia de la București despre problemele ivite pe plan local, făcând totodată propuneri de rezolvare a acestora.

În ceea ce privește raporturile lor cu comandamentele sovietice, acestea erau „impuse de deferența gradului. Nici o obligație de subalternență din punctul de vedere al funcțiunii”¹⁴. Așa cum se arată într-o consemnare documentară, funcția de delegat județean al C.R.A.A. avea un „caracter quasi-diplomatic”, acreditat pe lângă județul respectiv. El avea obligațiunea de a îndruma, verifica și controla „aplicarea prevederilor Convenției de Armistițiu”, precum și de „a conduce un birou de permanență și evidență, care trebuia să aibă sub formă de tabele, grafice toate chestiunile din teritoriu legate de aplicarea armistițiului”¹⁵.

La două zile după această notă, pe data de 27 ianuarie 1945, erau transmise și instrucțiunile C.R.A.A., pentru delegații județeni ai acesteia¹⁶. Este vorba de 12 pagini, împărțite în două părți. Prima parte, de aproximativ o pagină, se referă la normele de lucru, iar cea de-a doua conține instrucțiunile de aplicare a aproape tuturor articolelor Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944. Mai exact, sunt formulate atribuțiile concrete ale delegaților județeni și, în unele cazuri, despre stadiul la care se ajunsese în aplicarea Convenției, fără a se da date concrete¹⁷.

Ordinul circular nr. 101691, din 27 februarie 1945, a cărui dată de intrare este ultima zi a lunii martie, se ocupă de organizarea și încadrarea delegației județene, conform decretului amintit mai sus, nr. 654 din 23 decembrie 1944¹⁸. În afară de șeful delegației, care era ofițer, din personalul delegației mai făceau parte un șef al Biroului Evidență, personal inferior civil pentru posturi ca dactilograf, dat de prefectură sau municipii și personal inferior militar (șofer, translator, agent)¹⁹.

Era menționat și faptul ca recrutarea să se facă, cu precădere, din personalul civil. Există un tabel nominal cu cei 5 membri ai delegației, unde, alături de colonelul Constantin Rădulescu, figurează Nicolae Oprea (căpitan), șeful Biroului Evidență Permanență, Alexandru Fodor (secretar), plutonierul Anatolie Voloșciuc (translator) și Georgiana Bruchental (dactilografă)²⁰.

Delegația județeană era în fapt un organism condus de militari, necesar în vremuri de război. În cadrul C.R.A.A. exista o secție militară,

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 1/1945—1947, f. 124—129. A se consulta și cartea *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, Editura Arhivelor Statului din România, București, 1995, p. 279—281, în care sunt menționate atribuțiunile delegaților județeni ai C.R.A.A. (literele a—k).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 2/1945—1946, f. 39—40.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 171.

care ținea evidența, centraliza datele, controla și dirija activitatea delegațiilor din teritoriu. Prin ordinul circular nr. 101917, din 6 martie 1945, delegații militari județeni erau înștiințați de următoarele: „Cu începere de la 25 februarie a.c., a luat ființă Secția a III-a din Delegația Militară a C.R.A.A., Secție care va activa în legătură cu Comisiunile Române pentru aplicarea Armistițiului, de pe teritoriu...⁴²¹. Această comisie critica faptul că dările de seamă nu tratau toate articolele și că rapoartele speciale nu erau întocmite în dublu exemplar: unul pentru Secția a III-a și celălalt pentru organele de resort. Același document specifica schimbarea denumirii, nu și a componenței. Astfel, „Delegații militari ai C.R.A.A. din județe, iau denumirea de delegați ai C.R.A.A., *eliminându-se din denumire calificativul de militari*...⁴²². Ordinul era semnat de generalul S. Pretorian și de șeful secției a III-a, Lt.Col. E. Nicolaescu²³, militarii ocupându-se în continuare de conducerea acestor delegați, la nivel central, ca și local. Constatând anumite nereguli, și având intenția de a le elimina și a-și clarifica statutul, delegatul C.R.A.A., col. Rădulescu, dădea un comunicat, la 12 aprilie 1945, pentru Comandan. Gen. al Etapelor Oradea, C.G.T. Sibiu, Prefectura jud. Bihor, Centrul de Exploatare Teritorial Bihor, Garnizoanele din Beiuș și Oradea. În acesta, el rezuma îndatoririle și scopurile C.R.A.A., ca și ale C.A.C., pentru a înlătura orice confuzii între delegatul C.A.C. și delegatul C.R.A.A.²⁴.

Delegatul județului Bihor a întâmpinat, poate mai mult decât alți delegați, numeroase dificultăți de ordin administrativ, create de situația rezultată de împărțirea județului, prin linia de demarcație din august 1940, la care se asociază faptul că instalarea administrației românești în nord-estul județului s-a produs abia în primăvara anului 1945.

Într-o dare de seamă de-a sa, din data de 30 aprilie 1945, care este și importantă sursă istorică pentru lămurirea condițiilor și perioadei revenirii prefecturii la Oradea —, el scria: „Între 18—21 aprilie 1945, la Prefectura Oradea a funcționat *Comisia pentru contopirea personalului de la Prefecturile Beiuș și Oradea*. De la Prefectura Beiuș, în afară de 9 funcționari neacceptați, ceilalți au fost încadrați în posturile existente²⁵. Prin urmare, la nivelul delegatului județean și al Biroului de armistițiu au apărut unele modificări determinate de încadrarea celeilalte jumătăți a județului în România, *suprafață care intra abia acum în atribuțiile sale, sub raportul aplicării armistițiului*: „Biroul armistițiului, la cererea delegatului C.R.A.A., a rămas cu același personal, care a funcționat la Beiuș, *întărit cu funcționari și traducători din Oradea*, pentru promovarea operațiunilor urgente ce decurg *în urma realipirii părții de nord a județului*, cu atât mai mult cu cât Prefectura Oradea nu a avut un asemenea birou²⁶. Exista, totuși, o evidență a bunurilor livrate, ori a animalelor, dar documentele

²¹ *Ibidem*, f. 41.

²² *Ibidem*, f. 42.

²³ *Ibidem*, f. 43.

²⁴ *Ibidem*, f. 68—69.

²⁵ *Ibidem*, dos. 4/1945, f. 81.

²⁶ *Ibidem*.

„...sunt în limba maghiară și dispersate la servicii și birouri diferite”²⁷. La 22 aprilie, Biroul pentru Aplicarea Armistițiului și Prefectura județului Bihor s-au mutat de la Beiuș la Oradea, biroul instalându-se în fosta clădire a Prefecturii, unde „...la 24 aprilie am reluat activitatea, cu toate greutățile impuse în astfel de împrejurări... Până la 10 mai 1945, birourile vor fi complet instalate”²⁸. (subl. ns. — A.F.).

La 18 mai 1945, printr-un ordin circular nr. 103937, Secția a III-a a Delegației militare a C.R.A.A. insista asupra cazurilor de lipsă de coordonare între delegații C.R.A.A. și cei ai Comandamentelor Teritoriale²⁹. Se accentua asupra necesității controlării activității organelor colectoare, în vederea stopării și sancționării oricărui abuzuri ce ar avea loc și care puteau „...compromite buna credință în executarea Convenției de Armistițiu”³⁰.

Din considerațiile făcute pe marginea *Dărilor de seamaă* pentru perioada 12 aprilie—25 mai rezultă existența unor întârzieri în livrarea bunurilor prevăzute în Convenția de Armistițiu. Dând dovadă de spirit de obiectivitate, col. Rădulescu caută să explice aceste realități, manifestând totodată și dorința de a respecta litera legii. Iată ce scria referitor la perioada amintită: „Nu există o evidență totală a bunurilor inamice, din cauza situației vitrege în care a fost prefectura Oradea până la realipire..., numărul funcționarilor români nu este suficient, iar funcționarii unguri aflați în diferite unități administrative nu știu bine românește, nu cunosc legile și, deocamdată, nu au îndemânarea de a executa spiritul ordinelor centrale, cu toată bunăvoința lor aparentă”³¹.

Aceste probleme survenite în activitatea de aplicare a condițiilor Armistițiului în județul Bihor au numeroase explicații, evidențiate de colonelul Rădulescu în considerațiile generale pe marginea dării de seamă din 25 mai 1945: „În îndeplinirea clauzelor de armistițiu s-au ivit greutăți datorită următoarelor cauze: încadrării insuficiente cu personal de origine română a aparatului administrativ al județului, în special a biroului pentru aplicarea armistițiului de la Prefectură și a Oficiului economic județean. Preocupările funcționarilor de grija instalării (stau și azi câte 2—3 familii în 2 camere la Prefectură, pentru că nu au găsit locuințe în oraș). Lipsei de energie și atenție deosebită din partea organelor administrative, în aplicarea Convenției de Armistițiu. Situației speciale a județului, cu politețe și jandarmerie populară maghiară, cu funcționari care nu știu românește și cu o populație în majoritate maghiară, care nu a stabilit încă raporturi de bună armonie cu românii. Lipsei unui autoritarism necesar delegatului C.R.A.A., pentru a controla și stimula autoritățile de pe raza județului. Încadrării slabe a Biroului de permanență și evidență de la Delegatul C.R.A.A. (șeful biroului este neapt cu toată bunăvoința pe care o arată, iar personalul inferior insuficient pregătit și incomplet”³².

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, dos. 2/1945—1946, f. 104.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

În luna august a intervenit o schimbare, deoarece delegatul Comisiei Române de Armistițiu s-a semnat pe o *Dare de seamă* ca *delegat al Comisariatului General al Executării Armistițiului* (C.G.E.A.). Acest nou organism era înființat prin legea 636 din 8 august 1945, în virtutea căruia delegatul său avea îndatorirea „... de a activa, controla și supraveghea activitatea tuturor *organelor de execuție* a Convenției de Armistițiu de pe teritoriul județului Bihor”³³. Delegatul județean Bihor al C.G.E.A., funcție îndeplinită tot de col. Rădulescu, a funcționat încă aproximativ 5 luni. Prin Decretul-Lege nr. 5, din 25 ianuarie 1946, C.G.E.A. își înceta activitatea³⁴. Prin aceeași lege își înceta activitatea și C.R.A.A., în locul acestora înființându-se un Comisar general al Guvernului pentru legătura cu Comisia Aliată de Control³⁵.

Într-o adresă din 5 februarie 1946, col. C. Rădulescu (ca delegat al C.G.E.A.), îi mulțumea prefectului și colaboratorilor săi pentru bunele raporturi și concursul dat de Prefectură în aplicarea armistițiului, misiune îndeplinită cu un simț al datoriei exemplar, într-un județ al României care a trecut prin multe încercări în timpul războiului, și după aceasta: „*Veniți în Bihor la 16 martie 1945, m-am angajat din toată inima la muncă, controlând, stăruind și lămurind...* Pe cât a fost posibil, prin propunerile făcute și stăruințele depuse, fie pe lângă delegatul C.A.C., fie pe lângă ministere, am obținut pentru județul Bihor, *care a suferit enorm de pe urma războiului*, unele înlesniri în livrările de subzistențe ..., întreținând totodată o atmosferă de demnitate și încredere sub raportul promovării de către Prefectura Bihor a obligațiilor armistițiului”³⁶.

Prin prezenta lucrare (căreia îi asociem *Anexele documentare*), am urmărit să reconstituim componentele funcționării unei instituții, ca fragment de istorie contemporană locală, dar care reprezintă un fapt cu caracter general. Acest început va trebui însă continuat prin noi contribuții, care să aprofundeze, să reactualizeze realitățile semnalate. Totodată, considerăm că ar fi presant necesare asemenea demersuri istoriografice în toate județele României, pentru a fi restituite marile încercări prin care a trecut poporul nostru în partea finală a celui de-al doilea război mondial, când ocupații sovietici au stors țara de imense valori economice.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

INSTRUCȚIUNILE¹ PE ARTICOLE ALE COMISIUNEI ROMÂNE PENTRU APLICAREA ARMISTIȚIULUI

I. Norme de lucru

Delegații vor păstra un contact cât mai strâns, atât cu autoritățile rămânești, cât și cu delegații Comisiunii Aliate de control sau Comandamentele sovietice locale².

Prin contactul cu delegații Comisiunii Aliate de Control se va urmări stabilirea de puncte de vedere comune privind hotărârile ce trebuie luate pentru aplicarea dispozițiilor Convenției de Armistițiu, în raport cu ordinele date de Departamente și de Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițului. De asemenea, *delegații, în calitate de organe exterioare ale Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițului, vor avea cu aceasta legături de lucru foarte strânse.*

Ei vor informa Comisiunea prin rapoarte de sinteză pe articole, trimise la finele fiecărei luni, rapoarte care vor trebui să fie astfel întocmite încât să reprezinte o oglindire a aplicării întregii Convenții de armistițiu în județul respectiv. Rapoartele se vor întocmi în dublu exemplar, pe foi detașabile pentru fiecare articol.

Ele vor fi trimise Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițului prin curier.

Rapoarte speciale vor fi trimise ori de câte ori delegații vor aprecia că este necesar să fie informată Comisiunea sau ei vor avea nevoie de instrucțiuni în anumite cazuri.

Vor folosi telefonul și telegramele pentru comunicări urgente (telefon Nr. 6 28 90 Centrala Comisiunii)³.

¹ Aceste *instrucțiuni* au fost reproduse în mai multe exemplare. Unul dintre acestea se află în *fond BAAB* (dos. 2/1945—1946, f. 27—38).

² În continuare, scris cu mână, apare următorul text: „Nu primesc dispozițiuni executive din partea autorităților civile, delegații dau norme și controlează executarea Convenției“ (*Ibidem*, f. 27).

³ Continuă, în susul paginii, cu următoarele precizări:

„Trebuie să cunoaștem sinteza ei sub forma unui crez, pentru a marca activitate în aplicarea ei.

Să citească legea C.R.P.A.A. din M(onitorul) Of(icial) Nr. 298 din 23 XII 1944. Repulsunea poporului a rezultat din:

— necunoașterea Convenției;

— întâmplări cu caracter personal care au zgâriat sensibilitatea unor familii, întâmplări ce sunt trecătoare“ (*Ibidem*).

II. Instrucțiuni pe articole

Art. 2. Obligațiunea de dezarmare și internare a forțelor armate ale Germaniei și Ungariei aflate pe teritoriul României a fost executată de Statul Român imediat după 23 August 1944.

În caz că s-ar mai descoperit pe teritoriul județului elemente rășlețe intrând în obligațiunea de mai sus, ele vor fi prinse, desarmate, arestate și înaintate Ministerului de Război, secția Prizonieri.

Despre astfel de operațiuni va fi informat pe loc și delegatul Comisiei Aliate de Control respectiv.

De asemeni, Statul Român a luat măsurile pentru internarea cetățenilor germani și maghiari.

Prin adresa Nr. 4036, din 9 Decembrie 1944, Comisiunea Română pentru Aplicarea Armistițiului a comunicat Ministerului Afacerilor Interne că se exceptează de la operațiunea de internare numai anumite categorii de cetățeni inamici, care au fost comunicate Prefecturilor de către acel Departament.

Delegații Comisiunii se vor informa asupra măsurilor luate până acum de autoritățile locale în executarea dispozițiilor art. 2, spre a constata dacă aceste măsuri s-au încadrat în dispozițiunile menționatului articol, precum și în ordinele date de Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului.

Pe viitor, vor urmări îndeaproape cum decurge aplicarea art. 2 în județul respectiv, informând Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului în rapoartele periodice pe care le vor întocmi.

Art. 3. Punerea la dispoziție a mijloacelor prevăzute de art. 3 se va face de către Comandamentul Român local numai la cererea Comandamentului local sovietic sau a delegatului Comisiei Aliate de Control.

Mijloacele vor fi puse la dispoziție în stare de folosință și cu personalul necesar pentru întreținere.

Cheltuielile și plățile decurgând din aplicarea art. 3 se vor face conform legii 502.

Despre toate operațiunile de punere la dispoziție a mijloacelor va fi informată Comisiunea Română pentru Aplicarea Armistițiului prin întocmirea de situații centralizatoare periodice (la finele fiecărei luni), care se vor anexa la rapoartele generale.

Situațiile vor cuprinde:

- Temeiul care a provocat operațiunea;
- Natura prestațiunilor efectuate;
- Valoarea prestațiunei efectuate;
- Alte elemente care se apreciază că este necesar a fi cunoscute de către Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului.

Art. 5. Obligațiunea de predare a tuturor prizonierilor de război sovietici și aliați aflați pe teritoriul României a fost îndeplinită de Statul Român imediat după 23 August 1944.

În cazul că s-ar mai descoperi elemente izolate intrând în categoria de mai sus, ele vor fi identificate și, de acord cu autoritățile competente, vor fi predate imediat Comandamentului local sovietic, informând despre

aceasta pe delegatul Comisiei Aliate de Control, precum și Comisiunea Română pentru Aplicarea Armistițiului.

Delegații Comisiei vor supraveghea ca instrucțiunile și dispozițiunile transmise Prefecturilor de județe de către serviciile speciale pentru repatriții aliați să fie strict aplicate.

Art. 6. Delegații se vor asigura că în județul respectiv au fost întocmai îndeplinite ordinele Guvernului, date după data de 23 August 1944, de a se elbiera imediat, fără distincție de cetățenie sau naționalitate, persoanele arestate din cauza activității lor în favoarea Națiunilor Unite, sau pentru simpatiiile lor pentru cauza Națiunilor Unite, sau din cauza originii lor rasiale.

Art. 7. Pentru îndeplinirea clauzelor articolului 7 și în ideea de a se elimina orice posibilitate de evaziune a materialelor (prin comunicat în presă și radio și prin instrucțiuni de detaliu), s-a hotărât ca, până la data de 28 Noemvrie 1944, tot materialul de război german aflat pe teritoriul țării să fie colectat prin grija Corpurilor Teritoriale și Subsecretariatelor de stat ale Aerului și Marinei, așa după cum se specifică în comunicat din 22 Noemvrie a.c., al cărui conținut este următorul:

„Comisiunea Română pentru executarea Armistițiului face cunoscut în completare că, începând de la 28 Noemvrie 1944, numai Corpurile Teritoriale rămân autorizate exclusiv, pentru păstrarea materialului de război al Germaniei și sateliților ei, aflat pe teritoriul român — pe uscat — și prevăzut în art 7 al Convenției de Armistițiu“.

„Până la acest ultim termen, autoritățile administrative civile și militare, care mai au încă astfel de materiale, sunt obligate a le vărsa organelor indicate de Corpurile Teritoriale, astfel ca la 1 Decemvrie să poată începe operațiunile de predare către autoritățile militare sovietice.

„Acolo unde se va constata că din neglijență sau rea credință starea de întreținere a materialelor ce se predau a avut de suferit se vor încheia cuvintele procese-verbale pentru sancționarea celor vinovați“.

„În ceea ce privește materialul de aeronautică și marină care intră în prevederile art. 7 din Convenția de Armistițiu cad în sarcină Subsecretariatului de Stat al Aerului, respectiv al Marinei, prin organele lor“.

Împuterniciții Comisiei Române de Armistițiu care vor funcționa în județe, vor depune toată stăruința pentru a constata dacă punctele din comunicatele de mai sus s-au respectat întocmai, astfel că în prezent să nu mai fie nici o autoritate de Stat sau particulară, sau chiar perticulari care să mai păstreze asupra lor materiale din cele specificate mai sus.

Dacă vor constata astfel de abateri, le vor raporta, fără întârziere, pentru a se aplica vinovaților cuvintele sancțiuni.

Toate constatările delegaților noștri din județe în legătură cu aceste materiale prevăzute de art. 7 vor fi raportate Comisiunei la finele fiecărei luni.

Cheltuielile și plățile ce decurg din aplicarea art. 7 se vor face în cadrul legii 502/1944.

Privitor la predarea, respectiv primirea vaselor flotei germane și ale sateliților ei, Ministerul Marinei a instituit o Comisiune care lucrează împreună cu o Comisiune sovietică. Instrucțiuni speciale au fost date Comisiunei Română, în legătură cu această chestiune.

Delegații urmează să ia contact cu organele române mai sus menționate, în județele în care astfel de organe lucrează, pentru a se informa despre mersul operațiunilor.

Art. 8. În executarea dispozițiilor art. 8, Guvernul Român a luat, pe cale legislativă, următoarele măsuri.

Înainte de semnarea Convenției de Armistițiu

Prin lege Nr. 443, publicată în *M.O.* Nr. 202 din 2 Septembrie 1944, s-a hotărât că dispozițiunile legii Nr. 498, publicată în *M.O.* Nr. 152 din 3 Iulie 1942, se aplică în toate cazurile în care România se găsește cu un Stat străin în stare de război. În consecință, sunt supuse Controlului toate bunurile aparținând cetățenilor germani și maghiari, precum și societăților comerciale ai căror acționari sau asociați sunt în proporție de peste 20% de naționalitate germană sau maghiară.

Prin lege Nr. 453, publicată în *M.O.* Nr. 209 din 11 Septembrie 1944, s-a dispus blocarea valorilor aparținând supușilor inamici, care se găsesc în casele din bănci, instituțiuni sau întreprinderi publice sau particulare etc.

După semnarea Convenției de Armistițiu

Prin legea Nr. 615, publicată în *M.O.* Nr. 281 din 3 Decembrie 1944, se înființează Comisariatul General pentru preluarea, conservarea, controlul, administrarea și lichidarea unor întreprinderi și bunuri ce se încadrau în prevederile legilor Nr. 498/1942 și 443/1944.

Prin legea Nr. 644, publicată în *M.O.* Nr. 294 din 19 Decembrie 1944, se extind dispozițiunile generale ale legilor 498/1942 și 443/1944 și asupra altor categorii de persoane fizice sau juridice și anume: Statul german și Statul ungar, persoanele fizice sau juridice de orice naționalitate care au reședința în Germania, Ungaria sau în teritoriile ocupate de ele etc.

Ținem să atragem atențiunea în mod special asupra art. 5 al acestui legi, care prevede că, în termen de 10 zile libere de la publicarea legii, autoritățile administrative de orice fel etc., erau obligate a informa Ministerul Economiei Naționale despre existența oricărui bun, drept sau interes, aparținând persoanelor intrând în prevederile legii.

Pe cale administrativă, Guvernul Român a luat, de asemenea, unele măsuri privind conservarea bunurilor intrând în dispozițiunile art. 8.

Astfel:

— Prin adresa circulară Nr. 11305 A. din Noembrie 1944, trimisă Prefecturilor de județe din Bucovina de Sud și Ardeal, afară de județele eliberate, se dispune luarea de măsuri urgente pentru buna păstrare și administrare a imobilelor și tuturor bunurilor rămase de la cetățenii maghiari, șvabi și germani, care au actualmente reședința în teritoriile vizate de art. 8 al Convenției de Armistițiu.

— În acelaș sens, Ministerul Afacerilor Interne a mai transmis și circularele Nr. 15033 din 23 Noembrie 1944 și 15020 A. din 22 Nov. 1944.

Delegații vor trebui să se informeze în județul respectiv despre tot ceea ce s-a făcut până acum în îndeplinirea dispozițiilor prevăzute în legile de mai sus.

Astfel:

— Vor verifica dacă până în prezent s-a efectuat recensământul întreprinderilor și al particularilor aflați pe teritoriul județelor.

— Dacă toate bunurile în prevederile art. 8 al Convenției au fost declarate, conform dispozițiilor legilor 498/942, 443/944 și 644/944. În caz că se identifică obiecte de valoare sau bunuri prevăzute de art. 8 și care nu au fost declarate, se va încunoștința de urgență Comisiunea Română pentru Aplicarea Armistițiului, precum și Comisariatul General al bunurilor inamice (str. Armenească, Nr. 10 București). Până la primirea dispozițiilor de la centru, se vor lua de urgență măsuri de conservare și siguranță.

— Vor sesiza Parchetele pentru aplicarea sancțiunilor legale persoanelor care nu au făcut declarațiile cerute la timp, în conformitate cu dispozițiunile legii 644/944.

— Vor controla dacă au fost numiți administratori pe lângă întreprinderile cu peste 20% participare a persoanelor ale căror bunuri sunt blocate pe baza legilor de mai sus, urmând a informa de urgență Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului, precum și Comisariatul General al bunurilor inamice, dacă se constată că sunt astfel de întreprinderi fără administratori numiți.

— Dacă vor fi cazuri de preluări directe, efectuate de organe ale Armatei Sovietice, din bunurile aparținând întreprinderilor sau particularilor intrând în sfera de aplicațiune a art. 8, vor fi raportate Comisiunei Române pentru aplicarea Armistițiului.

Art. 9. În executarea dispozițiilor art. 9, s-a instituit, de către Subsecretariatul de Stat al Marinei, o comisiune, care, împreună cu o comisiune sovietică, procedează în momentul de față la întocmirea formalităților de predare, respectiv primirea vaselor Națiunilor Unite.

În județele în care lucrează aceste două organe, delegații urmează a lua contact cu ele și a se informa asupra mersului operațiunilor prevăzute de art. 9.

În legătură cu dispozițiunile alin. 2 din art. 9, Comisiunea Română susmenționată a primit instrucțiuni speciale.

Art. 10. Prestațiunile în cadrul art. 10 se stabilesc de către Comisia Română pentru aplicarea Armistițiului, la cererea și de acord cu Comisia Aliată de Control.

Stabilirea prestațiunilor se face periodic prin întocmirea unui plan.

Comisia Română pentru aplicarea Armistițiului primește de la C.A.C. fie cereri conforme cu planul stabilit, fie în afara acestui plan.

Satisfacerea cererilor asupra cărora s-a căzut de acord se face prin Ministerul Aprovizionării, care raportează comenzile, dând instrucțiunile de executare.

Delegații *județeni* vor supraveghea modul în care se execută de către autoritățile locale ordinele primite de la Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării.

Rezultatele observațiilor și constatărilor lor le vor comunica la sfârșitul fiecărei luni Comisiunii Române pentru Aplicarea Armistițiului în raportul de sinteză pe care au datoria să-l întocmească.

Pentru aceasta, se vor informa pe lângă autoritățile locale despre ordinele primite și, la trimiterea rapoartelor, vor întocmi tablouri arătând: data comenzii, cantitatea comandată, cantitatea livrată și ce măsuri s-au luat pentru executarea și îndeplinirea termenelor stabilite.

— Se vor informa de asemeni pe lângă fabricile cărora li s-au repartizat comenzi și vor raporta lunar situația executării acestora, împreună cu greutățile întâmpinate și măsurile luate pentru prompta lor satisfacere.

— Pentru cererile locale formulate în afara planului se va raporta de urgență Comisiei Române pentru aplicarea Armistițiului, cerându-se instrucțiuni.

— Delegații vor îngriji ca autoritățile române să facă încartiruirile necesare atât pentru trupele aliate în trecere, cât și pentru cele cari exercită atribuțiuni teritoriale de interior.

Încartiruirile și rechizițiunile de imobile și bunuri se fac conform legii rechizițiilor, de către autoritățile competente.

În caz că rechizițiile proiectate ar amenința să desorganizeze grav viața locală, se vor cere, înainte de a se da acordul, instrucțiuni Comisiei Române pentru aplicarea Armistițiului.

— Se vor informa și vor supraveghea modul în care autoritățile noastre efectuează plata alocațiilor lunare pentru delegații locali ai Comisiei Aliate de Control și despre care Prefecturile vor primi în curând instrucțiuni complete de la Ministerul Afacerilor Interne.

— Vor urmări ca să fie trimise, la termenele stabilite, situațiile cerute de la centru și privind livrări de bunuri către organele sovietice.

Instrucțiuni în acest sens au fost transmise:

— Corpurilor Teritoriale, cu Nr. 304.803 din 30 Decembrie 1944, de către Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării;

— Prefecturilor, cu Nr. 305.295 din 9 Ianuarie 1945, de către același Subsecretariat de Stat.

— Vor îngriji ca Prefecturile de județ să ia înțelegere cu Cercurile Teritoriale pentru ca, la întocmirea situațiilor, aceleași bunuri să nu figureze de 2 ori.

— Vor supraveghea ca să se respecte de către Prefecturi ordinele Nr. 55.969 din 20 Septembrie 1944 al Ministerului Afacerilor Interne și ordinul Nr. 130 din 10 Octombrie 1944, al Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițiului, relativ la bunurile preluate direct.

— Vor interveni la Prefecturi ca să delege funcționari destoinici cari să execute aceste lucrări fără întârzieri.

Cheltuielile și plățile ce decurg din aplicarea art. 10 se vor face în cadrul legii 502/1944.

Art. 11.⁴ La data de 16 Ianuarie 1945, s-a semnat între U.R.S.S. și Statul Român, o convenție prin care se stabilesc prestațiunile pe care România le va executa pentru acoperirea despăgubirilor fixate prin art. 11

⁴ Text scris cu creionul: „S-a încheiat o convenție pe ziua de 16.I.1945, prevăzând aplicarea art. 11” (*ibidem*, f. 35).

al Convenției de Armistițiu. În cuprinsul acestei Convenții se reglementează, în mod amănunțit, pe capitole și categorii, modul, tehnica și termenul în care vor fi livrate mărfurile reprezentând contravaloarea celor 300 milioane dolari stabiliți ca datorie de război.

Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului, de acord cu organul însărcinat cu executarea noiei Convenții, va trimite tuturor autorităților instrucțiuni speciale privind lucrările de colectare, amenajare, condiționare, transport etc. a mărfurilor pe care urmează să le livrăm în cadrul prevederilor Convenției de mai sus.

Până la comunicarea instrucțiunilor, delegații vor urmări ca autoritățile locale să aplice dispozițiunile pe cari le-au primit anterior în această privință.

Vor atrage de asemeni atențiunea că întârzierile și neglijențele, precum și orice scăderi sau insuficiențe în operațiunile de colectări și livrări, dau loc la aplicarea penalităților prevăzute în textul Convenției.

Art. 12. În cadrul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului s-a înființat și funcționează subcomisiunea pentru aplicarea art. 12 din Convenție.

Restituirile către U.R.S.S. se fac în conformitate cu:

— Decretul Lege Nr. 571, publicat în *M.O.* Nr. 260, din 9 Noemvrie 1944;

— Decizia Ministerială interpretativă a Comisiei Române, publicată în ziare la 11 Noemvrie 1944;

— Comunicatul Comisiei Române, publicat în ziare la 24 Noemvrie 1944;

— Comunicatul Comisiei Române, publicat în ziare la 5 Ianuarie 1945.

În baza acestor dispozițiuni și instrucțiuni, delegații Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului vor lua, de îndată, legături cu autoritățile române locale însărcinate cu executarea lor și vor întocmi în 10 zile o dare de seamă asupra stadiului în care se găsește în județul respectiv restituirea bunurilor și materialelor prevăzute de art. 12.

Ulterior, se va înainta, la finele fiecărei luni, prin curier, o dare de seamă în care se va arăta activitatea lunară, cuprinzând:

a) Situația materialelor *aflate în județ* și care se restituie conform art. 12, inclusiv vitele;

b) Situația materialelor expediate;

c) Situația materialelor *în bună stare* și pentru care s-a cerut să fie vizitate de către delegați sovietici, pentru a da „*bun de expediat*“.

d) *stadiul reparațiilor*, materialelor și în special al mașinilor industriale care se repară în vederea predării;

e) Greutăți întâmpinate, propuneri.

— Se va ține legătură permanentă cu delegații Comisiei Aliate de Control din județ, cu care se va stabili procedeul de lucru, în vederea executării cât mai prompte a art. 12 și în conformitate cu dispozițiunile date de către Comisiunea Română și Comisiunea Aliată de Control.

— Împuterniciții Comisiei Române care funcționează în județele în care se fac transbordări și predări, și anume *Constanța, Galați și Iași*, vor lua contact cu Comisiile organizate pentru executarea operațiunilor de predare, transbordare, imbarcare în vapoare etc., supraveghind acti-

vitătea acestora și informând Comisiunea cu ocazia înaintării dărilor de seamă, asupra stadiului lucrărilor, dificultăți, propuneri.

— Transportul vitelor, îngrijirea lor în centrele de primire și în centrele de predare, alimentarea lor etc., trebuie să se facă în conformitate cu instrucțiunile date de Subcomisiune și transmise de Ministerul Afacerilor Interne tuturor Prefecturilor.

Împuterniciții Comisiei Române, ținând contact cu împuterniciții Comisiei Aliate de Control, cu organele de executare a lucrărilor pe teren și cu autoritățile noastre, vor face toate demersurile necesare pentru a stabili legături între aceste organe, în vederea unei ușurări a executării lucrărilor și a înlăturării tuturor dificultăților.

— Împuterniciții vor putea primi și direct de la Subcomisiunea pentru aplicarea art. 12 din Convenție instrucțiuni și directive în legătură cu executarea acestor însărcinări.

Art. 14. Vor îngriji și supraveghea ca aplicarea dispozițiilor art. 14 să se facă în conformitate cu ordinele date și normele stabilite de Guvern sau Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului.

Art. 15. După 23 August 1944, Guvernul a luat măsuri pentru a disolva imediat toate organizațiile pro-hitleriste de tip fascist aflate pe teritoriul românesc, atât cele politice, militare sau paramilitare, cât și orice alte organizații care duc propagandă ostilă Națiunilor Unite și în special Uniunii Sovietice.

În cazul când, totuși, s-ar mai afla de existența unor asemenea organizațiuni, aceste cazuri vor fi semnalate imediat Comisiunii Române pentru Aplicarea Armistițiului și Guvernului, pentru a se lua măsurile prevăzute de art. 15 al Convenției.

Art. 16. Toate măsurile de ordin general pentru aplicarea art. 16 se iau numai la București, de către Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, în colaborare cu Departamentele și Instituțiile interesate și în acord cu Comisia Aliată de Control.

Până în prezent s-au luat măsuri privitoare la:

— retragerea tuturor publicațiilor neperiodice care pot dăuna, prin cuprinsul lor, bunele noastre relațiuni cu Națiunile Unite și în special cu U.R.S.S.;

— retragerea manualelor și a materialelor didactice (hărți) de către organele Ministerului Cul. Naționale;

— controlul apariției tuturor publicațiilor periodice prin obligativitatea autorizării prealabile a organelor noastre componente din București și a obținerii agrementului Comisiei Aliate de Control;

— controlul apariției publicațiilor neperiodice, care sunt obligate să obțină, înainte de apariție, autorizarea organelor de cenzură românești, iar după apariție, autorizarea Direcției Presei din Ministerul Afacerilor Străine, de acord cu C.A.C., spre difuzare;

— controlarea de către organele noastre de cenzură a textului spectacolelor teatrale de orice fel și cenzurarea din partea Comisiunii de Cenzură a filmelor din București, a filmelor cinematografice care se prezintă pe ecranele cinematografelor din țară;

— pentru spectacolele de revistă, libretetele trebuiesc supuse controlului prealabil al C.A.C.;

— cenzurarea scrisorilor sau telegramelor.

Enumerăm, printre comunicatele date de către autoritățile centrale competente în această privință:

— comunicatul Comisiunii Române pentru Aplicarea Armistițiului din 17 Decembrie 1944, referitor la retragerea din circulație a publicațiilor neperiodice vizate de art. 16 din Convenție;

— circulara Ministerului de Interne Nr. 14341 din 24 Noembrie 1944 către Prefecturile de județ, privitoare la informațiile și anunțurile a căror publicare este interzisă;

— circulara Ministerului de Interne Nr. 14435 din 5 Decembrie 1944, referitor la modul cum se execută cenzurarea publicațiilor periodice.

Delegații Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițiului se vor informa dacă măsurile ordonate de autoritățile centrale s-au respectat și se pun în aplicare în mod integral de către autoritățile executive locale.

Se vor raporta, în situațiile lunare, cazurile de neregulată aplicare, precum și toate chestiunile asupra cărora Comisiunea Română pentru Aplicarea Armistițiului ar urma încă să se pronunțe, în vederea integralei aplicări a dispozițiilor art. 16 din Convenție.

Art. 17. Delegațiile vor supraveghea modul în care organele noastre aduc la îndeplinire instrucțiunile și ordinele Înalțului Comandament Sovietic, date de către el în scopul de a asigura executarea condițiilor de Armistițiu.

Dreptul de a da ordonanțe aparține autorităților române, bine înțeles urmând a se ține seama de sugestiile și dezideratele organelor sovietice.

Arestările de persoane, afară de elementele Armatei Roșii, pentru indiferent care motiv, nu se pot face decât de autoritățile române, iar judecarea lor cade în competența exclusivă a instanțelor românești.

(Arhivele Naționale — Direcția Județeană Bihor, *fond Biroul pentru Aplicarea Armistițiului*, dos. 1/1945—1947, f. 124—129)

DELEGATUL C.R.P.A.A. JUDEȚUL BIHOR

TABEL NOMINAL

de personalul acestei Delegații ce se înscrie pentru a primi insigne

Nr. crt.	Numele și Prenumele	Gradul	Funcția	Obs.
1	Rădulescu I. Constantin	Colonel	Delegatul jud. Bihor	
2	Oprea Nicolae	Căpitan	Șef Bir. Evid. Perm.	
3	Fodor Alexandru	—	Secretar	
4	Voloșciuc Anatolie	Plotonier	Translator	
5	Bruchental Georgina	—	Dactilografă	

DELEGATUL C.R.P.A.A. JUDEȚULUI BIHOR

Colonel C. Rădulescu

(*Ibidem*, dos. 2/ 1945—1946, f. 171.

No. 51
din 12 Aprilie 1945

Delegatul C.R.P.A.A. al jud.
Bihor
Către

Întrucât nu se cunoaște până în prezent denumirea exactă și competență a Delegaților Comisiunii Aliate de Control și ai Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițiului, îmi permit, respectuos, a transmite următoarele:

1. Pentru aplicarea Convenției de Armistițiu, încheiată la 12 Septembrie 1944, s-a înființat Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului (prescurtat: C.R.P.A.A.), ale cărei atribuțiuni sunt prevăzute în legea sa de organizare No. 654 (M. Of. No. 298 din 23 Decembrie 1944).

2. Pentru reglementarea și controlul executării Convenției de Armistițiu, conform art. 18 din această Convenție s-a înființat Comisiunea Aliată de Control (prescurtat: C.A.C.).

3. C.R.P.A.A. reprezintă Guvernul și Înalțul Comandament Român pe lângă Înalțul Comandament Aliat și pe lângă C.A.C., și este singurul organ calificat să primească cererile Înalțului Comandament Aliat de pe lângă C.A.C., să rezolve și să le trimită Departamentelor autorităților și instituțiilor publice, pentru aducerea la îndeplinire.

4. În conformitate cu art. 16 din Conv. de Armistițiu, C.A.C. a delegat în județe pe ofițerii săi împuterniciți, pentru a aplica pe teritoriul județului respectiv condițiunile Armistițiului, încredințându-li-se în mod special:

— A controla și a asigura conservarea bunurilor evacuate din U.R.S.S. și existente în prezent pe teritoriul jud.;

— A controla organizarea recepției bunurilor militare aparținând Germaniei și sateliților ei;

— A supraveghia restabilirea reală a legilor, drepturilor și interesele Națiunilor Unite;

— A controla tabelele de persoanele deținute în închisori civile, precum și a celor eliberate;

— A controla introducerea și răspândirea literaturii periodice și altor publicațiuni, reprezentații teatrale și a filmelor;

— A controla activitatea stației de emisiune radiofonice, poștei și telegrafului;

— A identifica și stabili lagărele de prizonieri de războiu sovietici, precum și pentru cetățenii sovietici sau aliați internați sau deportați cu forța;

— A controla asigurarea lor cu cele necesare până la repatriere;

— A realiza, în caz de necesitate, un control asupra utilizării întreprinderilor industriale, mijloacelor de comunicație, stațiunilor energetice, rezervilor de carburanți, combustibilului, aprovizionării și altor materiale.

Acest Delegat în județul Bihor se numește maior V. I. Gorbunov.

5. Comisiunea Română pentru aplicarea Armistițiului a trimis, de asemenea, în județe delegați, pe lângă comisiunile județene înființate prin art. 3 al legii No. 61 din 1.II.1945, cu misiunea de a informa, îndruma și controla, în legătură strânsă cu Împuternicitul (Delegatul) Comisiunii Aliate de Control, aplicarea exactă și credincioasă a angajamentelor luate de Statul Român prin Convenția de Armistițiu.

6. Am primit corespondență eronat trimisă pe adresa Delegatului Comisiei Aliate de Control.

Față de cele de mai sus, corespondența urmează a fi îndrumată astfel:

a. Delegatului Comisiei Aliate de Control al jud. Bihor Oradea (corespondență care privește pe maiorul Gorbunov).

b. Delegatul Comisiunii Române pentru aplicarea Armistițiului al jud. Bihor (prescurtat: Delegatul C.R.P.A.A. al jud. Bihor).

Sediul: Delegatul C.A.C. Oradea, str. Brătianu No. 12 (Szaniszló utca).

— Delegatul C.R.P.A.A., la Prefectură.

Rog a se aduce la cunoștința unit. și aut. în subordine pentru confirmare.

Delegatul C.R.P.A.A. al
jud. Bihor,

Colonel: C. Rădulescu

S-a comunicat:

Comand. Gen. al Etapelor Oradea
C.6.T. Sibiu
Prefectura Jud. Bihor
Centrul de Exploatare Teritorial Bihor
Garnizoana Beiuș
Garnizoana Oradea

(*Ibidem*, f. 68—69).

Comisariatul general
al
executării armistițiului
Șeful delegației în jud. Bihor
O r a d e a
Telefon: 27-49.

Oradea, 5 Februarie 1946
Nr. 1778

Către

DL. PREFECT AL JUDEȚULUI BIHOR

Am onoare a Vă face cunoscut:

1. Prin Legea Nr. 5, publicată în *Mon. Of.* din 25 I 1946, a încetat activitatea Comisariatului General al Executării Armistițiului.

Potrivit art. 11 din această lege, delegațiile județene s-au desființat.

În consecință, subsemnatul și șeful biroului Evidență, am rămas la dispoziția Ministerului de Război, de unde urmează să primesc ordine asupra noii misiuni.

De asemenea, aștept ordine de la Comisia Română în privința predării archivei.

2. Până la mutarea mea din garnizoană, pot da orice relațiuni, fără a mai primi corespondență, în legătură cu atribuțiunile pe care le-am avut ca delegat al C.G.E.A.

3. Pentru înțelegerea, bunăvoința, activitatea de bună colaborare cu D-Voastră, precum și pentru concursul dat de Prefectură în cadrul aplicării Convenției de Armistițiu, astfel încât să mi se ușureze îndeplinirea îndatoririlor stabilite prin legea Nr. 636, publicată în *Mon. Of.* nr. 178 din 8 VIII 1945, de a activa, controla și supraveghea activitatea tuturor organelor de execuție a Convenției de Armistițiu de pe teritoriul județului Bihor, Vă mulțumesc, Domnule Prefect, atât DVS., îndeosebi, cât și întregului personal din cadrele Prefecturei.

Venit în județul Bihor la 16 Martie 1945, m-am angajat din toată inima la muncă, controlând, stăruind și lămurind, în diferite ocazii, organele administrative și locuitorii satelor, în executarea efortului pe care țara, conform angajamentului de onoare luat de Guvern față de U.R.S.S., este obligată să-l facă atât pe plan economic, cât și politic.

Pe cât a fost posibil, prin propunerile făcute și stăruințele depuse, fie pe lângă Delegatul C.A.C., fie pe lângă Ministere, am obținut pentru județul Bihor, care a suferit enorm de pe urma războiului, unele înlesniri în livrările de subzistențe prevăzute în planurile trimestriale, ca: prelungirea timpului de expediere, cantități etc., întreținând totodată o atmosferă de demnitate și de încredere sub raportul promovării de către Prefectura Bihor a obligațiunilor armistițiului.

Prin modul de comportare și prin contactul pe care l-am avut cu toate autoritățile — ar fi trebuit să fie mai des, însă mi-a lipsit un mijloc de transport auto permanent —, am căutat să croesc condițiuni favorabile unei colaborări rodnice și relațiuni din cele mai bune și apropiate, pentru prestigiul Prefecturii și al Delegatului.

În lumina acestor simțământe, urez DVS. și colaboratorilor DVS., putere de muncă în uriașa operă de reconstruire a scumpei noastre Patrii.

(L.ș.)

DELEGATUL C.G.E.A. JUD. BIHOR,

Colonel, C. Rădulescu

(*Ibidem*, dos. 1/1945—1946, f. 248—249).

(Nr.) 614 din 23 Februarie 1946

Către

*Dl. Colonel C. Rădulescu, Delegat al
C.G.E.A. Județul Bihor*

Loco

Avem onoare a confirma primirea adresei Dvstră Nr. 1778, din 5 Februarie 1946, prin care ne comunicați că, prin art. 11 din legea Nr. 5/1946, delegația Comisariatului General al Executării Armistițiului se desființează.

Totodată, atât subsemnatul, cât și personalul Biroului de Armistițiu de pe lângă această Prefectură, ținem să vă aducem sincerele noastre mulțumiri pentru concursul ce ne-ați dat în îndeplinirea obligațiilor ce am avut de executat față de Convenția de Armistițiu, cum și pentru urările Dvstră.

Vă asigurăm că vom căuta ca și de aci înainte să ne îndeplinim datoria față de Țară și față de obligațiunile ce Înalțul Guvern are de îndeplinit pentru executarea Convenției de Armistițiu.

În lumina celor de mai sus, Vă urăm atât Dvstră, cât și colaboratorilor Dvstră, putere de muncă la noua misiune ce veți primi în uriașa operă de reconstruirea scumpei noastre Patrii.

p. Prefectul Județului Bihor,
Subprefect Grigore Dumitriu

Șeful Biroului Armistițiu,
Silviu Borlan, șef de serviciu

(*Ibidem*, f. 250).

MANIFESTĂRI ALE REZISTENȚEI ȚĂRĂNEȘTI DIN BIHOR ÎMPOTRIVA REGIMULUI COTELOR

de

CORNELIU CRACIUN

Imediat după terminarea războiului, Partidul Comunist Român, sub pretextul stării deficitare a economiei, în general, și a agriculturii, în special, a procedat la o sistematică împovărare a situației țărănimii, organizând despuierea acesteia de o parte însemnată a produselor agricole¹.

Prin legea din 16 iunie 1945 se prevedea că statul este cumpărătorul exclusiv al produselor agricole, proprietarii având obligația să predea o cotă către stat, rămânându-le, formal, dreptul de a valorifica ceea ce le rămânea după achitarea acestei sarcini. La 15 februarie 1946, președintele Consiliului de Miniștri, dr. Petru Groza, se adresa suveranului în problema colectării de produse agricole, măsură pe care o prezenta ca fiind determinată de dezastrul războiului, de seceta din vara lui 1945 și necesitatea de a achita despăgubirile de război față de Uniunea Sovietică². În martie 1946 s-a eliminat orice drept de valorificare liberă a surplusului, prin introducerea obligativității de predare a acestuia. A fost

¹ În legătură cu impactul bolșevizării țării asupra țărănimii se pot consulta cu folos comunicările și mărturiile cuprinse la Tema I: *Represiuni asupra țărănimii, din Analele Sighet II. Instaurarea comunismului — între rezistență și re-presiune*. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmăției (9—11 iunie 1995), Fundația Academică Civică, 1995, p. 15—168.

² Nr. 480.

Raportul d-lui Președinte al Consiliului de Miniștri, către M.S. Regele Sire,

Seceta cumplită din vara anului trecut, are ca urmare o lipsă accentuată de produse agricole.

Imprejurările de război au redus simțitor șeptelul de animale.

Pentru a putea colecta disponibilitățile reduse de asemenea produse care mai sunt pe teritoriu, este necesar:

a) Să distribuim la sate o cât mai mare cantitate de produse industriale;

b) Să organizăm temeinic aparatul de colectare de produse agricole vegetale și animale și de distribuire de produse industriale și alimentare la sate.

Atât colectarea de produse agricole cât și distribuirea de produse industriale se vor face cu plată, în numerar, la predare.

Nu se va face schimb în natură.

Numai în acest fel vom putea asigura aprovizionarea internă și executarea obligațiunilor decurgând din convențiunile pe care le avem cu U.R.S.S. (...)

Președintele Consiliului de Miniștri,
Dr. Petru Groza

Nr. 350. 514.

1946, Februarie 15

(*Monitorul Oficial*, CXIV (1946), nr. 40 (16 febr.), p. 1243.

organizat un sistem drastic de control și preluare: preluarea cantităților de cereale se executa de către comisii economice constituite în acest scop, aflate sub îndrumarea și controlul oficiilor economice județene, iar de înmagazinare și expediere se interesa cooperația, ca mandatară a statului. E de notat că transportul până la gara de preluare sau la schelă urma să fie efectuat de către cel care preda, cu mijloace proprii. Dacă cel în cauză nu deținea asemenea mijloace, el era obligat să suporte plata mijloacelor de transport angajate de către primărie.

La 19 noiembrie 1946, printr-un ordin circular emis de Ministerul de Interne și semnat de către Teohari Georgescu, reprezentant în guvern din partea Partidului Comunist Român, problema identificării și preluării produselor agricole trece direct în competența Ministerului de Interne, nu numai prin detașarea lui Mihail Levente de la Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării la Interne, cu misiunea de a organiza colectarea cerealelor, dar și prin instituirea unui sistem de control de tip polițienesc. În termeni neutri se vorbea despre mobilizarea aparatului administrativ și a jandarmeriei la îndeplinirea acestei misiuni³.

Lucrările de istorie a acestei perioade, elaborate sub directa îndrumare a Comitetului Central al P.C.R., au prezentat sistemul cotelor obligatorii ca o necesitate impusă de situația dramatică a României postbelice și au insistat pe așa-zisa tratare diferențiată a țăranilor, cu favorizarea evidentă a ceea ce literatura ideologică a acelei epoci numea „țăranimea muncitoare”. Nu exista nici un pic de jenă în a numi acest sistem odios de spoliere a țăranimii drept o formă de angajare și întărire a alianței dintre clasa muncitoare și țăranimea muncitoare.

În ce măsură sistemul cotelor încălca dreptul la roadele muncii fiecărui țăran, în ce mod se realiza jefuirea țăranilor de către stat și partid, care au fost reacțiile țăranimii și până unde a mers punerea în funcțiune a aparatului de represiune nu se spunea nici un cuvânt.

Din documentele păstrate în arhivele sovietice reiese cu claritate că cinismul guvernanților români, — se distinge prin agresivitatea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej⁴, — mergea până la a recunoaște în relațiile cu dictatorii sovietici ai României că introducerea sistemului de cote obligatorii a determinat reacții negative din partea populației și că a fost nevoie de intervenții în forță pentru a anihila tulburările⁵.

³ Vezi Anexa 1.

⁴ Vlad Tismăneanu, *PMR și sovietizarea României*, în 22, an IX (1998), nr. 10 (10—16 martie), p. 9: Nu este deci o exagerare să spunem că Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost Stalin-ul României, cel mai servil și intransigent discipol al tiranului moscovit.

⁵ Tatiana Pokivailova, *Aspecte ale represiunii împotriva țăranimii în U.R.S.S. și în România, în Analele Sighet II. Instaurarea comunismului — între rezistență și represiune...*, p. 59: „Astel, într-o discuție cu locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control în România, I. Susaikov Gh. Gheorghiu-Dej își exprima, la 28 ianuarie 1947, satisfacția față de măsurile adoptate de guvernul român „privind stabilirea ordinii în țară”. Printre acestea se numărau intensificarea campaniei de confiscare a cerealelor din diferite regiuni ale țării, interzicerea transportului de cereale pe calea ferată dintr-un județ într-altul și folosirea celor mai aspre măsuri față de țăranii care încercau să provoace dezordini. Astfel s-a întâmplat, după spusele lui Dej, într-o comună din județul Vlașca, unde țăranii au încercat să se revolte, iar guvernul a folosit față de locuitorii acestei comune cele mai dure măsuri”.

Manifestările de rezistență ale țăranimii față de sistemul cotelor a luat forme variate, de la refuzul predării până la agresiuni împotriva reprezentanților autorității. În afara aspectului lor economic, aceste manifestări aveau și un categoric caracter politic, în cadrul lor exprimându-se cele mai tranșante acuze la adresa guvernului dr. Petru Groza și a Partidului Comunist Român. Țăranii identificau în noii potențați pe cei vinovați de tragedia vieții lor.

Documentele au înregistrat pentru anii 1946 și 1947 foarte puternice acte de rezistență colectivă, unele atât de grave, cum a fost în Bihor cazul de la Tulca, încât echipele de colectare au fost puse în imposibilitatea de a acționa, punându-se în discuție chiar necesitatea unor intervenții masive din partea aparatului de represiune. Și dacă acestea au fost amânate, a fost numai pentru că situația era prea explozivă în acele momente și se aștepta să se producă o liniștire a spiritelor, pentru a se putea recurge la o intervenție în forță cu caracter reprimator mai târziu.

ANEXE

1

19 octombrie 1946

Copie:

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

DIRECȚIUNEA GENERALĂ A ADMINISTRAȚIEI

No. 40478 A din 19 Octomvrie 1946

ORDIN CIRCULAR

Desființându-se Comisia Interdepartamentală, pentru colectarea cerealelor, Domnul Secretar General Levente Mihail, de la Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, se detașează la Ministerul Afacerilor Interne, având misiunea de a organiza colectarea cerealelor potrivit normelor anexate în prezentul ordin.

Cu începere de la 20 Octomvrie 1946, comercianții de cereale grupați în OCOMCER se elimină din operațiunile de colectarea, expedierea și predarea: grâului, secarei, orzului, ovăzului și porumbului.

Aceste operațiuni se vor efectua după cum urmează:

1. *Organele administrative comunale, sub conducerea și controlul pretorilor și prefectului, cu concursul tehnic al oficiului Economic și al Comitetului de lucru județean, vor identifica pe teren cantitățile de cereale ce urmează a fi predate de către producători și vor lua toate măsurile necesare pentru aducerea lor la magazinele de colectare satești ale INCOOP-ului.*

— Operațiunea se va efectua, succesiv în satele ce intră în raza Centrului de colectare respectiv și nu trebuie să dureze mai mult de

3—5 zile în fiecare sat, altfel că cel mai târziu până la 1 decembrie 1946, ca să fie complet terminată în întreaga regiune excedentară a Țării.

2. Pretorul ajutat de Comandantul sectorului de jandarmi va conduce personal operațiunile de identificarea și predarea cerealelor ce urmează a fi colectate în comunele din plasa sa. În acest scop, el va concentra întregul aparat administrativ și jandarmeria din raza fiecărui centru de colectare în satele unde se face identificarea cerealelor ce urmează a fi predate și va lua pe loc măsuri, pentru predarea lor la magazia satească, care va fi amenajată de către primăria comunei respective.

3. *Primirea cerealelor la magazia satească* se va face de către organele INCOOP-ului (direct sau prin mandatarii săi) în următoarele condițiuni:

a) Aprecierea calitativă și cantitativă a cerealelor aduse de producător, cântărirea și plata lor se va face de către agenții INCOOP-ului, în asistența delegatului primăriei, care va fi de preferință notarul și a doi producători din satul respectiv desemnați de comitetul comunal de coordonare politică, dintre plugarii cei mai pricepuți și cinstiți.

În acest scop agentul centrului de colectare INCOOP se va deplasa în satele din raza centrului respectiv, conform itinerarului fixat de pretor, având și obligațiunea de a transporta la fața locului aparatele necesare evaluării calitative a cerealelor (samovare) precum și un cântar decimal.

b) Plata cerealelor colectate se va face la magazia satească de către agentul INCOOP-ului, în asistența organelor menționate la aliniatul precedent, cel mai târziu în momentul primirii.

c) Agentul centrului de colectare INCOOP va elibera fiecărui producător o adeverință de predare, odată cu plata sumei cuvenită, pentru cerealele primite.

4. *Prețul grâului* este de 9 (nouă) milioane per vagon, loco magazie satească; prețul pentru celelalte cereale este cel fixat de Comisariatul General al Prețurilor, socotit deasemenea 1 000 magazia satească.

5. Autoritățile administrative comunale, sub conducerea pretorului, vor lua măsuri pentru a se efectua de îndată transportul cerealelor colectat(e) în magazia satească, la Centrele de colectare ale INCOOP-ului din gări și schele, folosind mijloacele de transport indicate în ordinul circular No. 114.038 din 11 Octombrie 1946, dat ca urmare la ordinul No. 10576, din 13 Septembrie 1946 al Comisiei Interdepartamentale pentru colectarea cerealelor.

6. *Transportul cerealelor, la centrele de colectare* ale INCOOP-ului se va efectua pe măsura colectării lor în magazia satească, astfel ca la data de 1 Decembrie 1946, întreaga cotă de cereale ce trebuie să predea comuna respectivă să se găsească în magaziile INCOOP-ului din stațiile C.F.R. sau schele de încărcare.

7. *Organele administrative rămân solidar răspunzătoare cu organele INCOOP-ului*, pentru:

a) Corecta efectuare a colectărilor la magaziile satești;

b) Buna păstrare a cerealelor și paza lor în aceste magazi(i);

c) Transportul întregii cantități de cereale colectate în magaziile satești, la centrele de colectare din gară și schelă.

8. *Primarul* este răspunzător pentru procurarea și amenajarea magaziei satești și pentru plata transportului cerealelor de la magazinele satești, la magazinele centrelor de colectare din gări și schele.

9. *Notarul* este răspunzător pentru întocmirea corectă a tabloului de locuitorii care posedă cantități de cereale peste cele ce au dreptul să dețină pentru hrană și pentru sămânță, conform dispozițiilor date de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării.

10. *Pretorul* este răspunzător pentru procurarea mijloacelor de transport de la magazinele satești de colectare din plasa sa la magazinele INCOOP-ului din stațiile C.F.R. sau schele de încărcare.

Deasemenea el este obligat să verifice dacă a fost transportată întreaga cantitate de cereale primită și depozitată la magazinele satești și să se asigure că aceste cereale au ajuns și au fost predate la magazinele INCOOP-ului din gări și schele.

11. Prefectul rămâne răspunzător pentru expedierea cerealelor depozitate în magazinele din gări și schele, conform repartiției făcută în cadrul planului stabilit de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării.

12. INCOOP-ul rămâne răspunzător pentru:

a) Procurarea și repartizarea sumelor necesare pentru plata cerealelor predate de către producători la magazinele satești;

b) Funcționarea normală a centrelor de colectare din gări și schele;

c) Expedierea cerealelor la destinație în cel mai scurt timp de la primirea în magazinele din gări și schele.

13. Prefecții vor lua imediat toate măsurile, pentru a se rechiziționa întreg utilajul (cântare, samovare, magazine etc.), deținut de către comercianții grupați în OCOMCER, necesar operațiunilor de colectare. Acest utilaj se va atribui centrelor de colectare INCOOP, ținându-se seama de nevoile acestora, conform dispozițiunile legii No. 565, din 14 Iulie 1945, publicate în Monitorul Oficial No. 158 din 16 Iulie 1945.

14. Normele stabilite de Comisia Interdepartamentală, pentru colectarea cerealelor, care nu contravin prezentului ordin, rămân valabile.

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE

Teohari Georgescu L. S.

Secretar general,
Mihail Levente

(ANO, *Fond Legiunea de jandarmi*, dosar 28/1946, filele 1800—1801)

2

Ciumeghiu, 12 noiembrie 1946

No. 341 din 12. XI. 1946

Postul jand. Ciumeghiu
către

Sectorul jand. Salonta

Raportăm că în ziua de 10. XI. 1946, locuitorul Șipoș Florian din com. Ciumeghiu, cu ocazia colectării cotei obligatorii de cereale, a instigat publicul, ca să nu predea cota de cereale impusă deoarece aceasta

este o ilegalitate. Fapta s-a comis în localul primăriei Ciuhogiu, unde erau adunați 20 oameni.

— Cazul este în curs de cercetare.

— Indiv. Șipoș Florian se află reținut la acest post. Rugăm raportați cazul și Legiunei.

Șeful postului

Plut. maj. Iovănescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 15/1946—1947, fila 188)

3

Ciuhogiu, 25 noiembrie 1946

Declarație

Subsemnatul Olah Ludovic Notar comunal în Comuna Ciuhogiu, Județul Bihor de cincizeci și șapte ani (57), căsătorit, cu doi copii.

În ziua de 21 Noembrie 1946 fiind delegat prin ordinul Preturei Plășii Sălard Nr. 1889/1946, pentru a se face colectarea cerealelor în comuna Burzuc-Chioag, m-am prezentat la Primăria Burzuc la ora 8 și 40 minute.

Notarul Baican Dumitru și Primarul Comunei din Burzuc a predat tabloul nominal despre cotele obligatorii de cereale a locuitorilor debitați.

După stabilirea restanțierelor împreună cu primarul comunal, am cerut de la un funcționar ca să pregătească un tablou nominal despre 20 locuitori cari au cea mai mare restanță ca să putem face vizitarea caselor lor pentru stabilirea stocurilor de cereale de cari dispune.

Am rugat pe Domnul Primar ca să pregătească localul pentru înmagazinarea cerealelor aduse de către locuitori în urma intervenției noastre.

Domnul Șef de Post din Comuna Spinuș Vasile calarași a distribuit în acest timp ordinele de chemare care le-a dus cu sine.

Biroul notarial a fost ocupat sau înconjurat de locuitori după svonurile auzite că suntem în comună pentru controlarea cerealelor.

Domnul Șef de Post a atras atențiunea celor prezenți că fiecare locuitor este obligat a preda cotele obligatorii de cereale, fiindcă în caz contrar vor fi anunțați parchetului. Locuitorii prezenți s-au opus contra șefului strigând că alaltăieri nu ne-ai dat vot și acuma Vă trebuie grâu, și care Guvern v-a trimis pe D-vs și afară cu comuniștii. Odată să murim dar grâu nu dăm.

Notarul Baican Dumitru între acest timp a plecat la Comuna Sârbi unde a fost trimis iar primarul a dispărut fără să ia nici o măsură pentru ajutorarea noastră. Numărul instigatorilor s-au înmulțit așa de mare că nu a încăput nici în curtea primăriei demonstrându-se contra Guvernului și amenințând comisia cu moartea.

Având în vedere că am pregătit lucrările în biroul cel mic al notarului am venit să preiau actele dar indivizi necunoscuți le-a dat din mână în mână și le-a scos afară unde un individ necunoscut m-a lovit peste umăr și ieșind afară Domnul Șef a observat scandalul și a ieșit din birou să-mi ia apărarea și totodată a fost și oameni cari mau salvat.

După acest eveniment populația adunată în curtea primăriei a fost agitată complet contra noastră strigând permanent că trebuie spânzurați și omorâți.

Domnul Șef de Post a fost tras la răspundere că pe ce bază sau ordin a venit în comună. Iar Domnul șef de Post le-a răspuns că a venit numai să distribuie Ordinele de chemare. Cu această declarație Domnul Șef de post a putut câștiga încrederea populației pe baza cărora a reușit ca după o lungă discuție care a ținut 2 ceasuri a lăsat ca să părăsim comuna fără nici un rezultat.

Drept pentru care am dat prezenta declarație și semnez.

Ciuhoiu la 25 Noemvrie 1946

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28/1946, fila 2908)

4

1947 ianuarie 14, Salonta

Nr. 19

1947 Luna Ianuarie ziua 14

Detașamentul de colectare Salonta
către

Legiunea jandarmi Bihor

Raportăm că Populația din Comuna Tulca refuză categoric a preda ceriealele și toată Comuna este adunată la Primărie și strigă ca echipa de colectare să iasă afară din Comună și pe urmă va preda ceriealele.

Pentru a putea executa colectările și aresta pe instigatori Rugăm urgent a ne trimite 200 de Jandarmi cu orice mijloc de transport mai rapid posibil.

Comandantul Detașamentului de Colectare
Plot. Maj.

Asandi Dumitru

(ASO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2924)

5

1947 ianuarie 14, Salonta

No. 20

14. I. 947

Detașamentul Salonta

Urmare la raportul No. 19 din 1947 telef.

Raportăm că spiritele populației din com. Tulca s-au liniștit și nu mai este nevoie de forțe întărite cum am cerut în raportul No. 19.

S-a colectat azi până în prezent peste 13 000 kg porumb.

Comand. detașamentului
Plut. maj. Asandi

(ANO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2925)

6

1947 ianuarie 15, Salonta

Telefonic

Nr. 21

Detașamentul de Colectarea ceriealelor

Salonta

cătref

Legiunea jandarmi Bihor

Urmare la Raportul nostru Nr. 20 din 14 Ianuarie telefonic.

Raportăm că pentru a putea executa colectarea cerealelor în Comuna Tulca am procedat astfel:

După ce am ținut o ședință cu autoritățile și cu fruntașii satului cărora leam citit ordinul de colectare(,) leam explicat planul de lucru(,) am cerut primarului să le explice locuitorilor ce erau adunați la primărie în număr de circa 400—500 locuitori(,) apoi Primarul a venit și ne-a comunicat că Poporul vrea să le vorbesc eu personal.

Am mers în mijlocul populației și în urma lămuririlor ce le-am dat ei s-au obligat să dea cota de cerieale(,) dar echipele să nu plece în comună.

Pentru a nu produce defecțiuni am acceptat propunerile lor cu condiția ca până în 14 Ianuarie 1947 să predea toți locuitorii cotele de cerieale, mai ales că după tabelele întocmite de primărie urmează să mai predea 14 vagoane cerieale.

Am întocmit apoi tabele de locuitorii care nu au predat cotele de cerieale și am trimis delegați din locuitori prin Comună de a pune în vedere la fiecare locuitor sub semnătură să predea cota de cerieale cu care este impus.

În seara de 13 Ianuarie 1947 a sosit Domnul prim Pretor al Plășii Salonta cu 8 notari din plasa Vașcău pentru a da concursul la colectarea cerealelor.

Populația sa alarmat de această temă și în dimineața zilei de 14 I-947 sa adunat din noapte la primărie și au început a vocifera, am căutat să-i liniștim și au promis să se liniștească dar să plece Domnul Prim Pretor.

Cum Domnul Prim Pretor trebuia să plece la conferință la Prefectură am simulat să acceptăm propunerea și Domnul Prim Pretor a plecat fiind huiduit de populație la plecare.

Cum spiritele erau foarte agitate noi cu raportul Nr. 19 din 14 Ianuarie 19 (incomplet — n.n.) telefonic am raportat cazul la legiune și am cerut ajutor de 200 jandarmi pentru a executa colectările în Tulca și a fi arestați investigatorii (instigatorii — n.n.).

După plecarea domnului Prim Pretor populația sa liniștit și a transportat ceriealele la magazie.

Văzând că populația sa liniștit și aduc ceriealele, cu raportul Nr. 20/947 telefonic am cerut ca să nu se mai trimită ajutoare ca să nu se mai alarmeze populația din nou.

În seara de 14 ianuarie 1947 făcând calculul ceriealelor colectate am constatat că locuitorii au adus foarte mici cantități de cerieale de la 10 la 160 Kgr și abea am colectat 8 713 Kgr cerieale.

În tot acest timp s-a identificat ca investigatori (instigatori — n.n.) a populației următorii locuitorii:

1. — Bulzan Gavrilă. 2. — Popa Gheorghe, zis Indre. 3. — Riman Teodor primarul Comunei. 4. — Morogovan Gheorghe. 5. — Bradău Dumitru, zis car de paie. 6. — Agentul fiscal Boiț de pe lângă Percepția Tinca ginerele lui Pantea anume Ghiare și alții. — Se constată că populația din Tulca este foarte agitată, pentru a putea executa colectarea fără defecțiuni este necesar intervenția a circa 200 Jandarmi pentru că numai în fața unui efectiv puternic, populația nu va îndrăzni să treacă la atac în contra jandarmilor.

Propunem a se interveni locului în drept pentru a se trimite circa 200 jandarmi să execute colectările și să ridice toate ceriealele blocate de la locuitori și să fie arestați și dați în judecată toți instigatorii în număr de cel puțin 50 persoane, iear noi ca echipă să trecem azi în Comuna Arpășel pentru continuarea colectărilor.

Numai astfel Comuna va fi pusă la punct iear restul Comunelor din Județ vor lua ca exemplu și nu se vor mai opune la colectări pentru că avem informații(i) că mulți delegați din Comunele Plășii Tinca au venit să afle cum procedează locuitorii din Comuna Tulca la colectare ca să procedeze și ei la fel.

Noi am rămas în Comuna Tulca pentru continuarea colectărilor și calmarea spiritelor populației.

Comandantul Detașamentului de Colectare
Salonta

Plot. Maj.

Asandi Dumitru

(ANO, Fond 48, dosar 28, fila 2923)

7

1947 ianuarie 15, Oradea

Telefonic

Nr. 2444

Din 15 Ianuarie 947

Legiunea Jandarmi Bihor

către

Inspectoratul General al Jandarmeriei

Direcția Sig. și Ord. Publice

Raportăm că populația comunei Tulca se opune la predarea cotelor de cereale și măsurilor ce urmează a fi luate de echipa de jandarmi.

Colectarea s-a întrerupt.

Subsemnatul împreună cu D-l Prefect al Județului și cu efectivul necesar am plecat la fața locului pentru a lua măsuri, starea de spirit a populației fiind foarte agitată.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

(Text dactilografiat, semnătură)

(ASO, *Fond 48*, Dosar 28, fila 2917)

8

1947 ianuarie 16

No. 43834

16. I. 947

I. G.J. Siguranța

La raportul Dv. telef. No. 2444 din 15. I. 947 luați măsuri energice pentru restabilirea ordinii.

Procedați la identificarea și arestarea instigatorilor.

În cazul când efectivul cel aveți este insuficient folosiți școala agenți poliție.

(indescifrabil) Stoicescu

(ASO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2926)

9

1947 ianuarie 16, Tulca

PROCES VERBAL

Anul una mie nouă sute patruzeci și șapte luna Ianuarie, ziua șase-sprezece, ora unsprezece, în comuna Tulca Județul Bihor.

Noi Ioan Gherman Prefectul Județului Bihor și Căpitan Ștefan Dumitrescu Comandantul Legiunei de Jandarmi Bihor

Având în vedere raportul Nr. 21 din 15 Ianuarie 1947, al plotonierului Asandi Dumitru, șeful echipei de colectarea cerealelor din comuna Tulca, ne-am deplasat împreună în susnumita comună, unde am găsit circa 3 000 locuitori postați la colțurile de uliți foarte agitați.

Mergând la primărie și luând contact cu autoritățile comunale și intelectuali, ne-au dat relațiuni vagi, că oamenii nu admit jandarmii și notarii să colecteze cereale în comuna lor.

Echipa de 20 Jandarmi și 8 notari, au fost puși în imposibilitate de a începe operația, ba mai mult, le-a dat ultimatum, să părăsească comuna imediat.

În ziua de 16 Ianuarie orele 8,30—9, notarii apărând în sat, urmând a pleca în altă comună, populația s-a năpustit asupra lor și cei cari au

scăpat sănătoși au fugit prin curți, prin șure ascunzându-se. Cu această ocazie au fost răniți mai gravi următorii:

1. Notar Codau Danilă, comuna Șteiu-Bihor, care a fost și jefuit de bani, servieta în care avea rufe și haine.
2. Notar Bridea Teodor, comuna Băița.

La ambii notari a fost nevoie de intervenție medicală.

Au fost loviți:

1. Notar Răducu Gheorghe, comuna Dumbrăvani.
2. Notar Florea Traian, comuna Rieni.
3. Notar Laslău Gheorghe, comuna Petroasa.

Au scăpat cu fuga:

1. Notar Varga Ștefan, comuna Buntești.
2. Notar Sabău Ioan, comuna Cărpinet.
3. Funcționarul Nicula Ioan, comuna Vașcău.

Sosind în comună jandarmii locali, ne-au informat că cei 40 jandarmi cari vor sosi să nu intre în comună, căci spiritele se vor agita și mai mult. În adevăr am constatat acest lucru și am hotărât ca acești jandarmi să intre în dispozitiv la intrare în comună mai departe de sat.

La primăria comunei, după ce organele locale ne-au expus vag situația, am constatat că aceste organe au atitudine pasivă și că chiar primarul comunei Roman Teodor, este implicat între rebeli ca unul care are multe neamuri ce au dosit cereale. Am hotărât să vorbim manifestanților, care ne-au obligat să intrăm în mijlocul lor.

Erau adunați acolo circa 1 500 manifestanți în afară de grupurile din restul satului, dintre cari copii, femei, bătrâni, bărbați.

Ne întrerupeau în vorbire că s-a furat grâu de către „Jidani” iar când se vorbea despre Guvern, toți râdeau în bătaie de joc.

A luat cuvântul apoi șeful baptiștilor Bulzan Gavrilă care în loc să liniștească spiritele, a spus că rebelii au dreptate, Guvernul nu se gândește la popor, că se fură, că are el dovezi, că la Moldoveni nu s-a trimis nimic, că ce-am vorbit noi nu este adevărat.

Suntem convinși că acesta este unul dintre organizatorii rebeliunei și instigator Feroce.

Am rugat apoi să delege rebelii o comisie care să discute cu noi. După lungi tergiversări, au trimis o delegație dintre cei mai înfocați rebeli și anume:

1. Bulzan Gavrilă,
2. Hergheanu Gheorghe,
3. Iovan Teodor,
4. Druțau Alexandru,
5. Morgovan Gheorghe,
6. Silaghi Teodor,
7. Lucaci Gheorghe,
8. Cotrău Iosif,
9. Cionca Gheorghe,
10. Sabou Gheorghe,
11. Crăciun Iosif,
12. Bartic Ioan.

S-au mai evidențiat ca rebeli:

1. Popa Gheorghe, zis Imbre,

2. Bradău Dumitru, zis car cu paie,
3. Agent fiscal Roit Chiare,
4. Roman Teodor primarul comunei Tulca,
5. Aurel Lascu, notarul comunei Tulca, a favorizat pe rebeli ca și primarul, refuză a declara vr-un rebel, spunând că nu știe, deși stă în comună de 20 ani,
6. Tripon Dumitru,
7. Indri Teodor.

Delegații au refuzat să admită propunerile noastre ca jandarmii să însoțească cel puțin de formă organele lor în colectare, pentruca să nu se petreacă aceleaș evenimente și cu alte comune.

N-au voit să admită nici de formă.

Au acuzat jandarmii din echipa de colectare că sunt „jidani îmbrăcați militar“, iar pe notari deasemenea că sunt comuniști agenți ai Guvernului. A trebuit să se legitimeze ca să scape cu viață.

Nu s-au putut face arestări deoarece această operațiune necesită forță armată și operațiuni sângeroase.

Cercetările jandarmilor s-au început și în afară de cei vizați de noi, credem că vor apare și alții.

Arestările se vor face în timp, după ce spiritele se vor liniști.

Drept pentru care am dresat prezentul proces verbal spre cele legale, care va fi conexas la dosarul cercetărilor definitive și se va înainta Justiției.

PREFECTUL JUDEȚULUI BIHOR COMAND. LEGIUNEI JD.
BIHOR

(ANO, Fond 48, dosar 28, filele 2929—2930)

10

1947 ianuarie 16

Nr. 2460

Din 16 Ianuarie 1947

Legiunea Jandarmi Bihor

către

Inspectoratul General al Jandarmeriei

Direcția Siguranței și Ord. Publice

și

Inspectoratul Jandarmi Oradea

Urmare la raportul nostru Nr. 2444/947.

Raportăm că sosind în comuna Tulca azi 16-I-1947, cu D-1 Prefect al Județului, am găsit spiritele foarte agitate.

Peste trei mii manifestanți s-au opus colectărilor.

Patru notari au fost loviți dintre care doi răniți.

După lungi parlamentări, s-a ajuns la înțelegerea ca, organele lor locale să facă colectarea.

Nu s-a putut proceda la arestări din cauza spiritelor prea agitate, fiind hotărâți la rezistență până la vărsări de sânge.

Pentru executarea colectărilor cu forța în această comună și pentru a da exemplu, este necesar concursul armatei.

Acelaș raport a fost înaintat de D-l Prefect Ministerului de Interne.

Despre această situație împreună cu D-l Prefect am dresat proces-verbal.

Cercetările sunt încă în curs.

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

(ANO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2916)

11

1947 ianuarie 18

3508

18-I-947

La Nr. 2460 telef.

Cpt. Dumitrescu împreună cu delegatul Parchetului se vor deplasa în com. Tulca și nu vor pleca decât după ce se vor termina cercetările.

Rez. cercetărilor se vor raporta Insp. imediat după terminare.

col. Mihalache

(ANO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2928)

12

1947 ianuarie 27, Tulca

No. 857

27.I.947

Postul jand. Tulca

La ord. No. 68/947 și ord. No. 1510/947 al Parch. Trib. Bihor Raportăm urm.

În dim. zilei de 27.I.947 când am fost gata spre a pleca cu cei 19 locuitori chemați de parch. trib. Bihor cu mandat de aducere locuitorii comunei în număr de circa 300 oameni sau opus ca acești oameni chemați la parchet cu mandat să fie ridicați și duși la Oradea exprimându-și dorința ca parchetul și cabinetul de instrucție să poftască să le facă judecată la primăria Tulca. Au ridicat cu forța pe cei 19 oameni și ia dus cu ei. În dim. de 28.I.947 mă voi prezenta personal spre a raporta detaliat.

șeful Postului

Plut. maj. Georgescu

(ANO, *Fond 48*, dosar 28, fila 2918)

13

1947 ianuarie 28

Nr. 2601

Din 28 Ianuarie 1947

Legiunea Jandarmi Bihor
cătrefInspectoratul General al Jandarmeriei
Direcția Sig. și Ord. Publice

Urmare la raportul nostru telefonic Nr. 2460/947.

Raportăm că însoțit de către D-l Procuror Muscaliu din partea parchetului Trib. Bihor și D-l Târnoveau din partea Prefecturii Bihor m-am deplasat în comuna Tulca, pentru a executa cercetările în legătură cu rebeliunea ce a avut loc.

Cu această ocazie am identificat un număr de 19 indivizi capi ai rebeliunii.

Contra acestora, în ziua de 23 Ianuarie s-a lansat de către Parchet mandat de aducere.

Colectările în comună au fost executate de către organele administrative locale fără concursul Jandarmilor.

În prezent în comună este liniște.

Comandantul legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28, fila 2920)

14

telefonice

1947 ianuarie 28

Nr. 2602

Din 28 Ianuarie 1947

Legiunea jandarmi Bihor
cătref

Inspectoratul Jandarmi Oradea

Urmare la raportul nostru telefonic nr. 2460/947.

Raportăm că parchetul Tribunal Bihor, cu Nr. 1510/947 a emis un număr de 19 mandate contra celor identificați că au luat parte activă la rebeliunea din comuna Tulca.

Aceste mandate s-au trimis prin curier la postul Tulca pentru a transfera pe cei 19 indivizi la Parchet.

Cu raportul Nr. 857/947 postul Tulca raportează că în dimineața zilei de 27 pe când urma să plece cu cei 19 indivizi la parchet, s-au adunat circa 300 locuitori cari nu au permis sub nici un motiv ca aceștia

să fie aduși la parchet, cerând ca toată instrucția să se facă în comuna Tulca.

Rugăm a binevoiți a ordona.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

(Text dactilografiat)

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28, fila 2919)

15

1947 ianuarie 28, Oradea

No. 3639

28.I.947

Insp. jand. Oradea

La No. 2602 din 28.I.947 telef. Dați ordin ca șeful de post să dreseze actele celor ce sau opus și actele să se înainteze parchetului.

Rezultatul cercetărilor se va comunica acestui Insp. în 48 ore, adică până în seara zilei de 30.I.947 orele 18.

col. (?) Mihalache

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28, fila 2922)

16

1947 ianuarie 29

Nr. 2612

Din 29 Ianuarie 1947

Legiunea Jandarmi Bihor

către

Postul jandarmi Tulca

În raportul Dvs. nr. 857 și în conformitate cu ordinul Inspectoratului Jand. Oradea Nr. 3639/947.

Dresați imediat actele celor ce s-au opus și înaintați actele la Parchetul Trib. Bihor.

Rezultatul în termen de 48 ore telefonic.

Comandantul Legiunei jandarmi Bihor

Căpitan

Ștefan I. Dumitrescu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 28, fila 2921)

17

1948 ianuarie 8
Comunicat Sectoare 1—12

Ordin Circular Nr. 14618 din 8 Ianuarie 1948

Inspectoratul de Jandarmi Oradea cu ordinul circular Nr. 13 din 3 ianuarie 1948 ne face cunoscut că în ultimul timp pe teritoriul rural al țării elemente diversioniste și antidemocratice desfășoară o intensă propagandă (cu privire la — n.n.) măsurile care s-au luat în legătură cu impozitele agricole și colectările de cereale despre care afirmă că au avut drept, scop în cea mai mare măsură asuprirea țăranilor săraci mici proprietari de pământ.

Față de această situație dați imediat ordin posturilor în subordine și treceți la serioase investigațiuni în teren și în caz pozitiv jandarmii în unire cu aparatul de educație și organizații de masă să înceapă o intensă acțiune de lămurire a populației, în sensul că impozitele și cantitățile de cereale colectate au fost luate de Guvern cu scopul de a se consolida reforma monetară, de a se ajuta regiunile deficitare și în general de a se veni în folosul celor mulți, celor ce muncesc.

De asemenea li se va arăta că sumele de bani fixate ca impozit sau cotele de cereale au fost gradate după puterea de producție a fiecărui teren, măsura având drept scop să micșoreze puterea de câștig a profitorilor și marilor proprietari, în folosul țăranilor muncitori.

Constatările pozitive făcute în acest sens vor fi raportate deîndată Legiunei în referire la ordinul cu numărul și data de mai sus.

Comandantul Legiunei Jandarmi Bihor

Maior

Al. V. Dimitriu

(ANO, *Fond Legiunea de Jandarmi*, dosar 47/1947—1948, fila 285)

**MANIFESTATION DE LA RÉSISTANCE PAYSANNE
CONTRE LE RÉGIME DES „COTES”**

— Résumé —

Dans l'historiographie officielle jusqu'à la Révolution de décembre '89, le problème des rapports entre l'état communiste et les différents segments de la population roumaine a été faussement, et même cyniquement, présenté. On a pratiqué sur la paysannerie une politique de spoliation, dissimulée sous le mot d'ordre que la littérature idéologique communiste nommait le renforcement de l'alliance entre la classe ouvrière et celle paysanne. L'introduction de système des „côtes” (fait reconnu par les dictateurs roumains eux-mêmes) entraîne des réactions négatives de la part de la population, d'une telle virulence que l'intervention des forces d'ordre s'avéra nécessaire. Les documents réunis et proposés, pris dans les fonds de l'Archives Nationales de Bihor, rendent manifeste un cas de résistance collective du village Tulcea, département de Bihor.

MONOGRAFIA ISTORICĂ A COMUNEI ȚEȚCHEA

de

LIVIU BORCEA

Situate pe cursul mijlociu al Crișului Repede, pe malul stâng al râului, până sub poala dealurilor Tășadului, satele Țețchea, Hotar, Subpiatră și Telechiu au format din cele mai îndepărtate timpuri o comunitate distinctă de așezări. La acestea s-a adăugat în permanență și satul Chistag, dar acesta, în prezent nu mai face parte din comună.

Cât de prielnică a fost pentru locuire această zonă o dovedesc urmele descoperite în peștera din Subpiatră, datând din epoca neolitică și eneolitică¹. Totuși, pământul nu a fost niciodată deosebit de darnic față de locuitorii săi. În vremurile mai îndepărtate oamenii de aici se vor fi îndeletnicit mai ales cu creșterea animalelor și chiar cu pescuitul.

1. Cele mai vechi mențiuni documentare

Intrând relativ târziu în sfera de referință a documentelor medievale, primele atestări sunt și ele abia începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Satele la care ne referim trebuie că aveau de acum o existență îndelungată chiar dacă vatra așezărilor s-a mai schimbat și ulterior, așa cum vom vedea în cele ce urmează.

Prima atestată documentar este Țețchea, în 1256. Prilejul acestei menționări a fost oferit de faptul că la acea dată satul aparținea ca proprietate comitelui Lampert, fiul lui Nicolae din neamul Hontpáz-mány. Documentul întocmit la 1 mai 1256 menționează așezarea sub forma *Chetka*². În 1274 posesiunilor lui Lampert i se adaugă Fâșca de Sus (*Felfancsika*), situată spre sud, în zona de deal. În 1335, așezarea era împărțită între familiile Czibak, Esztári și Battyáni, având drept de a ține târg³. Acest din urmă drept era unul care se constituia într-un privilegiu de care dispuneau doar un număr redus de așezări, ceea ce indică un rol deosebit al satului între celelalte din jur. Târgul, foarte frecventat în Evul Mediu, se ținea în fiecare joi a săptămânii, aici apărând, uneori, și oamenii regelui ca să anunțe chemările la judecată⁴.

¹ *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 384.

² *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, București, 1952, p. 17.

³ Jakó, Zs., *Bihar vármegye a török pusztítás előtt*, Budapest, p. 223.

⁴ Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, II, Budapest, 1883, p. 112.

În veacul al XIV-lea de Țețchea aparțineau: Aștileu, Chistag, Orti-teag, Șerghiș, Vârciorog, Fâșca (*Fancsika*), Subpiatră și așezările ulterioare dispărute *Körtvélyes* (=Periș) și *Kerekligeth* (=Poiana Rotundă). Prima, atestată sub forma *Keurthweles*, mai exista încă în anul 1555⁵. Ambele sunt menționate la 1341 cu precizarea „*possessio walachalis*“, deci sunt sate românești⁶. Nu cunoaștem în ce împrejurări au dispărut aceste așezări. Probabil locuitorii lor s-au mutat în satele din apropiere. Să mai precizăm doar că satul Poiana Rotundă apare documentar prima oară la 1335⁷.

Părâul care trecea prin Țețchea vărsându-se în Criș, purta numele așezării, fiind atestat documentar prima oară la 1341⁸. Tot acum este amintit undeva în perimetrul așezării „Câmpul cu spini“ (*Tuisseszmeze*)⁹ și biserica veche, din piatră, cu hramul Sf. Elisabeta¹⁰.

În conscrierea comitatului Bihor din 1552, Țețchea apare ca având 5 porți, împreună cu Subpiatră, toate fiind proprietatea lui Czibak Péter¹¹. Este, probabil, o perioadă de regres în evoluția așezării căci 5 porți înseamnă abia circa 10 case. Din păcate nu s-au păstrat date cu privire la populație din această perioadă.

La sfârșitul veacului al XIII-lea apare menționat în registrul de dijmă papală și numele satului Telechiu. La 1291 era așezare cu biserică. La 1552 avea 11 porți, stăpânind aici: Telegdi Miklós (4 porți), Telegdy Mihály (3 porți), parohul din Tileagd (o jumătate de poartă) și Illosvay István (3,5 porți).¹² Ajunsese, deci, să depășească Țețchea atât ca număr de case (circa 22), cât și ca număr de populație.

Satul Hotar este menționat prima oară în anul 1508 ca pertinentă a Tileagdului, sub forma *Izsópallaga* (=Pârloaga lui Isidor)¹³. La 1552 avea numai 2 porți, în posesia lui Székely György. Dar, în vecinătatea satului, într-un loc ce nu se mai poate determina cu precizie, se afla o altă mică așezare contopită apoi, probabil, în Hotar, având numele de *Barainkutha* (=Fântâna Mielului), atestată la 1508 sub forma *Braykutha* și *Brajkuta*¹⁴.

Subpiatră apare documentar prima oară, așa cum am văzut, abia la 1552¹⁵, fiind menționată apoi la 1561 împreună cu Fâșca, Șerghiș și alte sate, în posesia lui Csáky Mihály¹⁶. Importantă este și o conscriere a Bihorului, probabil de pe la 1560, care menționează obligațiile stăpânilor după numărul de porți pe care îl dețineau în fiecare sat. Având în vedere că după fiecare unitate impozabilă se dădeau un florin, putem

⁵ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1967, p. 353.

⁶ *Ibidem*, p. 351, 353.

⁷ *Ibidem*, p. 351.

⁸ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 223.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Repertoriul monumentelor...*, p. 173.

¹¹ Arhivele Statului Oradea, *Conscrierea din 1552*, f. 11 v.

¹² *Ibidem*.

¹³ Mezösi S., *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében*, Budapest, 1941, p. 293.

¹⁴ *Conscrierea din 1552*, f. 12.

¹⁵ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 284; C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 304.

¹⁶ I. Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, II, Oradea, 1974, p. 77.

ușor calcula numărul porților: Țețchea — 7, Telechiu — 17, *Kwrthwy-les* — 3, *Braykutha* — 1, Subpiatră — 7, Hotar — 9¹⁷. Următoarea atestare documentară se înregistrează abia la începutul veacului al XVIII-lea. Poziția sa, mai retrasă, la sud de Țețchea, la poala dealurilor („sub piatră“) îi va fi asigurat o existență liniștită într-o zonă prea puțin tulburată de loviturile expedițiilor militare care s-au perindat pe valea Crișului Repede.

Satele românești, ca pretutindeni, vor fi fost organizate în obști teritoriale conduse de un cneaz sau un voievod. Nu dispunem de date prea multe în acest sens decât numai numele a doi conducători locali. La 1556 este menționat la Țețchea un Petru Wayda, deci Petru Voievodul¹⁸, care, probabil, era mai marele românilor din satele zonei. La 1623, între semnatarii ca martori ai actului de cumpărare al domeniului cetății Șinteu de către Gavrilaş Movilă, fostul domn al Țării Românești, întâlnim și numele lui *Joannes Czecskey Wayvoda* (Ioan de Țețchea, voievod) și pe Teodor Lung voievod în *Brajkutsa*, iar în Chistag pe voievodul Petro Peter¹⁹.

Se pare că atât Țețchea cât și Telechiu (întocmai ca Tileagdul sau Poșoloaca), au fost inițial așezări de colonizare maghiară (probabil prin secolul al XII-lea). Dacă Telechiul, împreună cu Poșoloaca, fiind mai aproape de Tileagd, și-au păstrat de-a lungul timpului caracterul etnic preponderent maghiar, Țețchea, implantată în mijlocul unei zone românești, n-a rezistat, populația asimilându-se celei românești. La aceasta a contribuit în bună măsură cucerirea otomană din 1660 și întemeierea Pașalâcului de Oradea, a cărei existență de 32 de ani a determinat desființarea administrației feudale a statului ungar.

2. Secolul al XVIII-lea

Schimbarea stăpânirii otomane cu cea austriacă după cucerirea Oradiei de către imperiali (1692) a adus modificări în viața așezărilor și în această zonă. Se întocmesc primele conșcrieri mai detaliate privind nu numai numărul porților ci și cel al populației, al avuției acesteia. Aceste prime conșcrieri apar încă de prin 1687, căci Bihorul a ajuns sub austrieci înainte ca Oradea să fi fost cucerită de aceștia. Nu dispunem de informații privind etnia locuitorilor care nu interesea pe noii cuceritori. O deducem doar după rezonanța numelor, căci cei ce au întocmit conșcrierile erau unguri care au notat numele după regulile ortografice ale acestei limbi.

a) *Populația*. La Țețchea, în 1687 sunt menționați 12 capi de familie: Gregorius Gall (judele satului), Petrus Tivadar, Tobias Karacson, Joannes Szava, Georgius Bán, Volphgangus (=Lupu) Görbe, Michael Foris, Joannes Dombo, Geogius Ioan, Gregorius Dienes, Michael Erdely, Petrus Pitis. După această dată conșcrierile ce au urmat nu sunt edificatoare deoarece populația este prezentată împreună cu cea a unor

¹⁷ Szabó K., *Biharmegye adórajstroma 1560-ból*, în: *Történelmi Tár*, 1880, p. 174.

¹⁸ L. Borcea, *Obștea sâtească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII—XVII*, în: *Crisia*, XII, 1982, p. 158.

alte sate: Urvind (1695), Aușeu (1696), Valea Mare (1697), Aștileu (1698). Abia în Conscrierea Comitatului Bihor din 1712, satul apare menționat din nou separat. Sunt acum 10 capi de familie, după cum urmează: iobagii Andreas Thoma, Michaël Tobias, Florian Boj, Michaël Ioan, Tovad. (=Tivadar) Pascha, Joannes Rigó, Joannes Pineczés (=Pivnicierul), Joannes Tivadar, Georgius Mike, Tivadar Solymán. Un an mai târziu, numărul familiilor crește la 14: Theodorus Rigo, Michael Tobias, Paulus Tivadar, Petrus Rigo, Petrus Ioan, Georgius Mikil, Ioan Piczis, Michael Magyar, Andreas Thome, Georgius Besán, Georgius Tivadar, Samuelus Bésán, Paulus Bán, Gabrielus Tjurka²⁰.

Până la mijlocul veacului al XVIII-lea numărul familiilor a oscilat în jurul cifrei de 13—14, deci totalul populației abia dacă a depășit cifra de 60. Stăpânii satului au fost: în 1712 — văduva lui Kiss Balas, în 1713 — Árvai Imre, în 1719—1720 — Ujfaludi Marton²¹. De la mijlocul secolului al XVIII-lea: familia Beöthy²².

La Hotar, în 1694 existau 11 capi de familie: Michael Monya, Urszuly Kila, Joannes Kila, Urszuly Hore, Joannes Monya, Joannes Cziper, Thomas Gyalha, precum și locuitori fără semănături care plăteau „banii creștinătății” — Petrus Boros, Theodorus Kigye, Michael Csitas, Joannes Miklos²³. Din motive necunoscute, Registrul de dijme al comitatului Bihor precizează că locuitorii așezării s-au refugiat dincolo de Piatra Craiului, în Transilvania. Este, probabil, efectul incursiunilor tătare care au dislocat numeroase așezări²⁴. În 1712 sunt conscrise 15 familii în sat: iobagii Gabriel Monya (jude), Petrus Madusz, Joannes Bere, Joannes Szomos, Pakhalis Csozás (probabil Păcală Ciursaș), Tivadar Kigyék, Joannes Here, Demetrius Csurszás, Urszul Kirla (probabil Chirilă), Georgius Kirla, Michaël Ursutza, Michael Here, Michael Kusta. Un an mai târziu, numărul acestora a crescut la 21: Georgius Killa, Ursus Killa, Georgius Guj, Relicta Thomas Ilona, Georgius Szamos, Johannes Killa, Nicolaus Here, Petrus Madas, Michaelus Popa, Nicolaus Racz, Paulus Csurcsas (=Ciursaș), Theodorus Gigye, Johannes Bere, Michael Bán, Paulus Killa, Michael Kurta, Theodorus Killa, Theodorus Iank, Michael Here, Michael Csurczas, Georgius Boros. Dintre aceștia ultimii șase se precizează că sunt oșteni ai garnizoanei cetății Oradea (*praesidiarii Varadiensis*)²⁵.

În 1715 numărul capilor de familie ajunge la 28, fiind una din așezările cele mai populate din zonă: circa 110 locuitori. Acest număr va rămâne constant și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (la 1753 se înregistrau 27 iobagi, 7 frați și fii peste 16 ani)²⁶.

În 1712 satul era posesiune a văduvei lui Kiss Balázs, iar din 1713 a familiei lui Árvai Imre²⁷. Pentru desele schimbări în ceea ce privește

¹⁹ Arhivele Statului Oradea, *Fond Ep. rom.-cat., acte juridice*, dosar 552, p. 71.

²¹ *Aleșd 1904—1979*, Oradea, 1979, p. 115.

²² *Ibidem*.

²³ Borovszky S., *Biharvármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901, p. 65.

²⁴ *Aleșd 1904—1979*, p. 94.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 95.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 94.

raporturile de proprietate este semnificativă plângerea lui Ugray György adresată lui Francisc Rákóczi al II-lea că, după venirea austrie-cilor (1692), satele Hotar, Țețchea și Subpiatră i-au fost luate și date răposatului Kiss Balázs²⁸.

La Subpiatră, în 1694, Registrul de dijme menționează trei iobagi cu sesii, deci datori cu o parte din produse stăpânului de pământ (Nicolaus Peczes, jude, Joannes Laska, Michael Kukk) și 3 capi de familie fără pământ și care aveau obligația de a plăti „banii creștinătății” (Michael Laszok, Nicolaus Sasz, Ladislaus Karacson). Reîntoarcerea în vatra satului a locuitorilor după terminarea războiului austro-turc este reflectată în 1699 de creșterea numărului locuitorilor: 13 capi de familie. Ei sunt: Georgius Dath, Michael Tóth, Joannes Laszka, Petrus Laszka, Laurentius Pitoss, Mattheus Abraham, Nicolaus Jasz, Mattheus Jaszalyi, Nicolaus Pitis, Ignatius Pak, Johannes Karacsony, Stephanus Maleczan²⁹. În 1712 acest număr scade la 10 capi de familie pentru ca, un an mai târziu, să se reducă la 8 familii: Michael Kukk (jude în 1712), Johannes Laszka, Petrus Bus, Johannes Iasz, Michael Dat, Georgius Kuk, Georgius Bicsis, Georgius Bajta³⁰.

În 1719 numărul familiilor atinge cifra de 19: iobagii Bus Demetrius (jude), Dáth Gyurka, Kuk Mihály, Laczko Péterné, Laczko Peter, Laczko Anucza, Laszko Karacson, Laczko Jánosné, Iász Palkó, Iász Mihály, Iász Foris, Dath Mihoc, Iász Miklos, Gergely Foris, Piczis János, Ursz Mihály, Gyurko György, Piczis György, Pap Tivadar și 10 frați și fii peste 16 ani³¹. Este foarte clar că în ciuda ortografierii maghiare, toți locuitorii erau români. Este momentul de vârf al creșterii demografice căci apoi populația va fi în continuă scădere. În 1753 abia mai erau 10 familii de iobagi în perimetrul satului. Explicația trebuie căutată în slaba calitate a solului și atracția pe care au manifestat-o satele așezate în zone ceva mai fertile din imediata apropiere. În 1712 satul era proprietatea văduvei lui Kiss Balas, iar un an mai târziu el ajunge în mâna familiei Árvai³².

Cea mai populată așezare dintre cele la care ne referim a fost *Telechiu*. În 1696 deja, ea număra 10 familii (Georgius Hunyadi — jude, Michaelus Boldi, Stephanus Ballogh, Joannes Simon, Joannes Balneki, Joannes Juhas, Joannes Kiss, Nicolaus Paal, Michaelus Erdéli, Andreas Czigany)³³, pentru ca, trei ani mai târziu, în 1699, acest număr să crească la 24: Andreas Czigány — jude, Michael Basta, Martinus Jakab, Petrus Oláh, Joannes Simon, Stephanus Bogla, Joannes Juhász, Joannes Lazar, Nicolaus Juhasz, Joannes Páál, Martinus László, Stephanus Brics, Joannes Kiss, Michaelus Erdélyi, Relicta Michaeli Böles (=văduva lui Mihai Böles), Stephanus Banlaky, Stephanus Csontoss, Relicta Johannes Nagy, Lucas Böles, Georgius Balinth, Michaelus Balla, Martinus Koss, Stephanus Simpocs, Stephanus Szücs, Michaelus Varga,

²⁸ Arhivele Statului Oradea, *Fond Ugray—Bölönyi*, dosar 13, f. 157.

²⁹ *Aleșd 1904—1979*, p. 107.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 107.

³³ *Ibidem* p. 111.

Georgius Vajda, Ladislaus Kopacs, Stephanus Pincze, Georgius Sandor, Joannes Banlaki³⁴.

În 1712 numărul capilor de familie a scăzut la 10, pentru ca apoi să crească din nou (în 1713—18, în 1719—1720 — 20). În 1753, Conscrierea comitatului înregistra 25 de iobagi (capi de familie), 7 frați și fii peste 16 ani, precum și 4 familii de jeleri³⁵. Stăpânii așezării au fost: în 1712 — fiscul, baronul Georg Haller, Csanády István, Kallai József. În 1713 era a baronului Haller, a familiilor Ugrai și Baranyi³⁶.

Un factor care a dus la scăderea populației a fost epidemia de ciumă. Nu avem date decât cu privire la ciuma din 1742—1743 care a atins și această zonă. Atunci la Telechiu s-au înregistrat 88 de morți, la Hotar, 10 morți, iar la Subpiatră, 9³⁷.

Din punct de vedere etnic nu avem date complete cu privire la populația satelor din zonă în veacul al XVIII-lea. Se pare că Telechiul și-a păstrat caracterul etnic maghiar, în timp ce restul așezărilor au continuat să fie românești, în ciuda ortografiei maghiaro-latine cu care sunt transcrise numele. În 1773, Conscrierea localităților comitatului Bihor precizează numele românesc al satului Hotar, pe lângă cel unguresc, menționând că este o așezare românească. La fel Țețchea și Subpiatră, chiar dacă în acest din urmă caz, numele este scris cu ortografie maghiară: *Szupityátra*³⁸.

b) *Mijloacele de trai*. În ceea ce privește animalele și alte bunuri existente iată, pe localități, principalele date:

	1712	1713	1719	1723	1746	1753
boi	9	10	7	25	10	13
vaci	9	14	14	25	12	17
cai	1	2	2	5	2	4
porci	9	10	10	26	20	27
stupi	—	—	—	2	1	1

În 1687, cu privire la pământul arător al așezării Țețchea știm doar că a produs 176 cruci de grâu din care s-au dat în contul dijmii 10 cruci și 4 snopi. În 1694 aici nu s-au produs cereale (*possessio Csizske sine frugibus*). În 1696, în afară de grâu se mai cultiva și orz, iar din 1713 apare și porumbul. În 1715 se precizează că există și vie aici, „de 4 săpători“, adică o suprafață cât puteau lucra 4 muncitori într-o zi. De aici probabil și numele de *Pincés*, adică Pivnicierul, pentru una din familiile care locuiau în perimetrul satului. La 1720 aflăm că pământul arabil al acestei posesiuni era împărțit în două „câmpuri“, terenul era de fertilitate mediocră: după o câblă însământată și trei

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 112.

³⁶ *Ibidem*, p. 111.

³⁷ *Déri Múzeum Evkönyve*, Debrecen, 1969—70, p. 183—184.

³⁸ Mezösi S., *op. cit.*, p. 293, 296.

arături producea 3 câble³⁹. Avea fânaț producător de fân obișnuit, supus inundațiilor. Produsele se vindeau la Oradea. Există suficientă pădure pentru foc. În raza satului nu funcționa nici o moară. Cultivarea pământului se făcea (aratul) cu plug tras de șase boi. În 1723, Conscrierea comitatului menționa că la Țețchea se produceau 33 câble de grâu, 5 câble de semănături, 1,25 câble orz, 7 câble ovăz, 72 de porumb, 2 de fructe uscate, 24 care de fân din teritoriu propriu, 1 car din alte teritorii. Via s-a extins la 10 săpători. În conscrierea din 1746 este menționată o nouă plantă cultivată: floarea soarelui. Recolta din anul respectiv s-a ridicat la 630 de bucăți. Cifrele din anii următori indică recolte variate, în funcție de timp și de inundațiile provocate de Crișul Repede.

La Hotar, în 1694 un număr de 6 familii dețineau 450 de iezi și achitau 40 de iezi, dijmă în natură. Aici situația numărului de animale se prezintă în felul următor:⁴⁰

	1712	1713	1719	1723	1746	1753
boi	14	33	63	30	16	16
vaci	14	35	50	19	37	22
cai	4	7	14	14	10	8
porci	25	49	69	28	65	56
stupi	11	12	9	3	5	5
capre	9	9	6	3	14	4
oi	—	—	—	10 }	}	

În 1746 satul obținea un venit anual de 12 florini din cazanele de fierț țuică.

În ceea ce privește cultivarea pământului în satul Hotar, cea mai veche știre o avem din 1694, când aflăm că pe terenul arabil al așezării se produceau 50 de cruci de grâu, dijma fiind de 5 cruci, reprezentând, în boabe, echivalentul a $2\frac{4}{8}$ câble⁴¹. Pe lângă grâu și orz, începând cu 1712 apare și porumbul din care, în acel an, se obțineau 45 de câble pe teritoriul satului. Se mai cultiva ovăz și mei. Cantitatea relativ mare de fructe uscate poate fi un indiciu al numărului apreciabil al pomilor fructiferi. În 1753 recolta întregului sat se ridica la 67 câble grâu, $1\frac{2}{4}$ câble orz, 2 câble ovăz, 135 câble porumb, 130 bucăți floarea soarelui, 29 câble fructe proaspete, $47\frac{2}{4}$ câble fructe uscate, 49 care de fân. Creșterea recoltei se va fi datorat nu numai perfecționării tehnicii agricole ci și a defrișărilor intense și, pe această cale, extinderii terenului cultivat. Nu încapă îndoială că recoltele au fost în realitate ceva mai mari decât au fost ele declarate conscripțiilor.

La Subpiatră specificul zonei și-a pus amprenta asupra îndeletnicirilor de bază. Predomină, alături de agricultură, mai ales creșterea

³⁹ Aleșd 1904—1979, p. 116.

⁴⁰ Ibidem, p. 95.

⁴¹ Ibidem.

vitelor. La 1694 dădea după 180 iezi, în contul dijmii, un număr de 18. Iată, pe ani, numărul vitelor aflate în posesia locuitorilor satului:

	1712	1719	1723	1746	1753
boi	18	47	6	9	12
vaci	12	30	11	11	16
cai	—	10	6	4	1
porci	25	68	9	20	21
stupi	2	4	—	5	5
oi	—	20	—	11	19
capre	—	7	3 }	— }	—

În 1753 satul obținea un venit de 8 florini din cazanele de fiert țuică.

Pe teritoriul așezării, pământul cultivat era slab roditor. Din amin-titul Registru de dijmă aflăm că, la 1694, 2 locuitori pentru totalul de 38 cruci de grâu dădeau în contul dijmii, 3 cruci și 13 snopi, adică $1\frac{7}{8}$ câble. Deci totalul recoltei abia dacă depășea cantitatea de 40 câble de grâu. Se cultivă și aici, în afară de grâu, orz și porumb, dar și mei. În 1746 se produceau la Subpiatră: 12 câble de grâu, 36 câble de porumb, 330 bucăți de floarea soarelui, 14 care de fân. La 1753: 55 câble de grâu, 1 câblă orz, 46 câble de porumb, 2 câble fructe proaspete, $16\frac{2}{4}$ câble fructe uscate, 16 care de fân⁴².

La *Telechiu*, situația numărului de animale se prezenta în felul următor:

	1712	1713	1719	1723	1746	1753
boi	20	40	43	44	15	41
vaci	12	36	15	30	9	26
cai	—	1	2	3	4	2
porci	3	20	—	59	14	75
stupi	2	21	7	10	8	24
oi	—	—	29	—	—	—

Cu privire la îndeletnicirile locuitorilor acestui sat sunt edificatoare menționările făcute despre alte venituri. Astfel la 1713, se înregistrau 20 florini proveniți din meșteșuguri (probabil din olărit, căci la această dată locuia în sat un locuitor cu numele Joannes Fazekas, deci „Olaru“)⁴³. Același venit din meșteșuguri se realiza și în 1719 pentru ca, apoi, la 1723, acesta să crească la 56 florini. În 1746 se obțineau 6 florini din cazanele de fiert țuică și 10 florini din cârciumărit. Prosperitatea așezării este evidentă în 1753: 48 florini venit din cazanele de fiert țuică, 90 florini din meșteșuguri, 16 florini din comerț și 10 florini din cârciumărit⁴⁴. Prezența meșteșugurilor și a negoțului denotă o ușoară tendință de urbanizare în cazul acestui sat.

⁴² *Ibidem*, p. 108.

⁴³ *Ibidem*, p. 111—112.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 112.

În 1696 locuitorii obțineau 150 de cruci de grâu pentru care prestau dijma de 15 cruci adică $7\frac{1}{8}$ câble de Debrețin. Se producea și vin. În acel an, 14 locuitori din Telechiu și Tileagd obțineau un total de 80 tine de vin (circa 3 400 l), din care, în contul dijmei dădeau 8 tine⁴⁵. Un an mai târziu cele două așezări produceau un total de 379 tine, deci circa 16 000 l de vin. În 1720, pământul arabil de calitate mediocră era împărțit în două „câmpuri”: după 1 câblă de semănături și trei arături producea 4 câble (câbla de Oradea era egală cu tina și cu găleata de Oradea, toate fiind echivalente cu 42,4 l)⁴⁶. Se menționa că fânațul aici este bun și producător de fân corespunzător deși suferă de revărsarea Crișului Repede⁴⁷. În 1723 se obțineau 128 câble de porumb, 28 câble de semănături, 10 câble de orz, 3,5 câble ovăz, 51 câble porumb, 45 care de fân în propriul teritoriu. Satul avea vie de 50 săpători. La produsele obișnuite în zonă, în 1746 se adaugă tutunul (20 legături)⁴⁸. În 1753 recolta sâtenilor din Telechiu se prezenta astfel: $105\frac{1}{4}$ câble de grâu, $5\frac{3}{4}$ câble de ovăz, 160 câble de porumb, 160 bucăți floarea soarelui, $58\frac{1}{4}$ câble fructe proaspete, $12\frac{3}{4}$ câble de fructe uscate, 61 care de fân. Exista, de asemenea, vie de 26 săpători⁴⁹.

Ca tendință generală în producția agricolă a secolului al XIX-lea se poate constata o permanentă creștere, cu toate că pământul nu era deosebit de fertil⁵⁰.

c) *Biserica*. Cele mai vechi informații în legătură cu existența unui lăcaș de cult este un document din 1341, din 14 martie, când, la Țețchea, într-un loc neprecizat se amintește o biserică de piatră cu hramul Sf. Elisabeta⁵¹: *pro loco sessionali ordinato et dimietate ecclesiae*⁵².

Chiar dacă apoi, un timp relativ îndelungat nu s-au mai păstrat mențiuni documentare, avem certitudinea că, existând creștini, aceștia vor fi avut și biserică și preot. La Țețchea se pare că încă de prin secolul al XIII-lea a existat și o pânză de populație maghiară care va fi fost de credință romano-catolică. Ea a dispărut însă până la mijlocul veacului al XVI-lea când în sânul acestei biserici se produce ruptura. La Telechiu majoritatea credincioșilor a fost, după 1560, reformată (evangelică), celelalte așezări au fost și au rămas preponderent cu populație ortodoxă (greco-orientală). Prozelitismul calvin, foarte puternic în satele de pe Crișul Repede în secolul al XVI-lea, a continuat și în cel următor. Astfel, la 8 noiembrie 1678, sinodul calvinesc de la Satu Mare, printre alți predicatori de acest rit pe care îi hirotonește se afla și Petru din Hotar și Gheorghe din Fâșca⁵³. Alte informații nu avem despre ei. Nu știm dacă și-au slujit sau nu credincioșii în această calitate sau, poate,

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 169, 191.

⁴⁷ Aleșd 1904—1979, p. 112.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁰ B. Ștefănescu, *Începuturile introducerii tehnicii moderne în agricultura Bihorului*, în: *Biharea*, IX, 1981, p. 33, 36.

⁵¹ *Repertoriul monumentelor...*, p. 173.

⁵² *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, vol. IV (1341—1350), București, 1952, p. 14—15.

⁵³ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, I, Oradea, 1935, p. 19.

așa cum s-a mai întâmplat, nici nu au fost primiți de comunitatea credincioșilor.

Cea mai veche biserică păstrată în zonă este cea cu hramul Sf. Gheorghe de la Hotar, construită în 1714, aflată acum la o oarecare depărtare de sat, pe drumul către Fășca⁵⁴. Situarea ei acolo, în mijlocul cimitirului, indică vechea vatră a așezării care a fost apoi mutată prin „tragerea la linie” a satelor, efectuată de administrația habsburgică, spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, pe actualul loc. Din punct de vedere al planimetriei, biserica din Hotar are particularități ce o deosebesc de celelalte biserici din lemn: nava este dreptunghiulară având o absidă hexagonală, ușor ascuțită spre est⁵⁵. „Corul” din naos a fost adăugat prin anul 1880. În arhitectura bisericii se remarcă în mod deosebit ancadramentele de la cele două uși, de la pronaos și naos, foarte frumos ornamentate. Biserica a fost pictată în secolul al XVIII-lea apoi, peste această pictură s-a suprapus cea executată în 1883 de către pictorul Müller Károly. Iconostasul a fost repictat, așa cum menționează inscripția: „a doua oară la anno 1881... s-a finitu zugr(ăveala) în 12 iulie prin Dionisiu Juga cantor de Nicolaeț, pictor”⁵⁶. Pictorul era originar, deci din vestitul centru de pictură bisericească de la Nicula. El a pictat și alte biserici din Bihor. Inscripția completă, potrivit lecturii lui Ioan Godea este: „Această sfântă biserică s-au pânzatu a doua oară la anul 1881 pe timpul pre sfinției sale Ioan Mețianu episcopul Aradului, P.V. domnul Teodor Filipu protopopu, D. Moisi Caba preotul locului, Teodor Chirilă lăcuitoriu primariu și s-a finitu zugrăvitul în 12 iulie 1881 prin Dionisiu juga cantor de Nicolaeț, pictor. Amin. Și s-a sfințitu în 20 iulie 1881”⁵⁷.

Este demn de menționat că această biserică a fost ridicată de cei 21 capi de familie, locuitori ai satului Hotar în 1714, oameni de condiție modestă, cu pământ puțin și de o calitate care abia dacă le asigura existența.

Tradiția locală orală spune că, la 1784, în drum spre Viena, pe la această biserică ar fi trecut și Horea. Aici ar fi ținut sfat cu țărani din zonă adunați de preotul Ioan Simuț care, apoi, s-a pus în fruntea țărănilor iobagi îndemnându-i la revoltă⁵⁸.

O altă biserică-monument este cea din Subpiatră⁵⁹. Se pare că a fost construită, din lemn, în 1770, de către credincioși din Lugașu-de-Sus iar după ce aceștia și-au construit o altă biserică, pe cea veche au cedat-o celor din Subpiatră⁶⁰. Și aici tradiția a păstrat povestea aducerii ei, operațiune care a durat aproape un an deoarece sătenii au ținut să nu o desfacă. Crișul Repede a fost trecut iarna, când apele erau înghețate.

⁵⁴ I. Godea, *Tipologia planimetrică a bisericilor de lemn din nord-vestul României*, în: *Biharea*, II, 1974, p. 142 și Idem, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, II.

⁵⁵ *Repertoriul monumentelor...*, p. 208—209; *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei*, Oradea, 1978, p. 121.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 121—122.

⁵⁷ I. Godea, *op. cit.*, II, p. 81.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 123.

⁵⁹ *Repertoriul monumentelor...*, p. 243—244.

⁶⁰ Vezi planul ei la I. Godea, *op. cit.*, p. 137.

Date cu privire la istoricul ei sunt înfățișate în inscripția pusă cu ocazia repictării din 1865: „...de Superiori Lugasini ad honores Deo Divinitatis Anno Domini 1770, renovati in 1865“ (din Lugașu-de-Sus, în onoarea Domnului Dumnezeu în anul Domnului 1770, renovată în 1865). Data încheierii pictării este trecută pe peretele sudic al altarului: „Finit Alexander Matei Pr.H.P.M.C. 1869... Pontifex Zaharias... sacerdos Gregorius... Jurcut curator...“. Alte reparații și restaurări s-au făcut în perioada interbelică și în 1956⁶¹.

Ceea ce se remarcă în mod deosebit la această biserică este prispa de pe latura de sud a navei, una din cele mai interesante întâlnite la bisericile de lemn din Transilvania⁶². Sunt remarcabile cele șase „săgeți“ (stâlpii prispei), cioplite cu mîgală și simț artistic ca și icoana pe lemn din secolul al XVIII-lea aflată în inventarul bisericii, reprezentând pe Iisus Hristos binecuvîntînd. Specialiștii o atribuie, ca influență artistică, Maramureșului⁶³.

Un eveniment, oarecum insolit, s-a petrecut la 20 iunie 1812, când consilierul aulic Beöthy Imre a cerut să fie îndepărtate din bisericile din Țețchea, Subpiatră și Hotar, icoanele contrare moralei și sfînteniei bisericilor din aceste așezări. Organele administrative decid ca, la prima vizitație canonică, ele să fie înlăturate de aici, ca și din alte biserici⁶⁴.

În 1790 a fost construită biserica de zid reformată din Telechiu, în stil baroc.

De-a lungul timpului bisericile au fost dotate cu cărți de cult cumpărate din danii creștinești care au constituit și mijloace de zidire sufletească pentru credincioși. Multe din ele vor fi distruse cu prilejul războaielor și a vremurilor de restriște. La Hotar se mai păstrează: *Ceaslov*, Târgoviște, 1715; *Evangelhie*, București, 1723; *Chiriacodromion*, București, 1732; *Antologhion*, București, 1766; *Triod*, Blaj, 1771; *Octoih*, Blaj, 1783; *Euhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghie*, Sibiu, 1798⁶⁵. Dintre cărțile de cult de la Subpiatră pot fi menționate: *Evangelhie*, Blaj, 1765 și *Octoih*, Blaj, 1792⁶⁶. Prezența aici a acestor cărți este o dovadă concludentă a circulației cărții românești în toate zonele locuite de români, indiferent de granițele acelor vremuri.

În ciuda lipsei de informații în legătură cu începuturile învățămîntului din satele la care ne referim și care, toate, vorbesc despre un învățămînt relativ târziu, avem, totuși, o mențiune de excepție. Pe un *Chiriacodromion*, tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia) în 1699, aflat la Copăcel, în anul 1764 este pomenit un oarecare Blaga I. de la Chistag „fiind locuitor în Hotar, la dascălul Aron...“⁶⁷. Este o dovadă, evident, modestă dar deosebit de prețioasă a existenței unui intelectual care va fi avut în jurul său și învățăcei, probabil sub oblăduirea bisericii ortodoxe din sat.

⁶¹ *Monumente istorice bisericesti...*, p. 182.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, I, p. 77.

⁶⁵ *Monumente istorice bisericesti...*, p. 123.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 182.

⁶⁷ Fl. Dudaș, *Carte vechi românească în Bihor*, Oradea, 1977, p. 149.

3. Secolul al XIX-lea

Ceea ce a caracterizat cel mai pregnant istoria așezărilor la care ne referim a fost în acest veac sporul demografic susținut, la nivelul tuturor așezărilor. Dar în ceea ce privește veridicitatea acestor cifre, există numeroase semne de întrebare. Fiecare sursă indică un alt număr al locuitorilor, astfel încât este destul de dificil a se aprecia care dintre ele oferă cifra reală. Pentru prima jumătate a acestui veac singurele informații statistice le avem din șematismele Episcopiei romano-catolice de Oradea, astfel că situația se simplifică: suntem nevoiți să le luăm ca atare⁶⁸. Șematismele apăreau anual oferind date complete asupra parohiilor din dieceză, populația fiind precizată după confesiunea căreia declara că aparține.

TETCHEA:

	1828	1838	1841	1842
— catolici	3	—	—	9
— greco-catolici	—	—	—	—
— ortodocși	249	260	258	270
— reformați (calvini)	—	6	—	6
— iudei	—	—	—	5
Total:	252	266	258	290

HOTAR:

	1828	1838	1841	1842
— catolici	—	—	—	—
— greco-catolici	—	—	—	—
— ortodocși	211	215	249	300
— reformați	—	—	—	—
— iudei	—	—	—	—
Total:	211	215	249	300

SUBPIATRA:

	1828	1838	1841	1842
— catolici	—	—	—	—
— greco-catolici	—	—	—	—
— ortodocși	236	240	240	240
— reformați	—	—	—	—
— iudei	—	—	—	—
Total:	236	240	240	240

⁶⁸ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis latinorum pro anno Domini 1828, 1838, 1841, 1842*, p. 43—44.

TELECHIU:

	1828	1838	1841	1842
— catolici	10	3	3	6
— greco-catolici	—	—	—	—
— ortodocși	109	135	135	135
— reformați	390	390	390	400
— iudei	—	2	—	—
Total:	509	530	528	541

În prima jumătate a veacului, la Țețchea, Hotar și Subpiatră se menționa că una din principalele îndeletniciri a locuitorilor era prepararea și vânzarea pietrei de var. La Țețchea pământul producea foarte bine porumb însă la Hotar livezile erau cele ce asigurau venituri locuitorilor — mai ales livezile de pruni⁶⁹.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea situația pe confesiuni a populației se prezenta astfel:

ȚEȚCHEA:

	1851	1855	1864	1869	1875	1877	1882	1896
— catolici	—	4	3	3	3	3	5	22
— greco-catolici	—	—	—	—	—	—	—	1
— ortodocși	290	300	451	442	357	357	358	398
— reformați (augustini)	—	—	—	—	—	—	—	3
— reformați (calvini)	—	—	—	9	25	25	26	23
— iudei	4	—	—	—	6	6	8	4
Total:	294	304	454	454	391	391	397	451

HOTAR:

	1851	1855	1864	1869	1875	1877	1882	1896
— catolici	—	—	—	—	11	11	4	3
— greco-catolici	—	—	—	—	—	—	—	—
— ortodocși	310	315	715	687	738	738	702	738
— reformați (calvini)	—	—	—	—	—	—	—	3
— iudei	—	—	—	—	4	7	—	9
Total:	310	315	715	687	753	756	706	753

⁶⁹ Fényes E., *Magyarország geographiai szótára*, I, Budapest, 1851, p. 232 și vol. II, p. 137.

SUBPIATRA:

	1851	1855	1864	1869	1875	1877	1882	1896
— catolici	—	—	—	—	—	—	—	6
— ortodocși	250	250	379	379	404	404	457	356
— iudei	—	—	—	—	1	1	5	3
Total:	250	250	279	379	405	405	462	365

TELECHIU:

	1851	1855	1864	1869	1875	1877	1882	1896
— catolici	4	4	3	3	24	24	6	12
— ortodocși	135	138	136	130	82	82	70	70
— reformați (calvini)	400	400	435	445	491	491	480	464
— iudei	—	—	—	—	8	8	8	8
Total:	539	542	574	578	605	605	564	554

În ansamblu se constată o creștere generală a populației în toate așezările chiar dacă în cazul Țețchei și a Telechiului ea nu este foarte mare. Saltul demografic cel mai spectaculos îl înregistrează satul Hotar a cărui populație se dublează între 1855—1864, deci numai în zece ani. Pe locul următor se situează Subpiatră a cărei populație crește între 1851 și 1882 de la 250 la 462. La Hotar, între 1877 și 1882 populația scade (—50), la fel și la Telechiu (—59).

Este de subliniat că populația ortodoxă din Telechiu (care avea aici o biserică proprie) cunoaște o scădere de la 135 la 70, în cei treizeci de ani pentru care avem cifrele. În șematismele redactate de Episcopia romano-catolică, la Telechiu este menționată și existența unei biserici ortodoxe care însă, la 1882, nu mai apare. În acest sens trebuie să amintim prezența aici a preotului ortodox Borha Luca ai cărui doi fii, Gheorghe și Saba (?), au frecventat cursurile Academiei de drept din Oradea: Gheorghe în anul 1854/55 iar Saba în 1862/63. Primul a ajuns ulterior prim-pretor la Beiuș iar cel de-al doilea pretor la Ilia⁷⁰.

Un călător bihorean care a străbătut pe la 1882 și satele de pe valea Crișului Repede nota că la Țețchea între pomii fructiferi predomină gutuiul și că, în imediata vecinătate a conacului Zathureczky se află o mică biserică de lemn⁷¹. La Telechiu el menționează că, în 1881, Sorbán Erzsébet a întemeiat o fundație pentru învățământul gratuit și că altarul bisericii (probabil reformate) a fost făcut în 1775. Deci înaintea bisericii reformate construite în 1790 a mai existat o alta. În această așezare, din anul 1883, exista iluminat stradal⁷², ceea ce situează Telechiul între primele din țară care au dispus de acest fel de dotare specific urbană.

⁷⁰ V. Faur, I. Fleisz, *Studentii români la Academia de drept din Oradea (1850—1918)*, în: *Crisia*, XVII, 1987, p. 133, 135.

⁷¹ K. Nagy S., *Biharország*, III, Oradea, 1888, p. 80.

⁷² *Ibidem*, p. 79.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea cele trei așezări — Țețchea, Hotar, Subpiatră — au fost stăpânite de familia Beöthy care avea întinse stăpâniri în Bihor și care a dat vicecomiți ai comitatului Bihor iar unul din ei, Imre, a fost chiar consilier aulic.

La Telechiu, la mijlocul veacului, aveau posesiuni: văduva contelui Haller László, contele Kornis Károly, baronul Gerliczy Ferenc, baronul Dóry József și Bölöni Károly⁷³.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea a venit la Țețchea nobilul Zathureczky Gedeon, născut la Pelsőc, în Ungaria superioară, care a murit apoi aici la 29 iulie 1873. El este întemeietorul „dinastiei” din care s-a tras Albert (1848—1905) și cei doi fii ai acestuia, Emil, mort la numai 27 de ani (1850—1877) și István (1860—1928). Se pare că Gedeon este cel ce a construit conacul din Țețchea, după 1850, clădire cu un singur nivel și un turn, în jurul căruia, cu timpul, s-a constituit un întins parc dendrologic, udat din belșug de apele Crișului Repede cu ocazia deselor sale revărsări. Parcul a fost distrus aproape complet ca și cimitirul familiei Zathureczky din care au rămas doar câteva pietre funerare răvășite. Distrus a fost și castelul care a devenit sediul primăriei locale iar bogatele sale dependențe au fost transformate într-o crescătorie de oi.

Iată și evoluția suprafeței agricole (teren arabil, pădure, fânaș, pășune) la mijlocul secolului al XIX-lea și la sfârșitul lui (în iugăre)⁷⁴:

	1850	1900
Țețchea	1 888	1 409
Hotar	6 478	3 326
Subpiatră	3 120	1 914
Telechiu	1 573	2 477

În 1896 se realizează în imperiul austro-ungar primul recensământ de stat al populației și bunurilor deținute. Confruntarea cifrelor cuprinse în el cu datele oferite de alte surse ne oferă posibilitatea de a constata unele inadvertențe pe care recensământul din 1896 le corectează. În continuare redăm cifrele care prezintă situația economică a celor patru așezări la care ne referim⁷⁵:

	1896			
	Țețchea	Hotar	Subpiatră	Telechiu
— Număr gospodării	82	189	95	114
— Suprafața gospodăriilor și repartizarea lor (în iugăre cadastr.)				
— arabil	550	693	337	991
— grădină	43	56	24	33
— fânaș	89	283	142	124
— vie	—	—	—	—
— pășune	102	242	96	310
— pădure	549	1 937	1 273	931
— neproductiv	76	59	33	85
TOTAL:	1 409	3 320	1 914	2 465

⁷³ Fényes E., *op. cit.*, I, p. 232, II, p. 137, III, p. 85.

⁷⁴ *Ibidem* și statistica din 1900.

⁷⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Uj folyam, XV. kötet, Budapest, 1897, p. 444—445.

	Tețchea	Hotar	Sub- pitară	Telechiu
— Numărul gospodăriilor asigurate împotriva incendiilor:				
— clădiri	14	2	—	9
— grâne și furaje	—	2	—	—
— general	1	—	—	—
— împotriva grindinei	1	1	—	1
— Atelaje				
— cu tracțiune cabalină:				
— cu un cal	—	1	—	—
— cu doi cai	6	17	4	15
— cu trei cai	3	—	5	3
— cu tracțiune bovină:				
— cu doi boi	18	46	26	28
— cu patru boi	9	—	—	4
— cu tracțiune vaci:	2	—	1	11
— Pomi fructiferi				
— meri	671	193	191	265
— peri	64	122	50	134
— cireși	8	12	11	18
— vișini	3	14	9	174
— piersici	73	13	5	61
— caiși	41	—	—	32
— pruni	3 063	5 896	2 550	2 162
— nuci	117	141	90	97
— migdali	1	—	—	—
— castani comestibili	—	1	—	1
— duzi	66	65	116	36
TOTAL:	4 107	6 457	3 080	2 942
— Animale cornute				
— tăurași, tauri:				
— 0—1 an	3	7	9	12
— 1—2 ani	3	1	1	1
— 2—3 ani	2	—	—	—
— peste 3 ani	3	—	1	4
— vițele, vaci:				
— 0—1 ani	25	8	21	35
— 1—2 ani	43	14	5	18
— 2—3 ani	39	51	8	24
— 3—4 ani	26	42	6	13
— peste 4 ani	68	79	27	119
— viței, boi:				
— 0—1 ani	2	3	—	24
— 1—2 ani	14	10	6	13
— 2—3 ani	18	27	3	19
— 3—4 ani	29	41	22	—
— peste 4 ani	168	84	44	71
TOTAL:	443	367	153	372
— Cai				
— armăsari:				
— 0—1 an	—	—	2	5
— 1—2 ani	—	2	1	—
— 2—3 ani	—	—	—	—
— peste 3 ani	2	—	2	—

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— iepe:				
— 0—1 an	1	—	1	2
— 1—2 ani	1	1	—	—
— 2—3 ani	—	2	2	3
— 3—4 ani	2	2	—	—
— peste 4 ani	9	9	9	15
— castrați:				
— 1—2 ani	1	—	—	1
— 2—3 ani	—	1	—	—
— 3—4 ani	—	7	—	—
— peste 4 ani	10	20	12	28
TOTAL:	26	44	29	54
— măgari	7	—	—	—
— capre	19	32	40	55
— porci	640	388	178	331
— oi	—	235	92	—
— păsări	984	685	522	1 616
— albine (familii)	20	19	17	12

4. Primele două decenii ale secolului al XX-lea

a. *Evoluția demografică.* Anul 1900 aduce a doua statistică, cu date cuprinzătoare. O reproducem, potrivit publicației de specialitate a imperiului austro-ungar⁷⁶:

1900

— suprafața în iug. cadastr.	1 409	3 326	1 914	2 477
— populația în 1900:				
— civilă	556	942	418	684
— militară	—	—	—	1
— total	556	942	418	685
— după sex:				
— bărbați	290	468	207	379
— femei	266	474	211	306
— după vârstă:				
— sub 6 ani	110	203	76	111
— 6—11 ani	83	148	58	106
— 12—14 ani	46	66	38	50
— 15—19 ani	65	94	40	85
— 20—39 ani	159	233	114	171
— 40—59 ani	69	157	62	115
— peste 60 de ani	24	41	30	47
— după situația familială:				
— necăsătoriți (e)	344	542	225	389
— căsătoriți	177	351	158	263
— văduvi (e)	34	49	35	33
— divorțați legal	1	—	—	—
— după limba maternă:				
— maghiară	238	223	116	685
— germană	1	—	2	—
— slovacă	1	—	—	—
— română	315	719	298	—
— alte	1	—	2	—

⁷⁶ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Uj sorozat, I. kötet, Budapest, 1902, p. 284—287.

	Țețchea	Hotar	Sub- pitară	Telechiu
— știu să vorbească ungurește	312	352	137	685
— după religie:				
— romano-catolici	38	3	14	28
— greco-catolici	13	3	—	6
— ortodoxă	437	909	401	99
— reformați:				
— augustini	—	1	—	2
— evanghelici	48	13	—	529
— izraeliți	19	13	3	21
— alții	1	—	—	—
— știu să scrie și să citească:	177	235	98	375
— case de locuit:				
— din piatră sau cărămidă	6	4	1	14
— din văioage sau pământ, cu bază de piatră	6	—	—	4
— din văioage sau pământ	16	10	39	78
— din lemn sau alte materiale	64	174	43	42
— cu acoperiș:				
— țiglă, tablă, olane	12	19	22	38
— șindrilă sau scândură	38	89	17	17
— trestie sau stuf	42	80	44	83
TOTAL:	92	188	83	138

Analizând cifrele din recensământul de mai sus se impun câteva constatări. Până la 1896 la Țețchea, Hotar și Subpiatră nu sunt menționați locuitori maghiari. Îi deducem însă adunând cifra catolicilor, reformaților (augustini și evanghelici) și a iudeilor. În 1896, în Țețchea, numărul lor era 52, la Hotar — 15, la Subpiatră — 9. În numai patru ani situația se modifică în mod apreciabil. La Țețchea dintr-un total de 556 locuitori, 106 se declară de altă confesiune decât cea greco-catolică sau ortodoxă. Și, totuși, în loc de 450 de români, la rubrica „după limba maternă”, 238 declară că au limba maternă maghiara. Deci 132 români precizează că sunt unguri. Situația este aceeași și la Hotar. Numărul ortodocșilor și a greco-catolicilor este 912, a romano-catolicilor, reformaților și izraeliților este 30. Totuși, 223 se declară că au limba maternă maghiara. Scăzând pe cei 30 rezultă că 193 de români de aici au declarat că sunt unguri. Până și la Subpiatră, unde în 1896 din 365 locuitori numai 9 aveau posibil altă limbă maternă decât româna, situația se schimbă total în 1900. Numărul romano-catolicilor a crescut la 14, cel al evreilor rămânând 3. Ortodocșii deși au sporit numeric de la 356 la 401 (greco-catolici nu sunt menționați în sat), numai 298 se declară ca având limba maternă româna. Constatăm că și aici 103 români sunt considerați ca având limba maternă maghiara. Fenomenul apare foarte clar în cazul satului Telechiu unde deși apar 105 ortodocși și greco-catolici, întreaga populație de 685 locuitori este considerată ca fiind de limbă maghiară.

Explicația acestor anomalii trebuie căutată nu numai în venirea unui număr important de locuitori de limbă maghiară ci — mai ales — în superficialitatea sau, poate, intenția rea a modului de realizare a recensământului. Este mai mult ca sigur că recenzorii n-au întrebat de limba maternă ci, acolo unde s-au înțeles în limba maghiară cu persoanele întrebate, au trecut această limbă ca fiind maternă. Este greu de acceptat

că procesul de desnaționalizare desfășurat sistematic de către stat, să fi cunoscut în aceste patru așezări o proporție atât de mare.

Situația este identică din acest punct de vedere și la 1910, data ultimului recensământ efectuat în imperiul austro-ungar înainte de dezmembrarea sa.

1910

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— suprafața în iug. cadastr.	1 400	3 326	1 914	2 477
— populația în 1910:				
— civilă	607	1 038	432	708
— militară	4	—	—	3
— total	611	1 038	432	711
— după sex:				
— bărbați	309	514	220	391
— femei	302	524	212	320
— după vârstă:				
— sub 6 ani	88	195	76	90
— 6—11 ani	97	181	67	85
— 12—14 ani	43	77	32	47
— 15—19 ani	75	123	43	102
— 20—39 ani	173	230	107	190
— 40—59 ani	105	185	82	158
— peste 60 ani	30	47	25	39
— după situația familială:				
— necăsătoriți (e)	366	609	251	397
— căsătoriți (e)	211	373	158	277
— văduvi (e)	33	55	23	37
— divorțați legal	1	1	—	—
— după limba maternă:				
— maghiară	367	476	298	701
— germană	1	—	—	—
— slovacă	—	—	—	—
— română	238	553	133	10
— alte	5	9	1	—
— știu să vorbească ungurește:	432	545	303	707
— după religie:				
— romano-catolici	37	—	4	32
— greco-catolici	33	5	1	7
— reformați:				
— evanghelici	59	—	—	548
— unitarieni	4	11	—	1
— ortodocși	455	1 008	424	114
— izraeliți	23	14	3	6
— alții	—	—	—	3
— știu să scrie și să citească	255	446	117	467
— case de locuit:				
— din piatră sau cărămidă	9	3	2	20
— din văioage sau pământ, cu fundație de piatră	2	—	22	20
— din văioage sau pământ	21	20	2	82
— din lemn sau alte materiale	63	170	60	14
— cu acoperiș:				
— țiglă, olane, tablă	42	67	52	92
— șindrilă sau scândură	35	80	7	23
— trestie sau stuf	18	46	27	21
— total case	95	193	86	136

Iată dinamica creșterii naturale a populației celor patru așezări în perioada 1900—1910⁷⁷:

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— Locuitori potrivit recensământului din:				
— 1900	556	942	418	685
— 1910	611	1 038	432	711
— Născuți vii în:				
— 1901	25	47	19	17
— 1902	25	53	24	27
— 1903	28	42	15	16
— 1904	25	40	20	21
— 1905	36	52	12	27
— 1906	27	46	20	19
— 1907	35	53	22	15
— 1908	24	49	18	27
— 1909	27	42	17	19
— 1910	22	48	18	19
— Morți în:				
— 1901	16	29	13	13
— 1902	17	32	24	12
— 1903	12	44	11	17
— 1904	19	19	5	11
— 1905	17	28	6	16
— 1906	12	25	15	8
— 1907	14	41	15	15
— 1908	15	24	10	10
— 1909	12	21	11	11
— 1910	17	26	10	8
— Media generală pe anii 1901—1910:				
— a căsătoriilor	5	7	4	5
— a născuților vii	27	47	18	21
— a deceselor	15	29	12	12
— spor natural	12	18	6	9
— Media generală pe anii 1901—1910:				
— născuți vii și morți legitim	22	43	16	19
— născuți vii și morți nelegitim	5	4	2	2
— total	27	47	18	21
— morți sub 7 ani:				
— sub 1 an	6	10	5	3
— 1—6 ani	3	7	2	2
— morți peste 7 ani	6	12	5	7
— nr. morților care au beneficiat de asistență medicală	6	8	3	4
— nr. morților care nu au beneficiat de asist. medic.	9	21	9	8
— nr. cauzelor morții constatate de medic	6	8	3	4
— nr. cauzelor morții neconstatate de medic	9	21	9	8

⁷⁷ *Ibidem*, Uj sorozat, 42. kötet, Budapest, 1912, p. 284—287; *Ibidem*, 46. kötet, Budapest, 1913, p. 284—287. Cifrele statisticii pe anul 1900 vezi în *Magyar Statisztikai Közlemények*, Uj sorozat, I. kötet, Budapest, 1902, p. 284—287.

Pentru anul 1910 avem și o statistică ce oglindește repartizarea pe principalele categorii de îndeletniciri a locuitorilor (populația activă) precum și cea întreținută de aceasta (populația pasivă)⁷⁸:

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
Total populație				
— activă	265	396	203	314
— pasivă	346	642	227	397
— total	611	1 038	432	711
— în agricult. și grădinărit				
— activă	156	350	181	257
— pasivă	222	558	204	314
— total	378	908	385	571
— alte domenii de prod. agricolă				
— activă	—	4	2	—
— pasivă	—	15	2	—
— total	—	19	4	—
— industrie				
— activă	55	6	6	28
— pasivă	77	13	8	44
— total	132	19	14	72
— comerț și credit				
— activă	5	2	1	2
— pasivă	6	1	—	4
— total	11	3	1	6
— transporturi				
— activă	18	9	3	10
— pasivă	13	20	4	22
— total	31	29	7	32
— servicii publice și liber-profesioniști:				
— activă	6	9	2	5
— pasivă	16	23	9	11
— total	22	32	11	16
— apărare:				
— activă	4	—	—	3
— pasivă	—	—	—	—
— total	4	—	—	3
— zilieri				
— activă	1	—	—	—
— pasivă	—	—	—	—
— total	1	—	—	—
— slugi				
— activă	18	5	2	6
— pasivă	6	—	—	—
— total	24	5	2	6
— alte îndeletniciri, necunoscute				
— activă	7	20	8	3
— pasivă	1	3	—	2
— total	8	23	8	5

⁷⁸ *Ibidem*, 48. kötet, Budapest, 1914, p. 566—571.

	Tețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— <i>În agricultură și grădinărit:</i>				
— activă				
— bărbați	110	251	128	219
— femei	46	99	53	38
— pasivă				
— bărbați	76	219	70	95
— femei	146	368	134	219
— total				
— bărbați	186	470	198	314
— femei	192	467	187	257
— Proprietari și arendași				
— proprietari cu peste 100 iugăre cadastrale	1	—	—	5
— arendași	—	—	—	—
— proprietari între 10—100 iugăre cadastrale	4	10	8	39
— proprietari sub 10 iug. cad.	46	163	72	45
— În agricultură				
— funcționari				
— activă	2	1	—	—
— pasivă	2	4	—	—
— slugi				
— activă	37	20	6	41
— pasivă	60	18	—	4
— muncitori				
— sub 16 ani	3	—	—	1
— peste 16 ani	27	22	3	55
— populație pasivă	43	20	—	73
— muncitori cu casă proprie	10	8	—	18
— <i>Principalele ramuri ale industriei (populație activă):</i>				
— industrie propriu-zisă	55	4	2	24
— industrie casnică și populară	—	2	2	4
— industrie itinerară	—	—	2	—
— În industria propriu-zisă:				
— de sine stătători				
— bărbați	6	—	—	9
— femei	—	2	—	—
— personal ajutător				
— funcționari	2	—	—	—
— membri de familie ajutători	—	2	—	—
— meșteri	2	—	—	—
— muncitori necalificați	1	—	2	12
— ucenici	35	—	—	3
— slugi	9	—	—	—
— total, din care:				
— bărbați	49	1	2	15
— femei	—	1	—	—
— <i>Mărimea întreprinderilor:</i>				
— Fără alți muncitori	6	1	—	8
— cu 1 muncitor	2	2	—	1
— cu 2 muncitori	—	—	—	2
— cu 3—5 muncitori	1	—	1	—
— cu 6—10 muncitori	2	—	—	—
— total	11	3	1	11

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— <i>Principalele ramuri ale industriei:</i>				
— fier și industria fierului				
— fierar	5	—	—	3
— lăcătuși	—	—	—	—
— alte ramuri	1	—	—	2
— Industria de prelucrare a pietrei, pământului, lutului și sticlei:				
— cărămidărie	—	—	—	—
— olărit	—	—	—	—
— alte ramuri	2	—	2	—
— Industria de prelucrare a lemnului și osului:				
— tâmplărie	—	—	—	1
— alte ramuri	26	—	—	1
— Industria de confecții:				
— pantofari și cizmari	1	—	—	2
— alte ramuri	—	—	—	—
— Industria alimentară:				
— morărit	2	—	—	4
— industria chimică	—	—	—	7
— spirtoase	8	—	—	—
— alte ramuri	9	—	—	—
— Industria de construcții:				
— zidari	1	—	—	1
— dulgheri	—	—	—	3
— Cărciumărit	—	4	—	—
— Se ocupă cu industria în mod secundar:				
— bărbați	12	6	11	5
— femei	3	—	—	—

Fără îndoială, aceste cifre oferă numai o imaginație cantitativă asupra realităților demografico-economice din satele respective. Semnificația unor cifre le putem doar bănuî. Astfel, la capitolul ce cuprinde pe cei angajați în industria de prelucrare a lemnului și osului, la categoria „alte ramuri” sunt precizate 26 de persoane la Țețchea și 1 la Telechiu. Aceștia trebuie să fie cei ce se ocupau în mod direct cu tăierea lemnului de pădure și aducerea lui până la punctele de comercializare. De asemenea, un număr mare de locuitori apar la capitolul „servicii publice și liber-profesioniști”, fără alte precizări. Este foarte greu de stabilit cu ce anume se ocupau acești liber-profesioniști la data când s-a întocmit recensământul.

Dispunem de o situație, din 1908, privind veniturile și cheltuielile celor patru comune administrate de către primăriile din așezările respective:⁷⁹

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— Total încasări în 1908:	2 201	3 624	1 920	1 932
din care:				
— din mijloace fixe	—	—	—	605
— din întreprinderi și drepturi	5	210	4	111

⁷⁹ *Ibidem*, 39. kötet, Budapest, 1913, p. 588—591.

	Tețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— din dobânzi pe capital	31	59	14	—
— din obligațiile pe linie de administrație	2 085	3 197	1 786	1 061
— Total cheltuieli în 1908:	2 106	3 041	1 677	1 073
— din care:				
— pe linie de administrație	1 465	2 226	1 427	854
— sănătate publică	68	174	55	69
— cultură	120	136	32	119
— caritate publică	7	11	7	1
— drumuri, transport	81	20	22	—
-- Total avuție la sfârșitul anului 1908:	6 416	11 336	6 100	14 574
— Principalele domenii ale avuției:				
— pământ (în iugăre cadastr.)	4	5	3	10
— venit cadastral net	5	5	3	27
— valoarea evaluată	1 700	3 800	1 800	8 300
— Case și alte mijloace fixe (în coroane):	2 486	2 626	2 466	1 080
— Hârtii de valoare:				
— acțiuni cu dobândă	700	1 300	360	400
— depuneri cu dobândă	—	—	—	—
— creanțe	127	281	44	1 402
— Total datorie la sfârșitul anului 1908:	287	287	287	975
— Total capital al comunei la sfârșitul anului 1908:	760	866	642	2 233

b. *Viața social-politică*. Dacă din punct de vedere demografic în secolul al XX-lea a continuat creșterea numerică a populației satelor la care ne referim, din punct de vedere social și politic se înregistrează o activizare a ei.

Cele mai vechi informații din acest secol cu privire la viața școlară le avem din 1903, când se precizează existența unei școli la Telechiu, cu 2 învățători și cu un total de 106 copii, obligați să frecventeze cursurile. La Subpiatră în 1903 nu exista școală deși aici sunt înregistrați 58 de copii de vârstă școlară⁸⁰. Încă în 1896 se preciza că în Subpiatră nu există școală și că elevii din Tețchea frecventau școala de stat din Chistag unde dascăli erau Simion Popovici și preotul ortodox Ioan Pop⁸¹. La această dată, la Telechiu, pe baza unei colecte de bani începută cu 15 ani în urmă, s-a asigurat pentru copiii din sat învățământul gratuit⁸².

Un caz cu totul deosebit îl prezintă satul Hotar care avea școală de stat (deci cu limba de predare și programa școlilor maghiare). Aici, în 1896, existau doi învățători, probabil soț-soție: Karácson József și Ka-

⁸⁰ Sipos O., *Biharvármegye a népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából*, Oradea, 1903, p. 183, 199.

⁸¹ Sipos O., Máthé G., Vaday J., *Biharvármegye és Nagyvárad város emlékalbuma*, Oradea, 1896, p. 61.

⁸² *Ibidem*, p. 81.

⁸³ *Ibidem*, p. 198.

rácson-Medziánszky Piroska⁸³. Președinte al senatului școlar era Zathureczky István iar notar cercual, Wesselényi Kálmán⁸⁴.

Răspândirea ideilor socialiste de tip agrarian ale lui Marx și Lasalle prin intermediul organizațiilor Partidului Social Democrat din Oradea, a adus în satele din această zonă activiști care au creat organizații și aici au îndemnat la răsturnarea cu forță a rânduielilor existente. La conferința județeană a P.S.D. Bihor din decembrie 1903 au participat și delegați din Subpiatră⁸⁵. Incidentul sângeros din 24 aprilie 1904, cunoscut sub numele de „răscoala de la Aleșd” a fost un rezultat al instigației socialiştilor orădeni în satele de pe valea Crișului Repede. Între victimele măcelului s-au aflat și Nicolae Ias din Subpiatră, mort pe loc în urma rănilor primite și Dumitru Ias, din același sat, transportat în stare gravă la spitalul din Oradea⁸⁶. De asemenea, între cei 18 învinuiți de a fi provocat prin agitații declanșarea ostilităților s-au numărat și: Dumitru Popa, de 48 de ani și Gheorghe Bejan de 47 de ani, agricultori din Țețchea, Dumitru Păcurar, de 49 de ani și Gavril Ias, agricultori din Subpiatră, Laurențiu Nicoruț și Dumitru Ciursaș, ambii din Hotar⁸⁷. La proces, în actul de acuzare, despre Gheorghe Bejan se afirmă că autoritățile din Țețchea confirmă că este un cunoscut instigator. Dumitru Păcurar este învinuit că s-a dus la Aleșd cu 20 de țărani din Subpiatră înarmați cu băte⁸⁸. În același proces situația lui Laurențiu Nicoruț este agravată și ea de către administrația din Hotar care declară în scris că este un instigator periculos⁸⁹.

Agitațiile, determinate de abuzurile moșierului local, de proasta repartizare a fondului funciar, au continuat până la izbucnirea primului război mondial, când un mare număr de bărbați au fost duși ca soldați în armata austro-ungară, să lupte pe fronturile din Galiția sau din Ungaria.

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918, a declanșat și pe valea Crișului Repede procesul de preluare a administrației de către noile autorități românești locale, impuse de locuitorii de aici. Ca o formă de protest față de vechile rânduieli pe care autoritățile maghiare încercau să le perpetueze, locuitorii din Țețchea, Hotar, Subpiatră, Telechiu și Vârciorog, au refuzat în lunile octombrie—noiembrie 1918 să mai transporte lemne de foc pentru orașul Oradea⁹⁰, cerând plata unor sume acceptabile⁹¹. Încă de la 3 decembrie 1918, sătenii din Țețchea au procedat la înlocuirea notarului Wesselényi Kálmán cu Laurențiu Platos care, apoi, a comis numeroase nereguli și abuzuri în funcția pe care a deținut-o⁹². Câteva zile mai târziu, la 7 decembrie locuitorii din comuna Hotar au apelat la Consiliul Național Român din Oradea și Bihor pentru

⁸⁴ *Ibidem*, p. 58.

⁸⁵ *Aleșd 1904—1979*, p. 219.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 170—171.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 206.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 213.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 214.

⁹⁰ 1918. *Bihorul în epopeea marii Uniri*, Oradea, 1978, p. 239.

⁹¹ *Ibidem*, p. 246.

⁹² *Ibidem*, p. 335.

a reintra în posesia păunii satului acaparată prin înșelăciune de familia Zathureczky⁹³. Era vorba de o pășune⁹⁴ de 92 iugăre cadastrale și 75 de cuadrați⁹⁵, pe care o solicită, în numele sătenilor: Mihai și Florian Tirla, Crăciun Simuț, Ioan Here, Ioan Boroș și Florian Nicoruț, locuitori din Hotar, în numele consătenilor lor⁹⁴.

Pentru preluarea administrației de către români, Comitetul Consiliului Național Român din cercul Aleșd a hotărât convocarea unei Adunări naționale a cercului Aleșd pentru 15 decembrie 1918, orele 14,00, în localitatea de reședință. În acest scop au fost repartizați pe comune membrii comitetului pentru a lumina poporul cu privire la scopul acțiunii. Astfel Coriolan Mursa, vicepreședintele Consiliului Național Român din plasa Aleșd trebuia să ia legătura cu preoții din Șerghiș, Vârciorog, Fâșca, Hotar și Subpiatră⁹⁵. Din același Consiliu făcea parte și Mihai Jurcuț, primarul din Subpiatră. Vasile Iovan, primarul din Țețchea și Crăciun din Hotar au făcut parte dintre cei ce au semnat, la 23 ianuarie 1919, petiția prin care organele administrative românești pe de valea Crișului Repede protestau împotriva reînălării vechilor autorități ungare și împotriva terorii trupelor ungare în retragere din fața armatei române⁹⁶. Aceștia doi, împreună cu Teodor Borha, preotul din Hotar, au fost și președinți ai Consiliilor Naționale Române din localitățile respective⁹⁷. Teodor Borha a ajuns, în ianuarie 1919, notarul Consiliului Național Român al plasei Aleșd⁹⁸. Din fața prigoanei armatelor ungare în zonă, în luna martie, el a fost silit să se refugieze la Oradea⁹⁹.

Comandantul gărzii naționale din notariatul Șerghiș și Țețchea a fost avocatul aleșdean Simion T. Popovici, originar din Vârciorog și care a fost terorizat de autoritățile bolșevice ungare din zonă, în aprilie 1919, fiind chiar condamnat la moarte de către aceștia¹⁰⁰.

Înaintarea armatei române, aflată la Ciucea, cu începere din 17 aprilie 1919, a dus la eliberarea așezărilor Țețchea, Hotar, Subpiatră, Telechiu, unde trupele au intrat în dimineața zilei de 19 aprilie. La Țețchea a locuit generalul Traian Moșoiu, comandantul trupelor române care au operat pe valea Crișului Repede. Aici el a dormit o noapte (19/20 aprilie), înainte de a-și continua drumul spre Oradea, în fruntea oștirilor sale.

5. Perioada dintre cele două războaie mondiale

Îndată după instalarea administrației românești s-a realizat un recensământ ale cărui rezultate principale au fost publicate sub forma unui

⁹³ *Ibidem*, p. 32.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 265.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 267.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 361—364.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 362.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 369.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 432.

¹⁰⁰ F. Faur, *Mărturii despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918—aprilie 1919)*, Oradea, 1993, p. 129—130.

dictionar al localităților din Transilvania¹⁰¹. Iată datele cu privire la cele patru așezări la care ne referim:

Așezarea	Supraf. în iug. cadas.	Locuitori					Total	Case
		Români	Unguri	Germ.	Evrei	Alții		
ȚEȚCHEA	1 409	545	34	1	12	—	592	95
HOTAR	3 326	930	12	—	—	—	942	210
SUBPIATRA	1 914	387	9	—	2	5	403	86
TELECHIU	2 477	97	616	—	6	—	719	141

Scăderea populației ca urmare a efectelor războiului prim mondial este evidentă. Ea se vede și din media celor ce locuiesc într-o casă. La Țețchea de la 6,7 în 1910 scade la 6,2 în 1920, la Hotar scăderea este cea mai spectaculoasă: de la 6,3 la 4,4 pentru ca, la Subpiatră, să scadă de la 5 la 4,6 iar la Telechiu să rămână aproximativ constantă: 5.

Evenimentul social-economic cel mai important a fost și în satele la care ne referim, reforma agrară din 1921. În plasa Aleșd ea a fost pusă în aplicare însă abia cu un an mai târziu, în perioada iunie—august 1922. Lipsa unui pământ roditor, nedreapta distribuție a fondului funciar, abuzurile în cumpărările de pământ ale familiei Zathureczky, au făcut ca reforma să fie foarte necesară aici.

La Țețchea totalul expropriat a fost de 314 iugăre și 1 459 stânjeni de la Zathureczky István (306 iugăre și 1 459 stânjeni), Roman Floare și consorții (702 stânjeni), compozesoriatul urbarial (7 iugăre). Repartiția s-a făcut astfel: pentru 86 de îndreptățiți din sat, 117 iugăre și 533 stânjeni iar „pentru interese obștești”, 30 iugăre¹⁰².

La Hotar totalul expropriat a fost de 200 de iugăre, întreaga suprafață fiind luată de la Zathureczky István. Ea a fost transformată în pășune comună¹⁰³. Acest sat avea în 1921, așa cum am văzut, populația cea mai numeroasă. Aici se înregistrau în acel an, 726 vite cornute, 138 cai, 1 091 oi și capre, 212 pășune urbarială și 123 iugăre pădure urbarială. Simțind iminența aplicării reformei agrare, la 3 aprilie și 22 iunie 1922, Zathureczky István a vândut mai multor țărani în frunte cu Alexa Tirla și Ștefan Ciursas, suprafețe de 532 iugăre de pădure, 68 iugăre de pășune și fânețe precum și 253 iugăre cadastrale de pământ arător. Comisia de ocol pentru expropriere a anulat acest act de vânzare—cumpărare dar, la 13 septembrie 1928, Comitetul agrar a aprobat-o¹⁰⁴.

¹⁰¹ C. Martinovici, N. Istrati, *Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921. Pentru Țețchea, Hotar, Subpiatră și Telechiu vezi p. 268, 130, 187, 258.

¹⁰² B. Mihoc, *Contribuții documentare privind aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Aleșd (jud. Bihor)*, în: *Crisia*, XVII, 1987, p. 221.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 218.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

La Telechiu s-au expropriat 22 iugăre și 437 stânjeni de la Lukács Gáspár. Întreaga suprafață a fost destinată unor „interese obștești”¹⁰⁵.

Pe baza hotărârii Comitetului agrar cu nr. 897/1924 și a Comisiei județene Bihor cu nr. 224/1923 din totalul de 1 030 iugăre și 574 de stânjeni cât posedă Zathureczky István în Țețchea și Hotar, i s-au expropriat 506 iugăre și 1 459 de stânjeni, rămânându-i 523 iugăre și 715 stânjeni¹⁰⁶.

Un ultim recensământ general al populației înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial s-a întocmit în anul 1930. Iată datele acestui recensământ pentru patru localități la care ne referim¹⁰⁷:

	Țețchea	Hotar	Sub- piatră	Telechiu
— După neam:				
— total	719	1 227	553	740
— români	621	1 202	539	154
— unguri	60	1	—	551
— germani	—	—	—	—
— ruși	—	—	—	2
— cehi, slovaci	30	—	—	—
— evrei	8	—	1	12
— țigani	—	24	13	21
— După limbă:				
— români	629	1 226	552	151
— unguri	52	1	1	558
— rusă	—	—	—	2
— cehă, slovacă	3	—	—	—
— idiș	35	—	—	9
— țigănească	—	—	—	20
— După religie				
— total	719	1 227	553	740
— ortodocși	597	1 214	525	149
— greco-catolici	24	3	—	6
— romano-catolici	26	—	15	22
— reformați (calvini)	33	6	—	542
— evanghelici (luterani)	1	—	—	—
— unitarieni	3	—	—	—
— bapțiști	—	4	12	9
— mozaici	35	—	1	12

Pentru perioada ultimului deceniu ce a premers celui de al doilea război mondial deținem cifre statistice numai cu privire la ortodocși. În 1936 la Țețchea era preot Moise Bocșan care avea în parohie un număr de 620 de credincioși. Numărul lor a crescut la 628 în 1937 și la 633 în 1939. În acest din urmă an păstoria aici preotul Terentie Popa¹⁰⁸. La Hotar în 1936 și 1937 paroh era Gheorghe Bodea având cea mai mare parohie: 1 301 suflete, respectiv 1 230 (în *Calendarul* pe 1937, greșit: 2 230). În 1939 parohia era vacantă și era suplinită de preotul Gheorghe Tamba.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 221.

¹⁰⁶ M. Apan, *Aspecte privind aplicarea legislației de reformă agrară în fosta plasă Aleșd între anii 1921—1927*, în: *Aleșd 1904—1979*, p. 262.

¹⁰⁷ *Recensământul general al populației României*, vol. II: neam, limbă maternă, religie, București, 1938, p. 68—69, 554—555.

¹⁰⁸ *Calendarul Eparhiei ortodoxe române Oradea pe anul vișect 1930*, Oradea, 1935, p. XIII; *Ibidem*, pe anul 1937, p. XIII; *Ibidem* pe anul 1939, p. 58.

La Subpiatră în 1936 și 1937 suplinea parohul din Hotar Gheorghe Bodea peste 562, respectiv 480 credincioși iar în 1939 suplinea aici Terentie Popa din Țețchea. La Telechiu numărul credincioșilor ortodocși a fost constant: 143 (în 1936 și 1937), 148 (în 1939). Suplinea la parohia de aici Moise Bocșan din Țețchea iar în 1939, Terentie Popa¹⁰⁹.

Curând o nouă conflagrație mondială avea să tulbure liniștea acestor așezări, cu tot cortegiul ei de privațiuni. După 1 septembrie 1940, satele la care ne referim au ajuns sub administrație ungară împreună cu nordul Transilvaniei cedat Ungariei în urma dictatului de la Viena, impus României de puterile fasciste europene.

LA MONOGRAPHIE HISTORIQUE DE LA COMMUNE ȚEȚCHEA

— Résumé —

L'auteur suit l'évolution de ces quatre villages qui font partie de la commune — Țețchea, Hotar, Subpiatră et Telechiu — depuis les plus vieux temps et jusqu'à l'éclat de la deuxième guerre mondiale.

On y fait l'analyse des dates des archives concernant la population, les moyens d'existence dans le Moyen Âge et dans la période de passage à l'époque moderne, dans le XVIII-ème siècle. Ces établissements qui sont situés sur la vallée de Crișul Repede, ont été toujours soumis à l'impact avec le mouvement produit par la communication libre sur cette artère de circulation spécifique au Moyen Âge et à l'Âge Moderne qui a été le chemin sur eau et sur terre, entre la Transylvanie intracarpatique et la Plaine de Tisza.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

SIMPOZIONUL: ÎNCEPUTURILE EPOCII STALINISTE ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI (2 OCTOMBRIE 1997)

TRANSILVANIA DE NORD-VEST ȘI DEBUTUL COMUNIZĂRII SALE. O ISTORIOGRAFIE

de

GABRIEL MOISA

În istoria Europei centrale și de răsărit anul 1945 marchează un hotar care pentru popoarele din zonă va rămâne un obstacol de netrecut vreme de aproape 50 de ani. Profecția lui Churchill făcută la Fulton¹, în deplină complicitate și cu bună știință de altfel, de împărțire a Europei în două entități politice distincte despărțite de o cortină de fier, începea deja să-și arate primele aspecte concrete. Sovieticii în zonele în care au pus piciorul au făcut-o cu atâta greutate încât jumătate de secol nu-l vor mai clinti și începând cu 1945 aceștia vor impune regimuri fidele lor în toate spațiile respective. În 1947 deja toate aceste țări, mai puțin România și Cehoslovacia, ajunseseră sub completă dictatură comunistă instituită de altfel peste tot în urma unor proceduri perfect democratice — alegeri anticipate —. Problema era doar că acolo unde acestea au fost organizate sub oblăduirea sovietică ele au fost grosolan falsificate. Astfel la 11 noiembrie 1945 comuniștii biruie în alegerile din Iugoslavia, cu mențiunea că aici aceștia au câștigat prin propriile forțe. La 18 noiembrie 1945 Bulgaria devine comunistă în urma scrutinului care a avut loc aici la data respectivă în timp ce la 5 decembrie același an vine rândul Albaniei să intre sub dominație bolșevică pentru ca la 30 ianuarie 1946 Ungaria să devină la rândul său republică de factură comunistă². În aceste condiții foștii aliați ai U.R.S.S. din timpul celei de-a doua mari conflagrații mondiale, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii în special, vor lua treptat o atitudine corespunzătoare față de noua situație.

¹ Conferință ținută la 5 martie 1946 la Universitatea Fulton — S.U.A., — în care a lansat o noțiune care va face carieră în lumea postbelică — cortina de fier —, spunând aici, referindu-se la divergențele ce apăreau între foștii aliați din cel de-al doilea război mondial, că „... de la Stettin la Triest o cortină de fier a căzut asupra continentului“.

² Ion Cristoiu, „Dilema regelui Mihai“ în *Dosarele istoriei*, an II, nr. 11 (16), 1997, p. 2.

Evident că în condițiile în care S.U.A. și Marea Britanie au cedat în fața U.R.S.S. cu prilejul întâlnirilor trilaterale de la Casablanca, Teheran și Yalta încă din vremea războiului, cu greu se mai putea face acum ceva, după 1945 când sovieticii ieșiseră din punct de vedere militar foarte puternici. În atare situație lăsând în mâna lui Stalin statele central și est europene, între care și România, aceștia își vor concentra atenția în direcția îndiguirii valului sovietic în expansiune pentru al obliga să se restrângă în anumite limite. Resurse impresionante vor fi puse la dispoziție, mai ales de americani, pentru a se reuși acest lucru. Îndiguirea fluviului roșu trebuia realizată de jur împrejurul U.R.S.S. dar cu pre-dilecție în Europa.

Va debuta astfel războiul rece între cele două blocuri, cel occidental condus de S.U.A. și cel răsăritean în fruntea căruia se afla Uniunea Sovietică. Cei care vor rămâne în interiorul lagărului sovietic vor intra într-o lungă noapte ce nu se va sfârși decât la finele secolului XX. Anii 1945—1950 nu sunt decât cei în care progresiv se vor institui în aceste state regimuri comuniste, în contra voinței popoarelor respective, trecându-se peste tot printr-un intermezzo democrat-popular care nu a fost altceva decât un laborator în care s-a pregătit preluare deplină a conducerii politice. În România scenariul cuceririi puterii întocmit la Moscova a fost respectat întocmai ajungându-se ca abia după eliminarea regelui în 1947 drumul comuniștilor spre putere să fie definitiv deschis. De acest lucru vor profita din plin astfel că în 1948 ei erau singurii stăpâni pe destinele României, ultimii tovarăși de drum³ fiind și ei abandonați pe parcurs.

În timpul regimului comunist, 1945—1989, istoriografia română a denaturat adeseori evenimentele care s-au desfășurat în această perioadă, mergându-se uneori până la negarea existenței unor momente istorice. Era desigur rezultatul ingerințelor politicului în sfera de activitate a istoricului de profesie, ingerințe care au avut consecințe catastrofale asupra scrisului istoric. Și mai grav era însă faptul că despre epoca de debut a comunizării României, și nu numai, au scris chiar și nespecialiști, activiști de partid, care nu cunoșteau nici cele mai elementare norme ale deontologiei profesionale. Desigur că au fost și momente în cei 45 de ani când epoca a fost fidel reconstituită dar asta numai când și factorul politic a dorit acest lucru⁴.

După 1990, istoriografia, descătușată din chingile politicului a reliefat mai corect și obiectiv epoca discutată. Avem o adevărată explozie a producțiilor istoriografice cu referire la această perioadă

³ Este vorba despre fracțiunile național țărănistă — Anton Alexandrescu și național liberală — Gh. Tătărescu care au fost acceptate de comuniști alături de ei la guvernare o vreme după 1945, și care acum sunt eliminați din guvern — vara, respectiv toamna lui 1947.

⁴ A se vedea spre exemplu ultima perioadă a anilor 80 când raporturile româno-sovietice se deterioraseră îndeajuns încât regimul ceaușist să permită unor istorici să prezinte aproape fidel conținutul evenimentelor legate de: vara lui 1940, tezaurul României de la Moscova etc. Ex: Valeriu Florin Dobrinescu *România și organizarea postbelică a lumii, 1945—1947*, București, Editura Academiei, 1988, 268 p. etc.

intrucât este greu de ținut o evidență a tuturor acestor apariții⁵. Istoricii consacrați precum Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu, Ioan Scurtu, Dumitru Șandru sau Valeriu Florin Dobrinescu pentru a nu-i numi decât pe câțiva sau mai tineri precum Laurențiu Panaite, Ovidiu Bozgan, Adrian Pop sau Adrian Cioroianu și mulți alții încearcă și reușesc reconstituirea debutului comunizării României. Tematica abordată de acești istorici este extrem de variată, de la problema agrară și colectivizarea agriculturii în această vreme până la chestiuni legate de viața politică, toate abordate cu o remarcabilă seriozitate, după cum reiese din conținutul lucrărilor acestora. În general ele se opresc la aspecte ce privesc în totalitate istoria românilor dintre 1945—1950, sau cuprind și această perioadă, și mai puțin la probleme legate de istoria regională sau locală cu câteva excepții totuși. Desigur că ceea ce găsim la nivel general românesc este valabil și pentru particularul fiecărei zone în parte. Monolitismul în conducere, care acum începe să-și facă simțită prezența, nu prea lasă loc la interpretări. Ordinul primit de sus se respecta întocmai până la ultimul locuitor al României. Cu toate acestea fiecare regiune, fără a ieși din tiparul general, păstrează în derularea faptelor câte ceva din specificul local. Tocmai de aceea acest tip de istorie își are doza sa de interes și utilitate.

Pentru nord-vestul României istoriografia românească este parcă mai săracă în informații pentru această perioadă decât pentru alte spații românești. S-a scris destul de puțin pe această temă, pentru această epocă cu privire la această parte a României. Desigur că sarcina reconstituirii evenimentelor revine, așa cum au fost ele, cu predilecție istoricilor din această parte a țării astfel că din mai multe fragmente de istorie la momentul potrivit să se poată reconstitui în întregime trecutul acestor spații românești. Într-adevăr urmărind această problemă, cei care s-au aplecat cu predilecție asupra istoriei nord-vestului românesc din anii 1945—1950 sunt istorici din această zonă: bihoreni, arădeni, clujeni, sătmăreni, sălăjeni sau maramureșeni. Au fost publicate aspecte legate de istoria acestei perioade atât în cărți și reviste de specialitate cât și în alte publicații, inclusiv presă, aici având de a face mai ales cu reconstituiri de istorie orală. Domeniile de producție istoriografică sunt dintre cele mai variate și se încadrează în ceea ce până la 1989 era pus la index fiind încadrabilă istoriei interzise. La o privire mai atentă sesizăm că aceste contribuții se circumscriu unor teme extrem de incitante, toate abordate cu seriozitate. Avem astfel un prim grup de producții istoriografice circumscrise chestiunii agrare. Aici realizările sunt parcă mai numeroase, materialul documentar-arhivistice fiind extrem de

⁵ Câteva exemple din cele câteva zeci: Florin Constantiniu, *Doi ori doi fac șaisprezece. A început războiul rece în România?*, București, Ed. Eurosong, 1997, 154 p.; XXX, *România, Viața politică în documente*, vol. I — 1945, vol. II — 1946, vol. III — 1947., coord. Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului București, 1996.; XXX, *România în anticamera Conferinței de pace de la Paris. Documente.*, coord. Marin Radu Mocanu, București, 1996, 519 p.; XXX, *6 Martie 1945. Inceputurile comunizării României*, Ed. Enciclopedică, București, 1995, 380 p.; Gheorghe Buzatu, *România în arhivele Kremlinului*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1996, 393 p.; Al. Duțu, Fl. Dobre, *Drama generalilor români (1944—1960)*, București, Ed. Enciclopedică, 1997; Gh. Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944—1947)*, Fundația Academică Civică, București, 1996 etc.

bogat dând, în consecință, sugestii dintre cele mai interesante cercetătorului istoric. În centrul atenției sunt cele două momente care au marcat din acest punct de vedere perioada: reforma agrară din martie 1945 și debutul colectivizării agriculturii. Un capitol aparține aici îl ocupă contribuțiile care evaluează conținutul colectivizării, distrugerea agriculturii românești, a țăranului mic proprietar precum și revoltele cauzate de acest fenomen din lumea tăcută a satului românesc. Sunt semnalate de asemenea substraturile reformei agrare din 1945, complexitatea conținutului acesteia și realitățile satului românesc care cunoaște acum cea de-a doua legiuire de acest gen din secolul XX. Avem de asemenea restituiri orale și memorialistice care vin să lumineze odată în plus o vreme apropiată nouă dar atât de tulbură și întunecoasă. În fine, toate încercările acestea în ansamblul lor vin să ne apropie această lume în măsura în care documentele și mărturiile orale o pot face, o lume care păstrează încă numeroase pete negre.

Un alt domeniu abordat de istorici este acela al vieții politice din vremea avută în atenție. Aflăm astfel despre activitatea partidelor politice istorice în nord-vestul României, a Partidului Comunist din România și a demersurilor sale în direcția preluării puterii în plan local. Revelațiile documentare sunt uneori înmărmuritoare și ne aduc în fața ochilor aspecte pe care o societate normală nu ar fi putut să le cunoască. Este surprinsă disoluția vieții politice a partidelor politice democratice și, de asemenea, prezentate aspecte legate de noul P.C.d. R. și activitatea sa. Toate acestea vin să ne demonstreze, și desigur că cercetările viitoare o vor face o dată în plus, că parcurgem o perioadă extrem de tulbură, în care lumea era în plină schimbare și ceva nedefinit încă pentru România înlocuia ceea ce fusese până atunci. Un loc distinct îl ocupă la acest capitol alegerile din 19 noiembrie 1946 unde sunt surprinse și pentru partea aceasta de țară grosolanele fraude electorale făcute cu acest prilej. Dacă perioada interbelică își avea fraudele sale electorale acum lucrul, lucrul acesta nu cunoaște decât o singură dimensiune, aceea a iraționalului, furtul electoral fiind pe față, politicienii comuniști români, sponsorizați de Armata Roșie, răsturnând cu 180 grade rezultatele alegerilor. Contribuțiile ce vizează aceste aspecte sunt realmente foarte interesante și merită urmărite în continuare.

Un capitol aparține îl constituie analiza mișcărilor de rezistență din această parte a țării. Sunt abordate chestiuni extrem de variate, de la opoziția țăranilor în fața colectivizării și revoltele generate de aceștia în acest context până la rezistența armată din munți a unor grupuri, de dimensiuni inegale, care mai credeau încă în muribunda democrație nefiind capabile să înțeleagă noile realități sau nu voiau acest lucru alimmentându-se în continuare la iluzia „vin americanii”. Sunt prezentate aici, în aceste articole, studii și cărți, fapte zguduitoare care evidențiază încă odată capacitatea de reacție a românilor atunci când împrejurările o cer. Cunoaștem astfel o serie de fragmente de rezistență la comunizare din zona Aradului sau Maramureșului iar ceea ce este și mai remarcabil, fiind un câștig semnificativ pentru reconstituirea fidelă a trecutului, este faptul că informația vine în unele cazuri direct de la sursă, de la omul participant la acele evenimente. Începutul a fost făcut, ceea ce mai rămâne este cercetarea consecventă a acestui spațiu de rezistență pentru

lămurirea posterității și prezentarea dimensiunilor reale ale fenomenului din nord-vestul românesc.

Un aspect frecvent abordat în paginile de istorie scrisă este acela al spațiului concentraționar din această parte a României, aspect care prin realitățile și dimensiunile sale îngrozitoare ne oferă o lecție de conștiință reliefând, în forma sa primară, criza conștiinței românești cauzată de traumele marii conflagrații. Avem aici reconstituiri istorice care demonstrează cruzimea existentă atunci în închisorile comuniste din Sighet, Oradea sau Gherla. O atenție deosebită este acordată Sighetului, închisoarea care a înghițit tot ceea ce avea România interbelică mai bun sub aspectul vieții politice. Aici au pierit marii oameni de stat români precum: C. I. C. Brătianu, Iuliu Maniu, Gh. Brătianu, Mihail Manoilescu etc., precum și fruntași ai Bisericii greco-catolice între care și episcopul Oradiei, Valeriu Traian Frențiu.

În fine, dar nu în ultimul rând, avem, puține ce-i drept, apropieri de mentalitățile epocii respective. În acest domeniu, care ar putea oferi sugestii importante cunoașterii perioadei, se pot face fără discuție lucruri remarcabile și cu siguranță că ele se vor regăsi pe viitor în istoriografie.

Ceea ce mai trebuie subliniat aici este faptul că majoritatea istoricilor care s-au oprit asupra acestui gen de istorie sunt din tânăra generație, absolvenți ai prestigioasei universități clujene. Zona era într-adevăr necercetată, în felul în care este făcută acum, iar tinerii istorici au avut și au în continuare un spațiu de manevră impresionant.

O istoriografie cuprinzând ceea ce s-a scris în intervalul 1990—1997 pentru istoria nord-vestului României, fără a avea pretenția exhaustivității, o redăm în cele ce urmează mai jos în ordinea alfabetică:

Abraham Florin, *Studiu de caz privind propaganda procolectivizare în comuna Someș — Odorhei, jud. Sălaj (1946—1950)*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 211—216.

Achim Valeriu, *Inchisoarea din Sighet acuză*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1991.

Andreița Ion, *Crime pe care conștiința nu le poate prescrie*, în *România Liberă*, București, nr. 723, p. 4.

Antonescu Nae, *Preistoria sovietizării în nord-vestul României*, în *Sovietizarea nord-vestului României 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 281—284.

Armanca Brândușa, *Executate de Securitate la Șomeșches, Berechiu, Apateu, Sepreuş*, în *Expres*, București, nr. 132, p. 10.

Baier Hannelore, *Sighet — punctul de frontieră prin care s-au întors primii deportați etnici germani din URSS*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*, Fundația Academia Civică, București, 1995, 433—437.

Băcanu Petre Mihai, *Genocidul de la Gherla*, în *România Liberă*, nr. 655, p. 1, 3.

Bărtaș Gabriel, *Hăituit de muncitorii bolșevizați și adăpostit de țăranii cu frica lui Dumnezeu*, în *NU*, Cluj, nr. 90, p. 14, 1992.

- Bellu Ștefan, *Rezistența în Munții Maramureșului*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*. Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 81—85.
- Bocu Liliana Maria, *Condamnarea țăranilor — începutul dezastrului —. Procese ale Tribunalului Regiunii a III-a Militare Cluj*, în *Instaurarea comunismului între represiune și rezistență*, Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 85—90.
- Bota I. Ioan, *Oameni, fapte și evenimente în părțile sătmărene perioada 1945—1952*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 259—264.
- Breazu Steliana, *Grupul de rezistență anticomunistă al lui Gligor Cantemir în munții Zarandului și munții Codrului, pe Valea Crișului Alb*, în *Instaurarea comunismului între represiune și rezistență*, Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 334—338.
- Brișcă Adrian, *Locul Aristinei Pop în mișcarea de partizani din Munții Țibleșului*, în *Sovietizarea nord-vestului României 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, p. 313—315.
- Bucur Marius, *Stat și biserică în România postbelică, 1945—1948. Câteva considerații*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca*, an. 1996, p. 303—316.
- Buzilă Boris, *Părintele Anania: „Biserica nu m-a chemat la ușor, ci la greu” în România Liberă*, București, nr. 859, p. 9.
- Ciubotă Viorel, *Câteva aspecte inedite privind regimul confiscărilor de bunuri ale elitei sătmărene în anul 1949*, în *Sovietizarea nord-vestului României 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 259—264.
- Ciurtin Horațiu, *Mărturii din studenție — Cluj 1946*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 265—266.
- Cosmovici Horia, *Sighet, în Memoria ca formă de justiție*, Fundația Academică Civică, București, 1994, p. 282—285.
- Costin Angela, *O familie victimă a represiunii comuniste*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*, Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 90—95.
- Cucuiet Lucian, *Județul Satu Mare și Convenția de armistițiu între guvernul României și guvernul URSS, Regatului Unit al Marii Britanii și SUA semnată la 12 septembrie 1944 la Moscova*, în *Studii și Comunicări — Satu Mare*, an XI—XII, 1994—1995, p. 261—267.
- Curean Dan, *La morgă te așteaptă șobolanii*, în *NU*, Cluj, nr. 68, p. 13, 1992.
- Curean Dan, *Singura mea crimă e că mi-am urmat soțul*, în *NU*, Cluj, nr. 73, 1992.
- Dohotaru Antoaneta, *„Doamne nu mă fă de groază”. Greco-catolicii din Maramureș după prigoana comunistă*, în *Dreptatea*, București, nr. 590, p. 2.
- Dulgău Bujor, Cucuiet Lucian, *Drama unei etnii — Deportarea șvabilor sătmăreni*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 285—292.

- Faur Antonio, *Aspecte ale situației românilor basarabeni și bucovineni de pe teritoriul Bihorului*, (sept. 1944—sept. 1945). *Contribuții documentare*, în *Sovietizarea nord-estului României*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 107—116.
- Gherasim Lazăr Lia, *Relația între țărani și intelectuali*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 95—98.
- Ghilezan Marius, *Condamnați la moarte fără judecată. Crimele securității ies la iveală și la Apateu (Arad)*, în *România Liberă*, nr. 712, p. 2.
- Ghiurco Ioan, Grad Cornel, *O scrisoare de la Ion Ossian*, în *Memoria ca formă de justiție*, Fundația Academia Civică, 1994, p. 238—242.
- Grad Cornel, Goron E. Doru, *Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 din Sălaj. Pregătire, desfășurare, rezultate*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996.
- Hager Iulius, *Deportarea șvabilor sătmăreni în URSS*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și compromis*, Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 426—429.
- Marino Adrian, *Autobiografie. Anii de închisoare*, în *Memoria*, nr. 2, 1990, p. 80—85.
- Moisa Gabriel, *Frământări țărănești din Județul Bihor cauzate de colectivizarea agriculturii*, în *Crișana Plus*, nr. 25, 26, 1997.
- Moisa Gabriel, *Primele revolte țărănești din județul Bihor generate de procesul de colectivizare a agriculturii*, în *Analele Universității Oradea, Seria Arheologie—Istorie*, an VI, 1996.
- Moisin Anton, *Țara Lăpușului în flăcări. Rezistența greco-catolică în 1948—1953*, în *Dreptatea*, nr. 642—643, 1992, p. 2.
- Muller Florin, *Tentative de rapt teritorial și de sovietizare a regiunii Maramureș în anii 1944—1945*, în *Revista Istorică*, nr. 7—8, 1993, p. 699—704.
- Munteanu Ion, *31 iulie—1 august 149. Răscoala anticomunistă din Județul Arad*, în *Timișoara*, Timișoara, nr. 1717, p. 10.
- Pop Valer, Nicoară Alexandru, *Tragedia unei familii, victimă a deportării și domiciliului obligatoriu*, în *Instaurarea comunismului între rezistență și represiiune*, Fundația Academia Civică, București, 1995, p. 411—416.
- Pop Dănuț, *Județul Sălaj în timpul administrației militare sovietice (noiembrie 1944—martie 1945), Aspecte ale vieții social-economice*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 103—106.
- Poenaru Gheorghe, *Cea mai puternică organizație de rezistență din județul Arad, perioada 1948—1956. Figura luminoasă a neînfricătului ei conducător, studentul Adrian Mihuțiu*, în *Memoria ca formă de justiție*, Fundația Academia Civică, București, 1994, p. 242—249.
- Porumbăceanu Claudiu, *Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 și perioada preelectorală din nord-vestul Transilvaniei*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944—1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, p. 123—141.

- Șandru Dumitru, *Deținuții politici de la Gherla, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj (În continuare AIIC), an. , 1995, p. 271—283.*
- Șandru Dumitru, *Aplicarea reformei agrare din 1945 în județul Arad, în Ziridava, an XIX—XX, 1996, p. 291—311.*
- Țărău Vergiliu, *Considerații asupra dinamicii interne a PCR în anii 1944—1946, Studii de caz (orașul și județul Cluj) în AIIC, an. , 1996, p. 316—345.*
- Țepelea Gabriel, *Parlamentarii PNȚCD. Gabriel Țepelea — deputat de Bihor, în Dreptatea, nr. 742, 1922, p. 1—2.*

LA TRANSYLVANIE DE NORD-OUEST ET LE DÉBUT DU COMMUNISME. UNE HISTORIOGRAPHIE

— Résumé —

Après l'année 1990, l'historiographie roumaine a commencé à mettre en relief les réalités nationales des années les plus agitées de l'histoire roumaine. Pour le nord-ouest de la Roumanie cette opinion est extrêmement valable avec la mention que, en ce qui concerne cet espace, les réalisations historiographiques sont plus pauvres. Certainement qu'à l'avenir, la mission d'écrire de nouveau l'histoire communiste de cette partie du pays revient surtout à l'historien de cette zone.

Ce qu'on y a réalisé n'est qu'une brève caractérisation de cette historiographie, un passage en revue des contributions historiographiques, ayant comme sujet le régime communiste dans la Roumanie des ses débuts.

ASPECTE PRIVIND PROCESUL DE COLECTIVIZARE A AGRICULTURII ÎN ZONA SĂTMARULUI

de

CLAUDIU PORUMBĂCEAN

Anul 1949 a fost cel în care Partidul a început colectivizarea agriculturii, o măsură căreia i-a trebuit, totuși, nu mai puțin de 13 ani pentru a fi desăvârșită.

În momentul anunțării începutului colectivizării, coordonatele sectorului socialist din agricultură erau deja stabilite. În mai 1948 apăruse decretul nr. 33 prin care se crea suportul financiar și tehnic al Fermeilor de Stat și al Stațiunilor de Mașini¹. În iulie 1948 se înființează Comisia de Stat a Planificării, care prefigurează extinderea controlului asupra întregii activități agricole de la sate². Lipsea doar structura colectivistă în care să fie încadrați țărani, sub supravegherea Partidului. Din acest motiv se declanșează o campanie propagandistă extraordinară, dusă de activiști ai P.M.R., dublată de acțiunile Securității Republicii.

Încercând o rezolvare a problemei agrare, Fr. Engels, analizând programul agrar adoptat la Congresul de la Nantes de către socialiștii francezi, scria: „atunci când vom deține puterea în stat... sarcina noastră față de micul țăran este, în primul rând, să transformăm gospodăria sa privată și proprietatea sa particulară într-una cooperatistă, nu prin violență, ci prin puterea exemplului și acordându-i sprijinul societății pentru acest scop”³. Din păcate însă, teoriile lui Engels nu au fost întru totul însușite de comuniștii români, aceștia preferând mai mult exemplul sovietic. În aceste condiții, perioada 1949—1953, în special, a fost extrem de dură pentru țărănime, circa 80 000 de țărani recalitranți fiind arestați de autorități⁴. Dacă ar fi să dăm crezare afirmațiilor lui Alexandru Bârlădeanu, acesta susține că „la un moment dat, prin 1949—1950 între Dej și Ana Pauker a avut loc o mare divergență, o mare dispută, care se repercută și în conducerea Partidului, privind ritmul de colectivizare a agriculturii. Dej era pentru un ritm mai lent și pentru încurajarea formelor primare de întovărire, ca o școală și perioadă de convingere pentru viitoarea cooperativizare”⁵. În continuare, acesta dă

¹ *Dosarul Colectivizării Agriculturii în România, 1949—1962*, coordonator Octavian Roske, Camera Deputaților, București, 1992, p. 55.

² *Ibidem*.

³ K. Marx, Fr. Engels — *Opere alese*, vol. III, București, 1955, p. 473.

⁴ V. Georgescu — *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, 1992, p. 256.

⁵ Lavinia Betea — *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995, p. 295.

vina pe Ana Pauker, pe care o consideră ca fiind ruptă de realitatea românească, voia ca totul să se desfășoare repede, dându-i exemplu pe bulgari⁶.

Pentru a putea analiza mai amănunțit concepția lui Dej vis-à-vis de problema colectivizării, trebuie să ne întoarcem la startul cooperativizării, Plenara C.C. al P.M.R. din 3—5 martie 1949, când, în raportul prezentat cu această ocazie, Dej făcea o analiză a situației agriculturii în acel moment. În raport se arăta, printre altele, că „agricultura care se practică la noi face ca pământul să producă puțin și prost, deși avem un sol din cele mai rodnice. Dar pe un pământ fărâmițat în milioane de loturi, cum se poate face o agricultură rațională? Avem în țara noastră peste 3 milioane de gospodării și fiecare din acestea este împărțită în mai multe loturi împrăștiate și distanțate unul de altul”⁷.

Probabil că Dej avea dreptate, dar ne întrebăm oare cine este de vină? Cine a legiferat și aplicat reforma agrară din 1945? Să fi uitat oare Dej că Partidul Comunist a ajutat foarte mult ca sistemul agrar național să ajungă în această fază de fărâmițare, condiția numărul unu în procesul de colectivizare? Dar, cu toate acestea, principalul vinovat (în viziunea liderului comunist) este chiaburul, motiv pentru care Partidul „trebuie să desfășoare în prealabil o îndelungată muncă pregătitoare, în vederea îngrădirii elementelor capitaliste de la sate, în vederea întăririi alianței dintre clasa muncitoare și țărănime... Orice grabă în această privință nu poate decât să pricinuiască prejudicii ireparabile”⁸.

Cooperația de produse trebuia să ducă la unirea treptată a mijloacelor de producție și a pământului, la crearea unor cooperative agricole bazate pe relații de producție socialiste. De multe ori însă, numărul persoanelor ce doreau să se înscrie în colectiv și situația lor economică, este nesemnificativă, prioritățile fiind de ordin politic, deși conform decretului 319/1949 G.A.C.-urile se înființează la propunerea Ministerului Agriculturii, care include și o avizare cu caracter agrozootehnic⁹. Pregătirea politică a înființării gospodăriei agricole impune o verificare atentă a membrilor fondatori, indoctrinarea viitorilor membri având ca suport imediat, în desfășurarea evenimentelor, epurarea preventivă a elementelor suspecte și paralizarea „uneltirilor chiaburilor împotriva înființării gospodăriilor”¹⁰.

Pentru ca toate aceste planuri să fie puse în aplicare, în conformitate cu cele discutate la Plenara din martie 1949, a fost luat un ansamblu de măsuri menite să ajute organizațiile județene de partid. Astfel, C.C. al P.M.R. a trimis în fiecare județ circularele nr. 60 B/14, mai 1949 și nr. 88/16 iulie 1949, care cuprindeau instrucțiuni speciale „privind sarcinile organizațiilor de partid și acțiunea de organizare a cooperației”¹¹.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Gheorghe Gh. Dej — *Raport la Plenara C.C. al P.M.R. din 3—5 martie 1949, în Articole și cuvântări*, București, 1955, p. 208.

⁸ *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R. 1948—1950*, București, 1951, p. 94.

⁹ *Dosarul Colectivizării Agriculturii în România...*, p. 56.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Comitetul județean P.C.R. Satu Mare nr. 1*, dos. 6/1949, f. 108—115. (Arhiva Comitetului județean de partid a fost preluată doar în acest an de către Arhivele Statului Satu Mare, ea fiind supusă unor

Acestea trebuiau să pună în aplicare o serie de măsuri, cum ar fi: intensificarea acțiunii politice la sate, în instituții și întreprinderi, pentru a ajuta populația să-și însușească și să înțeleagă politica Partidului în domeniul agrar; desemnarea unor grupări de activiști care să se ocupe de „problemele” colectivizării; dezvoltarea formelor de cooperatie, de la cele de desfacere la cele de producție¹².

În acest context, Comitetul județean de partid Satu Mare, a elaborat un plan de muncă pentru prelucrarea rezoluției plenarei din martie 1949, care a fost prezentat în trei etape: cu activiștii (28—29 martie 1949), cu Organizațiile de bază (30 martie—10 aprilie) și comitetele de partid din întreprinderi și instituții (11—16 aprilie). Acțiunea a fost extinsă și în cadrul organizațiilor de partid de la sate¹³. În paralel, Comitetul județean a pregătit organizațiile de partid pentru modul în care trebuiau să îndrume țărănimea în crearea primelor cooperative de producție. Dar rezoluția plenarei din martie 1949 nu a avut efectul scontat la Satu Mare, producând mai degrabă o „frământare permanentă în rândurile populației”, după cum rezultă dintr-un document al Comitetului județean de partid¹⁴.

Cu toate acestea, însă, după numai patru luni de la începerea colectivizării, în județul Satu Mare încep să apară primele gospodării agricole colective.

Primele tentative de creere a unei gospodării colective sunt la Berveni, deși aici existau destule forțe ostile colectivizării, ceea ce creează probleme conducerii locale. Ideea de constituire a unei cooperative a apărut relativ repede, după plenara din martie 1949, fiind susținută de cei 19 membri de partid, care votaseră în favoarea ideii, la care se adaugă 25 de familii de țărani săraci și mijlocași (18 familii erau fără pământ, 22 cu pământ puțin, iar 4 erau familii de mijlocași). Din aceste cifre se poate observa că prima gospodărie, ca și multe altele, se baza pe drojdia satului, pe oameni care nu aveau mai nimic, dar cărora le-ar fi plăcut să aibă munca celorlalți consăteni fără să fi lucrat vreodată pentru constituirea unor astfel de averi.

Actul de constituire a cooperativei a fost semnat în mod solemn la data de 31 iulie 1949, comuna Berveni deținând a șaptea gospodărie agricolă din țară și prima din județ. G.A.C.-ul s-a intitulat „Înainte” și avea în posesie 45 ha de pământ, 11 vaci, 2 cai, 2 batali, 1 taur, 1 vier, 22 găini, 3 găște, 3 rațe, 17 pluguri, 12 grape, 12 prășitoare, 2 semănătoare de grâu, 2 vânturătoare și 20 de căruțe¹⁵. Având în vedere că suprafața de pământ deținută de G.A.C. Berveni este mai mult decât infimă, ea ducând spre un faliment din fașă, statul intervine și donează acestei gospodării nu mai puțin de 191 ha teren arabil, arătând astfel și altor sate ce mult îi ajută Partidul pe cei săraci, dar înscriși în colec-

operațiuni arhivistice, motiv pentru care există și posibilitatea ca trimiterile din lucrare să nu mai fie valabile peste un an de zile).

¹² Idem, dos. 1/1949, f. 15—16.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Idem, dos. 10/1949, f. 91.

¹⁵ Gh. I. Bodea — *Berveni — istoria unei comune*, Satu Mare, 1970, p. 88.

tiv. În 1950 comuna Berveni a fost cooperativizată în întregime, numărul familiilor înscrise ajungând la 539¹⁶.

Tot în 31 iulie 1949 se înființează și G.A.C.-ul din Botiz, având denumirea de „Petőfi Șandor“. La constituire, în cooperativă au intrat 52 de familii cu 194,53 ha teren. Acțiunea de constituire a G.A.C. Botiz a fost „opera“ comuniștilor Mihai Dragoș, Petru Tivadar, Gh. Farkas, Iosif Ferenczi, aceștia coordonând un comitet de inițiativă constituit în vederea lămuririi și convingerii țăranilor de necesitatea înființării și „avantajele“ cooperativelor agricole¹⁷. Relevantă asupra compoziției sociale a G.A.C.-urilor este și o frază din discursul unei oarecare Elisabeta Mureșan, rostit la inaugurarea cooperativei, care a afirmat: „toată viața mi-am dorit să muncesc pământul meu pe care nu l-am avut niciodată. De abia acum încep să trăiesc o viață nouă, adevărată“¹⁸. (În mod sigur, pentru oameni ca ea era nemaipomenit de bine să te faci stăpân pe munca și averea altora).

La 28 august 1949, tot sub îndemnul P.M.R.-ului, 44 de familii din Păulești (12 românești și 33 maghiare) au creat G.A.C. „Steagul lui Lenin“: „Argații de ieri din Păulești, în frunte cu comuniștii, au hotărât atunci să schimbe cursul vieții lor spre mai bine“¹⁹. Cele 44 de familii dețineau împreună 30,76 ha pământ (!), dar, și aici, ca și la Berveni și în alte locuri, statul a donat 126,80 ha, ajungându-se astfel la o suprafață totală de 157,50 ha teren²⁰. Printre cei care au demarat acțiunea de constituire a acestui „grozav“ colectiv, s-au aflat Maria Zidaru, Vasile Zidaru, Adalbert Miklos, Ioan Todică, Nicolae Zidaru și alții, cărora li s-au alăturat celelalte 40 de familii²¹. Pentru a intensifica propaganda și a da o mai mare șansă de reușită colectivizării, muncitorii de la „Unio“ (întreprindere din Satu Mare) au trebuit să aducă în dar nou înființatei cooperative agricole, unelte de muncă: pluguri, sape, lopeți²². Dar cu toate acestea, activitatea G.A.C. Păulești a mers foarte greu datorită lipsei de experiență a cadrelor specializate, fondul de bază era mic, iar sectorul taurin număra doar 12 capete.

Din fișa statistică a acestei cooperative, întocmită la sfârșitul anului 1949, rezultă că în acel moment existau în Păulești 14 familii fără pământ, 75 familii de țărani săraci, 4 familii de țărani mijlocași. Existau în hotarul satului 357 ha teren arabil, 25 ha fânețe, 39 ha pășuni, 2 ha păduri, 13 ha grădini cu zarzavaturi, 6 ha livezi și 57 ha teren neproductiv²³. În 1952, comuna Păulești a fost în întregime cooperativizată²⁴. Mai trebuie adăugat faptul că în 1962, în urma procesului de comasare

¹⁶ *Ibidem*, p. 90.

¹⁷ Date culese din arhiva C.A.P. Botiz și *Monografia județului Satu Mare*, București, 1980, p. 62. (Arhivele Statului au preluat doar U.J.C.A.P.-ul, nu și arhiva fostelor C.A.P.-uri aceasta aflându-se la sediile primăriilor din localitățile respective).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ „Pentru socialism“ (Baia Mare) — din 8 septembrie 1954.

²⁰ Arhiva C.A.P. Păulești. Darea de seamă a consiliului de conducere din 31 decembrie 1950.

²¹ „Pentru socialism“ — din 5 septembrie 1959.

²² *Ibidem*.

²³ Date culese din arhiva C.A.P. Păulești.

²⁴ „Pentru socialism“ — din 5 septembrie 1959.

a G.A.C.-urilor, cooperativele din Păulești, Petin și Amaț s-au unit într-o singură gospodărie colectivă, totalizând 953 de familii și deținând o suprafață agricolă de 2 621 ha teren arabil²⁵.

Procesul de colectivizare a agriculturii continuă în 1950 într-un ritm pe care l-am putea numi de-a dreptul ascendent, fiind poate cel mai prolific an de pe toată durata colectivizării.

În luna martie 1950 a luat ființă G.A.C.-ul din Livada, format din 65 de familii, cu un teren de 212 ha teren arabil, având un inventar agricol format din 24 de căruțe, 20 pluguri, 19 grape și 300 de prășitoare, fondul de bază al cooperativei este de 210 000 lei²⁶. Potrivit altei surse documentare, G.A.C.-ul din Livada, raionul Oaș, s-a constituit la 3 septembrie 1950 și s-a intitulat „Dezrobirea“. În această cooperativă s-au înscris 99 de familii (diferența de 34 de familii față de cealaltă sursă citată) din care 48 erau sărace (58,3 ha), 22 mijloace (157,35 ha și 29 proletari. În total terenul G.A.C. „Dezrobirea“ totaliza 208,66 ha (374 parcele)²⁷. Ulterior, în cadrul aceleiași comune, se constituie la Livada Mică G.A.C. „7 Noiembrie“ (1 noiembrie 1950)²⁸, iar la Livada Veche, la 21 noiembrie 1950 se înființează G.A.C. „Înainte“ (Előre)²⁹. În cadrul procesului de comasare a cooperativelor agricole, la 6 martie 1963, cu ocazia ședinței Adunării generale a delegaților, se hotărăște unificarea acestor trei G.A.C.-uri din comuna Livada într-unul singur, al cărui președinte este numit Szabo Alexandru³⁰.

Acest proces de comasare este mult mai amplu în Livada, cuprinzând și G.A.C. „Ecaterina Varga“ din satul Adrian³¹ și G.A.C. „Octombrie Roșu“ Dumbrava³². Asupra acestuia din urmă o să mai insistăm, deoarece suntem în măsură să vă prezentăm actul de constituire al G.A.C. Dumbrava, model ce avem convingerea că a stat la baza mai multor cooperative agricole:

art. I. Noi țărani muncitori din satul Dumbrava, comuna Livada, Raionul Oaș, Regiunea Maramureș, R.P.R., ne unim de bună voie, constituindu-ne în Gospodăria Agricolă Colectivă cu denumirea „Octombrie Roșu“, având sediul în satul Dumbrava, comuna Livada.

art. II. Scopul urmărit de noi este ca prin munca în comun, cu mijloace comune de producție, să clădim o Gospodărie Agricolă Colectivă să asigurăm victoria deplină asupra tuturor exploatatorilor și dușmanilor celor ce muncesc. Să învingem complet întunericul precum și starea înapoiată a gospodăriei mici individuale³³.

În continuarea acestui act de constituire, urmează un tabel cu numele, prenumele, numărul casei și semnătura soțului și soției. Se pare însă că suprafața fiecărei familii intrate în colectiv nu interesa prea mult, ea nefiind trecută în nici o rubrică.

²⁵ Arhiva C.A.P. Păulești. Fișa statistică pe anul 1962.

²⁶ *Livada în fluxul urbanizării*, Satu Mare, 1971, p. 12.

²⁷ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Uniunea Județeană a Cooperativelor Agricole de Producție (U.J.C.A.P.)*, dos. 1/1952, f. 97.

²⁸ *Ibidem*, f. 217.

²⁹ *Ibidem*, f. 244.

³⁰ *Ibidem*, f. 3.

³¹ *Ibidem*, f. 262.

³² *Ibidem*, f. 375.

³³ *Ibidem*, f. 381.

Așa cum am mai menționat, ritmul de înființare a cooperativelor agricole a fost destul de intens în anii 1949—1950, astfel că la 1 septembrie 1950 existau în județul Satu Mare (potrivit unei surse), 25 de G.A.C.-uri, în următoarele localități: Berveni, Botiz, Păulești, Livada, Baba Novac, Rătești, Mireșu Mare, Dara, Turulung, Culciu, Halmeu, Lazuri, Medieșu Aurit, Târșolt, Ardud, Tur, Nisipeni, Micula, Mădăras, Acâș, Andrid, Dorolț, Pișcolț, Santău și Tiream³⁴. În schimb, o altă sursă ne indică doar 21 de gospodării colective, cu patru mai puțin decât cele prezentate³⁵, însă prima trimitere pare a fi mai aproape de adevăr, fapt confirmat și de presa locală³⁶.

Cele 25 de cooperative agricole posedau o suprafață arabilă totală de 8 240 ha, în timp ce gospodăriile individuale dețineau în același an, o suprafață de 275 311 ha.

Odată cu înființarea G.A.C.-urilor, au început să-și facă loc în județ și alte forme de muncă în colectiv în agricultură, așa numitele întovăări, care aveau menirea, conform rezoluției plenarei din martie 1949, de a obișnui pe țărani cu munca în comun, de-al convinge asupra „superiorității proprietății socialiste“. O primă formă de întovărire agricolă a fost aceea în care se efectuau în comun lucrările S.M.T., ajungându-se prin aceasta la încheierea unor acorduri între membri întovăririi. Astfel de întovăriri au existat în Craidoralt, Ghirișa, Eriu Sâncrai, ș.a.³⁷. O altă formă de întovărire era aceea în care majoritatea lucrărilor agricole se efectuau de către S.M.T. cu mijloacele întovăririlor agricole, precum și ale membrilor. În cadrul acestor întovăriri s-a creat treptat un anumit fond social pentru mașini, clădiri, animale etc. Asemenea întovăriri s-au creat în Livada, Turulung, Botiz, Mădăras, ș.a.

Un alt tip de întovărire agricolă era acela în care gradul de asociere a țăranilor era mai ridicat, folosindu-se în comun pământul și animalele de muncă, deși ele rămăneau proprietate personală. Repartiția produselor se făcea după munca depusă și suprafața deținută în întovărire. Acest tip de asociere în comun a fost cel mai răspândit, în special în zonele din jurul orașelor Carei și Satu Mare, zone care dețineau ponderea cea mai mare în agricultura județului³⁸. Analizând această situație la nivelul mentalității țăranului mijlocăș, se poate observa că acesta acceptă totuși (și datorită presiunilor exercitate asupra lui) să intre într-o formă de muncă în colectiv, dar el nu face altceva decât să-și lucreze terenul său și să primească rezultatele muncii depuse în conformitate cu suprafața agricolă cu care s-a înscris în întovărire. Deci, la nivelul mental nu asimila ideea de colectiv așa cum dorea Partidul, adică nu putea accepta (nici în gândire) ca pământul său cu care intră într-o

³⁴ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Comitetul Județean P.C.R. Satu Mare* nr. 1, dos. 46/1950, f. 28 și *Direcția județeană de statistică Satu Mare*.

³⁵ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond U.J.C.A.P.*, dos. 1/1956, f. 2, 3, 4.

³⁶ „Pentru socialism“ — nr. 1/17 septembrie 1950.

— nr. 4/8 octombrie 1950.

— nr. 5/11 octombrie 1950.

— nr. 6/15 octombrie 1950.

— nr. 7/18 noiembrie 1950.

³⁷ Date luate de la *Direcția județeană de statistică Satu Mare*.

³⁸ *Ibidem*.

gospodărire colectivă sau o întovărășire agricolă, să fie împărțit cu alți țărani care nu aveau nici o proprietate și care nu s-au înscris în aceste G.A.C.-uri decât din oportunism. Din aceste motive, întovărășirile agricole se doreau a fi un mijloc de „educare” a țăranimii în sprijinul socialismului, creând totodată premisele trecerii la o formă de cooperare superioară (G.A.C.-urile), care au la bază proprietatea de grup asupra pământului și a animalelor de muncă, iar repartitia se făcea după principiul cantității și calității muncii, în raport cu producția obținută, nu în funcție de suprafața de pământ cu care se intra în colectiv.

Începutul colectivizării a fost împânzit de greutăți, neclarități, abateri și abuzuri, într-un cuvânt o sumedenie de greșeli în aplicarea „liniei politice a partidului”, neglijarea formelor simple de cooperare și forțarea ritmului de constituire a cooperativelor, exercitarea de presiuni asupra țăranilor. Din aceste motive procesul de colectivizare a agriculturii intră într-un moment de criză, ceea ce nemulțumește Partidul, dar vinovați (în viziunea comunistă) sunt tot „chiaburii reacționari”.

Datorită acestei crize politice, care s-a reflectat și în județul Satu Mare, în 1951 ritmul colectivizării a fost foarte lent, constituindu-se doar două G.A.C.-uri, față de cele 25 din anii anteriori³⁹, aceasta și datorită unei rezistențe destul de puternice în zonele Oaș și Codru. Intervenția organelor de partid nu s-a lăsat prea mult așteptată, ceea ce face ca la sfârșitul anului 1952 numărul gospodăriilor colective să ajungă la 38, cu 4 845 de familii și 71 de întovărășiri agricole cu 2 869 familii⁴⁰. Pentru a salva situația, Partidul lovește puternic (pentru a câta oară?) în țăranimea mijlocasă și cea înstărită care nu s-a înscris în G.A.C., prin mărirea exagerată a impozitelor. Astfel, prin adresa cu nr. 5971/3 august 1951, Secțiunea Financiară Regională Baia Mare, trimite (cu mențiunea f.f. urgent) către Secția Financiară a Raionului Satu Mare „deciziunea Comitetului Executiv al Sfatului Popular Regional Baia Mare cu nr. 274 din 3 august a.c., prin care procentul de majorare a impozitului agricol, pentru toți contribuabilii clasificați și trecuți pe lista chiaburilor din raza raionului dvs., în exercițiul financiar 1951, se stabilește la 50%. Față de această decizie, vă rugăm ca imediat să stabiliți aceste diferențe de cotă la toți contribuabilii chiaburi, care au avut un procent de majorare sub 50%, înaintându-ne până pe data de 7 august a.c., când sunteți chemați în conferință, borderourile de adaoase, care trebuie să-l comunicăm Ministerului. De executarea acestei dispoziții rămâneți direct răspunzător”⁴¹. Adresa este semnată de A. Roth, Șeful Secțiunii Financiare și D. Oarza, Șeful Serviciului I.V.P.

Punând în aplicare cele cerute mai sus, la numai o zi diferență (4 august 1951), Secțiunea Financiară a Raionului Satu Mare, condusă de Popa I. Ioan, întocmește o listă de chiaburi din raionul Satu Mare căroro li se aplicau noile impozite, totalizând un număr de 123 de per-

³⁹ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Comitetul Județean P.C.R. Satu Mare* nr. 3, dos. 6/1952, f. 52.

⁴⁰ Idem, dos. 11/1952, f. 13.

„Pentru socialism” — nr. 147/20 februarie 1952.

⁴¹ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Sfatul Popular al Raionului Satu Mare*, dos. 56/1951, f. 10.

soane, defalcat pe localități⁴². La aceștia se adaugă încă 23 de chiaburi aflați în raza orașului Satu Mare, care au fost trecuți pe o listă separată⁴³.

În anul 1952 se intensifică munca politică în jurul înființării gospodăriei colective. Un articol de presă face o analiză după trei ani de la înființarea primelor gospodării agricole și pe lângă frazele stat ale propagandei de partid, critică ritmul foarte încet în care s-a făcut colectivizarea în anul trecut, motivul fiind „slaba preocupare a comitetelor raionale de partid și a sfaturilor populare raionale, care au neglijat condamabil această problemă de uriașă importanță”⁴⁴. Un an mai târziu, situația din 1951 și 1952 nu se mai repetă, astfel că la sfârșitul anului 1953 existau în județ 50 de G.A.C.-uri, din care unele au fost constituite chiar în cursul anului: Tășnad, Petrești, Moftinul Mic, Gelu, Ambud, Petin, Pișcari, Orașu Nou. Acest ritm rapid impus de Partid continuă și în anii următori, chiar dacă acesta îndemna organizațiile locale să nu „forțeze nota”, ceea ce face ca în 1955 să existe deja în județ 81 de cooperative și 120 de întovărășiri agricole. G.A.C.-urile dețineau o suprafață totală de 19 270 ha.

Congresul al VII-lea al P.M.R. insistă pentru intensificarea activității politice și organizatorice pentru constituirea într-un ritm mai accelerat de noi întovărășiri și gospodării agricole⁴⁵. Aceste instrucțiuni au fost aplicate și la Satu Mare; se propunea să se realizeze în anul 1957 un ritm de transformare socialistă a agriculturii de 39,40% din suprafața agricolă, în 1958 de 50,80%, în 1959 de 68,40%, iar în 1960 de 87,10%.

Începând cu anul 1954, procesul de colectivizare a agriculturii se desfășoară și în raza orașului Satu Mare. Acțiunea se amplifică, astfel că la 18 ianuarie 1955, în planul de muncă al Comitetului orașenesc de partid, pe trimestrul I al anului 1955, se are în vedere „problema creerii întovărășirilor agricole și a G.A.C.-urilor” și „Cum este aplicat principiul cointeresării materiale a țăranimii muncitoare în problema creerii de asociații, întovărășiri și gospodării agricole colective”⁴⁶. Se pare însă că lucrurile nu mergeau tocmai bine deoarece într-un referat cu privire la schema de organizare a aparatului Comitetului orașenesc de partid, se menționa: „în raza orașului mai avem peste 13 000 ha pământ din care 8 000 ha teren arabil, cu o singură întovărășire agricolă, datorită unei slabe munci organizatorice și politice în domeniul cooperării agriculturii” (13 februarie 1956)⁴⁷. Pe aceeași linie critică se continuă și în septembrie 1956, când se afirmă: „campaniile agricole nu au fost legate de transformarea socialistă a agriculturii, care este o lipsă mare a Comitetului orașenesc de partid. Nu a fost dusă o muncă politică susținută pentru întărirea și dezvoltarea întovărășirii agricole «Scânteia». Au fost formate 4 colective de agitatori care să ducă munca politică în rândul țăranilor, însă aceste colective nu au fost îndrumate și controlate îndeajuns, din care cauză nu avem nici rezultate pozitive în această di-

⁴² *Ibidem*, f. 12, 13, 14.

⁴³ *Ibidem*, f. 4.

⁴⁴ „Pentru socialism” — nr. 147/20 februarie 1952.

⁴⁵ *Congresul al II-lea al P.M.R.*, București, 1956, p. 10.

⁴⁶ Arhivele Statului Satu Mare. *Fond Comitetul orașenesc de partid, Satu Mare*, dos. 1/1955, f. 31.

⁴⁷ *Idem*, dos. 1/1956, f. 146.

recție. La fel nu a fost pus un accent pe realizarea planului de colectare, unde la fel sunt lipsuri. Noul comitet care va fi ales trebuie să depună o muncă mai organizată în rândul țărănimii, campaniile să fie legate de transformarea socială a agriculturii, să fie aplicate pe scară mai largă regulile agrozootehnice, în scopul obținerii unei producții de cereale mai înalte la hectar". (Satu Mare, 21 septembrie 1956)⁴⁸.

Cu toate aceste critici, primul G.A.C. din raza orașului Satu Mare ia ființă abia la 28 februarie 1959, purtând denumirea de „Drumul socialismului”, cu o suprafață de 120 ha și cu 50 de familii; la 30 ianuarie 1960, această gospodărie avea 188 ha și 81 familii. De asemenea, se menționează constituirea a 11 întovărășiri agricole cu o suprafață totală de 1 494 ha și cu 866 familii⁴⁹. Tot în 1959 s-a format cooperativa „Viața nouă” în Sătmărel, iar în 1961 G.A.C. „Sătmăreana”. În 1960 cooperativele din jurul orașului Satu Mare dețineau 312 ha teren arabil, cifră ce va ajunge în 1965 la 3 056 ha⁵⁰.

Procesul de colectivizare continuă, punându-se accent și pe transformarea întovărășirilor agricole în gospodării colective. Dintr-o informare a Comitetului orașenesc de partid Satu Mare cu privire la munca politică de masă pentru colectivizarea agriculturii, modul cum s-a petrecut această acțiune, începând de la 1 august 1961 la 15 martie 1962, se afirmă următoarele: „la această dată procesul colectivizării este spre final, dar mai sunt în raza orașului Satu Mare 748 familii cu o suprafață de 1 361 ha teren necolektivizat”. Această acțiune a fost terminată la 4 noiembrie 1961, când „orașul a fost declarat complet colectivizat”⁵¹ obiectiv pentru a cărei îndeplinire au fost implicați direct 440 de membrii și activiști de partid⁵².

La sfârșitul anului 1959 existau pe teritoriul județului 98 de G.A.C.-uri, cuprinzând 20 118 familii, având o suprafață arabilă de 155 192 ha. Existau de asemenea și 284 de întovărășiri agricole⁵³.

La consfătuirea pe țară a țăranilor și lucrătorilor din sectorul socialist al agriculturii, ținută la Constanța în aprilie 1958, s-au stabilit măsurile ce trebuiau luate pentru intensificarea procesului de colectivizare. Așadar, se poate observa o insistență crescută pentru terminarea cât mai rapidă a colectivizării, lucru observabil și în nord-vestul țării. Spre exemplu, la Tășnad, în 31 ianuarie 1959 existau 13 G.A.C.-uri, cu 937 familii și 3 707 ha, pentru ca la sfârșitul anului să existe deja 20 de astfel de gospodării, cu 2 378 familii și 8 611 ha. Numărul întovărășirilor agricole a crescut de la 115 la 143. La fel se întâmplă și în zona Oașului (chiar dacă procentul este categoric mai scăzut), unde numărul gospodăriilor colective a crescut de la 9 la 11, iar al întovărășirilor de la 35 la 49⁵⁴.

Sunt interesante câteva date statistice ale unor localități din județ, referitoare la numărul proprietăților. Astfel, la Botiz existau un total de

⁴⁸ Idem, dos. 5/1956, f. 9.

⁴⁹ Idem, dos. 3/1960, f. 92.

⁵⁰ Date obținute de la Direcția județeană de statistică Satu Mare.

⁵¹ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Comitetul orașenesc de partid Satu Mare*, dos. 2/1962, f. 160—164.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Date obținute de la Direcția județeană de statistică Satu Mare.

⁵⁴ *Ibidem*.

887 de gospodării din care 632 erau cuprinse în G.A.C. sau întovărășiri, iar 225 au rămas, încă, în proprietatea particulară a țăranilor. Dar din suprafața comunei de 4 029 ha, doar 884 aparțineau formelor socialiste de proprietate, ceea ce însemna că marea parte a suprafeței comunei nu era colectivizată, chiar dacă, numeric, în colectiv erau mult mai multe familii, ele fiind probabil lipsite de pământ sau cu o suprafață de teren mică⁵⁵.

În Berveni, din 1 194 de gospodării, 185 aparțineau țăranilor individuali; din 4 260 ha câte număra comuna, 2 538 aparțineau sectorului socialist, restul aparținând particularilor, aceștia având o pondere însemnată (1 677 ha)⁵⁶.

Comuna Andrid din sudul județului Satu Mare, avea 708 gospodării agricole, din care 600 aparțineau cooperativelor și întovărășirilor, iar restul fiind proprietatea țăranilor individuali și a altor categorii sociale (meșteșugari, salariați, etc.)⁵⁷.

La Tiream, localitate aflată în zona Careiului, la 30 iulie 1950 se înființează G.A.C. „Înfrățirea“, format din 44 de familii, în frunte cu comuniștii Mihai Haller, Ioan Pop, Ioan Funkenhauser, Iosif Chidiman. Cooperativa poseda la acea dată 4 boi, 4 vaci, 6 căruțe, 6 pluguri, 4 prășitoare, o vânturătoare și 43 ha teren arabil, cu un fond de numai 36 000 lei⁵⁸. În 1959 va cuprinde, însă, 760 familii, cu 2 200 ha de teren.

După cum se poate vedea din aceste cifre prezentate mai sus, proprietatea particulară era încă destul de departe de totala sa desființare, motiv pentru care, la 28 martie 1959, se interzicea darea în parte sau în arendă a terenurilor agricole, precum și orice altă formă de lucru cu forțe străine⁵⁹; pentru a constrânge și pe această cale pe proprietarii care nu mai puteau să-și lucreze pământul din diferite motive, să îl dea colectivului, singurul care avea legal dreptul de a lucra terenul altcuiva. Organizațiile de partid și de stat din județ au aplicat prevederile decretului menționat, lovind puternic țărănimea și chiaburimea necooperativizată.

Un an mai târziu, se desfășoară lucrările Congresului al VIII-lea al P.M.R. (iunie 1960). În acel moment, sectorul socialist din agricultură cuprindea 81% din numărul gospodăriilor țărănești și din suprafața arabilă a țării, dacă ar fi să dăm crezare raportului prezentat la Congres. Tot aici s-a stabilit sarcina ca încheierea cooperativizării să se facă până în anul 1965⁶⁰. Dar Plenara C.C. al P.M.R. din 30 iunie—1 iulie 1961 a reliefat posibilitatea ca procesul de colectivizare să se încheie mai devreme, ceea ce s-a și întâmplat, grație insistenței diabolice a lui Ceaușescu.

În raza județului Satu Mare, în 1961 exista un fond funciar de 440 500 ha, din care 235 698 ha teren arabil. Din această suprafață, sectorul de stat deținea 162 308 ha teren agricol, din care 26 383 ha teren arabil, iar G.A.C.-urile dispuneau de 81 571. La rândul lor, întovărășirile

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Pentru socialism“ — din 22 iulie 1960.

⁵⁹ *Buletinul Oficial*, nr. 10/30 martie 1959.

⁶⁰ *Congresul al III-lea al P.M.R.*, București, 1960, p. 31—34.

agricole care aveau o suprafață de 177 854 ha teren arabil, s-au transformat ulterior în gospodării colective.

În raionul Carei agricultura era cooperativizată la sfârșitul anului 1960 în proporție de 56%, pentru ca la finele lui 1961 procesul de colectivizare să fie încheiat. În raion existau la acea dată, 73 de gospodării agricole colective, cu 24 802 familii și 43 391 ha, precum și o întovărășire cu 28 de familii și 60 ha⁶¹. O situație asemănătoare raionului Carei, prezenta și raionul Satu Mare, unde în aceeași perioadă, existau 34 de gospodării colective, cu 14 427 de familii și 46 983 ha, precum și 8 întovărășiri, cu 741 de familii și 3 800 ha, colectivizarea fiind încheiată și în acest raion⁶².

În 1962, pe raza de astăzi a județului existau 123 de cooperative agricole, cu 77 400 de familii, deținând o suprafață totală de 222 600 ha, din care 173 800 ha teren arabil. În primăvara acestui an, procesul de colectivizare a agriculturii se încheie și în acest județ, raioanele Tășnad, Carei, Satu Mare fiind colectivizate în întregime, iar raionul Oaș în proporție de 70%. În acest ultim raion se înființează 19 G.A.C.-uri, cu 7 050 familii, care dețineau 19 000 ha pământ (dar ce fel de pământ?).

Chiar dacă au rămas necooperativizate o serie de sate din zonele Oaș și Codru, la 7 martie 1962 este raportată încheierea procesului de colectivizare a agriculturii în teritoriul județului Satu Mare⁶³. Sfârșitul colectivizării la nivel național este consfințit de Plenara din 23—25 aprilie, urmată la câteva zile de sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, din 27—30 aprilie 1962.

DES ASPECTS CONCERNANT LE PROCÈS DE COLLECTIVISATION DE L'AGRICULTURE DANS LA ZONE DE SĂTMAR

— Résumé —

Dans cet ouvrage on a essayé de tirer au clair quelques aspects concernant la collectivisation dans le département de Satu-Mare. Les constatations sont très intéressantes et nous montrent l'ampleur du phénomène dans ce département. Ainsi, en 1962, l'année de la fin de la collectivisation dans la Roumanie, il y avait dans cette zone, 123 de coopératives agricoles et 77 400 de familles, ayant une superficie totale de 222 600 de hectares dont 173 800 de hectares de terrain arable.

Même si une série de villages de la zone de Oaș et Codru n'ait pas été collectivisée, à 7 Mars 1962, on a rapporté la fin du procès de collectivisation de l'agriculture sur le territoire du département de Satu-Mare.

⁶¹ Arhivele Statului Satu Mare, *Fond Comitetul județean P.C.R. Satu Mare*, dos. 4/c 1961, f. 48.

⁶² Idem, dos. 60/1961, f. 129.

⁶³ „Pentru socialism” — din 7 martie 1962.

STADIUL LUCRĂRILOR DE REFORMĂ AGRARĂ DIN JUDEȚUL BIHOR ÎN AUGUST 1946

de

GABRIEL MOISA

Istoria contemporană pare, la prima vedere, facilă ca urmare a abundenței surselor și a existenței numeroșilor martori oculari. Dar, cercetătorul care dorește să studieze această parte a istoriei are o sarcină extrem de dificilă, mai ales pentru spațiul temporal 1944—1947 când au loc confruntări, uneori violente, între forțele democratice și tancurile sovietice, cu portdrapelul lor Partidul Comunist Român. Din nefericire spectrul politic democratic, PNT, PNL, PSD. Independent, precum și celelalte partide și grupări politice de mai mică sau mai mare importanță, a fost înlăturat din viața politică a țării într-un mod cât se poate de brutal. Se va institui astfel un regim de *democrație populară* tranzitoriu către republica de culoare comunistă care își va intra pe deplin în atribuții, începând cu 30 decembrie 1947. Este de asemenea dificil de studiat această perioadă pentru că în istorie există, uneori chiar prea frecvent, tendința de a aluneca spre interpretări de circumstanță și cum acești ani sunt apropiați de noi sunt mult facilitate aceste genuri de greșeli.

Imediat după 23 august 1944, comuniștii români au declanșat pe toate fronturile o puternică ofensivă care viza îndeobște toate sferele activității sociale, economice și politice pentru a-și infiltra proprii oameni în rândul factorilor decizionali, ușurând astfel procesul preluării puterii de către P.C.R. în România, atunci când condițiile o vor permite. În această ordine de idei sunt câteva direcții în care Partidul Comunist va acționa mai insistent de unde apoi va presiona mai ușor asupra embrionului democratic care încerca să se dezvolte după 23 august 1944, atât de brusc și brutal distrus la 6 martie 1945.

Un prim obiectiv, care odată atins ulterior putea deveni extrem de eficace, era cel al preluării conducerii mișcării sindicale¹. Sindicatele au fost reînființate în cursul lunii septembrie 1944 iar conducerea acestora a fost acaparată încă de la început de activiști de frunte ai Partidului Comunist: Gh. Apostol, Chivu Stoica, F. Angheliu sau Alexandru Sencovici. Astfel la 1 septembrie 1944 a fost creată din inițiativa P.C.R. *Comisia de organizare a mișcării sindicale unite din România*, pe principiul luptei de clasă², cu scopul de a înființa noua mișcare sindicală, între 1938—1944 au fost interzise, sub controlul Partidului Comunist. În cadrul diverselor întruniri de constituire a sindicatelor în întreprinderi, apoi pe ramuri, pe plan național, activiștii comuniști promiteau majorări

¹ *Revista Istorică*. Serie nouă, tom IV, nr. 7—8, 1993, p. 666.

² *Ibidem*.

de salarii ireale de la 100% la 500%. Aceasta întreținea în rândul muncitorilor o stare de tensiune și revoltă cu care se putea cenzura guvernele de la conducerea României.

O altă zonă vizată de Partidul Comunist, pentru a controla era aceea a structurilor administrative — de la nivel local și central³ —, alcătuite în cea mai mare parte din funcționari de carieră, dar care nu aveau nimic în comun cu fascismul deși de acum înainte acestora li se va imputa frecvent această vină cu un scop bine precizat. Comuniștii, susținuți de autoritățile sovietice ocupante, au pornit o campanie violentă de înlocuire a funcționarilor vechi cu membri ai P.C.R. sau oportuniști dispuși a face jocul comuniștilor. Motivul invocat era defascizarea țării și instaurarea „democrației“. Același proces se desfășura concomitent și la nivelul eșaloanelor superioare ale armatei, al conducerilor instituțiilor de orice natură, inclusiv ai celor culturale și de învățământ, a asociațiilor, oamenilor de artă, barourilor avocaților, al organizațiilor de tineret⁴. Cu ajutorul presei controlate de comuniști: „Scânteia“ „România Liberă“ al cărei director era Grigore Preoteasa, s-a declanșat acțiunea de eliminare a celor incomozi din cultura românească: C. Rădulescu-Motru, M. Vulcănescu, Radu Tudoran, Gheorghe Brătianu — ținta principală a Scânteii, Ionel Perlea și mulți alții sub motivul colaborării cu regimul antonescian. În acest context al intimidării intelectualității s-au desfășurat alegeri pentru o nouă conducere a *Societății Scriitorilor*, la conducerea ei ajungând comuniști sau oportuniști care aveau să devină calul troian al comunizării culturii românești: Victor Eftimiu, Mihai Beniuc, Cicerone Teodorescu dar și Cezar Petrescu sau Hortensia Papadat-Bengescu⁵. La 28 septembrie 1944, noul comitet de conducere al „*Societății Scriitorilor*“ întrunit în ședință extraordinară a aderat la „Platforma program“ a P.C.R. pentru guvernarea țării. Toate aceste noi comitete de conducere ale diverselor asociații culturale sau profesionale, zise apolitice, vor lua atitudine contra guvernelor C. Sănătescu și N. Rădescu, creând derută și panică în rândul intelectualității. Acestea sunt exemple de infiltrare comunistă în toate mediile de influențare a opiniei publice, pregătindu-se preluarea puterii de către aceștia.

Dar poate cel mai eficace instrument folosit de comuniști pentru acapararea puterii în stat a fost cel agrar. Partidul Comunist și aliații săi, mai ales Frontul Plugarilor, au folosit și manipulat din plin masele țărănești pentru atingerea scopului lor atât înainte de 6 martie 1945 cât mai ales după această dată. Partidul Comunist Român a promis că în contextul în care vor ajunge la putere va promova o largă reformă agrară. Acest lucru a fost exploatat încă din septembrie 1944 dar va urma o curbă ascendentă până în februarie 1945, când, agitațiile comuniste vor atinge apogeul mergându-se până acolo încât la 9 februarie⁶, într-un apel către țărani îi încuraja pe aceștia să-și împartă singuri pământurile, fără existența vreunui decret-lege care să prevadă norme precise de expropriere și respectiv de împroprietărire.

În ziua de 10 februarie 1945, Comitetul Central al Frontului Pluga-

³ *Ibidem*, p. 668.

⁴ *Ibidem*, p. 669.

⁵ *Ibidem*, p. 670.

⁶ *Ibidem*, p. 668.

rilor a lansat la rândul său un manifest în care se spunea: „Frați plugari! A sunat ceasul ca ogorul pe care îl munciți să fie al vostru, nu al moșierilor...”⁷ accentuând agitația de sorginte comunistă vizavi de problema agrară. Totodată manifestul indica principiile și modul de realizare a reformei, desigur exprimat sub influența și cu acordul P.C.R. Este de fapt asemănător cu principiile decretului lege de reformă agrară din 23 martie 1945. Acest act din 10 februarie prevedea: 1. Să fie confiscate pământurile criminalilor de război, de moșierilor plecați cu nemții și ale celor care sabotează lucrările câmpului pe moșiile lor.

2. Să fie confiscat pământul ce depășește 50 ha, al celorlalți moșieri.

3. Cu pământurile confiscate se vor împroprietări țărani fără pământ și cu pământ puțin.

4. Din pământurile confiscate, Statul va constitui un fond de rezervă de cinci la sută. Din acest fond se vor împroprietări țărani din regiunile fără pământ.

5. Pământurile mănăstirești nu se vor confisca.

6. Prețul pământului confiscat și dat țăranilor se fixează la o sumă egală cu valoarea recoltei pe un an. Plata se va face statului în 10 rate anuale⁸.

După aceste manifeste ale P.C.R. și Fronturile Plugarilor acțiunilor de împărțire cu forța a pământurilor au luat amploare. În a doua jumătate a lunii februarie și în primele zile din martie 1945 s-au confiscat terenuri ale „moșierilor” în: Botoșani, Bacău, Neamț, Racuvu, Tutova, Buzău, Olt, Prahova, Trei Scaune, Dâmbovița, Constanța, Hunedoara etc.⁹. Pentru a „sprijini” pe țărani în acțiunea de expropriere forțată din orașe erau trimise de către P.C.R. grupe operative de muncitori în sate: din Timișoara au fost trimiși 40 de muncitori, din Deva 40 de activiști P.C.R. iar din Arad 30. În unele sate se formau chiar și unități înarmate de muncitori și țărani¹⁰.

După cum se poate observa Partidul Comunist Român a folosit și această problemă, cea agrară, pentru a înlătura chiar prin forță tentativa de revenire la democrație parlamentară autentică. Pentru aceasta s-a folosit de toate mijloacele posibile: guvern — prin membrii săi de aici până la 6 martie 1945, diversiune, forță, sprijin sovietic. În cele din urmă la 6 martie 1945 reușesc, prin intervenția lui Vâșinski din 28 februarie 1945 să formeze primul guvern comunist din istoria României, condus de Petru Groza șeful Frontului Plugarilor dar abedient Partidului Comunist.

Imediat după instalarea sa, guvernul Groza a agitat chestiunea reformei agrare propunând și promițând în cel mai scurt timp să împroprietărească pe țărani, urmărind astfel să-și sporească aderența în rândurile populației.

⁷ *Ibidem*, 6 martie 1945. *Masele populare — forța hotărâtoare în restaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor*, Editura Politică, București, 1982, p. 224.

⁸ *Ibidem*, p. 230.

⁹ *Ibidem*, p. 231.

¹⁰ Traian Udrea, *Date noi privind cucerirea prefecturilor Dolj și Romanați la sfârșitul lunii februarie 1945, în Oltenia. Studii și comunicări*, Craiova, 1974, p. 198—199.

Pentru reforma agrară se pronunță și Partidul Național Țărănesc. Astfel la 16 octombrie 1944 „Dreptatea” publica pe prima pagină *Manifestul-Program* al Partidului Național Țărănesc în care la prima secțiune, rezervată agriculturii prevedea că: „Transformarea marii proprietăți agricole în proprietate țărănească, va fi una din preocupările de competență în acest domeniu. Ca urmare Statul — reprezentant al interesului colectiv — are dreptul să procedeze la expropriere, la improprietărire, la cooperativizare, la culturi comune, la comasare, la disciplina muncii etc. în exploatarea capitalistă și a intermediarilor să fie înălăturată...¹¹. Partidul Național Țărănesc sesizează noile vremuri prefigurate de prezența Armatei Roșii în România și consimte la realizarea reformei agrare, desigur în alți termeni decât o voia Partidul Comunist. Pragmatismul politic al liderilor național-țărănești a ieșit în față și cu acest prilej. Singurul partid important care se opunea unei exproprieri, fie ea și la scară redusă, era Partidul Național Liberal. Adepții lui Dinu Brătianu s-au integrat mai greu noilor realități, neavând abilitatea de a se prezenta cu un nou program, la fel ca maniștii și comuniștii. În general PNL va juca rolul celui de-al doilea partid opoziționist ca influență în perioada 1944—1947 și singura problemă esențială în care PNL nu s-a pronunțat într-un mod original a fost cea agrară. La începutul lui februarie 1945, Dinu Brătianu ține un discurs în care a subliniat că liberalii nu găsesc oportună o reformă agrară¹².

Guvernul Groza, odată instalat, a demarat pregătirile și discuțiile în jurul reformei agrare. Primul proiect a fost discutat în ședința guvernului din 12 martie 1945, fiind prezentat de ministrul de resort, Romulus Zăroni. Ultima variantă a fost discutată și aprobată în ședința din 20 martie 1945¹³. Astfel, la 23 martie 1945 intra în vigoare Legea nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare¹⁴. Articolul 3 prevedea categoriile de expropriați: colaboraționaliștii cu Germania, criminalii de război și vinovații de dezastrul țării, refugiații de după 1944, absenteiștii, voluntarii Națiunilor Unite, loturile de peste 10 hectare care n-au fost cultivate în regie proprie în ultimii 7 ani, suprafețele de peste 50 hectare. Conform articolului 8 erau exceptate: orezăriile, bunurile mănăstirilor. Domeniile Coroanei, Eforiilor și Așezământelor spitalicești, Academiei Române, Casei Școalelor etc. În preziua reformei adoptate la 23 martie proprietățile de peste 50 ha reprezentau 19,3% din totalul suprafețelor cultivabile și numai 0,4% proprietari, cele între 10 și 50 de hectare 21,4% din suprafață și 5,9% din numărul proprietarilor, cele între 5—10 ha, 26% din suprafață și 16,9% din proprietari iar suprafețele între 0—5 ha 33,3% din total și 76,8% din proprietari¹⁵. Deci cele 1 460 000 hectare expropriate și oferite la circa 900 000 de familii, din care 400 000 fără nici a palmă de pământ au afectat numai 19,3% din suprafața cultivabilă și 0,4% dintre proprietari, cu mult mai puțin decât reforma din 1921.

¹¹ Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944—1947)*, București, Fundația Academia Civică 1996, p. 96.

¹² *Ibidem*, p. 109.

¹³ *Ibidem*, p. 216.

¹⁴ *Monitorul Oficial*, p. I, nr. 68 bis, 23 martie 1945, pp. 2205—2208.

¹⁵ *Revista istorică*, Serie Nouă, tom IV, nr. 7—8, 1993, p. 667.

Era aceasta una dintre măsurile, prima de acest gen, menite a paraliza proprietatea mică și mijlocie și în general agricultura bazată pe proprietatea particulară¹⁶.

Ca urmare a decretului-lege nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare erau instituite în fiecare județ organisme menite a înfăptui reforma agrară. La nivel județean ființa Camera Agricolă care avea să coordoneze activitatea la nivelul județului, în frunte cu un director și un subdirector. Camera Agricolă organiza, la indicațiile organizațiilor centrale și locale ale Partidului Comunist pentru fiecare plasă. Ocoalele Agricole în care un rol determinant îl aveau inginerii topometri, desemnați cu parcelarea și măsurarea suprafețelor expropriate de la foștii proprietari. Mai existau de asemenea, Comisiile locale comunale de împroprietărire în care intrau de regulă inginerul topometru, primarul satului sau comunei și câțiva cetățeni considerați siguri, căutându-se ca aceștia să fie membri ai P.C.R., Frontului Plugarilor sau vreunei organizații aflate sub tutela Partidului Comunist.

Desigur, județul Bihor nu a făcut excepție de la această organizare, extrem de centralizată și bine controlată. Informațiile documentare cu referire la județul Bihor în această perioadă, imediat următoare decretului-lege din 23 martie 1945, lipsesc din arhivele orădene. Prima referire la această chestiune o avem abia din august 1946, dintr-un *Proces-Verbal încheiat cu ocazia analizei lucrărilor de reformă agrară*¹⁷. Aceasta este o analiză a stadiului reformei agrare din județul Bihor declanșate în primăvara anului 1945. În prim-planul reformei agrare în județul Bihor se găsea Camera Agricolă Bihor în frunte cu Gheorghe Lapedatu, directorul Camerei Agricole Bihor și subdirectorul Ion Brătescu¹⁸. Mai erau de asemenea 12 Ocoale Agricole de plasă. Acestea erau: Ocolul Agricol Aleșd, Ceica, Beiuș, Beliu, Marghita, Central — în jurul Oradiei — Tileagd, Salonta, Sălard, Tinca, Săcuieni, Vașcău¹⁹.

În 26 și 27 august 1946, în localul Camerei Agricole Bihor, a avut loc o „conferință de serviciu” cu șefii ocoalelor agricole și ingineri topometri din județ, care au luat în discuție stadiul lucrărilor de reformă. S-au luat în discuție progresele făcute în această direcție dar și neajunsurile și piedicile pentru care în unele locuri nu se poate definitivă reforma agrară. La această ședință au participat: Gheorghe Lapedatu — directorul Camerei Agricole Bihor, Ion Brătescu — subdirectorul Camerei Agricole Bihor, șeful Inspectoratului Cadastral Regional Cluj, Șeful Inspectoratului Cadastral Oradea, ingineri topometri delegați cu măsurătoarea și parcelarea moșiilor expropriate, șefii de Ocoale Agricole. Dintre aceștia din urmă au lipsit din Bihor doar inginerul topometru Romanovschi Dionisie din plasa Sălard care era în conflict cu șeful Ocolului Agricol Sălard, unde era delegat cu măsurătoarea, iar dintre personalul Camerei Agricole, inginerul Nicolae Petrescu, șeful

¹⁶ *Revista Istorică*, Serie Nouă, tom V, nr. 9—10, 1994, p. 1034.

¹⁷ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *Fond Sfatul Popular al regiunii Crișana*, Secțiunea Agricolă, dos. 1/1946, f. 1 (în continuare A.N.B.).

¹⁸ *Ibidem*, f. 2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 4—7.

Ocolului Agricol Beliu și Ioan Botă, șef de cultură la Ocolul Agricol Sălard²⁰.

Până la această dată — august 1946 — au fost expropriate în zona Ocolului Agricol Aleșd: 6 moșii, Ocolul Agricol Ceica — 6 moșii, Ocolul Agricol Beiuș — 2 moșii, Ocolul Agricol Beliu — 2 moșii, Ocolul Agricol Marghita — 65 moșii, Ocolul Agricol Central Oradea — 19 moșii, Ocolul Agricol Tileagd — 7 moșii, Ocolul Agricol Salonta — 75 moșii, Ocolul Agricol Sălard — 22 moșii, Ocolul Agricol Tinca — 14 moșii, Ocolul Agricol Săcuieni — 49 moșii și Ocolul Agricol Vașcău — 1 moșie²¹. După cum se poate observa cele mai multe proprietăți până la această dată au fost expropriate în zonele de câmpie ale județului: Marghita, Săcuieni, Sălard, Central și cu un plus pentru Salonta. Acest lucru este firesc având în vedere faptul că marile proprietăți de peste 50 ha erau distribuite în câmpie și mai puțin în zonele colinare și de munte ale Bihorului. Dacă numărul proprietăților expropriate era relativ mare în ceea ce privește parcelarea acestora de către inginerii topometri situația nu era la fel de bună. În Ocolul Agricol Aleșd din 6 moșii nu s-a întocmit la nici una nici măcar parcelarea provizorie, în Ocolul Agricol Ceica din 6 moșii expropriate s-a întocmit parcelarea provizorie doar la 3 moșii, în Ocolul Agricol Beiuș din 2 moșii expropriate s-a întocmit proiectul provizoriu de parcelare la amândouă dar rămân în discuție locurile de casă expropriate din moșia doctorului Pop Ioan din Beiuș. În Ocolul Agricol Beliu din cele 2 moșii expropriate la nici una nu s-a întocmit nici un tablou de parcelare, în Ocolul Agricol Marghita din 65 de moșii expropriate, numai la 3 s-a întocmit proiectul de parcelare de către inginerul topometru Forgacs Anton, iar la altele 20 de moșii s-au extras datele, întocmit schițele de plan și sunt în curs de terminare proiectele de parcelare, în Ocolul Agricol Central din cele 19 moșii expropriate s-au definitivat proiectele de parcelare la 6 moșii iar la celelalte sunt în curs de executare de către inginerul topometru Szabó Adalbert, împreună cu șeful Ocolului Agricol, în Ocolul Agricol Tileagd din cele 7 moșii expropriate cu proiecte de parcelare definitive sunt 2 moșii, în Țețchea și Păulești iar restul de 5 sunt în curs de executare. În Ocolul Agricol Salonta cu cele 75 de moșii expropriate numai la 8 moșii s-a întocmit și executat proiectul de parcelare definitiv iar la alte 7 moșii s-a întocmit doar parcelarea provizorie care e în curs de aplicare în teren. Există aici o neclarificare a terenurilor de până la 10 ha — nu se specifica ce fel de neclarificare — expropriate care urmau a fi clarificate de șeful Ocolului Agricol Salonta. În Ocolul Agricol Sălard s-au expropriat 22 moșii dar până în august 1946 s-a executat lucrări de parcelare numai în comunele Șisterea și Hodoș de către inginerul Romanovschi Dionisie, cel absent de la ședința din 26—27 august 1946, dar stadiul lucrărilor nu se cunoaște prea exact pentru că după cum aminteam mai sus existau neînțelegeri între acest inginer și șeful Ocolului Agricol Sălard. În Ocolul Agricol Tinca din cele 14 moșii expropriate s-au efectuat proiecte provizorii de parcelare la 10 moșii iar pentru restul de 4 acestea erau în curs de întocmire.

²⁰ *Ibidem*, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 4—7.

În Ocolul Agricol Săcuieni nu s-a întocmit proiectul de parcelare decât la o singură moșie din 49 câte au fost expropriate, la aceasta lucrând inginerul topometru Vizi Ioan iar în fine, în Ocolul Agricol Vașcău pentru terenul expropriat de la obseateistul Steiner Iosif nu s-a întocmit nici un proiect de parcelare dar urma a se urgenta cât mai mult posibil dosarul respectiv și se va înainta Camerei Agricole Oradea²².

După cum se poate observa din datele semnalate mai sus, procesul de expropriere a categoriilor de proprietăți specificate de decretul-lege 187 din 23 martie 1945, a pornit cu un oarecare aplomb în Bihor fiind expropriate într-un singur an numai puțin de 166 de moșii. Dar, dacă procesul demarase „bine” nu același lucru se poate spune și despre continuarea lui, adică parcelarea acestor moșii, împrumietărirea celor în drept și eliberarea titlurilor de proprietate. Acest lucru se făcuse doar provizoriu și doar la nivelul parcelării acestor moșii ceea ce a făcut necesară ședința din 26—27 august 1946 pentru a realiza lucrările de reformă agrară la care au participat toți factorii de decizie din regiune în aplicarea reformei agrare. De altfel în ceea ce privește acordarea titlurilor de proprietate, acestea vor fi în multe cazuri amânate sine die, acestea neacordându-se niciodată²³.

Desigur că motivele pentru care aceste lucrări trenau, erau diverse și acestea au fost luate în discuție pentru fiecare caz în parte, cu ocazia aceleiași ședințe. Astfel în plasa Ceica nu s-a făcut încă parcelarea, de către inginerul topometru Toth Alexandru, pe moșiile expropriate de la Cubic Francisc din Cotiglet și frații Cartiș din Rogoz și Dumbrăvița Mică pentru că Comisia de plasă pentru reforma agrară Ceica nu a fixat încă lotul tip, iar cazul moșiei lui Popescu Alexandru din Lăzăreni nu este soluționat încă el aflându-se la Comisia centrală de reformă agrară de pe lângă Camera Agricolă Oradea²⁴. Aceste genuri de cauză sunt dintre cele mai răspândite, ele regăsindu-se aproape în fiecare Ocol Agricol din cele 12 existente ca o dovadă că între factorii implicați în împărțirea pământurilor existau inadvertențe datorate probabil lipsei de convingere față de ceea ce fac.

Au existat desigur și cazuri mai speciale. Astfel, în plasa Sălard urmau a fi împrumietărite de pe o moșie mai multe sate existând în acest context neînțelegeri legate de zona în care urmează a se împrumietări fiecare sat. În acest caz întregul dosar fusese înaintat Comisiei Centrale de reformă agrară de pe lângă Comisia Agricolă Oradea care încă în august 1946 nu soluționase problema²⁵. În plasa Tinca în schimb s-a pornit bine cu parcelarea provizorie la moșiile din Ianoșda, Belfir, Talpoș, Bătărdar inginerul topometru desemnat, Urszinyi, a renunțat la delegația primită în contextul în care aici au avut loc ulterior numeroase nemulțumiri ale țăranilor legate de modalitatea parcelării și distribuirii acestor parcele chiar dacă numai provizoriu²⁶. Plasa Sălard nu a fost nici ea scutită de tensiuni de acest gen. Aici s-a constatat că expropriările făcute de către comitetele locale nu conțin suprafața exactă a moșiilor, acest

²² *Ibidem*.

²³ A.N.B., *Fond. cit.* dos. 8/1949, nr. doc. 4.

²⁴ A.N.B., *Fond. cit.* dos. 1/1946, f. 2.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

fapt continuând și la comisia de plasă și chiar la cea județeană. Se considera că acest fapt se datora inginerului Romanovschi Dionisie, delegat cu lucrările de reformă agrară din plasa Sălard acesta neținând în nici un fel legătura cu șeful Ocolului Agricol, efectuând operațiunile după cum consideră de cuviință²⁷. O altă cauză detectată ca generatoare de neînțelegeri și tensiuni este aceea că se constată din ce în ce mai frecvent acum faptul că tot mai mulți ingineri topometri particulari, fără delegație din partea Camerei Agricole Oradea, erau angajați de populație pentru a-și primi cât mai repede pământul, contra sumei de 20 000 lei pe iugăr, pentru parcelarea terenurilor. Directorul Ocolului Agricol Oradea, Gheorghe Iapedatu, a cerut Ocoalelor agricole să se raporteze imediat telegrafic numele acelor ingineri pentru a se putea lua măsuri contra lor²⁸. De asemenea, în plasa Centrală — Oradea —, inginerul topometru Szabó Adalbert anunța mai multe piedici și nepotriviri în ceea ce privește exproprierea, acesta neprimind date exacte cu privire la proprietarii expropriați, pe plan local²⁹. Cu prilejul ședinței de analiză din 26—27 august 1946 s-a pus problema, de către inginerii topometri, faptul că aceștia obțin cu mare greutate muncitori care să-i ajute în parcelarea terenurilor luându-se hotărârea ca în acest sens să se intervină la Prefectura județului pentru a se pune la dispoziția inginerilor, muncitorii zilieri, mijloace de transport, locuință, salariu etc., pentru a le ușura acestora munca³⁰.

După cum se poate observa în calea eforturilor autorităților comuniste de a duce la bun sfârșit reforma agrară se ridicau numeroase piedici, de la informații false date inginerilor topometri la refuzul de a colabora cu aceștia, dar, încă această rezistență este pașnică sau fără urmări tragice. Nu același lucru îi putem spune despre august 1949 când rezistența la expropriere devine activă iar reacția violentă, nu în puține cazuri având și victime omenești³¹, acum drumurile depășind granița suportabilului în multe dintre cazuri, acestea ducând la revolte țărănești.

În finalul discuțiilor legate de reforma agrară a fost abordată chestiunea luării unor măsuri în vederea impulsționării procesului de reformă agrară³²:

a) inginerii topometri autorizați, împreună cu șefii ocoalelor agricole și celelalte organe vor ține un contact strâns și pentru bunul mers al lucrărilor vor întocmi pentru fiecare plasă și moșie în parte un program de lucru pe baza căruia să se facă lucrările;

b) inginerii topometri după ce termină perimetrarea unei moșii să predea imediat personalului nostru și celui silvic proiectele de parcelare, schița de plan, pentru a putea începe parcelarea terenului expropriat;

c) trimiterea în plasa Salonta, unde sunt multe moșii expropriate a încă unui inginer topometru delegat de Camera Agricolă Oradea;

d) în plasa Săcuieni va fi trimis și domnul inginer topometru Gönçzi care va lucra împreună cu inginerul existent la fața locului Vizi Ioan.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 3.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A.N.B., *Fond. cit.*, dos. 1/1949, f. 2.

³² A.N.B., *Fond. cit.*, dos. 1/1946, f. 8—9.

Inginerul Gönczi va începe măsurătoarea cu moșia Iosif Stubenberg din Săcuieni mai întâi ferma „Sweitzer“ unde va lua ființă ferma de stat.

e) se va cere telegrafic de la Sindicatul topometrilor din România și Ministerul Agriculturii, să se trimită urgent delegațiile topometrilor care nu au sosit încă pentru ca și aceștia să poată executa parcelări în vederea îmbunătățirii ritmului acestora;

f) pentru locurile de casă se va constitui o comisie specială care se va ocupa de aceste cazuri;

g) șefii de ocoale, în cazul în care erau împiedicați a face lucrările de reformă agrară erau invitați a face rapoarte scrise, însoțite de dovezi și acte, cu propuneri pentru a se lua măsuri și raport Ministerului Agriculturii dacă e cazul;

h) plata cheltuielilor de măsurătoare se va încasa de comitetele locale după care în cel mai scurt timp suma va fi depusă la Casa de Depuneri și Consemnațiuni pe seama Ministerului, cunoscând că Ministerul având multe cheltuieli cu reforma agrară este nevoie a se vărsa urgent aceste sume.

În final a fost adus la cunoștința participanților la această ședință ordinul telegrafic nr. 16036 din 29 martie 1946, al Ministrului Agriculturii Traian Săvulescu, înregistrat sub numărul 2956 din 1 aprilie 1946, prin care s-a dispus rezervarea și înființarea în județul Bihor a patru ferme de stat după cum urmează:

1. 250 ha împreună cu edificii la Săcuieni în moșia Iosif Stubenberg. benberg.

2. 250 ha, moșia Abației de Melk din Marghita.

3. 250 ha, în comuna Inand, moșia Coloman Markovits.

4. 250 ha, în omuna Sălard din moșia lui Iosif Bartseh.

În continuarea celor spuse mai sus și în spiritul aceluiași ordin dat de ministrul Traian Săvulescu se dispunea rezervarea în perioada care urmează în comuna Balc, din moșia expropriată de la Iosif Pincas suprafața de 30 ha lot pomicol și în comuna Săcuieni din moșia expropriată de la Iosif Stubenberg, suprafața de 16 ha lot pomicol. În aceste două locuri urmau a se înființa ferme pomicole pe întreaga suprafață menționată³³. Comisia Județeană de reformă agrară trebuia să rezerve aceste terenuri pentru această întrebuințare fără a le folosi în alt scop; la fel trebuiau rezervate și terenurile destinate cavalerilor Mihai Viteazul³⁴. În fine Ocoalele Agricole unde urmau a se rezerva aceste terenuri pentru ferme de stat vor porni la întocmirea proiectelor provizorii de parcelare, cu schița de plan a terenului expropriat în cel mai scurt timp pentru a se putea începe demersurile pentru înființarea acestora la o dată cât mai apropiată.

În concluzie se poate spune că la nivelul județului Bihor, august 1946 are o semnificație aparte. A fost momentul în care factorii decizionali ai reformei agrare s-au oprit din agitația lor, au privit în urmă constatând că după un an de la demararea reformei agrare în Bihor lucrurile nu stăteau cum ar fi dorit ei să stea. Desigur că se consideră că s-au făcut unele progrese, pe alocuri substanțiale — vezi

³³ *Ibidem*, f. 7.

³⁴ *Ibidem*.

plasa Salonta, Marghita — dar în cele mai multe zone reforma agrară din diverse motive stagnează. A fost acest moment — august 1946 — unul de analiză dar și unul de stabilire a coordonatelor pe care urmau a se dezvolta eforturile pentru realizarea reformei agrare, stabilindu-se precis pașii care urmau a se face pentru a finaliza cu succes munca începută.

Momentul august 1946 a fost fără îndoială unul care a impulsionat acțiunile de expropriere dar în același timp și unul care a radicalizat măsurile împotriva recalcitranților și celor care nu se supuneau. În perioada care va urma, anii 1947—1948—1949, tensiunile se vor aduna permanent și vor duce la răbufnirile violente din anul 1949 care se vor finaliza cu rezultate tragice pentru țărani.

În fine august 1946 a însemnat, deși ordinul fusese dat de București încă în aprilie 1946, declanșarea acțiunilor în județul Bihor, menite a se finaliza cu înființarea primelor ferme de stat: Marghita, Săcuieni, Inand, Sălard și Balc. A fost doar începutul, începutul demolării agriculturii bihorene, segment al efortului demolator național început la 6 martie 1945 de către regimul comunist instrumentat de la Moscova.

LE STADE DES TRAVAUX DE LA REFORME AGRAIRE DU DÉPARTEMENT DE BIHOR EN AOÛT 1946

— *Résumé* —

L'ouvrage ci-présent a comme but d'analyser le stade des travaux de la réforme agraire dans le département de Bihor après une année depuis sa légifération.

Le mois d'Août 1946 a une signification particulière pour le département de Bihor, parce qu'il a été le moment où on s'est rendu compte du fait que, depuis une année du démarrage de la réforme, les choses n'allaient pas très bien.

Dans ce contexte, le mois d'Août 1949 constitue un moment favorable pour les actions d'expropriation qui, après le mois de Mars 1949, s'intensifieront dans les conditions des autres réalités.

Enfin, le mois d'Août 1949 a signifié le déclenchement des actions dans le département de Bihor, actions destinées à la création des premières formes d'État à: Marghita, Săcuieni, Inand, Sălard et Balc.

ASPECTE PRIVIND DESFĂȘURAREA ALEGERILOR DIN NOIEMBRIE 1946 ÎN JUDEȚUL ARAD ȘI REZULTATELE LOR

de

DUMITRU CHIȘEREU

Există în istoria României perioade care s-au impus cu deosebire față de altele prin rolul pe care l-au jucat în dezvoltarea ulterioară a societății. O asemenea perioadă este aceea cuprinsă între august 1944 și decembrie 1947.

Viața politică internă a României, ca de altfel a multor țări și poare din Europa a fost puternic influențată în 1945 și ulterior de evoluția situației internaționale postbelice. Perspectiva terminării celui de-al doilea război mondial și însăși încheierea lui au prilejuit numeroase confruntări internaționale consacrate reglementării postbelice a raporturilor atât dintre marile puteri participante la coaliția antihitleristă cât și a raporturilor dintre acestea și Germania, dintre acestea și țările care au făcut parte din axă. Pregătirea condițiilor încheierii păcii cu țările foste satelite ale Germaniei, printre care și România, avea să constituie obiectul multor dezbateri între marile puteri¹.

Unul dintre primele momente îl constituie conferința șefilor de state ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii care a avut loc la Yalta între 5—13 februarie 1945. Încă de pe acum se va pune problema viitoarelor regimuri ce se vor instala în țările foste satelite. Se adopta atunci *Declarația celor trei șefi de state* care sublinia dorința ca „restabilirea ordinii în Europa și reconstituirea vieții economice trebuie dobândite printr-un proces care să facă în stare popoarele eliberate să distrugă ultimele vestigii ale nazismului și fascismului și să creeze instituții democratice după libera lor alegere”².

În ceea ce privește România puncte de vedere opuse s-au manifestat în legătură cu faptul dacă guvernul Groza este sau nu unul reprezentativ. Aprecierea se referea la faptul că în sânul acesteia nu erau cuprinse și cele două partide istorice — PNL și PNT și la faptul că acest guvern fusese impus sub presiunea demonstrațiilor de stradă și a prezenței Armatei Roșii pe străzile capitalei.

La conferința miniștrilor afacerilor externe de la Londra din august-septembrie 1945 cercurile politice americane și engleze au caracterizat guvernul Groza ca nereprezentativ. După încheierea Conferinței de

¹ Mihai Fătu, 1946. *Din istoria politică a României contemporane*, București, 1968, Ed. Politică, p. 10.

² *Ibidem*, p. 21.

la Londra, Ernest Bevin declara că „*guvernul S.U.A. este dispus să discute tratatul cu România însă nu va porni la negocieri până când în acea țară nu se va stabili un guvern larg reprezentativ*“.

În discuția acestor foruri internaționale s-a pus și problema alegerilor parlamentare în România, Ungaria și Bulgaria, reprezentanții puterilor occidentale susținând că ele sunt necesare pentru ca la conducerea acestor țări să fie aduse guverne reprezentative³.

O nouă conferință între cei trei miniștri de externe s-a ținut la Moscova la 16 decembrie 1945. Între timp avuseseră loc în alegeri în Bulgaria, Finlanda și Ungaria. În Bulgaria ele fuseseră falsificate, lucru dovedit fără drept de replică de procentajul de 100% obținut de partidul comunist. În Finlanda și Ungaria tolerată ele au dat majorități anticomuniste. La Moscova au loc discuții aprinse între ministrul de externe al SUA Jimmy Byrnes și al URSS, Molotov cu privire la reorganizarea guvernului Groza și alegerile din România.

Problema care era cea mai controversată era a recunoașterii guvernului Groza care fusese impus în România sub presiunea manifestațiilor de stradă și a tancurilor rusești care defilau prin București. Byrnes cu toate că era la curent cu situația din România, fiind bine informat de misiunea americană de la București, va ajunge la un compromis cu Stalin și va accepta guvernul Groza cu condiția ca acesta să fie remaniat⁴. Era vorba de a introduce în guvernul general predominant comunist a doi reprezentanți a partidelor istorice. A fost un act prin care România rămânea definitiv în sfera de influență a URSS, care prin guvernul Groza va realiza ultimul act al cuceririi depline a puterii de către partidul comunist, alegerile „*libere*“ din noiembrie 1946.

Actul săvârșit de Byrnes ne apare ca unul neînțeles, deoarece înaintea Conferinței de la Moscova, Departamentul de Stat prin oficiul afacerilor externe redactase un memorandum, în care se preconizase rămânerea formă pe poziția Declarației de la Yalta sugerându-se solicitarea de desfășurare de alegeri absolut libere sub control și garanții.

În acest memorandum⁵ al Departamentului de Stat se arăta că în cazul României și Bulgariei încheierea păcii nu putea fi realizată decât dacă aceste popoare își puteau exercita liber dreptul lor la autodeterminare. În urma întrevederii dintre Stalin și Byrnes s-a hotărât trimiterea unei delegații din trei persoane la București, formată din Sir Archibald Kerr, ambasadorul Marii Britanii la Moscova, Averell Harriman, ambasadorul SUA la Moscova și faimosul Andrei Ianuarevici Vișinski, procuror în marile procese de epurare din anii 30. În întrevederile pe care aceștia le-au avut cu regele și apoi cu primul ministru Groza, s-a subliniat importanța pe care Statele Unite o acordau alegerilor libere⁶. În discuțiile cu liderii partidelor istorice Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, Kerr a sesizat suspiciunile acestora față de ruși și față de guvern. Ei insistau să se depună eforturi deosebite pentru a se salva tronul și alegerile să fie în adevărat libere. Ambasadorul britanic a promis că guver-

³ *Ibidem*, p. 63.

⁴ Nicolae Băciu, *Agonia României*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 210.

⁵ *Foreign Relations of the United States of America*, apud N. Băciu, *op. cit*

⁶ Nicolae Băciu, *Yalta și crucificarea României*, Roma, Editura Europa, 1988.

nele britanic și american vor face presiuni asupra guvernului Groza în sensul de a respecta promisiunile cu privire la desfășurarea alegerilor. În raportul ambasadorului britanic se sublinia faptul că guvernul Groza nu va respecta deciziile luate la Moscova în legătură cu alegerile. El prezenta România ca pe o țară guvernată de Vișinski prin intermediul guvernului Groza, care nu constituia decât un simplu instrument în mâinile sovieticului. Aceeași atitudine de neîncredere în promisiunile și garanțiile prezentate de guvernul Groza, reiese și din raportul ambasadorului american, care arăta că Vișinski intenționa să utilizeze toate mijloacele posibile pentru a crea dificultăți, a împiedica participarea cinstită a partidelor din opoziție la alegeri.

În urma misiunii celor trei ambasadori doi miniștri, unul național-tărănist și altul liberal, intrau în guvernul Groza, care se obliga să respecte libertățile fundamentale ale cetățenilor și să organizeze alegeri libere⁷. Ca urmare a acestui compromis va fi recunoscut de guvernul SUA și Marii Britanii spre disperarea fruntașilor partidelor de opoziție, a regelui și a țării. Exploatănd acest succes, comuniștii accelerau reformele ce vizau comunizarea țării: epurări masive, arestări și procese, sovromizarea țării, comunizarea justiției etc. Partidele istorice sunt supuse unui regim de teroare: arestări masive de fruntași politici, interzicerea unor întruniri organizate de aceștia, suspendarea unor ziare⁸.

Șeful misiunii diplomatice americane la București, Burton Berry, consideră îndreptățite plângerile fruntașilor opoziției față de teroarea instaurată de comuniști și sugera Departamentului de Stat înaintarea unei note de protest. Dar Byrnes refuză să dea curs la cererea de garanții cerute de Berry în prima fază. În 21 mai 1946 asistăm însă la schimbarea radicală a atitudinii Departamentului de Stat și a șefului său Jimmy Byrnes. Această schimbare este ilustrată de telegrama din 21 mai 1946, când ținând cont de raportările trimise de Berry, el considera că era necesar de a protesta față de guvernul român contra violării garanțiilor date de acesta comisiei tripartite ce vizitase Bucureștiul.

Era vorba de o schimbare cu 180 de grade a atitudinii SUA față de noi, care pentru a fi înțeleasă trebuie urmărită în cadrul schimbărilor intervenite la Washington după decesul președintelui Roosevelt și preluării puterii de către președintele Truman care va adopta o nouă linie de conduită în politica externă a Statelor Unite și în special în privința raporturilor cu URSS. Noul președinte american nu putea crede că pretențiile rusești de a asigura securitatea fruntariilor aveau vreun fundament sau vreo rațiune. Truman era adeptul ideilor „școlii de la Riga” care reprezenta una din cele două doctrine de urmat față de ruși, care se cristalizaseră în Departamentul de Stat după moartea lui Roosevelt. Această școală considera că URSS ducea o politică revoluționară globală cu o sete de teritorii și o putere rapace, că este nesinceră, plină de duplicitate și sistemul ei politic constituia un pericol permanent pentru pace în general și pentru securitatea SUA în particular. În schimb cealaltă

⁷ *Ibidem*, p. 92.

⁸ Vlad Georgescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 248.

școală, cunoscută sub denumirea de „școala de la Yalta” se pronunța pentru colaborare și fraternizare cu rușii.

Un alt factor important care a dus la schimbarea atitudinii SUA, a fost bine cunoscutul discurs de la Fulton al lui Churchill din 5 martie 1946, în care bătrânul luptător trăgea semnalul de alarmă în legătură cu pericolul reprezentat de politica agresivă a URSS. În acest discurs, el arăta că în statele din răsăritul Europei printre care și România, partidele comuniste au fost promovate partide conducătoare și urmăreau peste tot să obțină un control absolut⁹.

Acestea au fost motivele care au dus la schimbarea opțiunii americane față de ruși, însă după cum se va vedea această schimbare intervenise prea târziu pentru a mai putea schimba ceva. Având sprijinul american și britanic partidele de opoziție presau guvernul Groza să facă alegerile promise. Acesta le tergiversa însă sub diferite motive. În cele din urmă însă în luna iulie 1946 decretul ce privea noua lege electorală era înaintat suveranului. Acesta era în fapt un nou instrument căruia i se pretindea o fațadă de democrație originală, el fiind o dovadă a metodelor utilizate de guvernul Groza pentru a submina posibilitatea partidelor din opoziție de a participa în mod concret la alegeri. Era unul din instrumentele care făceau parte din calea legală de subminare a opoziției care se împletea cu cea subterană ce utiliza metode mai puțin ortodoxe pentru a realiza în final același scop, eliminarea treptată și sigură a partidelor din opoziție.

Reprezentanții partidelor din opoziție au cerut regelui să nu semneze legea electorală. Iuliu Maniu cerea regelui să rupă relațiile cu guvernul, să-l demită și să promoveze o criză constituțională chiar cu prețul ocupării României de către ruși, arătând că aceasta era singura formulă de a împiedica ținerea unor alegeri măsluite care urmau să desemneze un parlament ultracomunist care va așeza țara pe o linie comunistă de dezvoltare.

În cele din urmă regele pentru a mai câștiga timp semna decretul electoral în speranța că în perioada următoare se va reuși să se înlăture pericolul comunist ce plana asupra țării. Nu a fost să fie așa și ceea ce a urmat s-a desfășurat potrivit scenariul realizat la Moscova risipindu-se astfel ultimele speranțe care mai existau pentru România.

Desfășurarea alegerilor în județul Arad

Pe raza municipiului Arad au funcționat 26 secții civile și una militară, iar pe teritoriul județului Arad, 75 de secții civile și trei secții militare: una fixă în Cazarma Regimentului 3 Artilerie Ineu și 2 volante pentru grănicerii din sectorul de frontieră Pecica și Chișinău-Criș. Toate sectoarele au fost întărite cu gărzii militare date de unități din județ și completate cu două detașamente din Ilfov și Bihor, Regimentul 10 Grăniceri din Oradea. Se constituiseră în total 101 gărzii pentru paza secțiilor de votare civile plus două, care au fost date pentru paza Uzinei electrice din Arad și a Biroului Electoral Central.

⁹ Nicolae Baci, *Agonia României*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 224.

Acțiunea de repartizare a gărzilor, organizarea lor a fost făcută de Statul Major al Diviziei. Pentru cazurile de intervenție a fost constituită o rezervă, Statul Major al Diviziei remarcându-se printr-o organizare atentă, informarea și colaborarea cu Biroul Electoral Județean. Existând anumite temeri vizavi de unele tulburări în zilele scrutinului a fost necesară întărirea gărzilor din Șiria și Chișinău-Criș epuizându-se rezervele și recurgându-se la noi asemenea rezerve disponibile de la Timișoara. Acestea au constat dintr-un escadron care a fost trimis imediat în zona Chișineu-Criș și comunele Șimandul de Jos, Cintei și Zerind. În această perioadă, comandantul gărzii sectorului 6 din Arad, locotenentul Stratulat din Regimentul 1 Roșiori a fost schimbat deoarece făcuse propagandă pentru partidul lui Maniu¹⁰.

Și în localitatea Târnova soldați din Regimentul Ineu au făcut propagandă pentru Iuliu Maniu în cadrul Secțiilor de votare. Cetățenii care se îndreptau spre secția de votare erau sfătuiți să voteze cu Maniu, deoarece el era considerat singurul român adevărat. Aceștia, văzând că și armata era împotriva blocului partidelor aliate cu comuniștii, au urmat în mare măsură îndemnul celor din armată care desigur că coincidea cu orientarea lor politică. Mai mult se știe cu certitudine că din rândul membrilor Frontului Plugarilor cei mai mulți au mers alături de opoziție sau au stat în expectativă¹¹.

În general putem spune că, datorită pregătirii deosebite pe care comuniștii au făcut-o în vederea desfășurării alegerilor, datorită măsurilor de intimidare a opoziției, alegerile au decurs fără incidente prea mari. Deși în multe locuri reprezentanții opoziției protestau și incriminau faptul că se făceau furturi de voturi, ei s-au limitat la proteste, care lucru dovedește pe de o parte că măsurile luate de autorități, au reușit să timoreze opoziția, iar pe de altă parte se pare că neorganizarea unor acțiuni deschise se datorează faptului că istoricii erau convinși că în atari condiții ar fi putut fi etichetate drept partide teroriste și desființate.

19 noiembrie, ziua alegerilor a fost o nouă dovadă a slabei influențe pe care comuniștii și aliații lor o aveau în rândurile electoratului. Aflat și în județul Arad în lipsă de membri partidului comunist primea în rândurile sale pe toți cei care doreau. Chiar activiștii de partid recunoșteau că organizațiile lor de la sate erau absolut formale, iar membrii lor nu cunoșteau absolut nimic din ideologia comunistă. Mulți se înscriau în partid sperând să-și poată promova interesele personale. În pofida acestei slabe audiențe din lumea satului arădan partidul comunist și aliații săi obțineau majoritatea voturilor exprimate. Cum se explică acest fapt? Unii ar veni cu ideea că acest lucru se datorează aliaților din Blocul Partidelor Democratice. Dar după studierea situației existente în cadrul Frontului Plugarilor, a cazurilor frecvente în care liderii acestui partid refuzau să facă politica partidului comunist, ne dăm seama că această explicație nu este tocmai plauzibilă.

¹⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, *Fond Documentele Comitetului Județean P.C.R., dosar 1 1946, Documente Electorale ale B.P.D., f. 25* (în continuare A.N.D.J.A.).

¹¹ A.N.D.J.A., *Fond cit., f. 71*.

Explicația cea mai veridică ne-o oferă memoria contemporanilor acestor evenimente. Astfel potrivit mărturiei lui Aliman Teodor¹² la secția de votare din Măderat comuniștii au încercat să falsifice rezultatele votului. Metoda utilizată de aceștia a fost aceea a introducerii de buletine de vot gata ștampilate pe lista B.P.D. Cu o seară înaintea zilei de 19 noiembrie delegații partidelor din opoziție erau convocați la sediul postului de jandarmi din comună. Până în acest moment totul decursese normal pentru comuniști. După deschiderea secției de votare însă delegații naționali-tărăniști Cosma Ștefan și Galdea Gheorghe constatau fraudă ce se comise. Populația ce se pregătea să-și exercite dreptul de vot a atacat verbal pe cei doi delegați comuniști care erau pe deasupra de naționalitate maghiară dar în curând s-a ajuns la momente mult mai tensionate, astfel încât cei doi au fost nevoiți să fugă pentru a nu fi molestați. Frauda electorală comisă e demonstrată și de faptul că la număratoarea voturilor s-a observat că numărul celor exprimate pentru lista 1 — lista B.P.D. — depășea numărul total al locuitorilor comunei cu drept de vot.

Pentru calmarea spiritelor Biroul Electoral Județean trimitea în comună o unitate de jandarmi. Aceștia nu reușeau însă să pătrundă în comună deoarece populația a opus rezistență la intrarea în sat fiind instalată o mitralieră de campanie iar cei ce dispuneau de arme, erau hotărâți să riposteze. Nu s-a ajuns însă la schimburi de focuri întrucât jandarmii nu au forțat nota retrăgându-se în cele din urmă.

Notarul comunei Măderat, Bătrâna Ioan, când s-au numărat voturile introduse în urnă de cei doi delegați comuniști, acesta le-a ars pe acestea. În aceste condiții la efectuarea constatării se notau numai voturi ale partidelor din opoziție. Era însă greu pentru partidul comunist să recunoască o asemenea înfrângere, astfel că în situația statistică privind rezultatele alegerilor din Măderat, avem consemnate pentru B.P.D. un număr de 122 de voturi.

În comuna Bănești, plasa Hălmagiu, până la ora 1 și jumătate când scesea în comună unul din candidați P.N.Ț. — Maniu, profesorul Muscău, votarea a decurs fără incidente violente. Informat de delegații P.N.Ț. că și la această secție de votare se comiseră nereguli în procesul electoral, candidatul Muscău a cerut președintelui secției să deschidă urna de votare. Președintele a refuzat deschiderea ei motivând că dimineața fuseseră la ștampilarea urnei prezenți și delegații partidelor din opoziție. Țăranii aflați afară așteptând să le vină rândul la vot auzind despre falsificarea ce urma să fie făcută au vrut să intre în incinta secției de votare. Comandantul pazei secției de votare a încercat să evite această încercare organizând un cordon de soldați la intrare în secție. Cu toate acestea însă urna va fi scoasă afară și deschisă semnalându-se existența a 400 de voturi pentru lista nr. 1, voturi ce fuseseră introduse de delegații B.P.D. Președintele secției de votare și delegații B.P.D. au fost agresați de țărani. Acesta a fost nevoit să semneze o declarație în care recunoaște că s-au introdus cele 400 de voturi pentru comuniști și aliații lor încă înainte de începerea propriu zisă a procesului de votare.

¹² Cf. afirmației lui Aliman Teodor din Arad luată la 4 aprilie 1995.

Un incident similar a avut loc și în comuna Hălmașiu¹³, unde în urma reclamării de către reprezentanții partidelor din opoziție a existenței unor furturi de voturi, populația a pătruns în incinta secției de votare, au spart urna iar pe urmă au distrus-o. În aceeași plasă la Hălmașiu¹⁴ nemulțumirile celor care erau prezenți pentru a-și exercita dreptul de vot, erau să se transforme într-un nou conflict deschis la fel ca la Bănești. Se pare însă că intervenția energică a unui plutonier din Hălmașiu a reușit să evite incidente nedorite. De altfel în această zonă unde P.N.Ț. – Maniu avea una din cele mai mari influențe și cei mai numeroși adepți, au fost trimiși special de la Arad jandarmii pentru a restabili ordinea. Între acestea și populație au avut loc frecvente ciocniri soldate cu răniți de ambele părți și cu arestări de partea celor care se opuneau unităților trimise în zonă. Deși în rapoartele B.P.D. se arată că la Bănești procesul de votare s-a reluat în seara zilei de 19 noiembrie 1946, la orele 22 cu un președinte de secție militar unul din participanții la evenimentele de acolo Nicodim Teodor¹⁵ arată că după ce au avut loc conflictele menționate cu jandarmii din Arad, țărani nu s-au mai întors la secția de votare de frica represiei ce puteau să aibă loc.

Edificatoare pentru modul în care s-au desfășurat alegerile parlamentare în județul Arad este și nota informativă a unui activist P.C.R. delegat la secția de votare militară nr. 102 din orașul Arad. Votarea începuse la ora 8 și profitând de faptul că președintele secției a lipsit câteva minute s-au introdus într-o urnă 500 de voturi gata votate pentru lista nr. 1. Fiecare unitate militară avea urnă separată, dar la numărarea voturilor nu s-a ținut cont de unități, ci s-a luat totalul pe secție.

La orele 20 s-a procedat la deschiderea urnelor și numărarea voturilor. În urna Cercului Teritorial erau 40% din voturi pentru lista nr. 6 a P.N.Ț. — Maniu. Activistul de partid împreună cu președintele secției de votare au reușit să camufleze majoritatea voturilor partidelor din opoziție. La urna Regimentului 1 de Roșiori au existat 80 de voturi pe lista nr. 6, dar din care s-au notat numai 7. Restul voturilor erau trecute de președintele secției de votare la lista nr. 1.

Este această notă informativă un argument solid în favoarea tezei falsificării alegerilor de către partidul comunist. El ne oferă nu numai dovada evidentă a existenței fraudei electorale ci și modelul folosit de comuniști în efectuarea falsificării. O imagine a felului în care s-au desfășurat alegerile, ne oferă și rapoartele activiștilor de partid¹⁶, care au participat în diferite comune ale județului Arad, ca reprezentanți ai B.P.D. la secțiile de votare. Din aceste rapoarte ne dăm seama de atmosfera existentă în ziua alegerilor când în numeroase locuri reprezentanții partidelor din opoziție remarcă practicarea diferitelor metode de falsificare a alegerilor. Rapoartele ne mai indică și cazurile unor membri de partid care făcuseră propaganda partidelor din opoziție, lipsa de colaborare și

¹³ A.N.D.J.A., *fond cit.*, dosar 1 din 1945—1947, f. 113.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ Cf. declarației lui Nicodim Teodor din satul Brusturi, comuna Hălmașiu, luată la 20 aprilie 1995 la domiciliul acestuia.

¹⁶ A.N.D.J.A., *fond cit.*, dosar 26 din 1946, f. 220—232.

¹⁸ A.N.D.J.A., *fond cit.*, dosar 21 din 1946, f. 216.

chiar politica opusă promovată de unii reprezentanți ai Frontului Plugarilor.

Se arăta astfel că în plasa Pecica membrii de partid erau foarte slabi. La secția de votare numărul doi opoziția fusese foarte puternică. Autoritățile nu dădeau nici un sprijin membrilor de partid. În plasa Radna nu se semnalează incidente, însă opoziția era de asemenea deosebit de puternică, mai ales în comunele Sâmbăteni, Miniș și Păuliș. Doi membri ai P.C.R. trimiși în zonă pentru a da o mână de ajutor în falsificarea alegerilor au renunțat la această sarcină, unul reîntorcându-se la Arad în timp ce celălalt plecase la Lipova unde va sprijini propaganda P.N.Ț. din zonă. În plasa Curtici existau 4 secții de votare și se arăta că la secția de votare nr. 1 rezultatele erau favorabile comunistilor, dar la celelalte opoziția dominase cu preponderență. Secția 4 care era în majoritate compusă din alegători maghiari va avea o majoritate a Uniunii Populare Maghiare. La sfârșitul votării populația era nemulțumită afirmându-se că în multe cazuri B.P.D. furase voturi.

În plasa Chișineu Criș populația nu fusese lămurită de către propaganda comunistă să voteze cu aceștia, iar mulți alegători nici măcar nu aveau cartea de alegător. După terminarea alegerilor opoziția reclama și aici la fel ca peste tot furtul de voturi în timp ce în plasa Ineu în Comunele Apateu, Berechiu sau Moțiori au fost mari neînțelegeri între autorități și opoziție. În comuna Apateu s-a spart urna de vot iar grefierul a fost bătut. Președintele secției de votare, simpatizant comunist, a refuzat cererea reprezentanților opoziției de a deschide urna, în această situație sprijinitorii acestora au scos urna cu forța afară și au spart-o. În plasa Săvârșin, membrii Frontului Plugarilor nu dădeau nici un sprijin pentru Blocul Partidelor Democratice dar ajutau în schimb partidele din opoziție făcând mai ales propagandă Partidului Național Țărănesc — Maniu.

Toate aceste rapoarte propuneau măsuri împotriva opoziției cât și împotriva multora dintre membrii de partid care sprijiniseră partidele din opoziție. Se acorda o atenție deosebită problemei funcționarilor publici care votaseră în proporție de 90% pentru partidele din opoziție și s-au remarcat printr-o atitudine potrivnică B.P.D. delegații P.C.R. trimiși în comuna Zărand se plâneau de faptul că primarul nu le-a acordat nici un sprijin. În adunările pe care le organizaseră în preajma zilei de 19 noiembrie, oamenii din comună de asemenea nu se lăsau convinși de intențiile comunistilor. În schimb partidele din opoziție aveau o influență puternică în rândurile alegătorilor din zonă. Și aici la sfârșitul procesului electoral au avut loc altercații între cele două tabere cauzate de faptul că s-a sesizat că președintele secției de votare, din partea B.P.D., pusese în urnă mai multe voturi cu ștampila aplicată pe lista nr. 1¹⁷. Apărarea președintelui era luată de unul din delegații P.C.R. care arăta cum se făcuseră alegerile în trecut și că dacă atunci erai un bun democrat, erai automat persecutat. Preotul din comună, în ziua alegerilor a pus copii să distrugă manifestele B.P.D. afișate pe gardurile din comună. Primarul din Zărand, Varga Gheorghe, cel care refuzase să sprijine pe membrii

¹⁷ A.N.D.J.A., fond cit., Documentele Comitetului Județean P.S.D. Arad, dosar 4 din 1946, f. 328.

P.C.R., așa cum am amintit mai sus, era membru al Partidului Social Democrat¹⁸. Încercări de fraudă electorală au avut loc în comuna Șiria, unde populația a înconjurat localul secției de votare și a protestat și în comuna Bârzava cei 60 de țărani care protestau în fața secției de votare, au fost împrăștiați de jandarmi. Incidente majore au fost la un pas de a izbucni și în Arad, dar ele au fost evitate în ultimul moment de șeful gărzii militare care a ripostat cu foc de armă în fața furiei alegătorilor nemulțumiți de fraudele semnalate¹⁹.

Se poate sesiza cu ușurință că aproape în fiecare plasă din județul Arad delegații partidelor din opoziție constatau falsificarea alegerilor din 19 noiembrie de către reprezentanții partidelor de la putere. În pofida tuturor acestor semnale care veneau din tot județul comuniștii și-au atins scopul astfel că statistica oficială cu privire la rezultatul alegerilor pentru Adunarea Deputaților pentru județul Arad, arăta că din cele 183 997 de persoane care și-au exercitat dreptul de vot 90 962, adică 49%, se pronunțaseră pentru candidații B.P.D. Potrivit aceleiași statistici celorlalte partide importante participante la alegeri era următoarea:

1. Partidul Național Țărănesc — Maniu — 49 066 voturi — 26%
2. Partidul Național Liberal — Dinu Brătianu — 8 080 voturi — 4%
3. Partidul Social Democrat Independent — Titel Petrescu — 5 187 — 2,8%
4. Uniunea Populară Maghiară — 30 702 voturi — 17%

Astfel se încheia și în județul Arad alegerile parlamentare cu o victorie oficială comuniștilor și a aliaților lor. Liderilor partidelor din opoziție nu le mai rămânea decât să spere că aceste rezultate falsificate nu vor fi recunoscute de către occidentali. Nu avea să fie așa însă, astfel că pentru mai bine de 45 de ani de aici încolo în România se va institui un regim politic comunist al cărui conținut se cunoaște prea bine.

ANEXE DOCUMENTARE

BLOCUL PARTIDELOR DEMOCRATE

ARAD la 6 iulie 1946

Comitetul Electoral Județean

Onor

Comitetul Central Electoral al B.P.D. București

Avem onoarea de a vă face cunoscut că în ședința din 5 iulie Comitetul Județean electoral Arad, a hotărât cu unanimitate de voturi înlocuirea imediată a Comandantului de Jandarmi Arad, Maior Beșliu, prin Lt. Col. Nicoară de la Inspectoratul de Jandarmi Timișoara.

¹⁸ Cf. declarației lui Varga Gheorghe din comuna Zărând luată la 25 aprilie 1995.

Motivele pentru care se cere această schimbare sunt că actualul comandant al Legiunii, Maior Beșliu este un element ostil al actualului regim, nu sprijină politica actualului regim și nici operele sale, precum Reforma Agrară și nu colaborează cu B.P.D. De asemenea nu ia măsuri în contra jandarmilor săi.

Pentru aceste motive, Maiorul Beșliu neprezentând nici o garanție că propaganda electorală se va putea face în bune condiții, dacă așa ar rămâne pe mai departe și cu atât mai mult că nu a înțeles să ia nici o măsură împotriva acțiunii reacționarilor, ci din contră, întreține relațiuni de prietenie cu cei mai buni reacționari din oraș și județ, Comitetul Județean Electoral cere schimbarea imediată a acestui Comandant de Legiune.

Vă rugăm deci a lua imediate măsuri de schimbare.

Secretar general Belle Petre

(Arhivele Naționale. Direcția Județeană Arad, Fond Documentele Comitetului Județean P.C.R., dosar 1 din 1946, f. 69).

NOTĂ INFORMATIVĂ

Episcopul Aradului este cel mai mare reacționar iar instituția unde este instalată episcopia (birourile și locuința d-lui episcop) este o instituție necreștinească ci o instituție de propagandă antidemocratică (manistă)

Pe pereți în interior sunt scrise cu creion lozincile următoare: *Trăiască Iuliu Maniu — Amin.*

Am verificat și am văzut subsemnatul.

— 99 —

(Arhivele Naționale. Direcția Județeană Arad. Fond Documentele Comitetului Județean P.C.R. Arad, dosar 26 din 1946, f. 277).

NOTĂ INFORMATIVĂ

În comuna Curtici populația este revoltată foarte tare pe motivul colectării cerealelor venind ordinul să nu rămână numai 80 de kg de grâu de familie pe an.

Reacțiunea manistă speculează aceste motive și agită populația de la țară. În comuna Curtici după informațiile B.P.D.-ului a pierdut votanții și sunt porniți direct împotriva guvernului.

Reacțiunea propagă introducerea colhozului și acest zvon a prins în populația de la Curtici.

Informare sigură — 99 —

(Arhivele Naționale. Direcția Județeană Arad, Fond Documentele Comitetului Județean P.C.R., dosar 26 din 1946, f. 295).

NOTĂ INFORMATIVĂ

Majoritatea comunelor din județ sunt adânc revoltate pe motivul că dispozițiunile guvernului cereau, să le ia grâul lăsând numai 80 kg de om. Astfel în comunele Sinteia, Socodor, Mișca, Păuliș, Ghioroc, Caporal Alexa, sătenii aduc insulte la adresa guvernului spunând: *azi ne ia grâul și tot ce avem să-l speculeze anumiți domni și mâine ne cere votul*. Sătenii Lipovan Ioan, Flueraș Teodor, Popa Augustin, Sasu Ioan, preotul Nicolae Stana, Ciurea Aurel, Lipovan Teodor din Caporal Alexa și-au exprimat ura împotriva comunismului și au alungat echipa artistică a fabricii I.T.A. care avea de executat un program artistic.

Același curent în comunele mai sus arătate.

— 99 —

(Arhivele Naționale. Direcția Județeană Arad, Fond Documentele Comitetului Județean P.C.R. Arad, dosar 26 din 1946, f. 294).

ASPECTS CONCERNANT LE DÉROULEMENT DES ÉLECTIONS QUI ONT EU LIEU EN NOVEMBRE 1946 DANS LE DÉPARTEMENT D'ARAD ET LEURS RÉSULTATS

— Résumé —

Cet ouvrage, qui a en vue les aspects concernant le déroulement des élections qui ont eu lieu en Novembre 1946 dans le département d'Arad et leurs résultats, constitue une première et il nous offre des informations très intéressantes à côté des suggestions du même calibre.

L'ouvrage ci-présent vient de tirer les choses au clair dans une zone où la mystification de la vérité est devenue une coutume.

Après avoir fait le passage en revue de la façon dont les élections se sont déroulées en Novembre 1946 dans le département d'Arad, on a présenté leurs résultats qui, de même que dans tout le pays, ont donné cause gagnée à l'opposition:

1. P.N.Ț. — Maniu — 26%
2. P.N.L. — D. Brătianu — 4%
3. P.S.D. — Titel Petrescu — 2,8%
4. U.P.M. — 17%
5. B.P.D. — 49%

NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE CU PRIVIRE LA POLITIZAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PUBLIC DIN BIHOR (1948—1950) — (I)

de

SORIN VASILE HENDEA

Perioada 1945—1947 s-a caracterizat prin eliminarea opoziției politice vis-à-vis de noul regim de orientare pro-sovietică din România. Partidele politice tradiționale au fost „executate”, pentru ca la 30 decembrie 1947 să fie îndepărtată și „ultima piedică în calea comunizării țării — monarhia —”¹. Erau astfel create condițiile optime în vederea constituirii „partidului-stat”, operațiune condusă de Partidul Comunist și finalizată în timpul „Congresului de unificare” din 21—23 februarie 1948. „Unificarea” P.C.R. și P.S.D. a reprezentat mai degrabă o asimilare a ultimelor elemente social-democrate de către Partidul Comunist după ce P.S.D. fusese scindat, ele devenind o victimă a politicii comuniste².

Implementarea comunismului de tip sovietic în România avea să conducă foarte curând la „anularea valorilor dobândite în peste opt decenii de viață democratică și constituțională”. Nici școala nu a scăpat „ochiului vigilent” al comuniștilor moscoviți, aceasta fiind lovită pre-dilect „ca fiind laboratorul formării convingerilor civice, democratice, ..., o tribună de afirmare a civismului, nu doar a valorilor culturale”³. Transformarea sistemului educațional românesc s-a făcut simțită încă din anii '45, ea luând proporții considerabile începând cu luna august a anului 1948, atunci când guvernul comunist trece la reformarea întregului învățământ din România.

Dacă ar fi să dăm crezare „istoriografiei marxiste”, am putea constata, cu oarecare stupoare, că anii 1945—1948 au reprezentat o perioadă de „prefaceri însemnate” pentru învățământul românesc, fiind create, nici mai mult, nici mai puțin, „premisele începutului «revoluției culturale» în România”⁴.

În realitate societatea românească din anii 1945—1948 și, implicit, învățământul românesc, au suportat presiunile crescânde pe care le

¹ Mihai Dorin, *Politizarea învățământului românesc. Școala politehnică „Gh. Asachi” din Iași*, în *Arhivele totalitarismului*, anul III, nr. 3/1995, p. 59.

² Vasile Hendea, *Crearea structurilor locale ale P.M.R. — Bihor (februarie 1948)*, în curs de apariție în revista *Pietre de Hotar*, vol. I, Oradea.

³ Mihai Dorin, *op. cit.*, p. 59.

⁴ Dănuț Dobos, *Reforma învățământului: Decretul 175/1948*, în *Arhivele totalitarismului*, anul III, nr. 3/1995, p. 200.

exercita puterea comunistă în această perioadă. Sistemul educațional interbelic va cunoaște o serie de prefaceri, concretizate prin „reforma” din 3 august 1948, act legislativ puternic mediatizat de articolele laudative apărute în oficiosul P.M.R., „Scânteia”, începând cu data de 4 august 1948⁵. Însă așa-zisa „reformă” a învățământului, din anul 1948, a fost mai degrabă „o acțiune reușită de subordonare a tradițiilor învățământului decât o reformare a sa, în sensul progresist al termenului”⁶.

Efectele nefaste ale acestei „reforme” nu au întârziat să apară, cunoscut fiind, de acum, faptul că singura latură a reformei care a funcționat perfect după 1948 a fost cea ideologică. Aceasta și-a propus și a reușit în bună parte să anihileze cu brutalitate „cursul firesc, tradițional, democratic al învățământului românesc”⁷.

Vor fi promovate foarte curând formule rituale, devenite în scurt timp stereotipuri, precum: învățământul se organizează „pe baze democratice, populare și realist-științifice”; urmărindu-se mușamalizarea realității evidente: *subordonarea întregului învățământ partidului-stat, lipsindu-l de orice instrument de autonomie și apărare*⁸.

Anul 1948 a marcat amplificarea „procesului de comunizare”⁹ a învățământului din România și începutul „sovietizării” acestuia¹⁰. Într-o activitate didactică avea la bază principiul ideologic, criteriul primordial în acțiunea de selectare și promovare a cadrelor didactice.

Într-un „Raport”¹¹ emis de Inspectoratul Școlar Județean Bihor în zilele de 10—14 aprilie 1949, este atacată vehement vechea grilă de salarizare a cadrelor didactice, promovarea vechimei și experienței didactice, pe motiv că „cu cât un membru al corpului didactic este mai vechiu, cu atât are înrădăcinat în el metode pedagogice și comportament politic mai nepotrivit”.

Documentul amintit reprezintă o sursă informațională inedită, care surprinde întocmai realitatea sistemului educațional bihorean. Sunt atacați profesorii cu vechime în activitatea pedagogică, retribuiți cu frumoasa sumă de 15 800 lei: Fluieraș Nicolae, pe motiv că era „popă unit reacționar”; Bota Gheorghe, „cunoscut manist”; Deak Francisc, „fost contrarevoluționar în 1919”; Florea Teodor, „popă unit” care „nu a semnat la revenire”; Farkas Maria, „incapabilă în învățământ”. Aceeași critică le este adusă unor profesori cu un salariu de 14 750 lei, calificați, la rândul lor, ca fiind „incapabili în învățământ”, „maniști”, „șoviniști antidemocratici” etc. Sunt astfel menționați: Andreșescu Maria, Popovici Victor, Papp Ileana, Crăciun Andrei.

Critica adusă unor profesori cu experiență este dominată de subiectivism, atacurile inițiate la adresa acestora fiind nefondate. Ei erau calificați ca fiind inapți activității pe care o desfășurau de o viață, numai

⁵ *Ibidem*, p. 203.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ Mihai Dorin, *op. cit.*, p. 60.

⁹ Dănuț Doboș, *op. cit.*, p. 206.

¹⁰ Mihai Dorin, *op. cit.*, p. 60.

¹¹ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), *Jond Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, inv. 1235, dos. 521, f. 11.

și numai fiindcă nu îmbrățișau ideile comuniste sau deoarece erau simpatizanți ai P.N.Ț., ori preoți de altă confesiune decât cea ortodoxă. Se poate observa însă neconcordanța acestor acuze cu sistemul educațional. Învățământul public românesc ajunsese în faza promovării cadrelor pe criterii strict politice, contând mult prea puțin pregătirea profesională a acestora. Bunăoară, o serie de cadre didactice necompetitive, și ca atare încadrate în categorii minime de salarizare, cu retribuții cuprinse între 8 210 și 9 800 lei, sunt propulsate, întrucât, spre exemplu Mihalcea Eliza este „deputată de Bihor”; Adrian Valeria este „bună profesoară”; Kovacs Ladislau este un „bun profesor, politicește activ” iar Apolzan Maria este „cea mai bună prof. de filosofie și democrată”.

Susținerea elementelor mediocre pe plan profesional, dar fidele noii orientări politice a României, reprezintă una dintre caracteristicile esențiale ale politicii promovate de P.C.R. (P.M.R.).

Aceleași principii machiavelice sunt întâlnite și în sectorul învățământului primar. Raportul școlar deja menționat surprinde diferențieri de salarizare la nivelul învățătorilor din comunele jud. Bihor¹². Astfel, în comuna Diosig, învățătorul Ciordaș Ion beneficiază de o retribuție de 8 210 lei, cu toate că este „reacționar, șovinist înlcuit din corpul de control”, în timp ce Cion Iuliana beneficiază de numai 6 968 lei, fără a se ține cont de faptul că a fost numită recent directoare și că „lucreează cu forțe tinere”.

O situație similară este întâlnită în Plasa Centrală, acolo unde învățătorul Cristescu Procopie beneficiază de o retribuție de 7 589 lei, cu toate că a fost recent pedepsit de Ministerul Învățământului Public, iar Chifor Maria, „fiind foarte activă, recunoscută de organele de control, de P.M.R. și org. de masă, fostă delegată la congresul intelectualilor”, primește doar 6 968 lei.

Exemplele ar putea continua, existând multe alte cazuri în care criteriul politic este singurul argument în vederea promovării unor „specialiști” în diverse sectoare de activitate, învățământul nefăcând excepție de la această regulă.

Politizarea învățământului românesc de toate gradele a reprezentat una dintre prioritățile P.M.R. începând cu anul 1948. Partidul se va confrunta însă, la început, cu o serie de probleme datorate lipsei de cadre. Într-un *Raport al Sectorului Județean P.M.R. Bihor — Oradea*, înaintat la 27 ianuarie 1949 Direcțiunii de Propagandă și Agitație a C.C. P.M.R. București, sunt exprimate o serie de neajunsuri și nemulțumiri ale conducerii P.M.R. Bihor, datorate imposibilităților în care se găsea această filială în ceea ce privește trecerea de la munca cantitativă la cea calitativă, neajunsuri datorate înmulțirii „fără limită a școlilor profesionale”, ceea ce pune în dificultate corpul didactic din Oradea și județ, el *neputând face față „atâtor ore de lecții la cât se totalizează numărul orelor de educație politică din aceste școli* (subl. nr. — V. H.)”¹³.

¹² *Ibidem*, f. 12.

¹³ *Ibidem*, dos. 519, f. 3.

Aceeași idee se desprinde și din *Raportul de activitate* de pe luna ianuarie 1949 al Comisiei de Studii și Documente și de Învățământ Public a Comitetului Județean Bihor al P.M.R., arătându-se că în cele cca. 50 de școli de diferite grade din Oradea a fost desemnat „un colectiv din sânul corpului didactic ... care să se ocupe cu câte 3—4 școli“, în vederea transmiterii temeinice a materialului de propagandă politică. Această preocupare pentru însușirea de către elevi a materialului ideologic este manifestată și în plăși, aici luându-se hotărârea înființării unui colectiv de tovarăși, care să analizeze cu maximă seriozitate „în ce spirit se face educația (politică — n.n. — V.H.) în școală“¹⁴.

O disciplină fundamentală în cadrul învățământului public din România, alături de propaganda politică, a constituit-o limba rusă. Predarea acesteia s-a confruntat în primele luni ale anului 1949 cu mari dificultăți datorate lipsei de profesionalism a corpului didactic, compus în mare parte „din elemente necorespunzătoare“, profesorii fiind recrutați din medii suspecte pentru tovarășii de partid, spre exemplu din rândurile preoților refugiați din Basarabia. Problema cea mai gravă o constituie faptul că „nu se găsesc membrii de partid între ei“. Mergându-se pe ideea ideologizării acestui sector de activitate, esențial de altfel în crearea unei noi mentalități și convingeri politice, soluția găsită consta în „selecționarea corpului și complectarea lui cu *elemente cinstite, devotate Partidului, alese dintre foștii prizonieri* (subl. ns. — H.V.)“¹⁵. Apartenența la P.M.R. conferea și garanția profesionalismului persoanei respective, în viziunea liderilor comuniști. Lucrurile nu se prezentau sub această formă în realitate, însă partidul avea mai puțină nevoie de buni specialiști, cât mai ales de oameni de încredere, selecționați din rândurile membrilor de partid și propulsați în diferite sectoare de activitate sau funcții de conducere. Erau preferați indivizii lipsiți de studii și provenind de la periferia societății, supuși unui „tratament“ adecvat în vederea ideologizării lor. Aceștia vor penetra și în structurile de conducere ale P.M.R., fiind în marea lor majoritate etnici maghiari și evrei¹⁶.

Acțiunile întreprinse de conducerea P.M.R. Bihor în vederea politizării învățământului public s-au făcut resimțite și în lumea satului bihorean. În noua școală de tractoriști, cuprinzând 93 de elevi, cu vârste cuprinse între 18—30 de ani, pe lângă obiectele de specialitate sunt prevăzute și două ore de educație politică. Cu toate acestea, cultura politică „lasă de dorit“ întrucât directorul școlii nu corespunde acestor necesități, el „având o mentalitate veche, necorespunzătoare școalei noi“, fiind mare nevoie „de un director politic“, singurul în măsură să asigure din acest punct de vedere succesul școlii, apreciază responsabilii școlilor de calificare profesională din Oradea¹⁷.

Atmosfera se prezintă ca fiind critică, din acest punct de vedere, la școala de viticultură din Diosig, întrucât „muncă politică deloc nu se

¹⁴ *Ibidem*, f. 7.

¹⁵ *Ibidem*, f. 11—12.

¹⁶ Vasile Hendea, *op. cit.*

¹⁷ D.J.B.A.N., fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R., inv. 1235, dos. 519 f. 14.

duce la această școală¹⁸. Și în acest caz rezolvarea favorabilă a problemelor amintite ar depinde, în viziunea responsabililor școlilor de calificare profesională, de alegerea unui „director politic”.

O școală medie agricolă ființa în această perioadă la Salonta, având înscriși 202 elevi și desfășurându-și activitatea pe două secții, în limba română și maghiară. În raportul din februarie 1949 se subliniază faptul că la această școală „situația este puțin mai bună”, cu toate că, nici în acest caz, „directorul nu corespunde având o mentalitate veche, reacționară” (subl. nr. — V. H.)¹⁹.

Cu alte cuvinte, se poate observa linia politică promovată de comuniști, criticile și presiunile întreprinse de aceștia la adresa profesorilor formați în perioada interbelică, în general, și a directorilor unor instituții de învățământ, în mod special, etichetați ca fiind „reacționari”, „maniști”, „fasciști”, „dușmani ai poporului”, pentru simplul motiv că nu îmbrățișau ideile și politica promovată de guvernanții comuniști.

Alături de Școala de tractoriști din Oradea, Școala de viticultură Diosig și Școala medie agricolă din Salonta, în Bihor mai ființau, în februarie 1949, și alte școli de calificare profesională, aflate, din punct de vedere politic, sub directa observație și îndrumare a partidului, care le-a și inventariat. Acestea ar fi: Magazinul de Stat Oradea, cu 104 elevi; Cursul de gestionari cooperatiști, având 62 de elevi; Cursul de îndrumători cooperatiști, cu 40 de cursanți; Magazinul de Stat „Oțelul”, cu 82 de elevi; Școala Adm.-Juridică M.A.I., cu 334 elevi la cursurile în limba română și 51 înscriși la limba maghiară; Școala de pregătire cadre silvice, cu 88 de cursanți; Școala I.C.D., cu 80 de elevi; Școala specială de pregătire administrativă, cu 71 elevi; Școala tehnică mecanică agricolă, cu 172 de cursanți; Școala de legumicultură Sf. Andrei, cu 60 elevi; Școala Arlus, cu 179 elevi și Școala de îndrumători fotbal, cu 27 de cursanți²⁰.

Într-un nou Raport de activitate se subliniază lipsurile considerabile înregistrate de școlile Ministerului Agriculturii și a Silviculturii din județul Bihor, pe linia pregătirii politice. Cauza surprinsă de această dată consta în lipsa fondurilor materiale, care îi pune în imposibilitatea de a numi „un responsabil politic la școală”²¹. O altă cauză ar constitui-o, aceasta din urmă fiind valabilă și la restul școlilor de pregătire profesională, lipsa de interes a tovarășilor — elevi, care „nu învață și nu frecventează satisfăcător”²² aceste cursuri, înregistrându-se o oarecare opoziție vis-à-vis de orele de pregătire politică.

Partidul a înțeles pe deplin că reușita în procesul de creere a noii generații sau a tinerei generații, în conformitate cu politica promovată de acesta, avea șanse de izbândă numai și numai făcându-se apel la cadrele didactice fidele ideilor comuniste, devotate politicii promovate de P.M.R. În această ordine de idei se înscrie epurarea pedagogilor non-conformiști, care nu doreau a se solidariza cu politica partidului de gu-

¹⁸ *Ibidem*, f. 15.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, f. 23.

²¹ *Ibidem*, dos. 521, f. 8.

²² *Ibidem*, f. 9.

vernământ, astfel încât până în martie 1949 numărul lor a fost substanțial redus, după cum se arată și într-un *Raport de activitate al Comisiei de Învățământ din martie 1949*. Acest „Raport” subliniază rezultatele satisfăcătoare ale epurărilor, arătând că „reducerea corpului didactic începe să dea roade”²³.

Cadrele didactice fidele P.M.R. sunt supuse, la rândul lor, unor verificări minuțioase. Rezultatele acestor investigații nu sunt întocmai mulțumitoare întrucât „nivelul lor politic și ideologic (al pedagogilor — n.n. — V.H.) este foarte slab. Cunoștințele lor marxiste-leniniste sunt încă lozinci pentru ei, al căror conținut prea adânc nu prea îl pot înțelege ei”. La toate acestea se mai adaugă și „mentalitatea mic burgheză” a cadrelor didactice, precum și „lipsa simțului de critică și autocritică”²⁴.

Înfiltrarea ideilor politice pro-comuniste în rândurile tineretului s-a realizat prin activitatea susținută a acelor cadre didactice care au acceptat colaborarea cu noua putere politică instalată la „cârma” României, precum și prin organizațiile de U.T.M. sau cele de pionieri, acestea din urmă reușind, după cum se arată într-un document „să aducă o îmbunătățire simțitoare în disciplina tuturor elevilor”²⁵.

Îndoctrinarea tineretului nu încetează nici în perioadele de vacanță, atunci când Departamentul Învățământului Politic din cadrul P.M.R. Bihor organizează, în colaborare cu organizațiile de pionieri și ale U.T.M.-lui, așa numitele „cluburi de vară” și „cluburi pentru pionieri”, la care urmau a participa elevi ai diferitelor școli²⁶. Aceste tabere de odihnă și recreere prilejuiau adevărate momente de pregătire patriotică și politică, prin organizarea unor cursuri în acest sens, ale căror idei exprimate erau ușor asimilate de generațiile aflate la vârste foarte fragede.

Un caz interesant îl constituie Liceul din Beiuș, înființat la 1828 de către episcopul greco-catolic Samuil Vulcan²⁷, propus spre desființare, întrucât „este un liceu al reacțiunii”, în locul său Ministerul Învățământului Public intenționând a înființa „o școală specială de doi ani pentru muncitorii din județul Bihor”²⁸. În realitate această școală de doi ani nu se dorea a fi altceva decât „o mașină de creat diplome” pentru activiștii de partid lipsiți de studiile liceale. Această formulă, tipic comunistă, de propulsare profesională a cadrelor de partid a caracterizat din abundență acești primi ani postbelici. Explicația o constituie lipsa acută a unor elemente de certă valoare profesională în rândurile structurii noi puteri și nevoia de a le crea într-un timp cât mai scurt. Din aceste școli vor fi recrutați activiștii de partid, beneficiarii unei serioase pregătiri politice pe linia marxism-leninismului.

O informare exactă privind numărul școlilor și al elevilor din județ ne-o furnizează „Raportul Comisiei de Învățământ Public” din 29 sep-

²³ *Ibidem*, dos. 520, f. 20.

²⁴ *Ibidem*, f. 21.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Sorin Vasile Hendea, *Considerații privind învățământul românesc bihorean în perioada 1914—1919. Liceul greco-catolic „Samuil Vulcan” din Beiuș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, nr. 3/1997, Alba-Iulia.

²⁸ D.J.B.A.N., fond Comitetul Județean Bihor al P.C.R., inv. 1235, dos. 520. f. 22.

tembrie 1949²⁹. Coroborarea acestui document, de o certă valoare informațională, cu alte surse documentare, prezentate pentru prima dată sub această formă, ne permite să subliniem realitatea caracteristică perioadei 1948—1950: *preponderența covârșitoare a minorității maghiare în structurile de conducere ale P.M.R. Bihor*³⁰ și dezvoltarea îngrijorătoare a învățământului în limba maghiară în spațiul bihorean.

La modul concret, statisticile indică prezența la Oradea, în septembrie 1949, a 14 școli elementare românești și 18 școli elementare maghiare (9 fiind cu patru clase și 9 cu șapte clase). La acestea se mai adaugă șapte clase elementare paralele, la clasa întâi, cu predare în limba maghiară, astfel încât în toamna anului amintit erau înscriși în clasa I, cu predare în limba maghiară, 923 elevi, față de numai 289 elevi înscriși la clasele I cu predare în limba română³¹.

În județ proporția școlilor și a numărului de elevi este totuși favorabilă elementului românesc, din cele 585 de școli elementare 442 fiind școli românești, în timp ce din cele 4 școli medii doar una era cu limba de predare maghiară³². Acest lucru dovedește, încă o dată, pozițiile privilegiate pe care elementele maghiare le dețineau în cadrul lumii urbane românești, poziții perpetuate și după retragerea armatelor horthyste din Ardealul românesc, prin trecerea masivă a vechilor horthyști în rândurile P.C. din România.

Epurarea vechilor cadre didactice a continuat, astfel încât, în septembrie 1949, în momentul deschiderii noului an școlar, nu s-au prezentat la post un număr de 72 de cadre din Bihor, acestea primind numirea mai târziu, majoritatea fiind „noi numiți în învățământ”, în urma susținerii „examenului de verificare a cunoștințelor (subl. ns. — V.H.)”³³. În realitate, principala condiție pentru promovarea acestui examen o constituia soluționarea favorabilă a dosarului persoanei respective, care trebuia să fie „curată” din punct de vedere politic.

Ideologizarea învățământului public din România va continua și după 1950, acest proces înscriindu-se în contextul creat de comunizarea și sovietizarea estului european, proces care a căpătat o amploare extraordinară în perioada dictaturii ceușiste. Reforma preconizată de regimul comunist în domeniul educațional a urmărit și a reușit să întrerupă cursul democratic al acestuia, rupând legăturile cu tradițiile educaționale interbelice, anihilând cu brutalitate „cursul firesc, tradițional, democratic al învățământului românesc”³⁴.

Un capitol aparte al sistemului educațional din România postbelică, obiectul unei noi investigații istoriografice, l-ar constitui *învățământul de partid*, creatorul unei noi categorii sociale, aceia a activiștilor de partid, și a unei noi educații, întemeiată pe principiile și învățăturile marxism-leninismului.

²⁹ *Ibidem*, dos. 519, f. 115—120.

³⁰ Sorin Vasile Hendea, *Crearea structurilor locale ale P.M.R. — Bihor (februarie 1948)*, în curs de apariție în revista *Pietre de Hotar*, vol. I, Oradea.

³¹ D.J.B.A.N., fond *Comitetul Județean Bihor al P.C.R.*, inv. 1235, dos. 519, f. 115.

³² *Ibidem*, f. 116.

³³ *Ibidem*, f. 117.

³⁴ Dănuț Dobos, *op. cit.*, p. 205.

NEW DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS REGARDING THE POLITICIZATION OF THE PUBLIC

— Abstract —

This stage, based on a rich archivist material, intends to present the beginnings of a phenomenon that developed in the postwar Romania: politicization of the public education.

The period we speak about, 1948—1950 represents the stage of sketoning the new educational system in Romania, based on the political criterion.

The enlisting of the didactic personnel, their promotion, it used to be done on strictly political criteria, the professional preparation and the experience obtained by them in teaching practice, along the years being less important.

This study also surprises the efforts deposited by the Romanian Worker's Party — Bihor viewing the indoctrination of the studious youth with communist ideas. The essential role in this sense was held by the didactic personnel, by the organisations of pioneers and by the Union of the Working Youth, organisations set up in the sense.

The politicization of the public education of Romania developed in the next decades thus ranging among the main factors that favoured the comunization of the postwar Romania against all the opposition.

CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ATITUDINEA PARTICIPANȚILOR LA CONFERINȚA REGIONALEI DE PARTID SATU-MARE (19—20 AUGUST 1945) FAȚĂ DE PARTIDELE ISTORICE

de

ANTONIO FAUR

După august 1944, cu sprijin sovietic, partidul comunist din România a început să activeze pe scena politică a țării. Conștienți de slăbiciunea organizației lor, liderii comuniști au căutat, încă de la început, să întărească și să sporească forța partidului, extrem de redus ca număr și putere în anul 1944. În planul vieții interne de partid, sfârșitul războiului și anii imediat următori au însemnat pentru organizația comuniștilor români un proces de creștere numerică (chiar dacă la început n-a existat o selecție), precum și o mai accentuată preocupare pentru organizare, realități vizibile în acțiunile și tonul, tot mai incisive, vis-à-vis de partidele cu tradiții democratice, țărănist și liberal, conduse de Iuliu Maniu și Dinu Brătianu. S-au folosit în acest sens de mijloacele de propagandă și chiar de întrunirile membrilor de partid activi din țară.

Prima conferință națională a partidului a fost convocată la 16 octombrie 1945, pentru a „discuta situația creată de creșterea uriașă, fără discernământ, a campaniei de recrutare și pentru a modela partidul pe o linie ortodoxă”¹. În vederea pregătirii acesteia și pentru a întări partidul slăbit de perioada lungă de ilegalitate au avut loc anterior, în vara și toamna aceluiași an, conferințe la nivel regional ale partidului comunist. O astfel de conferință a fost și cea a regionalei de partid Satu-Mare, din 19—20 august 1945.

În comunicarea noastră, ne vom fixa atenția asupra aspectelor politice, care ni s-au părut interesante, mai exact *asupra modului în care comuniștii din vestul țării au apreciat partidele cu adevărat democratice, așa-numitele partide istorice*.

Referitor la stadiul cercetării problemei, precizăm că despre această conferință s-a scris și înainte de 1989, ea fiind menționată, în treacăt ori prezentată mai pe larg în unele articole². Chestiunile vizate de noi, în această comunicare, nu au fost tratate în lucrările anterioare, tributare

¹ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Ed. Litera, 1994, p. 148.

² Ioan Corneanu, *Organizația județeană Satu-Mare a P.C.R., (1944—1946)*, Studii și Comunicări, V—VI, 1981—1982, p. 437—432; Lajos Kakucs, *Participarea tineretului din Satu-Mare, la reconstrucția țării (1944—1949)*, în *Studii și Comunicări*, IV, Satu-Mare, 1980, p. 269—279.

spiritului epocii, preocupate doar să evedențieze realizările obținute de comuniști sub raport social-economic și politic.

Consemnăm câteva date necesare cu privire la structura din acel moment istoric a partidului comunist. În teritoriu, partidul era organizat pe regionale, în componența cărora intrau mai multe organizații județene. Organizația de nord-vest a partidului, cu sediul la Satu-Mare, acoperea spațiul a 4 județe. „După eliberare, P.C.R. nu a mai revenit la unele forme organizatorice existente înainte de război. La Satu-Mare se constituie regionala P.C.R., în componența căreia intrau patru județe: Satu Mare, Maramureș, Sălaj și Bihor”³. Această regională a funcționat aici până în luna august 1945, când sediul ei s-a mutat la Oradea, în aceeași lună⁴. La conducerea acesteia se află, încă din luna iulie, Leon-tin Sălăjan (Silaghi) un important lider comunist (în Oradea o stradă i-a purtat numele până în 1990), care până atunci condusesese Comitetul Regional Banat.

Documentul la care vom face în continuare referire este *procesul-verbal* al ședinței regionale de partid Satu-Mare din august 1945⁵, pe care însă există și unele adnotări făcute cu creionul, prescurtări de propoziții ori fraze din document, ca și înlocuirea, pentru o mai bună coerență, a unor expresii, fără să fi schimbat cu ceva conținutul. Mărturisim că ne aflăm, pentru prima dată și nu de mult timp, în fața unui document de certă valoare din arhiva Partidului Comunist, iar posibilitatea de a aduna și alte informații a fost, datorită răstimpului scurt (de la parcurgerea sa și până la actuala intervenție), limitată. La conferință a luat parte, alături de conducătorii și membrii locali, Vasile Luca, unul din exponenții „moscoviți” ai partidului, membru al Comitetului Central. Credem că nu întâmplător a fost trimis în această zonă tocmai Vasile Luca, despre care se știe că era de origine maghiar. De altfel, se poate constata, încă din prima pagină a procesului verbal, numărul preponderent de etnici maghiari și evrei din conducerea organizațiilor comuniste din județele Satu-Mare, Bihor și Maramureș.

Ședința a fost deschisă, în 19 august 1945, de către Ady Ladislau, care a salutat prezența la conferință a lui Vasile Luca și a delegațiilor județene⁶. S-a insistat asupra așa-zisului trecut de jertfă din perioada ilegalității, după care a fost subliniată importanța factorului militar sovietic în România, în impunerea partidului comunist pe scena politică a țării. După aceasta s-a trecut la alegerea a două prezidii, unul de onoare, format din membrii Comitetului Central și unul activ, compus din Leontin Silaghi, Eidlitz Zoltan, Ady Ladislau, Fischer Gavril, Backa Arpad, Cernicica Dumitru, Hutira Iosif, Erdei Iosif. În continuare au fost anunțate cele 4 puncte ale ordinii de zi: darea de seamă a Comitetului Regional și rapoartele despre organizarea muncii, dezbaterrea dării de seamă, alegerea Comitetului Regional și formularea de propuneri pe diverse probleme⁷.

³ Ioan Corneanu, *op. cit.*, p. 439.

⁴ *Ibidem*, 440.

⁵ Arhivele Naționale — Direcția județeană Bihor, fond *Comitetul Județean de Partid Bihor*, fond. dos. 1, f. 55—133.

⁶ *Ibidem*, f. 55.

⁷ *Ibidem*, f. 56.

Primii care au fost invitați să ia cuvântul au fost „prieteni” partidului, adică reprezentanții unor organizații ca Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților⁸, etc. De o mai mare consistență a fost însă intervenția lui Leontin Sălăjan și a altor membri ai regionalei.

Din evantaiul problematic propus atenției acestei Conferințe regionale, vom desprinde — cu această ocazie — numai *acele comentarii care vizează Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal*.

Chiar de la începutul discursului său, Leontin Sălăjan face referiri la „partidele reacționare” și la liderii acestora, precum și la situația internă, pe care o pune în legătură cu cea internațională, în care — după opinia sa — forțele burgheze au suferit serioase înfrângeri: „Reacțiunea de la noi și cea din alte părți a primit lovituri puternice. Destul să amintim fapte elocvente ca victoria Partidului Muncitoresc din Anglia⁹. Victoria „forțele democratice” este inevitabilă, considera el, deoarece sprijinul extern pentru partidele burgheze a fost diminuat de război, astfel că „... reacțiunea de la noi este lovită de această evoluție a situației din străinătate”¹⁰.

Era evident, pentru același personaj, că „națiunile unite nu vor război de dragul unor reacționari de teapa lui Maniu și Brătianu”¹¹.

Răstălmăcind unele momente ale trecutului nu prea îndepărtat, vorbitorul ignoră voit realitatea istorică, accentuând — prin comparație — „meritele” Uniunii Sovietice în 1939 și comportamentul principalilor adversari ai comuniștilor români în 1945¹². Apropierea de Uniunea Sovietică s-ar fi putut realiza după convingerea aceluiași, dar „reacționarii”, în frunte cu Maniu și Brătianu, au „sabotat încercările acestea de pace și prietenie, astfel a ajuns țara noastră în robia lui Hitler”¹³. Nu lipsesc adjectivele și comparațiile de genul „bandele reacționare, în frunte cu Maniu și Brătianu, se zvârcolesc ca niște șerpi veninoși, încolțiți din afară și dinăuntru, și care văd că nu mai au scăpare”¹⁴.

Atacul împotriva partidelor democratice a continuat deci, și după 23 august, în ciuda frontului comun pe care comuniștii îl făcuseră cu acestea, pentru scoaterea României din războiul dus alături de Axă. Cei doi lideri democrați aveau în vedere, credea comunistul L. Sălăjan, refacerea unei Românie „ca cea din trecut o Românie a pușcăriilor, a stării de asediu, a cenzurii, a schingiuirilor, o Românie fără libertăți pentru popor, o Românie a ațășărilor naționale”¹⁵.

Examinând scena politică, vorbitorul o consideră ocupată de două tabere adverse de o parte aflându-se patrioții cinstiți, iar de cealaltă reacționarii, numiți plastic „oamenii trecutului întunecat”¹⁶. Această dihotomie între buni și răi, prefigurează parcă tezele ideologului sovietic Jdanov, de la începutul războiului rece, când și lumea era împărțită în

⁸ *Ibidem*, f. 57.

⁹ *Ibidem*, f. 59.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 60.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 61.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 62.

aceleași tabere opuse, lidera lumii libere și democrate fiind — în concepția sa — Uniunea Sovietică.

Astăzi se știe, cu exactitate, care a fost politica comuniștilor față de opoziția politici, aceasta având ca scop totală lor eliminare, rezultatul fiind impunerea unui partid unic. De observat că această poziție față de adversarii politici a fost, în mod deschis, recunoscută în documentul din care ne informăm: „...atitudinea ce arată tovarășii noștri față de elementele reacționare. Ei au numai o soluție: arestarea”¹⁷. Așadar, posibilitatea conviețuirii cu partidele reprezentând tendințele democratice era exclusă, încă de la început, fapt confirmat de acțiunile antiguvernamentale ale comuniștilor, până la 6 martie 1945: „Înainte de 6 martie, noi (adică comuniștii n.n.) am luptat conștient pentru a izola guvernele reacționare de popor, pentru a săpa o prăpastie între guvern și popor”¹⁸.

Comuniștii au dus, de fapt, o politică de forță, bazată pe prezența armatei sovietice în țară, care a determinat înclinarea balanței în favoarea lor: „...am reușit să ne câștigăm poziții care nu mai pot fi câștigate de reacțiune. Da, noi colaborăm cu burghezia liberală, însă nu noi suntem aceia care îi fac concesii, ci ei ne fac nouă”¹⁹. Prin urmare, ei erau conștienți de faptul că democrația liberală pierdea treptat teren, în fața de început realizându-se o colaborare, desigur în detrimentul forțelor democratice: „Reprezentanții acestei burghezii libérale au votat legi de multe ori contra intereselor lor, au renunțat la privilegii...”²⁰.

Comuniștii au înțeles altfel democrația și i-au dat un sens nou, diferit și opus celui liberal. Crezându-se deținătorii adevărului absolut, în concepția lor democrația veritabilă era cea teoretizată și practică înaintea de bolșevici și acum de ei. În acest context, puteau fi anulate drepturile și libertățile celor care susțineau alte idei: „Tovarăși! Trebuie să știm toți, că democrația, pentru noi care luptăm, nu are nimic comun cu ceea ce a fost numit democrație în timpul guvernărilor reacționare, ale lui Maniu și Brătianu. O astfel de democrație noi nu vrem... Reacționarii se plâng că *nu există libertate în țara noastră. Nici nu trebuie să fie libertate pentru ei. Aceasta noi n-o vrem!*”²¹ (subl. ns. — A.F.). Urmând o asemenea logică, conducătorii partidelor istorice trebuiau, în mod necesar, să fie loviți și discreditați, prin orice mijloace, inclusiv prin falsificarea adevărului. Astfel, pe lângă cei făcuți direct răspunzători de situația dinaintea ieșirii din război, precum mareșalul Antonescu de pildă, erau învinovați și cei doi lideri politici „...există și o a treia categorie de vinovați, *acea care sunt răspunzători moralicește*. Fără ajutorul lui Maniu și Brătianu, țara noastră nu ar fi putut fi atrasă de războiul lui Hitler. Această crimă a lui Maniu trebuie demascată în fața poporului, trebuie să ducem o muncă de lămurire”²².

Termenii în care era pusă problema adversarului atestă spiritul și limbajul specific luptei de clasă, marcate de intoleranță. Acestea se ce-

¹⁷ *Ibidem*, f. 63.

¹⁸ *Ibidem*,

¹⁹ *Ibidem*, f. 65.

²⁰ *Ibidem*,

²¹ *Ibidem*, f. 68.

²² *Ibidem*.

reau a fi transmise și participanților la Conferință, pentru ca ei să o imprime membrilor de partid: „În schimb, nu există la noi ură sănătoasă împotriva reacțiunii și a dușmanilor poporului, ură care este o condiție importantă a victoriei noastre”²³. Oratorul își încheia discursul care, desigur mai cuprindea și alte aspecte, cu lozinca: „Trăiască marele conducător al Uniunii Sovietice, marele geniu al omenirii, generalissimul Stalin”²⁴.

În cea de a doua parte a ședinței au fost făcute mai multe intervenții, redate numai în rezumat, acestea atingând chestiuni economice, politice și etnice. Vasile Luca s-a arătat, la un moment dat, nemulțumit de împrejurarea că „Tovarășii au căzut în cealaltă extremă și nu vorbesc decât despre chestiuni politice”²⁵. Opiniile participanților la dezbateri au fost de o anumită stereotipie și stângăcie. De reținut că și erorile erau vehement criticate. Spre pildă, Erdei Iosif recunoștea unele greșeli, în sensul că organizația de partid din Oradea n-a fost prezentă la trecerea soldaților sovietici prin Oradea, „în drum spre patria lor”²⁶. În schimb, mai inspirată, „reacțiunea” — care devenise o realitate obsedantă pentru comuniști —, vrând să profite de o asemenea împrejurare, „a încercat să acapareze primirea armatei și, la prima ocazie, i-a și reușit”²⁷.

De o rară duritate este intervenția lui Vasile Luca, care trebuia să impună directivele centrale comuniste, fapt realizat într-o manieră autoritaristă rudimentară, de altfel practică larg răspândită și consacrată în partid timp de mai multe decenii. Nici nu se putea ca omul care reprezenta concepția bolșevică la nivelul de vârf al partidului comunist să nu atace, în stil de-acum cunoscut, forțele democratice și conducătorii acestora, mergând până acolo încât îi asimila elementelor fasciste, care erau — prin prevederile Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944 — expuse arestării și unor aspre condamnări. Firește, erau preconizate și metodele practice menite să diminueze influența partidelor istorice și, cu deosebire, a lui Iuliu Maniu, spre care se îndreptau, cu prioritate, atacurile comuniste, deoarece era liderul cel mai energic în bătălia pentru stoparea ascensiunii lor politice și a sovietizării țării.

Realizând această sumară analiză a conținutului unui document istoric din anul 1945, am stăruit asupra acelor formulări care denotă concepția comunistilor români cu privire la rolul și acțiunile țărăniștilor și liberalilor, în perioada imediat următoare instaurării guvernului condus de dr. Petru Groza, cu sprijinul puterii sovietice. Este evidentă — chiar și din citatele extrase — ura viscerală a participanților la conferința regionale de partid Satu Mare față de forțele democratice, care se opuneau ocupației sovietice și acțiunii de bolșevizare a României.

²³ *Ibidem*, f. 80.

²⁴ *Ibidem*, f. 82—83.

²⁵ *Ibidem*, f. 84.

²⁶ *Ibidem*, f. 86.

²⁷ *Ibidem*.

Comitetul Regional Satu-Mare Oradea

Silaghi Leontin — Secretar politic	lăcătuș ceferist
Ady Ladislau — Org.	tipograf
Eidlitz Zoltan — Cadre	funcționar
Boroș Ioan — Instructor	pantofar
Bolcaș Augustin	funcționar
Ziman Maria — Femei	funcționară
Covaci Ioan — Organizații de masă	miner
Țăranu Ion — Instructor	agricultor
Cernicica Dumitru — Secretarul județenei	
Maramureș	subinginer
Hutira Iosif — secretarul raionalei Baia	
Mare	strungar în fier
Baka Arpad — Secretarul raionalei Satu-	
Mare	lăcătuș ceferist
Erdelyi Iosif — Secretarul jud. Bihor	muncitor zidar
Roșca Ioan	mecanic de locomotive
Demeter Alexandru	lăcătuș mecanic
Cosman Alexandru	laborant chimist
Butuza Gheorghe	dulgher de mină
Cais Carol	muncitor miner
Buda Ileana	muncitoare
(A.N. — Direcția jud. Bihor, <i>fond Comitetul Regional P.C.R. ORADEA</i> — Satu-Mare, fond 1, dos. 3, f. 217).	

28. Publicăm o listă, cu conducătorii regionalei de partid Oradea, unde sunt menționate funcțiile deținute de aceștia în acel moment precum și categoria socială căreia îi aparțineau.

„AȘEZAREA COȚOFENI DE LA SÂNTĂMĂRIE DE PIATRĂ“

de

MOLNÁR ZSOLT

Alături de materialele arheologice provenite în urma unor cercetări sistematice, cele aflate în descoperiri întâmplătoare sau rezultate din cercetări perieghetice prezintă o importanță aparte, deoarece de multe ori acestea constituie deocamdată singurele mărturii ale locuirii umane într-o zonă geografică. În cursul anului 1994 în urma unor cercetări de suprafață întreprinse la Sântămărie de Piatră de un colectiv științific de la Universitatea din Cluj-Napoca, cu scopul de a recolta mostre petrografice din cariera de piatră, la circa 50—60 m de mai sus amintita carieră, pe înălțimea numită „Măgura“, s-a recoltat un material arheologic aparținând perioadei de tranziție la epoca bronzului.¹

Materialul recoltat aparținând culturii Coțofeni și provenind dintr-o așezare cu un singur strat de cultură, de o grosime de 10—15 cm situat pe această formă de relief dominantă.

Localitatea mai sus-amintită, nu este necunoscută din punct de vedere arheologic, din hotarul satului, tot din acest punct fiind semnalate de către M. Roska² și P. I. Roman³ materiale ceramice aparținând culturii Coțofeni.

Materialul arheologic este constituit în principal din ceramică, oase de animale (coaste, fragmente de craniu, falange digitale), cea de a doua categorie având o pondere neînsemnată. Materialul ceramic se compune din două categorii: a — ceramică de uz comun; b — ceramică fină.

Ceramica de uz comun are un aspect grosier, zgrunțuros, poros și aspru la pipăit, de o culoare brun-gălbuie până la brun-portocaliu deschis, ca degresant fiind folosit nisip cu boabe mari și pietricele. Ceramica de uz comun are un aspect grosier.

Ceramica fină este modelată dintr-o pastă mai bine frământată și arsă, pereții vaselor mai bine neteziți, de o culoare brună cu o tonalitate mai închisă, iar ca degresant utilizându-se nisip fin. Ambele categorii prezintă urme de ardere secundară. Deși starea materialului ceramic nu permite stabilirea unui repertoriu complet și mai nuanțat, pe baza

¹ Informația Al. Diaconescu, căruia îi și mulțumim și pe această cale pentru sprijinul acordat.

² M. Roska, *Erdély régészeti repertórium*, 1942, București, p. 138, pct. 263.

³ P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, București, p. 85, pct. 179.

fragmentelor putem face câteva precizări tipologice. Cele mai des întâlnite sunt vasele de uz comun, de mărime mijlocie, cu buza rotunjită, gura larg deschisă, gât scurt tronconic cu umeri bombați (fig. 31),⁴ cu partea inferioară mai mult sau mai puțin tronconică. Aceste forme fiind întâlnite foarte des în așezările Coțofeni mai mult în stare fragmentară⁵. Întâlnim castroanele cu buza rotunjită dreaptă (fig. 26)⁶ sau teșită oblic spre interior (fig. 27),⁷ cu partea superioară rotunjită, iar cu cea inferioară tronconică și fund plat (fig. 18, 23, 19). Străchini cu buza rotunjită și cu partea superioară semisferică (fig. 28)⁸ sau cu buza ușor evazată (fig. 29). Amfore cu buza rotunjită și ușor îngroșată spre exterior și gât cilindric (fig. 36),⁹ sau buza rotunjită și gât tronconic (fig. 37), precum cești cu buza ușor evazată, gât în formă de pâlnie și corp emisferic (fig. 33).¹⁰ În material s-a găsit și o toartă de apucat în bandă (fig. 4).

Din punct de vedere statistic domină ceramica neornamentată privind totalitatea materialului recoltat. La ceramica ornamentată întâlnim: incizii, impresiuni realizate cu un instrument de os sau lemn fasonat la vârf în forme diferite¹¹ precum și cele cu unghia (fig. 28), ornamente aplicate și împunsături succesive. Stilistic avem documentat în material întreaga gamă de variante ale ornamentelor mai sus amintite. Deseori aceste motive fiind combinate între ele organic, pe același vas.

Incizia e realizată sub forma unor linii subțiri sau late, mai adânci sau superficiale cu măturicea (fig. 7), orientate paralel orizontal (fig. 11, 13),¹² vertical (fig. 3),¹³ oblic (fig. 22, 26, 15).¹⁴ Pot forma benzi umplute cu linii oblice (fig. 9),¹⁵ pot fi dezordonate sau pot forma motive unghiulare dispuse în șir pe corpul vasului (fig. 33). Cu ajutorul liniilor incizate s-a realizat motivul ornamental în forma „ramurilor de brad“ (fig. 16, 36, 6)¹⁶ și în „căpriori“ (fig. 5, 14).¹⁷ Impresiunile pot fi dispuse pe buză (fig. 31),¹⁸ sub buză (fig. 26),¹⁹ formând unu sau două șiruri. Ornamentele aplicate constând în butoni crestați (fig. 28)²⁰ sau aplicate

⁴ *Ibidem*, p. 170, pl. 70/9.

⁵ S. Dumitrașcu, G. Togan, *Săpăturile arheologice de la Boarta „Cetățuie“, în Acta MN, VIII, 1971, p. 433.*

⁶ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 120, pl. 15/9.

⁷ *Ibidem*, p. 120, pl. 15/86.

⁸ *Ibidem*, p. 117, pl. 12/27.

⁹ *Ibidem*, p. 127, pl. 23/2, V. Lazăr, *Așezarea Coțofeni de la Șincai (II)*, în *Marisia*, VIII, 1978, pl. 3/5.

¹⁰ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 121, pl. 23/1, V. Lazăr, *op. cit.*, pl. X/10, S. Dumitrașcu, G. Togan, *op. cit.*, pl. IV/5.

¹¹ I. T. Lipovan, *Așezări Coțofeni în bazinul Ampoiului*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 12.

¹² D. Berciu, I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în *Apulum*, III, 1949, fig. 24/13.

¹³ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 206, pl. 109/8; pl. 82/22.

¹⁴ *Ibidem*, p. 170, pl. 70/8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 178, pl. 78/9, Al. I. Aldea, *Așezarea Coțofeni de la Sebeș „Rîpă Roșie“, în Apulum*, VII/1, 1968, p. 10, pl. 9/4.

¹⁶ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 206, pl. 109/8.

¹⁷ *Ibidem*, p. 200, pl. 103/1, pl. 9/27, I. T. Lipovan, *op. cit.*, pl. I/29.

¹⁸ V. Lazăr, *op. cit.*, pl. XXIV/2, P. I. Roman, *op. cit.*, p. 113, pl. 83/13, S. Dumitrașcu, G. Togan, p. 154, pl. II/5.

¹⁹ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 141, pl. 41/22, pl. 54/9.

²⁰ *Ibidem*, p. 208, pl. 111/9.

sub buză (fig. 37), și în „boabe de linte“ (fig. 33).²¹ Ornamentele realizate prin tehnica împunsăturilor succesive apar de două ori, acestea fiind realizate benzi verticale (fig. 33)²² sau orizontale (fig. 1) dispuse pe corpul recipientului. Amintim că ornamentele în formă de „boabe de linte“ au fost descoperite pe un singur fragment ceramic provenind dintr-o ceașcă în asociere cu benzi realizate prin tehnica împunsăturilor succesive și incizii. Boabele de linte jucând mai frecvent rolul de despărțitor a diferitelor registre.²³ Materialul osteologic recoltat precum și poziționarea pe forme de relief dominante, indică ocupația de bază, cea de păstori a locuitorilor acestei așezări. Analiza la nivelul general a ceramicii din această așezare atât sub raport tipologic cât și stilistic având în vedere analogiile pe care le găsim în restul ariei de răspândire, ne permite încadrarea ei în faza IIb—IIIa a culturii Coțofeni. Și acest material provenit din așezarea de pe „Măgura“ de la Sântămărie de Piatră, ilustrează regionalizarea culturii Coțofeni, apariția grupelor cu caracter specific și elemente comune, când ornamentele sunt din ce în ce mai subordonate incrustației. Folosindu-se incizii, hașuri, impresiuni de diferite forme, brăuri, aplicațiuni de boabe de linte, ornamente realizate prin tehnica împunsăturilor succesive, ordonate mai variat în frize decât în perioada premergătoare, ne oferă un tablou variat al tehnicii de ornamentare a ceramicii.

Putem surprinde și unele influențe vucedoliene cum ar fi tendința de a pregăti pentru ornamentare, un spațiu larg ce va fi încrustat cu pastă albă.²⁴ Analogii apropiate pentru materialul din această așezare găsim la: Sebeș „Râpa Roșie“, Șincai, Gligorești și Boarta.

Concluziile care se desprind din prezentarea materialului, au un caracter preliminar, sperând ca posibilele cercetări sistematice să elucideze această problemă.

THE COȚOFENI SETTLEMENT AT SÂNTĂMARIE DE PIATRA

(Abstract)

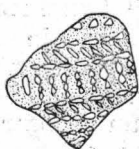
In 1994 a periegetic research which took place at Sântămărie de Piatră from the point called „Măgura“ an archeologic material was recolted which came from a settlement with a signal layer of culture. The material contains ceramic and animal bones. The place is not unknown in the literature of speciality being mentioned by M. Roska and P. I. Roman. The discovered archeologic material can be included inn the phase IIb—IIIa of the Coțofeni culture.

²¹ *Ibidem*, p. 182, pl. 82/3, V. Lazăr, *op. cit.*, pl. X/3.

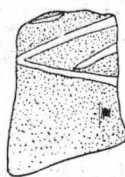
²² P. I. Roman, *op. cit.*, p. 211, pl. 114/1, p. 183, pl. 83/15, V. Lazăr, *op. cit.*, pl. XX/1.

²³ I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 18.

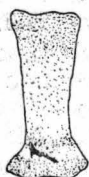
²⁴ P. I. Roman, *op. cit.*, p. 55.

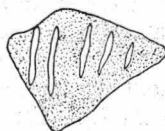
1

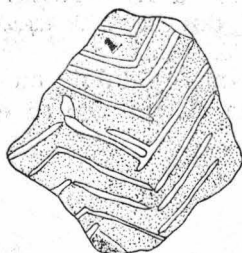
2

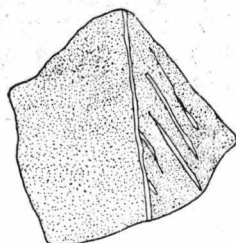
4

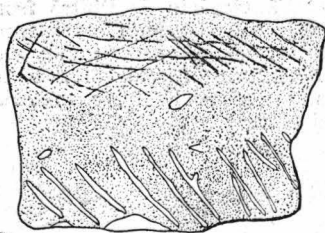
3

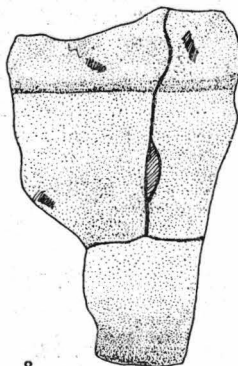
5

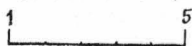
6

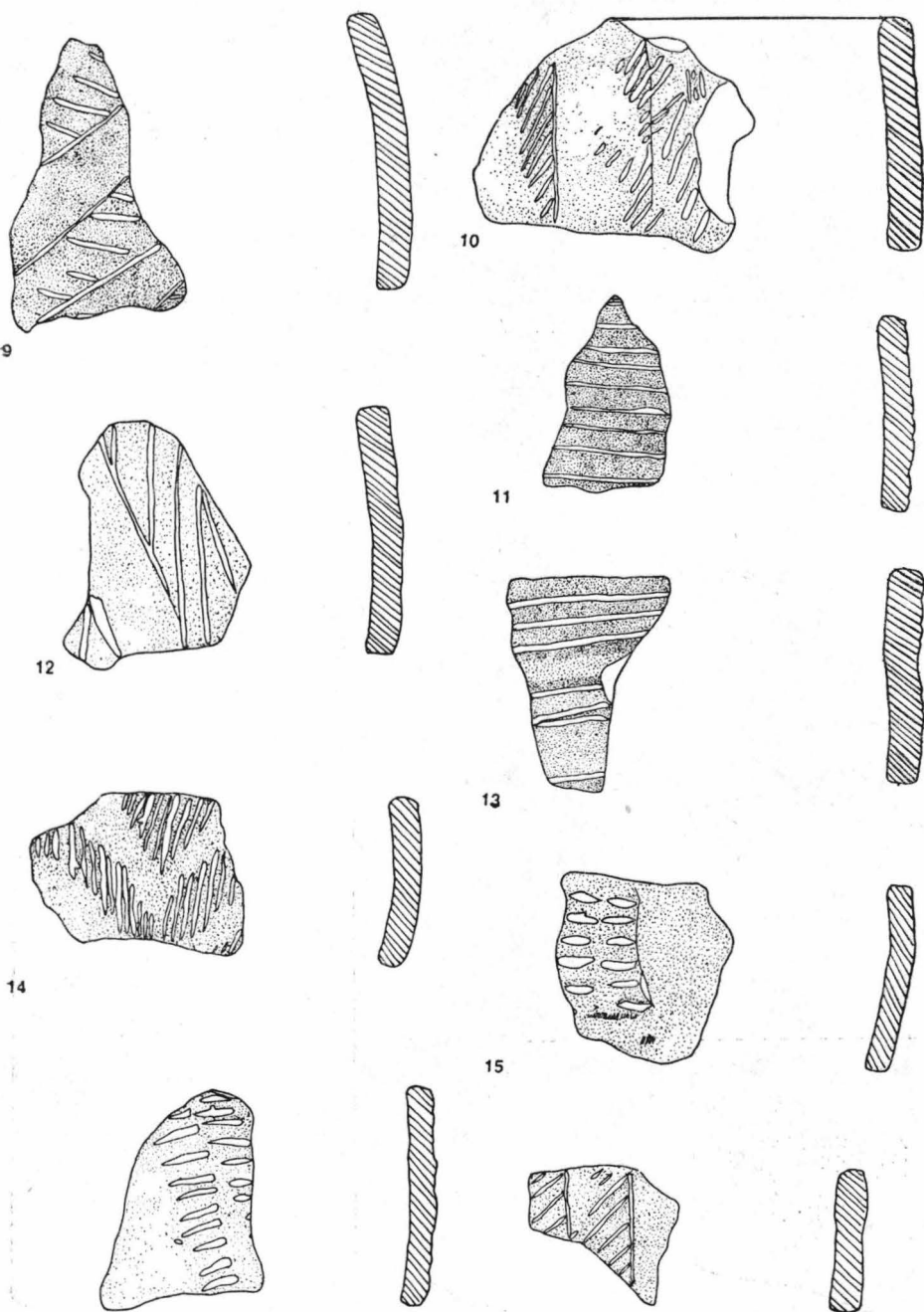

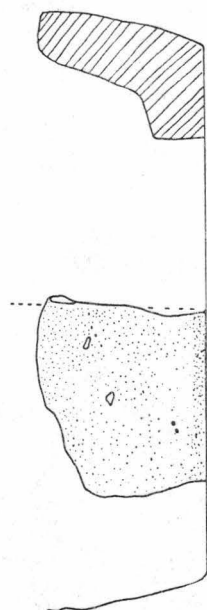
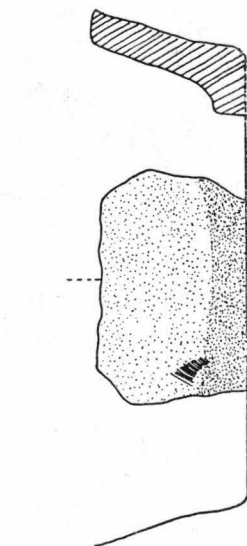
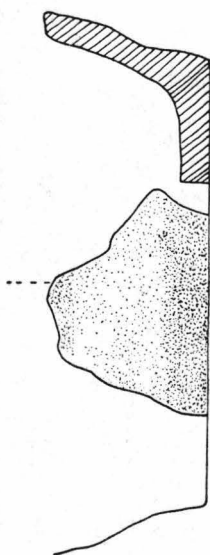
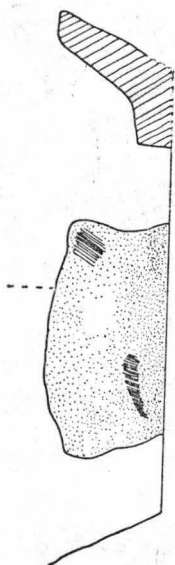
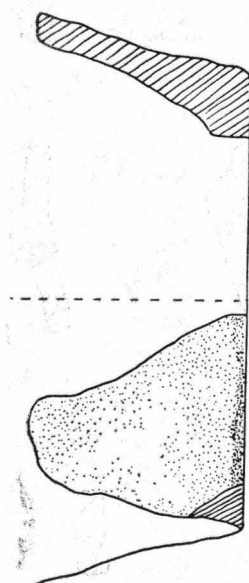
7

8

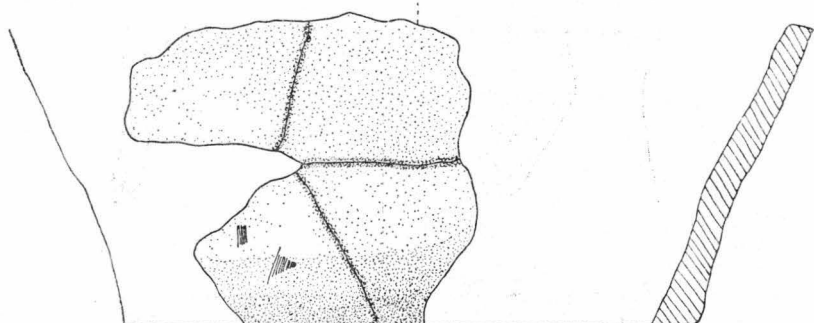

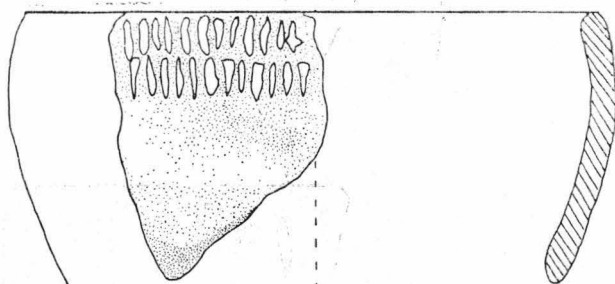

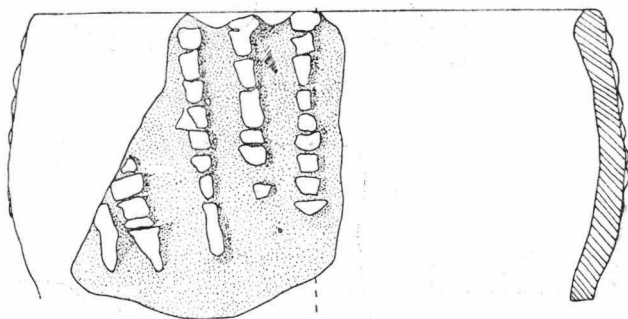
24

25

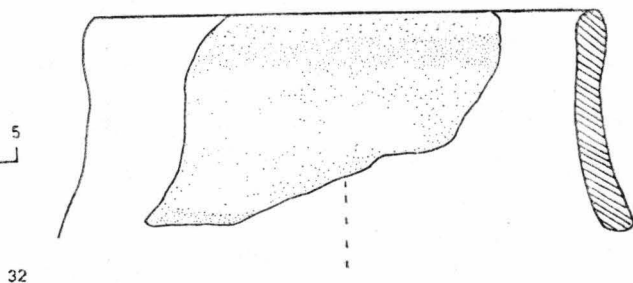
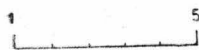
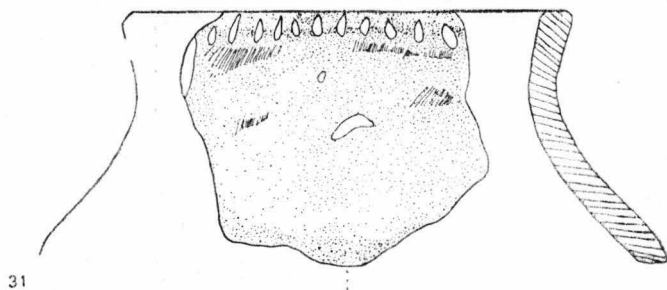
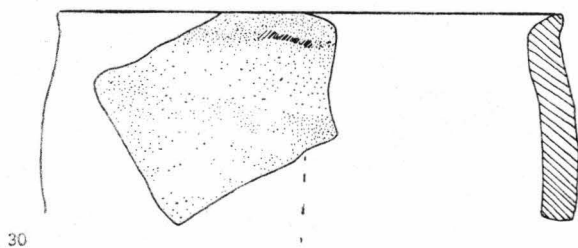
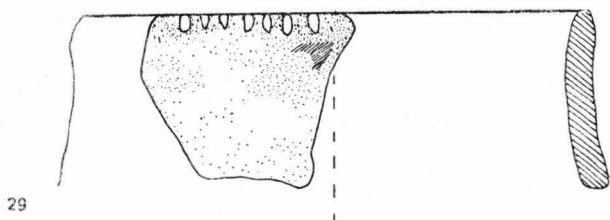
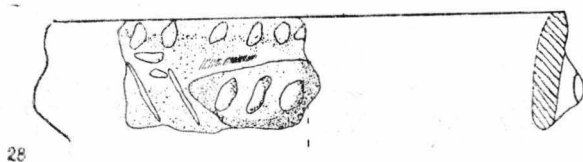

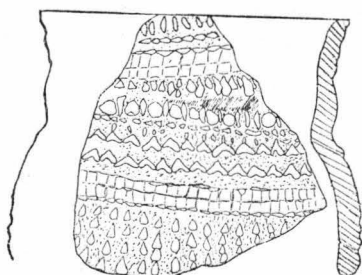
26

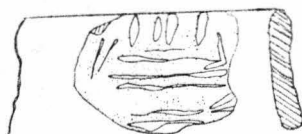
27

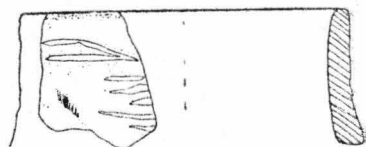

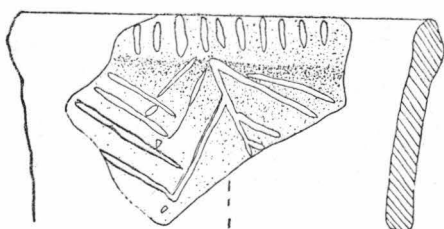
33

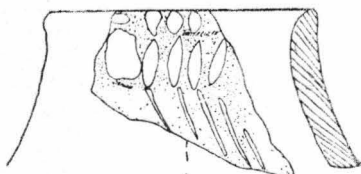
34

35

36

37

PIESE FIGURATE DIN BRONZ DESCOPERITE LA ULPİA TRAIANA SARMIZEGETUSA

de

SORIN BULZAN

În anul 1995, pe teritoriul Ulpiei Traiana Sarmizegetusa au fost descoperite mai multe piese figurate de bronz, ce aduc noi informații despre activitatea bronzierilor din capitala Daciei romane. Ele au apărut în urma periegezei organizate de Universitatea din Cluj împreună cu Global Research¹. Bronzurile îi reprezintă unul pe Mercur, al doilea pe Mars, iar al treilea un gladiator; o statueta, o aplică și o reprezentare a cărei utilitate nu este încă determinată.

Statuetă de bronz reprezentându-l pe zeul Mercurius; dimensiuni: 6,8 — lungime; 1,4 cm — înălțimea capului. Se păstrează la Muzeul din Sarmizegetusa; număr de inventar 30.129 (fig. 1, 2). Bărbia și partea dreaptă a feței este puternic corodată, iar puțin deasupra încheieturii mâinii drepte, piesa este lovită. Caduceul este rupt în partea superioară; la fel și *chlamis* care cade de pe brațul drept. Tălpile picioarelor sunt retezate. Patina este prost păstrată pe toată suprafața corpului; de culoare verde-deschis.

Zeul este reprezentat nud. Pe capul întors spre dreapta poartă *petasos*, de sub care coboară șuvițele de păr, redată prin linii verticale și oblice. Ochii sunt redați plastic prin linii curbe proeminente, iar pupilele prin câte un punct. De pe umărul stâng, *chlamis*-ul coboară până peste braț. În mâna dreaptă, lipită de corp, ține *marsupium*. Picioarul stâng, ușor deplasat lateral, este flexat, cel drept, întins, susține greutatea corpului. În ansamblu formele corpului sunt redată frust, schematic. Piesa este un produs artizanal fără pretenții artistice.

Locul de fabricație trebuie să fi fost Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pentru că cea mai bună analogie se găsește tot în capitala Daciei într-o statueta de bronz de dimensiuni ceva mai mari, datată la trecerea dintre secolul 2 spre cel următor.² În pofida unor diferențe precum modificarea poziției piciorului de sprijin și a membrelor superioare, a schematismului accentuat, în cazul piesei noastre, apropierea este evidentă. Ambele

¹ Din partea Universității Babeș-Bolyai, din Cluj, campania a fost condusă de domnul Alexandru Diaconescu, căruia îi mulțumesc pentru sugestiile și interesul acordat în vederea publicării pieselor care fac obiectul lucrării de față. Acestea au fost identificate la mică adâncime, în stratul afectat de lucrările agricole la est de zidul oriental al capitalei Daciei romane.

² D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR, 1979 addenda nr. 5. D. Alicu, C. Pop, *Hermes — Mercurius la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Acta MN, XVI, 1979, p. 93—100.

Fig. 1. MERCURIUS, Ulpia Traiana Sarmizegetusa (frontal).

se încadrează în tipul II, varianta 1 a clasificării operate de S. Cocis pentru reprezentările din bronz ale lui Mercurius în Dacia.³

Piesă figurată de bronz reprezentând un gladiator; dimensiuni: 6,3×1,8 cm. Se află în colecția Muzeului din Sarmizegetusa; număr de inventar 32.007 (fig. 3, 4). Partea de jos a piciorului stâng lipsește, la fel și o parte din gladius, rupt de la gardă.

O balama, charnir, pornește din partea din spate a crestei coifului (fig. 3). Charnirul constă într-un nit rotund, de la care pornește partea rabatabilă. Aceasta din urmă este ruptă imediat după articulația care făcea legătura cu restul piesei.

Reprezentarea propriu-zisă este a unui secutor, cu piciorul stâng flexat, pregătit să pășească la atac. Coiful globular, ce acoperă în întregime capul gladiatorului, are o *christa* ce pornește pe deasupra frunții până peste ceafă. Viziera este despărțită de restul coifului prin două linii

³ S. Cocis, *Mercurius. Representations en Bronze de la Dacie*, în *Akten der 10. Internationalen Tagung über Antike Bronzen, Freiburg 18–22. Juli 1988, Stuttgart 1994*, p. 129, fig. 2. Tipul în această variantă cuprinde în total 16, piese în Dacia, fiind cel mai răspândit, vezi catalogul, p. 132 sqq. Pentru originile tipului, vezi St. Boucher, *Recherches sur les bronzes figurés de la Gaule Pre-romaine et Romaine*, Roma, 1976, p. 81–84, de unde apare o situație similară și în restul imperiului cu privire la răspândirea puternică a tipului.

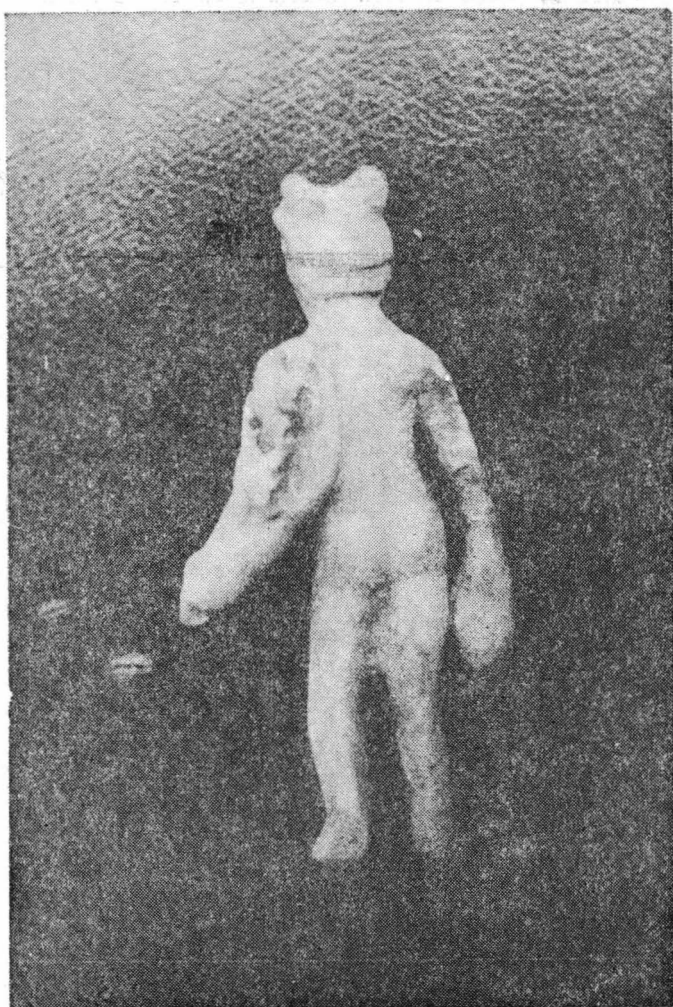

Fig. 2. MERCURIUS, Ulpia Traiana Sarmizegetusa (dorsal).

curbe, ca niște sprâncene, care se întâlnesc la mijloc. La rândul ei, viziera este împărțită în două, de o linie verticală ce o continuă pe cea a crestei. De o parte și de alta se disting orificiile rotunde pentru ochi. În partea din spate, coiful se oprește la baza gâtului. Pentru protecția cefei, pare să fi existat o lamelă, eventual o bordură care coboară până pe spate, fiind reprezentată din linii. Privit din față, corpul este acoperit de un *scutum* rectangular, cu un umbo rotund în centru. În jurul acestuia se găsește un decor constând în flori și frunze, care acoperă tot câmpul scutului, fiind încadrat de o bandă pe fiecare latură.

Brațul drept, lipit de corp, este acoperit de o *manica*, din lamele care coboară una după alta până la mâna în care ținea un *gladius* cu garda rotundă. Cu brațul stâng, îndoit din cot, ține scutul. Picioarele sunt goale. Cel stâng rupt sub genunchi, este probabil protejat de *ocrea*, iar pe cel

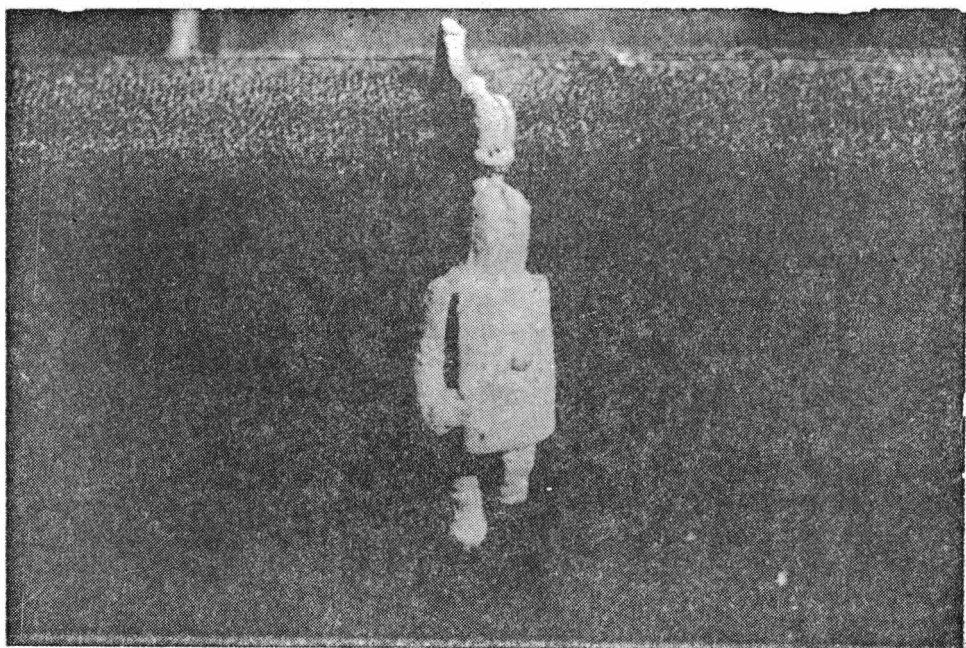

Fig. 3. SECUTOR, Ulpia Traiana Sarmizegetusa (frontal).

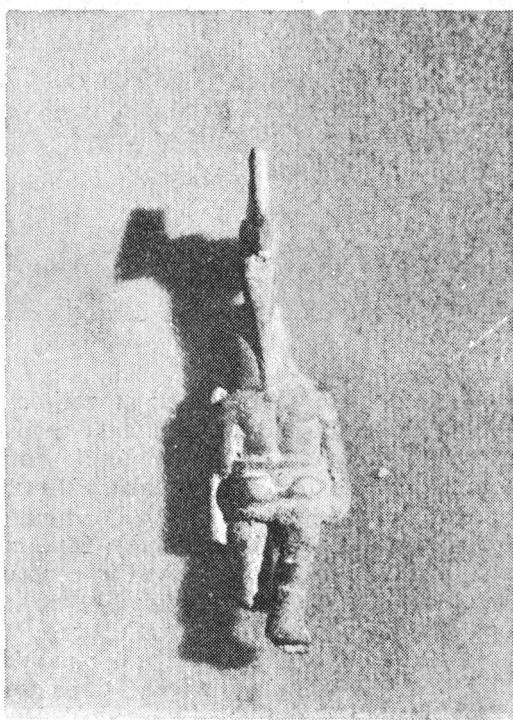

Fig. 4. SECUTOR, Ulpia Traiana Sarmizegetusa (dorsal).

drept poartă *fasciae*. Încălțăminte specifică are carâmbul întins până la jumătatea gambei piciorului drept. Sub acesta din urmă se observă începutul unei articulații, ruptă și ea, din păcate, ca și cea din partea superioară. Spatele este gol, iar șorțul, *subligaculum*, *cinctus* este redat prin două benzi, una deasupra, cealaltă dedesubtul feselor. Între ele pe amândouă fesele apare câte un punct din argint (fig. 4). Utilitatea acestor puncte nu poate fi încă precizată. Ele par a fi mai mult elemente de decor, este adevărat, insolite. Nu credem că aceste puncte erau folosite pentru a lipi două elemente ale aceleiași piese. Procedul, deși destul de răspândit pentru „repararea“ bronzurilor romane, utilizează numai aliaje având la bază staniul, spre exemplu.

Un alt secutor este cunoscut la Sarmizegetusa dintr-un desen grafitat de pe o cărămidă, mod de reprezentare întâlnit și în alte părți ale imperiului.⁴ Revenind la statuaria minoră, o statueta de bronz de la Carnuntum⁵ înfățișează un gladiator foarte apropiat ca reprezentare cu cel descoperit în 1995 la Sarmizegetusa. Gladiatorul carnuntin se află, însă, într-o poziție de fandare „moderată“, scutul nu acoperă tot corpul, iar cel ulpian în așteptare. Aceiași fandare cu un picior în spatele celui alt dar cu scutul acoperind întregul corp o găsim la secutorul din bronz de la Sofia.⁶

În ceea ce privește utilitatea piesei noastre existența balamalei ridică un semn de întrebare. Modalitatea de glisare a piciorului balamalei în față, — arată că piesa era parte a unui ansamblu a cărui funcționalitate nu o cunoaștem.

Aplică de bronz, cu reprezentarea lui Mars; dimensiuni: 3,8×2,6 cm; număr de inventar 30.178. Puternic corodată, piesa este ruptă mai sus de jumătatea corpului.

Pe capul aplecat spre dreapta și puțin lăsat în jos poartă galea cu *crista* înaltă (fig. 5). Ochii sunt redați prin puncte, nasul este drept, buzele subțiri, bărbia scurtă. De pe umărul stâng, mai ridicat, *chlamis*-ul cade peste antebraț. Cu brațul drept, lipit de corp, ținea un obiect, probabil, un *gladius*. Corpul este acoperit de o *lorica chalcocithon*.

În privința analogiei intră în discuție o aplică de la Volubilis de dimensiuni mai mari modelată în *rondo-bosso*, care îl reprezintă pe Mars în aceeași poziție: într-o mână ține mărul, în cealaltă *gladius*-ul.⁷ Este posibil ca Mars de la Sarmizegetusa să fi ținut în mâini aceleași obiecte. Piesa de la Volubilis orna, după C. Boube-Piccot, un scaun aparținând

⁴ C. Opreanu, *Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Acta MN XXI*, p. 517—529.

⁵ R. Fleischer, *Die Römischen Bronzen aus Österreich*, Mainz, 1967, p. 147, nr. 197, taf. 106/107.

⁶ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire Greque et Romaine*, Paris, 1904 Tome III, p. 156, nr. 3. Fără a fi adunat toate reprezentările de secutor, credem că ele s-ar putea împărți în mare în următoarele tipuri cu variante: 1) secutor în așteptare, cu sau fără scut; 2) secutor executând o fandare, vezi Reinach 1910, *Répertoire*, ... Tome IV p. 112, nr. 9; Opreanu 1984, p. 522—523, fig. 2, 3 (graffiti, terra sigillata); 3) secutor cu retiar, Reinach 1910, p. 245, nr. 6 (fildeş).

⁷ C. Boube-Piccot, *Les bronzes antiques du Maroc*, II. *Le mobilier*, Rabat, 1975, p. 215, pl. 146.

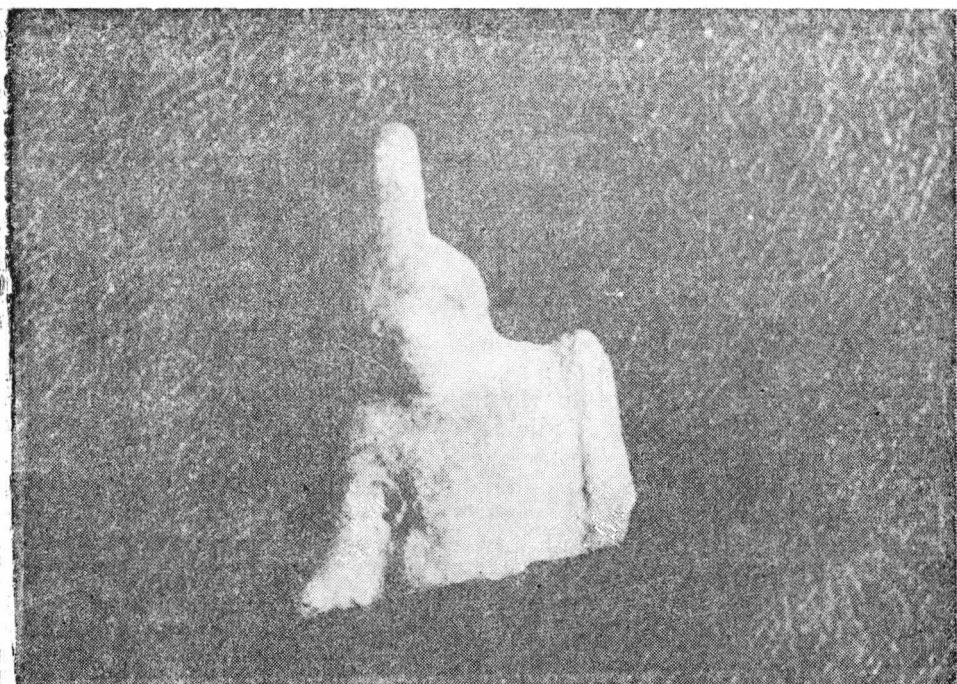

Fig. 5. Aplică, MARS, Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

unui car.⁸ Din punctul de vedere al schemei, nu lipsită de interes, este apropierea de o statueta din bronz din colecția Severeanu.⁹

Cele trei bronzuri figurate prezentate nu emit nici o pretenție artistică, fiind o expresie am spune tipică pentru arta minoră provincială. Dacă utilitatea statuetei lui Mercur, dar și a aplicii reprezentându-l pe Mars este clară, cea piesei ilustrând un secutor ridică probleme, deoarece, după informațiile avute, ea nu își găsește din acest punct de vedere o analogie clară în altă parte. Ea nu poate aparține unei fibule pentru că balamaua culisează spre partea anterioară a gladiatorului, ceea ce ar însemna că partea cu decorul cel mai bogat ar fi fost nevizibilă. Până la apariția unei piese asemănătoare, orice ipoteză este lipsită de sprijin. Se ridică din nou problema, nu ușoară, a determinării utilității unor piese mărunte de bronz, cu atât mai mult cu cât unele, precum cea în discuție sunt destul de rare.

⁸ *loc. cit.*

⁹ C. Băluță, *Statuettes en bronze de la collection Severeanu (Bucarest)*, in *Akten der 10. internationalen Tagung über antike Bronzen, Freiburg, 18–22. Juli 1988*, Stuttgart, 1994, p. 29. nr. 5, pl. 1/5.

FIGURED BRONZE PIECES FROM ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Abstract

In 1995, a few figured bronze pieces were unearthed at Ulpia Traiana Sarmizegetusa, today Sarmizegetusa (Romania). A part of these, will be the object of this paper: one statuette of Mercurius, a decorative appliqué of Mars and an *secutor*.

All finds were discovered in *extra-muros* area. It was a joint project of Global Research and a team from University of Cluj, led by profesor Al. Diaconescu. All the pieces are currently preserved at Sarmizegetusa Museum with inventory number: 30 129, 32 007, 30 178.

Mercurius — dimension height 6,8 cm., and head height is 1,4 cm. The God is represented naked (fig. 1, 2). His head is turned to the right and is covered with a *petasos*. Locks of hair rendered by thin lines (same technique is used for his eyes) go down from under his *petasos*. The *chlamis* unfolds from his left shoulder down to his wrist. With his right hand which is attached to his body, he holds the *mar-supium*. His left leg is bent and slightly turned outwards, his right leg being fully extended. On whole, the body is schematically represented.

The piece had to be crafted at Sarmizegetusa because it's precisely here that an analogy of these statuette was found, in the same side, being dated at the end of the 2nd century, beginning of 3rd century A.D. (see note 2). Despite some small differences the resemblance between the two is obvious. Both the statuettes could be classified under 2nd type, variant I, describe by S. Cociș for bronze statuettes of Mercurius in Dacia Roman province (note 3).

Gladiator — secutor, dimension 6,3 cm. in height, 1,8 cm. in length, (fig. 3, 4). Lower part of the left leg is missing. Behind the crest of his helmet there is hinge with its folding part broken. The spherical helmet carried a *crista* and covered all the head. The visor is separated from the helmet by two curve lines like eyebrows which are meeting in the top of nose. A vertical line separates the two rows of round orifices through which the warrior saw. The body is covered by rectangular shield, *scutum*, carried a round *umbo* in the center. Around of this one, the shield is decorated with flowers and leaves design.

The right arm carried a *manica* and he holds in the hand a sword, *gladius*. In the left hand he holds a shield. Except *subligaculum*, *cinctus*, he is naked. In the dorsal part of this one appear two silvered points (fig. 4). The right leg extended carried *fasciae* and the left leg probably has *ocrea*.

The piece from Sarmizegetusa has a good resemblance at Carnuntum (Austria) and another one at Sofia (Bulgaria) (note 5, 6). Concerning the utility of this piece is questionable.

Bronze appliqué of Mars God dimension 3,8 cm. height, 2,6 cm. length. The piece is very corroded and the lower part is missing (fig. 5). On the head carried *galea* with high *crista*. The left shoulder is draped with the *chlamis* and with right arm he holds an object. The body is covered by a *lorica chalcocithon*.

Another piece, like those from Sarmizegetusa, is known at Volubilis with Mars in a same attitude: in one hand he holds the apple and in the other one a *gladius* (see note 7). It is possible that Mars from Sarmizegetusa has the same objects in hands. The utility of *rondo-bosso* bronze is to decorate the chair of a chariot. Another resemblance comes from one bronze piece of Severeanu collection (see note 9).

PIESE RESTAURATE PROVENIND DIN CETATEA ORADEA. INELE

de

OLIMPIA MUREȘAN

Dintre puținele piese de podoabă descoperite în Cetatea Oradea pe parcursul campaniilor arheologice 1991—1996, categoria cea mai bogat reprezentată o constituie inelele. Ele sunt de dimensiuni reduse, delicate și fragile din punct de vedere al rezistenței mecanice.

Au fost descoperite inele întregi sau fragmente, realizate din aur (fig. 1—2), argint (fig. 3) sau bronz (fig. 4—7).

Despre acțiunea solului asupra cuprului și aliajelor sale s-au făcut considerații în volumul anterior¹.

Aurul și argintul fac parte din categoria metalelor nobile, asemenea platinei. Din punct de vedere chimic valoarea lor este conferită de reactivitatea redusă, tradusă prin afectarea lor minoră de către factorii microclimatici. Situate în seria potențialelor redox, după hidrogen, argintul și aurul au un potențial redox pozitiv mare, ceea ce înseamnă că ele necesită un consum energetic apreciabil pentru a fi trecute în stare ionică. Altfel spus, ionizarea nu are loc spontan din contră, realizarea ei se face cu efort energetic. Acest considerent chimic teoretic are în vedere elementul chimic ca atare, pur. În realitate se constată că în sol (și în alte medii) piesele sunt corodate, cele de aur, mai puțin vizibil, cele de argint mai mult. Coroziunea se datorează, pe de o parte condițiilor de transmitere în timp (parametrii ce caracterizează solul), pe de altă parte, suportului metallic, respectiv gradul de „impuritate” chimică a acestuia. „Împurificarea” poate proveni din procesul de prelucrare, întrucât este știut că argintul pur e prea moale pentru modelare în orfevrărie și că un adaos de cupru este benefic. Gradul de fluidizare a topiturii de argint crește cu adaosul de cupru, motiv pentru care se găsește mai mult cupru în compoziția bijuteriilor sau a ustensilelor de argint decât în monede. Aliajele de lipit pentru obiectele de argint sunt aliaje pe bază de argint dar care pe lângă cupru mai conțin zinc, staniu, cadmiu, care conferă un plus de fluiditate și durități dorite. Obiectele de aur sunt lipite cu aliaje pe bază de aur. Cel mai bun aliaj² conține aur (63%) cu adaos de argint (23%) și cupru (15%). În egală măsură, aurul sau argintul poate fi însoțit de cupru încă din minereul metalifer original.

Corodarea argintului în sol se poate datora prezenței clorurilor solubile, a acidului clorhidric, a hidrogenului sulfurat în prezența oxigenului, a prezenței ionilor cuprici și a substantelor organice în descompunere (capabile să elimine amoniac, acid acetic, azotați, etc.), cu acestea

din urmă putând forma săruri solubile. Pentru argint, cel mai mare pericol în sol îl reprezintă existența clorurilor solubile. Acestea formează cu ionul cupric clorura cuproasă, concomitent cu trecerea unui atom de argint prin intermediul formeii ionice, în clorură. Clorura de argint este un precipitat, prin depunerea lui, echilibrul reacției se deplasează spre dreapta iar ca fenomen de contracarare, are loc dizolvarea altei cantități de argint. Acest fenomen este puțin dezvoltat în comparație cu corodarea electrochimică prin pile galvanice, proces în urma căruia obiectul de argint se acoperă cu produși de coroziune specifică cuprului (formând sau nu, o patină protectoare) îmbogățind astfel în argint suprafața piesei. O astfel de situație s-a întâlnit la inelul turcesc (fig. 3) descoperit în 1996. Acest proces de dizolvare a constituenților anodici poate fi întâlnit și la obiectele din aur. Experiențe³ au arătat că un astfel de proces are loc doar dacă aurul este în concentrație cuprinsă între 64,6—75,6% (Au—Cu, Au—Ag). La concentrații de 80% sau mai ridicată, aurul poate prezenta fenomene de închidere a culorii.

De asemenea, există experimente⁴ care susțin atacul a două bacterii anaerobe, *Clostridium regulare*, *Clostridium irregularis* care în mediu acid (pH 4,7—5,9), în sol (deci în condiții anaerobe), în prezența vegetației în descompunere, dizolvă aurul.

Alte forme de corodare, cracluri de stress, fragilizări sau transformări ale structurii cristaline, se datoresc unor deficiențe în tehnologia de prelucrare a metalului.

Inelele având numerele de inventar 16 813, 16 812, (fig. 1—2), sunt singurele piese de aur descoperite până în prezent în Cetate. Sunt piese delicate, ușoare (împreună însumează 1,53 g) având singura ornamentație, câte o piatră rubinie. La descoperire prezentau culoarea aurului, dar mată. Curățirea mecanică uscată (fibre de sticlă), a fost singura intervenție efectuată. Inele au fost descoperite în preajma unui paviment, nu în apropiere de osatura umană, deci impedimente de natură cheralitică nu s-au ridicat.

Inelul de argint (nr. inv. 17068, fig. 3) a fost descoperit în campania anului 1996, la 1,95 m. adâncime (secțiunea XVII, carou 2). S-a păstrat doar piatra, montura și câțiva milimetri din veriga inelului. Piesa este masivă.

La descoperire fragmentul de inel prezenta aparența unui suport metalic având cuprul constituent major. Produși de corodare ai cuprului, de culoare verde, erau dispuși uniform și continuu la suprafața piesei. Intervenția s-a făcut pe șantier și a constat într-o primă fază, în degajarea mecanică a pământului prin pensulare în baie de alcool. Astfel a fost degajată aprox. 60% din piatra inelului. A urmat tratarea chimică în baie de EDTA 3,7%, pH bazic, pensulări. După 90 ore de tratament chimic (alternat cu curățiri mecanice și finalizate cu spălările de rigoare, în apă distilată) a fost eliberat complet modelul și argintul inelului. Astfel fragmentul descoperit a putut fi identificat ca inel turcesc cu piatră de carnel⁵.

Inelele de bronz descoperite în Cetate sunt mai numeroase dar inferioare calitativ. Este vorba despre două „verighete” (nr. inv. 16 724, 16 723, fig. 4), inel cu piatră (nr. inv. 16 938, fig. 5), inel (nr. inv. 17 048, fig. 6) și două fragmente din veriga unui alt inel (nr. inv. 17 369). Ine-

lele 16 723, 16 724, 17 048 au fost tratate complet, cu soluție 2% de amoniac. După spălări și uscare naturală, inelele au fost parafinate.

Singura piesă care a pus probleme de restaurare a fost inelul 16 938, descoperit în campania anului 1993, secțiunea XI caroul 6, la adâncimea de 1,4 m. La descoperire se prezenta sub forma a patru fragmente mineralizate cu suprafața rugoasă (fig. 5) acoperite de sol. Fragmentele redau complet diametrul inelului. La descoperire, pe șantier, fragmentele au fost curățite mecanic prin pensulare în baie de alcool. Astfel curățite, fragmentele au fost păstrate până în septembrie 1995, când intervenția a continuat cu baie de 5% hexametrafosfat de sodiu (pentru îndepărtarea depunerilor calcaroase) spălări, uscare, degresare. Fragmentele au fost lipite cu adeziv rapid, cyanacrilat. Conturul interior a fost întărit cu fibra de sticlă, apoi piesa a fost conservată final prin lăcuire (nitrolac în diluat specific).

RESTORED OBJECTS DISCOVERED IN ORADEA'S FORTRESS RINGS

Abstract

We are continuing the series of papers about interventions on metal objects discovered in Oradea's Fortress. In this work we present the rings.

The rings discovered are made of gold (fig. 1, 2), silver (fig. 3) and bronze (fig. 4—6).

In the first part of the paper, some general considerations about the underground corrosion of gold and silver are presented.

The second part presents the intervention on rings. The gold rings needed mechanical treatment only; the silver ring was covered with copper patina. After chemical treatment with 3,7% EDTA, we could identify it as being a turkish ring.

From the bronze rings, number 16 938 present semnificance. It was torn in four mineralised pieces. After mechanical cleaning, the pieces were linked with cyanacrilic super glue and hartered with glass thread.

BIBLIOGRAFIE

1. Mureșan O., *Piese arheologice din Cetatea Oradea. Catarama*, Crisia, XV, 1995, sub tipar.
2. Stambolov T., *The corrosion and conservation of metallic antiquities and works of art*, Control Research Laboratory for objects of art and science, Amsterdam, 1985, p. 183.
3. Stambolov T., *op. cit.*, p. 200.
4. Stambolov T., *op. cit.*, p. 201.
5. Gerelyes Ibolya, *Török ékszerek, Ékszerek évszázadok kincsei VII*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1994, p. 30.

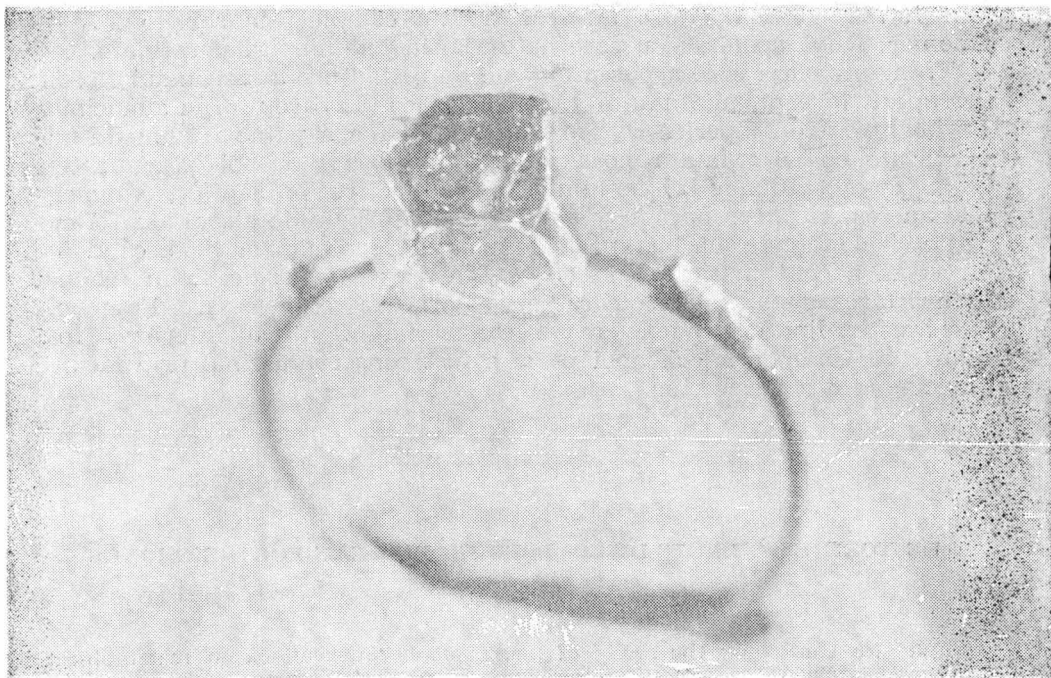

Fig. 1. INEL DE AUR nr. inv. 16 813. Scara 4 : 1.

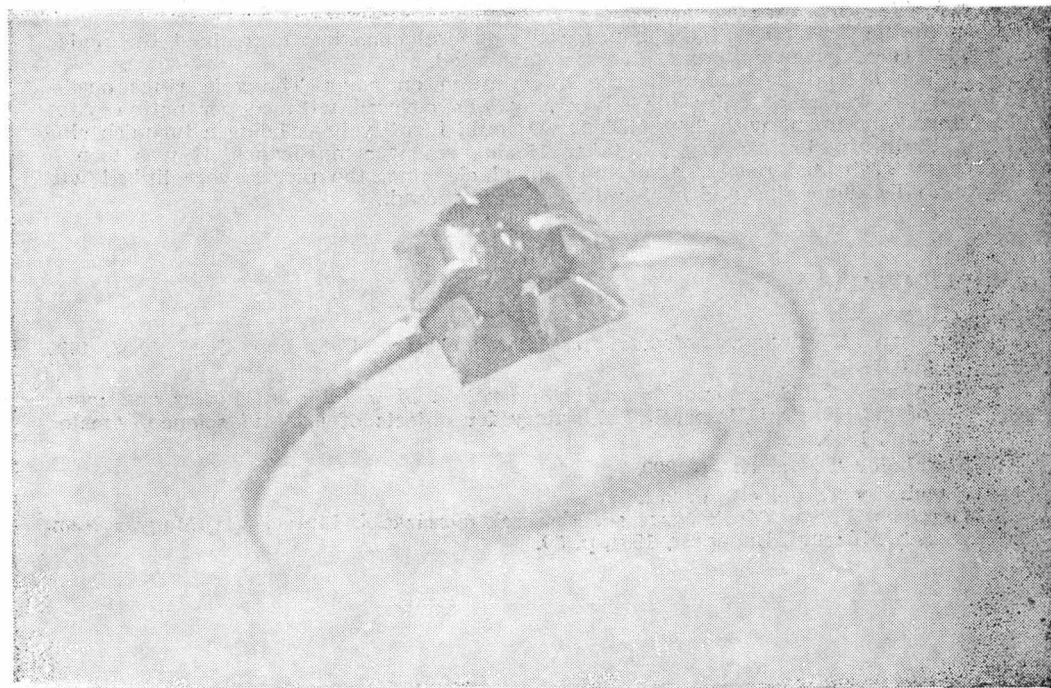

Fig. 2. INEL DE AUR nr. inv. 16 812. Scara 4 : 1.

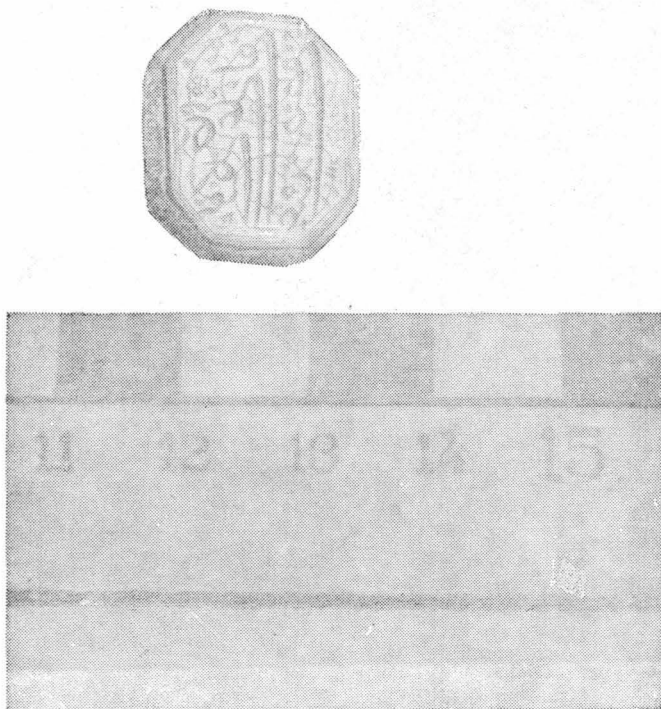

Fig. 3. INEL DE ARGINT nr. inv. 17 068.

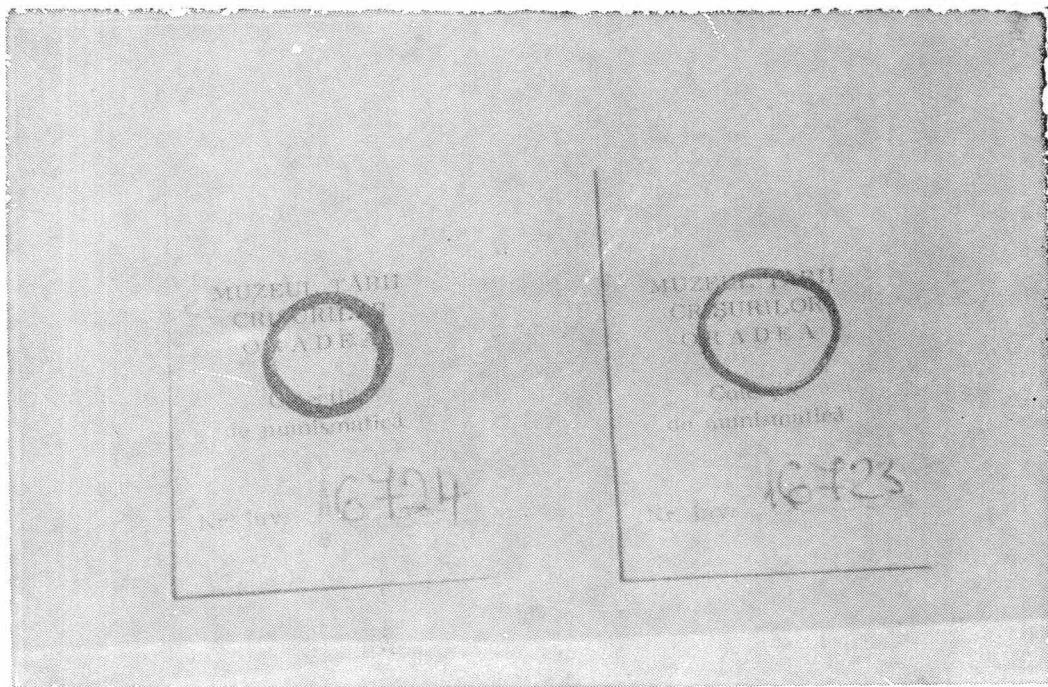

Fig. 4. INELELE DE BRONZ nr. inv. 16724, 16723. Scara 1 : 1.

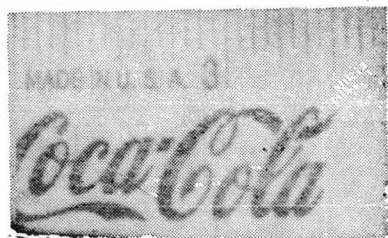

Fig. 5. INEL DE BRONZ
nr. inv. 17048.

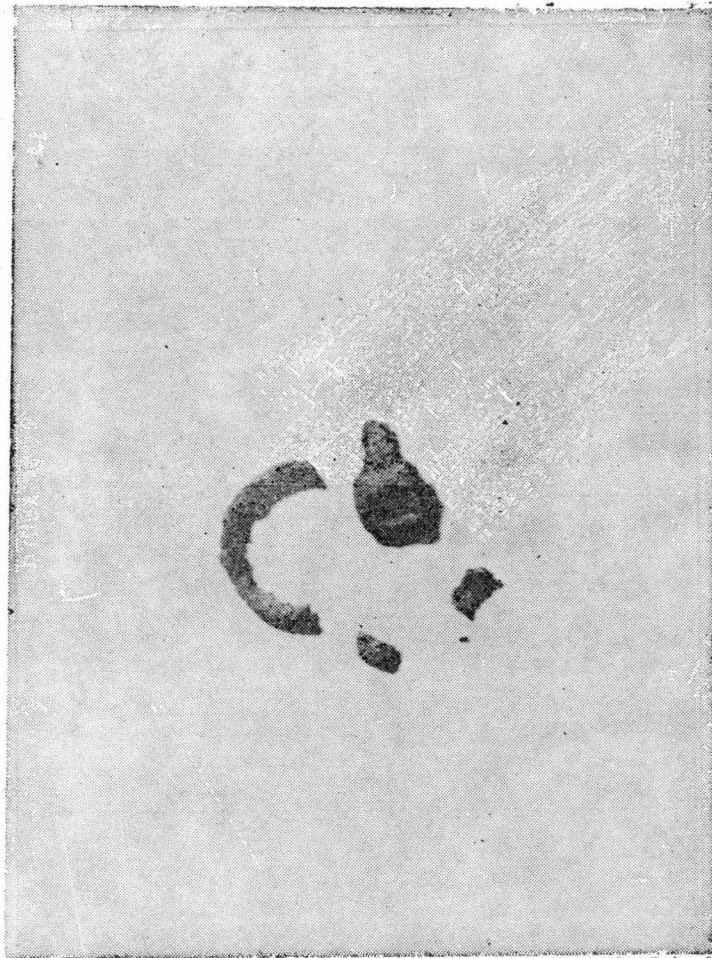

Fig. 6. INEL DE BRONZ nr. inv. 16 938. IMAGINE ÎNȚĂLĂ.

DOUĂ TIPARE SIGILARE DE BREASLĂ DIN COLECȚIA DIRECȚIEI JUDEȚENE ARAD A ARHIVELOR NAȚIONALE

de

AUGUSTIN MUREȘAN

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, meșteșugarii din comunele mai mari ale comitatului Arad al căror număr crește în mod vertiginos încearcă să obțină privilegiile de breaslă¹. Astfel și la Pecica între anii 1816—1839 ca urmare a unei intense activități economice și a creșterii numărului de meșteșugari s-au format diferite bresle rurale².

Cea dintâi breaslă atestată documentar este aceea a fierarilor și rotarilor din 1816³. În următorii ani s-au organizat și alți meșteșugari, în total, în 1839 fiind atestate 16 branșe meșteșugărești constituite în cinci bresle⁴. Priceperea meșterilor pecicani era vestită în toată Câmpia Aradului iar produsele lor mult căutate. Ca pretutindeni, actele emise de către conducerea fiecărei bresle erau autentificate cu peceti de ceară⁵, lucru care presupunea existența unor tipare sigilare⁶ confecționate de către meșteri pecetari la cererea conducerii breslelor.

¹ Vezi: *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 170.

² Breslele organizate în această perioadă au fost: breasla fierarilor și rotarilor (1816), breasla țesătorilor (1816), breasla cojocarilor și curelarilor (1818), breasla croitorilor și șubarilor (1818), iar în 1839 s-au unit într-o breaslă mixtă alte nouă ramuri de meșteșugari: dogari, tâmplari, lăcătuși, tăbăcari, frânghieri, geamgii, dulgheri, zidari și brutari, vezi: Géza Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII—XIX*, Muzeul județean Arad, Arad, 1974, p. 12, Idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Ialomița, materiale de istorie agrară a României”, Slobozia, 1983, p. 525, Idem, *Fejezetek Pécska nagy-közeg történetéből* (Capitol din istoria comunei mari Pecica), 1995, p. 54—132, Alexandru Mihalca, Avram Crăciun, Gheorghe Chiper, *Aspecte din istoria agrară a județului Arad*, din 1918, Partea I-a, Arad, 1995, p. 64.

³ Géza Kovach, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525.

⁴ *Ibidem*.

⁵ În conformitate cu normele științei sigilografice prin pecete sau sigiliu se definește urmele rămase pe suportul actelor prin aplicarea matricei sigilare introdusă într-o substanță de sigilat (ceară, chinovar, soluție de aur, tuș, fum, etc.). Vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, Editura științifică și enciclopedică, București 1982, p. 213.

⁶ Prin tipar sau matrice sigilată se denumește obiectul confecționat dintr-un material dur (fier, oțel, alamă, bronz, argint sau diferite pietre prețioase, etc.) având gravată pe suprafața sa în negativ, o reprezentare menită a individualiza posesorul, exprimând atributele sale în viața socială, vezi, *Ibidem*, p. 163.

Din trecutul Pecicăi au ajuns până la noi două tipare sigilare de breaslă. Este vorba despre sigiliul breslei cizmarilor și sigiliul breslei cojocarilor și croitorilor. Ambele piese sigilare se păstrează, în prezent în colecția de sigilii a Direcției județene Arad a Arhivelor Naționale. După cum se știe Maria Dogaru tratând diferitele piese sigilare păstrate în colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului a prezentat în linii generale printre alte categorii de izvoare sfragistice și aceste două tipare sigilare de breaslă⁷. Pentru lărgirea datelor și cunoașterii înfățișării acestor două însemne sigilare, apreciem că cercetarea și descrierea lor amănunțită este imperios necesară.

Prin reprezentările gravate în câmpul lor, aceste matrice sigilare reflectă activitatea specifică a acestor instituții economice de odinioară din Pecica, comitatul Arad.

1. Tiparul de sigiliu al breslei cizmarilor din Pecica.

Breasla cizmarilor este atestată documentar în 1818⁸. Tot în acest an cizmarilor din localitate li se aprobă statutul de breaslă semnat de Francisc I împăratul Austriei⁹. Cu această ocazie este confecționat și tiparul de sigiliu al breslei¹⁰. Însemnul sigilar aparținând acestei bresle este confecționat în întregime din bronz având mânerul și rondela sigilară contopite. Înălțimea totală a tiparului sigilar (rondela și mânerul) este de 90 mm.

Rondela sigilară (Fig. 1a) are o formă rotundă cu diametrul de 40 mm și lucrată în incizie, astfel încât să poată fi utilizată la sigilarea cu ceară. În câmpul sigilar într-un scut oval cu cartuș sunt reprezentate: o cizmă, în profil, un cuțit de rihuit având vârful încovoiat și o altă unealtă ce servea cizmarilor la baterea și netezirea pielii pentru talpă și căpute. Deasupra și dedesubtul încălțăminteii menționate se află câte o rozetă, fiecare formată din șase petale, situate în jurul unei globule centrale. Scutul este suprapus de un personaj reprezentat trei sferturi¹¹, probabil patronul breslei, purtând mitră episcopală. Personajul menționat ține în mâna dreaptă un glob crucifer iar în mâna stângă o cârjă. De o parte și de alta a acestuia s-a redat câte o stea cu șase colțuri și anul 18—18. Cercetând câmpul sigilar vedem că meșterii dintr-o singură meserie au format o breaslă separată. Semnificativ este faptul că activitatea specifică a breslei a fost desemnată printr-o compoziție mixtă alcătuită din unelte specifice ale acestei meserii și produsul finit, cizma. La marginea spațiului sigilar în exerga formată dintr-un cerc liniar interior și un cerc spicat în exterior s-a scris legenda în limba latină cu litere majuscule: SIGIL: (LUM) CIVITATIS. PETSKA CETUS COTHURNARIO-RUM (SIGILIUL ORAȘULUI PECICA, BREASLA CIZMARILOR).

Începutul legendei este indicat printr-un asterisc. După cum se observă, gravorul a marcat prescurtarea folosită prin plasarea după cu-

⁷ Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 100—101.

⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, *Fond bresle arădene*, f.n.

⁹ *Ibidem*, Statutul breslei cizmarilor din Pecica care a fost publicat, vezi: Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad*, p. 51—67.

¹⁰ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Colecția sigilii, nr. inventar 483.

¹¹ Vezi, reproducerea amprenteii sigilare la Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 101, fig. 1.

vântul respectiv a două puncte. S-a abreviat cuvântul sigiliu iar cuvintele care individualizau posesorul tiparului sigilar sunt scrise în întregime. Pe dosul rondelii sigilare s-a incizat un semn (*) menit a arăta modul în care tiparul sigilar trebuia aplicat în așa fel încât imaginea să apară în poziție corectă.

Mănerul tiparului de sigiliu (Fig. 1b) are o formă octogonală, cu patru laturi mai mari iar patru mai înguste.

2. Matricea sigilară a breslei cojocarilor și croitorilor din Pecica.

Breasla cojocarilor și curelarilor din Pecica s-a constituit tot în 1818¹². În același an obțin privilegiul și croitorii din localitate¹³. Aceste două bresle s-au unit formând o breaslă mixtă de la care s-a păstrat un tipar sigilar¹⁴. Această piesă sigilară este ca cea prezentată mai sus, lucrată în întregime din bronz, având rondela și mănerul contopite iar înălțimea totală de 90 mm.

Rondela sigilară (Fig. 2a) are o formă ovoidală cu diametrul de 38 mm × 40 mm și gravată în adâncime destinată a fi folosită la sigilarea cu ceară. În câmpul sigilar¹⁵ se află un scut dreptunghiular despicat: în cartierul prim s-a redat o piele de animal întinsă reprezentând cojocarii; în cartierul doi o foarfecă deschisă așezată cu lamele în sus, având între ele un ac de cusut, desemnând croitorii. Scutul timbrat de o coroană deschisă dotată cu trei fleuroane și două arcuri perlate este susținut de doi lei, stând fiecare pe ornamente vegetale. Desigur, aceste elemente vegetale din partea inferioară a scutului au rolul de-a aminti lambrechinii. Circular s-a scris legenda în limba maghiară cu litere majuscule: KIR: CAALIS. PETSKEI. SZÜTS: SZABO. CEH. (BREASLA COJOCARILOR ȘI CROITORILOR DIN (TÂRGUL) CAMERAL REGAL PECICA).

Legenda este precedată de un asterisc, iar cuvintele sunt despărțite printr-un punct sau două. La marginea spațiului sigilar se află un cerc spicat. Privind cu atenție câmpul sigilar observăm că au fost reprezentate branșele unite după 1818, când cojocarii și croitorii s-au reorganizat alcătuind o breaslă comună. Din acel an se pare că datează și tiparul sigilar la care ne referim. Reprezentările de pe rondela sigilară prin uneltele și produsele cele mai caracteristice evocă meșteșugarii, aparținând aceleiași branșe din cadrul breslei¹⁶.

Într-adevăr, pentru a se evoca simbolic meseriile din cadrul breslei s-au utilizat însemne înfățișând: a) materia primă folosită (cojocarii) și b) unelte specifice (croitorii). Prin folosirea acestor însemne, izvorul sigilar reflectă laturile activității economice existente la acea dată în cadrul breslei. După cum se poate vedea în această breaslă s-au unit numai meseriași specializați în confecționarea diferitelor componente legate de îmbrăcăminte (cojocarii și croitorii).

Mănerul tiparului sigilar (Fig. 2b) are o formă aproape identică cu cel al piesei sigilare descrise mai sus. În ceea ce privește confecționarea

¹² Géza Kovach, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525.

¹³ Idem, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad*, p. 25.

¹⁴ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, *Colecția sigilii*, nr. inventar, 484.

¹⁵ O reproducere a acestui tipar sigilar, vezi la Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 101, fig. 2.

¹⁶ Cf. Magdalena Bunta, *Sigilii de breaslă în colecția Muzeului de istorie din Cluj*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 225.

acestor două tipare sigilare, așa cum s-a apreciat „tiparele de sigilii ale breslelor arădene precum și a comunelor mai dezvoltate au fost confecționate de meșteri locali la cererea conducerii breslelor¹⁷.

Ținând cont de mărimea și forma lor, de reprezentările din câmpul sigilar, considerăm că ambele tipare sigilare au fost confecționate de același meșter gravor care încă nu ne este cunoscut. Acest meșter petetar, a avut, după cum rezultă din reprezentările aflate pe cele două runde sigilare o bogată experiență în domeniul artei gravării metalului.

ZWEI ZUNFTSIEGEL AUS DER SAMMLUNG DES STAATSARCHIVS DES KREISES ARAD

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt zwei Siegel vor die sich in der Sammlung des Staatsarchivs Arad befinden. Das erste Siegel gehört der Zunft der Schuster aus Pecica (Dm — 40 mm). Im Feld des Siegels sind ein Stiefel, ein Messer und ein anderes Werkzeug wiedergegeben. Das Schild wird von einen zu dreiviertel dargestellten Person überlagert (wahrscheinlich der Herr der Zunft). Die Person hält in ihrer rechten Hand eine Kreuzkugel und in der linken eine Krücke. Beiderseits wurde je ein ein sechseckiges Kreuz wiedergegeben sowie das Jahr 1818.

Das zweite Siegel gehörte der Kürschner und Schneider Zunft aus Pecica. Dieses ist ovoidaler Form (38×40 mm) und umfasst ein rechteckiges, gespaltenes Schild in dessen erstem Viertel ein Tierfell repräsentiert ist vertretend für die Kürschner; im zweiten Viertel eine nach oben geöffnete Schere und eine Nadel welche die Schneider symbolisieren. Das Schild ist von zwei Löwen abgestützt und von einer offenen Krone abgedeckt.

¹⁷ Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Sigilii de breaslă din județul Arad*, în „Zidridava“, III—IV, 1974, p. 111.

Fig. 1 a.

Fig. 2 a.

Fig. 1 b.

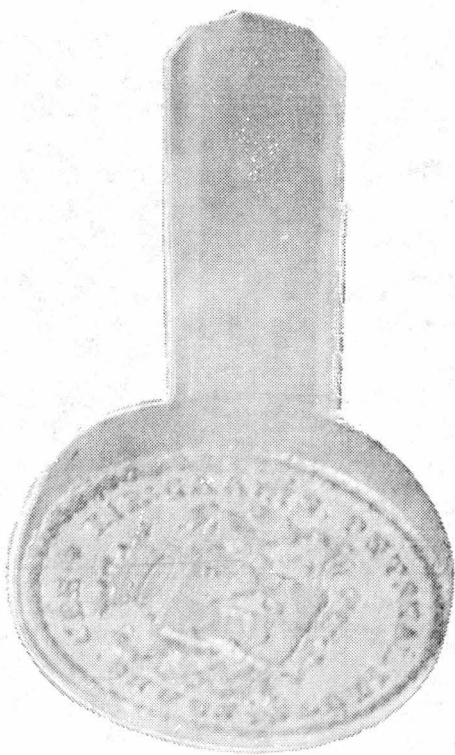

Fig. 2 b.

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 DIN BIHOR, ORADEA, 1994

Reforma agrară din 1921 și în Bihor a fost o problemă importantă după actul de la 1 Decembrie 1918. Cu toate că acest aspect a fost mai puțin studiat, s-au cercetat doar parțial, și anume, în cadrul unei anumite plase, de către unii cercetători, profesorul și cercetătorul Blaga Mihoc, care este de fapt și doctor în științe istorice, pune bazele unei bine documentate schițe monografice agrare din Bihor. Această lucrare se bazează pe numeroase cercetători ale fondurilor arhivistice existente în Oradea, București, Cluj și bineînțeles și ale unor publicații locale ale vremii. Multitudinea surselor de documentare și minuțiozitatea studierii izvoarelor, care se întind pe o perioadă de mai mulți ani de muncă, conferă lucrării o binemeritată credibilitate și o ținută înaltă.

La început ne sunt prezentate de către autor numeroase date în ce privește suprafețele unor plase ori reședințe, numărul de locuitori ori suprafețele de pământ deținute de proprietari, care erau în mare măsură maghiari, la care se adaugă marii proprietari reprezentanți de bisericile romano și greco-catolice. Prezentarea acestor date concrete nu reprezintă o înșiruire seacă a lor, ele ilustrând adevărul pur și dorința interioară a autorului de scoate la lumină, de sub colbul din depozite, o privire de ansamblu, generală și foarte cuprinzătoare a problemei agrare bihorene. Datele lucrării își găsesc locul firesc în cadrul ei, iar concluziile autorului sunt concludente.

Lupta țăranimii bihorene pentru pământ între 1918—1921 s-a manifestat, punând problema exproprierii moșierilor și împrumietării țăranilor cu pământul acestora. Nedându-li-se importanța cuvenită țăranii au încercat să-și facă singuri dreptate, conjunctura respectivă de sărăcie prelungită și nedreptățile i-au impulsionat spre acțiuni radicale. Înlocuirea funcționarilor maghiari cu cei români, „imediata parcelare a moșiilor mari și împărțirea lor neîntârziată între oamenii săraci“, schimbarea conducătorilor de plase ș.a. erau măsuri de perspectivă pentru autorități. Însă țăranii nu mai puteau aștepta, aflându-se la limita sărăciei. După instaurarea administrației românești s-au impus măsuri de protejarea pădurilor dar întreg sistemul acesta se pare că se va pune în mișcare destul de greu datorită faptului că împrumietărirea se va realiza foarte lent.

Împrumietărirea țăranilor cu locuri pentru cultură reprezintă problema cea mai importantă abordată în cadrul lucrării. În urma împrumietării, doar parțiale, țăranii au trebuit să plătească o arendă eșalonată pe o perioadă de mai mulți ani; prețul acesteia era în creștere, iar în

timpul crizei economice din 1929—1933 s-a dat o mare lovitură din punct de vedere financiar țărănimii, produsele agricole fiind foarte ieftine, iar arende mari.

Autorul scoate în evidență și faptul că țăranii care trebuiau împroprietăriți cu locuri de casă, păduri sau pășuni s-au lovit de aceleași probleme ale corupției funcționarimii, corupție care în mod normal nu ar fi trebuit să existe, în atât de multe cazuri devenind o situație generală determinând pe neîndreptățiți la redactarea multor petiții către forurile superioare pentru rezolvarea urgentă a situației. Nuanța de provizorat dată reformei a contribuit la accentuarea stării de nesiguranță în rândul împroprietăriților astfel aceștia chiar dacă plăteau arenda anuală nu erau siguri că vor rămâne în proprietatea pământului respectiv. Tocmai această situație a determinat pe unii țărani la construirea de case fără autorizații. Sistemul administrativ-juridic aflat într-o fază incipientă a cunoscut, cum este și firesc, anumite blocaje și disfuncționalități, care erau accentuate și de tendințele obscure de înavuțire rapidă a unor funcționari. Au existat cazuri în care unii au fost împroprietăriți cu teren nefertil sau inundabil, fapt pentru care țăranii au apelat, în ultimă instanță, la vinderea propriilor proprietăți.

Conform aprecierii autorului, în domeniul fondului forestier s-au înregistrat adevărate devastări de păduri mai ales de unele firme angajate de către Episcopii pentru defrișarea pădurilor și de către țărani, care neavând ce să mai taie pentru foc, au pornit la săvârșirea unor delikte silvice. Într-un final îndepărtat s-a rezolvat și această problemă însă doar parțial. Alături de pământuri acordate țăranilor au mai rămas unele suprafețe destul de întinse care erau incluse în rezerva de stat de unde s-a luat la nevoie, adică atunci când țăranii au solicitat insistent. Țăranii au protestat vehement împotriva unor firme care au arendat terenuri, aflându-se în imediata vecinătate a proprietăților țărănești și care le distrugau uneori recolta.

Agricultura bihoreană a fost afectată și de calamități. Pe lângă ploii sau secetă, au izbucnit și incendii precum cel din 1934 (Băița) distrugând o însemnată suprafață de pădure. În aceste condiții unii dintre țărani au mers în zonele petroliere pentru a-și căuta de lucru părăsindu-și familiile. Autorul subliniază rolul pozitiv al statului român, care a trebuit să se implice într-o acțiune masivă de ajutorare a țăranilor. S-au înființat diferite organisme: Consilieratul agricol Bihor, Camera de agricultură, Congresul asociației inginerilor din România — primele având și rolul de ajutorare bănească a țăranilor, procurarea de plante și animale de producție, organizarea de școli pomicole și expoziții de plante și animale. Au fost alocate sume mari de bani Camerei de agricultură pentru ajutoarea țăranilor care în unele zone ale Bihorului își duceau traiul de pe o zi pe alta, așa cum reiese de fapt și din petițiile adresate prefecturii. Continuau să existe și elemente negativiste prin prezența în continuare a cămătăriei practică de unele persoane care au fost ulterior denunțate de țăranii români, de asemenea unii țărani aveau datorii foarte mari, fapt pentru care gospodăriile sau pământurile le-au fost vândute la licitație.

În momentul în care statul își face apariția financiar în problema agrară, se remarcă o oarecare stabilizare țăranii recăpătându-și încet

încrederea în forțele proprii; semnificativă fiind și înființarea unei „școli agricole de vară” la Vașcău, 1937.

Autorul analizează problema coloniștilor și colonizărilor care reprezenta împroprietărirea îndreptățiților nesatisfăcuți, în localitatea lor natală, prin strămutare în altă localitate din același județ sau județe diferite. Aceasta implică anumite mișcări demografice, finalizate, fie cu întemeierea unor localități noi, fie cu extinderea celor existente. Colonizările efectuate de statul român după exproprierea marilor moșii nu au urmărit dispersarea populațiilor minoritare ci ele au avut un substrat pur economic și social și anume de așezare a unor populații din regiunile sărace în unele mai fertile.

În concepția istoricului Blaga Mihoc, reforma agrară din 1921 a fost o consecință naturală a luptei țăranimii pentru pământ. Intrarea țăranimii în posesia pământului s-a făcut relativ rapid chiar dacă definitivarea sistemului juridic s-a extins pe o perioadă lungă. Toți politicienii vremii, cu unele excepții, și-au dat concursul la realizarea dorinței firești a țăranilor. La sfârșitul împroprietării s-au evidențiat rezultatele: au apărut noi gospodării ori s-au consolidat altele, s-au întemeiat întinse păduri și pășuni comunale. În zonele de șes populația era mai rară, iar marile proprietăți mai numeroase, iar în cele de munte populația era mai deasă și marile proprietăți mai puține. Tocmai de aceea unii au fost împroprietăriți în zonele de șes.

Autorul acordă mare atenție și importanță evenimentului agrar din 1921, cercetându-l și expunându-l în detaliu, atât cu aspectele sale pozitive cât și cu cele negative.

Adrian Apan

Petre Baicu, Povestiri din închisori și lagăre, Oradea, 1995, Biblioteca Revistei Familia, 354 pagini

Viața liniștită al lui Petre Baicu, coproprietar al unei întreprinderi de produse metalice din Brașov, a fost tulburată, începând cu anul 1948, de evoluția unui factor malefic care va devora societatea românească, în special intelectualitatea, și anume comunismul. Căderea ierahiei firești, înlocuirea valorilor sănătoase ale societății respective vor crea acesteia multe tribulații, ducând-o într-un timp relativ scurt la o decădere și o letargie generală.

Viața furată al lui Petre Baicu, zilele petrecute prin închisori, suferințele îndurate îl vor determina în a-și înșira cei optsprezece ani de detenție executată fără nici cel mai mic motiv. Printre cunoscătorii infernului comunist se numără Petre Baicu și familia sa, alături de mulți oameni docti, și chiar fețe bisericești remarcabile care au refuzat colaborearea cu organele de represiune.

Arestat la Braşov, a fost închis la Ghencea, la Midia, la Năvodari şi Valea Neagră înscenându-i-se un proces prin care a fost condamnat. Trăind mereu cu frica în suflet, aflat la distanţă de familie şi neauzind de aceasta ani de-a rândul, încearcă să reziste alături de alţi oameni deosebiţi: profesori universitari, ingineri, medici, preoţi, studenţi, sperând mereu la ziua eliberării sale. Autorul descrie viaţa grea din închisoare lipsită de hrana suficientă pentru existenţă, lipsa îngrijirii medicale care au dus de cele mai multe ori la decesul unor oameni despre care nu s-a mai ştiut niciodată nimic. Ideile unor minţi bolnavi au creat grave prejudicii societăţii româneşti, iar stigmatul vremurilor de tristă amintire mai există şi astăzi printre noi.

Lumea lui Petre Baicu, lumea intelectualului român, va trece în umbră, se va muta din centrul societăţii la periferia acesteia. Închisorile vor deveni veritabile centre culturale, unde se purtau discuţii importante despre filozofie, istorie etc. Cineva spunea la un moment dat: „De câte ori se deschide o şcoală, se închide o puşcărie“. La noi, se pare, ordinea lucrurilor este inversă.

Renunţările anchete executate de Ministerul de Interne sunt izbitoare prin violenţa exagerată care se aplica anchetaţilor. După eliberare, desigur, obsesia închisorii, mediul infamant creat de acei politruaci grobieni, amintirea unei obscurităţi anabasice, se vor păstra încă mult timp în mintea autorului. La plecare, în loc de adio: „Semnează aici: n-ai voie să spui ce ai văzut, ce ai auzit, ce ai pătimit altfel... din nou Aiud“.

Adrian Apan

Salonul Naţional de Conservare-Restaurare (Catalog), Editura AIUS, Craiova, 1995, 115 p.

Publicaţia de faţă se distinge ca un prim catalog — redactat în condiţii grafice care nu fac rabat calităţii — a unui salon naţional de conservare — restaurare din România. Realizat prin efortul colectivului de specialişti ai Laboratorului zonal de restaurare din Craiova, a fost susţinut financiar de Consiliul Judeţean Dolj, constituindu-se o consemnare scrisă a Salonului Naţional de Conservare — Restaurare deschis la 16 octombrie 1995, la Craiova. Cele 115 pagini cuprind 86 de dosare de bunuri culturale restaurate grupate pe tehnici.

Grafica—pictura (p. 8—25) este reprezentată de 18 piese restaurate la Cluj-Napoca, Craiova, Sibiu, Bucureşti (Muzeul Statului şi de Artă Populară, Muzeul de Istorie şi Artă a Municipiului Bucureşti).

Ceramica—sticla—porţelan (p. 28—48) cuprinde 22 de piese reprezentând: statueta de gresie provenind din China, sticla de Boemia, porţelan de Sevres, cahla de secolul al XV-lea, strachina de Horezu din secolul XIX, sfeşnic de lut ars, cana (săsească) din argilă smălţuită, cană

de bere cu capac de cositor, faianță smălțuită austriacă, ceramică arheologică (opait de lut ars, bol Terra Sigilată, vase bitronconice).

Metale (p. 52—69) cuprinde 19 intervenții pe metale diverse: fibule romane, brățări celtice, coif din Halstatt Al, umbo dacic, aplice de bronz de sec. II—III d.Cr., vas de fier (pentru cosmetice) de epoca romană, pond roman (din bronz, plumb, argint), sfeșnice de bronz, alamă, cruce reliquar (sec. XVIII) din argint, lemn, porțelan și piatră semiprețioasă, crucifix, poliptic, ceas-pendula (lemn, metal, sticlă, email).

Textile (p. 72—85) cuprinde 13 piese variind de la vestimente de cult, pelerină de senator (sec. XIX) sau haină boierească (sec. XVIII), la cojoc, maramă, scoarțe, covoare, broderie asiatică. Varietatea suportului textil este pe măsură: brocart din fir metalic și mătase naturală, țesătură mecanică de lână, blană sau piele de oaie, miel decorate cu mărgele și fire de bumbac, borangic decorat cu fir de mătase și fir metalic, lână țesută în război vertical, fire de mătase naturală lucrate în broderie, fiecare solicitând intervenții specifice.

Hârtie (p. 88—101) cuprinde 14 intervenții pe suport de vechime cuprinsă între secolele XV—XVI (manuscris tetraevanghelier) și 1911.

Monumente (p. 104—106). Sunt prezentate trei cazuri distincte de restaurare a unui iconostas din lemn sculptat și traforat cu decorație aurită, datat 1682, aparținând Episcopiei din Curtea de Argeș; proiect de restaurare a Mănăstirii Văcărești, precum și proiectul de transfer și demontarea unei case din bârne masive de stejar.

Situațiile prezentate în catalog sunt ilustrate de 108 planșe color, dispuse la sfârșitul catalogului și grupate pe tehnici de restaurare.

Sunt trecuți în revistă 51 de restauratori (cu succinte date biografice) cei a căror piese sunt incluse în catalog.

Catalogul de restaurare bilingv român-englez, realizat în maniera europeană este reprezentativ pentru salonul de la Craiova. Specialiștii de la laboratoare zonale importante (de exemplu: Constanța, Muzeul Național de Istorie București) nu au onorat acest salon.

Olimpia Mureșan

**PEARLS and LACE, poems by MAGDALENA KLEIN,
edited and translated by Susan Simpson Geroe,
Fithian Press, Santa Barbara, 1996, 64 p.**

Pearls and Lace este o colecție de poezii selecționate din câteva caiete de însemnări ale unei tinere, Magdalena Klein și traduse din limba maghiară de nepoata acesteia, Susan Simpson Geroe, licențiată în limba și literatura franceză, stabilită în San Diego, California.

Lucrarea este doar în aparență o simplă carte de poezie. Ea este în același timp expresia decantată a unei dureroase experiențe de viață.

Este holocaustul văzut din interior, trăit de o tânără care i-a supraviețuit într-o primă fază, dar nu i-a putut supraviețui pe termen lung. Așa cum sugerează și titlul cărții, este fragilul univers intim al unei tinere fete, sfărâmat brusc și brutal sub tăvălugul istoriei.

Cartea este prevăzută cu o scurtă introducere (p. 11—20) cu caracter documentar, în care editorul reface cu migală, din informații disparate, din puținele documente rămase, din povestirile rudelor supraviețuitoare, biografia și portretul autoarei poeziilor.

Magdalena Klein (1920—1946) a fost fiica mezină a unei familii evreiești din clasa de mijloc, originară din Marghita, Bihor. Împreună cu întreaga sa familie, a cunoscut în primăvara anului 1944 ororile traiului zilnic în ghetoul evreiesc din Oradea, de unde a fost apoi deportată, la 24 mai 1944, în lagărul de concentrare de la Auschwitz-Birkenau.

Magdalena a supraviețuit, dar și-a pierdut cea mai mare parte a familiei, pierdere pe care n-a putut-o suporta în timp. După reîntoarcerea acasă, a devenit din ce în ce mai retrasă, pentru ca în iunie 1946 să moară în urma unei supradoze de Veronal.

Citind poeziile Magdalenei Klein, istoricul va distinge, dincolo de forma poetică în care sunt îmbrăcate ideile, lenta și ireversibila transformare a unui spirit tânăr și sensibil sub impactul mutilant al unei oribile experiențe de viață. Cartea are deci și din acest punct de vedere o certă valoare documentară. Aceasta este sporită de cele opt fotografii de familie reproduse, datând din perioada interbelică și din primii ani postbelici, fotografii realizate la Marghita și Oradea.

Cunoașterea temeinică a celor două limbi, maghiara și engleza, a prilejuit editorului realizarea unei traduceri fidele, capabilă să preserveze forma poetică, fără a atenta însă la conținutul ideatic.

Susan Simpson Geroe a conceput această carte ca pe un *remember*. În condițiile în care, spune editorul, chiar în zilele noastre, «*citim, auzim și vedem aceste atrocități repetându-se*», «*lanțul continuu de ură, de suspiciune și de căutare a unui țap ispășitor trebuie rupt. La aceasta se poate ajunge educând generația de azi în legătură cu trecutul, așa cum a fost, de preferință exact cu cuvintele acelor care i-au fost martori*» (p. 20).

Pearls and Lace nu va putea lipsi dintr-o viitoare istorie a holocaustului trăit de evreii bihoreni.

Cartea beneficiază și de site Web pe Internet la adresa <http://remember.org/pearls/>.

Lucia Cornea

**DINU C. GIURESCU, GUVERNAREA NICOLAE RĂDESCU,
București, Editura AII, 1996, 400 p.**

Cartea istoricului Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, se oprește asupra unui moment deosebit de controversat și tensionat al istoriei contemporane românești. Este epoca în care sistemul democratic interbelic își trăiește ultimele clipe.

Capitolul de introducere are în vedere perioada premergătoare venirii generalului Rădescu în fruntea guvernului, 6 decembrie 1944, fiind prezentate aici, pertinent și cu interesante aprecieri evenimentele cuprinse între 23 august 1944 și începutul lunii decembrie a aceluiași an. O atenție deosebită se acordă Partidului Comunist Român și etapelor parcurse de acesta în toamna anului 1944 pentru acapărarea puterii.

Capitolele I—X prezintă pe larg guvernarea Rădescu analizând o bună parte a aspectelor legate de această perioadă. Sunt reliefate aici eforturile noului prim-ministru de a normaliza situația din România și a o îndrepta pe un făgaș normal în evoluția sa într-o vreme în care eforturile sovieticilor erau canalizate în direcția preluării controlului complet asupra României. O atenție deosebită este acordată evenimentelor din 24 februarie 1945 (cap. VII). Dinu C. Giurescu încearcă și reușește să decripteze incidentele petrecute atunci. Istoriografia comunistă acreditase versiunea întâmpinării cu focuri de armă a manifestanților de către armată care s-au lăsat cu victime. Contribuția de față ne relevă faptul că armata nu a executat foc asupra manifestanților, acestea fiind trase din imobilele care încadrau Piața Palatului fără a fi identificați cei care au făcut-o.

În fine, ultimele capitole XI—XIII abordează chestiunea instaurării guvernului Groza, problemă deja cunoscută, a modului în care aceasta a fost făcută în urma sosirii neașteptate a lui Vășinski la București și a aprecierilor lui Churchill, Roosevelt și Vășinski vizavi de evenimentele din februarie 1945 din România.

În ansamblu, cartea profesorului Giurescu este prima contribuție post decembristă dedicată în extenso guvernării Rădescu și frământărilor generate de trecerea frontierei dintre cele două lumi, democratică și totalitară comunistă. Lucrarea merită întreaga atenție a consumatorului de istorie cu atât mai mult cu cât ea este o contribuție importantă la cunoașterea istoriei contemporane a României.

Gabriel Moisa

ÚTAK A MÚLTBA. AZ M3-AS AUTOPÁLYA RÉGÉSZETI LELETMENTÉSEI, Budapest, 1997, 200 p.

Volumul apărut sub dubla îngrijire a Muzeului Național și a Universității Eötvös Lóránd, ambele din Budapesta reprezintă, în fapt, un amplu catalog de expoziție dublat de explicații istorice și arheologice legate de săpăturile arheologice de salvare datorate construcției autostrăzii M3. Pornită din apropiere de Budapesta, ea va străbate patru județe din centrul și nord-estul Ungariei: Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar și Szabolcs-Szatmár-Bereg, pe o lungime de 175 km, cu peste 150 de puncte unde arheologii au intervenit pentru a cerceta vestigiile descoperite de constructori. Să mai menționăm că lucrările, la care au participat specialiști din Ungaria, Germania și Franța au acoperit intervalul 1993—1996.

Prezentarea celor mai importante descoperiri arheologice respectă strict criteriul cronologic. Șantierele aceleleași epoci sunt prezentate succesiv, respectându-se traseul lucrărilor autostrăzii — spre est — de la Budapesta spre Nyíregyháza. Epoca neolitică este prezentă cu trei șantiere, remarcându-se cimitirul neolitic târziu de la Polgár—Csőszhalom — dűlő. Fotografia aeriană a cimitirului oferă o panoramă deosebită. Perioada eneolitică (sau epoca cuprului în viziunea autorilor) cuprinde la rândul-i trei șantiere, la fel ca și epoca bronzului. Se remarcă marea așezare din bronzul târziu de la Oszlár—Nyárfaszög. Epoca fierului cuprinde de asemenea trei importante șantiere, detașându-se așezarea de la Nyíregyháza—Monda — bakor. În cazul descoperirilor de la Polgár—Király — espart avem o locuire pe grinduri.

Un capitol extrem de interesant și bogat al săpăturilor arheologice de salvare de pe autostrada M3 îl reprezintă descoperirile sarmatice. Prezente singure — în cinci cazuri — sau corelate cu urme ale germanilor timpurii — în două cazuri, toate se remarcă prin bogăția deosebită a pieselor pe de o parte și certa influență romană pe de altă parte (adevăr probat și de monedele romane descoperite în așezarea și cimitirul sarmat de la Mezőszemere—Kismari — fenek.). Descoperirile gepidice din secolele V—VI d.Hr. (două) și cimitirul avar târziu de la Sajópetri — Hosszúrét completează capitolul pandant de perioada migrațiilor.

Evul de mijloc cuprinde, surprinzător doar două importante șantiere: așezarea timpurie de la Hejőkeresztúr — Vizekkőze (sec. XI—XIII) și complexul de la Muhi — Templomdomb, sesizând evoluția acestei așezări de la satul din secolul al XI-lea la vatra actualului oraș (sec. XVII). Cercetările arheologice sunt completate de cele arheomagnetice, dendrologice, aeroarheologice și osteologice.

Ultima parte a volumului cuprinde catalogul expoziției itinerante deschise după finalizarea cercetărilor. Se respectă evoluția cronologică a descoperirilor. Fiecare piesă este prezentată cu fotografie, detalii geometrice și decorative. Sunt precizate și pozițiile în vitrine ale pieselor.

Sunt expuse doar descoperirile de excepție — 879 piese —, toate restaurate.

Săpăturile arheologice de salvare reprezintă, în lumea civilizată, o sursă excepțională de noi descoperiri, bazate pe un efort financiar suportat aproape integral de beneficiarul lucrării respective. O legislație clară în acest domeniu oferă posibilitatea oricărui arheolog să pretindă un răgaz și un sprijin financiar, care, dublate de un efort de cercetare științifică oferă maxime satisfacții profesionale. Volumul, somptuos, pus la dispoziție de zecile de arheologi și alți specialiști care au lucrat pe traseul viitoarei autostrăzi din nord-vestul Ungariei reprezintă finalul unui astfel de efort. Dincolo de valoarea lui științifică (cu bune analogii și pentru realitățile arheologice din nord-vestul României) acest tom reprezintă un model obligatoriu de urmat în cazuri similare, în România.

Doru Marta

Tiparul executat sub cda. 426/1998,
la Imprimeria de Vest, R.A., Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105
România

